

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT
«UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY»
FACULTY OF HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

ISSN 2523-4498 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
Серія: ІСТОРІЯ

**SCIENTIFIC HERALD
OF UZHGOROD UNIVERSITY**
Series: HISTORY

Засновник і видавець ДВНЗ
«Ужгородський національний університет».
Виходить з 1995 року

Founder and publisher – State higher educational establishment
«Uzhhorod National University».
Published since 1995

ВИПУСК 1 (40)
ISSUE 1 (40)

Ужгород 2019
Uzhhorod 2019

УДК 001:94 (100) + 94 (477)

У 33

DOI: 10.24144/2523-4498.1(40).2019

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» 30 травня 2019 р., протокол № 6.

«Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія» зареєстрований Міністерством освіти і науки України як фахове видання зі спеціальності «Історичні науки» (Наказ МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р.).

Науковий вісник входить до міжнародних баз **Google Scholar, Index Copernicus.**

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. Вип. 1 (40). 254 с.

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів. За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор. Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Головний редактор:

Данилець Юрій – кандидат історичних наук, PhD., доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (далі – ДВНЗ «УжНУ»), Україна.

Заступник головного редактора:

Прохненко Ігор – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ «УжНУ», Україна.

Редакційна колегія:

Бабіч Марек – магістр, PhD., доцент, декан Філософського факультету Католицького університету в Ружомберку, Словаччина.

Галемба Агнешка – доктор габілітований, професор Інституту археології та етнології Польської Академії Наук, Польща.

Гутька Мирослав – магістр, PhD., доцент, завідувач кафедри історії Філософського факультету Католицького університету в Ружомберку, Словаччина.

Калішевська Івона – доктор, доцент, заступник директора Інституту етнології та культурної антропології Варшавського університету, Польща.

Кічера Віктор – кандидат історичних наук, PhD., доцент; доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «УжНУ», Україна.

Марек Павел – PhDr. PaedDr., Ph.D., почесний професор кафедри історії університету Палацького в Оломоуці, Чехія.

Немеш Ярослав – магістр, PhD., доцент; доцент кафедри медіа та культурної спадщини Жилінського університету в Жіліні, Словаччина.

Нікшентайтіс Альвідас – доктор габілітований, професор Литовського інституту історії, Литва.

Цоранич Ярослав – доцент PhDr., PhD., завідувач кафедри історичних наук, заступник декана з освіти та акредитації Греко-католицького богословського факультету Пряшівського університету, Словаччина.

Шмігель Міхал – дос. PhDr., PhD., доцент кафедри історії Філософського факультету Університету Матея Бела в Банській Бистриці, Словаччина.

Шмід Марек – доцент PhDr., Ph.D., доцент кафедри історії церкви та історії літератури Католицького теологічного факультету Карлового університету, доцент інституту історії Філософського факультету Південночеського університету в м. Чеське Будейовіце, Чехія.

Шульце Вессель Мартін – доктор, професор; професор історичного семінару Історія Східної та Південно-Східної Європи, університету Людвіга-Максиміліана в Мюнхені, Німеччина.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB № 7972

від 9 жовтня 2003 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/>

Адреса редакції: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Факультет історії та міжнародних відносин, пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000.

тел.: +380506928781, e-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

© Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 2019

© Видавництво УжНУ «Говерла», 2019

© Автори статей, 2019

***Recommended to publication by the Scientific Council of Uzhhorod National University, record № 6
from May 30, 2019.***

«Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History» is registered by the Ministry of Education and Science of Ukraine as professional edition on specialty «Historical sciences» (No 1328 from December 21, 2015).

The Scientific Herald is a member of international database **Google Scholar, Index Copernicus.**

Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Danylets J. (editor-in-chief) and other]; Responsible for the issue Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», 2019. Issue 1 (40). 254 p.

The editorial board publishes materials without sharing author's views in some cases. The author is responsible for the content of publication, credibility of the facts, quotations, dates etc. The Peer-reviewed Journal.

Editor-in-chief:

doc. **Iurii Danylets**, Candidate of History, PhD., Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies of the Faculty of History and International Relations of State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University» (further SHEE «UzhNU»), Ukraine.

Deputy Editor:

doc. **Igor Prokhnenko**, Candidate of History, PhD., Senior Research Fellow, Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine.

Editorial board:

doc. Mgr. **Marek Babic**, PhD., Dean of the Faculty of Arts and Letters, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia.

dr hab. **Agnieszka Halemba**, Profesor of the Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Poland.

Mgr. **Miroslav Hutka**, PhD., Head of Department of History of the Faculty of Arts and Letters, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia.

dr **Iwona Kaliszewska**, Assistant Professor, Deputy Director (International Collaboration) of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology University of Warsaw, Poland.

doc. **Viktor Kichera**, Candidate of History, PhD., Docent of the Department of Modern Ukrainian history and foreign countries of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine.

prof. PhDr. PaedDr. **Pavel Marek**, Ph.D., Emeritus Professor of the Department of History of the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc, Czech Republic.

doc. Mgr. **Jaroslav Nemeš**, PhD., Docent of the Department of Mediomatics and Cultural Heritage of the Faculty of Humanities at the University of Žilina, Slovakia.

prof. habil. dr. **Alvydas Nikžentaitis**, Professor of the Lithuanian Institute of History, Lithuania.

doc. PhDr. **Jaroslav Coranič**, PhD., Head of Department of historical sciences, Vice-dean for education and accreditation of the Greek-Catholic Theological Faculty, University of Prešov, Slovakia.

doc. PhDr. **Michal Šmigel'**, PhD., Docent of the Department of History of Faculty of Arts, Matej Bel University, Slovakia.

doc. PhDr. et PaedDr. **Marek Šmíd**, Ph.D., Docent of the Department of Ecclesiastical History and Literary History of the Catholic Theological Faculty, Charles University, Docent of the Institute of History of the Faculty of Arts, University of South Bohemia České Budějovice, Czech Republic.

prof. Dr. **Martin Schulze Wessel**, Professor of Eastern European History at the Ludwig-Maximilian University, Germany.

Certificate of state registration of the printed mass media: series KB № 7972 from October 9, 2003.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/>

Editorial Board Address: SHEE «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations, 3 Narodna-sq., Uzhhorod, 88000

tel.: +380506928781, e-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Басараб В. І.

Викриття А. Шептицьким сутності нацистської політики в листах до А. Гітлера та Папи Пія XII 10

Богдалов А. Г.

Особливості ведення передвиборчої агітації на виборах президента України на початку 90-х рр. XX ст. (на матеріалах Національного музею історії України) 17

Данилець Ю. В.

Розгортання православного руху в Північно-Східній Угорщині в 1907-1913 рр. та підготовка нового судового процесу 27

Лавер О. Г., Матяшовська Б. О., Шумило Н. Я.

Матеріальні втрати та втрати народонаселення Української держави внаслідок агресії Російської Федерації 48

Леньо П. Ю.

Етнічна гомогенізація міського населення Закарпаття в роки Другої світової війни та радянський період 55

Мандрик Є. О.

Участь мукачівської греко-католицької єпархії в соціально-економічному житті Закарпаття в кінці XIX – початку XX століть 61

Михайлюк М. В.

Закарпатська преса про ставлення урядовців Підкарпатської Русі/Карпатської України та Карпатської Січі до єврейської громади (до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України) 70

Мороз В. Р.

Унійні змагання в Мукачівській єпархії під впливом Київської митрополії часів Іпатія Потія та Йосифа Велямина Рутського 78

Росул Т. І.

Радіомовлення в інформаційному просторі Закарпаття 1945-1991 років 88

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Андрусак Я. Я.

Боротьба міст за політичні права у Чеському королівстві в період правління династії Ягеллонів (1471-1526 рр.) 97

Борис І. І.

Становлення організаційної структури Євангельської церкви Аугсбурзького віровизнання на теренах Словаччини на початку XVII ст. 107

Гуцул В. М. Рицарська тактика таранного бою кушованим списом в XIII ст. на рукописних мініатюрах Старого Заповіту Пірпонта Моргана.....	115
Казак О. Г. Общественная жизнь иммигрантов из Закарпатья в США сквозь призму деятельности Белы Цмора (1928–1930 гг.)	127
Кічера В. В. Становлення і духовно-соціального розвитку греко-католицької парафії св. Климента в Празі в 1930-х рр.	134
Ліхтей І. М. Чеський король Вацлав I та австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг на перехрестях війни й миру (1230-1239 рр.)	140
Папп К. С. Типологія-характеристика партизанських формувань під час Громадянської війни в США 1861-1865 рр.....	154
Сенич Ю. В. «Збраславська хроніка» як історичне джерело періоду правління Яна Люксембурзького крізь призму чеських медієвістів XXI ст.	159
Скиба І. І. Янош Кадар як політичний діяч Угорщини	166
Ферков О. В. Місіонерська діяльність ордену єзуїтів (Товариство Ісуса) у володіннях окатоличених аристократів Північно-Східної Угорщини у XVII ст.	173

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Міськов І. О. Створення міських гербів Южного, Мукачева та проекту нового герба Ужгородського університету	186
Сілантьєва-Папп К. В. Історіографія гібридної війни РФ проти України: погляд російських дослідників	211

АНТРОПОЛОГІЯ, ЕТНОЛОГІЯ, УСНА ІСТОРІЯ

Коцан В. В. Характерні особливості крою та оздоблення жіночих «волоських» сорочок на Закарпатті (кінець XIX – перша половина XX ст.)	218

ВІДГУКИ, ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

Вегеш М. М.

Провідник українського національного відродження 235

Офіцинський Ю. Р.

Проблематика, яку досліджено вперше..... 238

Офіцинський Ю. Р.

Критичне мислення у Словаччині – уроки для України..... 240

Славік Ю. В.

Відповідь професору 242

ЮВІЛЕЇ

Данилець Ю. В.

Видатний дослідник історії церкви (до 70-річчя професора Павела Марека)..... 245

НЕКРОЛОГ

Олашин М. В.

Пам'яті доцента К. І. Гурницького 248

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ ПУБЛІКАЦІЇ..... 250

CONTENT

HISTORY OF UKRAINE

V. Basarab.

A. Sheptycky revelation of the nature of Nazis politics in letters to A. Hitler and Pope Pius XII 10

A. Bohdalov.

Features of conduct of election campaigning at the elections of the President of Ukraine in the early 90's of the twentieth century (on materials of the National Museum of History of Ukraine) 17

J. Danylets.

The deployment of the Orthodox movement in Northeastern Hungary in 1907-1913 and the preparation of a new judicial process 27

O. Laver, B. Matyashovska, N. Shumilo.

Material loss and lol and of population of the Ukrainian State aggression of the Russian Federation 48

P. Leno.

Ethnic homogenization of the urban population of Transcarpathia in the years of the Second World War and the soviet period 55

Y. Mandryk.

The Participation of Mukachevo Greek-Catholic diocese in socio-economic life of Transcarpathia at the end of the XIX – beginning of the XXth century 61

M. Mykhailiuk.

Transcarpathian press the attitude of members of Subcarpathian Rus/Carpathian Ukraine and the Carpathian Sich towards Jewish commun (On the 80th anniversary of the independence of Carpathian Ukraine) 70

V. Moroz.

Influence of the Kyiv Metropolitanate on the attempts at Church union in the Eparchy of Mukachevo in the times of Hypatius Pocij and Josef Veliamyn Rutsky 78

T. Rosul.

Radio broadcast in a informational space of Transcarpathia 1945-1991 years 88

WORLD HISTORY

Y. Andrusyak.

City Struggle for Political Rights in the Czech Kingdom During the Reign of the Jagiellonians Dynasty (1471-1526) 97

I. Borys.

The formation of the organizational structure of the Evangelical Church of the Augsburg Religion on the territory of Slovakia at the beginning of the XVII century 107

W. Hucul. Mounted shock combat with couched lance in 13th century as depicted in miniatures from Pierpont Morgan old Testament.....	115
O. Kazak. The social life of immigrants from Zakarpattia in the United States through the prism of activity Bela Czmor (1928-1930).....	127
V. Kichera. Formation, spiritual and social development of the Greek Catholic parish of St. Clement in Prague in the 30's of the twentieth century	134
I. Likhtei. Czech King Vaclav I and Austrian Duke Friedrich II Babenberg at the Crossroads of War and Peace (1230-1239)	140
K. Papp. Typology-characteristic of guerrilla groups during the Civil War in the United States 1861-1865	154
Y. Senych. «Zbraslav Chronicle» as a historical source for the period of the reign of John of Luxembourg through the prism of the czech medievists of the XXIth century	159
I. Skyba. János Kádár as a political figure of Hungary.....	166
O. Ferkov. Missionary activity of the Jesuits Order (The Society of Jesus) in the possessions of the Catholic noblemen of the North-Eastern Hungary in the XVIIth century	173

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDY

I. Miskov. Creation of city's coats of arms of Yuzhnyi, Mukachevo and project of the new coat of arms of the Uzhhorod University	186
K. Sylantieva-Papp. Historiography of the Russian hybrid war against Ukraine: the view of Russian researchers.....	211

ANTROPOLOGY, ETHNOLOGY, ORAL HISTORY

V. Kotsan. Characteristic features of the cut and decoration of women's «voloskys» sources in Transcarpathian region (end of the XIXth - the first half of the XXth century).	218

REVIEWS

M. Vehesh. Leader of the Ukrainian national renaissance	235
Y. Ofitsynskyy. The problem that has been investigated for the first time	238
Y. Ofitsynskyy. Critical Thinking in Slovakia - Lessons for Ukraine	240
I. Slavik. Reply of the professor	242

JUBILEES

J. Danylets. Outstanding researcher in the history of the church (to the 70th anniversary of Professor Pavel Marek).....	245

OBITUARY

M. Olashyn. In memory of docent Kazimir Gurnitsky	248

SUBMISSION REQUIREMENTS AND FORMATTING GUIDE	250

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.87)«1939/1944»+342.5:271.4 Шептицький
DOI: 10.24144/2523-4498.1(40).2019.169969

ВИКРИТТЯ А. ШЕПТИЦЬКИМ СУТНОСТІ НАЦИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В ЛИСТАХ ДО А. ГІТЛЕРА ТА ПАПИ ПІЯ XII

Басараб Володимир Ілліч

старший викладач кафедри політології та державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
E-mail: volodymyr.basarab@uzhnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0003-1840-0435>

У статті розглянуто листи А. Шептицького до Папи Пія XII та А. Гітлера, в яких чітко окреслюється національно-патріотична й державницька позиція Галицького митрополита. Також акцентується на дипломатичних зусиллях А. Шептицького, для якого тимчасове обрання союзниками гітлерівців мало ситуативний характер. І коли політика Гітлера яскраво виявила свою справжню сутність, Галицький митрополит рішуче засудив нацизм. З метою вберегти українців від знущань німецької армії, 14 січня 1942 року А. Шептицький, М. Величківський, А. Лівіцький, М. Омелянович-Павленко і А. Мельник написали до А. Гітлера звернення «Про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України». У посланні до Гітлера було засуджено усунення українських солдатів від активних воєнних дій, включення західноукраїнської території Галичини до Генерального Губернаторства і передача Одеси разом з прилеглими територіями під управління Румунії, що цілком суперечило ідеї об'єднання українських земель в одну країну й стало ще однією причиною розчарування в політиці Німеччини. Греко-католицькі єпископи висловили обурення тим, що в Центральній Україні патріотична преса піддавалася утискам, закривалися школи, право на приватну власність, за яке вперто і ціною великих жертв боровся український народ, не було відновлено. А. Шептицький засуджував створення гітлерівцями колективних господарств (подібно до більшовиків), їх прагнення зробити українського селянина рабом. Лист А. Шептицького та греко-католицьких єпископів до Гітлера був, мабуть, останньою спробою переконати фашистську владу в недоцільності зверхнього й жорстокого ставлення до українського народу. Злодіяння гітлерівців на окупованих українських землях Андрей Шептицький описав у листі до Папи Пія XII (лист від 29-31 серпня 1942 року), наголосивши на невиправданих сподіваннях українців Галичини, на їх розчаруванні політикою Гітлера. Після визволення з більшовицького ярма, громадяни почувалися вільними місяць-два, а далі німецький уряд встановив режим терору і корупції. А. Шептицький намагався пояснити Папі, що німецький режим є більш жорстоким, ніж більшовицький, майже диявольським, оскільки постійно відбуваються вбивства, крадіжки, грабунки, конфіскації, хабарництво. Оціночні міркування, висловлені А. Шептицьким у листі до Папи стосовно політики Гітлера, переконливо доводять, що Галицький митрополит ніколи не симпатизував нацистам, як про це часто писали радянські історики, а, навпаки, відстоював інтереси українців і прагнув вберегти їх від жорстокості німецької армії.

Ключові слова: А. Шептицький, державотворення, Друга світова війна, нацизм, папа Пія XII.

Постановка проблеми. У грудні 1942 р. сподівання українських патріотів Галичини на німців як на добрих союзників проти Москви розвіялося, а добре ставлення гітлерівців до українців змінилося на агресію. А. Шептицький переконався, що нацизм нічим не відрізняється від більшовизму і засудив ідеологію Гітлера, яка суперечила християнській моралі – спочатку як служитель Церкви, а потім (у 1942 році) як державний діяч. Як відомо, фашизм зародився в Італії, але незабаром його послідовники з'явилися і в інших країнах. Варто погодитися з думкою М. Кушніра, що «фашизм виводився з соціалізму і ніс у собі сильний подих соціалістичної думки й практики: матеріалізм, уміння організувати маси, нахил до брутальної, безоглядної боротьби, антитрадиціоналізм і тенденцію спиратися на

пролетаріят. Але в своїх змаганнях він був реакцією проти соціалізму. Він протиставився боротьбі класів і протиставляв права збірноти – і обов'язки супроти збірноти – правам класів та одиниць» [Кушнір, 1973, с. 34].

Гітлерівці сприймали завойовані українські землі як власну колонію, як простір, «який вони здобули для себе самих. Їхнє трирічне господарювання на українських землях небагато різнилося під господарювання на них советської влади. Дещо вони прямо перебрали від неї: задержували советами націоналізовані маєтки, накладали на селян тяжкі воєнні здачи, примусово висилали молодь на роботи до Німеччини, арештували і розстрілювали провідників і членів національного самостійницького руху. За їхньою власною приповідкою, господарювання німців на українських землях було «дурійкою перед упадком». Митрополит, вражений

неочікувану сваволею нацистського уряду, перестерігав у приватних розмовах високих німецьких старшин і урядовців, що його відвідували, перед її наслідками; коли ж ця сваволя переходила всякі межі, в письмах, звернених до провідників німецьких державних мужів протестував» [Лаба, 1990, с. 60-61]. Найважливішим аргументом для розірвання добрих стосунків Української Національної Ради з Німеччиною стала ліквідація нацистами відмовленої української державності від 30 червня 1941 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протоієрей О. Добош у своїх статтях акцентував увагу на політичних поглядах А. Шептицького у 1939-1944 рр., а також простежив становлення Галицького Митрополита як видатного діяча Церкви [Добош]. Громадсько-політичні погляди А. Шептицького періоду Другої світової війни досліджували також Р. Ключень, відштовхуючись від української історіографії [Ключень, 2009]. А. Кравчук акцентував увагу на працях Галицького митрополита про солідарність, опір владі та захист святості життя [Кравчук, 2000], проаналізував соціальне вчення і діяльність А. Шептицького 1939-1941 років [Кравчук, 1994]. Також цьому питанню приділив увагу А. Боляновський [Боляновський, 2016]. Кілька публікацій темі становища УГКЦ в період німецької окупації присвятила О. Сурмач, наголосивши на релігійно-політичній позиції А. Шептицького [Сурмач, 2015а]. Дослідниця відзначила, що «суспільно-політичний ідеал А. Шептицького може послужити одним із орієнтирів у боротьбі на захист національної державності, а в майбутньому – у справі розбудови Української держави» [Сурмач, 2015b, с. 111]. І. Бриндак проаналізував взаємозв'язки Андрія Шептицького з рухом ОУН-УПА [Бриндак]. Я. Білас простежив, що державотворча концепція Галицького митрополита була орієнтована на досягнення української соборності та носила консервативно-клерикальний характер, а також виключала будь-які форми політичного радикалізму [Білас, 2003]. Дослідник відзначив, що «митрополит А. Шептицький виступив речником ідеї незалежності України і захисником українського народу перед німецькими окупаційними властями в ході Другої світової війни, намагався внести мир і злагоду в діяльність українських політичних партій і рухів цього періоду. [...], протестував проти більшовицьких і нацистських репресій, а також виступав на захист представників інших народів, переслідуваних за етнічною ознакою» [Білас, 2003, с. 16].

Мета даної статті – простежити еволюцію державницьких ідей А. Шептицького в період Другої світової війни, акцентувавши на засудженні Галицьким митрополитом політичного режиму Гітлера

Виклад основного матеріалу. А. Шептицький глибоко розчарувався в політиці Гітлера і протестував проти окупаційного нацистського режиму, наражаючи своє життя на небезпеку. Але смерть і тортури не лякали його. 14 січня 1942 року А. Шептицький, М. Величківський, А. Лівичкий, М. Омелянович-Павленко і А. Мельник написали до А.

Гітлера звернення «Про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України». У листі наголошувалося, що головним бажанням українців є поразка Росії у війні й приєднання України до політичної системи Європи. Було згадано про дружнє ставлення українських мас до Рейху на початку війни та масовий перехід українців з Червоної армії на німецький бік з надією приєднатися до українських військових формувань. З сумом українські єпископи говорять про розчарування українських військовополонених, коли їм було відмовлено у боротьбі за звільнення своєї батьківщини та участі у відбудові Української держави. «Українське населення знову охопила тривога, коли на територіях, звільнених від більшовиків, почали відбуватися події, свідками яких ми сьогодні є» [Звернення, 2006, с. 29]. Керуючись усвідомленням обов'язку перед українським народом усунути ряд трагічних несправедливостей і почуттям відповідальності перед історією, єпископи звертаються до Гітлера з проханням звернути увагу на стан речей в Україні і на небезпеку, яка в цьому криється. А. Шептицький разом з однодумцями зауважують, що «недопущення українців до участі у збройній боротьбі проти їхнього споконвічного ворога пліч-о-пліч з німецькою та союзницькими їй арміями позбавило антибільшовицький табір важливого морально-політичного фактору, який би, без сумніву, полегшив виконання військових завдань на українських територіях і, перш за все, допоміг переможним арміям зміцнити їхні позиції у цій країні. Великодушне звільнення українців з таборів для військовополонених ні в якій мірі не змогло відшкодувати цієї втрати, тим більше що їхнє повернення додому здійснювалося в таких умовах, що багатьом тисячам воно коштувало власних життів» [Звернення, 2006, с. 29]. Як відомо з історичних джерел, зима 1941-1942 років стала черговим психологічним шоком для українського населення, «яке побачило нелюдськість гітлерівців у ставленні до полонених червоноармійців, коли з 3,9 млн військових бранців першу зиму пережили 1,1 млн чоловік, а всі гігантські простори окупованої Європи вкрилися сотнями тисяч безіменних братських могил людей, зраджених Сталіним і вбитих Гітлером» [ОУН, 2006, с. 3].

Таким чином, галицьке духовенство засудило усунення українських солдатів від активних воєнних дій, усвідомлюючи, що за таких умов про відстоювання національних українських інтересів взагалі не може йти мова, адже німецькі вояки мають перед собою іншу мету і їм байдужа доля України.

Крім цього, у зверненні згадується факт включення західноукраїнської території Галичини до Генерального Губернаторства і передача Одеси разом з іншою областю під управління Румунії, а це цілком суперечило ідеї об'єднання українських земель в одну країну й стало ще однією причиною розчарування в політиці Гітлера. «Обставини, за яких це сталося, і режим, який був введений на цих українських територіях, дають підстави вважати, що йдеться про приєднання Галичини до Польщі, а Одеси до Румунії.

Рішення такого роду зводить нанівець широко задумані наміри щодо нового ладу Європи» [Звернення, 2006, с. 29]. Безперечно, така політика Гітлера вкрай розчарувала А. Шептицького, зруйнувавши мрію про відновлення України як великої, соборної держави.

Греко-католицькі єпископи висловили обурення тим, що в Центральній Україні населення позбавлене можливості культурно-національного розвитку, патріотична преса зазнає утисків, «забороняються традиційні культурні і просвітницькі об'єднання, закриваються школи, відбирається дозвіл на діяльність наукових інституцій і залишаються професорські кадри, мозок нації, без можливості наукової діяльності, навіть без засобів до життя. Такий стан речей викликає в української громадськості велику тривогу про майбутнє національної культури» [Звернення, 2006, с. 29-30], – говориться у листі.

А. Шептицький та українські єпископи висловлюють занепокоєння тим, що попри те, що більшовицька система в Україні ліквідована, «право на приватну власність, за яке вперто і ціною великих жертв боровся український народ, не відновлено. Колективні господарства, більшовицький засіб зробити українського селянина рабом, збереглися. Такий стан викликає серед населення упереджене ставлення, яке ні в якій мірі не є корисним для організації роботи та її ефективності» [Звернення, 2006, с. 30].

Автори звернення дорікали Гітлерові за недотримання політичних домовленостей, згадуючи захоплення німцями Києва, утворення Української Національної Ради у Києві і припинення німецькою адміністрацією її діяльності. Акцентувалося на нелояльному ставленні німецької влади до українського населення: «У тій мірі, в якій окуповуються українські території німецькими військами, у тій же мірі зменшуються можливості співпраці українського населення з німецькими установами. Замість того набирають значення антиукраїнські, а навіть антинімецькі фактори, які втратили були свої позиції у цій країні внаслідок поразки Польщі і Росії, проте зараз знову відновлюють свій вплив. Ця обставина є причиною напруження взаємних відносин в Україні» [Звернення, 2006, с. 30]. Галицький митрополит та єпископи намагалися переконати Гітлера змінити ставлення до українців на дружлюбне перед загрозою посилення серед народу симпатій до більшовицької політичної системи. Автори звернення наголошували на необхідності ставлення до українців як до рівноправної європейської нації, що заслуговує на повагу, оскільки лише за такої умови «український народ був би здатним чинити опір розкладаючому впливові Москви і був би готовим сам нести великий тягар, коли б мав певність того, що буде визнаний і шануватися його право на життя та національний розвиток у його власних культурних, економічних і політичних формах» [Звернення, 2006, с. 30].

Лист А. Шептицького та греко-католицьких єпископів до Гітлера був, мабуть, останньою спробою переконати фашистську владу в недоцільності

зверхнього й жорстокого ставлення до українського народу. Війна розставила все на свої місця, і католицьке духовенство, і провід ОУН зрозуміли, що в цій боротьбі за незалежність вони не мають союзників, з усіх боків вороги – більшовики, гітлерівці, поляки. «Серед народних мас та в керівних колах в Україні панує велика стурбованість і страх за майбутнє нації, – пишуть єпископи. – Сьогоднішній стан протирічить історичним завданням України, які випливають з її географічного положення» [Звернення, 2006, с. 30].

А. Шептицький нагадує Гітлеру про помилку версальської Європи, яка, підтримуючи ворогів України, Польщу і Росію, «тим самим перешкодила українському народові у здійсненні його історичного завдання, то тепер у розсуді Нової Європи... годиться признати право України на самостійне існування» [Звернення, 2006, с. 30]. На жаль, аргументи єпископів не були взяті до уваги Гітлером, і ситуація в Україні з кожним днем ставала все гіршою.

З початку 1942 р. німці почали розглядати галичан як рабську дармову силу. Українська Національна Рада припинила своє існування 4 березня 1942 р. і вже не могла завадити діям гітлерівців, які створювали гетто, масово знищували євреїв, українську й польську інтелігенцію й розпочали боротьбу проти всіх підпільних угруповань. «Настрої населення в окупованій німцями Україні починають швидко змінюватися. Зникає загальна атмосфера початкової стриманості чи навіть лояльності значної частини українців до нових господарів регіону. Нацисти остаточно скидають маску “визволителів” від більшовицької тиранії. Продовжуючи демонструвати впевненість у своїй перемозі на Сході, вони відверто цинічні. “Коричневий цар” України Е. Кох очікує від своїх підлеглих “найсуворішого ставлення до місцевого населення”, а райхсмаршал Г. Герінг, виступаючи перед німецькими комісарами України, нагадує їм, що вони призначені не для того, “аби працювати на користь цих людей, а щоб випомпувати те, що тільки можливе. Наша мета – змусити українців до праці для Німеччини”. За таких умов навіть найбільш лояльні кола української еліти перестали сподіватися на якісь позитивні зміни в нацистській політиці» [ОУН, 2006, с. 3-4].

Дуже яскраво злодіяння гітлерівців на окупованих українських землях описав Андрей Шептицький у листі до Папи Пія XII (лист від 29-31 серпня 1942 року): «Визволені німецькою армією з більшовицького ярма, ми відчули певну полегшу, яка все-таки не тривала довше, як місяць-два. Потрохи уряд встановив режим терору і корупції, насправді неймовірний, та який з дня на день стає щораз важчим та нестерпнішим. Сьогодні вся країна погоджується, що німецький режим є можливо до більшої міри, ніж більшовицький режим, злим, майже диявольським. Вже не менше як рік не має дня, в якому не були б сповнені страшні злочини, вбивства, крадіжки, грабунки, конфіскації, хабарництво. Жиди є першими жертвами того» [Лист, 1998, с. 982]. А. Шептицький розповідає в листі до Папи про вражаючу кількість вбитих німцями в Галичині євреїв – двісті тисяч, про злодіяння нацистів у Києві, де було, за його даними,

вбито сто тридцять тисяч чоловіків, жінок і дітей. Галицький митрополит привертає увагу Риму до страшних злочинів, скоєних гітлерівцями в Україні, де кожне невеличке місто «було свідком подібних масакрів і це триває вже рік» [Лист, 1998, с. 982]. А. Шептицький гостро критикує цинізм і жорстокість гітлерівців, наголошує на зміні їх військово-політичної тактики: «На початку власті встидалися таких вчинків негуманної несправедливості і намагалися забезпечити себе документами, які могли б довести, що авторами цих вбивств були жителі краю або міліціонери. Але згодом вони почали вбивати жидів на вулицях, на очах всього населення і без будь-якого встиду. Звичайно, що маси християн, та серед них не лишень охрещені жиди, але й так звані «арійці», також стали жертвами несправедливих вбивств» [Лист, 1998, с. 982]. Відтак, висловлені А. Шептицьким оціночні міркування стосовно політики Гітлера переконливо доводять, що він ніколи не симпатизував нацистам, як про це часто писали радянські історики, а, навпаки, відстоював інтереси українців і прагнув вберегти їх від жорстокості німецької армії.

А. Шептицький повідомляє Папі Пію XII про сотні тисяч несправедливих арештів, про величезну кількість розстріляних молодих людей, які не скоїли ніякого злочину. Галицького митрополита обурював режим кріпацтва, застосований фашистами до українських селян, а також ув'язнення майже всієї молоді і вивезення її на примусові роботи до Німеччини. Гітлерівці, які зовсім недавно оголосили себе визволителями, тепер змушували українських юнаків і дівчат працювати на заводах і в сільському господарстві. А. Шептицький вболівав за долю українських селян, від яких німці позабирали всі продукти їх праці, оголосили українську землю власністю Німеччини й відтак перетворили громадян на рабів. Галицький митрополит наголосив на ряді заборон і обмежень, які були накладені на селян: «від селян забирали майже все, що вони продукують [...] Виноситься вирок смерті для будь-кого, хто би продавав або купував безпосередньо у виробника. При декількох нагодах проголошувалося повернення приватних дібр, але ці обіцянки залишалися несповненими. Навпаки, власті не обмежено користуються всіма добрами, сконфіскованими більшовиками, та декларують, що вся земля є державною власністю. Часто повторюється – не наголос, що приватні добра є воєнними трофеями» [Лист, 1998, с. 982-983]. А. Шептицький у такий спосіб проголошує у листі неможливість трактувати гітлерівців як союзників, привертаючи увагу Папи до лицемірної політики А. Гітлера.

А. Шептицький приходять до висновку, що нацисти продовжують справу більшовиків – так само знуцаються над українцями, подекуди навіть більше, і є справжніми ворогами та катами України. Українці і гітлерівці спиралися на цілком відмінні ідеології, оскільки націоналізм і нацизм не є синонімічними поняттями. Галичани прагнули жити в незалежній Україні, а нацисти намагалися використати будь-який народ (і українців у тому числі) для досягнення власної мети. Чітко розмежував ці дві ідеології Г.

Вашенко: «Протилежністю здорового патріотизму є шовінізм, себто національний егоїзм. Він виявляється в тому, що якийсь нарід шанує й поважає тільки себе, ставиться з презирством до інших народів, не визнає прав інших народів. Особливо яскравий приклад шовінізму дали німці за часи фюрерства Гітлера. Як відомо, вони дотримувалися концепції поділу націй на вищі, яким належить право на розгортання своїх сил в галузі політичного, культурного й економічного життя, і нації нижчі (унтерменші), що ніяких прав не мають і можуть бути найжорстокішими способами експлуатовані, навіть винищені народом «вищої раси», коли це буде в його інтересах. Як відомо, цю жахливу «теорію» німці з властивою їм послідовністю реалізували на практиці під час другої світової війни» [Вашенко, 1954, с. 10].

Галицький митрополит акцентує на психології та світогляді нацистів, відзначаючи, що для них чужими є християнські цінності: «переважна більшість усіх тих чиновників, яких нам присилають — це люди без віри і без закону, які собі дозволяють на зовсім неймовірні надужиття. Селян трактують як негрів на колоніях. Їх шмагається, поличкується без жодної причини, від них конфіскується вся їда, яку вони буває несуть їхнім дітям у містах, і все це робиться з таким малим людським почуттям, що не хочеться вірити, що такі типи, яких зустрічається, можуть взагалі існувати. Проте, вони насправді існують» [Лист, 1998, с. 983]. Як приклад А. Шептицький наводить достовірний випадок антигуманного, безглузлого знущання німців: шеф одного з округів із особливим викривленням задоволенням особисто конфісковував все, що знаходив у кишеню селян, що їхали до міста, а потім все це викидав у ріку. Особлива ганебність і антилюдяність цього вчинку увиразнювалася тим, що їжа була конфісковувана в період справжнього голоду, який лютував перед жнивими у багатьох селах. «Та ніхто не сміє скаржитися, бо він би помстився смертю, йому не можна нічого зробити, бо говориться, що він має високо поставлену охорону» [Лист, 1998, с. 983].

А. Шептицький у листі до Папи Пія XII (1942 р., серпня 29-31) з боєм розповідає про безчинства й жорстокість німецьких солдатів: «молодий офіцер СС підбігав здалека, щоби не втратити нагоди вдарити помираючого, йому невідомого і вбитого поліцією за те, що хотів зробити щось, що не сподобалося їй» [Лист, 1998, с. 983]. Галицький митрополит зауважує, що подібних випадків є дуже багато, німці не почувають провини за скоєні ними злочини, оскільки вважають себе вищою расою. А. Шептицький порівнює гітлерівців з бандою розлючених або ж скажених вовків, що накинулася на український народ. «І не лишень селяни і простий народ є так відкриті до ударів і образ. Службовця, якщо він німець, трактується два або три рази краще, ніж найвищого чиновника не-німецького. Такий службовець дозволить собі вдарити прокурора.

Поліція б'є гумовою палицею людей на вокзалах та навіть на вулицях. Буває, що випускається поліцейських псів на людей. Інколи такі пси мають намордники, але є випадки, де і не мають» [Лист, 1998, с. 983].

Митрополит Андрей доводить до відома Папи, що гітлерівці ігнорують його прохання про толерантне ставлення до українського народу і знущання над простим людом не припиняються. А. Шептицький стає свідком глибокої деморалізації й зневіри краян, які підпільно й хаотично намагаються протистояти німцям або ж подекуди стають до них на службу: «Вони фактично вчать красти та вбивати; вони втрачають почуття справедливості та людяності. У пастирських листах я протестував проти вбивства. Звичайно, ці послання були конфісковані, але вони були прочитані перед зібраним духовенством [та Синоді] чотири або п'ять разів. Я проголосив чоловіковбивство злочином, який підлягає екскомуніції, задержаній Ординарієві» [Лист, 1998, с. 984]. А. Шептицький звернувся з листом до Гімmlера з проханням запобігти вписуванню молодих юнаків до поліцейських служб, де вони змушені карати своїх земляків і діяти всупереч інтересам України. Однак прохання Митрополита було проігнороване, а моральна деградація заповонила Галичину.

А. Шептицький передчував, що режим терору буде лише посилюватися та «звернеться з ще більшою наполегливістю проти українських і польських християн. Кати, призначені масакрувати жидів та тисячі невинних людей, звикли бачити кровопролиття і жадають крові. [...] зараз усе дозволено для німців, правдоподібно, що їхня скаженість не зможе стриматися і що не буде жодної сили, яка змогла б їх заставити до найменшої дисципліни» [Лист, 1998, с. 984]. Галицький митрополит висловлює припущення, що незабаром «ціла країна буде наново залита хвилями невинної крові, хіба що якась надзвичайна подія зупинила б ці процеси» [Лист, 1998, с. 984]. Однак такий розвиток подій на захоплених нацистами територіях був певною мірою прогнозований, адже Гітлерівська Німеччина кінцевою метою мала побудову наддержави. Як зауважує М. Кушнір, фашизми «ставили своїм ідеалом не націю, а державу. Замість розвивати національне життя шляхом децентралізації, що було ідеалом націоналізмів, вони душили його тотальною системою. На місце нації-родини поставили механізм-державу, яка стала великою тюрмою, з прикметами, що під багатьма оглядами пригадують прикмети марксистської держави, створеної в Советській Росії. З націоналізму вони зачерпнули в суті речі небагато: деякі аргументи й кличі. Крім цього, найбрутальніший з фашизмів, німецький, був ідейно запліднений не націоналізмом, а расизмом, і знов таки на ньому відбився вплив соціалізму, що було зафіксовано вже в самій назві: націонал-соціалізм» [Кушнір, 1973, с. 35].

Аналізуючи ситуацію в захопленій німцями Україні, А. Шептицький усвідомлює безсилість Церкви якось виправити це скрутне становище, йому було боляче бачити бідних дисидентів, які вмирили з

голоду чи були «вбитими у концтаборах, та не могли їм у нічому допомогти. Бо, насправді, все те, що можна зробити, є нічим. Звичайно не дозволяється обслуговувати лікарні для воєннопонених, ані концтабори, де щодня вмирили сотні, що через кілька місяців становило переважну більшість усіх понених. Є у мене статистичні дані і списки знеохочуючі і страшні. Не дозволяється нашим священникам служити вірним, яких багато у Східній Україні» [Лист, 1998, с. 985].

А. Шептицький гостро засуджує нацизм, викриваючи багато жахливих аспектів злочинів гітлерівців, також акцентує на їх побоюванні перед об'єднанням Церков в Україні, оскільки це могло ідеологічно посилити українське військо. Галицький митрополит називає владу Гітлера системою «брехні, обману, несправедливостей, грабунків, карикатури всіх ідей цивілізації і порядку. Ця система надмірного егоїзму до абсурдного рівня, зовсім божевільного національного шовінізму, ненависті всього, що є чесним і гарним, ця система становить щось настільки феноменальне, що остовпіння можливо є найпершим почуттям у того, який побачив цього монстра. Куди ця система заведе нещасливу німецьку націю? Хіба тільки до такої дегенерації раси, якої історія людства ще не бачила. Не дай Боже, щоби у своєму падінні вони потягнули за собою ті частини Католицької Церкви, які не можуть не відчувати наслідків цього пекельного впливу» [Лист, 1998, с. 985].

Аналізуючи тиранію нацистів з точки зору християнського вчення, А. Шептицький приходить до висновку, що для спасіння народу за цих умов потрібною могла б бути добровільна кровна жертва (під час владі більшовиків митрополит Андрей був ладен принести в жертву власне життя, але не отримав благословення на таку акцію від Папи): «Якщо переслідування би взяло форму масакрів віруючих, це могло б бути спасенням для тих країв. Існує величезна потреба добровільної кровної жертви як відплати за це злочинне кровопролиття» [Лист, 1998, с. 985]. Відтак, вище наведені міркування А. Шептицького, його прагнення добровільно померти, щоб спокутувати біль і терор, здійснені в Україні, переконливо свідчать про однозначне засудження Митрополитом політики Гітлера й негативне ставлення до нацизму, ідеологія якого цілком суперечила національно-державницьким устремлінням Галицького митрополита.

Висновки. Отже, Андрей Шептицький завжди залишався послідовним у своїх національно-патріотичних переконаннях. Для нього незмінно найважливішою метою було створення незалежної Української держави, а вибір союзниками німців мав ситуативний характер. Галицькому митрополиту ніколи не були близькими ідеї шовінізму та асиміляції народів.

Список використаних джерел

- Білас, Я.І., 2003. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Автореф. дис. канд. іст. наук: 09.00.11; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України, К., 23 с.
- Боляновський, А. 2016. Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941-1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів). Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі, Київ, с. 7-70.

- Бриндак, І. Митрополит Андрей Шептицький і рух ОУН-УПА. [online] Доступно: <http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2246-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-i-rukhnoun-upa.html> (дата звернення: 25.04. 2019).
- Вашенко, Г., 1954. Виховання любови до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм), Лондон, 40 с.
- Добош, О. Діяльність митрополита Андрія Шептицького та керованої ним Української Греко-Католицької Церкви у 1939-1944 рр. [online] Доступно: <http://www.religion.in.ua/main/history/16515-diyalnist-mitropolita-andriya-sheptyckogo-ta-kerovanoyi-nim-ukrayinskoyi-greko-katolickoyi-cerkvi-u-1939-1944-rr-chastina-druga.html> (дата звернення: 25.04. 2019).
- Звернення А. Шептицького, М. Величківського, А. Лівичького, М. Омеляновича-Павленка і А. Мельника до А. Гітлера про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України (від 14 січня 1942 року), 2006. ОУН в 1942 році: Документи. Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: *Інститут історії України НАН України*, с. 28-31.
- Клюнь, Р., 2009. Діяльність митрополита Андрія Шептицького часів Другої світової війни в українській історіографії. Інтелекція і влада: матеріали 5-ї Всеукр. наук. конф., Одеса, ч. 3. с. 99-106.
- Кравчук, А., 1994. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрія Шептицького (вересень 1939 - червень 1941 років), *Записки НТШ*, т. 228, с. 309-342.
- Кравчук, А., 2000. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя, *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, число 2, Львів, с. 224-273.
- Кушнір, М., 1973. Перспективи українського християнського націоналізму, Філадельфія: *Америка*, 50 с.
- Лаба, В., 1990. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги, Львів: *Свічадо*, 62 с.
- Лист митр. Андрія Шептицького до Папи Пія XII про ситуацію в Архієпархії під час німецької окупації (1942 р., серпня 29-31, Львів), 1998. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: у 2 т. Львів: *Видавництво отців василіан «Місіонер»*, том II: Церква і суспільне питання, книга 2: Листування, с. 982-986.
- ОУН в 1942 році: Документи, 2006. Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: *Інститут історії України НАН України*, 243 с.
- Сурмач, О., 2000. Роль УГКЦ у порятунку євреїв у роки німецької окупації, *Науковий вісник Ужгородського державного університету: Серія: Історія, Ужгород: УжДУ*, вип. 5, с. 126-129.
- Сурмач, О., 2015а. Діяльність митрополита А. Шептицького в роки німецької окупації, *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. 42, с. 132-136.
- Сурмач, О., 2015б. Митрополит А. Шептицький і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941-1944 рр.), *Військово-науковий вісник*, вип. 23, с. 101-113.

References

- Bilas, Ya. I., 2003. Mytropolyt Andrej Sheptycz`kyj i problemy nacional`no-vyzvol`nogo ruxu ukrayinciv [Metropolitan Andrey Sheptytsky and problems of the national liberation movement of Ukrainians]. Avtoref. dy`s. kand. ist. nauk : 09.00.11; In-t filos. im. G.S.Skovorody` NAN Ukrayiny`, K., 23 s. (in Ukrainian).
- Bolyanovs`ky`j, A. 2016. Mizh xry`styyans`koyu morallyu i nelyuds`kym zlom (reakciya Mytropolyt`a Andriya Sheptycz`kogo na okupacijnu polityku nacional-socialistychnoyi Nimechchyny v Galychyni u 1941-1944 rr.: vid formal`noyi loyal`nosti do krytyky i protestiv). Druga svitova vijna ta dolii myrnogo naselennya u Sxidnij Yevropi [Between Christian morals and inhuman evil (Metropolitan Andrei Sheptytsky's reaction to the occupational policy of National Socialist Germany in Galicia in 1941-1944: from formal loyalty to criticism and protests). The Second World War and the fate of the civilian population in Eastern Europe]. Kyiv, s. 7-70. (in Ukrainian).
- Bry`ndak, I. My`tropolyt` Andrej Shepty`cz`ky`j i rux OUN-UPA [Metropolitan Andrey Sheptytsky and the movement of OUN-UPA] [online] Dostupno: <http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2246-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-i-rukhnoun-upa.html> (data zvernennja: 25.04. 2019) (in Ukrainian).
- Vashhenko, G., 1954. Vyhovannya lyubovy do Bat`kivshyny (nacionalizm i internacionalizm) [Education of love for the Motherland (nationalism and internationalism)], London, 40 s. (in Ukrainian)
- Dobosh, O. Diyal`nist` mytropolita Andriya Sheptycz`kogo ta kerovanoyi nym Ukrayins`koyi Greko-Katolyc`koyi Cerkvy` u 1939-1944 rr. [Activities of Metropolitan Andriy Sheptytsky and his Ukrainian Greek Catholic Church in 1939-1944] [online] Dostupno: <http://www.religion.in.ua/main/history/16515-diyalnist-mitropolita-andriya-sheptyckogo-ta-kerovanoyi-nim-ukrayinskoyi-greko-katolickoyi-cerkvi-u-1939-1944-rr-chastina-druga.html> (in Ukrainian).
- Zvernennya, A., 2006. Sheptycz`kogo, M. Velychkivs`kogo, A. Livycz`kogo, M. Omelyanovy`cha-Pavlenka i A. Mel`nyka do A.Gitlera pro podolannya antyukrayins`koyi polityky` okupacijnyx vlastej Nimechchyny` shhodo ekonomichnogo i nacional`no-kul`turnogo rozvytku Ukrayiny (vid 14 sichnya 1942 roku). OUN v 1942 roci: Dokumenty [Appeals by A. Sheptytsky, M. Velichkovsky, A. Livytsky, M. Omelyanovich-Pavlenko and A. Melnik to A. Hitler on overcoming the anti-Ukrainian policy of the German occupational authorities regarding the economic and national-cultural development of Ukraine (January 14, 1942), 2006 OUN in 1942: Documents] / Uporyadnyky`: O.Veselova, O.Lysenko, I.Patrylyak, V.Sergijchuk. Vidpov. red. S.Kul`chy`cz`ky`j. Ky`yiv: *Insty`tut istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny`*, s. 28-31. (in Ukrainian).
- Klyun`, R., 2009. Diyal`nist` mytropolita Andriya Sheptycz`kogo chasiv Drugoyi svitovoyi vijny v ukrayins`kij istoriografii, Inteligenciya i vlada [Activities of Metropolitan Andrey Sheptytsky during the Second World War in Ukrainian historiography. Intellectuals and Power]: materialy 5-yi Vseukr. nauk. konf., Odessa, ch. 3, s. 99-106. (in Ukrainian).
- Kravchuk, A., 1994. Social`ne vchennya i diyal`nist` mytropolita Andriya Sheptycz`kogo (veresen` 1939 - cherven` 1941 rokiv) [Social doctrine and activities of Metropolitan Andrey Sheptytsky (September 1939 - June 1941)], *Zapysky NTSh.*, t. 228, s. 309-342. (in Ukrainian).
- Kravchuk, A., 2000. Xrystyyans`ka social`na etyka pid chas nimecz`koyi okupaciyi Galychyny, 1941-1944: mytropolyt Andrej (Sheptycz`kyj) pro solidarnist`, opir vladi ta zaxyst svyatosti zhyttya [Christian social ethics during the German occupation of Galicia, 1941-1944: Metropolitan Andrei (Sheptytsky) on solidarity, resistance to power and protection of the sanctity of life], *Kovcheg. Naukovy`j zbirny`k iz cerkovnoyi istoriyi. chy`slo 2, L`viv*, s. 224-273. (in Ukrainian).
- Kushnir, M., 1973. Perspektyvy ukrayins`kogo xrystyans`kogo nacionalizmu [Prospects for Ukrainian Christian nationalism], Filyadel`fiya: *Ameryka*, 50 s. (in Ukrainian).

Laba, V., 1990. Mytropolyt Andrej Sheptycz`kyj. Jogo zhyttya i zaslugy [Metropolitan Andrej Sheptytsky. His life and achievements], L`viv: *Svichado*, 62 s. (in Ukrainian).

Ly`st my`tr. Andriya Sheptycz`kogo do Papy Piya XII pro sytuaciyu v Arxiyeparxiyi pid chas nimecz`koyi okupaciyi (1942 r., serpnya 29-31, L`viv), 1998. Mytropolyt Andrej Sheptycz`kyj. Zhyttya i diyal`nist`. Dokumenty i materialy 1899-1944 [Letter of Metropolitan Andrej Sheptytsky to Pope Pius XII on the situation in the Archdiocese during the German occupation (1942, August 29-31, Lviv), 1998. Metropolitan Andrej Sheptytsky. Life and activities. Documents and Materials 1899-1944]: U 2 t., L`viv: *Vydavnyctvo otziv vasylian «Misioner»*, tom II: Cerkva i suspil`ne pytannya, knyga 2: Lystuvannya, s. 982-986. (in Ukrainian).

OUN v 1942 roci: Dokumenty, 2006. Uporyadnyk` [Organization of Ukrainian Nationalists in 1942: Documents]: O. Veselova, O. Lysenko, I. Patrylyak, V. Sergijchuk. Vidpov. red. S. Kul`chycz`kyj, Kyiv: *Instytut istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny*, 243 s. (in Ukrainian).

Surmach, O., 2000. Rol` UGKCz u poryatunku yevreyiv u roky nimecz`koyi okupaciyi [The role of the UGCC in saving Jews during the German occupation], *Naukovy`j visnyk Uzhgorods`kogo derzh. un-tu*, Uzhgorod: *UhDU*, vy`p. 5, s.126-129. (in Ukrainian).

Surmach, O., 2015a. Diyal`nist` mytropolyta A. Sheptycz`kogo v roky nimecz`koyi okupaciyi [Activities of Metropolitan A. Sheptytsky during the German occupation], *Naukovi praci istorichnogo fakul`tetu Zaporiz`kogo nacional`nogo universytetu*, vy`p. 42, s. 132-136. (in Ukrainian).

Surmach, O., 2015b. Mytropolyt A. Sheptycz`kyj i ukrayins`kyj nacional`no-vyzvol`nyj rux u period nimecz`koyi okupaciyi (1941-1944 rr.) [Metropolitan A. Sheptytsky and the Ukrainian national liberation movement during the period of the German occupation (1941-1944).], *Vijs`kovo-naukovy`j visnyk*, vy`p. 23, s. 101-113. (in Ukrainian).

SUMMARY

A. SHEPTYCKYY REVELATION OF THE NATURE OF NAZIS POLITICS IN LETTERS TO A. HITLER AND POPE PIUS XII

Volodymyr Basarab

Senior Lecturer at the Department of Political Science and Public Administration
SHEE «Uzhhorod National University»

In this article it was considered the letters of A. Sheptycky to A. Hitler and Pope Pius XII in which was clearly outlined national and patriotic position of Galician Metropolitan. Also it was emphasized on diplomatic efforts of A. Sheptycky for whom this temporal choosing the Hitlerites as ally had situational character. And when Hitler's politics showed vividly its real nature, Galician Metropolitan strongly condemned Nazis. In order to keep the Ukrainians from hazing of German army, A. Sheptycky, M. Velychkivskyy, A. Livytskyy, M. Omelyanovych-Pavlenko and A. Melnyk wrote the address "About getting over the anti-Ukrainian politics of occupational authorities of Germany what concerning national and cultural development of Ukraine" to A. Hitler on January, 14 1942. In this address they condemned suspension of Ukrainian soldiers from active military actions including accession of western Ukrainian territory to General Governorate and handover of Odessa with surrounding territories under the authority of Romania. These actions contradicted the idea of unification of Ukrainian territories into one state and this was one more reason for disappointment of German politics. Greek-Catholic bishops spoke out on issue that in central Ukraine patriotic press was prohibited, Ukrainian schools were closed, the right to private ownership was not renewed. A. Sheptycky condemned the creation of collective farms by the Hitlerites (as Bolsheviks did), their desire to treat the Ukrainian peasants like slaves. The letter of A. Sheptycky and Greek-Catholic bishops to Hitler was the last attempt to convince Nazis authority that they should not behave arrogantly and violently against Ukrainian people. Atrocities of the Hitlerites on the occupied Ukrainian territory A. Sheptycky described in his letter to Pope Pius XII (August, 29-30, 1942), he emphasized the disappointment of Hitler's politics and unjustified hope of the Ukrainians who lived in Galicia. After extrication from the Bolsheviks' yoke, citizens have felt themselves free for a month or two and then German government established a regime of terror and corruption. A. Sheptycky tried to explain to the Pope that German regime is more violent than Bolsheviks' one, whereas there are constant murders, theft, burglary, confiscation and bribery. The evaluative thoughts concerning Hitler's politics made by A. Sheptycky in letter to The Pope proved that Galician Metropolitan did never sympathize for Nazis as often wrote Soviet historians. But conversely, he protected the interest of the Ukrainians and wanted to save them from violence of German army.

Keywords: A. Sheptycky, state creation, World War II, Nazism, Pope Pius XII.

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ПЕРЕДВИБОРЧОЇ АГІТАЦІЇ НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)

Богдалов Антон Геннадійович
завідувач відділу Історія Незалежної України
Національний музей історії України
E-mail: bogdalov@ukr.net

У статті досліджена передвиборча агітація перших двох виборів Президента України початку 90-х рр. ХХ ст. Вивчені фонди Національного музею історії України, які ілюструють виборчі та агітаційні процеси, проаналізовані передвиборчі програми кандидатів на найвищу посаду у державі. Розглянуті основні правові аспекти організації голосування, проаналізована законодавча складова голосування за президента. Виявлені особливості побудови передвиборчих кампаній перших кандидатів, дослідженні основні форми ведення агітації, визначені основні засади її реалізації. Зроблена спроба дати оцінку першим президентським виборам після проголошення Акту державної незалежності України, проаналізовані основні історичні аспекти, що мали вплив на перші волевиявлення часів незалежності. Розглянуті особливості ведення політичної агітації для кожного з кандидатів на виборах 1 грудня 1991 р. Досліджена передвиборча кампанія першого Президента України Л. Кравчука. Значна увага приділена вивченню кампанії І. Юхновського. Зроблена спроба дати оцінку ефективності ведення агітації кандидатами на посаду Президента України. Проаналізовані особливості ведення передвиборчої кампанії на президентських виборах 1994 року. Основна увага приділена двом суперникам в передвиборчих перегонках: Л. Кравчуку та Л. Кучмі. Зроблена спроба порівняти кампанії двох кандидатів, які взяли участь у другому турі голосування. Розглянута робота передвиборчих штабів двох кандидатів. Досліджена колекція Національного музею історії України (НМІУ). Розглянуті різні фондові групи зберігання у музеї з відповідної тематики. Вивчені письмові агітаційні матеріали перших та других виборів Президента України, які зберігаються фондових групах Л та ЛД. Проаналізований зміст колекційних описів музею, досліджений процес комплектування фондової колекції НМІУ з відповідної тематики.

Ключові слова: *Вибори Президента України, Національний музей історії України, передвиборча агітація, Леонід Кравчук, В'ячеслав Чорновіл, Леонід Кучма, Ігор Юхновський.*

Постановка проблеми. Від моменту прийняття Акту проголошення незалежності, українська держава самостійно формує органи державного управління. Верховні органи державної влади обираються громадянами на термін, що регулюється законодавством, шляхом проведення загальнодержавних виборів. Незмінно шляхом голосування обираються органи місцевого самоврядування, законодавчий орган державної влади – Верховна Рада та посада Президента України. З урахуванням виборів 2019 р. в Україні сім разів обирали очільника держави. Від перших виборів 1991 р., враховуючі суспільно-політичні та інформаційно-технологічні зміни, відбулись значні зміни у веденні передвиборчої агітації. Вибори першої половини 1990-х, певною мірою стали початковим етапом затвердження демократичних владних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення та аналізу виборчих процесів в Україні підходили доволі однобічно. Ознайомившись з працями по цій тематичі та їх змістом, можна зробити висновок, що наявні дослідження в основному ґрунтувались на правовому аспекті виборчих процесів не приділяючи достатньої уваги агітаційним особливостям. Серед праць привертають увагу

дослідження передвиборчих програм перших президентських виборів 1991 р. проведене І. Підковою [Підкова, 2011, с. 246-254]. Дослідженням становлення та розвитку інституту виборів в Україні присвячена наукова стаття О. Галуса [Галус, 2013, с. 36-41], вивченням теоретичних та практичних проблем організації інституту виборів присвячена робота О. Волощука [Волошук, 2009, с. 53-59].

Мета статті. Дослідження особливостей ведення політичної агітації на виборах президента України на початку 1990-х рр. Вивчення колекції Національного музею історії України з відповідної тематики.

Виклад основного матеріалу. Перші вибори Президента України 1 грудня 1991 р. відбувались відповідно до Закону УРСР «Про вибори Президента Української РСР» від 5 липня 1991 р. Саме він закрив основні засади виборів голови української держави. Відповідно до закону був встановлений п'ятирічний строк перебування на посаді, віковий ценз не молодше 35 років, ценз осілості в Україні не менше 10 років та інше. Цікавою особливістю перших та двох наступних президентських виборів, які відбулись відповідно у 1994 та 1999 рр., була відсутність грошової застави, яка була запроваджена починаючи з виборів 2004 р. Реєстрація кандидата відбувалась після збору 100 тис. підписів громадян України на його підтримку, які були зібрані за зразком підписного листа затвердженого ЦВК.

Передвиборча агітація кандидатів регулювалась п'ятою главою Закону, яка включала три статті з 31 по 33. Держава забезпечувала друк передвиборчих плакатів кандидатів в президенти на кожну виборчу дільницю, надавала рівний за обсягом час на телевізійних та радіоканалах, гарантувала безоплатне розміщення тексту передвиборчої програми у державних ЗМІ. Окремо гарантувалось право мати власний виборчий фонд, який не повинен був бути більшим ніж 10000 мінімальних заробітних плат. Розмір пожертв до фонду від однієї юридичної або фізичної особи повинен був бути не більше ніж 100 мінімальних заробітних плат. Фактично, це були всі законодавчі обмеження, що супроводжували обрання першого в історії президента незалежної України.

Від самого початку, передвиборчу компанію проводили сім кандидатів. Шляхом самовисунення у виборах приймали участь трое: Голова ВР УРСР – Леонід Кравчук, Голова парламентської опозиції «Народної Ради» – Володимир Юхновський та Олександр Ткаченко – системний комуніст, який до лютого 1992 р. займав посаду Міністра сільського господарства. Четверо кандидатів були висунуті політичними партіями та об'єднаннями: Левко Лук'яненко (Республіканською партією України), Володимир Гриньов (Партія демократичного відродження України), Леонід Табурянський (Народна партія) та В'ячеслав Чорновіл, якого було висунуто Народним рухом України. Вже напередодні голосування О. Ткаченко зняв свою кандидатуру на користь Л. Кравчука, тому у самих виборах, не дивлячись на сімох кандидатів у виборчих бюлетенях, обирали першого президента України з шести претендентів.

Виборча компанія юридично була розпочата після прийняття відповідного Закону України «Про вибори Президента України» від 5 липня 1991 р., але фактично стартувала від вересня, після прийняття Акту проголошення незалежності України.

Об'єднавчою особливістю політичної програми всіх п'ятеро претендентів на найвищий пост у державі стала теза про незалежність України, яку виголошували всі заявлені кандидати.

Значні переваги у веденні передвиборчої агітації мав діючи Голова ВР Л. Кравчук. Як він сам зазначав, що у порівнянні з іншими претендентами, був в кращому становищі адже мав широкий вихід на населення – «через форуми, різні зібрання, зустрічі поїздки тощо. Та й сама робота сесії висвітлювалася по телебаченню, тож Голову Верховної Ради знало все населення, і це була перевага» [Чемеріс, 1994, с. 255].

Аналізуючи передвиборчу програму Л. Кравчука, можна зробити висновок, що кандидат в президенти робив ставку на тому, що він найбільш передбачуваний в своїх діях з-поміж усіх претендентів. Він гарантує мир, спрямує всі свої зусилля на існування в країні «вільної церкви у вільній державі», виступає проти примусової українізації окремо звертаючись до 12 млн. росіян, що мешкають в Україні, обіцяючи «сохранение полнокровних связей с Россией и другими государствами бывшего союза». У різних агітаційних

передвиборчих матеріалах розмішувались різні за спрямуванням та змістом передвиборчі програми Кравчука як, наприклад, програма «Нова Україна» чи «Основні положення економічної програми «Достаток» [НМІУ, фонди № 519 т. 2., л-5434 – л-5437], яка містила 7 пунктів економічних кроків кандидата після обрання на посаду, від переорієнтації економіки, до зовнішньополітичних зв'язків. Найбільшого розповсюдження, а відтак і найбільшого ознайомлення з текстом, набули програмні тези які отримали назву 5 «Д». Вони скоріше нагадували набір передвиборчих гасел, ніж конкретну програму дій. До них були включені п'ять складових, які об'єднувались у п'ять визначень: «Держава», «Демократія», «Достаток», «Духовність» та «Довіра». Основний зміст не мав конкретики та поєднував загальні прості визначення. Якщо коротко з'єднати зазначені програмні дії, то можна визначити основні загальні пріоритети кандидата, які базувались на утвердженні державності та верховенстві прав і свобод людини, соціально спрямованій економіки, вільного національно-культурного розвитку та створенні атмосфери довіри до влади.

Одним з прикладів застосування «чорного піару» в президентській передвиборчій компанії 1991 р., є листівка 5 «Д» Леоніда Кравчука: «Дилетантство», «Демагогія», «Двуликість», «Догматизм», «Диктатура» [НМІУ, фонди № 519 т. 2., л-5448]. Текст розміщений у листівці побудований на протиріччях у висловлюваннях Кравчука, щодо принципових ідеологічних та політичних питань. Наприклад, спочатку Кравчук висловлювався проти «Руху» наголошуючи, що там перебуває немало екстремістів, які закликають до виходу з союзу, зазначаючи, що «проти цього екстремістського крила ми вестимо рішучу боротьбу» [Союз, 1990, № 1]. У іншому твердженні Кравчук вказує: «Інші виношують ідею вільної соборної України, яка б розірвала з Союзом РСР. Я проти такої позиції» [Літературна Україна, 1989, 21 вересня]. На противагу цим висловлюванням, поруч розміщена цитата Кравчука надрукована 15 листопада 1991 р. у газеті «Голос України»: «Я ніколи не боровся проти незалежної України» [Голос України, 1991, 15 листопада], чи 18 жовтня 1991 р. у виданні «Демократична Україна»: «Україна повинна мати абсолютно всі атрибути незалежної, самостійної держави» [Демократична Україна, 1991, 18 жовтня].

Серед застосованих форм політичної агітації перших виборів Президента України, найбільш розповсюдженими стали безпосередні зустрічі з виборцями, які організовували кандидати під час передвиборчих поїздок у регіони. Такі виступи кандидатів відбувались на великих підприємствах, заводах, часто зустрічі відбувалось з ініціативними групами трудових колективів.

Протягом трьох місяців Кравчук відвідав 22 області України, не побувавши в цей період тільки в Івано-Франківській та Тернопільській областях. Зустрічі з виборцями, як правило, проводились у місцях значного скуплення людей, як то продовольчі ринки у Харкові чи Одесі (Привоз), звідки інформація про зустріч швидко розповсюджувалась серед інших

мешканців міста. Остання передвиборча зустріч Л. Кравчука з виборцями відбулась у м. Вінниця в приміщенні місцевого універмагу. Саме про цю зустріч він згадав вперше, після того, як дізнався про свою перемогу на виборах 1 грудня 1991 р. [Чемеріс, 1994, с. 230]. Як зазначав Кравчук, загальна кількість часу, який був присвячений зустрічам з виборцями в ході компанії дорівнював 372 годинам, чи майже 16 добам безперервного спілкування [Чемеріс, 1994, с. 226].

Серед матеріалів, які зберігаються у фондах та відображають передвиборчу агітацію Леоніда Кравчука привертають увагу листівки: «Л.М. Кравчука – в первые президенты Украины»; «Л. М. Кравчук. Штрихи к политическому портрету»; «Основные положения экономической программы «Достаток» кандидата в президенты Украины Л.М. Кравчука»; «1 грудня – вибори президента України»; «Вільна церква у вільній державі»; «Наш голова – наш Президент»; «Гарант злагоди і поступу нова Україна»; «П'ять «Д» Леоніда Кравчука»; «Наш Председатель – Наш Президент» (Обращение к гражданам Украины). Поруч з агітаційними листівками у фондах присутні періодичні видання з розміщеними матеріалами про підтримку кандидата: газета «Вісті з України» № 12 березень 1991 р. (з матеріалами по перебуванню Л. Кравчука на Львівщині); газета «Молода гвардія» № 162-специвипуск, 20 листопада 1991 р. [НМІУ, фонди № 519 т. 2., л-5435; л-5437 –л-5440; лд – 5448].

В остаточному списку кандидатів в Президенти України на виборах 1 грудня 1991 р. залишався єдиний провладний кандидат. Опозиція до нього була роздробленою і пропонувала три альтернативи існуючому стану речей: націонал-демократичну – В. Чорновіл, націоналістичну – Л. Лук'яненко та демократичну – І. Юхновський [Василишин, 1998, с. 22].

У передвиборчій агітації В. Чорновола основний акцент робився на пропаганді ідеї незалежності та необхідності найважливіших соціально-економічних реформ. Основа передвиборчої програми – роздержавлення та приватизація [Основа передвиборчої програми, 1991, с. 2], а її головна відмінність від програми Л. Кравчука на думку Чорновола полягала в тому, що свою програму він формував протягом тридцяти років, натомість, окремим пунктам програми конкурента, від трьох днів до трьох тижнів [Василишин, 1998, с. 21]. Серед агітаційних передвиборчих атрибутів, Чорновіл у друкованих виданнях використовував розроблене агітаційне лого, у вигляді напису свого прізвища, в якому замість літери «в» був розміщений стилізований малюнок, у вигляді жести людської руки, який являє собою латинську літеру «V» (Вікторія) (Рис. 6).

Рис. 6

Серед агітаційних матеріалів В'ячеслава Чорновола, що зберігаються у музеї представлені листівки: «В'ячеслав Чорновіл», «Голосуйте за власне майбутнє – голосуйте за Чорновола», «Чорновіл на президента», «Чого хоче В. Чорновіл», «Україна – референдум/ до виборів президента України»; брошура «Кандидат в президенты – зековский генерал?»; буклет передвиборчий «Громадянам України»; буклет «Я вибираю Україну»; афіша «Зустріч з кандидатом у президенти України В'ячеславом Чорноволом та його довіреними особами». Серед періодичних видань: Всеукраїнська газета «Голос громадянина» № 66 з спецвипуском «Голос президента України» №1. [НМІУ, фонди № 519 т. 1., л-5426-л-5428; лд-5443-5444; ід-632; пл-2900].

В'ячеслава Чорновола на виборах підтримали 7 420 727 чол., що становило 23,27 % від загальної кількості виборців. Цей результат став другим серед усіх кандидатів.

Ще одним представником від національно-демократичних сил на виборах 1991 р. став Левко Лук'яненко.

У своїй передвиборчій програмі Левко Григорович наголошував, що для того, щоб Україна стала розвинутою європейською державою достатньо п'яти років. Передвиборча програма була побудована за принципом змін в країні, які будуть відбуватись протягом: перших трьох місяців, першого року, трьох та п'яти років. Кандидат закликав до радикальних реформ, які передбачають: формування уряду народної довіри, розв'язання проблеми забезпечення медикаментами, закриття Чорнобильської АЕС, тощо. Як і у інших кандидатів, основною формою виборчої агітації було спілкування з виборцями, зустрічі з колективами підприємств. Цікавою особливістю ведення передвиборчих перегонів, спеціально до цієї події, став вихід книги кандидата в президента під назвою «Вірю в Бога і в Україну», яка вийшла друком 12 листопада 1991 р. тиражом у 100000 екземплярів. Книга містила своєрідний життєпис Лук'яненка, а її останній розділ був присвячений основним положенням програми кандидата в Президенти України.

В колекції НМІУ присутні експонати, які ілюструють агітацію кандидата в Президенти України Л. Лук'яненка: передвиборчі листівки «Л. Лук'яненко – кандидат в президенти України» та «Президент України. Ваш вибір Левко Лук'яненко» [НМІУ, фонди № 519 т. 1., л-5418; лд- 5437].

Рис. 1

Протягом другої половини 1991 р. працівниками музею були зібрані агітаційні матеріали кандидата в Президенти Ігоря Юхновського. Проаналізувавши програми шести претендентів на вищий пост у державі, можна зробити висновок, що передвиборча агітація І.Р. Юхновського вирізнялась своєю креативністю та нестандартним підходом. Досліджені передвиборчі матеріали Юхновського були підготовлені редакційно – видавничою колегією Партії демократичного відродження України. Під час компанії кандидат у друкованих виданнях використовував спеціально розроблений логотип, у вигляді зображення каліграфічно поєднаних ініціалів

з вплетеним у літери колоском (Рис. 1). Поруч з матеріалами передвиборчих обіцянок, кандидатом розміщувався заклик на його підтримку, у вигляді можливих перерахунків громадянами грошових внесків на його підтримку, з нагадуванням про те, що внески для фізичних осіб обмежені 5 тис.руб., а для юридичних можуть становити у п'ять разів більше.

Часто фотографії Юхновського супроводжувались справжніми літературними творами. Так, у тому ж агітаційному спецвипуску «Ініціатива» №20 (32) 91, на 8 сторінці розміщено біографічну фотоісторію Ігоря Рафаїловича, яка поєднувалась з віршованою агітацією [НМІУ, фонди № 519 т.2., л-5424].

«Погляньмо. Ну зовсім же наче дитя.
І губи, мов по кольоровому сні підпухлі.
Мамині губи. Мадонноворотеплені.
І високе чоло мислителя. Татове.
Чоло прозорливця й провісника .
Це так протиприродно – святенність і смерть,
Мудренність – і кров безневинна.
Скільки скапало душ
У безодню людської скорботи?
Сількизгасло сердець
У пекельній імлі вибуховій?
Гордих душ. Пломінких сердець...
То щастя наше. Що цей хлопчина вижив,
І прийшов до нас крізь вогнехвищі
Прапороносцем Добра

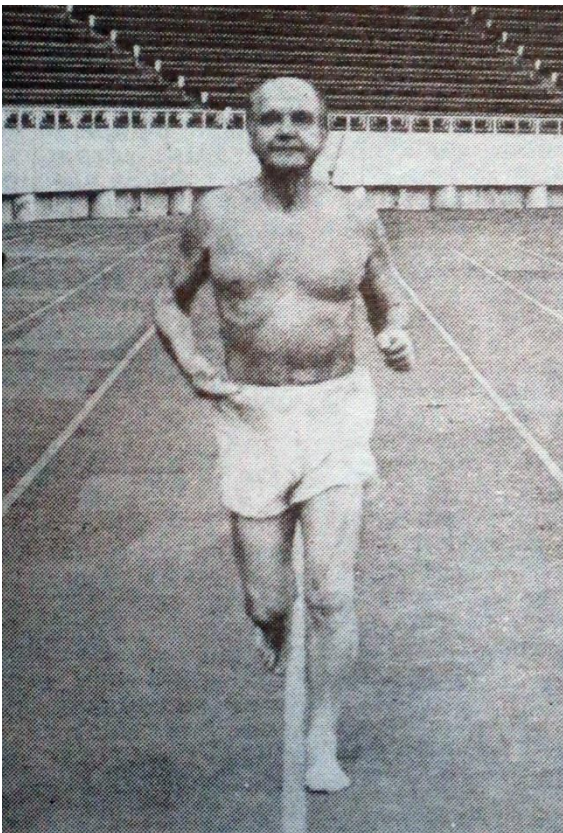

Рис. 2

У матеріалах «Молодої газети» № 2 [НМІУ, фонди № 519 т. 2., л-5425] поруч з розміщеними текстовими матеріалами, команда кандидата зробила спробу спростувати ті негативні якості, які в ході компанії

приписували Юхновському. Спростування відбувалось у формі інтерв'ю, де на питання виборців приводились аргументи у його підтримку. Поважний вік Юхновського, у який він може стати президентом, не стали в свій час на заваді Президентів США Ейзенхауеру (63 роки), Джорджу Бушу ст. (64 роки), чи президенту Франції – Франсуа Мітерану (65 років). Чудовий стан здоров'я Ігоря Рафаїловича був відображений у фотоматеріалах, де кандидат в президенти зображений під час пробіжки на київському стадіоні «Динамо» (Рис. 2).

На закид щодо надмірної інтелігентності чи то м'якотілості, наводився приклад інтелігента, також фізика за освітою – президента Киргизстану – А. Акаєва, якій рішуче засудив утворення та дії ДКНС. У матеріалах із закликами підтримати Юхновського окремо наголошувалось на тому, що він зібрав найбільше підписів громадян на свою підтримку саме у Києві. Поруч подавався список директорів підприємств та ректорів університетів, які підтримають кандидата Юхновського на виборах. Серед зазначених прізвищ присутні директори: донецького машинобудівного заводу В. Следнев та дніпропетровського «Південмашу» Л. Кучма, ректор Київського політехнічного інституту П. Таланчук. Сьома шпальта випуску містить умовний екскурс у майбутнє. Так, команда Ігоря Рафаїловича намагалась описати та візуалізувати 1 грудня 1993 р., два роки після обрання Юхновського на посаду президента. На розміщеному фото зображена зустріч Президента Юхновського з канцлером Німеччини Г. Кодем. В описі українського майбутнього зазначено, що країні

надані кредити, німецькі газети вийшли під заголовками, які називають українського президента людиною справ, поруч описані майбутні перспективи вступу України до Європейського економічного співтовариства у 1994 р.

Не менш цікавим є спецвипуск на підтримку Юхновського газети «Ініціатива» № 19 (31) жовтень 1991 р., яка вийшла накладом в 55000 екз. У нижній частині кожної з 15 сторінок випуску, був розміщений заклик до прихильників кандидата Юхновського, стати політичними агітаторами. Виборцям, у руках яких опиняється газета, пропонувалось розмножити її хоча б в одному екземплярі кожну з її сторінок, один примірник розклеїти на вулицях міста «щоб бачили всі», інший, передати колегам, родичам чи знайомим. В такому випадку, потенційними учасниками команди кандидата ставали майбутні виборці. Слід зазначити, що дана пропозиція на знайшла широкою підтримки у суспільстві.

Як і інші кандидати І. Юхновський проводив агітацію у великих містах, на промислових підприємствах. Однією з помилок, на його думку, якої припустився кандидат напередодні виборів, стало відвідання США у складі парламентської делегації, під час агітаційної компанії [Ядро нації]. На виборах 1 грудня 1991 р. І.Р. Юхновський набрав 1,71 % голосів.

Зібравши 102 тис. підписів на свою підтримку, 31 жовтня 1991 р. для участі у виборах був зареєстрований Володимир Борисович Гриньов. Доктор технічних наук В. Гриньов був депутатом ВР від комуністичної партії, обіймав посаду заступника голови парламенту. Був одним з членів «Демплатформи КІРС», які 1 грудня 1990 р. створили «Партію демократичного відродження України», члени якої і висунули його на посаду президента.

Передвиборчі гасла кандидата Гриньова кардинально не відрізнялись від конкурентів, він обіцяв рівні права та можливості, заохочував приватну власність. У економічних питаннях виступав за тісну співпрацю з колишніми радянськими республіками [НМІУ. фонди № 519 т. 1., л-5413].

Так, Володимир Гриньов визначав дві пануючі тенденції майбутнього розвитку країни, які пропонуються суспільству. Перша передбачає консервацію політичних та економічних основ, друга, на думку Гриньова, в основі якої є національна ідея – тупикова. Третій, альтернативний шлях, це шлях запропонований кандидатом Гриньовим, основними пунктами якого є ринкова економіка, правове суспільство та інтеграція у світове співтовариство.

Тексти багатьох агітаційних листівок кандидата мають невеликий тираж до 2000 тис. екземплярів, доволі прості в оформленні та змісті (Рис. 3), (Рис. 4), (Рис. 5).

В фондах Національного музею історії України зберігаються агітаційні матеріали кандидата В. Гриньова серед них: передвиборна програма; листівки «Кандидат у Президенти України В. Гриньов», «Выбор Владимира Гринёва – это путь к богатству», «Десять ответов на один вопрос – кто достоин быть

Президентом Украины?», «Владимир Гринев – кандидат в Президенты Украины», «Владимир Гринев рано или поздно будет Президентом. Украине он нужен сегодня» [НМІУ, фонди № 519 т. 1., л – 5411,5412,5414, 5416; лд – 5433].

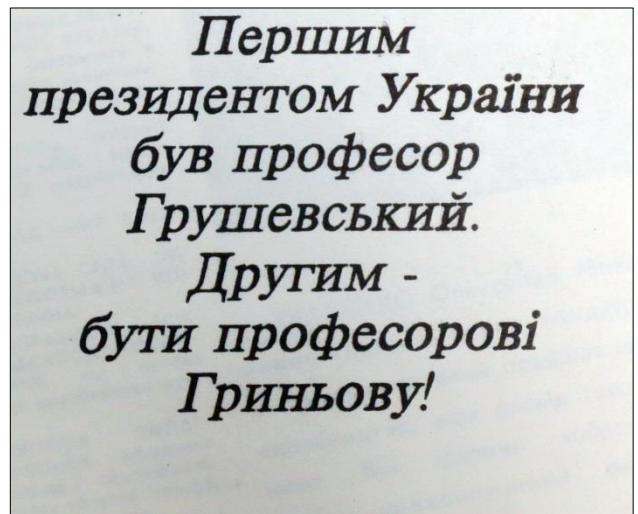

Рис. 3

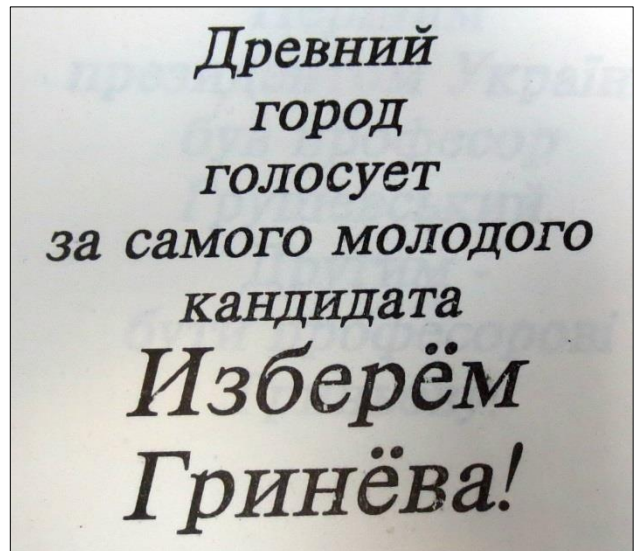

Рис. 4

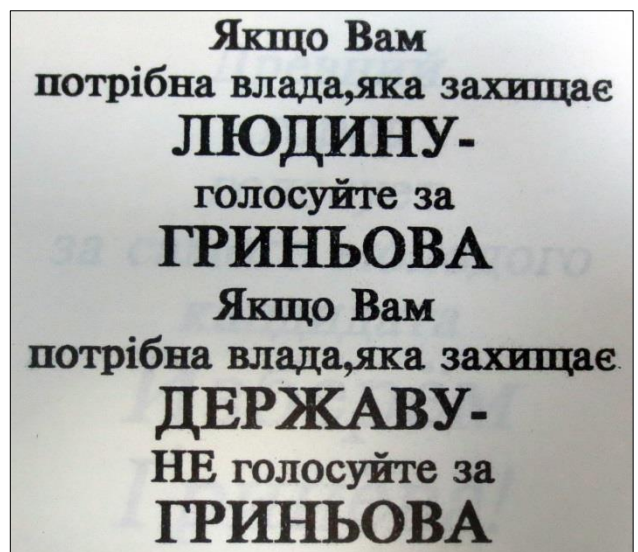

Рис. 5

На виборах Гриньова підтримали понад 1 млн. 300 тис. виборців (4,17%). Цей результат став четвертим показником, серед усіх претендентів.

Серед інших експонатів, які ілюструють хід агітаційної компанії президентських виборів 1991 р., привертають увагу матеріали О. Ткаченка, який зняв свою кандидатуру напередодні голосування. Серед його агітаційних матеріалів присутня листівка «Голосуйте за Ткаченка!» та «За землю і волю». Цікавим експонатом є агітка із закликом підтримати на виборах кандидата Леопольда Табурянського – «Слово виборця» 1991 р. та Володимира Яворівського, якому не вдалось зібрати необхідні 100000 тис. підписів для участі у виборах – листівка «Прийшов час вибору. Не помиліться!», чому ми висунули кандидатуру В. Яворівського [НМІУ, фонди № 519 т. 1., л-5421, 5422, 5446].

Наступні вибори, які відбулись у 1994 р., стали першими в історії незалежної України достроковим голосуванням на виборах президента. Проведення позачергового волевиявлення було викликане економічною кризою, яка супроводжувалась безстроковим страйком шахтарів, що тривав від червня 1993 р. Верховною Радою 17 червня 1993 р. було прийняте рішення щодо проведення консультативного референдуму про висловлення недовіри президенту і парламенту. У вересні проведення референдуму було скасоване та прийнято рішення про проведення дострокових виборів. Фактично, таке рішення було прийнято на вимогу страйкуючих та відповідно до закону, ініціатором якого виступив президент Л. Кравчук [Закон України].

На президентських виборах 1994 р. офіційно було зареєстровано сім кандидатів. Цікавим фактом є те, що шестеро з них пішли на вибори шляхом самовисунення. Єдиним кандидатом, який був делегований Соціалістичною партією України став О. Мороз. Іншими претендентами на посаду президента стали: приватний підприємець О. Бабич, колишній міністр економіки – В. Лановий, Голова ВР України І. Плющ, міністр освіти П. Таланчук, генеральний директор дніпровського «Південмашу» Л. Кучма та діючий президент Л. Кравчук. Вибори відбувались за системою абсолютної більшості, яка передбачає в разі відсутності претендента, якій в першому турі набрав більше 50 % голосів, проведення другого туру. Законодавче регулювання процесу проведення других виборів Президента України кардинально не відрізнялось від виборів попередніх. Очікувано, до другого туру виборів вийшли діючий президент Л. Кравчук та його опонент Л. Кучма, набравши відповідно 38% та 31% від загальної кількості голосів.

Серед кандидатів, що залишились поза другим туром голосування найбільше голосів отримав представник соціалістів О. Мороз, що підтримував ідею переважного державного контролю над економікою, який переважає над ринковою складовою. З-поміж інших, до більш радикальних дій закликав кандидат В. Лановий, якого підтримував Народний рух та який наголошував на радикальній реформі ринку та припинення співпраці зі Співдружністю незалежних держав.

В Національному музеї історії України зберігається комплекс матеріалів, що ілюструє агітаційну президентську передвиборчу компанію. Матеріали були зібрані та атрибутовані протягом березня-листопада 1994 р. Серед наявних експонатів привертають увагу агітаційні листівки кандидатів, які брали участь у першому турі голосування, серед них: «Кандидат в президенти України Валерій Георгійович Бабич»; «Кожна сім'я розуміє Бабича»; «Кандидат у Президенти України Петро Михайлович Таланчук»; «Лідер українського відродження» І. Плющ; «Президент Лановий – це гарант порядку, злагоди і процвітання» [НМІУ, фонди № 574, л – 5943; лд – 6209, 6212, 6213].

Виборчу компанію Л. Кравчука було довірено Миколі Михайличенко, якій на той час перебував на посаді керівника служби внутрішньої політики в адміністрації президента. Кандидат Л. Кравчук відмовився від ведення класичної передвиборчої компанії, частина команди переконала його відмовитись навіть від формування виборчого штабу, зробивши ставку на адміністративний ресурс, якій, як виявилось, на став визначальним.

Команда Л. Кучми вдало використала наявну політичну ситуацію. Одночасно з першим туром президентського голосування, відбулись вибори керівників областей. Після їх обрання Л. Кучма проводив зустрічі з новообраними керівниками, яких запевняв, що в разі його обрання ці вибори стануть останніми, а обласних губернаторів буде призначати президент.

Одним з вагомих прорахунків Л. Кравчука стало прийняття рішення про участь у передвиборчих перегонках у останній можливий день реєстрації кандидатів. Вагома частина політичної та промислової еліти, яка коливалась у своїй позиції щодо підтримки того чи іншого кандидата, до цього часу заявила, що підтримує його основного конкурента.

Поза увагою більшості з команди та самого Л. Кравчука, залишився можливий фактор підтримки тих кандидатів, які не пройшли до другого туру. Також, не були проведені переговори щодо можливої підтримки з боку політичних партій. На проведенні такої зустрічі наполягав М. Михайличенко, однак в останній момент Кравчук її відминив.

Більшість донецької промислової еліти на виборах підтримала Л. Кравчука. У даному випадку вирішальним стали напруженні відносини між в.о прем'єр-міністра Е. Звягільським, який мав вплив саме у східному регіоні та Л. Кучмою, що об'єднував навколо себе «дніпропетровців». Але цей факт не відіграв ключової ролі у виборах на Сході, де переважна більшість все одно віддала свої голоси на підтримку Л. Кучми.

Фінансова складова передвиборчої агітаційної компанії Л. Кравчука, за словами її керівника, була обмежена. Спонсорські кошти були витрачені на публікації у періодичних виданнях. Грошова винагорода учасників виборчої команди здійснювалась в рамках звичайної заробітної платні.

Штаб кандидата Л. Кучми було довірено очолити Дмитру Табачнику. Втілення стратегії перемоги на

виборах президента, запропонована Табачником, розпочиналась з виборів до парламенту у березні 1994 р. Штабом було прийняте рішення про висування кандидатури Кучми по найбільшому територіальному округу України – Новгород-Сіверському, регіону звідки він походив. За задумом Кучма мав отримати максимум голосів у найбільшому за кількістю виборців окрузі, це мало скласти враження, що на посаду президента його висуває не партія а народ. За результатами виборів до Верховної Ради Л. Кучму підтримало 97% виборців при загальній явці у окрузі у 96 %.

Центральний виборчий штаб Л. Кучми був розташований у м. Києві за адресою вул. Хрещатик, 34, у приміщенні центрального офісу Української спілки промисловців та підприємців, організації, яку Кучма очолював з грудня 1993 р. У центральному апараті штаба нараховувалось близько 20 чоловік. За текстову, агітаційну частину відповідали п'ятеро: Василь Ткаченко, Володимир Малинкович, Віктор Воронін, Віктор Михайловський та Леонід Новохатько. Робота секретаря виборчого штабу була доручена рідному брату керівника – Михайлу Табачнику.

Виборча компанія Л. Кучми розпочалась у квітні 1994 р. і тривала протягом трьох місяців. За словами керівника штабу на обласний підрозділ у місяць витрачали від 300 до 500 доларів. А назагал, вся передвиборча компанія обійшлась Кучмі у 1 млн. доларів. З протилежного виборчого табору заявляли, що проведення компанії Л. Кучми не обійшлося без фінансового вливання з боку Російської Федерації. Схема такої «спонсорської підтримки» працювала за рахунок різниці від купівлі-продажу нафти, яку продавала РФ до України.

Передвиборча програма Л. Кучми мала преамбулу та у текстовій частині об'єднувалась у три складові. Вступна частина давала зрозуміти, що в країні системна криза: «зупинка виробництва, зниження рівня життя, занепад духовності». Наголос кандидата у президенти Л. Кучми робився на: державному будівництві, економічній політиці та соціальному та духовному житті. У тексті програми були присутні обіцянки негайного прийняття Конституції України, проведенні судової реформи, недоторканості кордонів та боротьби з корупцією та мафією, проведення грошової реформи, забезпечення населення продовольчими товарами та ліками, реалізація пенсійної реформи та надання права законодавчої ініціативи профспілкам. Головними складовими передвиборчих обіцянок були тези про економічне зближення з РФ та надання російській мові статусу другої національної.

Основною формою агітації других виборів Президента України, як і у виборах попередніх, залишалась проведення зустрічей з виборцями у регіонах, розповсюдження агітаційної продукції, друк матеріалів у засобах масової інформації, виступи кандидатів у радіо та телеефірах.

На початок 1990-х в Україні було три загальнодержавних телеканали, що мали повне територіальне покриття. Телебачення було повністю підконтрольне діючій владі, а доступ до ефірів

опозиційних владі кандидатів фактично був обмежений. Впродовж передвиборчої компанії на державних телеканалах Л. Кучма мав два виступи – перед першим та другим туром. Напередодні другого туру, у прямому ефірі вперше були проведені телевізійні дебати між двома претендентами. Протягом майже двох годин кандидати у президенти намагались донести особливості своєї програми, задавали один одному питання. На завершення телеефіру, пересічні громадяни мали можливість задати претендентам питання. На Майдані Незалежності були встановлені дві телевізійні камери, де за 6-7 годин до ефіру вже почали займати чергу. За словами керівника штабу Л. Кучми – Д. Табачника, серед тих, хто задавав питання обом кандидатам, було багато тих, хто виконував це за дорученням.

Цікавим фактом передвиборчої компанії Л. Кучми, були його уроки сценічної майстерності, які майбутній президент брав у головного режисера театру ім. Л. Українки. М. Резнікович розповідав кандидату як вірно розпочинати розмову, привертати увагу.

З-поміж іншого, окремо слід звернути увагу на якість вітчизняного телевізійного продукту, який проходив процес свого становлення та значно поступався телебаченню сусідньої Росії, яке було у вільному доступі за наявності звичайної телевізійної антени. Саме з екранів російських телевізійних медіа частіше звертався до виборців України кандидат Л. Кучма.

Однією з особливостей передвиборчої команди Л. Кучми, стало використання фіктивних результатів соціологічних опитувань, які свідчили про його значний відрив у майбутньому голосуванні. Такі недостовірні результати розміщувались у інформаційних агенціях та розповсюджувались через засоби масової інформації [Жена Кучмы].

Більш успішною президентська компанія 1994 р. виявилась у кандидата Л. Кучми, який набравши 52,14 % голосів виборців, був обраний другим Президентом України.

Висновки. Проведення перших виборів Президента України, які відбулись на початку 1990-х рр., затвердило демократичну форму правління української держави після проголошення Акту державної незалежності. Фактично, вперше політична, передвиборча агітація відбувалась в умовах становлення демократичного суспільства. Учасники передвиборчих перегонів не були обмежені цензурою та були позбавлені державного контролю. Враховуючі особливості поширення інформації, передвиборча агітація кандидатів, в основному будувалась за рахунок проведення зустрічей з виборцями, розповсюдженні інформації у друкованих ЗМІ, участі у радіо та телеефірах. Вперше, в рамках президентської компанії відбулось проведення теледебатів. Аналізуючи виборчі компанії перших кандидатів в президенти, вперше бачимо приклади брендування, з'являються перші логотипи учасників передвиборчих перегонів. Так, демократичні вибори початку 1990-х, заклали основи рівної та конкурентної боротьби претендентів у майбутньому.

Список використаних джерел

- Василишин, Г., 1998. Призначено діяти. В'ячеслав Чорновіл. Політика та правда життя, Київ, с. 21-22.
- Волощук, О.Т., 2009. Теоретичні та практичні проблеми організації інституту виборів Президента України, *Вісник центральної виборчої комісії*, №1 (15), с. 53-59.
- Галус, О.О., 2013. Становлення та розвиток виборів в Україні, *Університетські наукові записки*, №4, с. 36-41.
- Голос України*, 1991, 15 листопада.
- Демократична Україна*, 1991, 18 жовтня.
- Жена Кучмы, узнав о победе мужа, решила: это шутка. [online] Доступно: <https://www.segodnya.ua/ukraine/zhenakuchmy-uznav-o-pobede-muzha-reshila-eto-shutka-165994.html>. [дата звернення: 10.04.19].
- Закон України про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3470-12#o2> [дата звернення: 10.04.19].
- Літературна Україна*, 1989, 21 вересня.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5426-л-5428; лд-5443-5444; ід-632; пл-2900.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5418; лд- 5437.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5413.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л- 5411, 5412, 5414, 5416; лд-5433.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 1. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5421, 5422, 5446.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5434 – л-5437.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5448.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. (15) Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5435; л-5437 –л-5440; лд-5448.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5424.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 519 т. 2. Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5425.
- Національний музей історії України, фонди, колекційний опис № 574 Проведення Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991 р., л-5943; лд-6209, 6212, 6213.
- Основа передвиборчої програми – роздержавлення та приватизація, 1991, *Голос громадянина*, № 66 (97), с. 2.
- Підкова, І., 2011. Президентські вибори 1991 р. в Україні: порівняльний аналіз передвиборчих програм кандидатів, *Вісник Прикарпатського університету*, історія, випуск 20, с. 246-254.
- Союз*, 1990, № 1.
- Чемеріс, В., 1994 Президент, Київ: СП «Свенас», с. 226; 230; 255.
- Ядро нації. Ігор Юхновський. Академік без грамоти [online] Доступно: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/08/6/7186519/> (дата звернення: 10.04.19).

References

- Vasylyshyn, H., 1998. Pryznacheno diaty. V'ycheslav Chornovil. Polityka ta pravda zhyttia [Intended to act. Vyacheslav Chornovil. Politics and the truth of life]. Kyiv. p. 21-22 (in Ukrainian).
- Voloshchuk, O.T., 2009. Teoretychni ta praktychni problemy orhanizatsii instytutu vyboriv Prezydenta Ukrainy [Theoretical and practical problems of the organization of the election institution of the President of Ukraine]. Bulletin of the Central Election Commission, №1 (15), pp. 53-59. (in Ukrainian).
- Halus, O.O., 2013. Stanovlennia ta rozvytok vyboriv v Ukraini [Formation and development of elections in Ukraine]. *University Scientific Notes*, №4, pp. 36-41. (in Ukrainian).
- Holos Ukrainy, 1991, 15 lystopada. (in Ukrainian).
- Demokratychna Ukraina, 1991, 18 zhovtnia. (in Ukrainian).
- Zhena Kuchmy, uznava o pobede muzha, reshyla: eto shutka. [Kuchma's wife, having learned of her husband's victory, decided: it's a joke.]. Rezhym dostupu: <https://www.segodnya.ua/ukraine/zhenakuchmy-uznav-o-pobede-muzha-reshila-eto-shutka-165994.html>. (date of treatment: 10.04.19). (in Russian).
- Zakon Ukrainy pro dostrokovy vybory Verkhovnoi Rady Ukrainy i Prezydenta Ukrainy. [The Law of Ukraine on Early Elections of the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine.]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3470-12#o2>. (date of treatment: 10.04.19). (in Ukrainian).
- Literaturna Ukraina, 1989, 21 veresnia. (in Ukrainian).
- Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T.1. [National Museum of the History of Ukraine . Funds. Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5426-L-5428; LD-5443-5444; ID-632; PI-2900. (in Ukrainian).
- Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine . Funds . Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5418; LD- 5437. (in Ukrainian).
- Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine . - Funds . - Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5413. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine . Funds. Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L – 5411,5412,5414, 5416; LD – 5433. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5421, 5422, 5446. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 2. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991] – L-5434 – L-5437. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 2. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991] - L-5448. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 2. [National Museum of the History of Ukraine. Funds . Collected Description No. 519 T. 2] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991] – L-5435; L-5437 –L5440; LD – 5448. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5424. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 519 T. 1. [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 519 T. 1] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia 1991 r.[Conducting an All-Ukrainian Referendum and Election of the President of Ukraine December 1, 1991]. L-5425. (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Fondy. Kolektsiinyi opys № 574 [National Museum of the History of Ukraine. Funds. Collected Description No. 574] Provedennia Vseukrainskoho referendumu ta vyboriv Prezydenta Ukrainy 1 hrudnia [Conduct of the All-Ukrainian Referendum and the Elections of the President of Ukraine December 1, 1991.]. L – 5943; LD – 6209,6212,6213. (in Ukrainian).

Osnova peredvyborchoi prohramy – rozderzhavlennia ta pryvatyzatsiia (1991) [The basis of the election program is denationalization and privatization] *Holos hromadianyna* [The voice of a citizen], № 66 (97), p. 2. (in Ukrainian).

Pidkova, I., 2011. Prezydentski vybory 1991 r. v Ukraini: porivnialnyi analiz peredviborchykh prohram kandydativ [Presidential elections in 1991 in Ukraine: a comparative analysis of candidates' election programs]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*. [Bulletin of the Precarpathian University. History], №20, pp. 246-254. (in Ukrainian).

Soiuz, 1990, № 1. (in Ukrainian).

Chemeris, V., 1994. Prezydent [President]. Kyiv: *SP «Svenas»*, p. 226; 230; 255 (in Ukrainian).

Iadro natsii. Ihor Yukhnovskyi. Akademik bez hramoty [The nucleus of the nation. Igor Yukhnovsky Academician without a letter of credit]. Rezhym dostupu: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/08/6/7186519/> (date of treatment: 10.04.19). (in Ukrainian).

SUMMARY

FEATURES OF CONDUCT OF ELECTION CAMPAIGNING AT THE ELECTIONS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE IN THE EARLY 90'S OF THE TWENTIETH CENTURY (ON MATERIALS OF THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF UKRAINE)

Anton Bohdalov

Head of the Department of History of the Independent Ukraine
National Museum of Ukrainian History

The article examines the election campaign of the two presidential candidates Ukraine of the early 90's of the twentieth century. Studying funds of the National Museum of History of Ukraine, illustrating electoral and propaganda processes, analyzes pre-election programs of candidates for the highest office in the state. The legal aspects of voting organization are analyzed based on the legislative component of voting for the president. The features of construction of election campaigns of the first candidates, the research of the basic forms of conducting of agitation, the basic principles of its realization are revealed. An attempt was made to assess the first presidential election after the proclamation of the State Independence Act of Ukraine, analyzing the main historical aspects that had an impact on the first will of independence. The campaign of the first presidential elections in Ukraine was analyzed. An attempt was made to characterize the particularities of conducting campaigning for each of the candidates. On December 1, 1991, they were able to vote for the voters. Features of the election campaign L.Kravchuk were considered. Considerable attention is paid to the study of I. Yukhnovsky's campaign. Investigated campaign of the 1994 presidential election. The main attention is paid to two rivals in the race: L. Kravchuk and L. Kuchma. Candidate election programs studied and analyzed. Specific features of campaign construction, which were applied by the election headquarters of candidates.

An attempt was made to compare the campaigns of the two candidates who took part in the second round of voting. The significance of the first election of the President of Ukraine to the sub-national electoral processes in the country is determined.

Keywords: *Elections of the President of Ukraine, National Museum of Ukrainian History, election campaign, Leonid Kravchuk, Vyacheslav Chornovil, Leonid Kuchma, Igor Yukhnovsky.*

РОЗГОРТАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО РУХУ В ПІВНІЧНО-СХІДНІЙ УГОРЩИНІ В 1907-1913 РР. ТА ПІДГОТОВКА НОВОГО СУДОВОГО ПРОЦЕСУ¹

Данилець Юрій Васильович

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 56032318300

Researcher ID: P-6617-2017

<http://orcid.org/0000-0003-0592-3907>

У статті розглядаються процеси розширення православного руху на теренах сучасного Закарпаття. Автор спирається на широку джерельну базу, яка представлена архівами Австрії, Угорщини, Румунії, Сербії, України, США, періодичу та праці попередників. Прослідковуються діяльність підпільних православних громад в окремих селах, показана координація в їх управлінні. У статті розкриваються проблеми опіки сербських архієреїв над православними вірниками Закарпаття, з'ясовано роль окремих єпископів та священників у цьому процесі. Чимало місця у публікації відведено діяльності ієромонаха Олексія (Кабалюка), який зумів об'єднати розрізнені громади в єдине ціле та залучити до православного руху значну кількість населення. Значна увага приділена реакції греко-католицького духовенства та єпископів на питання виходу вірян із їхньої деномінації. Автор наголошує, що окремі священники задля власних інтересів виступали проти руху, залучаючи для цього поліцію та застосовуючи насильство проти селян. На основі вивчення джерел та літератури встановлено, що греко-католицьке духовенство безпідставно звинуватило православних у політичній діяльності, намагаючись таким чином залучити до придушення селянського руху державний апарат. У статті охарактеризовано судові переслідування та підготовку процесу проти православних, виокремлено відповідальних за терор осіб та їх співучасників. Автор прослідкував спроби законної реєстрації православних громад та показав засоби, які застосовувала влада для того, щоб не допустити утворення парафій та приїзду православних священників. Проаналізовано позицію періодичних видань щодо даного питання, вказано на суб'єктивність окремих редакцій. Наголошується на значному резонансі, який виник внаслідок переслідування православних та організації проти них судового процесу.

Ключові слова: вірники, громади, єпископ, парафії, переслідування, православ'я, священники, церква.

Постановка проблеми. Події в релігійному житті, які нещодавно відбулися в Україні, ставлять перед істориками завдання вивчення досвіду попередніх поколінь у проведенні державно-церковної політики. Напередодні Першої світової війни в населених українцями комітатах Північно-Східної Угорщини розпочався православний рух. У даній публікації ми не будемо зупинятися на його причинах, однак зазначимо, що законами Австро-Угорщини не було заборонено зміну релігії. В імперії функціонували православної парафії сербів та румунів. У випадку із населенням нинішнього Закарпаття, ситуація була відмінною. Угорський уряд не дозволив заснувати православні громади в складі Сербського Карловацького патріархату, вбачаючи в цьому кроці панславистичні прагнення. Необережні кроки уряду призвели до переслідування православних, відкритих репресії, побоїв тощо. Підсумком даної політики стала підготовка та проведення Другого Мараморош-Сиготського процесу 1913-1914 рр.

Автор ставить перед собою завдання прослідкувати розгортання православного руху в кількох комітатах Північно-Східної Угорщини,

з'ясувати роль сербських архієреїв та священників у цьому процесі, показати реакцію Мукачівської греко-католицької єпархії на досліджувані явища, розкрити методи угорського уряду, спрямовані на припинення православного руху, виокремити діяльність православних місіонерів та показати їх значення у відновленні православ'я в регіоні.

Джерельну основу статті склали архівні та опубліковані документи. Зокрема, нами були опрацьовані фонди наступних установ: Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen (далі – MNL), Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (далі – SJAN Maramureș), Österreichisches Staatsarchiv (далі – ÖStA), Архів Српске академије наука и уметности (Сремски Карловци) (далі – АСАНУК), Архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області та Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Найбільша кількість документів містяться в архіві в Дебрецені, що пояснюється розглядом місцевою прокуратурою та суддями кримінальної справи проти православних [MNL 1-10]. Акт звинувачення проти 94 підсудних, справа яких слухалася в Мараморош-Сиготі з 29 грудня 1913 р. по 3 березня 1914 рр. виявлена в ÖStA у Відні [ÖStA, HHStA Kabinettsarchiv, geheimakten 27 (alt 29, 30), politisches 1913, s. 75-104]. Підготовчі документи

¹ This article was published as part of the scholarship of the Visegrad Fund.

щодо трибуналу та безпосередньо вирок опрацьовано нами в SJAN Maramureş в Бая Маре [SJAN 1-3]. У фондах ДАЗО досліджено процес розгортання православного руху в окремих населених пунктах Закарпаття, реакцію греко-католицької церкви, місцевої та центральної влади на релігійні процеси і т.д. [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 142, 796, 1212, 1926; оп. 4, спр. 13, 28, 522, 524; ф. п. 3223, оп. 2, спр. 109]. Контакти жителів с. Великі Лучки з Сербською православною церквою частково з'ясовано на основі листування окремих ієрархів, яке зберігається в АСАНУК в Сремських Карловцях в Сербії [АСАНУК. Митрополитско-патриаршијски архив, фонд а. 1903/251, док. від 17 вересня 1906 р.]. Унікальну інформацію містять спогади активного учасника відродження православ'я початку ХХ ст. Михайла Колоповича, виявлені нами в Архіві Свято-Миколаївського чоловічого монастиря на Хустщині [Архів Свято-Миколаївського]. Уродженець с. Егреш (нині Олешник) на Виноградівщині наводить цілий ряд фактів, котрі важко вивчити на основі інших джерел. Важливі дані щодо прибуття ієромонаха Олексія (Кабалюка) в США відтворено на основі документів, розміщених в Ellis Island Database. Цей ресурс містить бортові журнали суден, котрі перевозили пасажирів із «старого світу» [Kabaljuk Alexey].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники вивчали порушену нами у заголовку тему досить фрагментарно. Відомий російський вчений С. Троїцький ще в 1914 р. оприлюднив цілий ряд фактів про переслідування православних в Угорщині. Співчуваючи закарпатським селянам він критикував угорський уряд та закликав світову громадськість втрутитися [Троїцький, 1914]. Одним із перших судовий процес 1913-1914 рр. досліджував К. Бескид. У своїй праці він навів ряд фактів, котрі доводили злочини військових та поліції під час досудового слідства. Крім того, автор подав кілька документів про діяльність ієромонаха Олексія (Кабалюка) [Beskid, 1926]. На основі періодики написана книга М. Грабеца «Къ истории Мармарошскаго Процесса (Дѣло 94-хъ)» [Грабець, 1934]. Дослідник прослідкував позицію цілого ряду газет щодо питання переслідування православних, показав оцінку причин та наслідків трибуналу в Мараморош-Сиготі, з'ясував роль таємних агентів у зборі доказової бази.

У 1977 р. вийшла монографія видатної угорської вченої М. Маєр «Соціальні та політичні устремління карпатських українців (русинів), 1860-1910» [Maєr, 1977]. Ми послуговуємося у даній статті англомовним перекладом, що побачив світ в 1997 р. у США [Maєr, 1997]. Цінність названої праці полягає у тому, що М. Маєр опрацювала доступні їй угорські архіви та провела порівняльний аналіз розвитку православ'я у кількох селах Північно-Східної Угорщини. Не менш цінним є дослідження ієромонаха Сергія (Цюки) «Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия» [Сергий, 2013], сучасної дослідниці А. Генці [Gönczi, 2007] та інших.

Виклад основного матеріалу. Отримавши від селян з Мукачівщини повідомлення про офіційний перехід у православ'я, Карловацький патріарх Георгій

(Бранкович) звернувся за порадою до прем'єр-міністра. Вже у квітня 1907 р. голова уряду доручив надзупану Березької жупи вивчити питання релігійного життя в даному населеному пункті. У документі вимагалось з'ясувати наступні пункти: 1) чи мають лідери руху контакти в США і Росії? 2) чи отримують православні фінансову підтримку із закордону, звідки мають кошти на будівництво храму, фари, зарплату вчителів та священиків? 3) чи має рух релігійну чи політичну складову? 4) чи можна запобігти виходу із греко-католицької церкви і якими засобами? 5) чи здатен місцевий греко-католицький священик взяти на себе ініціативу в успішному протистоянні православному руху? [Maєr, 1997, р. 149]. Надзупан Андраш Патай 5 липня 1907 р. повідомив до Будапешту, що причина зміни церковної приналежності криється не настільки у релігійних, ніж у соціальних причинах. На його думку, нестача землі була використана панславистськими агітаторами для пропаганди православного руху [Maєr, 1997, р. 149].

У фондах ДАЗО виявлено лист греко-католицького священика М. Бачинського від 7 вересня 1907 р. до правлячого архієрея, у якому він інформував про зв'язки православних із сербським священиком в Егері Тимофієм Димітрієвичем та Новосадським єпископом Митрофаном Шевічем [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 142, арк. 1-2]. Окремо в документі чимало уваги приділено звинуваченням у панславізмі та зв'язкам із американським православ'ям. Бачинський називає також активістів руху, які повернулися із США, де були вірниками російських парафій (Дмитро Газій, Василь Фелді, Дмитро Ковач, Василь Клим). Інформація щодо зв'язків із сербами підтверджується архівними документами АСАНУК. 17 вересня 1906 р. Карловацький патріарх Георгій (Бранкович) наказав Новосадському владиці Митрофану зобов'язати священика в Егері взяти духовну опіку над вірниками в с. Іза та Великі Лучки [АСАНУК. Митрополитско-патриаршијски архив, фонд а. 1903/251, док. від 17 вересня 1906 р.]. У квітні 1908 р. лучанський священик писав єпископу Юлію (Фірцаку), що оформлені свідоцтва лідер православних Г. Рубіш відвіз до Егера, де передав тамтешньому православному протоієрею [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 142, арк. 1-2]. О. Михайло стверджував, що свідоцтва про зміну релігії були оформлені без дотримання вимог закону та протестував проти втручання сербських священиків. Окремо у документі йдеться про листування із Новосадським та Будимським архієреями щодо втручання у справи греко-католицької парафії у с. В. Лучки.

Реагуючи на скаргу священика щодо влаштування таємних зборів в окремих селян, нотар с. В. Лучки Євген Попович у супроводі інших місцевих чиновників 30 березня 1908 р. провів обшуки у будинках Ю. Незбайла, Г. Рубіша та П. Фенчака. Перевірка виявила у першій споруді самого хазяїна, його сусіда І. Балого разом з синами. У другій хаті молилося 19 чоловіків, 14 жінок і близько 10 дітей. Г. Рубіш перед запаленими свічками читав Євангеліє. У будинку П. Фенчака було знайдено 9 чоловіків та 3

жінки, що також молилися. Є. Попович пропонував окружному начальнику заборонити проведення будь-яких зібрань у с. В. Лучки і цим самими припинити розвиток православного руху [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 796. арк. 1-1 зв.].

На думку А. Генці, лучанський священик та березький надзупан намагалися перекласти провину щодо виникнення православного руху один на одного. А. Патай звинувачував о. Бачинського у безвідповідальності та моральних провинах, пастир у свою чергу – писав про надмірну мадяризацію, що призвела до обурення населення [Gönczi, 2007, old. 72]. Священик також заручився підтримкою сільського керівництва та єпископа, які писали про сумлінну, багаторічну працю пастиря на духовній ниві [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 796. арк. 17-19; 27; 54].

Не маючи змоги відкладати вирішення питання, Синод СПЦ 18 червня 1909 р. розглянув питання про духовну опіку над вірниками с. В. Лучки [Mayer, 1977, р. 151]. Уряд зайняв вичікувальну позицію, вимагаючи від Карловацького патріарха відстрочити відправку священика. Надзупан, вивчивши майновий стан православних лучан, повідомив прем'єр-міністра, що вони належать до найбіднішого прошарку жителів та не зможуть фінансово утримувати священика [MOL, k-26, 1918, XXV, 406. old. 270-271; 314]. 25 серпня 1911 р. голова уряду написав в Карловці, що православна парафія у с. В. Лучки не може бути створена через матеріальні причини [Gönczi, 2007, old. 74; Mayer, 1977, р. 152]. Цілком погоджуємося з думкою М. Маєр, що за сприяння місцевих адміністративних органів та ігноруючи права, передбачені Цивільним кодексом Угорщини, центральна влада придушила православний рух на Мукачівщині.

Намагаючись безуспішно отримати священика від сербського патріарха із Сремських Карловців, жителі с. В. Лучки встановили контакт з ієромонахом Олексієм (Кабалюком). На той час чернець перебував у м. Сидигора під Чернівцями, де зупинявся в о. Діонісія Киселівського [Рассказ, 2009, с. 472]. О. Олексій згадував, що письмово повідомив православним в с. В. Лучки – «что я – уже священник и съ походной церковью нахожусь въ Черновцахъ». Із Закарпаття було відряджено І. Пирчака, який запропонував свої послуги для поїздки в Мукачево. Замаскувавшись під торговця, ієромонах успішно прибув до Мукачева, де у будинку Івана Хоми облаштував таємний молитовний дім. «Здѣсь я тайно пробыль двѣ недѣли, каждый день служилъ въ наглухо закрытой комнатѣ. Сюда тайно приходили Лучане: вѣнчались, крестили дѣтей, исповѣдывались и приобщались св. Тайнъ» [Алексий (Дехтерев), № 9, с. 15]. Коли поліція розпитувала селян, куди так часто водять дітей, ті відповідали, що до лікаря на щеплення від віспи. З інших спогадів відомо, що в Мукачеві було охрещено 60 дітей та допущено до причастя всіх православних жителів с. В. Лучки [Рассказ, 2009, с. 472]. У ніч з 6 на 7 квітня 1911 р. (напередодні Благовіщення) Кабалюка привезли від соломою на возі до с. В. Лучки. До ранку він освятив молитовний дім, провів всеночну та Літургію. 7 квітня з залізничної станції Страбичово-Горонда

чернець відбув до Батьова, а звідти через Королево до м. Хуст [Рассказ, 2009, с. 472]. У таємному молитовному домі М. Палканиця він відправив кілька богослужінь та повернувся у рідне село. За словами ієромонаха Сергія (Цьоки), протягом 1911 р. ієромонах в одязі простого селянина їздив «по всьому Закарпаттю и совершал богослужения: исповедовал, причащал, крестил, венчал, отпевал и старался удовлетворить потребности православного населения» [Сергий, 2013, 85].

Жителі с. В. Лучки прагнули законним шляхом домогтися призначення о. Олексія (Кабалюка) своїм священиком. Для цього вони переписали на нього молитовний будинок та на загальних зборах прийняли до сільської громади. Але сільський нотар не підтримав рішення громади. Він звинуватив Кабалюка в агітації проти греко-католицької церкви, заарештував і відправив під конвоєм до в'язниці в Мукачеві [Slovan, 1911, s. 22]. Після 4 денного арешту ченця доправили в с. Ясіня і поставили під домашній арешт [Бескидській, 1929, с. 54]. Щоб легалізувати свою священицьку діяльність Кабалюк відправився до патріарха Лукіана (Богдановича), який призначив його помічником священика грецького храму в м. Мішкольц Аурела Мотіу¹ [Як побідила, 1913, с. 4]. Відвідавши даного священика, ієромонах Олексій отримав направлення в с. Іза задля освячення православного хреста [ÖStA, s. 101]. 10 лютого 1912 р. він прибув до багаторічного центру православного руху. За повідомленням сиготської газети «Máramarosi Független Újság» наступного дня він проводив богослужіння і хрестив дітей, але був затриманий жандармами. Окружний суддя видав наказ, який давав право ієромонаху служити в молитовному будинку протягом 3 днів у присутності не більше 10 осіб [Örizet, 1912, old. 5]. За час служіння в с. Іза за різними даними Кабалюк охрестив від 200 до 300 дітей, повінчав 19 подружніх пар і причастив у загальній сповіді 1300 вірників [Православіе в Угорской, 1912, с. 3; Рассказ, 2009, с. 473]. Відбулося також освячення православного хреста, який вірники поставили посередині населеного пункту [Изъ угорской Руси, 1912, 23 февраля]. Після 3-денної місіонерської праці ієромонах був змушений виїхати в с. Ясіня, де перебував під наглядом поліції [Православіе в Угорской, 1912, с. 3].

Напередодні Великодніх свят 1912 р. жителі с. Іза звернулися до сільського старости з проханням дозволити запросити православного священика із Мішкольца для виконання необхідних треб. Отримавши відмову, як пише «Русская правда», селяни «сами безъ священника отчитали 12 евангелій о страстяхъ Христовыхъ». Наступного дня, «въ пятницу рано собралось много народа. Поклали плащеницу и отспѣвали часы. Послѣ сновъ собрался народъ на вечерню и по окончаніи богослуженія былъ

¹ Аурел Мотіу, румун, православний священик грецького храму у м. Мішкольц (у документах Мараморош-Сиготського процесу 1913-1914 рр. фігурує як Aurel Motiu. В інших джерелах знаходимо написання: Аурел Моціу, Аврелій Мотин, Гавриіл Мотин).

великій входь съ плащаницею къ православному кресту, а по возвращеніи въ церковь было цѣлованіе плащеницы» [Воскресеніе, 1912, с. 2-3]. На свято Великодня біля молитовного будинку зібралося близько 3000 осіб, які самостійно освятили паски. Під час святкування жандарми робили в селі обшуки, намагаючись виявити православного священика. Підозрюючи, що богослужіння міг таємно відправляти ієромонах Олексій (Кабалюк), 17 червня 1912 р. співробітники поліції та прикордонної служби провели обшуки у його будинку. Вони вилучили з домової церкви чашу, священицький одяг, книги та опечатали двері [Гоненія на православную, 1912, с. 3]. Через два дні поліція провела обшуки у жителів с. Ясіня – Воробчука та Бузака, де конфіскувала велику кількість молитовних книг. Кілька селян, серед них брат та мати Кабалюка, були затримані на кілька днів для проведення допитів [Гоненія угорскихъ, 1912, с. 1-2].

Рятуючись від арешту ієромонах Олексій в червні 1912 р. виїхав до Чернівців, а звідти до Яблочинського монастиря. Із Холмщини чернець поїхав до Москви, де зустрівся із тодішнім митрополитом Володимиром (Богоявленським), пізніше митрополитом Київським (1915-1918 рр.) – першою жертвою більшовиків серед архієреїв православної церкви. У той час у Москві знаходився архієпископ Алеутський і Північно-Американський Платон (Рождественський), який запросив закарпатця поїхати з ним за океан [Алексій (Дехтерев), №10, с. 8]. За допомогою ресурсу «The Ellis Island database» ми прослідкували дану поїздку до США. У бортових журналах корабля зазначено, що Кабалюк зійшов на борт 29 жовтня 1912 р. в порту м. Лієпая (Лієпāja, Латвія). Плавання тривало більше двох тижнів, вже 13 листопада судно «Россия» увійшло до бухти Нью-Йорка, а пасажери висадилися на острів Елліс [Kabaljuk Alexey]. Про діяльність закарпатського місіонера на американському континенті відомо не багато. За спогадами Кабалюка, він «прожив в Америке пол года» та отримав від єпархіальної влади дозвіл відвідувати всі «карпаторусские приходы, где беседовал с переселенцами, проповедывал и служил» [Алексій (Дехтерев), №10, с. 8]. Ієромонах Сергій (Цюка) подає інформацію, що о. Олексій отримав від владики Платона «приход среди своих православных земляков-карпатороссов», среди которых продолжал свою пастырскую деятельность [Сергий, 2013, 102]. Пошукова робота в архіві Православної церкви в Америці (Orthodox Church in America) посередництвом головного архіваріуса Олексія Ліберовського показала, що офіційного призначення на парафію ієромонах Олексій не діставав.

Про досить тісні контакти закарпатця з архієпископом Платоном можна судити з листування, яке нами виявлено та введено в науковий обіг в окремій статті [Данилець, 2014b, с. 9-21]. У листі до редактора газети «Свѣтъ» протоієрея В. Туркевича від 10 березня 1914 р. американський архієрей писав: «О. Алексія я знаю, ибо находился съ нимъ въ самомъ близкомъ общеніи, когда онъ подолгу проживалъ у меня здѣсь. И какое дѣйствительное удовольствіе составляла для меня бесѣда съ этимъ добрымъ

монахомъ простецомъ, который никогда и единымъ словом не обмолвился о политикѣ, а только всегда горѣлъ огнемъ ревности по Бозѣ...» [Данилець, 2014b, с. 15-16; Отклик, 1914, 26 марта].

Події в с. Іза та В. Лучки призвели до значного розширення православного руху. Греко-католицькі священики, місцева та центральна влада зосередили свою увагу на локалізації та придушення православ'я. У статті «Hódit a skizma» знаходимо твердження, що у 1910 р. «владу здивували тим, що мешканці сотнями виписували собі свідоцтва про перехід. Ці свідоцтва були прийняті Мішкольцькою православною парафією, звідки потрапили до Хустського суду. Звичайно, суд в першу чергу повідомив про це ізького греко-католицького священика. Тоді й стало відомо, що свідоцтва підроблені» [Hódit a skizma, 1912, old. 2]. За словами автора допису, до Хустського суду загалом було переслано 1700 свідоцтв про вихід із греко-католицької церкви та перехід у православ'я.

Архівні документи підтверджують факт, що для впорядкування питання переходу православний священик Аурел Мотіу переслав свідоцтва із с. Іза до Хустського окружного суду. Не володіючи повною картиною справи суддя викликав на допит ізького греко-католицького священика Андрія Азарія. Останній заявив, що ні одна людина з бажаних перейти не просила у нього свідоцтва, а значить, документи є підробленими. На підставі даного звинувачення окружні органи повідомили про цей випадок королівську прокуратуру Мараморош-Сигота, яка розпочала слідство щодо підробки документів. У зв'язки із тим, що до оформлення свідоцтв мав відношення священик із Мішкольца, матеріали справи були перенаправлені до прокуратури названого міста [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 2]. 26 квітня 1911 р. королівський прокурор Бульовський припинив розслідування за кримінальною справою проти Петра Кашко та його співучасників у зв'язку з відсутністю складу злочину. У Обґрунтуванні зазначалося, що частина жителів с. Іза прийняли рішення перейти із греко-католицької церкви у православну. Для реалізації свого задуму селяни намагалися дотримуватися формальностей, передбачених законом 1895 р. Слідство встановило, що місцевий священик всіяко намагався перешкоджати цьому процесу, уникаючи зустрічей із вірянами, ховаючись від них на квартирі та у храмі. Така поведінка о. Азарія змусила селян змінити тактику. Вони слідкували за будинком пастиря, а коли він покидав його в особистих чи церковних справах, підходили до нього невеликими групами у присутності двох свідків і заявляли про бажання переходу. Отримавши відмову від священика, свідки, згідно закону, мали право самостійно оформити свідоцтва про зміну церковної приналежності, окремо вказавши про деструктивну позицію духівника. Під час слідства о. Азарій був змушений визнати, що до нього дійсно підходили вірники у кількості більше 400 осіб і заявляли про вихід із греко-католицької церкви. Однак, вони, нібито, не просили першого разу видати свідоцтва. «Пізніше, протягом лютого 1910 р. одна група повторила бажання переходу та просила про оформлення документів, але я наказав їм

почекати певний час» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 2]. Священик відстоював позицію, що масовість висловлення заяв і той факт, що вони виголошувалися поза межами його канцелярії, дають підстави визнати їх недійсними.

За словами прокурора, парафіяни виконали всі вимоги згідно закону про зміну віросповідання, а якщо і були допущені певні порушення процедури, то вони сталися саме з вини священика. Знімаючи із селян звинувачення за підробку документів, Бульовський наголошував, що оформленням свідоцтв, навіть з помилками, не завдано жодної шкоди і це не призвело до злочину. Головним наслідком даного акту була тільки втрата платників податків греко-католицькою парафією с. Іза, але матеріальні збитки виникли не через те, що вірники вийшли на підставі «підроблених посвідчень», а тому, що вийшли згідно відповідного закону [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 3].

Постанова надавала право позивачу подати апеляцію до генерального королівського суду в Кошицях і священик Азарій цією можливістю скористався. 21 травня 1911 р. він подав протест, зміст якого містив ряд нових фактів. У першу чергу, священик визнавав, що селяни неодноразово заявляли йому про перехід у православ'я, але жодного разу не просили посвідчення. Свої слова позивач підтверджував показами свідків, яких у документі названо близько 20. О. Азарій наголошував, що незважаючи на те, що він заявив велику кількість свідків, під час попереднього слідства було опитано тільки 2, що значно спотворило реальний стан речей. Священик не погоджувався із висновком прокурора Бульовського, що лише він є зацікавленою особою, вважаючи такими ж саме й ініціаторів переходів та ставив під сумнів їх свідчення. «Упевнено наслідуюся стверджувати, що покази є загалом не однакові. Навпаки, вони є троякі. Кілька осіб, які були допитані першими, під впливом несподіванки, давали правдиві свідчення. Вони признавали, що не знали про необхідність посвідчень, а тому і не просили їх від мене. Потім, ще не допитані особи дізналися від попередників про предмет слідства і почали сміливо говорити, що вони просили від мене посвідчення під час обидвох явок. Третя група, заявляла, що вони вимагали свідоцтва тільки під час другої зустрічі» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 7]. Спираючись на наведені факти, священик стверджував, що прокуратура Мішкольця повинна була виявити протиріччя у свідченнях звинувачених та продовжити процес, розпочатий судовими органами Хустського округу. О. Азарій категорично відкидав докори прокуратури, щодо того, що він ховався від вірників. На його думку, якщо селяни могли заявити йому на вулиці чи в інших місцях про бажання переходу то могли попросити і про видачу посвідчення.

Наприкінці документу автор закидає звинуваченням політичні мотиви у прагненні переходу із греко-католицької церкви. «Це результат самого великого розмаху підбурювання проти греко-католицької церкви й угорської держави, що підтверджує вирок Верховного суду Угорщини №4918 від 1906 р... 3 документів згаданого великого

судового процесу впливає, що організатори руху в Ізі хочуть північно-східну частину Угорщини залучити до панування російського царя. Тому і хочуть розповсюджувати релігію російського царя між русинськими мешканцями с. Іза. У результаті підбурювань, лише одна четверта частина мешканців залишилася вірною споконвічним традиціям, інші знаходяться у тому таборі, на прапор якого вожді написали девіз: Геть від Угорщини!» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 9 зв.].

11 липня 1911 р. генеральний прокурор в Кошицях відхилив апеляцію о. Азарія, вказавши, що неправильно оформленні свідоцтва можна трактувати більше як недбалість, а не як підробку документів. Він визнавав, що селяни не виконали вимоги закону досконало, а отже, їх не можна вважати такими, що покинули греко-католицьку церкву [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 11-12 зв.]. Розслідування продовжив Хустський окружний начальник, який 16 квітня 1912 р. виніс постанову, згідно якої 1688 посвідчень, поданих православним священиком А. Мотіу та жителями села Іза, були відхилені як такі, що не відповідають вимогам § 3, 4, 5 закону ЛІ від 1868 р. За словами окружного начальника, селяни допускали наступні помилки в оформленні документів: порушення термінів між першою та другою явкою до священика, помилки в тексті, виправлення тощо. Автор постанови підтримав політичне звинувачення, висунуте раніше священиком, наголошуючи, що в с. Іза поширення ідей православної віри пов'язано із тим переконанням, що з переходом на греко-східну віру владина Угорського королівства опиниться під владою російського царя, який зможе розігнати панівний клас і стане можливим розширення території Росії на Угорщину [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 38 зв.].

Розслідування щодо спроби створити православну парафію в с. Іза перебувало на особливому контролі в Міністерстві релігії і освіти. У листі до єпископа Антонія (Паппа) у червні 1912 р. будапештський чиновник повідомляв, що православний рух загрозово поширюється серед населення Мараморошської жупи. «З вилучених адміністративними органами листівок, церковних книг, висловлювань окремих осіб, показань свідків, навіть із судових вироків можна встановити, що це явище знаходиться поза межами релігійного руху і під його покровом служить меті великоруської політичної ідеї». Далі у листі зазначалося, що, очевидно, православний рух підтримується із Росії як морально, так і матеріально. Знаходимо у документі критику греко-католицького духовенства, яке «байдуже відноситься до цього руху, є такі, що не помічають зв'язок вчителів із православними ватажками, за мою інформацією і такі є, які оголошують, що якщо народ перейде, вони теж перейдуть». Окреслюючи географію поширення православ'я, міністр наголошував, що для припинення руху необхідна співпраця адміністративних органів, Міністерства внутрішніх справ та інших установ, які б змогли подолати панславистичні ідеї в регіоні. Чиновник вимагав від архієрея інтенсифікації пастирської діяльності щодо

проведення місії, заміни непідходящих священиків та реалізації інших заходів для припинення розповсюдження православного руху [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 52-53].

Не погоджуючись із рішенням Хустського окружного начальника, ізяни подали на оскарження. Піджупан Мараморошського комітату постановою від 30 листопада 1912 р. відхилив апеляцію і залишив у силі попереднє рішення щодо заборони утворення православної громади в с. Іза [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 77-81 зв.]. Таким чином, об'єднавши зусилля священика, адміністративної влади та органів примусу створенню парафії в с. Ізу вдалося в черговий раз перешкодити.

На північному сході с. Іза межує із с. Липча. На початку ХХ ст. даний населений пункт входив до складу Довжанського округу. Станом на 1910 р. в селі проживало 3089 жителів, із них 2587 були греко-католиками, 497 – іудеями, 7 – римо-католиками, 6 – євангелістами і 1 – реформатом [Kárpátalja, 2000, old. 103]. 17 лютого 1909 р. газета «Budapesti Hirlap» розмістила статтю священика с. Білки Аладара Романця, який повідомляв про поширення в окрузі небезпечного руху. Відповідальними за антицерковні виступи автор однозначно вважав таємних російських агентів. У с. Липча, писав А. Романець, селяни виступили проти священика і він був змушений покинути парафію [Romanes, 1909, old. 3]. Про події в названому селі 4 лютого 1909 р. писав до окружного судді в Довгому місцевий нотар Грибовський. Чиновник повідомляв, що мешканець Іван Губаль у центрі населеного пункту закликав звільнитися від ярма та утисків і агітував односельців переходити до православної церкви. «Цей чоловік має своїх прихильників, якщо не розпочати діяти то справа може бути небезпечного характеру» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 6]. Краєзнавець Т. Вісницька, подаючи у своїй праці вищеназваний лист нотаря Грибовського, допустила помилки у перекладі з угорської мови. З однієї особи, якого в документі названо за місцевим прізвиськом – Губаль Іван Василю Андрію, у дослідниці вийшло три діячі: Губаль Іван, Василян Ондраш та Липчей Габор [Вісницька, 2012, с. 91-92]. Звичайно, даний підхід не припустимий у публікації документів.

Отримавши повідомлення із с. Липча Довжанський окружний суддя негайно повідомив про цей факт греко-католицькому єпископу в Ужгороді. Він просив владику з'ясувати причину двомісячної відсутності на парафії священика. У документі висловлювалися побоювання, що в селі може повторитися ситуація, яка спостерігалася у с. Іза [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 2]. Єпископ доручив вивчити дане питання окружному декану, вікарію Михайлові Балогу [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 1]. 2 березня 1909 р. намісник повідомив, що «в справі порушення церковного і громадського порядку та підбурювання проти державного ладу липчанським жителем Губалем Іваном» матеріали передані до «рук королівської прокуратур, яка проти згаданої вище особи розпочала розслідування, взяла її до попереднього ув'язнення» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 4; Повідомлення, 1965, с. 35]. М. Балог

вважав, що подальше втручання єпископа є непотрібним, а «при духовному догляді нового пароха в цьому селі спокій незабаром буде відновлено» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 4; Повідомлення, 1965, с. 35]. У нас відсутні документи судового процесу над І. Губалем, але у «Обвинувальному акті» по Другому Мараморош-Сиготському процесу прокурор, для підтвердження вини підсудних, наводив витяги із конфіскованих газет та брошур. Зокрема, у листівці «Борьба за православну віру на угорській Русі» серед усього іншого два рази згадувалася с. Липча. Названа листівка вийшла як додаток до газети «Русская правда» від 1 грудня 1911 р. У першому випадку невідомий автор повідомляв, що у населеному пункті священик протягом «трьох неділь починав правити службу на угорській мові». Однак, обурене населення «не дозволило висміяти свої молитви» та «з образою викинуло такого священика із церкви». Також селяни заявили, «що повернуться на православну віру». Друге повідомлення стосувалося поголоски, ніби «уніатський єпископ – Фірцак Юлій, дав на підпис мешканцям села такий лист, в якому ніби вони просили проведення служб на угорській мові, а мешканцям Липчі сказав, що вони отримають ділянки лісу» [ÖStA, s. 85 зв.]. У «Вироку» по згаданому процесу від 3 березня 1914 р. знаходимо відомості, що в 1910 р. проти жителів с. Липчі було ініційовано суд, який став наслідком «тривалого підбурювання» [SJAN 3, p. 20].

Документи угорських архівів підтверджують факт, що православний рух в с. Липча продовжився у наступні роки. У «Обвинувальному акті» Олександру Зейкану, 24 років, поденнику-землеробу, у провину ставилися злочини, що підпадали під пункт 2, статті 172 Кримінального кодексу: підбурення та статті 173 КК: розпалювання релігійної та національної ворожнечі і ненависті. Зокрема, що він у 1911-1912 рр. «розповсюджував між мешканцями с. Липча книгу О. Товта «Где искати правду?», знаючи попередньо її зміст» [ÖStA, s. 79]. Важливо, що назване видання селянин привіз із США, де раніше перебував на заробітках. Інший мешканець – Степан Вакаров, у той же період, у своєму будинку та на різних зібраннях, поширював і зачитував для присутніх чернівецьку газету «Русская правда» [SJAN 3, p. 7]. Більше інформації про розвиток руху відноситься до 1912 р. Треба зазначити, що православ'я в селі розвивалося у тісному зв'язку із с. Іза, адже згадуваний вище С. Вакаров був його уродженцем. Крім того, ізяни часто приходили до с. Липча, де агітували за вихід із унії та створення православної громади [ÖStA, s. 94 зв.]. За матеріалами поліції, липчани «виходили групами і зібралися перед будинком греко-католицького священика у 1912 р., де вимагали його відставки, мовляв вони не хочуть бути «мадярами і тими хто визнають папу» [SJAN 3, p. 21].

Реагуючи на звернення місцевого священика та епархіального керівництва окружна влада намагалася припинити православний рух. За словами Костянтина Бескида, на перших порах головнотрудовий уряд у Довгому застосовував економічний тиск, накладаючи на селян штрафи. Наприклад, до 30 вересня 1911 р. в

с. Липча було покарано 724 жителів за різні правопорушення (брудний двір і т.д.). Непорядок у дворі коштував православним вірникам 10 крон [Beskid, 1926, s. 13]. На початку квітня 1912 р. у будинку С. Вакарова в с. Липча було проведено обшук та вилучено брошури, газети і книги богословського змісту. Головний королівський прокурор в Мараморош-Сиготі Андор (Андрій) Ілляш 30 квітня 1912 р. виніс постанову, згідно якої вилучені речові докази направлялися на переклад та експертизу. Описуючи мотиви порушення кримінальної справи прокурор висловлював підозру, що жителі с. Липча поширювали заборонені друковані видання, котрі були спрямовані проти греко-католицької церкви, священників, угорської держави та її інституцій [MNL 1]. Експертом у даному випадку виступив єпископський намісник, декан М. Балог. 17 травня 1912 р. у листі до судді Пала Балаша він детально охарактеризував конфісковані у селян книги та надав певні рекомендації. Священик наголошував, що «шеститомні «Життя святих», видані в Києві в 1859 р. та конфісковані вже вдруге, вважаються власністю всієї греко-католицької громади населеного пункту». Книги не зберігалися в приміщенні церкви, а перебували у старого дяка та інших вірників. «Антидержавних текстів – як зазначав Балог, у цьому шеститомному виданні немає, але у книзі з упередженої точки зору роз'яснюються поняття, що відрізняються від вчення католицизму» [MNL 8]. У зв'язку з цим, автор листа вважав «перебування цього видання в руках людей небезпечним» та пропонував надіслати його до єпархіальної бібліотеки в Ужгороді, де б воно «в якості власності греко-католицької громади с. Липча зберігалось та охоронялося» [MNL 8]. Стосовно 12 томів Міней, декан висловлював більш критичні зауваження, вважаючи їх такими, що «переповнені похвалами Російської імперії та російського царя», а також здатними «викликати в народі любов до великої Російської імперії та відчуття належності до їхньої релігії». Разом з тим, церковний функціонер допускав їх використання у сільських храмах, через відсутність аналогічних угорських видань. «Щоб в селі не викликав обурення та побоювання той факт, що влада насильно забирає церковні книги та замість них надає церквам папські книги» [MNL 8].

Надзвичайно важливі відомості про православний рух у с. Липча знаходимо у кореспонденції місцевого греко-католицького священника Омеляна Штефана. У листі до мараморошського вікарія від 27 серпня 1912 р. він просив посприяти у органів влади у забороні зборів селян у приватних будинках, «навіть, якщо це церковні заходи або молитви». Священик стверджував, що селяни проводять служби іншого обряду, а правоохоронні органи, незважаючи на звернення, «їх ще не покарали так, щоб вони більше цього не робили». «Наразі жандарми зловили їх на гарячому всього двічі чи тричі. Число цих осіб вже сягає 58!» [MNL 6]. В іншому листі до Королівської прокуратури в Мараморош-Сиготі від 15 жовтня 1912 р. о. О. Штефан повідомляв, що в с. Липча православний рух набув великих розмірів.

«Підбурювачі забивають голову неосвіченим людям всілякими нісенітницями, а ті, побоюючись, що греко-католицький священник зробить з них, як вони сказали, папістів, готові навіть руйнувати... Деякі, менш освічені учасники, навіть визнають, що причиною руху є те, що їм не потрібна державна школа. Вони не хочуть, щоб з їх дітей зробили угорців в мовному плані, саме через це вони обурені, саме через цю причину цей натопк хоче відділитися від греко-католицького священника, від греко-католицького єпископа, саме через цю причину вони перешкоджають мені, нижчепідписаному, нападають на мене, через що я змушений просити захисту в Угорської Королівської Прокуратури» [MNL 7]. Автор листа звертав увагу прокуратури, що незважаючи на те, що православний рух триває вже значний проміжок часу, «адміністративні органи та інші органи влади знають про цю антидержавну тенденцію... і досі не було прийнято жодних рішень щодо цього питання» [MNL 7]. Священик висував проти селян також і політичні звинувачення, називаючи рух антипатріотичним та фінансованим з Росії.

Прохання липчанського протоієрея підтримував і мараморошський намісник М. Балог. У одному із звернень він просив прокуратуру розпочати провадження проти православних активістів, котрі «збираються в приватних будинках, самі проводять служби Божі, як співи, так і функції священників» [MNL 8]. Не можна до кінця погодитися із словами о. О. Штефана, що місцеві органи нічого не робили, щоб припинити православ'я. Із документів Довжанського окружного начальника відомо, що в 1912 р. в одному із будинків у с. Липча були виявлені таємні збори, а учасники були покарані [ÖStA, s. 96]. Із праці К. Бескида довідуємося про рішення № 553/1912 головнотрудового уряду в Довгому щодо штрафування п'ятох православних за проведення молитов вдома на суму по 60 крон. Потім цей штраф збільшився до 200 крон, а для прикладу, жителі с. Теремля на Тячівщині платили вже 400 крон за аналогічне правопорушення [Beskid, 1926, s. 13].

Незважаючи на переслідування селяни намагалися оформити законний перехід у православну церкву. 26 листопада 1912 р. священник Аурел Мотіу надіслав бургомістру м. Мішкольць 158 свідоцтв із с. Липча, з проханням надати документам рух згідно § 23 статті XLIII закону 1895 р. [MNL 2]. Міський чиновник відреагував досить швидко, вже 2 грудня 1912 р. він відіслав листа до міністра внутрішніх справ, в якому висловив стурбованість масовими переходами та підозрюючи непатріотичні дії. У документі знаходимо інформацію, що крім сертифікатів із с. Липча, у тому ж році о. Мотіу надіслав заяви 300 мешканців із с. Іза [MNL 4]. Влада відповіла майже миттєво, вже 11 грудня 1912 р. житель с. Липча І. Фейсак був взятий під варту. Через шість днів, 17 грудня королівський прокурор А. Іллеш підготував клопотання щодо ув'язнення на період слідства 8 жителів згаданого населеного пункту. Селянам закинули звинувачення у підбурюванні, шахрайстві та підробці документів. У якості доказів прокурор вимагав конфіскувати 10 свідоцтв про перехід у православ'я, що знаходилися у

розпорядженні священника А. Мотіу та 158 аналогічних документів, які були переслані до Міністерства внутрішніх справ. Судді та прикордонній поліції доручалося провести обшуки в будинку о. А. Мотіу в Мішкольці, з метою розслідування зв'язків з о. О. Кабалуком та О. Сабовим із с. Липча. Крім того, вимагалось розслідувати «причини та підстави, на основі яких А. Мотіу надав Олександрю Кабалуку дозвіл проводити православні обряди в с. Іза» [MNL 3]. У клопотанні знаходимо також відомості, що А. Іллеш намагався встановити наступні факти: 1) виявлення осіб, котрі займалися оформлення свідочств про вихід із греко-католицької церкви; 2) з'ясування питання, чи збирали активісти від односельців кошти для дорожніх витрат тощо; 3) «які молитовники та інші видання використовувались на зібраннях, які номери та які матеріали зачитувались з періодичного видання «Русская правда», хто зачитував та скільки було слухачів; 4) встановлення зв'язків «між підозрюваними О. Кабалуком, Ю. Воробчуком, М. Панканинцем, І. Пірчаком» [MNL 3].

У січні 1913 р. в с. Липча були проведені арешти, внаслідок чого було затримано 5 осіб, які утримувалися під вартою від 1 до 4 місяців. Щодо лідерів православного руху, то їх строки під слідством були набагато більшими. Наприклад, С. Вакаров перебував у в'язниці із 8 січня 1913 р. до кінця судового процесу в Мараморош-Сиготі [ÖStA, s. 78 зв.]. На суді він отримав вирок – 2 роки ув'язнення і 300 крон штрафу, але у зв'язку із тривалим перебуванням під вартою суддя знизив йому міру покарання на 13 місяців і 3 тижні [SJAN 3, р. 9]. Стосовно безпосереднього розслідування у с. Липча, то згідно із документами архіву в Дебрецені, збір матеріалів було розпочато не пізніше квітня 1912 р. Нами виявлено та опрацьовано більше 40 протоколів допитів жителів с. Липча та Іза, які проливають світло на питання розвитку православного руху в населеному пункті [MNL 9]. Значний інтерес викликає також загальний список осіб, які подавали заяви на вихід із греко-католицької церкви [MNL 10]. У згаданому вище «Обвинувальному акті» від 23 липня 1913 р. по с. Липча вказано 44 свідки. Серед них четверту частину складали євреї-корчмарі, місцевий священник, нотар з помічником і т.д. [MNL 10].

У східній частині Мараморошської жупи активним центром православного руху було с. Теребля. Архівні документи дають можливість прийти до висновку, що головною причиною виходу із греко-католицької церкви було незадоволення місцевим священником. У фондах ДАЗО зберігається ряд листів-скарг жителів сіл Теребля та Дулово на місцевого священника Олександра Кимака. 1 березня 1912 р. вірники відіслали до Мукачівського греко-католицького єпископа 10-сторінкове звернення, яке підписало 54 особи. Документ містив два десятки параграфів, у котрих описувалися різноманітні зловживання пастиря. Звернемо увагу на більш важливі із них, котрі, на думку селян, повинні були призвести до переміщення О. Кимака на іншу парафію. Висловлені тереблянами зауваження щодо священника можна

умовно розділити на чотири групи: 1) економічні зловживання, що виливалися у завищені норми коблини; 2) скарги на латинізацію та мадяризацію; 3) недобросовісне виконання священницьких обов'язків; 4) брутальна поведінка та насильство щодо вірників. По кожному із фактів у листі вказувалося ім'я свідків, котрі могли підтвердити звинувачення. Наприклад, Микола Даруда та інші свідчили, що «Пань Отець Кул'ї Васильову вдову такъ ноговъ ударивъ, що ота на землю упала, далъ досвѣдчиться, що Несухъ Ивана на Великдень коло церкви побивъ и Гукъ Юру Микулово на улици бивъ...» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 16]. Вірники писали владиці, що священник служить Утреню і Вечірню без попереднього дзвоніння, у проповідях в основному «гнѣвъ – обличеніе, проклинаніе, соблазнъ... изъ чого народъ изъ церкви изъ гнѣвомъ отходить», богослужіння відправляє з покритою головою, насильно записував селян до «Католицького з'єднання» тощо [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 15-20]. Наприкінці документу знаходимо твердження, що через спротив жителів с. Теребля у справі вступу до католицької організації, о. О. Кимак звинуватив «нась якъ якихось измѣнниковъ и бунтовщиковъ свѣтской власти представиль» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 18 зв.]. Листи-прохання до канцелярії єпископа в Ужгороді надсилалися селянами протягом всього 1912 р. Аналогічні скарги відправляли жителі с. Дулово, яке було філіалкою Тереблі і його також обслуговував священник Кимак [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 9-9 зв.]. Відомо, що вірники намагалися особисто потрапити на аудієнцію до архієрея, щоб залагодити проблемне питання. У листі чиновника центральної канцелярії Г. Мелеша знаходимо інформацію, що жителі с. Теребля відвідали Ужгород 8 листопада 1912 р., але у зв'язку із відсутністю єпископа, їх прийняв його заступник [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 84]. Результати розмови нам не відомі, але документи показують, що вище церковне керівництво проігнорувало багаточисельні прохання вірників.

Зовсім по іншому на конфлікт селян із о. О. Кимаком дивилися його соратники – окружний намісник та мараморошський вікарій. У листі до єпископа від 19 лютого 1912 р. О. Білак повідомляв, що в с. Теребля з'явився небезпечний рух під проводом місцевого жителя Чопика. «Йому вже вдалося загітувати близько 200 осіб, які готові перейти до іншої віри, навіть до схизматичної» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 1]. Намісник висував проти тереблянців політичні звинувачення, наголошуючи, що вони «заявляють, що незабаром прийде до нас російський цар, який наведе порядок. І тоді землі багатіїв роздадуть бідним селянам» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 1]. У листопаді того ж року названий священник повідомляв до Ужгороду, що у Тереблі вірники самостійно поховали нехрещену дитину та просив якнайшвидше врегулювати конфлікт у селі, застерігаючи поширенням на всю околицю [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 81].

Отець О. Кимак також намагався виправдати себе у очах керівництва, категорично відкидаючи звернення своїх вірників. У квітні 1912 р. священник

організував написання та відправлення до єпархії листа своїх прихильників, який був підписаний 94 особами (всі прізвища написані одним почерком). У документі зазначалося, що селяни цілком задоволені своїм наставником, а всі звинувачення є неправдивими [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 28-29 зв.]. У фондах ДАЗО виявлено лист о. О. Кимака до єпископа від 8 травня 1912 р., де він описує розвиток православного руху у довірєній йому парафії. Повідомляючи про православний рух у с. Терєбля, священник вважав відповідальними за це явище «деяких осіб, що наставляють мешканців на неправильний шлях» та «фальсифікують вчення християнської Церкви». У листі знаходимо твердження, що православні виступають проти греко-католицьких священників і єпископів, заперечують вживання нового календаря, змушують конвертитів «зрікатися Папи Римського». Закидав о. Кимак своїм колишнім вірникам і політичні звинувачення, стверджуючи, що селяни «оголошують, що територія, на якій живуть русини, незабаром стане російською і тим, хто перейшов до їхнього руху, будуть відшкодовані всі витрати» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 43-45].

Події у с. Терєбля привертали увагу цілого ряду періодичних видань. 19 квітня 1912 р. чернівецька газета «Русская правда» розмістила лист незадоволеного селянина, який скаржився на недотримання о. О. Кимаком правил традиційного обряду в Богослужінні. Описуючи події 1912 р. автор зазначав, що священник в «недїлю Пасхи предї Всенощнымъ Воскреснымъ Богослужєнієм на предварительной надгробной полунощницѣ панахиду проспѣваль и докончилъ якъ погребєніє чєловѣческимъ возгласомъ: «Во блаженномъ успєніи вѣчный покой подаждь Господи рабу твоему усопшему Иисусу Христу и сотвори Ему блаженный покой и вѣчную память» [Угрорусь, 1912, с. 2.]. У 1912 р., коли на Паску припало і свято Благовїщення, о. Кимак заборонив кліросу співати ірмос «Отверзи уста моя», наголошуючи, що статут зобов'язує співати тільки «самому Воскрєсенію». «Но однако народъ не послушалъ, но по припису церковному подобающе докончилъ Богослужєніє» [Угрорусь, 1912, с. 2.]. Як бачимо із наведених цитат, у даному випадку суперечки базувалися виключно та обрядових питаннях. Інша газета – угорськомовна «Máramarosi Független Ujság», спираючись на свідчення священника О. Кимака та інженера-лісника М. Ціглєра, називала лїдером православних с. Терєбля Юрія Чопика. За словами автора публікації, названий діяч агїтував селян у православ'я, наголошуючи, що це єдина правильна церква, котра веде до спасіння. «Двоє достовірні інтелїгентні особи» повідомили також кореспонденту періодичного видання, що в селі ширяться чутки, ніби «коли росіяни прийшли на допомогу Австрії проти Угорщини, король Ферєнц Йозеф I та російський цар підписали угоду, що після смерті угорського короля Галичина, Буковина і та територія Угорщини, яка заселена рутєнами, перейде під панування російського царя» [Hódit a skizma, 1912, old. 2-3]. Порушувалося у статті і земельне питання, нібито селяни закликали прогнати панів та

євреїв, забрати державні землі і поділити їх між православним вірниками [Hódit a skizma, 1912, old. 2-3]. Саме політичні заяви і були покладені у основу звинувачення, які були висунути проти Ю. Чопика. 19 листопада 1912 р. декан М. Балог повідомив єпископа, що підготував та подав заяву щодо подій у Терєблі «до головного суду Угорського Королівства» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 83].

За словами С. Троїцького, на початку 1912 р. православний рух спостєрїгався у наступних населених пунктах: Бєхєрєв, Іза, В. Лучки, Ясїня, Хуст, Білки, Кошєлєво, Горонда, Уйбарово, Давидково, Зарїччя, Ільниця, Вєлятино, Комяти, Ключарки, Страбичово, Ракошино, Спасово, Чингава, Терєбля, Чумальово, Дулово, Терново, Нєресниця, Вїльхївці, Березово, Бабичі. Погоджуємося із думкою дослідника, що кількість православних мешканців у цей період можна окреслювати в 30-35 тис. осіб [Троїцькій, 1914, с. 65].

Таким чином, після відкритого служіння о. Олексія (Кабалюка) в с. Іза православний рух почав отримувати все більше і більше прихильників. Економічний тиск, залякування та місіонерські методи не давали бажаного результату. Можна припустити, що певна пасивність єпархїальної влади була пов'язана з хворобою єпископа Юлія (Фїрцака), який помер в ужгородській лікарні 1 червня 1912 р. [Мукачевській, 1912, с. 11]. Ще при житті владики значний обсяг роботи взяв на себе єпархїальний секретар Антонїй (Папп), котрий 29 квітня 1912 р. був призначений помічним єпископом Мукачева та титулярним єпископом Лїрбе [Мол. Антонїй, 1905, с. 56-57; Новий, 1912, с. 9; Папп Антонїй, 2001, с. 293]. Посївши крісло архїєрея Антонїй активно взявся за боротьбу з православним рухом. У циркулярному листі, що вийшов 12 серпня 1912 р., єпископ чимало уваги придїлив питанню виникненню православ'я та методам його подолання. Головною причиною виходу із греко-католицької церкви керівник єпархїї вважав діяльність іноземних платних агентів, які агїтують у краї за допомогою газет тощо. Разом з тим, архїєрей визнавав, що величезною проблемою для народу Закарпаття є бідність, пияцтво та безграмотність. У зв'язку з цим він наказував священникам посилити роботу в церковних початкових школах, поширювати серед вірників відповідну літературу, контролювати роботу вчителів [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 13, арк. 1-2].

Часопис «Канадський русин», який видавався у Вінніпєгу із 1911 р., розмістив 25 травня 1912 р. статтю під назвою «Угорський греко-католицький єпископ про ширєне православ'я між русинами» [Угорський, 1912, с. 2]. Посилаючись на одну із угорських газет, редакція наводила ряд висловлювань єпископа, котрі стосувалися обмеження православ'я. «В моїм єпископствї, говорив дальше Пап, ведеться не мало потайну російську пропаганду. В Мараморосї треба було провєсти масові арєшти. Треба загострити прикордонну сторожу, щоб не потрапляли панславїстські листівки. Заборонити відвідування закордонних відпустових місць. Про це я інформував Міністерство судівництва і дістав велике зацікавлення» [Угорський, 1912, с. 2]. Редактор газети

абсолютно не погоджувався із пропонованими методами, наголошуючи, що в краї необхідно посилити поширення освіти на рідній українській мові, а не насильно мадяризувати русинів. «Поліцейські міри, що пропонує Єпископ, навряд чи принесуть хосен, бо у такому випадку угорське схизмофільство набере маску мучеництва і тим скорше зискає на сильне тіло» [Угорський, 1912, с. 2].

Наприкінці літа-на початку осені 1912 р., як вже вказувалося вище, на Закарпатті почалися обшуки у будинках православних активістів та арешти. 14 червня 1912 р. «Русская правда» повідомляла, що в с. Липча поліція шукала по хатах «агентовъ православія», арештовувала селян та конфісковувала богослужбові книги. Роботу слідства в даному населеному пункті координував агент поліції Андрій Манайло. Він поселився в селі, ходив поміж жителів, виступав проти мадяризації та греко-католицького духовенства. Своїми розмовами Манайло провокував селян на необережні висловлювання, які згодом лягли в його доноси поліції. У 1913 р. «Галицко-русское благотворительное общество» видало в Санкт-Петербурзі брошуру під назвою «Преследования за православную веру в Угорской Руси». У ній міститься інформація про переслідування та навіть вбивство двох жінок у с. Липча [Преследования, 1913, с. 21].

Аналогічні події відбувалися в Терембі, Уйбарові (с. Новобарово) на Тячівщині, в м. Хуст. Газета «Русская правда» в одному із номерів розмістила витяг із листа селянина із Терембі, котрий писав про насильство жандармів. «Отъ мене отобрали много церковныхъ книгъ, и мене о всемъ истязовали, подозреваючи во мнѣ якогось-бунтовщика... Мучать насъ жандармами, обѣщаютъ намъ темницы, штрафы, всякія кары, итакъ не можемъ и не смѣемъ ничъ и помислити о себе» [Изъ угорской Руси, 1912, 14 іюня, с. 2]. За словами редакції, поліція «притисла» також православних вірників у с. Іза. Зокрема, на залізничній станції в Хусті від них було конфісковано дзвін, замовлений раніше у Будапешті за 600 крон [Изъ угорской Руси, 1912, 14 іюня, с. 2]. 15 липня 1912 р. названа газета писала про арешти «по всѣхъ православныхъ селахъ въ Мороморышѣ. Кто маєт книги, закопуєть ихъ въ землю або несєть въ лѣсъ. Чтобы не забрала полиція. Всѣ православные люди ждуть ревизіи» [Гоненія угорскихъ, 1912, с. 1-2].

Чимало уваги дослідженню насилля з боку угорських жандармів приділив К. Бескид. Спираючись на архівні документи він стверджував, що в с. Іза греко-католицький священник вирішував кого із селян піддавати тортурам. Описуючи факт побиття Д. Симулика, дослідник наводив слова слідчого Бреннера, котрий порадив селянину взяти від священника відповідне свідцтво. У книзі К. Бескида наведений для прикладу один із таких документів: «Підтверджую, що Дмитро Симулик заявив мені, що з цілою родиною буде вірним сином греко-католицької церкви. Іза, 27 вересня 1912 р. А. Азарій, гр. кат. священник» [Beskid, 1926, s. 15]. Аналогічні свідцтва виявлені нами у праці М. Грабєца, які прямо компрометують священника. «Михайло Василів Гайду через хворобу звільняється від відвідування церкви.

Гайду звільняється через хворобу, його не потрібно бити. 7 квітня 1913 р.» [Грабєць, 1934, с. 20]. Аналізуючи дану ситуацію К. Бескид приходив до досить іронічного висновку – «жандарми старанно працювали, як католицькі місіонери, найкращим доказом свідчать те, що адвокати здобули багато таких «цидул» від своїх клієнтів, хоча селяни не хотіли їх віддавати з рук, тому що кожен, хто не мав такої «цидули», повинен був бути готовий, що буде битий» [Beskid, 1926, s 15]. Інформації про насильство над селянами знаходимо досить багато. Наприклад, жителів с. Іза І. Пасульку, К. Вакарова, К. Хвуста побили за те, що не хотіли йти до священника за «сертифікатом», А. Кадар та М. Сабов через спробу відвезти своїх дітей на хрестини до православного священника в Мішкольц, Ю. Довганича через те, що його дитина не була на сповіді і т.д. [Beskid, 1926, s 16].

Важливим джерелом для вивчення терору проти православних на початку ХХ ст. є листи, які відправлялися із різних сіл Закарпаття до США. У нашому розпорядженні є півтора десятка таких документів, частина з яких адресована ієромонаху Олексію (Кабалюку). 15 грудня 1912 р. рідна сестра Кабалюка – Василина, повідомляла про масові обшуки та арешти на Мараморщині. «Враги приходять ночью, ломають двери, берутъ, что увидятъ, и арестуютъ» [Письмо сестры, 1913, с. 24]. Детальніше про насильство над селянами писав молодший брат Олексія – Юрій: «военное положение способствуетъ гоненіямъ; нельзя появиться на улицу, нельзя зайти къ роднымъ, а то тебя сейчасъ заподозрятъ въ шпионаже» [Письмо Юрий, 1913, с. 25]. Про переслідування православних вірників у Березькій жупі довідуємося із епістолярію жителів с. В. Лучки. У листі до ієромонаха Олексія від 3 січня 1913 р. невідомий селянин описував розмах релігійного руху в комітаті. «Послѣ посѣщенія Вами Мункача и нашихъ Лучек, не только Лучки, но и другіе извѣстныя Вамъ села: Спасово, Горонда, Страбичово, Давидково, Ракошино, Ключарки, Комята, Зареча, Чингава, Ильница и Бѣлки перешли на православіе» [Письмо отъ, 1913, с. 26]. Адресантка із с. Іза у листі до свого чоловіка у США розширює список сіл, що перейшли у православ'я. Зокрема, вона додатково називає Кошельово, Березово та Горінчово [Письмо крестьянки, 1913, с. 32-33]. З інших джерел відомо, що переслідування відбувалися також в Нанкові, Нижньому Бистрому, Рахові, Бичкові, Тернові, Дубовому, Нересниці і т.д. [Бескидскій, 1929, с. 59]. Загалом у більшості проаналізованих листів згадуються арешти, обшуки, побої з боку жандармів. Незважаючи на насильство, селяни писали про твердість у вірі і готовність перетерпіти будь-які труднощі.

Певні підсумки щодо розслідування прокуратури можна прослідкувати на основі подання королівського прокурора А. Іллєша, яке він відіслав до Міністерства внутрішніх справ та інших зацікавлених органів 6 липня 1912 р. На початку документу автор окреслив географію православного руху, визначивши його початки в с. Іза в 1903 р. та зацікавлення братів Геровських. Із даного населеного

пункту православ'я поширилося по всій Мараморощині. Прокурор подав детальну інформацію про обшуки в 10 населених пунктах комітату, наголошуючи на антидержавному характері діяльності селян. Наприклад, в с. Терєбля жандарми прийшли до цілого ряду мешканців, серед яких у поданні згадуються Ю. Чопик, М. Орос, В. Куцина та ін. У них було виявлено газети, журнали та брошури, зміст яких, на думку прокурора, був спрямований проти угорської держави та греко-католицької церкви. У В. Куцини було виявлено книгу О. Товта «Где искати правду?», а в його односельців знайшли чимало книг богословського змісту, де містилися «молитви за російського царя» [MOL, old. 200]. У селах Дулово, Новобарово, Кричово, Вонігово та Ганичі також були вилучені брошури та церковні книжки, крім того слідство встановило зв'язок місцевих жителів із керівником православного руху в с. Терєбля Ю. Чопиком. Поліція провела обшуки у с. Великий і Малий Бичків та Ясіня, під час яких з'ясувалося, що місцеві жителі приховували у себе літературу, що була надрукована в Москві, Одесі, Києві, Санкт-Петербурзі. Наприкінці документу знаходимо твердження, що селяни «на зборах виступали проти угорської держави, греко-католицької церкви та її священників; засобом поширення агітації у них були російські брошури, які розпалювали релігійну ворожнечу серед населення» [MOL, old. 205].

Розслідування щодо виявлення причин, мети та лідерів православного руху проводилося в цілковитій таємниці. Про це свідчить лист державного секретаря з внутрішніх справ та таємного радника Імре Якабффі від 16 вересня 1912 р. на ім'я голови уряду. Чиновник наголошував, що протягом 2-3 тижнів слідчим вдасться виявити головних осіб антидержавного руху та затримати їх. Разом з тим, він виступав проти відкритих дій поліції, котрі могли привезти до негативних наслідків [MOL, old. 247]. Під 26 жовтня 1912 р. із канцелярії І. Якабффі було відправлено два листи. Перший документ було адресовано державному секретарю прем'єр-міністра Шандору Есенському. Таємний радник інформував останнього, що антидержавну діяльність можливо подолати тільки після залучення всіх державних органів влади та за сприяння «культурних та економічних акцій». «Адже очевидно, що при розслідуванні не були виявлені фундаментальні докази вини звинувачених, а отже потрібні інші методи для того щоб виявити та припинити їхні закордонні зв'язки» [MOL, old. 249]. Детальніше Якабффі описав хід слідства у листі до Міністерства юстиції. Зокрема, він підтверджував думку про іноземні впливи у православному рухові та рекомендував призначити керівником розслідування заступника начальника прикордонної поліції Імре Гомера. Державний секретар також описував стрімке розширення православного руху, який вийшов за межі Мараморощини та поширився на жупи: «Берег, Унг, Угоча, Земплін, Шарош, а також комітат Абауй-Торна, Секешфегервар та північно-західні комітати держави» [MOL, old. 250]. Якабффі турбував також той факт, що до православ'я почали долучатися не тільки прості селяни, а й представники інтелігенції.

Наприкінці грудня 1912 р. до канцелярії міністра юстиції було вислано звіт щодо роботи І. Гомера. Повідомляючи про обшуки в м. Мукачеві та с. В. Лучки, автор листа просив поширити повноваження Мараморошської королівської прокуратури також на Березьку жупу, щоб зосередити розслідування у одних руках. У документі є цікава згадка про переписку на рахунок відібрання кандидатури працівника відділу з «відповідним знанням мови» [MOL, old. 244-245]. Припускаємо, що мова йде про підготовку одного із агентів для роботи «під прикриттям» в середовищі православних. В «Православномъ Русскомъ Календаре на 1930 г.» ретельно описано діяльність таємних агентів та підбір відповідних кадрів. «Мадьярское правительство прислало в Мороморышъ множество тайной полиции. Переодѣтые мадыарскіе полицейскіе ходили по нашимъ русскимъ селамъ, вывѣдывали у православныхъ русскихъ людей о Православномъ движеніи, о числѣ православныхъ, объ ихъ организаціи, о православныхъ книгахъ и проч. Для такой службы мадыарская тайная полиція въ Будапештѣ выбирала такихъ людей, которые могли говорить по-русски. Многие тайные агенты полиціи дѣлали видъ, что и они православные русскіе люди, ругали мадыаръ и униатскихъ пановъ, а потомъ продавали полиціи и жандармамъ участниковъ Православного движенія» [Бескидскій, 1929, с. 57].

Для збору інформації у селах, які охопив православний рух, було відряджено з головного міста жупи заступника судді-слідчого Міклоша Бреннера та старшого жандарма Міклоша Імре. Жандарми приводили селян на допит і, якщо затриманий не бажав давати потрібні свідчення, до нього застосовували грубу фізичну силу [Слава Богу, 1934, с. 4]. Про допити М. Бреннера у с. Олешник розповів у свої спогадах учасник Другого Мараморош-Сиготського процесу М. Кополович. У даному населеному пункті у сприянні православного рухові підозрювали місцевого священника Петровича. «Першим покликали о. Петровича. Бреннер піднявся із стільця і почав сичати, як сич, що той робить проти держави. Він кричав, що має владу всіх тут перестріляти, що всі йдуть проти батьківщини» [Архів Свято-Миколаївського, с. 82-83]. Не менш важливу інформацію виявлено у спогадах в'язня концтабору Дахау Фоми Росохи (колишній ієромонах Феодосій). Описуючи своє дитинство, що пройшло у с. Нижній Бистрий на Хустщині, він не оминув увагою переслідування за релігійні переконання. У 1913 р. у будинку його родини було зроблено обшук, виявлено та вилучено книги та ікону київського походження. «Того ж дня забирають батька і матір та знайдені речі, а я залишився з 4 дітьми вдома, а через тиждень прийшли і за дідом. Він був у полі з коровою, але позаяк був старенький і не міг швидко ходити, йому вже було 85 років, то жандарм із злості вбив його у полі..., де дід пролежав два дні. Після, я з братом Василем пішли з дощаними санчатами ввечері і привезли діда додому, а лише на третій день привезли батька з Хуста із в'язниці, щоб поховав свого батька» [ДАЗО, ф. п. 3223, оп. 2, спр. 109, арк. 3].

Будапештський радикальний часопис «Huszadik Század» у №2 за 1913 р. піддав нищівній критиці методи влади у боротьбі із православним рухом. Коментуючи слова газети «Az Est» про припинення російської пропаганди суддею-слідчим М. Бреннером, масові арешти в с. Іза, Кошельово та Теребля, руйнування православного хреста в с. Іза тощо, редакція наголошувала на невідповідності звинувачень безпрецедентній жорстокості проти селян [Egy új, 1913, old. 233-235].

Листування наджупана Мараморшської жупи, угорської королівської армії та місцевих органів влади кінця листопада – початку грудня 1912 р. свідчить про активне вивчення т.зв. антидержавних рухів серед населення Північно-Східної Угорщини. Нашу увагу привернули кілька документів, розісланих мараморшським наджупаном на адресу піджупана, окружних начальників та різних чинів угорської поліції. У першому листі від 25 листопада 1912 р. чиновник просив загострити увагу щодо перебування на території комітату «солдат-дезертирів або так званих біженців з балканських держав», котрі внаслідок Першої Балканської війни опинилися в Австро-Угорщині. Окремими документами визначалися комітати, що у більшості були населені угорцями, куди наказувалося переселити вищевказаних осіб. У разі виявлення підозри в антидержавній діяльності, «таких осіб слід остаточно депортувати з території держави» [SJAN 1, р. 9-10]. У листі від 29 листопада того ж року знаходимо вже прямі заклики до перешкоджання розповсюдження антидержавних рухів, що поширюються «в колі селянського населення, під впливом балканської війни та іноземного підбурювання» [SJAN 1, р. 11]. На нашу думку, проаналізовані розпорядження опинилися серед матеріалів про православ'я не випадково, адже сербські солдати були православними за віросповіданням і могли спілкуватися і впливати на розвиток руху.

5 грудня 1912 р. Мараморшський наджупан надіслав до окружних начальників та поліції протокол жандармського управління в Кошицях у якому повідомлялося про антидержавні заклики в околицях м. Мукачево [SJAN 1, р. 6]. Зокрема, документ містив рапорт капітана 11-го сухопутного полку угорської королівської армії, що дислокувався в Мукачеві – Гейзи Нодя. Військовий повідомляв, що в с. Сент-Міклош (с. Чинадійово Мукачівського району) Березького комітату місцеве «населення відкрито говорить про те, що Росія збирається вторгнутися до нашої держави разом зі своєю армією» з метою звільнення русинських мешканців. «У цьому випадку вони самі будуть нападати на угорців зі зброєю та в першу чергу збираються розправитися з панами» [SJAN 1, р. 7]. Сигнали військових були взяті до уваги Міністерством внутрішніх справ, яке 13 грудня 1912 р. розіслало наджупанам на Закарпатті інструкцію, згідно якої наказувалося звернути прискіпливу увагу на поштові відправлення з Росії, Галичини та США. Державний секретар наголошував, що кореспонденція може містити інструкції «щодо організації, поширення та керівництва антидержавними рухами, гроші, призначені для цієї мети, або листування

місцевих учасників антидержавного руху». Про надходження всіх підозрілих поштових посилок та листів пропонувалося повідомляти місцеві управління угорської королівської прикордонної поліції та адміністративні органи, вказавши імена адресантів та адресатів [SJAN 2, р. 1-1 зв.]. У ДАЗО виявлено окремі справи, що містять матеріали про перевірку поштових відправлень та конфіскацію газет. Наприклад, у справі 534 підшито вилучений від селян екземпляр чернівецької газети «Вѣра и Церковь» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 524, арк. 97-104 зв.]. «Канадійский русин» 8 березня 1913 р. повідомляв про вилучення на пошті «клунку, в якому мало бути насіння», котрий був відправлений із Києва до с. Іза. «По творенню клунка урядово на пошті знайдено в нім російські відозви, підбурюючі проти держави і династії» [Схизматицька, 1913, с. 2].

Особлива увага зверталася також на скупчення людей, де потенційно могла проводитися православна агітація. Наприклад, 17 січня 1913 р. піджупан Березької жупи повідомляв свого колегу в Мараморш-Сиготі про «масштабне схизматичне підбурювання» в с. Шандрово (с. Олександрівка Хустського району) біля джерела з солоною водою. Спираючись на донос греко-католицького священика зі Свалявського округу, І. Гулачі стверджував, що серед значної кількості місцевих жителів, котрі ходять по солону воду, поширюються заборонені в Угорщині «схизматичні періодичні видання», пропагуються антидержавні заклики, сховані під маскою релігійного руху. У документі також згадується с. Керецьки, мешканці якого могли поширювати православ'я [SJAN 1, р. 1]. Безперечно, що вказані у листуванні факти мали місце, адже с. Шандрово знаходилося поряд з основними центрами православного руху на Мараморщині. Про поширення православ'я у Довжанському окрузі свідчить колективний лист греко-католицьких священиків від 16 лютого 1913 р., що був підготовлений на зборах у с. Задне (нині с. Приборжавське Іршавського району). Пастирі повідомляли єпископу про стрімкий розвиток «схизматичного» руху в цілому ряді сіл. Зокрема, документ підписало 10 осіб, що представляли наступні населені пункти: Довге, Задне, Березники, Липча, Керецьки, Кушниця та ін. Учасники зібрання наголошували на антидержавному напрямку руху та просили архієрея підключити владу задля придушення даного явища [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 522, арк. 1-4 зв.]. Отець С. Пап у своїй праці пише про аналогічні збори греко-католицького духовенства у м. Мараморш-Сигот, яке звернулося до наджупана комітату барона Ж. Перені за допомогою. Останній розпочав підготовку нового судового процесу [Пап, 2003, с. 546].

На початку 1913 р. уряд мав достатню обізнаність щодо розвитку православного руху на Закарпатті. Про це свідчить звіт головного королівського прокурора в Дебрецені Шандора Ідьярто від 13 січня того ж року, який він надіслав до Міністерства юстиції. У документі чітко прослідковано причини виникнення православ'я, названо його головних лідерів та можливі джерела фінансування. Прокурор вважав, що

головною метою даного явища є об'єднання населення «однією церквою», що дасть підстави приєднати населені русинами землі до Росії. Вважаючи православний рух небезпечним для імперії, Ш. Ідарт виступав однозначно за його припинення, рахуючи це справою державної ваги. Разом з тим, він звинувачував греко-католицьких священників у вимаганні від вірників занадто високі оплат. «Агітатори обіцяють бідному, не освіченому народу, безкоштовного священника, безкоштовно всі церемонії, хрещення, поховання. Зрозуміло, що народ підтримує перехід на іншу релігію» [MOL, old. 29]. У документі окреслювалася географія поширення православ'я, яке під керівництвом О. Кабалука «розширилося на всі території де проживає русинське населення». Цікавим для дослідника є характеристика роботи слідчих, котрі конфісковували пошту, проводили обшуки та вилучали докази. У звіті фігурували серед останніх – листи, російські гроші, фотографії, листівки тощо. Прокурор вважав роботу слідчих досить професійною, однак визнавав, що розслідування проходить повільно через різноманітні процедури (обшуки, допити затриманих та свідків, переклади листів, газет та іншої літератури, проведення експертиз тощо). У зв'язку з цим, завершення справи він пророкував тільки за кілька місяців [MOL, old. 30].

Вже 22 лютого 1913 р. Дебреценська прокуратура надіслала до Міністерства юстиції, а через його посередництво, до голови уряду Ласло Лукача чергові документи, що дають можливість прослідкувати динаміку роботи слідчої комісії. У звіті знаходимо заповнення у ефективності та оперативності слідства, котре призвело «до припинення православного руху та арешту його ватажків». Прокурор припускав, що для завершення слідства потрібно щонайменше 3 місяці, за які вдасться вивчити всі деталі злочинних дій затриманих селян. «На сьогоднішній день відкрита кримінальна справа проти 106 осіб. Ув'язнено 46 осіб. Двоє втекли, восьмеро під час слідства звільнені. Отже, ув'язнених звинувачених тепер 36» [MOL, old. 35]. Організаторами православного руху працівники прокуратури називали братів Олексія та Романа Геровських, які сприяли прийняттю в Росії на навчання хлопців та дівчат із Закарпаття. Кабалука в документі названо російським шпигуном, завданням якого було приєднання частини Австро-Угорщини до Російської імперії. Спираючись на свідчення місцевих греко-католицьких священників, Ш. Ідарт висловлював досить наївне твердження про зупинення православного руху після проведення арештів. «Вони рахують (священники – автор), що арешт звинувачених – це Боже покарання і це все показує на те, що рух зупинився» [MOL, old. 36]. Зрозуміло, що чиновник не мав рації, адже селянський рух продовжувався і надалі. Підсумки слідства викладені у «Обвинувальному акті», підписаному у Мараморш-Сигот 23 липня 1913 р., про який мова піде нижче.

Про арешти і переслідування православних селян на Закарпатті та підготовку судового процесу чимало писали періодичні видання. Газети називали кількість затриманих, однак у різних публікаціях їх цифра

коливається. Це пояснюється секретністю проведення слідства та відсутністю доступу до першоджерел поліції. Незаангажовані редакції намагалися з'ясувати реальні причини православного руху, акцентуючи увагу на економічних причинах, суперечках з священниками тощо. У переважній більшості часописи прихильно ставилися до селянства, критикуючи владу за жорстоке поводження та тортури. Проаналізуємо початкову позицію окремих русофільських та російських газет, які досить активно слідкували за релігійно-церковними подіями в краї. Більше 10 статей протягом 1913 р. опублікувала чернівецька «Русская правда», редагована О. Геровським. Привертають увагу листи закарпатців, котрі містять інформацію із перших рук. 28 лютого 1913 р. газета подала замітку під назвою «Письмо изъ угорской Руси» у якій йшлося про переслідування та арешти в Мараморші. Невідомий автор повідомляв про затримання більше 170 осіб, яких звинуватили в «бунте противъ угорской державы» [Угрорусь, 1913, с. 5]. «Въ семь селе (с. Іза – автор) закрыли и обрабували православный молитовный домъ, выкопали великий каменный крестъ» [Угрорусь, 1913, с. 6]. Окремо у статті йдеться про обшуки у греко-католицького священника с. Ясіня С. Бачинського, від якого «забрали всѣ русскіи книжки, забрали всѣ письма, папери, а съ нимъ держали строгій допросъ» [Угрорусь, 1913, с. 6]. У статті від 14 березня 1913 р. знаходимо інформацію про знущання з арештованих селян, яких перед кожним допитом «немилосердно бьютъ, абы они говорили, якъ имъ прикажутъ жандары» [Страшныи, 1913, с. 2]. Редакція друкувала списки арештованих, окреслюючи географію затримань у Північно-Східній Угорщині [Что дѣется, 1913, с. 3-4; Изъ Угорщины, 1913]. Треба відзначити, що публікації про православний рух на Закарпатті прискіпливо вивчалися цензурою. Через це ряд статей складаються всього із кількох абзаців, а замість тексту подано повідомлення «конфісковано».

Дві публікації, що побачили світ на шпальтах газети 3 та 31 жовтня 1913 р., стосувалися безпосередньо підготовці судового процесу в Мараморш-Сиготі. Зокрема, редакція повідомляла, що початково всіх арештованих було 280, але з часом багатьох відпустити, так як не змогли довести їх провину. «Но 94 сидятъ ще до теперь въ темницѣ, и противъ нихъ прокуроръ написалъ обвинительный актъ» [Процесъ противъ русскихъ, 1913]. Автор допису прогнозував довготривалість процесу, акцентуючи увагу на запрошенні на слухання 380 свідків. У другій статті подавалася інформація про приїзд у вересні 1913 р. та добровільну явку в суд ієромонаха Олексія (Кабалука) [Процесъ противъ 189-хъ, 1913, с. 1-2]. 18 липня 1913 р. редакція надрукувала витяги із листа Константинопольського патріарха Германа щодо переслідування православних в Угорщині та на Галичині [Письмо царьгородского, 1913, с. 2-3]. Існування даного документу є маловідомим фактом в українській історіографії.

Про жорстоке поводження з селянами в окружних та комітатських в'язницях писала львівська русофільська газета «Русское слово». «Мадяры не

мають для нікого милосердя і страшно переслідують те славянские народы, котрии жиють въ Угорщинѣ... Судь надъ русскими людьми отбудеса незадовго въ угорскомъ мѣстѣ Дебречинѣ. Будуть судити 92 русскихъ, в свѣдковъ буде 260. За що властиво будуть судити русскихъ людей, никто не знае. Певно за то, що они не одреклися отъ своей народности, вѣры и церкви...» [Под мадярскимъ, 1913, с. 2]. Часопис критикував угорське судочинство, вважаючи його слугою політичної влади імперії.

За релігійним життям в Угорщині слідкував офіційний орган Святійшого урядового синоду Російської православної Церкви – журнал «Церковные Вѣдомости». В його неофіційній частині – «Прибавлениях к Церковнымъ Вѣдомостям» знаходимо публікації в яких подається опис нелюдських тортур, які застосовувалися угорською поліцією щодо закарпатських православних [Данилець, 2013, с. 19-24]. «Тюрьмы были переполнены арестованными. Здѣсь ихъ были прикладами, плетьюми и ногами до потери сознания, заставляя давать нужные показанія. Нѣсколько заключенныхъ сошло съ ума» [Православіе и унія, 1914, с. 1798]. Друкований орган Слов'янського благодійного товариства в Санкт-Петербурзі «Славянскія извѣстія» розмістив у №2 від 15 січня 1914 р. статтю під назвою «Протестъ чешскаго общества по дѣлу угро-руссомъ». У тексті замітки містяться витяги із виступів депутатів В. Клофача та Д. Маркова, які засудили переслідування православних в Угорщині [Протестъ, 1914, с. 24].

Поміркована права газета «Московскія вѣдомости» повідомляла, що перехід русинів у православ'я трактувався угорською владою як державна зрада. Розповідаючи про діяльність ієромонаха Олексія (Кабалюка), часопис наголошував, що він багато разів піддавався арештам і переслідувався за організацію православних богослужінь. Редакцію здивував випадок, який стався із селянами с. Іза на Хустщині. Перед богослужінням вірники вивішували на хресті домового храму лампаду, котра повідомляла про приїзд священика. «По этому поводу мадярскія власти обвинили жителей Изы въ сношеніяхъ съ русскою арміей посредствомъ свѣтовыхъ сигналовъ, а надо замѣтить, что русская граница находится отъ Изы на разстояніи 450 верстъ. По этому обвиненію были заключены въ тюрьму 63 человека» [Волковъ, 1913, с. 1-2.]. Окремо у статті йшлося про масову мадяризацію та трудову еміграцію до США.

Більш критичними щодо православного руху були українофільські періодичні видання. Наприклад, львівська газета «Праця» фактично схвально ставилася до переслідування селян, вважаючи їх агентами Росії. У числа від 15 квітня 1914 р. редакція писала: «Щойно тепер, коли православні і царславні агенти Росії заплотилися і загніздилися в Галичині та на угорській Україні, Австрія взялася до нищення сеї небезпечної погани. Проти російських агентів почала Австрія виступати, будь-то адміністративно через старостів, жандармів, кари та арешти, будь-то стала потягати їх до судової відповідальності, виточувати

проти них судові процеси. У москвофільських діячів переводжено ревізії, а в кінці кількох з них посаджено на лаві обжалованих і зроблено їм процес о державну зраду» [Право- і царславіе, 1914, с. 2]. Інший львівський часопис – «Діло», вважав причиною переходу значної частини селянства у православ'я наслідком тотальної мадяризації [Руссофільський, 1913, с. 3]. Разом з тим, редакція стверджувала, що російські агітатори скористалися бідністю населення та змогли схилити вірників до виходу із греко-католицької церкви [Угорська Русь, 1913, с. 2; 58; Данилець, 2014а, с. 249-269].

За православним рухом на Закарпатті слідкувала газета американських українців «Свобода». 10 квітня 1913 р. редакція, посилаючись на окремі європейські часописи, повідомила про поширення в північній Угорщині «руссофільської агітації» [Мандрівка, 1913, с. 1]. З'ясовуючи причини православного руху, часопис звинувачував греко-католицьких священиків, що ті у «страшний спосіб обдирають і так нужденний народ» та з метою придушення руху «хопило ся такого ратунку, що представило властям головніших пропагаторів за російських шпіонів» [Процес угорських, 1914, с. 1]. Схожі думки висловлював часопис Румунської греко-католицької митрополії «Cultura Creștină». Зокрема, в числі від 10 січня за 1914 р. редакція наголошувала, що однією з серйозних причин православного руху була бідність населення, мадяризація вірників з боку вищого церковної ієрархії та частини греко-католицького духовенства [Un nou, 1914, р. 27-28].

Кілька дописів про переслідування православних на Закарпатті опублікувала румунська церковно-політична газета «Uniea», що видавалася в м. Блаж. 1 січня 1914 р. часопис подав інформацію про початок судового процесу в Мараморш-Сиготі. Автор допису наголосив, що держава мобілізувала проти православних весь адміністративний апарат і судову владу та суворо переслідувала за прозелітизм. У статті знаходимо свідчення про причини та масштаби православного руху. За словами редакції, однією із причин цього явища стало масове зубожіння населення, викликане засиллям єврейського елементу [Un proces, 1914, р. 1-2]. 7 лютого 1914 р. часопис повідомляв, що частина русинів перейшли у православ'я після повернення із заробітків в Америці та під впливом російських монастирів. Автор статті покладав частину відповідальності за дане явище на змадяризоване греко-католицьке духовенство, що втратило зв'язок з бідним народом [Solidaritate, 1914, р. 1].

Питання православного руху висвітлювала газета «Görög katolikus szemle», що друкувалася видавництвом «Уніо». 2 лютого 1913 р. редакція розмістила допис «Знову Мараморш!», підписаний криптонімом «К. Ј» (можливо Йосиф Камінський). Автор висловлював офіційну позицію єпархії, що полягала у перекладанні вини за виникнення православного руху на російських агітаторів. Опосередковано у тексті визнається складне економічне та культурне становище населення, яке сприяло поширенню «схизми». Для редакції, селянський рух – однозначно політичне явище, що

переслідує мету боротьби з угорською державою, духовенством, землевласниками [K. J., 1913, old. 1-2]. Причини «схизматичного руху» намагався з'ясувати Петро Долинай. На його думку, у єпархії було необхідно ліквідувати цілий ряд передумов, котрі б могли сприяти незадоволенню вірників. У першу чергу, автор пропонував посилити вивчення рідної мови, активніше застосовувати її під час викладання у державних школах, повернутися обличчям до народу [Dolínay, 1913, old. 1-2]. Ідею єдності священства з простими вірниками розвинув у своєму дописі Кирило Феделеш. Дописувач вважав, що придушення православного руху стало можливим не тільки завдяки втручанню адміністративної влади та суворим покаранням, але й за активної участі вищого та парафіяльного духовенства, яке є вірним угорським патріотом. «Наші сфери інтересів також тяжіють на захід. Наша річка – Дунай, а не Волга, тому ми повинні будувати своє майбутнє на його берегах» [Födeles, 1913, old. 1-2].

Важливі практичні рекомендації містили дописи Павла Бігуна, розміщені редакцією 29 вересня та 3 жовтня 1914 р. Автор пропонував з'ясувати суть православного руху, прослідкувати його становлення, оцінити діяльність провідних діячів. У тексті знаходимо інформацію, що ідеї відновлення православ'я виникли у с. Іза та В. Лучки, звідки стрімко поширилися на значні території. Реакція наводила відомості про графа В. Бобринського та братів Геровських, про їх видавничу діяльність тощо. Чимало уваги у дописі приділено ієромонаху Олексію (Кабалюку), якого П. Бігун вважав ватажком руху [Bihun, 1913, old. 1]. Щоб імунізувати населення від іноземної агітації, автор пропонував інтенсивніше залучати його в угорське суспільство. Серед інших причин «схизми», знаходимо бідність, посилення мадяризації, еміграція до США, церковні податки тощо. У статті висловлюються побажання щодо покращення матеріального становища населення шляхом впровадження реформ, надання допомоги найбіднішим прошаркам, відновлення викладання рідної мови у школах, подолання критичного культурного розриву між паствою та священством [Bihun, 1913, old. 1-2]. Не менш цікаві дописи, присвячені наслідкам та запобіганню відновлення православ'я, надрукували на шпальтах газети Михайло Куткафалві [Kutkafalvy, 1913, old. 1] та Юлій Станканинець [Sztankal, 1913, old. 1]. Загалом, слід визнати, що матеріали часопису «Görög katolikus szemle» носили здебільшого суб'єктивний, викривальний характер.

23 липня 1913 р. був оприлюднений «Обвинувальний акт» проти «Олександра Кабалюка

та його співучасників у розпалюванні релігійної ворожнечі» [ÖStA, s. 75-104]. Спочатку до слідства було притягнуто 188 осіб, яких звинуватили в злочинах за кількома статтями угорського кримінального кодексу. Зокрема за статтями §172 КК – підбурювання до порушення закону і §173 КК – розпалювання релігійної, національної ворожнечі та ненависті. Після вивчення матеріалів слідства прокурор скоротив кількість обвинувачених до 94 осіб. Припинення виробництва мотивувалося недостатністю доказів, категоричною відмовою деяких ув'язнених від пред'явлених звинувачень/

Висновки. Таким чином, протягом шести років православний рух набув значного розмаху, охопивши більше десятка населених пунктів сучасного Закарпаття. Уникаючи переслідування православні вірники створили таємні громади, домагалися їх реєстрації державними органами та включення останніх до юрисдикції Сербської православної церкви. Беззаперечну роль у процесі відновлення православ'я відіграв ієромонах Олексій (Кабалюк), який завдяки мобільності та сприяння православних центрів, зумів залучити до православного руху тисячі вірян Мукачівської греко-католицької єпархії. На основі документів з'ясовано значення ієрархів СПЦ та показано засоби перешкоджання з боку угорського уряду, який бачив у селянах політичну загрозу. Можна стверджувати, що на таку думку Будапешт наштовхнуло місцеве греко-католицьке духовенство, яке вбачало в переходах економічну загрозу. Антагонізм, який виник в окремих селах між вірниками та священниками сприяв поширенню православ'я. Погоджуємося з думкою багатьох дослідників, які критикують греко-католицький єпископат за недалекоглядну політику щодо вирішення питання церковних податків, заміни скомпрометованих пастирів, підвищення морального рівня кліру тощо. Надавши православному рухові політичний підтекст, архієреї та священники сподівалися руками влади вирішити власні проблеми. Однак, наслідки виявилися діаметрально протилежними. Переслідування та пізніші судові вироки не припинили рух у «стару віру», а тільки збільшили кількість переходів. Неспроможність прокуратури довести політичну заангажованість селян викрила кризу угорської юстиції, досудових органів, показала Угорщину як порушника власної конституції в центрі Європи. Вивчення релігійних процесів на Закарпатті напередодні Першої світової війни дає можливість сучасній владі уникнути непотрібних ризиків та будувати зважену державно-церковну політику.

Список використаних джерел

- Beskid, K., 1926. Marmarossky proces v Sihoti, Hust, 55 s.
 Bihun, P., 1913. A sizma, okai is ellenszerei, *Görög katolikus szemle*, 5 október, old. 1-2.
 Dolínay, P., 1913. A sizmatikus mozgalom okairól, *Görög katolikus szemle*, 14 december, old. 1-2.
 Egy új nemzetiségi kérdést csinálnak, 1913, *Huszadik Század*, №2, old. 233-235.
 Födeles, C., 1913. A sizmatikus mozgalom és Főpásztorunk, *Görög katolikus szemle*, 31 avgustusztus, old. 1-2.
 Gönczi, A., 2007. Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején, *Ungvár–Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola*, 140 old.
 Hódít a skizma, 1912, *Máramarosi Független Ujság*, 20 októvbra, old. 2-3.
 K. J., 1913. Ismét Máramaros, *Görög katolikus szemle*, 2 február, old. 1-2.

- Kabaljuk Alexey. [online] Доступно: <https://www.jewishgen.org/databases/EIDB/engine/gold.html?username=00502702302603007502001400001203117006048026020013029001075021011027075006021&password=025015022026024012026031&pid=603420080139&type=passenger>. (дата звернення 19.01.2018).
- Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Központi Statisztikai Hivatal, 2000, Dr. Kepcs József (szerk), Czibulka Zoltán (összeáll.). Budapest, 248 c.
- Kutkafalvy, M., 1913. Tervezet a skizmatikus mozgalom meggátolására, *Görög katolikus szemle*, 14 december, old. 1.
- MNL 1 - Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, VII. 2, Debreceni Királyi ítélőtábla iratai (1891-1945). 2/b, Polgári és Büntető peres iratok 1. doboz (1911-1915), b 1756/1912 sz. tétel (Máramarosszigeti Királyi Törvényszék). Levelek, indítványok, végzések. Birói kihallgatás indítványozása Vakaró Stefán ügyében. Máramarossziget, 1912. április 30.
- MNL 2 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Miskolci görög keleti lelkészi hivatal értesítése. Miskolc, 1912. november 26.
- MNL 3 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Dr. Illés Andor indítványa lipcseiek vizsgálati fogságba helyezésére. Máramarossziget, 1912. december 17.
- MNL 4 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Miskolc polgármesterének levele a belügyminiszterhez. Miskolc, 1912. december 2.
- MNL 5 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Levél dr. Illés Andor vezetőügyészhez. Máramarossziget, 1912. szeptember 2.
- MNL 6 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Stefán Emil lipcsei görög katolikus lelkész levele. Lipcse, 1912. augusztus 27.
- MNL 7 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Stefán Emil lipcsei görög katolikus lelkész levele a Máramarosszigeti Királyi Ügyészséghez. Lipcse, 1912. október 15.
- MNL 8 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Végzés Vakaró Stefán ügyében. Máramarossziget, 1912. május 17.
- MNL 9 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Áttérések, gyanúsított kihallgatások, tanúmeghallgatások, házkutatások. Baburuics Iván Metru, Lipcse, 1913. február 27; Bánács Fedor Metruné, Lipcse, 1913. február 27; Berkovits User, Lipcse, 1912. április 25; Berkovits User, Lipcse, 1912. november 25; Csizdej Háfia, Lipcse, 1913. március 12; Csizdej Vaszi, Lipcse, 1912. december 9; Csizdej Vaszi, Lipcse, 1913. január 8; Csizdej Vaszi, Máramarossziget, 1913; Dulcáj Jura, Lipcse, 1913. március 13; Fejszák Iván, Lipcse, 1912. november 24; Fejszák Iván, Máramarossziget, 1912. december 13; Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. április 25; Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. április 25 (házkutatás); Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. december 9; Gaborecz Vaszi Iván, Lipcse, 1913. február 27; Hajdu Mihály, Máramarossziget, 1913; Haloka István Metru, Lipcse, 1912. november 26; Hubaj Ivánné, Lipcse, 1912. november 27; Hubaj Ivánné, Lipcse, 1913. február 27; Hubaj Jura Iváné, Lipcse, 1913. február 27; Hubaj Mikula, Lipcse, 1912. április 25. (házkutatás); Huszák Vaszi, Lipcse, 1912. április 24; Huszák Vaszi, Lipcse, 1912. április 24. (házkutatás); Pjánevic Vaszi, Lipcse, 1913. január 10; Kurta András, Lipcse, 1913. március 14; Lipcsei Dénesné, Lipcse, 1913. január 10; Lipcsey Iván, Lipcse, 1912. november 27; Lipcsey Iván, Lipcse, 1912. november 29; Paszulyka Ananiás, Iza, 1913. január 29; Paszulyka Ananiásné, Iza, 1913. január 30; Szenenics Vaszi Fedorné, Lipcse, 1913. február 27; Szimulig Jura, Lipcse, 1912. november; Szimulig Méter Juru [Szimulig Demeter], Iza, 1913. január 28; Szimulig Méter Juru [Szimulig Demeter], Iza, 1913. január 29; Szipitka Ilykó Vaszi, Lipcse, 1913. február 27; Turcsa Jura, Lipcse, 1913. január 10; Turcsa Vaszi Metru, Lipcse, 1913. február 27; Vakaró Stefán, Lipcse, 1912. április 25; Vakaró Stefán, Lipcse, 1912. november 23; Vakaró Stefán, Máramarossziget, 1913.
- MNL 10 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Áttért lipcsei lakosok névjegyzéke, 1913.
- Magyar Országos Levéltár (MOL), k-26, 1918, XXV, 406.
- Mayer, M., 1977. Kárpátukrán (Ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910, Budapest: *Akadémiai Kiadó*, 255 old.
- Mayer, M., 1997. The Rusyns of Hungary. Political and Social Developments 1860-1910, New York, 334 p.
- Őrizet alá vett lelkész, 1912, *Máramarosi Független Ujság*, 18 februára, old. 5.
- ÖStA - *Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)*, *HHSStA Kabinettsarchiv, geheimakten 27 (alt 29, 30), politisches 1913*, s. 75-104.
- Romanec, A., 1909. Az orosz szizma terjedése, *Budapesti Hirlap*, 17 február, old. 3.
- SJAN 1 - Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (SJAN Maramureș). f. 45, parčetul inn. 819, nr. artului 43.
- SJAN 2 - SJAN Maramureș, f. 45, parčetul inn. 1086, nr. artului 505.
- SJAN 3 - SJAN Maramureș, f. 45, parčetul inn. 1086, nr. artului 656.
- Slovan, 1911, Ročník 1, Č. 6 a 7, s. 22.
- Solidaritate pravoslavă rusască, 1914, *Unirea: foaie bisericească-politică*, 7 februarie, p. 1.
- Sztankal, G., 1913. A szizma tanulságai, *Görög katolikus szemle*, 19 október, old. 1.
- Un nou proces senzațional, 1914, *Cultura Creștină*, 10 ianuarie, p. 27-28.
- Un proces monstru, 1914, *Unirea: foaie bisericească-politică*, 1 ianuarie, p. 1-2.
- Алексий (Дехтерев), инок, 1937, Мемуары Архим. Алексия, *Православный Карпаторусский Вестник*, № 9, с. 12-16.
- Алексий (Дехтерев), инок. Мемуары Архим. Алексия, *Православный Карпаторусский Вестник*, 1937, №10, с. 4-8.
- Архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря - Архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря в с. Іза-Карпутьлаш Хустського району Закарпатської області. Кополович М. Спогади. Записані в 1974 р., перекладено на українську мову Т. Карасевич 20 листопада 2005 р. На 102 арк.
- Архив Српске академије наука и уметности (Сремски Карловци) (АСАНУК). Митрополитско-патријаршијски архив, фонд а. 1903/251, док. від 17 вересня 1906 р.
- Атанасій (Пекар), ЧСВВ, 1997. Нариси історії церкви Закарпаття. У 2 т. Рим-Львів: *В-во отців Василіян „Місіонер”*, Т. II. Внутрішня історія, 492 с.
- Бескидській, 1929. Из истории возстановления Православной веры в южно-карпатской Руси, *Православный Русский календарь на 1930 г.* Владимиров, с. 43-63.
- Висіцька, Т., 2012. Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення на розвитку (XIV-XXI ст). Ужгород: *Видавництво Олександри Гаркуші*, 676 с.
- Волков, Л., 1913. Русские въ Венгрии, *Московскія вѣдомости*, 20 августа (2 сентября), с. 1-2.
- Воскресеніе на Угорской Руси (Письмо православного крестьянина изъ села Иза), 1912, *Русская Правда*, 12 апреля, с. 2-3.
- Гоненія на православную вѣру въ Угорщинѣ, 1912, *Русская Правда*, 28 июня, с. 3.
- Гоненія угорскихъ властей на православную вѣру, 1912, *Русская Правда*, 5 июля, с. 1-2.
- Грабець, М., 1934. Къ истории Мармарошскаго Процесса (Дѣло 94-хъ), Ужгород, 56 с.
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. 151, оп. 3, спр. 142. На 5 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 796. На 79 арк.

- ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212. На 6 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926. На 88 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 13. На 7 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28. На 86 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 522. На 4 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 524. На 106 арк.
 ДАЗО, ф. п. 3223, оп. 2, спр. 109. На 109 арк.
 Данилець, Ю. 2013, Антиправославні Мараморош-Сиготські судові процеси на сторінках Санкт-Петербурзьких «Церковних Ведомостей», *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архимандрита Василя (Проніна)*, №2, с. 19-24.
 Данилець, Ю., 2014а, Антирусинський судовий процес 1913-1914 гг. в Мараморош-Сиготе на сторінках львовських газет «Дело» и «Дело и Новое слово», *Русин*, №2, с. 249-269.
 Данилець, Ю., 2014б, К истории православия в Угорской Руси накануне Первой мировой войны (по материалам американской газеты «Светь»), *Русин*, №3, с. 9-21.
 Изъ угорской Руси (Торжество православия въ Изѣ), 1912, *Русская Правда*, 23 февраля.
 Изъ угорской Руси, 1912, *Русская правда*, 14 июня, с. 2.
 Изъ Угорщины, *Русская правда*, 1913, 15 серпня.
 Мандрівка рубля на Угорщину, 1913, *Свобода*, 10 квітня, с. 1.
 Мол. Антоній Паппь, 1905, *Календарь Подкарпатскій съ титкомъ на высокосный годъ 1906*, Унгварь, с. 56-57.
 Мукачевскій гр. к. епископъ Юлій Фирцакъ, 1912, *Русское слово*, 13 червня, с. 11.
 Новый угрорусскій епископъ, 1912, *Русское слово*, 1 мая, с. 9.
 Отклик Американской Православной Руси на неправедный Мармарошский суд, 1914, *Свѣтъ*, 26 марта.
 Папп Антоній (Антал), 2001, Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: *Издательство В. Падяка*, с. 293.
 Пап, С., 2003. Історія Закарпаття. Том III. Івано-Франківськ: *Нова Зоря*, 648 с.
 Письмо крестьянки изъ с. Изы мужу, эмигрировавшему въ Америку, Иза, декабрь 1912 г., 1913, Преследования за православную веру в Угорской Руси: (с приложением и снимками подлинных писем). Спб.: *Галицко-Русское благотворительное общество*, с. 32-33.
 Письмо отъ крестьянъ с. Лучка, отправленное на имя іеромонаха Алексѣя въ Америку, писанное чистымъ литературнымъ языкомъ, 3 января 1913 г., 1913, Преследования за православную веру в Угорской Руси, с. 26-27.
 Письмо сестры Василиссы отъ 15 декабря 1912 г., 1913, Преследования за православную веру в Угорской Руси, с. 24.
 Письмо царьгородского патриарха о православныхъ въ Галичинѣ и Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 18 июля, с. 2-3.
 Письмо Юрій Кабалука, брата іеромонаха Алексѣя отъ 15 декабря 1912 г., 1913, Преследования за православную веру в Угорской Руси, с. 25.
 Повідомлення намісника єпископа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про те, що власті допомагають переслідувати населення за невідкорення церковним порядком, 1965, Таємне стає явним (Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації). Збірник документів. Видання друге, доповнене / Укл. Гайдош А. Місюра В., передмова Місюри В., Ужгород: *Карпати*, с. 35.
 Под мадярскимъ ярмомъ, 1913, *Русское слово*, 3 октября, с. 2.
 Право- і царославіе, 1914, *Праця*, 15 квітня, с. 2.
 Православіе в Угорской Руси, 1912, *Русская Правда*, 1 марта, с. 3.
 Православіе и унія въ Угорской Руси, 1914, *Прибавленія къ Церковнымъ Вѣдомостямъ*, №42, с. 1798.
 Преследования за православную веру в Угорской Руси: (с приложением и снимками подлинных писем), 1913, Спб.: *Галицко-Русское благотворительное общество*, 43 с.
 Протестъ чешскаго общества по дѣлу угро-руссовъ, 1914, *Славянскія извѣстія*, 15 января, с. 24.
 Процесс угоро-русскихъ русофілів. Безпосередні причини сего процесу, 1914, *Свобода*, 29 січня, с. 1.
 Процессъ противъ 189-хъ русскихъ селянъ на Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 3 жовтня, с. 1-2.
 Процессъ противъ русскихъ людей въ Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 3 жовтня.
 Рассказ архимандрита Алексія от 28 ноября 1945 г., 2009, Василий (Пронин), архимандрит. История православной церкви на Закарпатье, Ужгород: *Мукачевская епархия*, с. 465-475.
 Руссофільскій рух в північній Угорщині, 1913, *Діло*, 10 грудня, с. 3.
 Сергій (Цюка), іеромонах, 2013, Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия, Липча, 492 с.
 Слава Богу нашему и честь Марморощ-Сиготскимъ страдальцамъ (1914-1934), 1934, *Мукачево*, 8 с.
 Страшнии переслѣдованья православныхъ на Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 14 марта, с. 2.
 Схизматичька агітація на Угорщині, 1913, *Канадійскій русин*, 8 марця, с. 2.
 Троицкій, С., 1914. Православіе, унія и католичество у славянъ и румыны въ Австро-Венгрии: (I. Как живутъ и страдаютъ православные и уніаты въ Австро-Венгрии. II. Славяне католики в Австро-Венгрии и православіе), Петроград, 96 с.
 Угорська Русь, 1913, *Діло*, 11 грудня, с. 2.
 Угорскій греко-католицький єпископ про ширене православія між русинами, 1912, *Канадійскій русин*, 25 мая, с. 2.
 Угрорусь, 1912. Письмо изъ Угорской Руси, *Русская правда*, 19 апрѣля, с. 2.
 Угрорусь, 1913. Письмо изъ угорской Руси, *Русская правда*, 28 февраля, с. 5.
 Что дѣется на Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 18 апрѣля, с. 3-4.
 Як побідила унія на угорской Руси? 1913, *Вѣра и Церковь*, № 5, с. 4.

References

- Beskid, K., 1926. Marmarossky proces v Sihoti, Hust, 55 s. (in Czech).
 Bihun, P., 1913. A sizmat, okai is ellenszerei, *Görög katolikus szemle*, 5 október, old. 1-2. (in Hungarian).
 Dolinay, P., 1913. A sizmatikus mozgalom okairól, *Görög katolikus szemle*, 14 december, old. 1-2. (in Hungarian).
 Egy új nemzetiségi kérdés csinálnak, 1913, *Huszadik Század*, №2, old. 233-235. (in Hungarian).
 Födeles, C., 1913. A sizmatikus mozgalom és Főpásztorunk, *Görög katolikus szemle*, 31 augusztus, old. 1-2. (in Hungarian).

- Gönczi, A., 2007. Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején, Ungvár–Beregszász: *PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola*, 140 old. (in Hungarian).
- Hódit a skizma, 1912, *Máramarosi Független Ujság*, 20 októbra, old. 2-3. (in Hungarian).
- K. J., 1913. Ismét Máramaros, *Görög katolikus szemle*, 2 február, old. 1-2. (in Hungarian).
- Kabaljuk Alexey. [online] Dostupno: <https://www.jewishgen.org/databases/EIDB/engine/gold.html?username=00502702302603007502001400001203117006048026020013029001075021011027075006021&password=025015022026024012026031&pid=603420080139&type=passenger> (data zvernennja: 25.04. 2019). (in English).
- Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Központi Statisztikai Hivatal, 2000, Dr. Kepecs József (szerk), Czibulka Zoltán (összeáll.). Budapest, 248 c. (in Hungarian).
- Kutkafalvy, M., 1913. Tervezet a skizmatikus mozgalom meggátolására, *Görög katolikus szemle*, 14 december, old. 1. (in Hungarian).
- MNL 1 - Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, VII. 2, Debreceni Királyi ítélőtábla iratai (1891-1945). 2/b, Polgári és Büntető peres iratok 1. doboz (1911-1915), b 1756/1912 sz. tétel (Máramarosszigeti Királyi Törvényszék). Levelek, indítványok, végzések. Bírói kihallgatás indítványozása Vakaró Stefán ügyében. Máramarossziget, 1912. április 30. (in Hungarian).
- MNL 2 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Miskolci görög keleti lelkészi hivatal értesítése. Miskolc, 1912. november 26. (in Hungarian).
- MNL 3 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Dr. Illés Andor indítványa lipcseiek vizsgálati fogságba helyezésére. Máramarossziget, 1912. december 17. (in Hungarian).
- MNL 4 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Miskolc polgármesterének levele a belügyminiszterhez. Miskolc, 1912. december 2. (in Hungarian).
- MNL 5 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Levél dr. Illés Andor vezetőügyészhez. Máramarossziget, 1912. szeptember 2. (in Hungarian).
- MNL 6 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Stefán Emil lipcsei görög katolikus lelkész levele. Lipcse, 1912. augusztus 27. (in Hungarian).
- MNL 7 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Stefán Emil lipcsei görög katolikus lelkész levele a Máramarosszigeti Királyi Ügyészséghez. Lipcse, 1912. október 15. (in Hungarian).
- MNL 8 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Végzés Vakaró Stefán ügyében. Máramarossziget, 1912. május 17. (in Hungarian).
- MNL 9 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Áttérések, gyanúsított kihallgatások, tanúmeghallgatások, házkutatások. Baburics Iván Metru, Lipcse, 1913. február 27; Bánács Fedor Metruné, Lipcse, 1913. február 27; Berkovits User, Lipcse, 1912. április 25; Berkovits User, Lipcse, 1912. november 25; Csizdej Háfia, Lipcse, 1913. március 12; Csizdej Vaszi, Lipcse, 1912. december 9; Csizdej Vaszi, Lipcse, 1913. január 8; Csizdej Vaszi, Máramarossziget, 1913; Dulkáj Jura, Lipcse, 1913. március 13; Fejszák Iván, Lipcse, 1912. november 24; Fejszák Iván, Máramarossziget, 1912. december 13; Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. április 25; Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. április 25 (házkutatás); Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. december 9; Gaborecz Vaszi Iván, Lipcse, 1913. február 27; Hajdu Mihály, Máramarossziget, 1913; Haloka István Metru, Lipcse, 1912. november 26; Hubaj Ivánné, Lipcse, 1912. november 27; Hubaj Ivánné, Lipcse, 1913. február 27; Hubaj Jura Iváné, Lipcse, 1913. február 27; Hubaj Mikula, Lipcse, 1912. április 25. (házkutatás); Huszák Vaszi, Lipcse, 1912. április 24; Huszák Vaszi, Lipcse, 1912. április 24. (házkutatás); Ilyánevics Vaszi, Lipcse, 1913. január 10; Kurta András, Lipcse, 1913. március 14; Lipcsei Dénesné, Lipcse, 1913. január 10; Lipcsei Iván, Lipcse, 1912. november 27; Lipcsei Iván, Lipcse, 1912. november 29; Paszulyka Ananiás, Iza, 1913. január 29; Paszulyka Ananiásné, Iza, 1913. január 30; Szenenics Vaszi Fedorné, Lipcse, 1913. február 27; Szimulig Jura, Lipcse, 1912. november; Szimulig Méter Juru [Szimulig Demeter], Iza, 1913. január 28; Szimulig Méter Juru [Szimulig Demeter], Iza, 1913. január 29; Szipitka Ilykó Vaszi, Lipcse, 1913. február 27; Turcsa Jura, Lipcse, 1913. január 10; Turcsa Vaszi Metru, Lipcse, 1913. február 27; Vakaró Stefán, Lipcse, 1912. április 25; Vakaró Stefán, Lipcse, 1912. november 23; Vakaró Stefán, Máramarossziget, 1913. (in Hungarian).
- MNL 10 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Áttért lipcsei lakosok névjegyzéke, 1913. (in Hungarian).
- Magyar Országos Levéltár (MOL), k-26, 1918, XXV, 406. (in Hungarian).
- Mayer, M., 1977. Kárpátukrán (Ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910, Budapest: *Akadémiai Kiadó*, 255 old. (in Hungarian).
- Mayer, M., 1997, *The Rusyns of Hungary. Political and Social Developments 1860-1910*, New York, 334 p. (in English).
- Őrizet alá vett lelkész, 1912, *Máramarosi Független Ujság*, 18 február, old. 5. (in Hungarian).
- ÖStA - *Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). HHSStA Kabinettsarchiv. Geheimakten 27 (alt 29, 30). Politisches 1913. S. 75-104.* (in Hungarian).
- Romanec, A., 1909, Az orosz szizma terjedése, *Budapesti Hirlap*, 17 február, old. 3. (in Hungarian).
- SJAN 1 - *Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (SJAN Maramureș). f. 45, parțetul inn. 819, nr. artului 43.* (in Hungarian).
- SJAN 2 - *SJAN Maramureș, f. 45, parțetul inn. 1086, nr. artului 505.* (in Hungarian).
- SJAN 3 - *SJAN Maramureș, f. 45, parțetul inn. 1086, nr. artului 656.* (in Hungarian).
- Slovan, 1911, Ročník 1, Č. 6 a 7, s. 22. (in Slovak).
- Solidaritate pravoslavă rusă, 1914, *Unirea: foaie bisericească-politică*, 7 februarie, p. 1. (in Romanian).
- Sztankal, G., 1913. A szizma tanulságai, *Görög katolikus szemle*, 19 október, old. 1. (in Hungarian).
- Un nou proces senzațional, 1914, *Cultura Creștină*, 10 ianuarie, p. 27-28. (in Romanian).
- Un proces monstru, 1914, *Unirea: foaie bisericească-politică*, 1 ianuarie, p. 1-2. (in Romanian).
- Aleksij (Dehterev), inok, 1937, Memuary Arhim. Aleksija [Memoirs of Archimandrite Alexy], *Pravoslavnyj Karpatorusskij Vestnik*, №9, s. 12-16. (in Russian).
- Aleksij (Dehterev), inok. Memuary Arhim. Aleksija, [Memoirs of Archimandrite Alexy], *Pravoslavnyj Karpatorusskij Vestnik*, 1937, №10, s. 4-8. (in Russian).
- Arkhiv Svjato-Mykolajivsjkogho cholovichogho monastyrja v s. Iza-Karputlash Khustsjkogho rajonu Zakarpatskoji oblasti. Kopolovych M. Spoghady. Zapysani v 1974 r., perekladeno na ukrajinsjku movu T. Karasevych 20 lystopada 2005 r. [Archive of St.

- Nicholas Monastery in the village. Iza-Karpatlash of the Khust district of the Transcarpathian region. Kopolovich M. Memories. Recorded in 1974, translated into Ukrainian by T. Karasevich November 20, 2005], Na 102 ark. (in Ukrainian).
- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (Sremski Karlovci) (ASANUK). Mitropolitsko-patrijarshijski arhiv, fond a. 1903/251, dok. vid 17 veresnja 1906 r. [Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Sremski Karlovci) (ASASAK). Mitropolitsko-patrijarshijsko arhiv, fond a. 1903/251, document dated September 17, 1906]. (in Serbian).
- Atanasij (Pekar), ChSVV, 1997. Narysy istoriji cerkvy Zakarpattja [Essays on the history of the Transcarpathian church]. U 2 t. Rym-Ljviv: *V-vo otziv Vasylijan „Misioner“*, T. II. Vnutrishnja istorija, 492 s. (in Ukrainian).
- Beskidskij, 1929. Iz istorii vozstanovlenija Pravoslavnoj very v juzhno- karpatskoj Rusi [From the History of the Restoration of the Orthodox Faith in South Carpathian Rus], *Pravoslavnyj Russkij kalendar' na 1930 g.* Vladimirova, s. 43-63. (in Russian).
- Vysicjka, T., 2012. Khrystyjanstvo na Zakarpatti: dokumentaljne doslidzhennja stanovlennja na rozvytku (KhIV-XXI st). [Christianity in Transcarpathia: a documentary study of becoming on development (XIV-XXI centuries)], Uzhghorod: *Vydavnyctvo Oleksandry Gharkushi*, 676 s. (in Ukrainian).
- Volkov", L., 1913. Russkie v" Vengrii [Russians in Hungary], *Moskovskija vřdomosti*, 20 avgusta (2 sentjabrja), s. 1-2. (in Russian).
- Voskresenie na Ugorskoj Rusi (Pis'mo pravoslavnogo krest'janina iz" sela Iza) [Resurrection in Ugorsky Rus (Letter from an Orthodox peasant seized from the village of Iza)], 1912, *Russkaja Pravda*, 12 aprelja, s. 2-3. (in Russian).
- Gonenija na pravoslavnuju vřbu v" Ugorshhinř [Persecution of the Orthodox faith in Hungary], 1912, *Russkaja Pravda*, 28 ijunja, s. 3. (in Russian).
- Gonenija ugarskih" vlastej na pravoslavnuju vřbu [Persecution of the Hungarian authorities on the Orthodox faith], 1912, *Russkaja Pravda*, 5 ijulja, s. 1-2. (in Russian).
- Grabec", M., 1934. K" istorii Marmaroshskago Processa (Dřlo 94-h") [To the history of the Marmarosh Process (Case 94)], Uzhgorod, 56 s. (in Russian).
- Derzhavnyj arkhiv Zakarpatskjoji oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region – SATR], f. 151, op. 3, spr. 142. Na 5 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 3, spr. 796. Na 79 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 3, spr. 1212. Na 6 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 3, spr. 1926. Na 88 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 4, spr. 13. Na 7 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 4, spr. 28. Na 86 ark. (in Hungarian), (in Russian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 4, spr. 522. Na 4 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 4, spr. 524. Na 106 ark. (in Hungarian), (in Russian).
- DAZO [SATR], f. p. 3223, op. 2, spr. 109. Na 109 ark. (in Russian).
- Danylecj, Ju., 2013. Antypravoslavni Maramorosh-Syghotsjki sudovi procesy na storinkakh Sankt-Peterburzjkykh «Cerkovnykh Vedomostej» [Anti-Orthodox Maramoros-Sigot Litigation on the pages of St. Petersburg's "Church Messages"], *Naukovi zapysky Boghoslovsjko-istorychnogho naukovno-doslidnogho centru imeni arkhimandryta Vasylija (Pronina)*, №2, s. 19-24. (in Ukrainian).
- Danilec, Ju., 2014a. Antirusinskij sudebnij process 1913-1914 gg. v Maramorosh-Sigote na stranicah l'vovskih gazet «Delo» i «Delo i Novoe clovo» [Anti-Rusinsky trial in 1913-1914 in Maramorosh-Sigot on the pages of the Lviv newspapers "Delo" and "Delo and Novoe Slovo"], *Rusin*, №2, s. 249-269. (in Russian).
- Danilec, Ju., 2014b. K istorii pravoslavija v Ugorskoj Rusi nakanune Pervoj mirovoj vojny (po materialam amerikanskoj gazety «Svet») [On the history of Orthodoxy in Ugric Russia on the eve of the First World War (based on the materials of the American newspaper Svet)], *Rusin*, №3, s. 9-21. (in Russian).
- Iz" ugorskoj Rusi (Torzhestvo pravoslavija v" Izř) [From Ugric Russia (Triumph of Orthodoxy in Iza)], 1912, *Russkaja Pravda*, 23 fevralja. (in Russian).
- Iz" ugorskoj Rusi [From Hungarian Rus], 1912, *Russkaja pravda*, 14 ijunja, s. 2. (in Russian).
- Iz" Ugorshhiny [From Hungary], *Russkaja pravda*, 1913, 15 serpnja. (in Russian).
- Mandrivka rublja na Ughorshhynu [The journey of the ruble to Hungary], 1913, *Svoboda*, 10 kvitnja, s. 1. (in Ukrainian).
- Mol. Antonij Papp" [Junior Antony Papp], 1905, *Kalendar' Podkarpatskij s" tipikom" na vysokosnyj god" 1906*, Ungvar", s. 56-57. (in Russian).
- Mukachevskij gr. k. episkop" Julij Fircak" [Mukachevo Greek Catholic Bishop Julius Firtsak], 1912, *Russkoe slovo*, 13 chervnja. s. 11. (in Russian).
- Novyj ugrorusskij episkop" [New Ugro-Russian Bishop], 1912, *Russkoe slovo*, 1 maja, s. 9. (in Russian).
- Otklik Amerikanskoj Pravoslavnoj Rusi na nepravednyj Marmaroshskij sud [Response of American Orthodox Russia to the Unjust Marmarosh Court], 1914, *Svřt*", 26 marta. (in Russian).
- Papp Antonij (Antal) [Pope Anthony (Antal)], 2001, Pop I. Jenciklopedija Podkarpatskoj Rusi. Uzhgorod: *Izdatel'stvo V. Padjaka*, s. 293. (in Russian).
- Pap, S., 2003. Istorija Zakarpattja [History of Transcarpathia]. Tom III. Ivano-Frankivsk: *Nova Zorja*, 648 s. (in Ukrainian).
- Pis'mo krest'janki iz" s. Izy muzhu, jemigrirovavshemu v" Ameriku, Iza, dekabr' 1912 g. [A letter from a peasant woman Iza husband, who emigrated to America, Isa, December 1912], 1913, Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi: (s prilozheniem i snimkami podlinnyh pisem). Spb.: *Galicko-Russkoe blagotvoritel'noe obshhestvo*, s. 32-33. (in Russian).
- Pis'mo ot" krest'jan" s. Luchka, otpravlennoe na imja ieromonaha Aleksřja v" Ameriku, pisannoe chistym" literaturnym" jazykom", 3 janvarja 1913 g. [A letter from the peasant with. Luchka, sent in the name of eomonakh Alexy to America, written in pure literary language, January 3, 1913], 1913, Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi, s. 26-27. (in Russian).
- Pis'mo sestry Vasilissy ot" 15 dekabrja 1912 g., 1913 [A letter from Sister Vasilissa December 15, 1912, 1913], Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi, s. 24. (in Russian).
- Pis'mo car'gorodskogo patriarha o pravoslavnyh" v" Galichinř i Ugorshhinř, 1913 [A letter from Tsargorod Patriarch about the Orthodox in Galicia and and Hungary], 1913, *Russkaja pravda*, 18 ijulja, s. 2-3. (in Russian).
- Pis'mo Jurij Kabaljuka, brata ieromonaha Aleksřja ot" 15 dekabrja 1912 g. [A letter from Yuri Kabalyuk, brother of the Russian monk Alexis, December 15, 1912], 1913, Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi, s. 25. (in Russian).
- Povidomlennja namisnyka jepiskopa jepiskopu Mukachivskjoji uniatskjoji jeparkhiji pro te, shho vlasti dopomaghajutj peresliduvatj naseleennja za nepidkorennja cerkovnym porjadkam [The message of the episcopate of the episcopate of the

- Mukachevo Uniate diocese that the authorities are helping persecute the people for not raising church orders], 1965, Tajemne staje javnym (Dokumenty pro antynarodnu dijajlnistj cerkovnykiv na Zakarpatti v period okupaciji). Zbirnyk dokumentiv. Vydannja drughe, dopovnene / Ukl. Ghajdosh A. Misjura V., peredmovna Misjura V., Uzhgorod: *Karpaty*, s. 35. (in Ukrainian).
- Pod madjarskymь jarmomь [Under the Magyar yoke], 1913, *Russkoe slovo*, 3 oktjabrja, s. 2. (in Ukrainian).
- Pravo- i caroslavije [Right and Tsaroslavie], 1914, *Pracja*, 15 kvitnja, s. 2. (in Ukrainian).
- Pravoslavie v Ugorskoj Rusi [Orthodoxy in Ugric Russia], 1912, *Russkaja Pravda*, 1 marta, s. 3. (in Russian).
- Pravoslavie i unija v" Ugorskoj Rusi [Orthodoxy and Uni in Ugric Russia], 1914, *Pribavlenija k" Cerkovnym" Vrdomostjam"*, №42, s. 1798. (in Russian).
- Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi: (s prilozheniem i snimkami podlinnyh pisem) [Persecution for the Orthodox faith in Ugorsky Rus: (with attachment and snapshots of authentic letters)], 1913, Spb.: *Galicko-Russkoe blagotvoritel'noe obshhestvo*, 43 s. (in Russian).
- Protest" cheshskago obshhestva po dьlu ugro-russov" [Protest of the Czech society for the threat of Ugro-Russov], 1914, *Slavjanskija izvьrstija*, 15 janvarja, s. 24. (in Russian).
- Proces ughoro-rusjkykh rusofiliv. Bezposeredni prychny seghe procesu [The process of the Ural-Russian Russophiles. The immediate causes of this process], 1914, *Svoboda*, 29 sichnja, s. 1. (in Ukrainian).
- Proces" protiv" 189-h" russkih" seljan" na Ugorshhinь [Process against 189 Russians in peasant villages in Hungary], 1913, *Russkaja pravda*, 3 zhovtnja, s. 1-2. (in Russian).
- Proces" protiv" russkih" ljudej v" Ugorshhinь [Process against Russian people in Hungary], 1913, *Russkaja pravda*, 3 zhovtnja. (in Russian).
- Rasskaz arhimandrita Aleksija ot 28 nojabrja 1945 g. [The story of Archimandrite Alexy dated November 28, 1945], 2009, Vasilij (Pronin), arhimandrit. Istorija pravoslavnoj cerkvi na Zakarpat'e, Uzhgorod: *Mukachevskaja eparhija*, s. 465-475. (in Russian).
- Rusofiljskij rukh v pivnichnij Ughorshhyni [Rusophile movement in northern Hungary], 1913, *Dilo*, 10 ghрудnja, s. 3. (in Ukrainian).
- Sergij (C'oka), ieromonah, 2013, Pravoslavie i inocheskaja zhizn' v Zakarpat'e v pervoj polovine XX stoletija [Orthodoxy and monastic life in Transcarpathia in the first half of the twentieth century, Lipcha, 492 s. (in Russian).
- Slava Bogu nashemu i chest' Marmorosh"-Sigotskim" stradal'cam" (1914-1934) [Glory to our God and honor of Marmorosh-Sigotsky sufferers (1914-1934)], 1934, Mukachevo, 8 s. (in Russian).
- Strashnyi peresl'dovan'ja pravoslavnyh" na Ugorshhinь [The terrible attitudes of the Orthodox to Vengia], 1913, *Russkaja pravda*, 14 marta, s. 2. (in Russian).
- Skhyzmatyckaja aghitacija na Ughorshhyni [Schizmatian agitation in Hungary], 1913, *Kanadyjskij rusyn*, 8 marcja, s. 2. (in Ukrainian).
- Troickij, S., 1914. Pravoslavie, unija i katolichestvo u slavjan" i rumyny v" Avstro-Vengrii: (I. Kak zhivut" i stradajut" pravoslavnye i uniati v" Avstro-Vengrii. II. Slavjane katoliki v Avstro-Vengrii i pravoslavie) [Orthodoxy, Unia and Catholicism among the Slavs and Romanians in Austria-Hungary: (I. How Orthodox and Uniats in Austria-Hungary live and suffer. II. Slavs are Catholics in Austria-Hungary and Orthodoxy)], Petrograd, 96 s. (in Russian).
- Ughorsjka Rusj [Hungarian Rus], 1913, *Dilo*, 11 ghрудnja, s. 2. (in Ukrainian).
- Ughorsjkyj ghreko-katolyckij jepyskop pro shyrenje pravoslavija mizh rusynamy [Hungarian Greek Catholic bishop of the broader Orthodoxy between Rusyns], 1912, *Kanadyjskij rusyn*, 25 maja, s. 2. (in Ukrainian).
- Ugororus", 1912. Pis'mo iz" Ugorskoj Rusi [Letter of withdrawal of Ugric Russia], *Russkaja pravda*, 19 aprьlja, s. 2. (in Russian).
- Ugororus", 1913. Pis'mo iz" ugorskoj Rusi [A letter of withdrawal of Ugric Russia], *Russkaja pravda*, 28 fevralja, s. 5. (in Russian).
- Chto dьetsja na Ugorshhinь [What is going on in Hungary], 1913, *Russkaja pravda*, 18 aprьlja, s. 3-4. (in Russian).
- Jak pobidila unija na ugorskoj Rusi? [How did the union win in Ugric Russia?], 1913, *Vьra i Cerkov'*, № 5, s. 4. (in Russian).

SUMMARY

THE DEPLOYMENT OF THE ORTHODOX MOVEMENT IN NORTHEASTERN HUNGARY IN 1907-1913 AND THE PREPARATION OF A NEW JUDICIAL PROCESS

Iurii Danylets

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies SHEE «Uzhhorod National University»

The paper studies the processes of expanding the Orthodox movement in the contemporary Transcarpathian region. The author's research is based on a wide variety of sources, which are represented in the archives of Austria, Hungary, Romania, Serbia, Ukraine and the United States, periodicals and the predecessors' works. In certain villages the functioning of secret Orthodox communities is traced; coordinating in their management is shown. The article reveals the problems of the guardianship of the Serbian bishops over the Orthodox believers of Transcarpathia. The role of individual bishops and priests in this process was clarified. The publication dwells upon the activities of the Hieromonk Oleksii (Kabaliuk) who managed to unite the disparate communities as a whole and to involve a significant number of people in the Orthodox movement. Much attention is paid to the reaction of the Greek Catholic clergy and bishops to the question of an exit of the congregation from the denomination. The author emphasizes that individual priests opposed the movement for the sake of their own interests, involving the police and resorting to violence against the peasants. On the basis of the studied sources it has been found out that the Greek Catholic clergy groundlessly

accused the Orthodox believers of political activity, thus trying to engage the state apparatus in suppressing the peasant movement. The article describes the legal prosecution and preparing a case against the Orthodox believers. There were identified those responsible for terror and their accomplices. The author traced the attempts to legally register Orthodox communities and showed the means used by the authorities to prevent the formation of parishes and the arrival of Orthodox priests. The position of periodicals on this issue has been analyzed; the subjectivity of individual editions has been indicated. The stress is put on a significant reaction to the prosecution of the Orthodox believers and the organization of judicial proceedings against them.

Keywords: *believers, communities, parishes, priests, church, orthodoxy, prosecution, bishop.*

МАТЕРІАЛЬНІ ВТРАТИ ТА ВТРАТИ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ВНАСЛІДОК АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Лавер Олександр Георгійович

кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри інформатики та фізико-математичних дисциплін

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: oleksandr.laver@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57205291987

Researcher ID: G-1589-2019

<http://orcid.org/0000-0001-9493-4119>

Матяшовська Беата Олександрівна

старший викладач кафедри інформатики та

фізико-математичних дисциплін

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: beata.matyashovska@uzhnu.edu.ua

Researcher ID: G-1577-2019

<http://orcid.org/0000-0002-5944-9748>

Шумило Наталія Ярославівна

старший викладач кафедри інформатики та

фізико-математичних дисциплін

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: natalia.shumilo@uzhnu.edu.ua

Researcher ID: G-1639-2019

<http://orcid.org/0000-0002-4463-8132>

У XXI столітті незалежна Українська держава одержала агресію з боку Російської Федерації, що є, без сумніву, найсерйознішим викликом за всю історію її існування. Війна на Донбасі та незаконна анексія Криму є основними складовими цього виклику. В зв'язку з цим указана проблема станом на сьогоднішній день є для нашої держави найбільш актуальною, а тому вона заслуговує на різностороннє і детальне вивчення. Проблематика людських втрат під час війни на Донбасі є більш-менш вивченою, оскільки з цього приводу існують регулярні звіти Організації Об'єднаних Націй, та відповідні незалежні обчислення були проведені нами у монографії [Лавер, 2018]. Менш вивченою є проблематика матеріальних втрат, територіальних втрат та втрат народонаселення Української держави внаслідок агресії Російської Федерації. В зв'язку з цим метою пропонованої публікації є вивчення й аналіз матеріальних втрат та втрат народонаселення держави Україна, як наслідок агресії Російської Федерації, і в першу чергу у війні на Донбасі. Пропонована публікація «Матеріальні втрати та втрати народонаселення української держави внаслідок агресії Російської Федерації.» включає в себе дослідження наступних важливих підтем: матеріальні збитки, територіальні втрати та втрати народонаселення, біженці та внутрішньо-переміщені особи на Україні, розселення біженців та внутрішньо – переміщених осіб з України, біженці з інших країн в Україні. Кожна із вказаних підтем вивчається за часовий проміжок 2014-2019 років. Частина даних з пропонованої тематики опублікована в нашій монографії [Лавер, 2018] та в монографії [Донбас і Крим, 2015]. Пропонована публікація містить більш нові статистичні дані, оскільки в названих книгах наводиться статистика станом на 2016 рік та відповідно 2015 рік.

Ключові слова: матеріальні збитки, територіальні втрати, втрати народонаселення, біженці, внутрішньо-переміщені особи з України, біженці, внутрішньо-переміщені особи з зарубіжних країн на Україні.

Постановка проблеми. У XXI столітті Україна, як незалежна держава одержала найсерйозніший виклик за всю історію свого існування – агресію з боку Російської Федерації і, як один з її наслідків, – війну на Донбасі. Указана проблема станом на сьогоднішній день є для України найбільш актуальною, а отже, заслуговує на різностороннє і детальне вивчення.

Метою пропонованої публікації є вивчення й аналіз матеріальних втрат та втрат народонаселення держави Україна, як наслідок агресії Російської Федерації, і в першу чергу у війні на Донбасі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Монографічних видань з досліджуваної проблематики – мізерна кількість. Заслуговує на увагу цікава інформація, зібрана авторами монографії [Донбас і Крим, 2015], яка була видана у 2015 році. У монографії [Лавер, 2018], виданій у 2018 році,

проаналізовані людські втрати, а також матеріальні збитки у війнах і конфліктах 1900 - 2016 рр. по усіх континентах і регіонах земної кулі, зокрема в Україні. У пропонованій публікації, на основі нових даних, втрати народонаселення та матеріальні втрати України внаслідок російської агресії, вивчені й проаналізовані станом на 2019 рік. Тема публікації є, без сумніву, актуальною, оскільки відповідні статистичні дані переважно розкидані по великій кількості інтернет – ресурсів, а тому введення усіх цих даних до купи з метою якнайкращого висвітлення досліджуваної проблеми є першочерговим завданням.

Виклад основного матеріалу. Матеріальні збитки. За час російської агресії Українська держава понесла значні матеріальні збитки. Досить сказати, що за даними джерела Center Atlantic Concil на анексований Крим припадало 3,7% ВВП, а на окуповані райони Донбасу – 10% ВВП України [Збитки України, 2018]. За даними цього ж джерела матеріальні втрати України в результаті окупації військами РФ вказаних територій, склали 98,4 мільярди доларів США. Згідно даних джерела [Потери України] тільки в результаті анексії Криму Україна втратила близько 100 млрд. доларів, а збитки від бойових дій на Донбасі на початок 2018 року перевищили 13 млрд. гривень, або 0,46 млрд. доларів [Материальные потери]. Через незаконну блокаду Росією судноплавства в Азовському морі, на кінець 2018 року, за даними міністра інфраструктури України В. Омеляна втрати України досягли 10 млрд. гривень, або 365 млн. доларів [Збитки від блокади, 2019]. Додамо, що за даними Є. Марчука, протягом 4 років Україна виплатила жителям окупованого Донбасу 79-80 мільярдів гривень пенсій, або у перерахунку – 3 мільярди доларів [Україна виплатила, 2019]. У джерелі [Експерты подсчитали, 2018] наводиться цифра 100 млрд. доларів загальних матеріальних втрат України станом на середину 2018 року. Підсумовуючи наведені вище дані бачимо, що матеріальні втрати Української держави внаслідок російської агресії коливаються в межах 98,4 млрд – 100 млрд. – 103,825 млрд. доларів. На нашу думку матеріальні втрати Української держави на середину 2019 року можна оцінити у 103 млрд. доларів. Щодо Російської Федерації, то за даними екс-радника В. Путіна Андрія Ілларіонова утримання Криму та

окупованих районів Донбасу щороку обходиться російській казні у 4 млрд. доларів США [Порошенку пропонували, 2018], а загальні втрати російської економіки внаслідок агресивних дій склали 150 млрд. доларів [Анексія Криму, 2019].

Територіальні втрати та втрати народонаселення. Окрім матеріальних, Україна понесла значні територіальні втрати. Так, згідно [Потери України] було втрачено 26,1 кв. кілометрів території Криму (26,081 кв. кілометрів власне Криму та 864 кв. кілометрів Севастополя) та 15,8 тис. кілометрів території Донбасу (7.500 кв. кілометрів Донецької та 8.300 кв. кілометрів Луганської областей) [«Спецзона Україна», 2014]. Відомо, що окуповані райони становили 28% території Донецької області, і перед початком бойових дій там проживало 53% її населення [«Спецзона Україна», 2014]. Аналогічним чином, окуповані райони склали 31% території Луганської області, і перед початком бойових дій там проживало 68% її населення [«Спецзона Україна», 2014]. Якщо врахувати, що площа України 603.628 квадратних кілометрів у її законних кордонах [Территория Украины], то наслідком російської агресії була втрата 6,94 % території нашої держави.

Стосовно втрат народонаселення, то на початок 2018 року за даними сепаратистів, у окупованих районах Донбасу проживало 3.775.443 чоловік, з них 2.302.444 – у так званій ДНР та 1.472.999 – у так званій ЛНР [Жирохов, 2018].

В окупованому Криму на початок 2019 року проживало 2.355.027 чоловік, у тому числі у так званій Республіці Крим 1.911.816 чоловік, а у Севастополі – 443.211 чоловік [Численность населения; Оценка численности, 2019]. Якщо врахувати, що населення України на той складало 42.153.201 чоловік [Скільки сьогодні, 2019], то неважко підрахувати, що без російської агресії воно би могло складати 48.283.671 чоловік на початок 2019 року. Тобто, в результаті російської агресії Україна недорахувалася 12,69% свого населення.

Біженці та внутрішньо-переміщені особи на Україні. Бойові дії на Донбасі призвели до появи на Україні великої кількості внутрішньо-переміщених осіб, динаміка чисельності яких упродовж 2017-2019 рр. була такою:

Таблиця 1. Динаміка чисельності українських ВПО за 2017-2019 рр.

Чисельність ВПО	1.592.892	1.519.132	1.521.038	1.512.367
Дата	кінець вересня 2017р.	3.09.2018	12.11.2018	9.01.2019
Джерело	[Лавер, 2018]	[Материальные потери]	[Меняют население, 2018]	[Миграционный прирост, 2019]

Слід додати, що основну кількість українських ВПО склали мешканці з Донбасу. Так, наприклад з цифри 1.519.132 українських ВПО тільки 33,5 тис., або 2,21% усієї чисельності склали уродженці Криму, а решту – 1.485.632 осіб, або 97,79% усієї чисельності українських ВПО становили втікачі з Донбасу.

З 33,5 тис. українських ВПО – уродженців Криму, 20-25 тис., або 59,7%-74,63% усього числа, за даними

голови Меджлісу кримсько-татарського народу Р. Чубарова становили кримські татари [Причастные к депортации]. Тобто, основна маса кримських росіян та українців з території півострову не виїхала. Водночас, окупаційні власті почали змінювати демографічну ситуацію в Криму. Так, згідно з даними джерела [Меняют население, 2018] з початку окупації і на кінець травня 2018 року в Крим переїхало і було переселено 247,5 тис. уродженців Російської

Федерації у тому числі 20 тис. росіян були завезені у Севастополь та 50 тис. – у Сімферополь [Головні новини, 2019]. Так, у 2018 році, порівняно з 2001 роком частка росіян в Криму зросла з 60,4% до 65%, а українців знизилася з 24,01% – до 16% [Таблицы с итогами; Население Крыма]. Окрім переселення росіян, застосовувалася ще й насильницька асиміляція кримських українців, чисельність яких зменшилася з 576.647 чоловік у 2001 році, до 344.515 чоловік у 2014 році [Таблицы с итогами; Население Крыма]. Тобто, на 232.132 чоловік. Оскільки полишали Крим в основному кримські татари, то таке падіння чисельності українського етносу в Криму можна пояснити тільки асиміляційними процесами. Не в останню чергу цей факт був пов'язаний із слабким знанням рідної мови кримськими українцями. Із 344.515 українців, які знаходилися в Криму у 2014 році тільки 64.808, або 18,81% їхнього числа вважали українську мову рідною [Таблицы с итогами]. Очевидно, що відсоток українців, які користувалися рідною мовою в побуті був ще меншим.

Число кримських татар зменшилося з 245.291 чоловік у 2001 році, до 232.340 чоловік у 2014 році. Тобто, на 12.951 чоловік, що з урахуванням природного приросту узгоджується з числом кримських татар, які залишили Кримський півострів. До речі, рівень їхньої національної самосвідомості набагато вищий, аніж у кримських українців, оскільки з 232.340 кримських татар, які залишилися в Криму у 2014 році, рідною кримсько-татарську мову визнало 171.517 чоловік, або 73,82% загального числа кримських татар. Щоб послабити зв'язки окупованого Криму з Україною, російські власті у районі Перекопського перешийку побудували загороджувальний паркан завдовжки 60 км, який включає у себе кілька типів загороджень, нашпигований сотнями різноманітних датчиків, і т.д. [Смирнов, 2018]. Але зв'язки між Кримом та Україною не перериваються, про що свідчить той факт, що за період 1.01.2015-1.02.2019 рр., за даними Державної міграційної служби, 140.295 жителів окупованого Криму отримали паспорти громадянина України для виїзду за кордон [Українські закордонні, 2018].

Розселення біженців та внутрішньо – переміщених осіб з України. Станом на березень 2019 року число українських ВПО зменшилося і складало 1.364.713 осіб [На Украине, 2019]. Розселення українських ВПО нагадує розселення біженців та ВПО у інших регіонах планети, коли більшість з них селиться у регіонах та державах поблизу місця свого походження. Із згаданого числа українських ВПО – 487,5 тис. [35,72%] оселилося на території Донецької області, 269,7 тис. [19,76%] – Луганської, 141,2 тис. [10,35%] – міста Києва, а решта – переважно у сусідніх областях – Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій і т.д. [На Украине, 2019]. На Заході держави українських ВПО було відносно небагато: у Львівській області – 10,5 тис., у Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях – загалом близько 3 тис. чоловік [На Украине, 2019]. ВПО з Криму розселялися головним чином у Києві, на Херсонщині, у Львові та області [Окупанти переселили, 2019].

Стосовно біженців з Донбасу у інші держави, то згідно [Порядка 800 тисяч, 2018] упродовж 2014-2017 рр., у Російську Федерацію перейшло близько 800 тис. громадян України – одержали російське громадянство, статус біженця, або переміщеної особи. Як відмічалось у джерелі [Миграционный прирост, 2019], починаючи з 2014 року Україна була головним міграційним донором Росії, і аж до 2018 року, коли кількість українських переселенців до Росії упала майже втричі: з 47,6 тис. у 2017 році, до 14,8 тис. у 2018 році [Миграционный прирост, 2019]. Загалом, за 2018 рік Росія, за попередніми заявами, надала своє громадянство 83.081 українцеві, посвідку на проживання – 64.861, дозволи на тимчасове проживання – 77.075 громадянам України [Скільки в Україні, 2018].

В нашій монографії [Лавер, 2018, с. 616] наводилися дані про 160 тис. біженців з України в Білорусі на початок 2017 року, хоча наведені цифри, як пізніше виявилось, були перебільшеними. Згідно даних, опублікованих у джерелі [Ивашин, 2019], за період з 2014 року – і на кінець першого півріччя 2018 року, за одержанням статусу біженця, або додаткового захисту у Республіці Білорусь звернулося 7.318 українських громадян. З цього числа додатковий захист одержало 2.690 чоловік і тільки 4 українців одержали у цій державі статус біженця. З іншого боку на території Білорусі було зафіксовано за період з 1.01.2014 і до 30.09.2018 рр. 45.831 заробітчани з України [Ивашин, 2019]. Але заробітчани не є біженцями. Тобто, цифра 160 тисяч українських біженців у Білорусі виявилася у майже, ніж 60 разів вищою за справжню.

Стосовно країн Євросоюзу, то кількість українських громадян, які просили притулок у його країнах по роках була такою: у 2014 – 13.500 чоловік, у 2015 – 21.000, у 2016 – понад 11.000, у 2017 – 8.945, у 2018 році – 8490 чоловік [Евростат, 2019]. Відсоток відмов українцям є дуже високий. Так, у Німеччині, у 2015 році з 4.400 заяв від громадян України про надання їм статусу біженця, позитивна відповідь була тільки у 5,3% випадків [Лавер, 2018, с. 616]. У Польщі з 466 клопотань про статус біженця від українських громадян у 2018 році, позитивні рішення були винесені тільки у 95 випадках, або у 20,39 %. [В прошлом году, 2019].

Біженці з України освоювали і більш далекі країни. Так, кількість українців, які звернулися до влади Ізраїлю з проханням про надання притулку зросла з 51-го у 2014 році, до 7.711 чоловік у 2017 році [Евростат, 2019]. Проте в Ізраїлі вирішили, що Україна не є небезпечною державою, а отже починаючи з 15 жовтня 2017 року українських прохачів притулку депортують з Ізраїлю за спрощеною процедурою [«Процветает фальсификация»].

Біженці з інших країн в Україні. Попри військові дії, є певна кількість іноземців, які прагнуть одержати статус біженця на Україні. Станом на січень 2017 року, згідно даних ООН на Україні перебувало 3.302 біженці, з яких було 1.497 чоловік з Афганістану, 446 – з Сирії, 194 – з Вірменії, 157 – з Азербайджану, по 133 – з Росії та Сомалі, і т.д. [Серед біженців, 2017]. Якщо прийняти кількість біженців за 100%, то 35% з

них мешкали в Києві, 30% – в Одесі, 26% – у Харкові, 5% – на Закарпатті, та ще 4% – в інших регіонах України [Серед біженців, 2017]. З 3.302 біженців на Україні нараховувалося: 1.904 чоловіків, 805 жінок та 593 дітей [Серед біженців, 2017]. На початку 2017 року ще 6.573 іноземців очікували на отримання статусу біженця, у тому числі 20% з цього числа – з

Афганістану, по 10% - з Сирії та Російської Федерації, 6% - з Узбекистану, 5% - з Іраку [Более 400 тыс., 2017]. Зрозуміла річ, що наша держава, на території якої йдуть бойові дії, не може дати статус біженця усім бажаним, про що свідчить нижченаведена таблиця [з початку року, 2017]:

Таблиця 2. Співвідношення позитивних та негативних відповідей на звернення про надання статусу біженця

Рік	2014	2015	2016	2016
Кількість звернень	1.173	1.433	656	771
Позитивні відповіді	327	167	71	95
% позитивних відповідей	27,88	11,65	10,82	12,32
% негативних відповідей	72,12	88,35	89,18	87,68

Висновки. Цифрові дані, одержані в пропонованій публікації можуть бути уточнені в результаті подальших досліджень. Автори публікації вважають, що перемога врешті-решт буде за українською

сторону і всі територіальні втрати та матеріальні збитки українській державі будуть відшкодовані російським агресором.

Список використаних джерел

- Анексія Криму: Росія вже втратила 150 мільярдів і продовжує розплачуватися, 2019. *Українська правда*, 17 березня.
- Более 400 тыс. украинцев попросили защиты в России: где еще спасаются беженцы с Востока, 2017. *24 канал*, 8 августа.
- В прошлом году 95 граждан из Украины получили статус беженца в Польше, 2019. *Украинская правда*, 23 января.
- Головні новини 19 березня..., 2019. *24 канал*, 19 березня.
- Донбас і Крим – ціна повернення.: монографія, 2015 /за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко, К.: *НІСД*, 474 с.
- Евростат: Просителей убежища из Украины в ЕС в прошлом году уменьшилось, 2019. *Украинская правда*, 15 марта.
- Жириновский, М., 2018. «Выкосить орков». Как быстро редуят ряды боевиков на Донбассе, 3 липня. [online] Доступно: <http://www.dsnews.ua/politics>
- З початку року в Україні виявили більше 4 тисяч нелегалів – ДМС, 2018. *Українська правда*, 22 червня.
- Збитки від блокади Азовського моря досягли 10 мільярдів – Омелян, 2019. *Українська правда*, 3 лютого.
- Збитки України від російської агресії оцінили в 100 мільярдів доларів, 2018. *Українська правда*, 9 червня.
- Ивашин, Д., 2019. Фейки и дезинформация: украинские беженцы в Республике Беларусь, 31 января [online] Доступно: <https://www.stopfake.org> (дата звернення 12.06.2019).
- Лавер, О.Г., 2018. Війни та народонаселення країн світу у ХХ-ХХІ століттях (1900-2016 рр.): монографія / вид. 2-е, допов, Ужгород: *PIK-U*, 760 с. ISBN 978-617-7692-07-1
- Материальные потери Донбасса за время российской агрессии... [online] Доступно: <https://sensor.net.ua/news/10.01.2018> (дата звернення 10.01.2018).
- Меняют население: стали известны масштабы переезда россиян в Крым, 2018, 21 мая. [online] Доступно: <https://www.obozrevatel.com/crime/> (дата звернення 12.06.2019).
- Миграционный прирост в обмене с Украиной снизился в 3 раза, 2019. *Демоскоп Weekly*, №803-804, 25 февраля – 10 марта.
- На Украине насчитывается 1.364.713 внутренне-перемещенных лиц, 2019, *Демоскоп Weekly*, №805-806, 11-24 марта
- Население Крыма на 2018 год составляет... [online] Доступно: <https://russinfo.net/otdyh> (дата звернення 12.06.2019).
- Окупанти переселили до Криму півмільйона «правильних» росіян – Меджліс, 2019, *Українська правда*, 22 лютого.
- Оценка численности населения на 1 января 2019 г. и в среднем за 2018, 2019, 14 марта. [online] Доступно: [https://Popul2019\(1\).xls](https://Popul2019(1).xls) (дата звернення 12.06.2019).
- Переселенці змушені повертатися в ОРДЛО через нестачу грошей – ООН, 2017. *Українська правда*, 30 листопада.
- Порошенку пропонували за Крим величезні гроші – Гримчак, 2018, *24 канал*, 24 листопада.
- Порядка 800 тысяч граждан Украины переехали в РФ с 2014 года, 2018. *Демоскоп Weekly*, №789-790, 5-19 ноября. (3.09.2018).
- Потери Украины от российской аннексии Крыма и агрессии на Донбассе (инфографика). [online] Доступно: <http://podpricelom.com.ua/infographics-look/> (дата звернення 10.03.2017).
- Причастные к депортации крымских татар должны предстать перед судом – Чубаров [online] Доступно: – <https://www.ukrinform.ru/rubric-crimea/2459366> (дата звернення 13.05.2018).
- «Процветает фальсификация документов»: ожидают ли украинцев массовые депортации из Израиля? [online] Доступно: <https://russian.rt.com/world/article/487175-israil-ukraina-deportacia> (дата звернення 27.02.2018).
- Серед біженців в Україні багато росіян і сирійців – УВКБ ООН, 2017, *Українська правда*, 8 серпня.
- Скільки в Україні офіційних переселенців: відома нова кількість, 2018. *24 канал*, 12 листопада.
- Скільки сьогодні в Україні проживає людей: нові статистичні дані, 2019. *Українська правда*, 21 лютого.
- Смирнов, Ю., 2018. Завершено строительство заграждение на Перекопе, *Евроньюс*, 28 декабря.
- «Спецзона Украина». Что мы теряем на Донбассе, 2014, 12 сентября. [online] Доступно: <https://inforesist.org/> (дата звернення 12.06.2019).

- Таблицы с итогами федерального статистического наблюдения в Крымском федеральном округе 2014 года [online] Доступно: http://www.gks.ru/free_dcc/new_site/population/demo/perepis-krim/tab_krim.htm (дата звернення 12.06.2019).
- Территория Украины. [online] Доступно: <https://ua/spinform.ru/terra.html> (дата звернення 12.06.2019).
- У Мінсоцполітики назвали кількість переселенців з Криму та Донбасу, 2019, *Українська правда*, 9 січня.
- Україна виплатила жителям окупованого Донбасу з мільярди доларів пенсій, 2019, *Українська правда*, 19 лютого.
- Українські закордонні паспорти оформили понад 140 тисяч кримчан, 2018, *Українська правда*, 21 березня.
- Численность населения Российской Федерации по муниципальным образованиям на 1 января 2018 года [online] Доступно: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/afc8ea004d56a39ab251f2bafc3a6fce (дата звернення 12.06.2019).
- Число внутренних переселенцев на Украине продолжает расти, 2018, *Демоскоп Weekly*, №781-782, 10-23 сентября (3.09.2018)
- Эксперты подсчитали сумму ущерба Украины от российской агрессии, 2018, *ТСН*, 9 июня [online] Доступно: <https://ru.tsn.ua/ukraina/> (дата звернення 12.06.2019).

References

- Aneksiya Krymu: Rosiya vzhe vtratyta 150 mil'yardiv i prodovzhuye rozplachuvatysya [Anexius of the Crimea: Russia has already lost 150 billion and continues to pay], 2019, *Ukrainska Pravda*, 17.03. (in Ukrainian).
- Boleye 400 tys. ukrainsev poprosili zashchity v Rossii: gde yeshche spasayutsya bezhentsy s Vostoka [Since the beginning of the year, more than 4,000 illegals have been identified in Ukraine - LCI], 2017, *24 kanal*, 8.08. (in Russian).
- Chislennost' naseleniya Rossiyskoy Federatsii po munitsipal'nym obrazovaniyam na 1 yanvarya 2018 goda [The population of the Russian Federation for municipalities as of January 1, 2018]. Retrieved from: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/afc8ea004d56a39ab251f2bafc3a6fce (in Russian).
- Chislo vnutrennikh pereselentsev na Ukraine prodolzhaet rasti, 2018. [The number of internally displaced people in Ukraine continues to grow (3.09.2018)], *Demoskop Weekly*, №781-782.-10-23 september. (in Russian).
- Donbas i Krym – tsina povernennia.: monohrafiia, 2015 /za zah. red. V.P. Horbulina, O.S.Vlasiuka, E.M. Libanovoi, O.M. Liashenko. [Donbas and the Crimea - the price of the return: monograph / per co. edit VP Gorbulina, O.S.Vlasyuk, E.M. Libanova, O.M. Lyashenko]. K.: *НИСД*, 474 с. (in Ukrainian).
- Eksperty podschitali summu ushcherba Ukrainy ot rossiyskoy agressii, 2018 [Experts have calculated the amount of damage to Ukraine from Russian aggression], *ТСН*, 09.06. Retrieved from: <https://ru.tsn.ua/ukraina/> (in Russian).
- Holovni novyny 19 bereznya..., 2019. [The main news of March 19 ...]. *24 kanal*, 19.03. (in Ukrainian).
- Ivashin, D., 2019. Feyki i dezinformatsiya:ukrainskiye bezhentsy v Respublike Belarus'. [Fake and misinformation: Ukrainian refugees in the Republic of Belarus.], 31.01. Retrieved from: <https://www.stopfake.org> (in Russian).
- Laver, O.H., 2018. Viiny ta narodonaselennia krain svitu u KhKh-KhKhI stolittiakh (1900-2016 rr.): monohrafiia [Wars and population of the world in the twentieth-twentieth centuries (1900-2016): monograph] / vyd. 2-e, dopov. Uzhgorod: *RIK-U*, 760 p. ISBN 978-617-7692-07-1 (in Ukrainian).
- Material'nyye poteri Donbassa za vremya rossiyskoy agressii... [Material losses of Donbass during the Russian aggression]. 10.01.2018. Retrieved from: <https://sensor.net.ua/news/> (in Russian).
- Menyayut naseleniye: stali izvestny masshtaby pereyezda rossiyan v Krym, 2018 [People are changing: the scale of the Russians moving to the Crimea has become known.], 21.05. Retrieved from: <https://www.obozrevatel.com/crime/> (in Russian).
- Migratsionnyi prirost v obmene s Ukrainoy snizilsya v 3 raza, 2019. [The migration increase in exchange with Ukraine has decreased by 3 times.], *Demoskop Weekly*, №803-804, 25 february – 10 march (in Russian).
- Na Ukraine naschityvayetsya 1.364.713 vnutrenne-peremeshchennykh lits, 2019 [In Ukraine, there are 1,364,713 internally displaced persons.], *Demoskop Weekly*, №805-806, 11-24.03 (in Russian).
- Naseleniye Kryma na 2018 god sostavlyayet... [The population of Crimea for 2018 is ...]. Retrieved from: <https://russinfo.net/otdyh> (in Russian).
- Okupanty pereselyly do Krymu pivmil'yona «pravyl'nykh» rosiyan – Medzhlis, 2019 [The occupants moved to Crimea half a million "correct" Russians - Mejlis], *Ukrainska Pravda*, 22.02. (in Ukrainian).
- Otsenka chislennosti naseleniya na 1 yanvarya 2019 g. I v srednem za 2018. [Estimated population on January 1, 2019. And for an average of 2018.]. – 14.03.2019. Retrieved from: [https://Popul2019\(1\).xls](https://Popul2019(1).xls) (in Russian).
- Pereselentsi zmusheni povertatsiya v ORDLO cherez nestachu hroshei – OON, 2017 [Settled people in the ORDLO through unscathed pennies - UN], *Ukrainska Pravda*, 30.11. (in Ukrainian).
- Poroshenku proponuvaly za Krym velychezni hroshei – Hrymchak, 2018 [Poroshenko offered huge amounts of money to Crimea - Grimchak], *24 kanal*, 24.11. (in Ukrainian).
- Poryadka 800 tysyach grazhdan Ukrainy pereyekhali v RF s 2014 goda, 2018 [About 800 thousand citizens of Ukraine moved to the Russian Federation since 2014 (10/31/2018)], *Demoskop Weekly*, №789-790, 5-19.11. (in Russian).
- Poteri Ukrainy ot rossiyskoy anneksii Kryma i agressii na Donbasse (infografika) [The loss of Ukraine from the Russian annexation of the Crimea and the aggression in the Donbas (infographics)]. 10.03.2017. Retrieved from: <http://podpricelom.com.ua/infographics-look/> (in Russian).
- Prichastnyye k deportatsii krymskikh tatar dolzhny predstat' pered sudom – Chubarov [Those involved in the deportation of the Crimean Tatars must appear before the court - Chubarov]. 13.05.2018. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ru/rubric-crimea/2459366> (in Russian).
- «Prosvetayet fal'sifikatsiya dokumentov»:ozhidayut li ukrainsev massovyye deportatsii iz Izrailya? [“Falsification of documents” flourishes: do Ukrainians expect mass deportations from Israel?]. 27.02.2018. Retrieved from: <https://russian.rt.com/world/article/487175-israil-ukraina-deportacia> (in Russian).
- Sered bizhentsiv v Ukraini bahato rosiyan i syriytsiv – UVKB OON, 2017 [Among the refugees in Ukraine, many Russians and Syrians - UNHCR], *Ukrainska Pravda*, 8.08. (in Ukrainian).
- Skil'ky s'ohodni v Ukraini prozhyvaye lyudey: novi statystychni dani, 2019 [How many people live in Ukraine today: new statistics], *Ukrainska Pravda*, 21.02. (in Ukrainian).

Skil'ky v Ukraini ofitsiynykh pereselentsiv: vidoma nova kil'kist', 2018 [How many Ukrainian immigrants are in Ukraine: a new number is known], *24 kanal*, 12.11. (in Ukrainian).

Smirnov, Y. 2018. Zaversheno stroitel'stvo zagrazhdeniye na Perekope [Construction of the barricade at Perekope has been completed], *Evron`yus*, 28.12. (in Ukrainian).

«Spetszona Ukraina». Chto my teryayem na Donbasse, 2014 [“Special Zone Ukraine.” What do we lose in the Donbas.], 12.09. Retrieved from: - <https://inforesist.org/> (in Russian).

Tablitsy s itogami federal'nogo statisticheskogo nablyudeniya v Krymskom federal'nom okruge 2014 goda [Tables with the results of the federal statistical observation in the Crimean Federal District of 2014]. Retrieved from: http://www.grs.ru/free_dcc/new_site/populatipn/demo/perepis-krim/tab_krim.htm (in Russian).

Territoriya Ukrainy. [The territory of Ukraine.]. Retrieved from: [https://ua/spinform.ru/terra.html](https://ua.spinform.ru/terra.html) (in Russian).

U Minsotspolityky nazvaly kil'kist' pereselentsiv z Krymu ta Donbasu, 2019 [The Ministry of Societies called the resettlement of Krim and Donbas], *Ukrainska Pravda*. 9.01. (in Ukrainian).

Ukrayina vyplatyla zhytelyam okupovanoho Donbasu 3 mil'yardy dolariv pensiy, 2019 [Ukraine has paid 3 billion dollars to residents of the occupied Donbas], *Ukrainska Pravda*, 19.02. (in Ukrainian).

Ukrayins'ki zakordonni pasпорty oformyly ponad 140 tysyach krymchan, 2018. [Ukrainian foreign passports issued more than 140 thousand Crimeans], *Ukrainska Pravda*. 21.03. (in Ukrainian).

V proshlom godu 95 grazhdan iz Ukrainy poluchili status bezhentsa v Pol'she [Last year, 95 Ukrainian citizens were granted refugee status in Poland], 2019. *Ukrainska Pravda*, 23.01. (in Russian).

Yevrostat: Prositeley ubezhishcha iz Ukrainy v YES v proshlom godu umen'shilos', 2019 [Eurostat: Asylum seekers from Ukraine to the EU decreased last year], *Ukrainska Pravda*, 15.03 (in Russian).

Z pochatku roku v Ukraini vyvavly bil'she 4 tysyach nelehaliv – DMS, 2018 [Since the beginning of the year in Ukraine, there have been more than 4,000 employees - LCI], *Ukrainska Pravda*, 22.06. (in Ukrainian).

Zbytky Ukrainy vid rosiiskoi ahresii otsinyly v 100 miliardiv dolariv, 2018 [Ukraine's losses from Russian aggression were estimated at 100 billion dollars], *Ukrainska Pravda*, 9.06. (in Ukrainian).

Zbytky vid blokady Azov'skoho morya dosyahly 10 mil'yardiv – Omelyan, 2019 [Damages from the blockade of the Azov Sea reached 10 billion - Omelyan], *Ukrainska Pravda*, 3.02. (in Ukrainian).

Zhirokhov, M. 2018. «Vykosit' orkov». Kak bystro redevut ryady boyevikov na Donbasse. [“To mow orcs”. How quickly thinning the ranks of the militants in the Donbas.], 3.07. Retrieved from: <http://www.dsnews.ua/politics> (in Russian).

SUMMARY

MATERIAL LOSS AND LOSS OF POPULATION OF THE UKRAINIAN STATE THE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

Oleksandr Laver

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Docent; Professor, Head of the Department of Computer Science, Physical and Mathematical Sciences
SHEE «Uzhhorod National University»

Beata Matyashovska

Senior Lecturer of Department of Information Science and Physics
and Mathematics Disciplines
SHEE «Uzhhorod National University»

Nataliya Shumilo

Senior Lecturer of Department of Information Science and Physics
and Mathematics Disciplines,
SHEE «Uzhhorod National University»

In the 21st century, an independent Ukrainian state was aggressive on the part of the Russian Federation, which is, without a doubt, the most serious challenge in the history of its existence. The war in the Donbass and the illegal annexation of the Crimea are the main components of this challenge. In this regard, the indicated problem, as of today, is most relevant to our state, and therefore deserves a comprehensive and detailed study. The problem of human losses during the war in the Donbas is more or less studied, as there are regular reports of the United Nations on this subject, and the corresponding independent calculations were carried out by us in the monograph [Laver O.G.]. Less studied are the problems of material losses, territorial losses and losses of population of the Ukrainian state as a result of aggression of the Russian Federation. In this regard, the purpose of the proposed publication is to study and analyze the material losses and losses of the population of Ukraine, as a consequence of the aggression of the Russian Federation, and first of all in the war on the Donbass. The proposed publication "Material losses and losses of population of the Ukrainian state as a result of aggression of the Russian Federation." Includes the study of the following important sub-themes: material losses, territorial losses and population losses, refugees and internally displaced persons in Ukraine, resettlement of refugees and internally displaced persons from Ukraine, refugees from other countries in Ukraine. Each of these subthemes is studied for the time period 2014-2019. Part of the data on the

proposed topics is published in our monograph [Laver, 2018] and in the monograph [Donbass and Crimea, 2016]. The proposed publication contains more recent statistical data, since the monograph [Donbass and Crimea, 2016] provides relevant statistics for 2015, and in the monograph [Laver, 2018] – as of 2016.

Keywords: *material losses, territorial losses, population losses, refugees, internally displaced persons from Ukraine, refugees, internally displaced persons from foreign countries in Ukraine.*

ЕТНІЧНА ГОМОГЕНІЗАЦІЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Леньо Павло Юрійович

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: moglep@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-4196-6173>

Напередодні Другої світової війни українці-русини склали більшу частину населення сільської місцевості Підкарпатської Русі, яка входила до складу Чехословацької республіки. Окрім них край замешкували євреї, угорці, чехи і словаки, німці, румуни та ін. Однак ситуація змінилася після війни, а пізніше інкорпорації краю до складу Радянського Союзу, які призвели до гомогенізації його етнічного простору.

Слід визнати, що події середини ХХ століття були використані багатьма державними режимами для вирішення внутрішніх «національних питань», результатом чого етнічне уодноріднення відбулося на значних територіях Центральної та Східної Європи. Голокост, фізичні винищення, депортації, міграції та оптації зачепили також терени Закарпаття. Вони призвели до того, що українці, які раніше склали до чверті жителів міст та містечок після війни стали домінуючою частиною їх населення. Міста краю, які напередодні останньої великої війни мали виразний мультикультурний характер, про що до сьогодні свідчать архітектурні пам'ятки угорського, єврейського та чехословацького періодів історії краю, поступово перетворилися на моноетнічні.

Ключові слова: угорці, євреї, русини, демографічні процеси, Підкарпатська Русь, Закарпаття, українізація, радянізація, культурний ландшафт, «монополізація» простору, історична політика.

Окреслення дослідницької проблеми. На теренах Європи у міжвоєнний період спостерігалось визрівання соціальної та національної напруги, що призвело до передбачуваного вибуху у вигляді війни 1939-1945 рр. І в результаті геополітичних та соціальних потрясінь кінця 1930-40-х рр. у Центральній та Східній Європі відбулося уодноріднення національного/етнічного простору низки країн, коли чимало політичних режимів «успішно» вирішили свої національні проблеми шляхом депортацій, фізичного винищення, міграцій, оптацій і т.д. Про це згадується в багатьох працях як узагальнюючого, так і локального характеру [Граціозі, 2005; Снайдер, 2015, Гон, 2019, Frunchak, 2014; Tarik, 2015].

Закарпаття, яке знаходилося в географічному епіцентрі багатьох політичних подій середини ХХ ст. не стало в цьому плані виключенням. Напередодні останньої великої війни місцеві русини (українці) склали більшість населення краю, замешкуючи переважно сільську місцевість. У той же час міста були полікультурними, на відміну від сіл, які мали переважно виразно етнічний характер – український, угорський, німецький, словацький, румунський. Ця ситуація кардинально змінилася у результаті Другої світової війни, коли міста Закарпаття втратили свій полікультурний характер ставши фактично моноетнічними.

Особливості студій проблеми. У радянський період вважалося необхідним підкреслювати позитивний характер інтернаціоналізації краю та зростання кількості російськомовного населення [Малець, 2004, с. 39]. У роки незалежності місцеві

вчені почали наголошувати на активних спробах влади русифікувати міста Закарпаття за рахунок масового переселення російськомовного населення, русифікації освіти і т.д. [Малець, 2004, с. 52]. Однак увагу дослідників не привернув той факт, що українці почали кількісно домінувати серед міського населення Закарпаття саме за часів радянської влади.

Загалом у наукових розвідках звертали увагу насамперед на зростання частки українців серед населення краю. Зокрема, відомий місцевий етнолог М. Тиводар на підставі статистичних даних перепису населення в 2001 році про 80.5 % українців області обстоював «етнічно український характер області» [Тиводар, 2010, с. 59]. Висновки узагальнювали абсолютні та відсоткові пропорції лютності краю, однак не надто акцентували увагу на тому, що у першій половині ХХ ст. українці склали приблизно чверть населення міст та містечок регіону [Мазурок, 2012, с. 269]. Як результат, факт вражаючої за швидкістю зростання української присутності в урбанізованому просторі краю упродовж другої половини ХХ століття належного висвітлення досі не отримав. Український характер міст Закарпатської області уявляється аксіоматичним та мало, що не довічним, що суперечить навіть тому ж архітектурному вигляду історичних центрів закарпатських міст.

На нашу думку це суттєвим чином спрощує складну та цікаву історію Закарпаття як історичного регіону. Таким чином, завданням цього дослідження є привернення уваги до специфіки закарпатського варіанту гомогенізації етнічного простору краю. На основі доступних статистичних відомостей буде відтворена динаміка зміни чисельності місцевого населення насамперед в середині ХХ століття з

акцентом на змінах в структурі міського населення краю.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці Другої світової війни та у період інкорпорації Закарпаття до складу Української РСР частка українців краю збільшилася майже на 15 % при одночасному зниженні кількості населення на 16 % (див. табл. 1). Слід визнати, що ці зміни на тлі значно масштабніших людських втрат інших областей Української РСР не надто кидаються у вічі. Однак, якщо звернути увагу на якісні показники, то стають помітними радикальні зміни, які відбулися насамперед у кількості населення й національній структурі міст Закарпаття.

У результаті війни, Голокосту, депортаційних, міграційних та інших процесів у містах краю

фактично зникли євреї, угорці, чехи і словаки. Для заповнення вакууму адміністративного персоналу цю нестачу поповнили за рахунок місцевого сільського населення (насамперед русинів-українців), а також прибулих із інших куточків країни Рад. Як результат, можемо говорити про процес своєрідної «українізації» (а точніше української монополізації) національної структури населення міст Закарпаття. Слід додати, що подібні процеси уодноріднення національного складу міст відбувалися фактично на всій території західно-українських земель.

Для кращого уявлення висловленої тези наведемо статистичні дані, по регіоні в цілому та на прикладі міста Ужгорода. У таблиці № 1 [Офіцинський, 2010, с. 207] бачимо узагальнення про період напередодні та упродовж років війни.

Табл. 1. Демографічна динаміка у Закарпатті 1938-1946 рр.

	На 2.XI.1938		На 31.I.1941		На 1.XI.1946	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Українці/русини	450.925	62,2	502.329	58,8	527.032	73,6
Росіяни					12.176	1,7
Угорці	115.85	16	233.840	27,4	134.588	18,8
Євреї	95.008	13	78.727	9,2	6.998	1,0
Чехи	34.511	4,8	6.853	0,8	2.774	0,4
Словаки					13.404	1,9
Німці	13.804	1,9	13.251	1,5	2.338	0,3
Румуни	12.777	1,76	15.602	1,8	12414	1,7
Інші	2.527	0,34	4.170	0,4	4.192	0,6
<i>Всього</i>	<i>725.357</i>		<i>854.772</i>		<i>715.914</i>	

Порівнюючи відомості бачимо значне зниження кількості населення за 1941-1945 рр. – на 138 858 чол. або 16 % (тут і далі округлені дані). Однак помітнішими є зміни в національній структурі населення:

- Зросла частка українців (з 62 до 73.5).
- Сильно впала частка євреїв – (з 13 % до 1 %).
- Майже удвічі зменшилася кількість чехів та словаків.
- Більш як у шість разів зменшилася кількість німців.
- Зменшилася кількість угорців, чия питома вага серед населення краю впала з 27.5 до менш ніж 19 %.

Табл. 1. зафіксувала динаміку змін упродовж кількох років середини ХХ ст. які вплинули на етнічні

групи, які традиційно населяли міста. Це були чехи та словаки, які у міжвоєнний період представляли титульний етнос. Також це угорці, як представники колишнього титульного етносу, адже Закарпаття до 1918 року століттями було у складі Угорського королівства. І нарешті євреї, які почали масово освоювати простір краю в ХІХ столітті. Саме ці етнічні групи поряд із русинами-українцями склали основу міського населення краю. Однак, зафіксовані на 1946 рік зміни не були остаточними і в наступні десятиліття національна структура населення краю й насамперед його міст продовжувала радикально змінюватися внаслідок національної та демографічної політики радянської влади (див. табл. 2).

Табл. 2. Національна структура населення Закарпатської області в другій половині ХХ століття [Малець, 2004, 188 с.]

Національності	Загальна чисельність населення					
	1959		1989		2001	
	920 173	%	1 252 288	%		%
Українці	686 464	74.6	976 749	78.4	1010127	80.5
Угорці	126 247	15.9	155 711	12.5	151 516	12.08
Росіяни	29599	3.2	49 458	4.0	30 933	2.47
Румуни	18 346	2.0	29 485	2.4	32 152	2.56
Євреї	-	-	2 639	0.2	565	0.05
Чехи і словаки	12299	1.3	7 329	0.6	5 695	0.45
Німці	3 504	0.4	3 478	0.3	3 582	0.29
Цигани	4 970	0.6	12 131	1.0	14 004	1.12

У зіставленні із даними з першої таблиці бачимо зростання кількості українського на російського населення. Українці у дзеркалі статистики складають, як і раніше, переважаючу частину люду краю, однак вони домінують і в міському просторі. Особливо це помітно, якщо порівнюємо ці дані із відомостями про національну структуру міст в ХХ столітті. Наприклад, Й. Єлінек у своїй книзі розповідає, що у Мукачеві, яке конкурувало із Ужгородом за звання найбільшого міста краю аж до поч. ХХ століття, Солотвині, Севлюші (суч.

Виноградів) євреї були більшістю, а у таких містах, як Хуст, Ужгород, Берегово склали доволі значну частину [Єлінек, 2010, с. 14]. Тоді ж, у тих самих містах, частка українців-русинів складала не вище чверті загальної кількості.

У наступній таблиці наведені статистичні відомості [Малець, 2004, с. 34-68; Тиводар, 1993, с. 108]. демографічного розвитку Ужгорода. Цю динаміку можна екстраполювати й на інші міста Закарпаття та отримати уявлення про зміни міського населення краю упродовж заявленого періоду дослідження.

Табл. 3. Національна структура Ужгорода в 1919-2001 рр.

Рік/к-ть населення	1919-21 /20 610		1930 / 25 400		1959 /47 395		1989 / 117 061		2001 / 117 317	
Національність	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Угорці	13590	80.3	4494	18.0	3 744	7.9	9 179	7.85	7972	6.9
Українці	641	3.6	6262	25.0	23792	50.2	81054	69.25	89942	77.8
Словаки тачехи	1219	7.2	8030	30.5	5687	12.0	3 810	3.25	2523	2.2
Німці	1151	6.8	508	2.0	-	-	69	0.06	69	0.06
Євреї	-	-	5897	23.0	1801	3.8	912	0.78	912	0.78
Росіяни	-	-	-	-	8199	17.3	16632	14.2	11106	9.6
Інші	318	1.9	110	1.2	4172	8.8	5405	4.6	4106	3.5

Доволі значні коливання показників (зокрема, щодо падіння кількості угорців із 80 % до 18 % упродовж десятиліття) потребують уточнень та коментарів. Очевидно, що за часів певного політичного режиму значна кількість людей ідентифікувала себе представниками титульного етносу, а крім того впливав також фактор природної асиміляції. Зокрема, у 1921 році в Ужгороді при переписі населення угорцями себе записало більше 80 відсотків міщан. Однак, тоді ж 6294 людей відзначили свою віру як «ізраелітську», що складало майже третину населеного пункту. До цієї віри належали тільки євреї, то ж можемо зробити висновок, що чимало з них записали себе угорцями, не являючись ними за етнічним походженням. Можливо, їх було навіть більше – тільки представників ортодоксальної общини хасидів було близько 8000, не рахуючи общини неологів, що дає підстави рахувати євреями більше третини тогочасних ужгородців [Єлінек, 2010, с. 17]. Так само слід прокоментувати дані статистики за 1930 рік. Євреями себе назвало 5897 чол., однак за критерієм релігії бачимо, що представників іудейської віри в Ужгороді насправді було на 1460 чол. більше [Тиводар, 1993, с. 108].

Загалом із табл. № 3 помітно, як з середини ХХ століття змінювалася національна структура Ужгорода. Із поліетнічного/полікультурного воно перетворилося на місто, де в радянські часи домінували українці при суттєвому зростанні частки росіян. Подібний процес проходив фактично у всіх містах та містечках краю, тому можемо говорити про «монополізацію» українцями міського простору регіону, в якому кілька етнічних груп раніше були представлені більш рівномірно.

Така ситуація стала можливою внаслідок кількох факторів. По-перше, колишні етнічні спільноти, що населяли міста перестали грати важливу роль у житті краю. Словаки та чехи втратили статус титульного етносу; угорці та німці набули статусу окупантів; євреїв знищили в ході Голокосту. По-друге, втрутився геополітичний чинник, який привів Підкарпатську Русь в орбіту інтересів Союзу РСР. Радянська влада зробила ставку на реалізацію української національної орієнтації місцевих русинів. На думку Е. Гийдела, к середині 1930-х рр. такий варіант виглядав найменш реальним у порівнянні із можливостями русинського чи русофільського національного проекту [Гийдел, 2007, с. 204, 208], однак репресивні механізми тоталітарної держави легко вирішили цю проблему на користь української ідеї, одночасно завершуючи започаткований у роки війни процес гомогенізації етнічного простору регіону.

У період від листопада 1944 й до січня 1946 року Підкарпатська Русь стала Закарпатською Україною, а згодом Закарпатською областю УРСР. У подальші десятиліття населення міст зростало в основному за рахунок місцевих селян-українців, які поповнювали колективи заводів і фабрик, що постали за радянських часів. На перших порах бракувало спеціалістів у різних сферах, а крім того було необхідно створити міцний прошарок місцевих ідеологічно лояльних владі жителів, то ж цю нестачу заповнювали за рахунок вихідців із інших куточків країни Рад. У містах осідали росіяни, що отримували переважно керівні посади, колишні військовослужбовці, спеціалісти різних профілів [Малець, 2004, с. 50]. Наприклад, одними із перших сюди прибуло 3125 фахівців: лікарів, економістів, вчителів, агрономів,

інженерів тощо [Макара, 1995, с. 644]. За доволі короткий час, як видно із таблиці про Ужгород, в містах було створено чисельну перевагу за рахунок українців та росіян чийм дітям судилося стати першим поколінням нових ужгородців, мукачівців та інших городян області.

Однак, окрім забезпечення кількісного домінування українців у містах краю необхідно було провести «українізацію» а по суті «радянізацію» символічного простору міст. Одним із шляхів їх реалізації стало кілька хвиль перейменувань населених пунктів шляхом перекладу старих назв сіл та міст на українську мову «... з метою збереження історичних та уточнення і упорядкування існуючих найменувань ...» внаслідок Указу Президії Верховної Ради УРСР від 25 червня 1946 року [Хроніка, 1946, с. 4]. Власне, у цьому плані радянська влада не стала винахідником чогось нового, оскільки у міжвоєнний період чехословацький уряд проводив політику «слов'янізації» назв населених пунктів (наприклад, Унгвар став Ужгородом) [Кобаль, 2008, с. 10].

Одним із першим декретів Народної Ради Закарпатської України було рішення про переклад з угорської мови на українську чи російську всіх табличок у містах [Декрет, 1944, с. 4]. Наступним стало перейменування назв вулиць. Зокрема, в Ужгороді це зробили в грудні 1944 року. Контент аналіз нових урбанонімів засвідчив домінування назв, що мали відношення до радянської (і насамперед російської) культури [Леньо, 2018, с.118-124].

Проблему ж радянізації, а по суті русифікації символічного простору міст і містечок нової української області вирішили кількома шляхами. По-перше, демонтували усі ідеологічно та історично «незручні» пам'ятники, що нагадували минулу історію краю у складі інших країн [Декрет, 1944, с. 4]. Взаємін встановлювали пам'ятники вождям світового пролетаріату та меморіали, що мали відношення до недавніх подій визволення території краю від угорських та німецьких військ. Зокрема, пам'ятники «визволителям», тобто Героям Карпат збудували в Ужгороді та райцентрах області ще в ході війни, оскільки постанова про це була видана майже одразу після визволення краю в жовтні 1944 року [Постанова, 1944, с. 7].

Значно складніше для реалізації радянської історичної політики виглядала проблема «українізації» архітектури закарпатських міст, адже їх культурний ландшафт було складно вписати в загальноукраїнський контекст. Місцева архітектура представляла багатомовні нашарування різних

історичних стилів та релігійно-національного колориту і не була характерна для більшості територій Української РСР. Однак радянська влада мала досвід вирішення проблеми на теренах Буковини та Галичини, про що дізнаємося із праць С. Фрунчак [Frunchak, 2004] та Таріка Амара [Tarik, 2015]. Зокрема, у випадку історико-архітектурних пам'ятників (синагог, церков, соборів, дворянських палаців і т.д.) влада пішла шляхом руйнування, перепрофілювання й зміни статусу споруд чи оголошенням відсутності їх історичної та культурної вартості. Аналогічні процеси відбувалися у всіх містах краю. Таким чином, відома ужгородська хасидська синагога стала обласною філармонією, незважаючи на опір залишків єврейської общини, а православна церква, яку збудували на кошти російських емігрантів у 1930-му році стала музеєм атеїзму. Слід відмітити, що зміна призначення цих споруд врятувала їх від знищення та сприяла збереженню.

Оскільки, колишніх «старожилів» у містах фактично не залишилося, відповідно серйозного опору ««радянізації» символічного простору краю, яка спричиняла до руйнування історичних пам'яток та нівелювала присутність інших етнічних меншин краю, фактично не зустрічалося. Винятком були місцеві краєзнавці типу Петра Сови, які, перебуваючи на високих посадах при новій владі, чимало зробили для збереження культурних цінностей.

Висновки. У результаті процесів «етнічного уодноріднення», які були характерні для всіх країн Європи середини минулого століття, територія Закарпаття за своїм етнічним характером стала українською. Процес уніфікації особливо потужно зачепив міста та містечка області, де напередодні Другої світової війни українці складали не більше чверті населення. Внаслідок війни та входження краю до складу Радянського Союзу, відбулася етно-депопуляція міст за рахунок євреїв, угорців, чехів і словаків. Тоді ж розпочалося заселення міст українцями, а також радянізація (а по суті русифікація) символічного простору населених пунктів. Ця радянізація фактично не викликала опору серед українського населення, звабленого можливістю бути творцями та членами власної держави, у якій вони із етнічної меншини стали представником титульного етносу. На перспективу політика русифікації могла спричинити незворотну зміну мовного середовища в основних містах краю, зокрема в Ужгороді та Мукачеві, однак здобуття незалежності нівелювало цей процес.

Список використаних джерел

Frunchak, Svitlana, 2014. The Making of Soviet Chernivtsi: National "Reunification," World War II, and the Fate of Jewish Czernowitz in Postwar Ukraine, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Graduate Department of History University of Toronto, p. 525. [online] Доступно: http://shron1.chtyvo.org.ua/Frunchak_Svitlana/The_Making_of_Soviet_Chernivtsi_anhl.pdf (дата звернення: 19.05. 2019).

Tarik, Cyril, Amar, 2015. The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists, Ithaca & London: Cornell University Press, p. 368.

Гийдел, Ернест, 2007. Рутенія über alles, *Україна модерна*, № 12 (1), с. 191-217.

Гон, Максим, 2019. Rowne: обриси зниклого міст, Рівне: вид-во «Волинські береги», 160 с.

Граціозі, Андреа, 2005. Війна і революція в Європі 1905-1956, К.: вид-во Соломії Павличко «Основи», 350 с.

Декрет чис. 4. «Про усунення мадярських і німецьких написів зі всіх публічних місць» 29 листопада 1944 р., *Вісник НРЗУ*, 1944, 30 жовтня, с. 4.

- Елинек, Йешаягу, А., 2010. Карпатская дисапора. Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848-1948), Ужгород: *изд-во В. Падяка*, 498 с.
- Кобаль, Йосип, 2008. Ужгород відомий та невідомий, Львів: *Світ*, 196 с.
- Леньо, Павло, 2018. Зміна міської топоніміки Закарпатської України в період інтеграції краю до складу Української РСР (листопад 1944 – січень 1946 рр.), *Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна*, Вип. 26, с. 118-124.
- Мазурок, О.С., 2012. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848-1918 р.) Етносоціальний та економічний аспекти. Том 1 : Етносоціальний розвиток міст, Ужгород : *вид-во «Карпатська Вежа»*, 687 с.
- Макара, М.П. 1995. Національна політика народної влади (644-652), *Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945)*, Ужгород: *вид-во Закарпаття*, 1995. с. 644-669.
- Малець, О.О., 2004. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст., Ужгород: *Інформаційно-видавничий центр ЗІППО*, с. 188.
- Офіцинський, Роман, 2010. Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944), *Закарпаття 1919-2009 років. Історія, політика, культура*, Ужгород: *Поліграфцентр Ліра*, с. 183-244.
- Постанова Народної Ради Закарпатської України про благоустрій могил і увічнення пам'яті воїнів, які загинули у боротьбі за визволення і незалежність нашої Батьківщини, *Вісник НРЗУ*, 1944, 15 грудня, с. 7.
- Снайдер, Тимоти, 2015. Кровавые земли : Европа между Гитлером и Сталиным, К.: *Дуліби*, 584 с.
- Тыводар, М.П., 1993. Ужгород між двома світовими війнами (1919-1944), *Історія Ужгорода. Історичний нарис*, Ужгород: *вид-во Карпати*, с. 221.
- Тыводар, М.П., 2010. Етнографія Закарпаття. Історико-етнографічний нарис, Ужгород: *Гражда*, с. 416.
- Хроніка, *Закарпатська Правда*, 5.07.1946, с. 4.

References

- Funchak, Svitlana, 2014. The Making of Soviet Chernivtsi: National “Reunification,” World War II, and the Fate of Jewish Czernowitz in Postwar Ukraine, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Graduate Department of History University of Toronto, p. 525. [online] Доступно: http://shron1.chtyvo.org.ua/Funchak_Svitlana/The_Making_of_Soviet_Chernivtsi_anhl.pdf (дата звернення: 19.05. 2019). (in English).
- Tarik, Cyril, Amar, 2015. The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists, Ithaca & London: *Cornell University Press*, p. 368. (in English).
- Ghyjdel, Ernest, 2007. Rutenija über alles, *Ukrajina moderna*, № 12 (1), s. 191-217. (in Ukrainian).
- Ghon, Maksym, 2019. Rowne: obrysy znyklogho mist Rowne: features of the vanished city], *Rivne : vyd-vo «Volynsjki obereghy»*, 160 s. (in Ukrainian).
- Ghraciozi, Andrea, 2005. Vijnia i revoljucija v Jevropi 1905-1956 [War and revolution in Europe 1905-1956], K.: *vyd-vo Solomiji Pavlychko «Osnovy»*, 350 s. (in Ukrainian).
- Dekret chys. 4. «Pro usunenja madjarsjkykh i nimecjkjkykh napsyv zi vsikh publicnykh miscj» 29 lystopada 1944 r. [Decree «On the removal of all Hungarian and German inscriptions from all public places» 29.11.1944], *Visnyk NRZU*, 1944, 30 zhovtnja, s. 4. (in Ukrainian).
- Elinek, Jeshajagu, A., 2010. Karpatskaja disapora. Evrei Podkarpatskoj Rusi i Mukacheva (1848-1948) [Carpathian diaspora. Jews of Subcarpathian Rus and Mukachevo (1848-1948)], Uzhgorod: *izd-vo V. Padjaka*, 498 s. (in Russian).
- Kobalj, Josyp, 2008. Uzhghorod vidomyj ta nevidomyj [Uzhghorod famous and unknown], Ljviv: *Svit*, 196 s. (in Ukrainian).
- Lenjo, Pavlo, 2018. Zmina misjkoji toponimiky Zakarpatsjkoji Ukrajiny v period integraciji kraju do skladu Ukrajinsjkoji RSR (lystopad 1944 – sichenj 1946 rr.) [Change of urban toponymies of Transcarpathian Ukraine in the period of integration of the region into the structure of the Ukrainian (November 1944-December 1946)], *Visnyk KhNU im. V.N.Karazina*, Vyp. 26, s. 118-124. (in Ukrainian).
- Mazurok, O.S., 2012. Mista Skhidnoji Ghalychyny, Pivnichnoji Bukovyny i Zakarpattja u drugij polovyni XIX – na pochatku XX stolitj (1848-1918 r.) [The cities of eastern Galicia of the northern Bukovina and Transcarpathia in the second half of the 19th - at the beginning of the 20th (1848-1918)], *Etnosocialjnij ta ekonomichnyj aspekty. Tom 1: Etnosocialjnij rozvytok mist, Uzhghorod : vyd-vo «Karpatsjka Vezha»*, 687 s. (in Ukrainian).
- Макара, М.П. 1995. Nacionaljna polityka narodnoji vlady (644-652), *Narysy istoriji Zakarpattja. Т. II (1918-1945)* [National policy of the peoples government. History essays of Transcarpathia. Vol 2. (1918-1945)], Uzhghorod: *vyd-vo Zakarpattja*, 1995. s. 644-669. (in Ukrainian).
- Малець, О.О., 2004. Etnopolitychni ta etnokuljturni procesy na Zakarpatti 40-80-kh rr. XX st. [Ethnopolitical and ethnocultural processes in Transcarpathia of the 40-80s 20th], Uzhghorod: *Informacijno-vydavnychij centr ZIPPO*, s. 188. (in Ukrainian).
- Офіцинський, Роман, 2010. Zakarpattja u skladi Ughorshhyny (1939-1944), *Zakarpattja 1919-2009 rokiv. Istorija, polityka, kuljtura* [Transcarpathia as part of Hungary (1939-1944). Transcarpathia 1919-2009. History, politics, culture], Uzhghorod: *Polighrafcentr Lira*, s. 183-244. (in Ukrainian).
- Postanova Narodnoji Rady Zakarpatsjkoji Ukrajiny pro blaghoustrij moghyl i uvichnennja pam'jati vojinv, jaki zagynuly u borotjbi za vyzvolennja i nezalezhnistj nashoji Batjkivshhyny [Resolution of the Supreme Council of Transcarpathian Ukraine on the improvement of graves and the perpetuation of the memory of soldiers who died in the struggle for the liberation and independence of our Homeland], *Visnyk NRZU*, 1944, 15 ghrudnja, s. 7. (in Ukrainian).
- Снайдер, Тимоти, 2015. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным [Bloody land : Europe between Hitler and Stalin], К.: *Dulibi*, 584 s. (in Russian).
- Тыводар, М.П., 1993. Uzhghorod mizh dvoma svitovymy vijnamy (1919-1944). Istorija Uzhghoroda. Istorychnij narys [Uzhghorod between the two World Wars (1919-1944). History of Uzhghorod. Historical essay], Uzhghorod: *vyd-vo Karpaty*, s. 221. (in Ukrainian).
- Тыводар, М.П., 2010. Etnoghrafija Zakarpattja. Istoryko-etnoghrafichnyj narys [Ethnography of Transcarpathia. Historical and ethnographic essay], Uzhghorod: *Ghrashda*, s. 416. (in Ukrainian).
- Хроніка [Chronicle], *Zakarpatsjka Pravda*, 5.07.1946, s. 4. (in Ukrainian).

SUMMARY

**ETHNIC HOMOGENIZATION OF THE URBAN POPULATION OF
TRANSCARPATHIA IN THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR AND THE
SOVIET PERIOD**

Pavlo Leno

Candidate of History, Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies
SHEE «Uzhhorod National University»

The Rusins of Subcarpathian Rus made up the majority of the population of this rural region of the Czechoslovak Republic on the eve of World War II. Also, in the region there were many representatives of other nationalities: Jews, Germans, Hungarians, Czechs and Slovaks, etc. The results of the war, as well as the inclusion of the region into the Soviet Union, determined the homogeneity of the ethnic space of this region. It must be admitted, that the events of the mid-twentieth century were used by many state regimes to solve their own "national problems", which resulted in ethnic homogenization in significant territories of Central and Eastern Europe. As a result of the war, the Holocaust, physical extermination, deportations and migrations the national structure of the many Central and Eastern European cities has particularly changed. Similar processes in the Transcarpathian region have led to the fact, that Ukrainians, who previously made up no more, than a quarter of towns inhabitants, are now the dominant part of the urban population. It should be noted that in the period before the Second World War, these cities were of a multicultural nature, which is still confirmed by architectural monuments of Jewish, Hungarian, Czech origin. As a consequence of post-war industrialization, the urban population continued to grow at the expense of migrants from Transcarpathian villages. Also, in the towns of Transcarpathia, the number of Russians continued to grow. Another feature of the changes in the cities of the region was the active Sovietization and Russification of their symbolic space, which stopped only with the end of Soviet power.

Keywords: Hungarians, Jews, Rusyns, demographic processes, Subcarpathian Rus, Transcarpathia, Ukrainization, Sovietization, cultural landscape, "monopolization" of space, historical politics.

УЧАСТЬ МУКАЧІВСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ЗАКАРПАТТЯ В КІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Мандрик Євгеній Олександрович

аспірант кафедри модерної історії України
та зарубіжних країн

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: ezhen.m@gmail.com

На зламі XIX – XX століть Закарпаття опинилося у складній соціально-економічній ситуації. Характерними для краю було малоземелля при значному приросту населення, відстале виробництво та безробіття, бідність та зубожіння, особливо у гірських регіонах. Керівництво Мукачівської греко-католицької церкви на чолі з єпископом Ю.Фірцаком цілком усвідомлювало ситуацію, спробувало зробити чималі зусилля для залучення уряду Угорщини до вирішення покращення життя населення краю. "Єпископ руських", як називали мукачівського єпископа, разом з своїм духовенством прийняв участь у здійсненні урядових так і неурядових заходів спрямованих на зміцнення позицій єпархії. Будучи лідером руських греко-католиків, високоосвіченою особистістю, єпископ ведучи за собою духовенство, намагався вплинути на розвиток негативних явищ, які не завжди склалися на користь церкви та його народу. Мукачівська єпархія відіграла значну роль у підготовці проведення Верховинської акції, роз'яснювальній роботі серед населення краю. Мукачівський єпископ став генератором проведення акції на державному рівні. У цей період розгорнулася активна ідеологічна підготовка до майбутньої війни за перерозподіл світу, в якій правлячі кола зацікавлених держав, втягнули і керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії. Паралельно проведенню Верховинської акції, мукачівська єпархія прийняла участь у зупиненні еміграції руського населення до Америки. Важливу роль відігравала єпархія у встановленні американської греко-католицької єпархії вихідців із Закарпаття. Процеси, що відбулися продовж останнього століття підтверджують правильність боротьби греко-католицького духовенства у відстоюванні прав закарпатських українців за збереження своєї самобутньої ідентичності.

Ключові слова: *Мукачівська греко-католицька єпархія, єпископ, єпископські циркуляри, прем'єр міністр, господарські товариства, трудова еміграція, Верховинська акція, американська акція, Святий Престол.*

Постановка проблеми. Визначне місце в історії Закарпаття на рубежі XIX – XX століть продовжувала відігравати Мукачівська греко-католицька єпархія. Виклики які постали перед єпархією та її першою особою були спричинені історичними змінами у суспільно-економічному розвитку східної частини тогочасної королівської Угорщини. Ці зміни позначились і на релігійному житті закарпатських греко-католиків, які, будучи глибоко віруючими людьми, виконували вказівки своїх священнослужителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що проблема соціально-економічного розвитку Закарпаття на рубежі XIX – XX століть широко досліджена. Проте відсутні дослідження про активну участь у цих процесах духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії, яка на той час утримувала свої ключові позиції у краї. Пріоритет у дослідженні даного питання належить угорським дослідникам, які насамперед надають перевагу релігійному аспекту діяльності Мукачівської єпархії [Botlik, 1997], або торкаються її тільки частково [Gönczi, 2007]. З тематичних досліджень слід відмітити роботи Л. Брауна [Braun, 2017] та А. Тутушко [Tutuskó, 2016], де прослідковується політика не лише щодо русинів, але й інших національних груп. Слід відмітити фундаментальні

дослідження М. Маєр [Maer, 1977]. Джерелом для нашого дослідження стали архівні матеріали Мукачівської греко-католицької єпархії. Відтак, постало питання необхідності **висвітлити проблему** залучення впливової на той час Мукачівської греко-католицької єпархії до вирішення соціально-економічних та політичних процесів Закарпаття на рубежі XIX – поч. XX століть.

Виклад основного матеріалу. З остаточним встановленням Мукачівської єпархії у другій половині XVIII ст., організацією її церковних структур, підготовкою священнослужителів, греко-католицьке духовенство зміцнило свій вплив і без того глибоко віруючими русинами, заповнюючи культурну порожнечу, яка була спричинена великою бідністю і відсталістю народу. Цей фундамент вважався надійним та достатнім протягом «довгого XIX століття», аби підтвердити свої позиції незмінності у духовному та культурному житті краю. У цих історичних умовах на долю Мукачівської греко-католицької єпархії випало завдання збереження її цілісності в її історичних межах. Діяльність єпархії та її єпископа проходила у чималій політичній залежності та протистоянні від тогочасних угорських державних та політичних структур.

Для Мукачівської єпархії це був періодом подальшої втрати підлеглих територій пов'язаних з утворенням та виходом з під її юрисдикції, угорськомовної Гайдудороської греко-католицької

епархії. Так «питання мови, національної приналежності дуже швидко переросло у широку проблему, передусім політичну та суспільну» [Botlik, 1997, 116 old].

Для населення гірських районів постійно була присутня проблема пов'язана з відсталістю інфраструктури, слаборозвиненою шкільною системою, безробіттям, алкоголізмом та неграмотністю. Влада змушена була визнати, що тільки через греко-католицьких священнослужителів та співпраці з ними можливо ще управляти даною територією. Про це свідчать циркуляри єпископа в яких той постійно звертає увагу священникам у сприянні співпраці з населенням в оголошенні наказів міністерств сільського господарства, релігій та освіти, внутрішніх справ. Єпископ Ю. Фірцак систематично привертая увагу влади на «руську проблему», в національному так і соціальному розумінні [Botlik, 1997, 117 old].

З нагоди святкування тисячоліття Угорщини та відвідин з цього приводу угорськими можновладцями Верецького перевалу у 1896 р., перед ними постала реальна картина великої бідності гірського населення краю. Це спонукало представників влади до імплементації невідкладних дій. На прийняття швидких рішень вплинула масова еміграція населення та поширення ідей опозиційної Католицької Народної партії, програма якої користувалась великою популярністю серед народу, збігалась з національними сподіваннями частини руської інтелігенції. Слід зазначити, що ідеями Народної партії захоплювалась та підтримувала частина греко-католицького духовенства краю [Botlik, 1997, 116 old]. Це був період, коли обговорювались та приймалися закони про культу. З появою «схизматичного руху» «підтримка Народної партії зникла, а греко-католицьке духовенство почало чинити опір розповсюдженню цього явища» [Mauger, 1971, 112 old].

Скориставшись нагодою та невтішними враженнями чиновників від побаченого, мукачівський єпископ подає петицію до угорського уряду щодо вжиття заходів на виправлення ситуації. У відповідь було започатковано державну програму з допомоги жителям Північно-Східної Угорщини, що з часом отримала назву Верховинської акції. У березні 1896 р. між прем'єр-міністром Д. Банфі та єпископом Ю. Фірцаком було укладено таємну компромісну угоду, яка складалася з п'яти пунктів. Найвагомішим виявився 4 пункт угоди в якому проголошувалося, що для руського населення комітатів Мараморощ, Берег, Унг та Земплін «потрібно створити засоби для існування, через що зупиниться масова американська еміграція» [Mauger, 1977, 99-100 old]. Угода свідчила про довіру до мукачівської єпархії та її духовенства як міцної опори уряду серед населення краю. Вказана домовленість стала основою проведення всієї акції.

Щоб прискорити розвиток подій, на початку 1897 р. єпископ разом з 14 депутатами парламенту від східних комітатів подають меморандум прем'єр-міністру Д. Банфі під назвою «Нагадування про сприяння у матеріальному та інтелектуальному процвітанні русинського населення, який проживає у

підніжжі північно-східних Карпат» [Braun, 2017, 121 old]. У вступній частині цього документу мукачівський єпископ спільно з підписантами описали багатоговікову важку долю та бідність руського населення краю. Звернення було спрямоване до зацікавлених міністерств для прийняття відповідних рішень та сприяння у створенні умов для проведення акції. До Міністерства культів та освіти основним проханням було підвищення матеріального забезпечення вчителів та духовенства, організація господарських шкіл. [Botlik, 1997, 121 old]. Від Міністерства торгівлі депутати вимагали сприяння розвитку кустарного промислу та забезпечення відповідним інвентарем; питання розбудови стратегічних шляхів сполучення, до яких би залучались місцеві трудові ресурси. Підписанти меморандуму звертали увагу Міністерства землеробства на обставини, при яких господарські відносини не співпадають з природними умовами, звідси малопробитковість, зменшення гірських пасовищ і т.д. Нарешті автори документу зверталися до Міністерства фінансів для виділення коштів на проведення акції [Gönczi, 2007, 36 old]. Зайнявши активну позицію, мукачівський єпископ став генератором з проведення Верховинської акції за цілковитої підтримки населення. У Будапешті під головуванням Ю. Фірцака проводиться нарада, за участю депутатів парламенту від закарпатських комітатів, на якій архієрей охарактеризував становище руського народу та закликав до «об'єднання зусиль для пом'якшення злиднів серед краю» [Botlik, 1997, 121 old].

Через місяць, 7 березня 1897 р., мукачівський єпископ повторно збирає нараду депутатів із залученням міністрів освіти та культів, сільського господарства, торгівлі, а також закарпатське комітатське чиновництво. Ю. Фірцак наголосив, що серед населення великі очікування, проте з'явилися звинувачувальні чутки про спрямування акції на мадяризацію [Botlik, 1997, 122 old]. За наслідками наради було прийнято меморандум, який єпископ власноруч передав уряду. Вже 12 травня 1897 р. під час наради при архієрею владика проінформував комітет з проведення акції про перші розпорядження міністерств. Тим часом, до меморандуму приєдналися ради 4-х закарпатських комітатів.

У Будапешті пильно слідкували за розвитком подій і тому розпочалось активне листування між Ю. Фірцаком та зацікавленими міністерствами. Єпископ залучив до роботи клір, щоб зі свого боку, належним чином підготувати та прийняти участь у проведенні акції. Мукачівський архієрей з піднесенням звертався до своїх підопічних із закликом «приймати участь у проведенні акції вважати добросовісним обов'язком та навіть більший за душпастирську діяльність» [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 931, арк. 15].

Населення з великою довірою відносилось до єпископських ініціатив. Через владу та священників ця довіра поширилась і на міністерські представництва та їх керівництво. Урядовці розуміли, що без грошової допомоги селянам не обійтись. Через це, на початку 1897 р. Ю. Фірцак звертається до

Берегівського фінансового представництва у справі кредитів з проханням забезпечення знижок для гірських жителів у закупівлі посівного зерна [ДАЗО, ф. 151, оп. 17, спр. 1522, арк.1-4]. У відповідь директор представництва видав відповідний циркуляр, в якому розпоряджався надати деякі полегшення на певні види податків.

Восени 1897 р. міністр сільського господарства І. Дурані викликав до себе мукачівського єпископа, щоб почути його думку щодо економічного становища вірників. Ю. Фірцак відверто доповів про погіршення матеріального становища руського населення та масовою еміграцією. Почуте спонукало міністра призначити керівником Верховинської акції професійного спеціаліста Едмунда Егана. Своїми рішучими діями, зламавши опір критиків та противників акції, він за короткий період добився значних успіхів [Braun, 2013, 25 old].

Мукачівський єпископ з початку акції систематично слідкував за її імплементацією, у значній мірі підтримував її діяльність. Так, на початку 1899 р. ним визначено 22 священників для проходження спеціальних курсів. Міністр І. Дурані у повідомленні від 24 січня 1900 р. австро-угорському імператору, дає високу оцінку ролі мукачівського єпископа та його священників у проведенні Верховинської акції. Міністр нагадував, що «для здійснення моїх планів велику допомогу надають греко-католицькі священники на чолі з єпископом Ю. Фірцаком. Весною минулого року мною організованого місячні господарські курси з метою поширення сільськогосподарських знань, на яких прийняло участь двадцять п'ять греко-католицьких священників...» [Botlik, 1997, 128 old].

Про успіхи у матеріальній допомозі священнослужителям з боку єпископа, свідчать багаточисельні звернення та справи розгляду відповідних церковних інстанцій [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 383, арк. 23-41]. У промислових масштабах починає розвиватися та розповсюджуватися в краї кролівництво, птахівництво, бджолярство, садівництво та інші форми господарювання [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 780, арк.1-23]. Архівні документи свідчать про те, що вже у 1903 р. прихожани масово погашають позики, які були надані їм за сприяння єпархії.

Очільник акції А. Еган сформулював три основні завдання Верховинської акції: організація оренди землі та пасовищ, піднесення тваринництва, розбудова кредитних спілок. Зубожіле населення часто боргувало місцевим шинкарям, які до того ж, продавали своїм покупцям підроблений алкоголь. Алкоголізм серед гірського населення набув ознак епідемії, проте представники влади закривали на це очі, а одну з причин бідності горян вбачали саме в цьому явищі. Керівник Верховинської господарської акції Едмунд Еган публічно висловлював думку про прийняття жорстоких заходів щодо торгівців алкоголем, внаслідок чого натрапив на відчайдушний опір. На його думку, вістря акції став вислів: «хто народу на селі продає горілку, той тримає в руках народ» [Botlik, 1997, 131 old]. Це підтверджують 22 підписанти у документі «І ми в Європі. Протест

галицьких русинів проти мадярського тисячоліття», «ніде на цілیم просторі, заселенім українсько-руським народом, процент жидів по селах не є такий високий, як власне на Угорській Русі. Можемо сказати без помилки, що де в селі більше таких жидів, там нижче стоїть просвіта, народ бідніший, темніший і більше здеморалізований» [Франко, с. 345].

В архівних документах, досить рідко можна знайти інформацію про боротьбу з алкоголізмом. Поодинокі повідомлення надходили з місць про створення об'єднань для боротьби з пияцтвом [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 2370, арк.1-2], що свідчить про заклики до здорового способу життя серед мешканців краю і в той же час відсічі шинкарям.

Слід визнати, що основною опорою господарської програми на місцях у її ранній стадії були священнослужителі, проте в господарських питаннях вирішальне слово було за уповноваженими урядовцями. Започаткування Верховинської акції та її системна підтримка стала частиною невластивої для єпископа та його кліру обов'язків, була самопожертвою, в якій глава церкви у позитивному розумінні вимушений був порушувати свої єпископські повноваження [Botlik, 1997, 133 old].

Розрахунки уряду на швидкий успіх Верховинської господарської акції при мінімальних витратах не виправдались, особливо на початковій стадії. Подолати багатовікову бідність, зупинити еміграцію, перешкодити національним рухам не призвело до бажаного успіху. За внесок у здійсненні Верховинської акції та визнання півстолітнього перебування на службі єпархії, угорський уряд К. Гедерварі нагородив мукачівського єпископа Ю. Фірцака Орденом Залізної Корони I ступеня [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1992, арк. 1-8], який в урочистій обстановці архієрею вручили 3 жовтня 1911 р. Без активної, цілеспрямованої, самовідданої роботи духовенства Мукачівської єпархії цього визнання б не відбулося.

З часом участь греко-католицького духовенства у здійсненні Верховинської акції звузилась, через що уряд втратив надійну та вивірену часом підтримку. Причиною цього стала повсюдна критика акції. Її автори посилалися на те, що урядова програма породила нові виклики з національного питання, які гостро не проявлялись у попередні роки [Tutuskó, 2016, 61 old].

Слід визнати, що приймали рішення з тих чи інших економічних питань чиновники, проте виявлення проблем на місцях, пропозиції у їх вирішенні, практичне здійснення акції та серйозна просвітницька робота покладалась на плечі священнослужителів. Дослідники аналізують успіх Верховинської акції насамперед з економічної точки зору. Зі сторони греко-католицької церкви вона призвела до зміцнення її позицій, початку духовного та інтелектуального відновлення, посилила довіру між духовенством та вірниками [Maeyer, 1977, 109 old].

Паралельно Верховинській акції, внаслідок соціально-економічної відсталості краю, розпочалась потужна еміграційна хвиля, яка відчутно торкнулась Мукачівської єпархії. В угорських правлячих колах проблема еміграції гірського населення була відомою,

однак дієвих засобів для її зупинення знайти не вдавалося. Проблему посилювала діяльність «таємних агентів» [Pálvölgyi, 2018, 127 old], які налагодили залучення працездатного чоловічого населення та його нелегального доправлення до портів імперії за відповідну винагороду за надані протиправні послуги. Для уряду виникла проблема з ухилянням від військової служби [Pálvölgyi, 2018, 127 old].

Стало зрозумілим, що зупинити еміграційні процеси за короткий період не вдасться. Мукачівський єпископ розуміючи всю складність вирішення проблеми еміграції неодноразово звертається через циркуляри до свого кліру. У листах він звертає увагу на переконування вірників у відмові від виїзду до Америки. У випадку, якщо це не вдасться, Ю. Фірцак радить замовляти білети у гірських відділеннях кредитних спілок у напрямку Фіюме-Нью-Йорк, «тому, що такі переселенці перебуватимуть під постійним захистом угорської держави» [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 405, арк.1-10].

На виправлення становища слабо впливали сезонні сільськогосподарські роботи у низинних районах, куди масово виїжджало населення гірських районів. За офіційною статистикою, тільки у Мараморошському комітаті у 1897 р. 11 590 осіб шукало роботи, з них тільки 5 тис. змогли її отримати на сезонних сільськогосподарських роботах. З чотирьох комітатів – Унг, Берег, Угоча та Мараморош 76 290 осіб були зайняті на сезонних роботах у низинних регіонах Угорщини [Мандрик, 2007, с. 180].

Слід відмітити, що для уряду можливості впливати на діяльність емігрантів в Америці були досить обмеженими, так як офіційна позиція Вашингтона полягала у тому, що всі прибули у майбутньому стануть її громадянами. Для уряду не залишалось вибору, крім підтримки громадських та релігійних організацій емігрантів та відрядження церковного кліру [Pálvölgyi, 2018, 134 old]. Саме це стало основним змістом діяльності уряду для угорських, словацьких та закарпатських емігрантів.

Європейські трудові емігранти почали створювати на американській землі свої релігійні організації, в чому не бажала відставати і Мукачівська єпархія. За цих умов угорський уряд залучив до співпраці мукачівського єпископа Ю. Фірцака. Першим мукачівським священником на теренах Америки став Олександр Джубай. Популярний будапештський тижневик «Vasárnap Ujság» відмітив похвалою успішну діяльність О.Джубая, який прибувши до емігрантів у 1889 році за короткий час створив декілька приходів. В 1891 р. він за власні 9 тис. доларів купив у Брукліні храм та посвятив його на греко-католицький, а згодом побудував Ленгшеренський храм [Vasárnap Ujság, 1896].

Проте умови не всюди було такими. Віруючі тимчасово відвідували місцеві католицькі церкви, що призводило до виникнення конфліктів. На знак протесту руські греко-католики почали відвідувати православні церкви, які їм були ближчими за здійсненням літургійного обряду. Небезпідставно в угорських правлячих колах це сприймалося як пробудження панславістських ідей серед руських емігрантів [Mayer, 1971, 117 old]. Угорський уряд

ретельно слідкував за розвитком небажаних подій. Наслідки цього явища проявились у так званому «схизматичному русі» на теренах Закарпаття, першому та другому Мараморош-Сиготстких процесях [Данилець, 2009, с. 43-58].

Залучившись підтримкою мукачівського єпископа, уряд починає активно діяти. Основний зміст «американської акції» [Botlik, 1997, 141 old] зводився до відрядження патріотично налаштованих ієреїв. Перед ними ставилося завдання попередити розвиток небажаних подій. Стало зрозумілим, що акція стала свідченням безпосереднього використання церкви у політичних цілях, в першу чергу у локалізації православ'я, витоком розповсюдження якого стали американські емігранти, котрі поверталися до рідної землі. Для з'ясування ситуації, єпископ Ю. Фірцак дає доручення бруклінському священнику Тиводару Дам'яновичу, зробити перепис емігрантів греко-католиків. За даними о. Дам'яновича станом на 1901 р. чисельність емігрантів з Угорщини та Галичини становила 250 тис. осіб. З них об'єднані у громади 95 тис. з Угорщини і 25 тис. з Галичини. На цей час діяла 61 церква з 44 священниками. З них прибули: 26 з Мукачівської єпархії, 8 з Пряшівської і 10 з Галичини [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 16, арк.10-13]. Наведені дані свідчать, що в той час закарпатці в Америці склали переважну більшість української еміграції, тому угорська влада вимагала, щоб Рим призначив для них єпископа саме з Мукачева.

Тим часом бажаних священників виїхати до Америки збільшилось у рази. Про це свідчать звернення до єпископа за дозволами на виїзд в Америку для проведення літургій серед емігрантів [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 478, арк. 1-152]. Мукачівський єпископ керувався умовами Конгрегації Пропаганди Віри, за якими священники мали бути неодруженими або вдівцями. Пастирям після погодження з архієреєм потрібно було звернутися до Апостольської столиці, а згодом пройти процедуру погодження у Відні з папським нунцієм [Marosi, 2010, 88-89 old]. Про підлегле становище Ю. Фірцака у наданні дозволів на виїзд свідчать листування мукачівського єпископа з представниками уряду з приводу вирішення еміграції [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр.17, арк. 4-8].

Поряд з цим посилювався тиск з боку уряду для активізації контролю за діяльністю тамтешніх греко-католицьких приходів [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 16, арк. 5-9]. Це підтверджує листування урядовців з єпископом про запровадження політичного стеження за діяльністю американських приходів [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 415, арк. 3-6], адже заокеанське мультикультурне середовище, свобода віросповідань, плюралізм думок, відкрили для емігрантів прозорість. Саме проникнення таких ідей надзвичайно боялись угорські правлячі кола. Релігійні протистояння на теренах Нового світу, відкрито набуло політичного характеру. У 1903 р. парламент поспішно прийняв закон про еміграцію, покликаний її обмежити. Адміністративні дії виявились малоефективними, після прийняття антиеміграційних законів темпи виїзду за кордон навіть збільшились [Мандрик, 1991, с. 186].

Побоюючись російського впливу через присутність вихідців із Галичини та поширення ідей панславізму, уряд вбачав доцільним встановити греко-католицьку єпархію для американських словаків та русинів на чолі з єпископом угорського походження. Рішення потрібно було мотивувати для представників Святого Престолу та просити дієвої підтримки у проведенні «американської акції». Наслідком переговорів між урядом та Римом стала тимчасова домовленість про відрядження у 1902 р. до США апостольського візитатора, перед яким ставилось завдання контролювати діяльність американських греко-католицьких приходів [Braun, 2013, 25 old].

Підбір відповідної особи було покладено на угорський уряд. Вибір прем'єр-міністра випав на пражського каноніка Андрея Годобая, який був відомим проугорським релігійним діячем та вбачався підходящим кандидатом. О. Годобай був освіченою людиною, досконало володів угорською, німецькою, латинською та українською мовами, у всіх відношеннях отримав позитивні характеристики. Уряд встановив річне матеріальне забезпечення діяльності візитатора у сумі 20 тисяч крон [Gönczi, 2007, 32 old].

До обов'язків повноважень апостольського візитатора входило «вивчення суспільних та національних відносин», стеження за діяльністю священників, визначення вразливих місць, куди потрібно було вислати священників. Однак невдовзі, оточення О. Годобая, вірники та уряд розчарувалися у результатах новопризначеного керівника. У всіх думка різко змінилася. Про цей факт повідомляв тогочасний голова уряду Калман Сил спільному міністру закордонних справ Австро-Угорщини [Gönczi, 2007, 33 old].

Джерелом конфлікту стала відкрита проугорська агітація Андрея Годобая, через що виник конфлікт між членами об'єднання україномовних греко-католиків «Соєдинение». Об'єднання до якого входили вихідці із Закарпаття, Словаччини та Галичини утворилося ще у 1892 р., у його роботі керівну роль відігравали представники духовенства. Однією з груп у об'єднанні була «мукачівська», яка мала помірковану програму та виступила на захист національних інтересів руських, за збереження слов'янської літургійної мови та кирилиці. Проте ця група до останнього стояла на боці угорської батьківщини. «Мукачівців» очолював Корнелій Лавришин, який вступив у прямий конфлікт з А. Годобаем. Ю. Фірцак намагався їх примирити, однак безрезультатно [Marosi, 2010, 87 old]. Крім них, у об'єднанні був представлений проугорський напрям, світські кола, групи панславістів, угорських та американських громадян. Одночасно видавався часопис «Американский русский вестник», редактором якого став Павло Жаткович.

Об'єднання раз у два роки проводило загальні збори. На святкуванні 10-ти річчя «Соєдинения» у 1902 р., центральною темою став відкритий виступ Андрея Годобая. Рішення Конвенції було однозначним: повна відмова від використання угорської мови, усунення з об'єднання

священнослужителів, керівні посади можна обіймати тільки з американським громадянством. Останній пункт рішення був спрямований на витіснення представників інтересів угорського уряду. На знак протесту, за ініціативою Андрея Годобая, священнослужителі покинули зал засідання. Сам Андрей Годобай не розраховував на такий результат [Gönczi, 2007, 33 old]. Після описаного інциденту керівні позиції в об'єднанні зайняли світські діячі. До цього ще додався розкол між самими греко-католицькими священниками: одні засудили дії Годобая, інші ж, навпаки підтримували його дії.

Щоб виправити становище, угорський уряд у листі від 10 липня 1904 р. звертається до мукачівського єпископа Ю. Фірцака з проханням інформувати Апостольську столицю про результати проведення «американської акції». Водночас урядовці просили єпископа вплинути на Святий Престол для спільного виступу у даній справі. Для доказового підтвердження у мукачівського єпископа були наявні факти по ізясській справі. У листі зазначалося, «для захисту унійних намагань єпископу слід звернути увагу папи на те, що угорський уряд докладе всіх зусиль для встановлення американського вікаріату» [ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 446, арк.1-10].

Уряд зрозумів, що настав час відкликати Андрея Годобая, про що свідчили протести американських священників. Однією з вимог протестуючих була і відмова уряду обирати вікарія з їх оточення. «Соєдинение» звернулося з меморандумом до уряду з проханням відкликати візитатора, а у випадку відмови, погрозували, що їх вірники стануть ворогами угорського уряду та перейдуть до православ'я. Підписанти вважали особу Годобая найзапеклішим ворогом угорської державності, який своєю діяльністю «відірвав» віруючих від священників [Gönczi, 2007, 35 old].

На спільному засіданні угорського уряду та греко-католицьких єпископів 31 жовтня 1905 р. обговорювалось питання подальшої діяльності А. Годобая та узгодження особи майбутнього американського єпископа. Про апостольського візитатора і мова не йшла, його відкликання було вирішеною справою. Місія о. Годобая як «угорського агента» не вдалася.

Призупинення процесу призначення американського єпископа призвело до того, що за океаном знову порушилось питання про зібрання конгресу греко-католиків з намірами створення своєї єпархії без дозволу на те угорського уряду. Відреагувавши на такий розвиток подій Рим почав діяти рішуче. Мукачівський єпископ подав свої кандидатури. Серед них Василь Гаджега, професор теології, Юрій Шуба, професор теології, Іван Коротнокі, місіонер. Розкривши таємні задуми угорського уряду, митрополит галицький Андрей Шептицький розпочав дипломатичні змагання про призначення на посаду єпископа в Америці, кандидата галицького походження [Mayer, 1977, 189 old].

Мукачівський та спишський єпископи у терміновому порядку запрошуються до Риму аби всіма засобами перешкодити вибору львівського

єпископа. Як переконливий аргумент слід використати зусилля угорського уряду на зупинення православного руху. Уряд приймав на себе субвенцію за утримання єпископату, якщо особа буде відповідати їх інтересам та очікуванням. Для забезпечення успіху було залучено Естергомського архієпископа-примаса кардинала Клавдія Васарі, але безуспішно. З таким же успіхом завершилась поїздка Ю. Фірцака до Риму.

Заслугують на увагу рішучі дії мукачівського єпископа у подоланні американської еміграції та припинення наслідків впливу на соціальний розвиток населення краю. Поряд з цим угорський уряд проводячи замовчувальну політику не зумів перешкодити американській еміграції, налагодити дипломатичну співпрацю з Римом у вирішенні проблеми, в той же час продовжив мадяризацію серед краян. Стало очевидним, що Відень знехтував намаганнями угорського уряду на призначення свого угорського єпископа в США, перекресливши всі сподівання. Для всіх американських греко-католицьких священників стало зрозумілим, що Відень має більший вплив на Рим ніж Будапешт [Gönczi, 2007, 35 old].

Незважаючи на заперечення Будапешта, у Відні 1 квітня 1907 р. приймають рішення призначити першим греко-католицьким єпископом США, монаха ордену Василян, Сотера Ортинського, ченця ордену Василян, але без відповідної юрисдикції. Призначення випливало із світоглядної догми Святого Престолу, яке полягало у зверхності релігії над національностями, а ідея створення окремої греко-католицької єпархії для емігрантів, вихідців з Угорщини у це не вписувалася. У Римі вважали греко-католиків, прибулих до Америки, як на єдине релігійне утворення, єдине за своєю мовою так і у проведенні літургії. Зробивши ряд помилок, уряд у цьому питанні програв, питання встановлення американської єпархії відійшло на задній план [Gönczi, 2007, 35 old].

Вибір Сотера Ортинського не виправдався, не всі греко-католики сприймали його особу, посипались скарги з його оточення за «антидержавну діяльність», «антиугорську діяльність», «підтримку православного руху», «антиукраїнську політику», тощо [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр.1956, арк. 1-5]. В подальшому при допомозі мукачівського єпископа, Сотер Ортинський зумів знайти компромісне рішення та налагодити роботу серед американських греко-католиків. Повний поділ між закарпатськими та галицькими вірниками в Америці стався уже після Першої світової війни.

Роль мукачівського єпископа у розбудові духовного життя греко-католицької церкви беззаперечна. Це визнали і підписанти протесту «І ми в Європі...», «найвищими достоїнниками серед угорських русинів є три руські єпископи: мукачівський Юліан Фірцак...» (Франко, 1986, с. 343). Незважаючи на плідну діяльність Ю. Фірцака,

під кінець його діяльності загострились безліч невирішених проблем.

Висновки. На зламі XIX –XX століть Мукачівська греко-католицька єпархія все ще зберігала свій вплив на духовне життя краю. Проте прогресивні процеси, які розпочалися ще раніше, почали відігравати вирішальну роль у житті багатонаціонального населення. Церква як інституція вимушена була йти в ногу з часом. Її інтереси представляв досвідчений єпископ так і громадський діяч Юлій Фірцак. Будучи лідером закарпатських греко-католиків, високоосвіченою особистістю, єпископ намагався вплинути на розвиток негативних явищ, які не завжди склалися на користь церкви, його народу. Будучи людиною свого часу, приймаючи безпосередню участь у політичному та культурному житті краю, Ю. Фірцак був вимушений рахуватися з тими соціально-економічними змінами, які відбулись у часи його правління. Серед викликів церкви постало питання протидії мадяризації, сприяння у покращенні матеріального добробуту населення. Саме в цей період розгорнулася активна ідеологічна підготовка до майбутньої війни за перерозподіл світу, в якій правлячі кола сусідніх держав, втягнули і церкву. На цьому фоні повсюдно посилюються шовіністичні ідеї, націоналістичні, робітничі, релігійні рухи.

Проведення Верховинської та американської акції були взаємопов'язаними не тільки в часі, але й за своїм змістом. Верховинську акцію проводив угорський уряд, залучивши до її проведення Мукачівську єпархію у відповідальний період підготовки. Мукачівський єпископ зайняв активну позицію та за цілковитої підтримки населення став генератором проведення Верховинської акції. Не стояло остеронь і рядове духовенство.

Мукачівська єпархія прийняла участь в припиненні еміграції закарпатців до Америки, однак безуспішно. Її роль активно проявлялась у боротьбі за встановлення американської греко-католицької єпархії для вихідців із Закарпаття. Через політичні та релігійні протистояння серед емігрантів, зокрема поширення православного руху у краї, утворення американської єпархії відкладалося. Участь в американській акції набуло політичного характеру.

Подальший історичний розвиток XX століття перекреслив всі сподівання правлячих кіл та духовенства на збереження територіальної цілісності і релігійної приналежності. У світлі нових досліджень, історична спадщина Ю. Фірцака заслуговує на переоцінку. Можна зробити висновок про те, що у переддень Першої світової війни, Мукачівська греко-католицька єпархія користуючись своїм становищем, зуміла вплинути на розвиток соціально-економічного життя Закарпаття та призупинити розвиток небажаних для неї процесів. Досліджуваний період потребує додаткового вивчення у контексті процесів, що відбувалися у в наступних десятиліттях.

Список використаних джерел

- Botlik, J., 1997. Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Új mandátum könyvkiadó, Budapest. 335 l.
- Braun, L., 2017. A hegyvidéki akció története 1897-1910 között, Debreceni egyetem BTK, 257 old.

- Braun L., 2013. Az amerikai kivándorlás és Firczak Gyula szerepvállalása a Hegyvidéki akcióban. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2, 21-29 old.
- Gönczi, A., 2007. Ruszin szkizmatikus mozgalom a XX század elején. Ungvár-Beregszász: PoliPrint - II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 140 old.
- Marosi, I., 2010. A munkácsi görög katolikus egyház kihívásai és a megoldási kísérletek Firczak Gyula püspök (1891-1912) tevékenysége idején. Licencia dolgozat. Pázmány Péter katolikus egyetem hittudományi kar, Budapest, 163 old.
- Marosi, I., 2010. Firczak Gyula (1836-1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai, *Acta Beregsasiensis, Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II*. Том IX, № 2, с. 75-91.
- Mayer, M., 1971. Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a század elején, *Történelmi szemle XIV évfolyam* 1-2. Szám, 106 – 132 old.
- Mayer, M., 1977. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. Akadémiai Kiadó, Budapest, 255 old.
- Pálvölgyi, B., 2018. Lehetetlen küldetés. A magyar migrációs politika kihívásai (1900-1924), *Századok*, 152. Évfolyam, 1. szám, 127-145 old.
- Tutuskó, Á., 2016. Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai vonatkozásai, Budapest, 232 old.
- Vasárnapi Ujság*, 43 évf. 1896, 9 szám, Budapest, március 1. Magyarok Amerikában - az első magyarországi görög szert. róm. kat. lelkész Amerikában.
- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 151, оп. 2, спр. 16. Листування з міністерством культів та освіти Угорщини про необхідність організації в Америці посади церковного інспектора. (16 квітня 1901 - 1. грудня 1901) На 23 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 17. Листування з головою ради міністрів Угорщини про вжиття заходів проти еміграції жителів Верховини. (12 червня 1901 – 1 січня 1902). На 17 арк.
- ф. 151, оп. 2, спр. 383. Прохання священників про виділення грошового займу та листування з даного питання за 1901 р. (24 січня 1901 - 17 червня 1901). На 88 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 405. Циркуляри Мукачівського єпископа Фірцак Дюли за 1902 рік. (15 січня 1902- 31 грудня 1902). На 46 арк.
- ДАЗО, ф. 151, ап. 2, спр. 415. Листування з міністерством культів та освіти Угорщини про призначення візитаторів в Америці з обов'язками політичного стеження за емігрантами з Підкарпаття – Войтович Йожефа, Сабов Шімона та Годобая. (- 1902 – 1902 pp.). 51 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 446. Справа про відвідини єпископом Мукачівської єпархії Ватикану з питання про організацію греко-католицької єпархії в Америці. (8 листопада 1904 – 7 березня 1905). На 62 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 478. Прохання священників про видачу дозволу на виїзд в Америку для проходження церковної служби. (3 лютого 1902 – 17 грудня 1902). На 152 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 780. Листування з міністерством Землеробства, Культів і освіти Угорщини про організацію різноманітних господарських курсів (бджолярських, телеграфних та ін.) (15 листопада 1902 – 26 липня 1903). На 22 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 931. Розпорядження єпископа Фірцак Дюли за 1903 рік. (25 листопада – 31 грудня 1903). На 68 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 2, спр. 2370. Повідомлення священника приходу Лаборц-Волья про організацію товариства боротьби з алкоголем та листування про затвердження статуту товариства (15 березня 1903). На 2 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1956. Повідомлення священників з Америки про антидержавну діяльність єпископа Ортінські в Америці, в підтримці православного руху, намаганні приєднання до України та ін. (25 березня 1910 – 3 квітня 1910). 5 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1992. Повідомлення Президії Міністерства Угорщини про нагородження єпископа Фірцак Дюли орденом Залізної корони I ступені та листування з цього приводу. (11 жовтня 1911–14 листопада 1911). На 8 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 17, спр. 1522. Листування з Берегівським фінансовим представництвом. (11 червня 1901- 15 серпня 1901). На 27 арк.
- Данилець, Ю., 2009. Православна церква на Закарпатті у першій половині XX ст. / Передмова В.Фенича, Ужгород: Карпати, 376 с.
- Мандрик, І.О., 1991. Закарпатська еміграція кінця XIX- початку XX ст., Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Випуск 1, Наукова думка, 195 с.
- Мандрик, І.О., 2006. Угорська політика на території Закарпаття в кінці XIX – поч. XX ст. Україна-Угорщина: спільне минуле і сьогодення. Матеріали міжнародної конференції, К.: Ін-т історії України НАН України, с. 177-189.
- Франко, І.Я., 1986. Зібрання творів у 50-и томах, К.: Наукова думка, т. 46, ч. 2, с. 339-350.

References

- Botlik, J., 1997. Hármaz kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Új mandátum könyvkiadó, Budapest, 335 old. (in Hungarian).
- Braun, L., 2017. A hegyvidéki akció története 1897-1910 között, Debreceni egyetem BTK, 257 old. (in Hungarian).
- Braun L., 2013. Az amerikai kivándorlás és Firczak Gyula szerepvállalása a Hegyvidéki akcióban. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2, 21-29 old. (in Hungarian).
- Gönczi, A., 2007. Ruszin szkizmatikus mozgalom a XX század elején. Ungvár-Beregszász: PoliPrint - II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 140 old. (in Hungarian).
- Marosi, I., 2010. A munkácsi görög katolikus egyház kihívásai és a megoldási kísérletek Firczak Gyula püspök (1891-1912) tevékenysége idején. Licencia dolgozat. Pázmány Péter katolikus egyetem hittudományi kar, Budapest, 163 old. (in Hungarian).
- Marosi, I., 2010. Firczak Gyula (1836-1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai, *Acta Beregsasiensis, Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II*. Том IX, № 2, с. 75-91. (in Hungarian).
- Mayer, M., 1977. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. Akadémiai Kiadó, Budapest, 255 old. (in Hungarian).
- Mayer, M., 1971. Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a század elején, *Történelmi szemle XIV évfolyam* 1-2. Szám, 106 – 132 old. (in Hungarian).
- Pálvölgyi, B., 2018. Lehetetlen küldetés. A magyar migrációs politika kihívásai (1900-1924), *Századok*, 152. Évfolyam, 1. szám, 127-145 old. (in Hungarian).

- Tutuskó, Á., 2016. Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai vonatkozásai, Budapest, 232 old. (in Hungarian).
- Vasárnapi Ujság, 43 évf. 1896, 9 szám, Budapest, március 1. Magyarok Amerikában - az első magyarországi görög szert. róm. kat. lelkes Amerikában. (in Hungarian).
- Derzhavnyj arkhiv Zakarpatskoi oblasti (dali – DAZO). DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 16. Listuvannya z ministerstvom kultiv ta osviti Ugorschini pro neobxidnist organizaciji v Americi posadi cerkovnogo inspektora [Correspondence with the Ministry of Cults and Education of Hungary on the need for the organization of Church Inspectorate in America]. (16 kvitnja 1901 - 1. grudnja 1901) Na 23 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 17. Listuvannya z golovoju radi ministriv Ugorschini pro vzhittja zaxodiv proti emigraciji zhiteliv Verhovini [Corresponding with the chairman of the Hungarian Council of Ministers on taking measures against the emigration of Verkhovyna inhabitants]. (12 chervnja 1901 – 1 sichnja 1902). Na 17 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 383. Proxannja svjaschennikov pro vidlennja groshovogo zajmu ta listuvannya z danogo pitannya za 1901 r. [The request of priests for the allocation of a loan and correspondence on this issue for 1901] (24 sichnja 1901 - 17 chervnja 1901). Na 88 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 415. Listuvannya z ministerstvom kultiv ta osviti Ugorschini pro priznachennja vizitatoriv v Americi z obov"jakami politichnogo stezhennja za emigrantami z Pidkarpattja – Vojtovich Jozhefa, Sabov Shimona ta Godobaja [Correspondence with the Ministry of Cults and Education of Hungary on the appointment of visiting agents in America for the purposes of political monitoring of immigrants from Subcarpathia - Voitovich Jozhef, Sabov Shimon and Godobay]. (1902-1902 rr.). 51 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 446. Sprava pro vidvidini jepiskopom Mukachivskoj jeparxiji Vatikanu z pitanja pro organizaciju greko-katolickoi jeparxiji v Americi [Case of visiting bishop of the Mukachevo diocese of the Vatican on the organization of the Greek Catholic Diocese in America] (8 listopada 1904 – 7 bereznja 1905). Na 62 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 450. Cirkulari Mukachivskogo jepiskopa Firciak Djuli za 1902 rik. [Circulars of Mukachevo Bishop Firtsky Dyly for 1902] (15 sichnja 1902 – 31 grudnja 1902). Na 46 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 478. Proxannja svjaschennikov pro vidachu dozvolu na vijezd v Ameriku dlja proxodzhennja cerkovnoji sluzhbi [Requests for priests to issue permission to go to America for church service]. (3 ljutogo 1902 – 17 grudnja 1902). Na 152 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 780. Listuvannya z ministerstvom Zemlerobstva, Kultiv i osviti Ugorschini pro organizaciju riznomanitnix gospodarskix kursiv (bdzholjarskix. telegrafnix ta in.) [Correspondence with the Ministry of Agriculture, Cults and Education of Hungary on the organization of various economic courses (beekeepers, telegraphs, etc.)]. (15 listopada 1902 – 26 lipnja 1903). Na 22 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 931. Rozporjadzhennja jepiskopa Fircak Djuli za 1903 rik. [Ordinance by Bishop Fierzac Dyly for 1903] (25 listopada – 31 grudnja 1903). Na 68 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 2. Spr. 2370. Na 2 ark. Povidomlennja svjaschennika prixodu Laborc-Volja pro organizaciju tovaristva borotbi z alkogolem ta listuvannya pro zatverdzhennja statutu tovaristva [Letter of the priest of the parish Labborz-Volya about the organization of the association for the fight against alcohol and correspondence on the approval of the charter of the partnership] (15 bereznja 1903). Na 2 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 3. Spr. 1956. Povidomlnnja svjaschennikov z Ameriki pro antiderzhavnu dijalnist jepiskopa Ortinski v Americi, v pidtrimci pravoslavno ruXu, namaganni prijednannja do Ukrajini ta in. [Messages from priests from America about the anti-state activities of the bishop of Orton in America, in support of the Orthodox movement, in an attempt to join Ukraine, etc.] (25 bereznja 1910 – 3 kvitnja 1910). 5 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 3. Spr. 1992. Povidomlennja Prezidiji Ministerstva Ugorschini pro nagorodzhennja jepiskopa Fircak Djuli ordenom Zaliznoji koroni I stupeni ta listuvannya z cogo privodu [Message from the Presidency of the Ministry of Hungary on the awarding of the bishop of Fircak Dyul by the Order of the Iron Curtain I degrees and correspondence on this subject] (11 zhovtnja 1911–14 listopada 1911). Na 8 ark. (in Ukrainian).
- DAZO. F. 151. Op. 17. Spr. 1522. Listuvannya z Beregivskim finansovim predstavnicstvom [Correspondence with Beregovo Financial Services] (11 chervnja 1901-15 serpnja 1901). Na 27 ark. (in Ukrainian).
- Danylecj J. Pravoslavna cerkva na Zakarpatti u pershij polovyni XX st. [Orthodox Church in Transcarpathia in the first half of the twentieth century]. Peredmov V. Fenycha. Uzhghorod, 2009. 329 s. (in Ukrainian).
- Mandrik I.O. Zakarpatska emigracija kincja XIX- pochatku XX st. Mizhnarodni zv'jazki Ukrajini: naukovy poshuki i znaxidki [Transcarpathian emigration of the late nineteenth and early twentieth centuries., International relations of Ukraine: scientific searches and finds]. *Vipusk 1. Naukova dumka*, 1991. 195 s. (in Ukrainian).
- Mandrik I.O. Ugorska politika na teritoriji Zakarpattja v kinci XIX – poch.XX st. Ukrajina-Ugorschina: spilne minule i sogodennja [Hungarian politics in the Transcarpathian region at the end of the nineteenth century - beginning. Twentieth century Ukraine-Hungary: common past and present]. Materiali mizhnarodnoji konferenciji. K.: *In-t istoriji Ukrajini NAN Ukrajini*. 2006. stor. 177-189. (in Ukrainian).
- Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh [Collection of works in the 50 th volumes]. K.: *Naukova dumka*, 1986 r., t. 46, ch. 2, s. 339- 350. (in Ukrainian).

SUMMARY

THE PARTICIPATION OF MUKACHEVO GREEK-CATHOLIC DIOCESE IN SOCIO-ECONOMIC LIFE OF TRANSCARPATHIA AT THE END OF THE XIX – BEGINNING OF THE XXTH CENTURY

Yevgeny Mandryk

Post-graduate student of the Department of Modern Ukrainian History and Foreign Countries
SHEE «Uzhhorod National University»

At the turn of the nineteenth and twentieth centuries Transcarpathia was in a difficult socio-economic situation. Shortage of land with a significant population growth, backward production and unemployment, poverty and impoverishment, especially in the mountainous regions were the characteristic features of the region. The leadership of the Mukachevo Greek-Catholic Church headed by Bishop Yu. Firtsak fully understood the situation. They tried to make significant efforts to involve the Government of Hungary in resolving the improvement of the life of the people in the region. "Bishop of the Rusyns" as the Bishop of Mukachevo was called, together with his clergy took part in all governmental and non-governmental activities aimed at strengthening his diocese. As a leader of the Rusyn clergy, a highly educated personality, the bishop led the clergy and tried to influence the development of negative events that did not always evolve in favor of the church, its people. Mukachevo diocese played a significant role in the preparation of the Verkhovyna Action, an explanatory work among the population of the region. Bishop of Mukachevo became the generator of shares at the state level. It was during this period that an active ideological preparation for the forthcoming war unfolded for the redistribution of the world, in which the ruling circles of neighboring states, dragged the church. In parallel with the Verkhovyna campaign, the Mukachevo diocese took part in the stopping of the emigration of the Rusyn population to America. An important role was played by the eparchy in establishing the American Greek-Catholic diocese among immigrants from Transcarpathia. The processes that took place during the last century confirm the correctness of the struggle of the Greek Catholic clergy in defending the rights of the Transcarpathian Rusyns to preserve their original identity.

Keywords: *Mukachevo Greek-Catholic diocese, bishop, episcopal circulars, the Prime Minister, economical associations, labour emigration, Verkhovyna action, american action, Holy Throne.*

ЗАКАРПАТСЬКА ПРЕСА ПРО СТАВЛЕННЯ УРЯДОВЦІВ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ/КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ТА КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ ДО ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ¹

(до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України)

Михайлюк Марина Володимирівна

кандидат історичних наук, науковий співробітник
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

НАН України

E-mail: m.mykhayluk77@ukr.net

http://orcid.org/0000-0001-8357-4744

На основі публікацій в місцевій пресі аналізується становище закарпатських євреїв восени 1938 – навесні 1939 рр. у складі Чехословаччини та Угорщини. Мова йде про автономний край «Підкарпатська Русь», частково анексований Угорщиною, згодом перейменований в «Карпатську Україну». Увага акцентується на з'ясуванні питання щодо відсутності/наявності антисемітизму у високопосадовців Підкарпатської Русі/Карпатської України та Карпатської Січі, їхньому ставленні до єврейської національної меншини. Джерельна база статті представлена періодичними виданнями, що виходили на Закарпатті протягом 1938-1939 рр. (Українське слово, Свобода, Нова свобода, Наступ, Народна воля), а також спогадами учасників подій: українців, євреїв, іноземних спостерігачів. З'ясовано, що офіційно, на шпальтах «Українського слова», «Свободи» і «Нової свободи», які фінансувалися з празького бюджету, урядовці Підкарпатської Русі/Карпатської України не виступали з антисемітськими промовами, а часописи не мали права розміщувати ксенофобські матеріали або статті, які б порушували права національних меншин. Натомість неофіційно урядовці Карпатської України не надто лояльно ставилися до місцевих євреїв за їх таємну підтримку чехів, а в анексованих територіях Закарпаття навіть відкрито підтримку угорців, перевагу в соціально-економічному житті Закарпаття. На приховану позицію урядовців суттєво впливав нацистський антисемітизм та ксенофобська ідеологія ОУН, нелояльне ставлення до євреїв в сусідніх країнах (Угорщині, Румунії, Польщі, Словаччині). Враховуючи публікації в газеті «Наступ», спогади закарпатських євреїв про безчинства січовиків, відверту антисемітську позицію керівництва Карпатської Січі, можна припустити, що січовики справді були причетними до антиєврейських акцій в Карпатській Україні. Масовість і масштабність їхніх дій ще потребує з'ясування, але те, що такі заходи носили локальний та індивідуальний характер знаходить своє підтвердження в різних джерелах. У загальних висновках зазначається, що урядовці Карпатської України і Карпатської Січі по-різному ставилися до єврейської громади Закарпаття. Якщо перші публічно не висловлювали своїх антисемітських переконань і не чіпали євреїв (хоча таємно їх недолюбливали), оскільки в своїх діях були обмежені чехословацьким законодавством; то другі, – січовики-націоналісти (місцеві, біженці з Галичини, емігранти), навпаки, в силу своїх поглядів і незалежності від чехословацького уряду, не цуралися застосовувати фізичну силу по відношенню до євреїв.

Ключові слова: Угорщина, Чехословаччина, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Карпатська Січ, становище євреїв, ставлення до євреїв, антисемітська пропаганда в закарпатській пресі.

Постановка проблеми. Дана тема є малодослідженою як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії, тому потребує суттєвої уваги. В публікаціях українських дослідників євреї

представлені у вирі геополітичних обставин, в якому опинився регіон після Першої світової війни та Першого Віденського арбітражу [Балабан, Гайдук, 2017; Гай-Нижник, 2018; Гон, 2009; Пагіря], як жертви агресії січовиків [Зан, 2019; Радченко, 2016]. Ставлення урядовців Карпатської України до єврейської громади частково відтворено у колективних виданнях ужгородських істориків [Августин Волошин, 2009; Вегеш, Токар, 2009]. Зарубіжні науковці теж звертають увагу на суттєве погіршення становища закарпатських євреїв після Мюнхенського договору, особливо після угорської анексії частини Підкарпатської Русі [Гийдел, 2017; Елінек, 2010; Магочій, Петровський-Штнерн, 2016; Раз Сегал (Raz Segal), 2016].

Метою розвідки є вивчення ставлення урядовців автономної Підкарпатської Русі/Карпатської України,

¹ Стаття є розширеною (доповненою і доопрацьованою) доповіддю, виголошеною на Міжнародній науковій конференції «Карпатська Україна – незалежна держава» (Ужгород, 14-15 березня 2019 р.), яка не увійшла до збірника матеріалів. Див.: Михайлюк М. Закарпатські євреї восени 1938 – навесні 1939 років: Підкарпатська Русь/Карпатська Україна. *Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України*; редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський [та ін.]. Ужгород: Вид-во «Аутдор-шарк», 2019. С. 140-153.

© Михайлюк М. В

членів Карпатської Січі щодо єврейської національної меншини.

Джерельна база представлена періодичними виданнями, що виходили на Закарпатті протягом 1938-1939 рр. [Українське слово, Свобода, Нова свобода, Наступ, Народна воля], а також спогадами учасників подій: українців [Бірчак, 2007; Гренджа-Донський, 2002; Іванчов, 1996; Стахів, 1995; Филонович, 2009], євреїв [Галперт; Голлендер; Крайслер; Мошкович; Ріхтер], іноземних спостерігачів (Вінч, 2012).

Для з'ясування даного питання знаковими і ключовими є часописи:

– «Українське слово» (Ужгород, 1938). Газета виходила з 1932 р. як незалежний суспільно-політичний часопис двічі на тиждень; відповідальний редактор і видавець М. Брацайко;

– «Свобода» (Ужгород). У 1938 р. газета виходила щотижня по вівторках, засновник А. Волошин; відповідальний редактор В. Желтвай;

– «Нова свобода» (Ужгород, з 7 листопада 1938 р. в Хусті). Газета виходила щодня, крім понеділка; засновники А. Волошин і Ю. Ревай; відповідальними редакторами працювали Ф. Ревай, а з кінця січня 1939 р. В. Гренджа-Донський;

– «Наступ» (Ужгород-Хуст). Газета виходила з 23 жовтня 1938 р. спочатку як додаток до «Нової свободи», а згодом як орган націоналістичної думки, двічі на тиждень під редакцією С. Росохи;

– «Народна воля» (додаток до «Наступу») – орган українського селянства і робітництва, виходив двічі на місяць з 18 грудня 1938 р. під редакцією В. Кузьмика.

Виклад основного матеріалу. Серед маловідомих і дискусійних питань, які потребують з'ясування, залишається позиція А. Волошина та його урядовців щодо єврейської національної меншини, яка на кінець 1938 р. нараховувала 65,8 тис. осіб (12,8%) від загальної кількості мешканців Карпатської України [Нова свобода, 1938, 11 грудня, с. 1]. Відомо, що в ужгородських періодичних виданнях «Українське слово» і «Свобода», які виходили в роки автономії краю, а також в «Новій свободі», на долю якої випала угорська анексія частини Закарпаття і переїзд редакції до Хусту, антисемітської пропаганди не проводилося, хоча час від часу останній часопис публікував яскраво виражені антисемітські нотатки, зокрема про неприпустимість єврейських вчителів вчити українських дітей в школах, адже для цього не бракувало українських християнських вчителів. Тому лунав заклик «забиратися жидівським вчителям звідки прийшли. Геть із жидами із наших шкіл!» [Нова свобода, 1938, 23 жовтня, с. 1].

Наприкінці жовтня 1938 р. у «Новій свободі» з'явилося інтерв'ю з прем'єром А. Волошином. На запитання «Як ставиться влада до інших народностей і меншин нашого краю?», він відповів: «Ми всіх шануємо, але вимагаємо, щоб і нас шанували. Нікого не будемо кривдити, кожен громадянин без різниці народності й віри буде мати рівне право. Вибороли ми свободу не лише для себе, але й для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі» [Нова свобода, 1938, 30 жовтня, с. 1]. Але це була

лише порожня декларація, оскільки уряд А. Волошина, свідомо йдучи на співпрацю з Німеччиною, не міг надати єврейській меншині реальних політичних та інших прав, навіть тоді, коли наприкінці грудня 1938 р., делегація єврейських релігійних громад і сіоністських організацій на чолі з відомим політичним лідером Хаїмом Кугелем побувала на прийомі у прем'єра і висловила свою повну підтримку державотворчого процесу в Карпатській Україні, проголошуючи лояльність до української влади. Євреї сподівалися на утворення урядом Єврейської Народної Ради («жидівської канцелярії»), на зразок тих, що діяли для інших національних меншин (німців, русофілів, угорців), однак політичні реалії виявилися іншими. Єврейські лідери та їх організації не отримали можливостей для розвитку [Вегеш, Токар, 2009, с. 258].

За часів чехословацької влади А. Волошин офіційно не мав права виявляти свої антисемітські почуття через проголошену Прагою міжнародну толерантність, терпимість, рівноправність. Тому його справжнє відношення до євреїв можна побачити лише в пресових публікаціях початку ХХ ст. Тоді Закарпаття перебувало у складі Австро-Угорщини, де ставлення до євреїв не було надто толерантним. Так, у статті «Не вибирайте жида за бирову» («Село», 1911) А. Волошин виступив проти тих євреїв-лихварів, які, стаючи керівниками громад, спекулювали на необізнаності й неписьменності земляків. Зокрема «бирова» (старости) робили «гешефти» на тому, що шляхом маніпуляцій переписували на себе маєтки, а потім справи в судах вирішувалися не на користь справжніх власників, адже «бировство – дуже важное чиновство». У подібному ключі написані й інші публікації «Села». Читачам А. Волошин радив обережно купувати коней у підприємливих євреїв і циганів, які, у разі потреби, завжди мали лжесвідків. Щоб запобігти лихові, він спочатку пропонував дізнатися, де живе і чим торгує продавець, а лише потім мати з ним справу. Такі матеріали в пресі часто з'являлися з ініціативи А. Волошина. Вони написані простою мовою у вигляді практичних порад землякам-трударям [Августин Волошин, 2009, с. 377-378].

Попри те, що офіційно урядовці А. Волошина за свою каденцію жодних антисемітських постанов не видали, є відомості про те, що 18 листопада 1938 р. за наказом прем'єра на території Підкарпатської Русі був створений Думенський концтабір (назва походить від гори Думен), в якому мали тримати порушників внутрішніх розпорядків (втікачів та дезертирів, політичних опонентів, спекулянтів, саботажників, ухилинців від військової служби тощо). Як зазначає у своїх спогадах британський журналіст Майкл Вінч, який працював у Хусті, табір був обнесений колючим дротом. Крім решти ув'язнених, там тримали й євреїв-спекулянтів, хоча відомостей про точну кількість бранців він не мав [Вінч, 2012, с. 100].

Табір як «концтабір» біля Рахова згадується в монографії Д. Домбровського [Домбровський, 2012, с. 253]. Проте М. Бандусяк і Ф. Іванчов спростовують значення табору як типового гітлерівського чи сталінського «концтабору». Зокрема М. Бандусяк

зазначає, що табір був створений на базі колишніх житлових бараків і складів, які використовувала чехословацька жандармерія ще з 1936 р. Після Віденського арбітражу, чехословацький уряд на вимогу крайового командування поліції та жандармерії у цих бараках створив в'язницю для ізоляції злочинців (насамперед, проугорських «елементів» і сепаратистів). Режим утримання був ліберальним. Житлові бараки опалювалися. Табір охороняла і доглядала чехословацька жандармерія, навіть правила утримання в'язнів були написані чеською мовою. Ув'язнених ніхто не катував і не вбивав. А навпаки їм дозволялося відвідувати знайомих у Рахові, приймати у себе, закуповувати продукти в магазинах міста та отримувати передачі. Хто мав гроші, в супроводі жандармів, міг відвідувати місцевий ресторан. Як такої охорони не було, ізолювані могли легко втекти, але цього не робили. На початку 1939 р. інтенсивно розбудовувалася Карпатська Січ. Оскільки в Хусті ще не була підготовлена для неї казарма, то частину січовиків тимчасово розмістили у бараку Думену, але до табору вони жодного стосунку не мали. У березні 1939 р. політична ситуація кардинально змінилася. Чехословацька розпалася. Частина жандармерії покинула ізолятор і в'язні Думену розбіглися ще до приходу угорських гонведів [Бандусяк, 1996, с. 217-218].

Один з в'язнів табору, вчитель-русофіл з Іршавщини Федір Іванчов, який перебував у Думені з середини грудня 1938 р. до середини березня 1939 р., додає: «Не з преси, а з розмов я знав, що недавно тут, на Думені, було споруджено так званий концтабір для «неблагонадійного елемента». У житловому бараку, де він перебував, стояли двоповерхові нари з матрацами і військовими ковдрами. У таборі зустрів колег-русофілів з Іршавщини. «Жили ми дружно, не горювали і не вбачали великої трагедії в тому, що опинилися тут. – розповідав він. – Годували нас майже вдосита, даючи тричі на день теплу страву. Чеські жандарми по-одному почергово стояли на варті біля вхідної брами до табору. ...На роботу виганяли рідко. Хіба за потребою для розчистки шосейної дороги від снігу. А в бараку, аби вбити час, грали в карти і співали пісні. ...У Думенському таборі немає забороненої зони, загороженої колючим дротом, а на її чотирьох кутах відсутні вишки з кулеметами, озброєними вартівними. Нема тут щоденних надокучливих і примусових розводів на роботи, на які з лягавими собаками, нарядчики, коменданти і наглядачі виганяють ув'язнених. Немає конвоїра з погрозою вбити за спробу втечі. Немає тут теж табірної ізолятора, куди на кілька діб запроторювали би відмовників від роботи, або тих, що не виконують норми виробітку, яких годують 300 г. хліба на добу та літром води чи кип'ятку. ...Про те, що діялося в краї, ми дуже мало знали. Хіба за переказами новоприбулих табірників» [Карпатська Україна, 2009, с. 655-657].

Серед ув'язнених значилися політичні опоненти українського уряду, зокрема «москвофіли» («руські», «карпатороси»), які противилися усьому українському і чекали на повернення чехословацької влади;

священики як греко-католицької, так і православної єпархій. Однак «проугорські елементи», які нібито чекали на прихід угорців і приєднання Карпатської України до Угорщини, навпаки згодом зазнали від угорців переслідувань і репресій. Ставлення чехословацької жандармерії до ув'язнених було коректним і толерантним і про тортури мова взагалі не йшла [Іванчов, 1996, с. 219-221]. «Надійшов день 15 березня 1939 р., – згадував Ф. Іванчов. – З самого ранку в цей день ми збагнули, що на вхідній брамі табору немає наших охоронців. Ми повиходили з-за огорожі й від цивілів (цивільних осіб – авт.) швидко довідалися, що Підкарпатську Русь окупує гортіївські війська. Зворушлива вістка швидко розігнала усіх нас, табірників, по своїх домівках» [Карпатська Україна, 2009, с. 657].

Тож, Думенський табір для політичних опонентів і порушників внутрішніх розпорядків Підкарпатської Русі/Карпатської України не відповідав тим «класичним» концтаборам гітлерівської Німеччини чи сталінської Росії, де ув'язнені були змушені зранку до вечора відбувати трудову повинність, спокутуючи тим самим власні «гріхи». Табір радше нагадував ізолятор тимчасового утримання, де «неблагонадійний елемент» був ізолюваний від решти суспільства, аби не чинив спротиву і не підбурював народ до антиурядових дій.

Повертаючись до публікацій в пресі Карпатської України слід зазначити, що в грудні 1938 р. в «Новій свободі» з'являється чергова замітка «Мадярщина проти жидів» про обмеження прав євреїв у господарському та політичному житті країни, явно за нацистським зразком. «Жиди впевнені, що настане бойкот жидівських підприємств та торгівлі», – зазначив невідомий автор [Нова свобода, 1938, 7 грудня, с. 4]. За тиждень публікується повідомлення про становище єврейських підприємців в Ужгороді після приходу угорської влади: торгівлі немає, торгівці сумують за минулими часами і мріють про повернення «золотих часів». Угорські воєнки забирали з крамниць все, що їм припадало на око, тим самим відкрито грабуючи єврейських підприємців [Нова свобода, 1938, 13 грудня]. У подальших номерах мова вже йшла про погіршення становища євреїв в Австрії, Угорщині, Румунії, Словаччині, Японії. Про їх намагання покинути Європу і виїхати в США, Латинську Америку, Китай чи Палестину.

Міністр Ю. Ревай в інтерв'ю празькій та закордонній пресі наприкінці лютого 1939 р. виголосив, що «жидівське питання» уряд не думав розв'язувати радикально, оскільки «жидівський елемент» в господарському житті та торгівлі займав ключові позиції [Нова свобода, 1939, 21 лютого, с. 5]. На відміну від нього, урядовець В. Гренджа-Донський у своєму щоденнику навіть не приховував своєї неприязні до євреїв, це при тому, що офіційно на сторінках редакційної ним газети не розміщував антисемітських висловлювань. Звісно, що це було не можливо з огляду на толерантність щодо національних меншин, які проголошувала Прага ще з 1920-х р. Тому редактор лише у своєму щоденнику та спогадах неодноразово писав, що під час угорської окупації частини Закарпаття євреї стали на бік угорців

з метою вислужитися. «Навіть тішаться, що вони мадяри», – зазначив він. Поруч з угорцями ужгородські євреї навіть почепили на груди стрічки угорського триколову [Гренджа-Донський, 2002, с. 47]. Подібну ситуацію спостерігав в Мукачеві, який став угорським Мункачем. Там більшість населення були євреями і, здебільшого, мешкали в центрі містечка, яке прозвали «Палестиною» чи «Закарпатським Єрусалимом». В. Гренджа-Донський писав, що теж зустрічав на вулицях Мукачева євреїв з угорськими кокардами [Гренджа-Донський, 2002, с. 56]. До окупації Угорщиною в Ужгородській окрузі мешкало 9,2 тис. євреїв, в Мукачівській – 8,8 тис. Ще 2 тис. євреїв записалися угорцями [Нова свобода, 1938, 25 листопада, с. 1-2].

На території ж Карпатської України місцеве населення не надто добре ставилося до євреїв, зокрема в с. Майдан, де в центрі села знаходилися єврейські крамниці і всі землі перебували в їхніх руках. За місяць у лютому 1939 р. В. Гренджа-Донський занотував у щоденнику, що в с. Нягові селяни виступили проти спекуляції євреїв, змусили їх виїхати і всі землі під садівництво позабирали собі. Навіть сам Хуст назвав «мадярсько-жидівським гніздом», де на виборах у Сойм понад 2 тис. виборців проголосували проти УНО [Гренджа-Донський, 2002].

Хоча євреї зреагували на заклик своїх політичних і релігійних лідерів і виявили дисципліну, підтримку і лояльність до української влади. З цього приводу Є. Стахів, який їздив по закарпатських селах з агітацією за УНО і А. Волошина, писав: «Після моєї виборчої промови голосувати всім за листу УНО, за батька Волошина, до мене звернулися представники жидівської громади з проханням дозволити в селі встановити дві виборчі урни: окремо для жидів і українців. І коли я заявив, що то проти демократичного виборчого права, євреї мені пояснили: вони хочуть мати окрему урну, бо між населенням є опінія, що вони проти батька Волошина, проти українського уряду. Насправді то не так, і їм потрібна окрема урна на доказ того, що скільки є євреїв – стільки є голосів за батька Волошина, бо в селі є багато українців-русофілів, які голосуватимуть проти. Тут мушу сказати, що євреї дуже добре, дуже прихильно ставилися до влади Карпатської України, і там не було ніякого антисемітизму, жодних антиєврейських вибриків» [Стахів, 1995, с. 54]. Сам Волошин у післявиборчій промові навіть подякував євреям за голосування. Проте, як зазначав один з авторів «Нової Свободи» Остап Сірко, до цього євреї підтримували чехів, але загалом завжди у будь-якій країні були лояльними до суверенної/титової нації [Нова свобода, 1939, 12, 17 лютого, с. 3].

Свідок подій В. Бірчак теж зазначає, що євреї прихильно поставилися до українського уряду з «калькуляції самозбереження» свого хиткого становища з огляду на поширення антисемітських настроїв в сусідніх країнах. З боку урядовців не було видано жодних антиєврейських постанов чи законів [Бірчак, 2007, с. 114].

Станом на 1 лютого 1939 р. статистика єврейських втікачів з території угорського Закарпаття наблизилася до позначки в 195 осіб (першість займали

лише українці) [Нова свобода, 1939, 1 лютого, с. 4]. Як пояснював комісар з питань еміграції М. Бандусяк причини усім відомі: прийняття в Угорщині антиєврейського законодавства, господарський бойкот єврейських підприємств і політичні переслідування. Однак урядовець був впевнений, що бігли євреї не залишаться в Карпатській Україні, а поїдуть далі до Праги [Нова свобода, 1939, 2 березня, с. 4].

Загалом, часопис «Нова Свобода» єврейському питанню уваги майже не приділяв, антисемітських промов лідерів Карпатської України не публікував, адже найголовнішими ворогами визначив угорців («мадярів») та поляків. На останній шпальті газета завжди розміщала рекламу єврейських підприємців з Хусту, Севлюшу (Виноградова) та інших містечок (годинників, млинів, портних, крамарів тощо). У Хусті на середину листопада 1938 р. мешкало 4,5 тис. євреїв [Нова свобода, 1938, 30 листопада, с. 2; Гай-Нижник, 2018, с. 52-53]. Більшість з них торгували шкірою, медом, деревиною, олією, залізом, електроприладами; тримали кав'ярні і ломбарди. Хоча траплялися оголошення про суд над єврейськими крадіями з Хусту, яких арештовували за крадіжку лісу, деревини [Нова свобода, 1939, 9 березня, с. 7].

Тож, офіційно, на шпальтах періодичних видань «Українське слово», «Свобода» і «Нова свобода», які фінансувалися з празького бюджету, урядовці Підкарпатської Русі/Карпатської України не виступали з антисемітськими промовами, а часописи не мали права розміщувати ксенофобські матеріали або статті, які б порушували права національних меншин. Натомість неофіційно (таємно, закулісно, кулуарно) урядовці Карпатської України не надто лояльно ставилися до місцевих євреїв за їх таємну підтримку чехів, а в анексованих територіях Закарпаття навіть відкриту підтримку угорців, перевагу в соціально-економічному житті регіону. Ймовірно, на приховану позицію урядовців суттєво впливав нацистський антисемітизм та ксенофобська ідеологія ОУН, нелояльне ставлення до євреїв в сусідніх країнах: Угорщині, Румунії, Польщі, Словаччині.

Інше дискусійне питання, яке потребує дослідження, пов'язане з антисемітизмом січовиків. Потрібно з'ясувати: чи є підстави стверджувати, що січовики мали антиєврейські погляди, тому чинили безчинства по відношенню до євреїв? Такі підстави є, адже основними гаслами січовиків були «Україна для українців!», «Сильна влада в сильній державі», «Січ нову правду несе, нація понад усе!». Голова штабу Карпатської Січі М. Колодзінський («Гузар») навіть не приховував свого антисемітизму [Зайцев О.], що не могло не позначитися на поглядах підлеглих. На антисемітській позиції стояли І. Рогач, С. Росоха, інші січовики.

Січова газета «Наступ», яка фінансувалася з каси Карпатської Січі, вмещала матеріали яскраво вираженого антисемітського характеру, хоча вони займали незначну частину видання. Так, у січні 1939 р. часопис повідомив про становище заможних євреїв у Мукачеві, в яких відібрали готелі та бари

(«Венеція», «Парк» тощо). Тому мукачівські євреї почувалися пригнічено, ходили понурі та принишкли [Наступ, 1939, 17 січня, с. 2]. Загалом в анексованому регіоні відчувалися сильні антисемітські настрої. На початку лютого січовики готували населення до виборів у Сойм Карпатської України (проводили усну агітацію на колективних зборах селян, розповсюджували агітаційну літературу), і всіх, хто не хотів голосувати за партію «батька» А. Волошина, проголосили ворогами України, влади і народу [Наступ, 1939, 9 лютого]. Це при тому, що молоде покоління не надто позитивно ставилося до «старого», «поміркованого», «малоенергійного» прем'єр-міністра.

На початку березня газета «Наступ» розмістила матеріал про «жидівське засилля» у торгівлі, тому закликала місцян створити курси для сільської молоді, яка б змогла витіснити євреїв з їх експлуатаційного становища, оскільки мільйони до нині «птопають в жидівських кишнях» [Наступ, 1939, 1 березня]. Далі у постанові Другого з'їзду Карпатської Січі (Хуст) йдеться про те, що січовики будуть фізично боротися з «чужинецькими елементами», які наважаться виступити проти Карпатської України, її уряду чи Карпатської Січі: «зліквідувати в корені, уживаючи всіх засобів» [Наступ, 1939, 4 березня, с. 2-3].

В інших номерах аналізувалися публікації німецьких видань Дрездена і Франкфурта про ставлення січовиків до євреїв. Йшлося про те, що Карпатська Січ планувала боротьбу з «паразитами-жидами, які крутаються у гною та бруді, ходять в смердячих халатах та з брудними пейсами». Євреї Хусту боялися молодих січовиків, яких вважали за своїх супротивників, ворогів [Наступ, 1939, 8 березня, с. 2]. Матеріали про діяльність січовиків передавалися до української служби віденського радіо, а також до Української Пресової Служби (УПС), що працювала в Берліні (головний редактор В. Стахів) напряду з Головною канцелярією Карпатської Січі. Про що відомо з повідомлень начальника січової канцелярії Г. Барабаша («Петра Чорного») та інших джерел [Карпатська Україна, 2009, с. 174, 251].

З огляду на те, що антисемітська позиція січовиків була досить відомою в Німеччині і обговорювалася на сторінках німецької преси, – це їх не бентежило, оскільки не толерантне ставлення до євреїв було дотичним до нацистського антисемітизму. До того ж, січовики навіть не приховували і не намагалися заперечувати свої наміри щодо євреїв. Про це яскраво свідчить лист М. Бандусяка від 22 лютого 1939 р. до слідчої комісії при Президії Української Центральної Народної Ради (Хуст) про недоліки в діяльності Карпатської Січі та окремих осіб. «Обвинувачення вношу проти них не з яких-небудь особистих міркувань, а виключно в публічному інтересі, – пояснював він. – Як є загалом звісно, групу так званої націоналістичної молоді представляють І. Рогач, С. Росоха, І. Роман, а з ними співпрацюють Галаган, В. Забавський, І. Петрусь, Ю. Химинець та ін. ...Січовики підозрюються в розбоях, було сконстатовано, що ходять п'яні, по галицькому звичаю терором видають від жидів гроші і подібне.

Особисто і при допомозі січовиків агітують проти офіційного часопису «Нова Свобода», мовляв, вона... соціалістична, називаючи її редакторів марксистами. Це твердив Забавський та Петрусь, і не таїться тим переконанням Рогач. ...Рогач виужив доброти пана прем'єра та дістав від нього звільнення від кавці на часопис «Наступ», який за свою писанину мусив бути конфіскований. ...І. Рогач закликав січовиків розбивати вікна, бити жидів по морді та зривати чеські прапори. Внаслідок такого виховання січовики билися з вояками і поліцією (доказ: Бабота і Шабельський) [Карпатська Україна, 2009, с. 250-253].

На відміну від «Наступу», в націоналістичному часопису «Народна воля» (Хуст) антисемітська риторика відсутня. Натомість газета рясніє антимосковською, антипольською, антиугорською і античеською пропагандою, закликається прогнати всіх окупантів з українських земель, зокрема «мадяронських і москвофільських недобитків» [Народна воля, 1938, 18 грудня, с. 1, 3].

Закарпатські євреї у своїх спогадах, на які часто посилаються українські та зарубіжні фахівці, підтверджують, що січовики агресивно ставилися до меншини: ображали, били, конфісковували нерухоме й рухоме майно, руйнували синагоги [Голлендер; Зан, 2019, с. 68; Елінек, 2010, с. 302-303; Радченко, 2016]. Подібне ставлення до єврейської громади спостерігав і Майкл Вінч [Вінч, 2012, с. 92-93]. Проте січовики мали свої причини ставитися до євреїв з презирством. Негативне відношення носило ту саму природу, що й в частини урядовців Карпатської України, помножену на «зраду» єврейської громади інтересів українського уряду, що виявилася у підтримці угорської окупації краю, допомоги угорським військам у боротьбі з січовиками, домінуванні в соціально-економічному житті Закарпаття.

Член генерального штабу Національної оборони Карпатської України В. Филонович у своїх спогадах щодо подій березня 1939 р. писав: «Село Нересниці прийняло нас мовчки. Вулиці майже цілком пусті – все поховалося. Жиди і мадяри повивішували мадярські прапори. Сховався десь і мадярсько-жидівський відділ, який перед тим обеззброював малі групи українців. Віддаю наказ зірвати мадярські прапори, бо там, де є січовики, не може бути окупантського прапору. Жиди намагаються їх ховати. Жиденята з позаплітуваними в свої жидівські пейси мадярськими триколорами підняли вереск. Та за хвилину всі окупантські прапори були зірвані». Далі зазначає, що його група дійшла до с. Апшиць, де більшість домівок належало євреям, які тримали корчму та крамнички. У Хусті євреї підтримали угорську окупацію краю і разом з «русинами» і «мадярами» радо роздягали вбитих січовиків, вкинутих до р. Тиси, щоб забрати уніформу. «А скільки нещасних жертв лягло трупом на вулицях того Хусту. То зрадливо прозражені місцевими мадяронами й жидами наші січовики знаходили тут смерть, бо своєчасно не встигли було відійти», – підсумував він [Филонович, 2009, с. 38, 51].

Тож, враховуючи публікації в газеті «Наступ», спогади закарпатських євреїв про безчинства

січовиків, відверту антисемітську позицію керівництва Карпатської Січі, можна припустити, що січовики справді були причетними до антиєврейських акцій в Карпатській Україні. Масовість і масштабність їхніх дій ще потребує з'ясування, але те, що такі заходи носили локальний та індивідуальний характер знаходить своє підтвердження в різних джерелах.

Висновки. Урядовці Карпатської України і Карпатської Січі по-різному ставилися до єврейської

групи Закарпаття. Якщо перші публічно не висловлювали своїх антисемітських переконань і не чіпали євреїв (хоча таємно їх недолюбливали), оскільки в своїх діях були обмежені чехословацьким законодавством; то другі, – січовики-націоналісти (місцеві, біженці з Галичини, емігранти), навпаки, в силу своїх поглядів і незалежності від чехословацького уряду, не цуралися застосовувати фізичну силу по відношенню до євреїв з метою їх «перевиховання» і наставляння на шлях істинний.

Список використаних джерел

- Raz, Segal, 2016. *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown and Mass Violence (1914-1945)*. Stanford: *Stanford University Press*, 196 p.
- Августин Волошин: життя і помисли президента Карпатської України, 2009; упор. М. Вегеш, М. Кляп, В. Тарасюк, М. Токар. Вид. 2-ге., Ужгород: *Карпати*, 480 с.
- Балабан, Б., Гайдук, Т., 2017. Карпатська Україна та єврейське питання (жовтень 1938 – березень 1939). *Україна модерна: міждисциплінарний науковий часопис*, Харків-Львів, № 24: Єврейські історії українських теренів, с. 41-63
- Бандусяк, М., 1996. Правда і вигадка про Думен. Карпатська Січ: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі (Ужгород, 11-12 березня 1995 р.); ред.-упор. В. Худанич, Ужгород: МПП «Гражда», с. 217-218
- Бірчак, В., 2007. *Карпатська Україна: Спогади й переживання*, Ужгород: *Гражда*, 198 с.
- Вегеш, М., Токар, М., 2009. Карпатська Україна на шляху державотворення (до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України), Ужгород: *Карпати*, 448 с.
- Вінч, М., 2012. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України, Київ: *Темпора*, 348 с.
- Гай-Нижник, П., 2018. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) 1938-1939 рр. як одна із «розмінних монет» Мюнхенського договору, *Гілея: науковий вісник*, вип. 139, ч. 1: Історичні науки, с. 48-56.
- Галперт, Т. *Спогади* [online] Доступно: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/10-memories-of-galpert-family> (дата звернення: 28.01.2019)
- Гейдел, Е., 2017. *Ахіллесова діра* [Рец.]: Raz, Segal. *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown and Mass Violence (1914-1945)*. Stanford University Press, 2016. *Україна модерна: міждисциплінарний науковий часопис*, Харків-Львів, № 24: Єврейські історії українських теренів, с. 170-189
- Гренджа-Донський, В., 2002. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади, Ужгород: *Вид-во «Закарпаття»*, 514 с.
- Голлендер, Я. *Спогади* [online] Доступно: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/12-memories-of-jacob-hollander> (дата звернення: 28.01.2019)
- Гон, М., 2009. Євреї на українських землях у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини (1918-1939). Нариси з історії та культури євреїв України; упор. - ред. Л. Фінберг, В. Любченко. Вид. 3-тє., Київ: *Дух і Літера*, с. 162-181
- Домбровський, Д., 2012. Польща і Закарпаття (1938-1939), Київ: *Темпора*, 280 с.
- Зайцев, О. Воєнна доктрина Михайла Колодзінського [online] Доступно: <https://www.academia.edu/11322048> (дата звернення: 28.03.2019)
- Зан, М., 2019. Політична участь етнічних меншин у державотворенні Карпатської України. *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (Ужгород, 14-15 березня 2019 р.); редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський [та ін.], Ужгород: *«Аутдор-шарк»*, с. 50-76
- Іванчов, Ф., 1996. Мої спостереження. *Карпатська Січ*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі (Ужгород, 11-12 березня 1995 р.); ред.-упор. В. Худанич, Ужгород: МПП «Гражда», с. 219-221
- Елинск, Й.-А., 2010. Карпатская диаспора. Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848-1948), Ужгород: *Изд-во В. Падяка*, 498 с.
- Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У 2-х тт. Том 1: Карпатська Україна: Документи і матеріали, 2009; упор. О. Довганич, О. Корсун, О. Пагіря, Ужгород: *Закарпаття*, 753 с.
- Крайслер, Д. *Спогади* [online] Доступно: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/15-david-lyudvikovich-chrysler> (дата звернення: 28.01.2019)
- Магочій, П.-Р., Петровський-Штерн, Й., 2016. Євреї та українці: тисячоліття співіснування, Ужгород: *Вид-во В. Падяка*, 316 с.
- Мошкович, І. *Спогади* [online] Доступно: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/17-ivan-henrich-moskovich> (дата звернення: 28.01.2019)
- Народна воля* (Хуст), 1938, 18 грудня
- Наступ* (Хуст), 1939, 17 січня
- Наступ* (Хуст), 1939, 9 лютого
- Наступ* (Хуст), 1939, 1 березня
- Наступ* (Хуст), 1939, 4 березня
- Наступ* (Хуст), 1939, 8 березня
- Нова свобода* (Ужгород), 1938, 23 жовтня
- Нова свобода* (Ужгород), 1938, 30 жовтня
- Нова свобода* (Хуст), 1938, 25 листопада
- Нова свобода* (Хуст), 1938, 30 листопада
- Нова свобода* (Хуст), 1938, 7 грудня

- Нова свобода* (Хуст), 1938, 11 грудня
Нова свобода (Хуст), 1938, 13 грудня
Нова свобода (Хуст), 1939, 1 лютого
Нова свобода (Хуст), 1939, 12 і 17 лютого
Нова свобода (Хуст), 1939, 21 лютого
Нова свобода (Хуст), 1939, 2 березня
Нова свобода (Хуст), 1939, 9 березня
- Пагіря, О. Карпатська Україна у спогадах очевидців (1938–1939). Музей «Територія терору» [online] Доступно: www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=462 (дата звернення: 28.01.2019)
- Радченко, Ю., 2016. Забуте насилля: Карпатська Січ та євреї (1938–1939), Україна модерна [online] Доступно: www.uamoderna.com/md/radchenko-carpathian-sich/2016 (дата звернення: 28.01.2019)
- Ріхтер, Ю. Спогади [online] Доступно: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/21-memories-of-juli-richter> (дата звернення: 28.01.2019)
- Стахів, Є., 1995. Крізь тюрми, підпілля й кордони: повість мого життя, Київ: *Рада*, 318 с.
- Филонович, В., 2009. Березневі дні Карпатської України, Суми: *ФОП Наталуха*, 100 с.

References

- Raz, Segal, 2016. Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown and Mass Violence (1914-1945), Stanford: *Stanford University Press*, 196 p. (in English).
- Avhustyn Voloshyn: zhyttya i pomysly prezydenta Karpatskoi Ukrainu (Augustine Voloshin: life and thoughts of the President of the Carpathian Ukraine); upor. M. Vehesh, M. Klyap, V. Tarasyuk, M. Tokar. Vyd. 2-he, Uzhhorod: *Karpaty*, 2009. 480 s. (in Ukrainian).
- Balaban, B., Hayduk, T., 2017. Karpatska Ukraina ta yevreyske pytannya (zhovten 1938 – berezen 1939) [Carpathian-Ukraine and the Jewish question, October 1938 – March 1939], *Ukraina moderna: mizhdystsiplinary naukovy chasopys*, Kharkiv-Lviv, № 24: Yevreyski istorii ukraiyinskykh tereniv. S. 41-63 (in Ukrainian).
- Bandusyak, M., 1996. Pravda i vyhadka pro Dumen. Karpatska Sich [Truth and Fiction about Dumen. Carpathian Sich]. Materialy naukovy-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 56-y richnytsi Karpatskoi Sichi (Uzhhorod, 11-12 bereznya 1995 r.); red.-upor. V. Khudanych, Uzhhorod: MPP «Hrazhda», s. 217-218 (in Ukrainian).
- Birchak, V., 2007. Karpatska Uraina: Spohady y perezhyvannya [Carpathian Ukraine: Memories and experiences], Uzhhorod: *Grazhda*, 198 s. (in Ukrainian).
- Vehesh, M., Tokar, M., 2009. Karpatska Ukraina na shlyakhu derzhavotvorennia (do 70-richchya proholoshennia derzhavnoyi nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainu) [Carpathian Ukraine on the Way of State Creation: to the 70th anniversary of proclamation of the state independence of the Carpathian Ukraine]. Uzhhorod: *Karpaty*, 448 s. (in Ukrainian).
- Vinch, M., 2012. «Odnodenna derzhava»: svidchennia anhliyskoho ochevydtsya pro podii Karpatskoi Ukrainu [«One-Day State»: Evidence from an English eyewitness about the events of the Carpathian Ukraine], Kyiv: *Tempora*, 348 s. (in Ukrainian).
- Guy-Nyzhnyk, P., 2018. Karpatska Ukraina (Pidkarpatska Rus) 1938-1939 rr. yak odna iz «rozminnykh monet» Myunkhenskoho dohovoru [Carpathian Ukraine (Subcarpathian Rus) 1938-1939 as one of the «modest coins» of the Munich Treaty], *Hileya: naukovy visnyk*. Vyp. 139. Ch. 1: Istorychni nauky. S. 48-56 (in Ukrainian).
- Halpert T. Spohady [Memoirs] [online] <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/10-memories-of-galpert-family> (in Russian).
- Hyidel, E., 2017. Achillesova dira [Rets.] Achilles hole [Rect.]: Raz, Segal. Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown and Mass Violence (1914-1945). Stanford University Press, 2016, *Ukraina moderna: mizhdystsiplinary naukovy chasopys*, Kharkiv-Lviv, № 24: Yevreyski istorii ukraiyinskykh tereniv. S. 170-189 (in Ukrainian).
- Hrendzha-Donskyy, V., 2002. Shchastya i hore Karpatskoi Ukrainu. Shchodennyk. Moi spohady [Happiness and grief of the Carpathian Ukraine. Diary. My memories], Uzhhorod: *Vyd-vo «Zakarpattia»*, 514 s. (in Ukrainian).
- Hollender, Ya. Spohady [Memoirs]. [online] <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/12-memories-of-jacob-hollender> (in Russian).
- Hon, M., 2009. Yevreyi na ukraiyinskykh zemlyah u skladi Polshchi, Rumuniyi ta Chekhoslovachchyny (1918-1939) [Jews in the Ukrainian lands of Poland, Romania and Czechoslovakia, 1918-1939]. Narysy z istorii ta kultury evreiv Ukrainu; upor.-red. L. Finberh, V. Lyubchenko. Vyd. 3-te, Kyiv: *Dukh i Litera*, s. 162-181 (in Ukrainian).
- Dombrovskyy, D., 2012. Polshcha i Zakarpattia (1938-1939) [Poland and Transcarpathia, 1938-1939], Kyiv: *Tempora*, 280 s. (in Ukrainian).
- Zaytsev, O. Voyenna doktryna Mykhayla Kolodzinskoho [Military doctrine of Michael Kolodzinsky] [online] <https://www.academia.edu/11322048> (in Ukrainian).
- Zan, M., 2019. Politychna uchast etnichnykh menshyn u derzhavotvorenni Karpatskoi Ukrainu [Political Participation of Ethnic Minorities in the State Creation of the Carpathian Ukraine]. Karpatska Ukraina – nezalezhna derzhava. Materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii, prysvyachenoi 80-richchyu proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainu (Uzhhorod, 14-15 bereznya 2019 r.); Redkol.: M. Vehesh (holova), S. Vidnyanskyy ta in., Uzhhorod: *Vyd-vo «Autdor-shark»*, s. 50-76 (in Ukrainian).
- Ivanchoy, F. Moi sposterezhennia [My observations]. Karpatska Sich: Materialu naukovy-praktychnoi konferentsii, prysvyachenoi 56-y richnytsi Karpatskoi Sichi (Uzhhorod, 11-12 bereznya 1995 r.); red.-upor. V. Khudanych, Uzhhorod: *MPP «Hrazhda»*, 1996. s. 219-221 (in Ukrainian).
- Elynek, Y.-A., 2010. Karpatska dyaspora. Evrey Podkarpatskoy Rusy y Mukacheva (1848-1948) [Carpathian Diaspora. Jews of Subcarpathian Rus and Mukachevo], Uzhhorod: *Yzd-vo V. Padyaka*, 498 s. (in Ukrainian).
- Karpatska Ukraina: Dokumenty i materialy. Khronika podiy. Personalii. U 2-kh tt. Tom 1: Karpatska Ukraina: Dokumenty i materialy [Carpathian Ukraine: Documents and materials. Chronicle of events. Persons. In 2 t. Vol 1: Carpathian Ukraine: Documents and materials], 2009; upor. O. Dovhanych, O. Korsun, O. Pahyrya, Uzhhorod: *Zakarpattia*, 753 s. (in Ukrainian).
- Kraysler D. Spohady [Memoirs] [online] <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/15-david-lyudvikovich-chrysler> (in Russian).
- Mahochi, P.-R., Petrovsky-Shtern, Y., 2016. Evrei ta ukraiyntsi: tysyacholittya spivisnuvannya [Jews and Ukrainians: Millennium of Cohabitation], Uzhhorod: *Vyd-vo V. Padyaka*, 316 s. (in Ukrainian).

- Moshkovych I. Spohady [Memoirs] [online] <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/17-ivan-henrich-moskovich> Russian *Narodna volya* (Khust), 1938, 18 hrudnya (in Ukrainian).
- Nastup* (Khust), 1939, 17 sichnya (in Ukrainian).
- Nastup* (Khust), 1939, 9 lyutoho (in Ukrainian).
- Nastup* (Khust), 1939, 1 bereznya (in Ukrainian).
- Nastup* (Khust), 1939, 4 bereznya (in Ukrainian).
- Nastup* (Khust), 1939, 8 bereznya (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Uzhhorod), 1938, 23 zhovtnya (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Uzhhorod), 1938, 30 zhovtnya (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1938, 25 lystopada (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1938, 30 lystopada (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1938, 7 hrudnya (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1938, 11 hrudnya (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1938, 13 hrudnya (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1939, 1 lyutoho (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1939, 12 i 17 lyutoho (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1939, 21 lyutoho (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1939, 2 bereznya (in Ukrainian).
- Nova svoboda* (Khust), 1939, 9 bereznya (in Ukrainian).
- Pahiry, O. Karpatska Ukraina u spohadakh ochevydtsiv (1938–1939) [Carpathian Ukraine in the memoirs of eyewitnesses, 1938–1939]. Muzei «Terytoriya teroru». [online] www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=462 (in Ukrainian).
- Radchenko, Y., 2016. Zabute nasylyla: Karpatska Sich ta yevreyi (1938–1939) [Forgotten violence: Carpathian Sich and Jews, 1938–1939], *Ukrayina moderna* [online] www.uamoderna.com/md/radchenko-carpathian-sich/2016 (in Ukrainian).
- Rikhter, Yu. Spohady [Memoirs] [online] <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/21-memories-of-juli-richter> (in Russian).
- Stakhiv, Ye., 1995. Kriz tyurny, pidpillya y kondony: povist moho zhyttya [Through prisons, underground and boundaries: the story of my life], Kyiv: *Rada*, 318 s. (in Ukrainian).
- Fylonovych, V., 2009. Bereznevi dni Karpatskoi Ukrainu [March days of the Carpathian Ukraine], Uzhhorod: *Hrazhda*, 96 s. (in Ukrainian).

SUMMARY

TRANSCARPATHIAN PRESS ABOUT THE ATTITUDE OF MEMBERS OF SUBCARPATHIAN RUS/CARPATHIAN UKRAINE AND THE CARPATHIAN SICH TOWARDS JEWISH COMMUN (On the 80th anniversary of the independence of Carpathian Ukraine)

Marina Mykhailiuk

Candidate of Historical Sciences, Researcher
M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian
Archeography and Source Studies
National Academy of Sciences of Ukraine

On the basis of publications in the local press, the situation of Transcarpathian Jews in the autumn of 1938 – the spring of 1939 in the composition of Czechoslovakia and Hungary is analyzed. Autonomous region «Subcarpathian Rus», partly annexed by Hungary, and subsequently renamed «Carpatho-Ukraine». The emphasis is on clarifying the issue of the absence / presence of anti-Semitism in high-ranking officials of Subcarpathian Rus / Carpathian Ukraine and the Carpathian Sich, their attitude to the Jewish national minority. The article have basing of the periodical press out in Transcarpathia during the 1938–1939 biennium (Ukrainian word, Freedom, New Freedom, The attack, People's Will), and the recollections of participants of events: Ukrainian, Jews and foreign observers. Anti-Semitic propaganda not was established officially on the pages of «Ukrainian word», «Freedom» and «New Freedom», which was funded from the Prague budget. Newspapers were not allowed to place xenophobic articles officials Carpathian Ruthenia / Carpatho-Ukraine that violate the rights of national minorities. Carpathian Ukraine was not very loyal to local Jews for their secret support of the Czechs and in areas annexed Transcarpathia even open support Hungarians, advantage in socio-economic life of Transcarpathia. On anti-Semitic position significantly influenced the Nazi anti-Semitism and xenophobic ideology OUN disloyal attitude to Jews in neighboring countries (Hungary, Romania, Poland and Slovakia). Due to publication in the newspaper «The attack», memories Transcarpathian Jewish of atrocities Sich, openly anti-Semitic leadership position Carpathian Sich, suggests that Sich were indeed involved in anti-Jewish actions in the Carpathian Ukraine. The mass and scale of their actions still needs to be clarified, but the fact that such measures were local and individual character finds its confirmation in various sources. In general, it is noted that the officials of the Carpathian Ukraine and the Carpathian Sich treated the Jewish community of Transcarpathia in different ways. If the former did not publicly express their anti-Semitic beliefs and did not touch the Jews (although secretly disliked them), their actions were limited by Czechoslovak law; then the second, the nationalists (local, refugees from Galicia, the emigrants), by contrast, because of their views and independence from the Czechoslovak government, did not refrain from using physical force in relation to the Jews.

Keywords: Hungary, Czechoslovakia, Subcarpathian Rus, Carpatho-Ukraine, Carpathian Sich, Jewish situation, attitude towards Jews, anti-Semitic propaganda in Transcarpathian press.

УНІЙНІ ЗМАГАННЯ В МУКАЧІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ ПІД ВПЛИВОМ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ЧАСІВ ІПАТІЯ ПОТІЯ ТА ЙОСИФА ВЕЛЯМИНА РУТСЬКОГО

Мороз Володимир Романович
кандидат історичних наук (PhD),
науковий співробітник Інституту Історії Церкви
Український католицький університет
E-mail: moroz.volodymyr@ucu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-0852-4285>

У статті досліджено значну роль Київської унійної митрополії на чолі з Іпатієм Потієм та Йосифом Велямином Рутським у процесах становлення унійної ідеї в Мукачівській єпархії першої половини XVII ст. Увагу сфокусовано на аналізі джерельної інформації про обізнаність мукачівських єпископів Сергія (1600 – бл. 1619), Петронія (1623–1627), Івана Григоровича (1627–1633) та Василя Тарасовича (1633–1651) з розвитком унійної справи в Київській митрополії. Зокрема, на основі джерел у розвідці вивчено повідомлення про свячення владики Сергія на Русі, яке міг здійснити сам митрополит Іпатій Потій. Дослідник веде мову про унійні ініціативи перемиського єпископа Атанасія Крупецького у Краснобрідському монастирі на запрошення графа Юрія III Другута в період єпископського служіння Сергія, а також про відносини місії єзуїтів з цим же мукачівським ієрархом. Розглянуто твердження істориків Церкви про перебування владики Петронія на вигнанні у Київській митрополії та прийняття ним унії з римським Апостольським престолом. У розвідці експліковано документальні звістки про навчання владики Івана Григоровича у Володимирі-Волинському та Замості, витлумачено зміст і спрямування його подальших контактів із митрополитом Велямином Рутським. Окрему увагу присвячено питанню галицького походження і тісних зв'язків з Галичиною владики Василя Тарасовича, що першим з мукачівських єпископів публічно прийняв унію, а також встановленню причин його переслідування з боку володаря Мукачівської домінії – трансильванського князя протестанта Юрія II Ракоці. До дослідження описаних процесів і подій автор підходить з точки зору, що вони розгорталися в рамках доби Контрреформації (Католицької Реформації), за якої в Мукачівській єпархії в нових умовах зійшлися (контр)реформаційні зусилля реформатів-кальвіністів, Римської Церкви та Київської унійної митрополії – остання набула динамізму саме завдяки реформам Йосифа Веляміна Рутського.

Ключові слова: Мукачівська єпархія, Київська митрополія, Ужгородська унія, Йосиф Велямин Рутський, Василіанський Чин св. Йосафата, Реформація, Контрреформація, Католицька Реформація.

Берестейська церковна унія 1596 р. – одна з подій, що на багато століть наперед визначили хід історії Київської Церкви і спільнот, члени яких належали чи належать, тяжіли чи тяжать до неї або ж навпаки, опонували чи опонують їй. Вплив цієї спроби втілення єдності Церкви у конкретних історичних умовах XVI–XVII ст., тобто вплив унійної ідеї, завдяки низці обставин вийшов далеко за межі як Київської митрополії, так і церковно-релігійного життя.

Постановка проблеми. Справді, Берестейська унія стала чинником не тільки духовної, але й політичної і, навіть, економічної історії. Будучи укладеною за київського митрополита Михайла Рагози (1589–1599), вона розвинулася та укріпилася за його безпосередніх наступників: Іпатія Потія (1599–1613) і Йосифа Веляміна Рутського (1613–1637). Іпатій Потій – активний промотор Берестейського собору і через те відповідний історичний акт за його іменем отримав назву «Потієвої унії». Його спадкоємець Йосиф Велямин Рутський – одна з ключових постатей в історії не лише втілення ідеї церковної єдності у Київській митрополії, а й поширення її в різних місцевостях

Східної і Центральної Європи. Ще за життя папа Урбан VIII назвав Веляміна Рутського «колоною Церкви», «Атлантом Унії», «Атанасієм Русі» [Niesiecki, 1841, с. 190]. Ім'я цього глави унійної (з'єдиненої) Київської митрополії відоме завдяки його підтримці, спільно з київським православним митрополитом Петром Могилою, ідеї створення єдиного Київського патріархату в єдності з Апостольським престолом у Римі [Блажейовський, 1995, с. 170, 244–245, 578; Власовський, 1990, с. 145, 149–151, 158]. Спадщина Київської Церкви доби Іпатія Потія та Йосифа Веляміна Рутського масштабна, і в ній досі існують сюжети, що чекають на дослідників. Однією з таких тем є роль Київської митрополії та її архиєреїв у поширенні унійних змагань на теренах Мукачівської єпархії. Це питання в наші дні недостатньо висвітлене, а подеколи й ігнороване на догоду штучним конструкціям зразка «With Their Backs to the Mountains» [Magocsi, 2015, с. 77–86]. Творці останніх, декларуючи науковість, одночасно замовчують цілий пласт доступних архівних джерел і наукової літератури. Також у роботах окремих авторів можна зустріти цитати на кшталт: «...головними режисерами та акторами Ужгородської унії були угорські латинські єпископи з Етеру і Естергому та сербський монах василіанин з

комітату *Саболч Петро Партеній Петрович* [Фенич, 2014, с. 93].

У цьому та інших схожих пасажах привертають увагу одразу декілька моментів. *По-перше*, це уникнення або відмова у визнанні суб'єктності історичної Мукачівської єпархії та упущення власної позиції її архиєреїв, духовенства й вірних; мовляв, в унійних змаганнях агентами з'єдинення були передусім зовнішні сили: унія постала зусиллями римо-католиків. *По-друге*, примітним є зведення тривалих і суперечливих процесів дозрівання Мукачівської єпархії для спроби втілення унійної ідеї до однієї-єдиної – навіть не останньої – події з цілої низки: акту, укладеного в каплиці Ужгородського замку 24 квітня 1646 р. *По-третє*, природне прагнення духовенства і вірних єпархії до буття з одновітряними і членами того ж народу, руськими-русинами-руснаками Київської митрополії, в одній спільноті подають як «галицький слід», «виразні “претензії” київського унійного митрополита», «намагання... підпорядкувати Мукачівську унійну єпархію», а то й «руські інтриги» [Фенич, 2014, с. 93, 94, 99, 102]. Тобто, Київську Церкву в історії Мукачівської єпархії стараються показати як негативний фактор шляхом нехтування джерелами і на догоду тяжінню вибудувати в уяві читачів опозицію між чимось «галицьким» або «київським» та чимось «мукачівським».

У світлі сказаного очікуваними є випадки замовчування та браку уваги до низки дійсних коренів унійної ідеї в Мукачівській єпархії, зокрема прикладу Берестейської унії 1596 р., діяльності ієрархів, духовенства і чернецтва Київської митрополії в ході становлення унії на Закарпатті. Термін «gens fidelissima», який стосувався прихильників Ференца Ракоці у його повстанні проти цісарського дому Габсбургів, пробують поширити на все руське (українське) населення краю [Фенич, 2014, с. 99], що аж ніяк не сприяє адекватному до джерел баченню історії. Показово, що в останньому випадку оминають інший історичний факт: сам Ференц Ракоці у листі від 26 лютого 1707 р. писав київському унійному митрополиту Леву Слюбичу Залевському, що Мукачівська єпархія неправдоподібно перебуває у підпорядкуванні остригомського архієпископа, а також просив цього главу Київської митрополії висвятити єпископа для Мукачева [Hodinka, 1911, с. 470-471]. І хоча наступним мукачівським єпископом став не кандидат Ракоці, цілу низку місцевих владик, починаючи від Георгія Геннадія Бізанція [Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 151, оп. 1, спр. 272], у XVIII ст. святили саме київські митрополити.

Мета. Як бачимо, тема становлення унійної ідеї в Мукачівській єпархії та впливу Київської митрополії на цей процес потребує прискіпливої уваги і вивчення на основі джерел, що й стало метою цієї розвідки. Саме з джерел відомо, що основу для унії в Мукачівській єпархії готували перш за все її єпископи Іван Григорович та Василь Тарасович, а не представники латинської Церкви. Також джерела повідомляють, що цей ґрунт готував перемиський єпископ Атанасій Крупецький за мукачівського

єпископа Сергія (1600 – бл. 1619), який на свячення їздив на Русь-Україну в період митрополичого служіння Іпатія Потія. Зрештою, одним із промоторів-стратегів та координаторів втілення ідеї з'єдинення Мукачівської єпархії був і сам митрополит Йосиф Велямин Рутський. У світлі сказаного серед **завдань** поточного дослідження слід назвати збір та аналіз джерельних свідчень про впливи Київської митрополії на унійні процеси в Мукачівській єпархії часів митрополичого служіння Іпатія Потія та Йосифа Веляміна Рутського, відтворення та осмислення відповідних подій релігійно-церковного життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографія питання ролі Київської Церкви періоду митрополитів Потія та Веляміна Рутського в унійних змаганнях Мукачівської єпархії відносно невелика. В основі її лежать передусім дослідження о. Йоаннікія Базилевича, ЧСВВ [Basilovits, 1799], о. Михайла Лучкая [Лучкай, 1999], о. Івана Дулишковича [Дулишкович, 1875], Зігфріда Ашкеназі [Ашкенази, 1926]; о. Олександра Барана [Baran, 1960], о. Міхала Лацка, ТІ [Лацко, 2015; Lacko, 1976], о. Степана Папа [Пап, 2002], о. Атанасія Пекаря, ЧСВВ [Пекар, 1967; Пекар, 1971; Пекар, 1996; Пекар, 1997], архим. Василя Проніна [Пронин, 2009], о. Ігнатія Рата [Rath, 1936]. Цій же темі або окремим її сторонам увагу присвятили, Володимир Фенич [Фенич, 2014] о. Юрай Градош [Gradoš, 2016] та о. Петер Зубко [Zubko, 2016], о. Порфирій Підручний, ЧСВВ [Підручний, 2018].

Джерельну базу для дослідження формує комплекс документів XVII ст. Передусім, це листи Йосифа Веляміна Рутського, опубліковані у збірнику 1956 р. [Haluščynskij, Welykuj, 1956]; новітні листи цього ж митрополита [Мицик, 2001]; листи єпископів-сучасників унійних змагань [Welykuj, 1972]. Важливі документи та їх пояснення містяться у працях о. Йоаннікія Базилевича, ЧСВВ [Basilovits, 1799], о. Михайла Лучкая [Лучкай, 1999, с. 242], о. Івана Дулишковича [Дулишкович, 1875, с. 76-94], Антонія Годинки [Hodinka, 1911, с. 53-54]. Низку неопублікованих джерел для дослідження теми постачають фонди ДАЗО, а також Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДІАЛ).

Виклад основного матеріалу. Отож на зламі XVI–XVII ст. в Мукачівській єпархії обставини почали сприяти тіснішому ознайомленню з ідеєю єдності Церкви – унійною ідеєю. Справді, ще на Берестейському соборі, у таборі тих, хто тоді не прийняв унії, був представник мукачівського єпископа Владислава або ж Василя II – архімандрит монастиря св. Пантелеймона з Афону Матвій [Тимошенко, 2007, с. 152]. У 1600 р. волоський воевода Михайло Хоробрий на короткий час об'єднав Волощину, Молдавію і Трансильванію в єдину державу. Зайнявши також Березький комітат, він прогнав мукачівського владика Петронія, поставивши натомість на місцевій кафедрі архімандрита монастиря у Тісмані Сергія [Пекар, 2014, с. 24; Baran, 1960, с. 53; Lacko, 1976, с. 65]. Єпископ Петроній, як чернець-василіянин, із супутником о. Іваном Григоровичем – парохом села Мідяниця теперішнього Іршавського району Закарпатської області [Rath, 1936,

с. 37] знайшов притулок серед співбратів у Київській митрополії.

Ще за життя воєводи Михайла владика Сергій порозумівся з братом австрійського імператора Рудольфа архикнязем Матвієм Габсбургом і 26 березня 1601 р. отримав від нього захисну грамоту «шановному вірному брату Сергію, єпископу русинів грецького обряду» [ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 2; Basilovits, 1799, ч. 1, с. 42-43]; 28 квітня того ж року архиєрей отримав захисну грамоту від найвищого генерала, капітана королівства Угорщини князя Фердинанда з Гонзаги «превелебному пану Сергію, єпископу русинів грецького обряду» [Лучкай, 1999, с. 242; ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 3; Basilovits, 1799, ч. 1, с. 43-44]. Після того, як політична ситуація вкотре змінилася, 17 грудня 1606 р. цей же єпископ отримав охоронну грамоту від трансильванського князя Стефана Бочкая [Basilovits, 1799, с. 45-46; Пап, 2002, с. 142], а по його смерті знайшов патронів в особах молдавського господаря Симеона Могили (батька Петра Могили) і Валентина Другета. При цьому якраз Симеон Могила закріпив за мукачівським єпископом маєтності Грушівського монастиря [Лучкай, 1999, с. 244-245; Перфецький, 1917, с. 22-23; Hodinka, 1911, с. 49-51; Lacko, 1976, с. 56-57].

Але єпископ Сергій також мав змогу познайомитися зі спробою відновити єдність Церкви на теренах її втілення – у Київській митрополії. Це засвідчує, зокрема, лист бенедиківського священника Миколи (швидше всього, Бенедиківці теперішнього Мукачівського району Закарпатської області, менш імовірно, що Benedikovse Пряшівського краю у Словаччині) від 13 жовтня 1603 р., присвячений справі заснування відповідної парафіяльної церкви, але зі згадкою про попередні події. Ось уривок та інтерпретація за о. Михайлом Лучкаєм згідно з сучасним виданням його праці:

«*Коли м ход(ив) з Отцем Сергієм до Руси, з владикою купил ем звун за 12 золотих*». Таким чином є перший слід про те, що єпископ відправився з кліром в Русію тільки для того, щоб здійснити посвячення; не говорить – в Польщу, а в Русію, тобто Київ» [Лучкай, 1999, с. 242].

На цей момент звернув увагу історик Євген Перфецький, який користувався рукописом «Історії» о. Лучкая і в публікації 1917 р. навів церковнослов'янський текст згаданого листа та латинський текст інтерпретації від самого о. Лучкая. В ньому про поїздку на Русь ідеться: «*et inseritur colimъ ходиль зъ Отцемъ Сергіємъ до Русси зъ Владыкою купилемъ звун за 12 золот. primit vestigium fine consecrationis ad Russiam Kioviam eundi*» [Перфецький, 1917, с. 21]. Аналогічно услід за о. Лучкаєм у цьому випадку пішов о. Степан Пап, вказавши, що невідомо, хто вділив йому архиєрейські свячення [Пап, 2002, с. 141]. Про те, хто міг святити Сергія, якщо він був дійсно у столиці Русі-України, мова буде далі.

Якими були висновки Сергія від побаченого під час своєї мандрівки, невідомо через брак джерел. Але о. Лучкай резонно акцентував, що цей ієрарх керував «руською Церквою», тобто Мукачівською єпархією, і

нічого не втратив з того, що йому було передано. 20 квітня 1616 р. граф Симеон (Сигізмунд) Форгач – католик-конвертит із протестантизму – видав у Кошицях декрет владиці Сергію, яким дозволив збирати допомогу серед русинів: «*названий єпископ Сергій також, за їх звичаєм, хай іде поміж своїх русинів і хай має вільний доступ*» [Лучкай, 1999, с. 245; ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 70; Hodinka A., 1911, 51-52].

Міхал Лацко піддавав сумніву тезу про те, що владика Сергій побував у Києві, бо там уже був унійний митрополит, а не православний. Словацький автор вважав, що Сергій, як православний, не міг звертатися по свячення до унійного ієрарха, а поїхав для цього до молдавського митрополита. Також він вів мову про те, що Сергій відвідував, швидше всього, тільки Західну Україну, і наголошував, що цей єпископ – румун, тож мав би триматися румунської Церкви [Lacko, 1976, с. 58]. Втім, епоха націоналізмів тоді ще не настала і, до прикладу, навіть через 30 років походження не завадило сину молдавського господаря Петру Могили стати визначним київським – саме руським – митрополитом. Є підстави вважати вірогідною думку, що подібним чином, тобто поза координатами, які пізніше почало задавати суспільним відносинам почуття етнічного ексклюзивізму, розвивалася і ситуація з владикою Сергієм.

Описані вище події відбувалися в період митрополичого служіння Іпатія Потія. У 1613 р. він упокоївся і на Київську катедру зійшов Йосиф Велямин Рутський, про якого слід подати детальнішу інформацію. Хресне ім'я цього церковного достойника – Іван. Він народився у 1574 р. в Ругі біля містечка Новгородок (Новогрудок) теперішньої Гродненської обл. у Білорусі в родині кальвіністів, але хрестив його православний священник [Саверчанка 1994, с. 11-12]. Майбутній архиєрей навчався у Вильні, Празі, Вюрцбурзі та Римі. У свої 17 років він повернувся до католицтва, що викликало конфлікт з батьками. Починаючи з 1603 р., він перебував у підпорядкуванні митрополита Іпатія Потія. Із 1605 р. – ректор грецької колегії у Вильні, із 1607 р. – у Виленському василіянському монастирі Св. Трійці, де заприятелював зі священномучеником Йосафатом Кунцевичем. У 1608 р. Йосиф Велямин Рутський призначений вікарієм митрополита для Литви. У 1609 р. він стає архимандритом монастиря. Із 1611 р. його номіновано, а в 1612 р. проголошено коад'ютором митрополита Києва і єпископом Галича.

Як писав про діяльність митрополита Йосифа Веляміна Рутського Йосиф Сліпий: «*В справі закріплення Унії Рутський старався обсадити єпархії відданими Унії особами. В Перемішлі правив оборонцем Унії єпископ Атанасій Крупецький, у Володимирі єпископ Йоахим Мороховський, предложений ще Іпатієм Потієм*» [Сліпий, 1996, с. 323].

І от за єпископського служіння Сергія, але вже в часи митрополита Йосифа Веляміна Руського, в Мукачівській єпархії зафіксована перша інспірована ідеалами Берестейської унії спроба досягти з'єдинення з Апостольським престолом. У той період

під час навчання в Празі до католицизму із кальвінізму повернувся Юрій III Другет (1583–1620), який перейнявся справою навернення і своїх підданих русько-візантійського обряду. А що єзуїтські місіонери латинського обряду успіху серед них не мали, то з вересня 1613 р. цією працею зайнявся перемиський унійний єпископ Атанасій Крупецький. Він оселився у Краснобрідському монастирі в посіlostях Другетів, бо до Мукачівського монастиря його не допустив не владики Сергій, а володар Мукачівської домінії угорський граф Микола Естергазі – римо-католик. Сергій же, на думку Євгена Перфецького та о. Атанасія Пекаря, у той час перебував в Грушівському монастирі [Пекар, 1996, с. 252; Перфецький, 1917, с. 23, 29; Lasko 1976, с. 57]. Утім, річні листи Товариства Ісусового (єзуїтів) за 1613–1614 рр. містять повідомлення про мукачівського єпископа, «з ким були частими наші зустрічі, аби привести його та все його духовенство до єдності з Римською Церквою, але на правду [вони лишилися] безуспішні» [Litteræ, 1619, с. 148; Lasko, 1976, с. 58]. Також згадана вище грамота графа Форгача з 1616 р. чітко вказує, що єпископ Сергій жив у Мукачівському монастирі [Hodinka 1911, с. 51].

Загалом позиція єпископа Сергія у вимірах сучасних йому подій Контрреформації – Католицької Реформації – досі залишається невисвітленою. Зрозуміло, що він не діяв як явний антагоніст унійних процесів. Взвзявшись розтлумачити поведінку цього архиєрея у світлі повідомлень про нього самого та врахувавши його мовчазну поставу щодо діяльності владики Крупецького, о. Рат дійшов до висновку, відмінного від висновку о. Лацка: «На початку XVII ст. Мукачівська єпархія розширювалася та зміцнювалася. Єпископ Сергій (1601–1616), без сумніву, був висвячений кийвським митрополитом Іпатієм Потієм, який мав найбільші заслуги для Берестейської унії, укладеної 1595 р. Бочкай займенував його у 1606 р. єпископом усіх угорських русів» [Rath, 1936, с. 43].

При згадці про 1595 р. о. Рат мав на увазі день 23 грудня того року, коли єпископи володимирський і берестейський Іпатій Потій та луцький і острозький Кирило Терлецький під час урочистої церемонії у Ватикані склали визнання віри й послуху папі. Того ж дня папа Климент VIII проголосив апостольську конституцію «Magnus Dominus» [Гудзяк, 2000, с. 296]. Що ж до наведеного рішення Бочкай, то у відповідному джерелі, виданому о. Йоаннієм Базилевичем, і перевиданому Антонієм Годинкою, твердження сформульоване як: «Quoniam nos fidelem nostrum Sergium universorum Ruthenorum in hoc regno nostro Hung. et claustris districtus Munkachiensis ep[iscopu]m...» [ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 6; Basilovits, 1799, ч. 1, с. 45; Hodinka, 1911, с. 39].

З огляду на подані свідчення єзуїтів, можна вести мову про те, що мукачівський єпископ у своїй діяльності вагався і, що цілком можливо, орієнтувався на досвід сусідів-єпископів зі Львова та Перемишля Гедеона Балабана й Михайла Копистенського, котрі не прийняли унії у Бересті. Як вдало відзначив о. Рат, хоча Берестейська унія стосувалася передусім «русів у

Польщі», тобто Речі Посполитій, «угорські руси перебували в постійному контакті з русами польськими і Київською митрополією. Тому вони дуже швидко довідалися про те, які вигоди дала унія польським русам» [Rath, 1936, с. 56].

Владиці Крупецькому шляхом детальних пояснень сутності унійної справи у Красному Броді вдалося схилити до себе ченців і понад 50 священників. Ієрарх планував проголосити з'єдинення з Апостольським престолом на празник Зішестя Св. Духа у 1614 р., бо саме цього дня мав освятити новозбудований монастирський храм. Але коли у надвечір'я свята він сказав тимчасово закрити церкву з чудотворною іконою Матері Божої, щоб навести лад серед юрби паломників, то цим скористалися опоненти і поширили чутку, що через унію вірним не можна буде спокійно молитися у храмі. Натовп, підбурений провокаторами, кинувся до церкви, виважив двері і міг побити єпископа та духовенство, але цього не допустила охорона, надана графом Другетом [Rath, 1936, с. 56; Пап, 2002, с. 142]. Відтак у празник перемиський архиєрей освятив храм, але з'єдинення не проголосив. Потім він повернувся до своєї єпархії. Як зазначав Йосиф Велямин Рутський у листі до коронного підчашого Миколая Сенявського від 8(28) квітня 1629 р., владики Крупецький залишив у Мукачівській єпархії своїм намісником священника-грека Софронія. Проте той виявився самовільним, проголосив себе єпископом і був прогнаний після 1620 р. [Мицик, 2001, с. 469]. Перемиський єпископ і надалі цікавився ситуацією у Мукачівській єпархії: «...утримував стосунки з прихильними до унії закарпатськими священниками, а згодом був зв'язковим між кийвським митрополитом Й. Рутським і мукачівськими владиками» [Пекар, 1996, с. 253]. Як побачимо далі, твердження Перфецького про те, що після інциденту 1614 р. у цього ієрарха зникло стремління продовжувати свою релігійну діяльність в Мукачівській єпархії, не має підстав [Перфецький, 1917, с. 32]. Загалом запрошення вельможі-конвертита графа Другета і діяльність єпископа Крупецького у Мукачівській єпархії доцільно також розглядати в рамках доби Контрреформації (католицької Реформації). З одного боку, тут ідеться про процеси, інспіровані активністю Римської Церкви, а з іншого – про активну реформовану унійну Київську митрополію і тяглість давнього тісного зв'язку Закарпаття з Перемиською єпархією уже в нових умовах.

Між іншим, ангажуватися у справі Закарпаття перемиському владиці було зручно ще й з огляду на те, що у 1412–1769 рр. частина Спішу перебувала у складі Польського королівства як застава за 37 тис. кіп «широких грошей празьких», які король Ягайло позичив Сигізмундові Люксембурзькому.

Існує ще одне важливе свідчення з періоду 1610-х рр. щодо того, якими шляхами унійна ідея з Київської митрополії поширювалася через Карпати. Йдеться про знайдену в архіві Пожонської (Братиславської) капітули грамоту 15 (25) жовтня 1617 р. Якіма Іллі Мороховського – василянина, унійного єпарха Володимира Волинського і Берестя у 1613–1631 рр., якою він відрядив з'єдиненого ченця

Івана на навчання у тамтешній колегії та академії. «Таким чином у Володимирі вже і науки розквітали, і унія була в пошані», пише, розглядаючи цей документ, о. Лучкай [Лучкай, 1999, с. 245; копію див. у ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 12].

Майбутній владика Мороховський у 1596–1603 рр. навчався у Грецькій колегії в Римі разом з Йосифом Велямином Рутським [Блажейовський, 1996, с. 296], і міг бувати в Мукачівській єпархії. Зрештою, супутник владики Петронія на вигнанні Іван Григорович також закінчив богословські студії в Речі Посполитій: у катедральній школі у Володимирі Волинському при владіці Мороховському. Це саме про нього йдеться у названій вище грамоті 1617 р. Про це вів мову уже Тиводар Легоцький [Пекар, 1996, с. 254; Lehoszky, 1904, с. 21]. Також, як засвідчив митрополит Велямин Рутський, Григорович навчався у Замості [Мицик, 2001, с. 469; Пекар, 1967, с. 26; Пекар, 2014, с. 24, 124]. Лучкай та Дулишкович, які не знали про ці факти з біографії мукачівського єпископа, відверто дивувалися його освіченістю на тлі загального стану освіти духовенства Мукачівської єпархії [Дулишкович, 1875, с. 85; Лучкай, 1999, с. 250].

Саме тоді, коли тривала історія з вигнанням єпископа Петронія, а Іван Григорович здобував освіту у Київській митрополії, митрополит Велямин Рутський у 1617 р. реформував монаше життя З'єдиненої Церкви: створив спільний новіціят; стимулював об'єднання обителів в конгрегацію на чолі з протоархимандритом, першим з яких став він сам; написав правила для монахів, які прийняли на капітулі 1621 р. [Підручний, 2018, с. 51-52; Підручний, П'єтнотко, 2017, с. 119, 174; Сліпий, 1996, с. 321]. Чернече життя у митрополії жваво розвивалося і якщо на початку до згаданої конгрегації увійшли сім монастирів, то у 1624 р. їх було вже понад 20 [Сліпий, 1996, с. 322]. Також митрополит дбав про захист прав світського духовенства, закладав і підтримував школи [Сліпий, 1996, с. 322-323]. Єпископ із Мукачева та його помічник могли на власні очі побачити зміни, які несла з собою унія. І вони обоє перейняли ідеї унійними ідеями.

Владика Сергій урядував Мукачівською єпархією приблизно до 1619 р. Тоді почалося чергове повстання угорських магнатів на чолі з Гавриїлом Бетленом і єпископ, як припускають, попрямував через Річ Посполиту до молдавського воєводи Раду Міхні. Звідти, за о. Лацком, він повернувся до монастиря у Тісмані, де був архимандритом у 1626 р. і помер, імовірно, перед 1629 р. [Lacko, 1976, с. 57-58]. З іншого боку, Перфецький акцентував, що в 1633 р. Сергій перебував у Грушівському монастирі [Перфецький, 1917, с. 23]. Як би там не було, але на катедру до Мукачева він уже не повертався.

Тим часом Мукачівська домінія перейшла до трансильванського князя Бетлена. Цей правитель мав тісні зв'язки зі шляхтою Речі Посполитої, оскільки сам належав то табору, який підтримував трансильванську родину Баторіїв. З останньої походив польський король Стефан Баторій. І от Бетлен допустив владика Петронія до катедри. Як писав о. Лучкай: «Про те, що він був обраний, а не призначений, що [його] Габріель Бетлен тільки

затвердив, свідчать листи того ж правителя Бетлена, якими він за виняткову щирість у чернечій присязі (sic!) відрекомендованого йому затверджує на єпископську посаду» [Лучкай, 1999, с. 247].

Є інформація, що ці рекомендації були надані зусиллями київського митрополита [Пекар, 1967, с. 26]. Тут слід відзначити ще один момент: у номінаційній грамоті Петронію від 10 лютого 1623 р. Гавриїл Бетлен згадує його Церкву, вдається до слова «unionis» – «єдність, спільнота»: «Tibi Reverendo Petronio, Ecclesiarum unionis Graecae...», що о. Лацко переклав як «...тобі, шановний Петронію, єпископу церков Грецького союзу (унії)...» [Basilovits, 1799, ч. 1, с. 47-48; Lacko, 1976, с. 65]. Далі у цьому ж документі трансильванський князь ще двічі вживає «Graecae unionis» [ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 14; Basilovits, 1799, ч. 1, с. 48, 49; Hodinka, 1911, с. 53-54]. Ігнатій Рат розглядав цей момент як згадку про унійні успіхи Атанасія Крупецького [Rath, 1936, с. 40]. На перший погляд це пояснення виглядає дискусійним, бо в документі йдеться саме про характеристику мукачівського єпископа Петронія та його Церкви, а не про діяльність перемиського єпископа. Втім, примітно, що не тільки дослідники-католики, а й православні автори визнавали чи припускали, що Петроній був першим єпископом Закарпаття, який особисто прийняв унію [Ашкинази, 1926, с. 9; Пронин, 2009, с. 192-193; Baran, 1960, 54; Lacko, 1976, с. 66]. Про його позицію опосередковано свідчить і те, кого він обрав за наступника перед своєю смертю 1627 р.

Владика Петроній схилив духовенство до обрання на мукачівську катедру саме о. Івана Григоровича. Відомо, що тоді був ще один альтернативний претендент на єпископський престол – якийсь чернець Мукачівського монастиря. Але його кандидатуру відкинули через те, що він був «чужинцем» [Rath, 1936, с. 37; Пап 2002, с. 143].

Іван Григорович отримав номінацію на єпископа від Гавриїла Бетлена 12 січня 1627 р. [ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 52; ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 15; Basilovits, 1799, ч. 1, с. 50-54; Hodinka, 1911, с. 57-60]. У порозумінні з митрополитом Велямином Рутським і заради того, щоб не повторилася краснорідська сцена 1614 р., він поїхав на висвячення до нез'єдиненого митрополита Варлаама у Яссах [Пекар, 1967, с. 26-27; Baran, 1960, с. 56-57; Lacko, 1976, с. 67]. Звідти 16 жовтня 1627 р. мукачівський владика написав лист константинопольському патріарху Кирилу Лукарісу з проханням надіслати йому катехизм [Haluščynskij, Welykyj, 1956, с. 207; Welykyj, 1972, с. 116]. Патріарха звинувачувати в тяжінні до кальвінізму; аналіз його катехизму мав стати приводом до розпорання з ним відносин та переходу до єдності з Апостольським престолом у Римі. Своїм зверненням Григорович, як чітко писав митрополит Велямин Рутський у листі до Конгрегації поширення віри від 28 червня 1628 р., ішов «за прикладом нашого Мелетія» [Haluščynskij, Welykyj, 1956, с. 207], тобто архієпископа Мелетія Смотрицького – колишнього переслідувача покійного вже полоцького архієпископа-священномученика Йосафата Кунцевича.

Останній звертався до патріарха Кирила Лукаріса з проханням пояснити правди віри 21 серпня 1627 р., тобто за неповних два місяці до мукачівського ієрарха.

Смотрицький після довгих вагань і поневірянь таки перейшов до унійної Церкви. А от на лист владики Григоровича константинопольський патріарх промовчав – не дав приводу для осуду та розриву [Пекар, 1967, с. 27, 98-99; Frick, 1995, с. 98-99; Haluščynskuj, Welykuj, 1956, с. 207; Welykuj, 1972, с. 130-148]. Зрештою, у Смотрицького в цьому випадку був досвід перебування у Константинополі в 1623–1624 рр.: він бачив, за його словами, «еретицький терор», читав катехизм Кирила Лукаріса, який визнав пізніше еретицьким, спілкувався з прихильниками кальвінізму в оточенні цього патріарха [Frick, 1995, с. 96, 99]. З іншого боку, у ситуації Івана Григоровича слід зауважити те, що Мукачівська єпархія частково, а її єпископська резиденція у монастирі на Чернечій горі безпосередньо, перебували у володіннях князів-протестантів, налаштованих вороже до католиків. Достатніх зовнішніх та внутрішніх умов для офіційного переходу цієї єпархії до єдності з Апостольським престолом тоді ще бракувало.

Поміж тим, у Яссах владики Григорович одразу вділив священниці свячення Василю Тарасовичу і з цього стає зрозумілим, що згаданим ченцем-претендентом на мукачівську катедру Тарасович не був. Назад обоє поверталися через Галичину, аби зустрітися і додатково порадитися з київським митрополитом. Про це писав у звіті в Рим від 28 червня 1628 р. сам Велямин Рутський [Haluščynskuj, Welykuj, 1956, с. 207]. Цей лист цитував о. Пекар [Пекар, 1967, с. 27; Пекар, 2014, с. 125], а все ж, варто знову навести відповідні слова з огляду на важливість свідчення, викладеного у них: *«На початку лютого переїжджав через ці сторони мукачівський єпископ грецького обряду з Мадярицини, висвячений на початку цього року митрополитом Валахії на єпископа тих частин Мадярицини й Семигороду, де від старих часів знаходяться численні руські поселення. Тому й їхній єпископ – русин, добре знаний мені. Він теж з нами, хоч ще не цілком досконало. При Божій допомозі ми його цілковито позискасмо, утримуючи з ним зносини через наших післанців»* [Haluščynskuj, Welykuj, 1956, с. 207].

Київський митрополит і мукачівський єпископ і надалі контактували. Як «нашого русина» характеризує митрополит Велямин Рутський цього владику і в листі до Миколая Сенявського. У документі також йдеться про те, що за кілька років до 1629 р. Григорович гостював у Сенявського [Мицик, 2001, с. 469]. За сприяння єпископа з Мукачева київський митрополит прагнув налагодити стосунки з митрополитом і владиками Валахії та Молдавії [Haluščynskuj, Welykuj, 1956, с. 207]. Як бачимо, документи спростовують твердження про те, що «Іоаннь Григоровичъ (1627–1638), былъ искренно православный» в ексклюзивістському тлумаченні цього терміну [Ашкинази, 1926, с. 9].

Широту бачення унійної справи Йосифом Велямином Рутським засвідчує і те, що одразу після

розгляду ситуації Мукачівської єпархії у листі в Рим від 28 червня 1628 р. він переходить до огляду потреб з'єдинених християн Хорватії *«нашої слов'янської мови, які вживають ті ж, богослужбові книги, що й ми»* [Haluščynskuj, Welykuj, 1956, с. 207]. Достовірну інформацію звітти митрополиту постачав чернець-василіянин Методій Терлецький – майбутній єпископ холмський, який перебуваючи на студіях у Римі, за дорученням Веляміна Рутського мав здійснити візит ad limina до Риму від імені київського митрополита та владики, а дорогою туди на доручення цісаря Фердинанда II та віденського нунція Карла Караффи завернув до вірних східного обряду – хорватських ускоків. Саме до Методія Терлецького під час аудієнції папа Урбан VIII промовив відомі, сповнені надії, слова *«O mei Rutheni, per vos ego Orientem spero convertendum»* – *«О, мої русини, через вас я сподіваюся повернути Схід»*. Цей же папа у 1629 р. призначив о. Терлецького головним проповідником серед ускоків у Жумберку. Між ними чернець працював до призначення на холмську катедру і навіть після цього цікавився їхнім релігійним життям [Джуджар, 1986, с. 31].

Після смерті князя Бетлена у 1629 р. на деякий час стихло військове протистояння між трансильванськими володарями та австрійськими цісарськими військами і їх союзниками, але Мукачівська доміна залишилася у посіlostях протестантів – цим разом родини Ракоці. Вдалика Григорович помер у 1633 р., а його наступником став Василій Тарасович, який також поїхав на свячення в Молдавію, у ті ж Ясси [ДАЗО, ф. 64, оп. 5, спр. 16; ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 61; ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 16; Лучкай, 1999, с. 251; Basilovits, 1799, ч. 1, с. 58-62]. Сучасники і наступники Тарасовича відзначали його знання мов, особливу богословську обізнаність, а також його участь усним і писемним словом у католицько-протестантській полеміці [Лучкай, 1999, с. 251-252; Петрушевич, 1874, с. 478].

Проте 5 лютого 1637 р. упокоївся в Бозі митрополит Велямин Рутський. Головним дорадником мукачівського єпископа Тарасовича в унійних змаганнях став владики Крупецький, який з його дозволу навіть візитував Мукачівську єпархію [Пекар, 1967, с. 28; Пекар, 1971, с. 276; Пекар, 1996, с. 258; Varan, 1960, с. 58]. Тоді унійна ідея в Мукачівській єпархії уже укріпилася так, що не занепала, попри переслідування й два ув'язнення владики Тарасовича з боку Ракоці [ДАЗО, ф. 64, оп. 5, спр. 16; ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 69; ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 70; ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 71; ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 72; ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 73; Лацко, 2015, с. 120-122; Пекар, 1967, с. 28-30; Varan, 1960, с. 58; Lasko, 1976, с. 70-99]. Показово, що у списку звиновачень у бік єпископа, які лунали від князя та його прибличників, було те, що він переправляв прибутки монастиря на збереження до Польщі (у Річ Посполиту, передусім до Галичини), а також те, що утримує при собі багато священників та семінаристів звітти [Дулишкович, 1874, с. 94; Лучкай, 1999, с. 264; Rath 1936, с. 57]. Та ситуація з прибутками є зрозумілою, адже Ракоці претендували на власність Церкви і вже відібрали багато маєтностей, а єпископ

намагався це все рятувати [Перфецький, 1917, с. 36-37, 39]. Зрозуміло і те, що саме священиків і семінаристів галицького походження владика Василій залучав до поширення унійної ідеї у своїй єпархії: «Так, ми бачимо, що в числі других обвинувачень його, йому інкримінувалося в провину не тільки його зносини з Галичиною, куди він відсилав частку своїх доходів з Мукачівського монастиря, але і те, що він приймав у себе в Мукачеві галицьке унійське духовенство, а в Мукачівськiм монастирі тримав галицьких студентів (учеників галицького духовного семінара. Що се в дійсності могло бути отак, як говорить його обвинувачення, в тім не може бути ніякого сумніву. Тарасович зумисне міг старати ся приваблювати до себе, у свою єпархію галицьке унійське духовенство, котре під видом православного дійсно могло доволі успішно сіяти зерна нової віри» [Перфецький, 1917, с. 38-39].

Отож, у випадку з переслідуванням мукачівського єпископа Тарасовича маємо перший зафіксований випадок того, як угорські протестантські еліти прагнули ізолювати Закарпаття від «поляків» (пізніше поширення набув термін «галичан»). Політика ізоляціонізму згодом стала однією з характерних рис мадяронства і тутешняцтва, ідеологи яких прагнули перетворити русинів-українців регіону на окремий маленький народ – меншину Угорщини. Як знаємо з історії, ці спроби не вдалися. Тут же бачимо, що їх початки сягають щонайменше XVII ст., і вони були наслідком реакції князя-протестанта, який у католицтві, в даному випадку східному, вбачав небезпеку для вигідного собі принципу *cuius regio eius religio* та контролю над Церквою, а передусім над її маєтками. Але опір князя прояснив ситуацію як для єпископа – о. Лучкай прямо писав, що спершу владика Тарасович був наївним [Лучкай, 1999, с. 252], – так і для духовенства єпархії. А тому відомий богослов о. Ернст Крістоф Суттнер мав усі підстави написати: «Щоб краще протистояти натиску князів [протестантів], східні християни з околиць Мукачева об'єдналися в 40-х рр. XVII ст. з Католицькою Церквою. Вони відчували спорідненість з нею, бо утиски кальвіністської верхівки супроти традиційного східного благочестя водночас були спрямовані й проти звичаїв латинників. На протизагу протестантам, римо-католики не вимагали відмови від споконвічної літургійної спадщини та рідної мови» [Суттнер, 2000, с. 109].

Це – характеристика, яка визнає, але не перенаголошує суб'єктність Мукачівської єпархії: не розчиняє її в Римській Церкві і не протиставляє Київській Церкві.

Аналогічно до гонінь на мукачівського єпископа з боку Ракоці, випробуванням для Мукачівської єпархії став унійний акт 1646 р. Тоді Церква вистояла, незважаючи на те, що сам документ був кроком підпорядкування її духовенства і вірних ягерському римо-католицькому єпископу Юрію Якушичу – рідному брату власниці місцевої домінії Анни Другет, яка й збрала цих священиків. Справді, підписавши його, душпастирі ствердили, що: «Ми, які нижче підписалися, проголошуємо від імені свого і своїх

наступників, що найсвітлішого і найдостойнішого пана, пана Юрія Якушича і т. д., єпископа ягерського і т. д. і його законних наступників на єпископстві ягерському за наших наступних і легітимних єпископів, ординаріїв, прелатів та єпархів визнаємо; йому і всім їм належну пошану й послух, які юрисдикція духовна і церковна його і їх всіх вимагає, вірно та під присягою обіцяємо й гарантуємо. Також жодного іншого єпископа за ординарія нашого, крім названого чи названих найсвітлішого і найдостойнішого єпископа або ж єпископів, не будемо визнавати, доки будемо в його чи в їх єпархіях перебувати. Без його чи їх погодження, схвалення, дозвільного листа не будемо від когось свячення приймати, парохії змінювати, ані щось вчиняти, що його юрисдикції перечити може. Тих також, кого настоятелями нашими або ж суфраганам, вікаріями або ж архідіяконами згаданий найсвітліший і найдостойніший єпископ або наступники нам поставлять, визнавати наступними й легітимними настоятелями по-християнськи обіцяємо. На підтвердження й закріплення цієї великої справи ми наші підписи власноручні і печать захисну подали. Ужгород, дня 24 квітня 1646» [текст оригіналу див. у Gradoš, 2016, с. 232-235; Zubko, 2016, с. 7-8].

Висновки. Отож можна підсумувати, що Київська унійна митрополія часів Іпатія Потія і Йосифа Веляміна Рутського відіграла дуже важливу та активну роль у становленні унійної ідеї в Мукачівській єпархії. Джерельна база забезпечує дослідника значним масивом матеріалів для висвітлення відповідних процесів, а ігнорування їх свідчить про позанаукові інтенції окремих авторів. Зрозуміло, що викладений в Ужгороді у 1646 р. формат унії через поглинання не був плодом праці ані київського митрополита, ані його однодумців-єпископів із Київської митрополії, зокрема перемиського, ані проектом Апостольського престолу. Не прагнули такого єднання шляхом підпорядкування і мукачівські владика, у тому числі наступник Василя Тарасовича Партеній Петрович. Надалі акт 24 квітня 1646 р. призвів до спроб заперечити існування Мукачівської єпархії, численних принижень її вірних, духовенства та ієрархів. Одним з його результатів стала затяжна боротьба за визнання єпархії: протистояння тривало понад століття до її канонічного встановлення у 1771 р. [Лацко, 2015, с. 128-131; Пекар, 1997, с. 45-70]. Увесь цей час, незважаючи на складні умови Мукачівська єпархія здобувала підтримку з Київської митрополії і спадщина митрополитів Іпатія Потія та Йосифа Веляміна Рутського продовжувала жити тут. Показово, що до кінця XVIII ст. місцеві ченці-василіяни – ядро єпархії, в середовищі якого здавна обирали місцевих ієрархів, користувалися чернечими правилами, укладеними главою Київської Церкви Велямином Рутським [Кинах, 1924]. Загалом слід наголосити, що особливо цей київський митрополит-василіянин, як безпосередньо, так і через своїх соратників, дієво доклався до поширення та утвердження ідеї єдності Церкви в Мукачівській єпархії і заслуговує на пам'ять в ній.

Список використаних джерел

- Baran A., 1960. Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 10, Romae, 111 с.
- Basilovits J., 1799. Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs, pro religiosius ruthenis ordinis sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCLX. factae, ч. 1–3, Cassovia, 104+208+140 с.
- Frick D. A., 1995. Meletij Smotryc'kyj, Harvard, 395 с.
- Gradoš J., 2016. Užhorodská únia z 24. Apríla 1646 vo svelte jej dokumentu, *Theologos, teologická revue*. №2, Prešov, с. 229–241.
- Haluščynskij T., Welykyj A., 1956. Epistolae Josephi Velamin Rutskyj Metropolitae Kioviensis Catholici (1613–1637), т. 1: 1600–1640, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 3, Romae, 410 с.
- Hodinka A., 1911. A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, т. 1: 1458–1715, Ungvár, 668 с.
- Lacko M., 1976. The Union of Užhorod, Cleveland – Rome, 190 с.
- Lehoczky T., 1904. A beregmegyei görögyszertartásu katolikus lelkészség története a XIX. század végéig, Munkács, 472 с.
- Litterae Societatis Iesu annorum duorum, 1613, et 1614, ad patres, et fratres eiusdem Societatis, 1619, Lugduni, 789 p.
- Magocsy P. R., 2015. With Their Backs to the Mountains. Budapest, 511 с.
- Niesiecki K., 1841. Herbarz polski, т. 8, Lipsk, 652 с.
- Rath I., 1936. Eparchie munkáčeká od r. 1498 do nastoupení Tarasovičova r. 1634, Praha, 61 s.
- Welykyj A., 1972. Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900), т. 1: 1600–1640, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 3, Romae, 333 с.
- Zubko P., 2016. O dokumente Užhorodskej únie z 24. Apríla 1646, *Slavica slovacca*, №1, Bratislava, с. 3–9.
- Ашкинази З., 1926. Правосланое движеніе въ Подкарпатской Руси, Ужгородъ, 40 с.
- Блажейовський Д., 1995. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля, т. 1, Львів, 646 с.
- Блажейовський Д., 1996. Ієрархія Київської Церкви (861–1996), Львів, 567 с.
- Власовський І., 1990. Нарис історії Української Православної Церкви, т. 2, Нью Йорк – Київ – Бавн Брук, 397 с.
- Гудзяк Б., 2000. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії, Львів, 426 с.
- ДАЗО, ф. 64, оп. 5, спр. 16, 27 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 1, спр. 272, 1 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 52, 4 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 61, 4 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 69, 2 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 70, 2 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 71, 2 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 72, 2 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 73, 18 арк.
- Джуджар Ю., 1986. Католицька Церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 44, Рим, 200 с.
- Дулишковичь І., 1875. Историческія черты Угро-Русскихъ, ч. 2, Унгварь, 140 с.
- Кинах Г., 1924. Велямина Рутського Правила для монахів Ч. св. Василя В., *Analecta OSBM*, т. 1, Жовква, с. 56–72.
- Лацко М., 2015. Ужгородська унія (1646), Вільгельм де Фріс. Рим і Патріярхати Сходу, Львів, с. 119–174.
- Лучкай М., 1999. Історія карпатських русинів, т. 2, Ужгород, 388 с.
- Мицик Ю., 2001. 3 епістолярної спадщини київського митрополита Йосифа (Рутського), *Ковчег: Науковий збірник з церковної історії*, ч. 3, Львів, с. 463–469.
- Пап С., 2002. Історія Закарпаття, т. 2, Івано-Франківськ, 448 с.
- Пекар А., 1971. Василяни – носії унійних ідей на Закарпатті, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 2, т. 7 (13), Рим, с. 272–282.
- Пекар А., 1967. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. 1, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 22, Рим, 241 с.
- Пекар А., 1997. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. 2, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 50, Рим – Львів, 492 с.
- Пекар А., 2014. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. 3, Ужгород, 224 с.
- Пекар А., 1996. Ужгородська унія та її творці (1646–1996), *Analecta OSBM*, серія 2, секція 2, т. 15, Рим, с. 247–300.
- Перфецький Е., 1917. Угорська Русь-Україна в першій половині XVII-го століття, *Україна: науковий трьохмісячник українознавства*, №3–4, Київ, с. 19–42.
- Петрушевичь А., 1874. Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ, *Литературный сборник издаваемый Галицко-русскою Матицею 1872 и 1873*, Львовъ, 700 с.
- Підручний П., 2018. Історичний нарис законодавства Василянського Чину св. Йосафата (1617–2018), *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 57, Рим – Львів, 392 с.
- Підручний П., П'єтничко Б., 2017. Василянські генеральні капітули від 1617 по 1636 рік, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 55, Рим – Львів, 510 с.
- Пронин В., 2009. История Православной Церкви на Закарпатье, Ужгород, 527 с.
- Саверчанка І., 1994. Апостал яднання і веры, Мінск, 67 с.
- Сліпий Й., 1996. Історія Вселенської Церкви на Україні, т. 4, ч. 1, Твори патріярха і кардинала Йосифа, т. 18, Рим, 520 с.
- Суттнер Е. К., 2000. Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії, *Ковчег: Науковий збірник із церковної історії*, ч. 2, Львів, с. 99–114 с.
- Тимошенко Л., 2007. Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники, *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*, №7, Київ, с. 141–166.
- Фенич В., 2014. Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.), *Тисячоліття – Millenia: Науковий щорічник*, №1, Ужгород, с. 89–103.
- ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, 124 арк.

References

- Baran A., 1960. Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 10, Romae, 111 с.
- Basilovits J., 1799. Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs, pro religiosis ruthenis ordinis sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCCLX. factae, ч. 1–3, Cassoviae, 104+208+140 с.
- Frick D. A., 1995. Meletij Smotryc'kyj, Harvard, 395 с.
- Gradoš J., 2016. Užhorodská únia z 24. Apríla 1646 vo svelte jej dokumentu, *Theologos, teologická revue*. №2, Prešov, с. 229–241.
- Haluščynskij T., Welykyj A., 1956. Epistolae Josephi Velamin Rutskyj Metropolitae Kioviensis Catholici (1613–1637), т. 1: 1600–1640, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 3, Romae, 410 с.
- Hodinka A., 1911. A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, т. 1: 1458–1715, Ungvár, 668 с.
- Lacko M., 1976. The Union of Užhorod, Cleveland – Rome, 190 с.
- Lehoczy T., 1904. A beregmegyei görögyszertartásu katolikus lelkészséget története a XIX. század végéig, Munkács, 472 с.
- Litterae Societatis Iesu annorum duorum, 1613, et 1614, ad patres, et fratres eiusdem Societatis, 1619, Lugduni, 789 p.
- Magocsy P. R., 2015. With Their Backs to the Mountains. Budapest, 511 с.
- Niesiecki K., 1841. Herbarz polski, т. 8, Lipsk, 652 с.
- Rath I., 1936. Eparchie munkáckáská od r. 1498 do nastoupení Tarasovičova r. 1634, Praha, 61 s.
- Welykyj A., 1972. Litterae episcoporum historiam Ukrainae illustrantes (1600–1900), т. 1: 1600–1640, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 3, Romae, 333 с.
- Zubko P., 2016. O dokumente Užhorodskej únie z 24. Apríla 1646, *Slavica slovacca*, №1, Bratislava, с. 3–9.
- Ashkinazi Z., 1926. Pravoslavnoe dvizhenie v" Podkarpatskoj Rusi [Orthodox movement in the Subcarpathian Rus], Uzhgorod, 40 s. (in Russian).
- Blazhejovs'kyj D., 1995. Berestejs'ka re-uniya ta ukrayins'ka istory`chna dolya i nedolya [Re-Union of Brest and Ukrainian historical fortune and distress], т. 1, L`viv, 646 s. (in Ukrainian).
- Blazhejovs'kyj D., 1996. Iyerarxiya Ky`yivs`koyi Cerkvy` (861–1996) [Hierarchy of the Kyivan Church (861–1996)], L`viv, 567 s. (in Ukrainian).
- Vlasovs'kyj I., 1990. Nary`s istoriyi Ukrayins`koyi Pravoslavnoyi Cerkvy` [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church], т. 2, N`yu Jork – Ky`yiv – Bavm Bruk, 397 s. (in Ukrainian).
- G`udzyak B., 2000. Kry`za i reforma: Ky`yivs`ka my`tropoliya, Czargorods`kyj patriarhat i geneza Berestejs`koyi uniyi [Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest], L`viv, 426 s. (in Ukrainian).
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 64, op. 5, spr. 16, 27 ark.
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 151, op. 1, spr. 272, 1 ark.
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 151, op. 25, spr. 52, 4 ark.
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 151, op. 25, spr. 61, 4 ark.
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 151, op. 25, spr. 69, 2 ark.
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 151, op. 25, spr. 70, 2 ark.
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 151, op. 25, spr. 71, 2 ark.
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 151, op. 25, spr. 72, 2 ark.
- DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. 151, op. 25, spr. 73, 18 ark.
- Dzhudzhar Yu., 1986. Katolycz`ka Cerkva vizantijs`ko-slov`yans`kogo obryadu v Jugoslaviyi [Catholic Church of the Byzantine-Slavonic Rite in Jugoslavia], *Analecta OSBM*, seriya 2, sekciya 1, t. 44, Ry`m, 200 s. (in Ukrainian).
- Dulishkovich" I., 1875. Istoricheskija cherty Ugro-Russkikh [Historical features of the Uhro-Russians], ch. 2, Ungvar", 140 s. (in Russian).
- Ky`nax G., 1924. Velyamy`na Ruts`kogo Pravy`la dlya monaxiv Ch. sv. Vasy`liya V. [Veliamyn Rutsky's Rules for monkshood of the OSBM], *Analecta OSBM*, t. 1, Zhovkva, s. 56–72. (in Ukrainian).
- Laczko M., 2015. Uzhgorods`ka uniya (1646), Vil`gel`m de Fris. Ry`m i Patriarxaty` Sxodu [Union of Uzhhorod, Vries V., de, Rome and the Patriarchates of the East], L`viv, s. 119–174. (in Ukrainian).
- Luchkaj M., 1999. Istoriya karpats`ky`x rusy`niv [History of the Carpathian Ruthenians], т. 2, Uzhgorod, 388 s. (in Ukrainian).
- My`cy`k Yu., 2001. Z epistoljarnoyi spadshhy`ny` ky`yivs`kogo my`tropoly`ta Josy`fa (Ruts`kogo) [From the Epistolary Legacy of Kyivan Metropolitan Josyf Veliamyn (Rutsky)], *Kovcheg: Naukovy`j zbirny`k z cerkovnoyi istoriyi*, ch. 3, L`viv, s. 463–469. (in Ukrainian).
- Pap S., 2002. Istoriya Zakarpattja [History of Transcarpathia], т. 2, Ivano-Frankivsk, 448 s.
- Pekar A., 1971. Vasy`liyan` – nosiyi unijnj`x idej na Zakarpatti [Basilians as agents of the Church unity idea in the Transcarpathia], *Zapy`sky` ChSVV*, seriya 2, sekciya 2, t. 7 (13), Ry`m, s. 272–282. (in Ukrainian).
- Pekar A., 1967. Nary`sy` istoriyi Cerkvy` Zakarpattya [Essays on the Church history in the Transcarpathia], т. 1, *Analecta OSBM*, seriya 2, sekciya 1, t. 22, Ry`m, 241 s. (in Ukrainian).
- Pekar A., 1997. Nary`sy` istoriyi Cerkvy` Zakarpattya [Essays on the Church history in the Transcarpathia], т. 2, *Analecta OSBM*, seriya 2, sekciya 1, t. 50, Ry`m – L`viv, 492 s., (in Ukrainian).
- Pekar A., 2014. Nary`sy` istoriyi Cerkvy` Zakarpattya [Essays on the Church history in the Transcarpathia], т. 3, Uzhgorod, 224 s. (in Ukrainian).
- Pekar A., 1996. Uzhgorods`ka uniya ta yiyi tvorci (1646–1996) [The Union of Uzhhorod and its creators (1646–1996)], *Analecta OSBM*, seriya 2, sekciya 2, t. 15, Ry`m, s. 247–300. (in Ukrainian).
- Perfecz`kyj E., 1917. Ugors`ka Rus`-Ukrayina v pershij polovy`ni XVII-go stolyittya [Hungarian Rus'-Ukraine in first half of the XVII century], *Ukrayina: naukovy`j tr`oxmisyachny`k ukrayinoznavstva*, №3–4, Ky`yiv, s. 19–42. (in Ukrainian).
- Petrushevich" A., 1874. Svodnaja galicko-russkaja lietopis' s" 1600 po 1700 god" [Collected Galician-Russian Chronicle of 1600–1700], *Literaturnyj sbornik" izdavaemyj Galicko-russkoju Maticiju 1872 i 1873*, L`viv", 700 s. (in Russian).
- Pidručny`j P., 2018. Istory`chny`j nary`s zakonodavstva Vasy`liyan`s`kogo Chy`nu sv. Josafata (1617–2018) [Historical Essay on the Basilian Order of Saint Josaphat Legislation (1617–2018)], *Analecta OSBM*, seriya 2, sekciya 1, t. 57, Ry`m – L`viv, 392 s. (in Ukrainian).

- Pidruchnyj P., P'yetnohko B., 2017. Vasyliyans'ki general'ni kapituly` vid 1617 po 1636 rik [Basilian General Capituls of 1617–1636], *Analecta OSBM*, seriya 2, sekciya 1, t. 55, Ry`m – L`viv, 510 s. (in Ukrainian).
- Pronin V., 2009. Istorija Pravoslavnoj Cerkvi na Zakarpat'e [History of the Orthodox Church in the Transcarpathia], Uzhgorod, 527 s. (in Russian).
- Saverčanka I., Apostol Jadrannia I very [Apostle of Unity and Faith], Minsk, 67 s (in Belarusian).
- Slipyj J., 1996. Istorija Vselens'koyi Cerkvy` na Ukrayini [History of the Catholic Church in Ukraine], t. 4, ch. 1, Tvory` patriyarxa i kardy`nala Josy`fa, t. 18, Ry`m, 520 s. (in Ukrainian).
- Suttner E. K., 2000. Znachennya Zamojs`kogo (1720) ta Videns`kogo (1773) sy`nodiv dlya uniativ Rechi Pospoly`toyi ta Gabsburz`koyi monarxiyi [The Significance of the Synods of Zamość (1720) and Vienna (1773) for the Uniates of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Habsburg Monarchy], *Kovcheg: Naukovy`j zbirny`k iz cerkovnoyi istoriyi*, ch. 2, L`viv, s. 99–114 s. (in Ukrainian).
- Ty`mosenko L., 2007. Berestejs`ki cerkovni sobory` u zhovtni 1596 r.: pidgotovka, sklad uchasy`kiv ta providny`ky`, Ukrayina v Central'no-Sxidnij Yevropi (z najdavnishy`x chasiv do kincy XVIII st.) [Church Councils in Berestia in October 1596: Background, Participants and Leaders, Ukraine in Central-Eastern Europe (from the ansient times to XVIII century)], №7, Ky`yiv, s. 141–166. (in Ukrainian).
- Feny`ch V., 2014. Galy`chy`na i Mukachivs`ka yeparxiya (do 1771 r.) [Galicia and the Eparchy of Mukachevo (before 1771)], *Ty`syacholittya – Millenia: Naukovy`j shhorichny`k*, №1, Uzhgorod, s. 89–103. (in Ukrainian).
- CzDIAL, f. 684, op. 1, spr. 1770, 124 ark.

SUMMARY

INFLUENCE OF THE KYIV METROPOLITANATE ON THE ATTEMPTS AT CHURCH UNION IN THE EPARCHY OF MUKACHEVO IN THE TIMES OF HYPATIUS POCIEJ AND JOSEF VELIAMYN RUTSKY

Volodymyr Moroz

Candidate of History, Research fellow at the Institute of Church History Ukrainian Catholic University

The study describes a prominent role of the Kyivan Metropolitanate led by Hypatius Pocij (1599-1613) and Josyf Veliamyn Rutsky (1613-1637) for the development of the Church unity idea in the Eparchy of Mukachevo. The author focuses in analyzing information about Mukachevo bishops' Sergij (1600 – c. 1619), Petronij (1623-1627), Ivan Hryhorovych (1627-1633) and Vasyl Tarasovych (1633–1651) conversance with the progress of the Church union in the Kyivan Metropolitanate. The paper examines a message about bishop's Sergij consecration in Rus', that was, possibly, accomplished by Metropolitan Hypatius Pocij. The research gives an account of unionistic initiatives of the bishop of Peremyshl Athamasij Krupetskyj (1610–1652) in the monastery of Krasnyj Brid, which endured under the protectorship of the count John III Drughet in times of bishop Sergij. The study interprets both contacts of the Jesuits mission with this bishop and an affirmation about bishop's Petronij acquaintance with results of the Union of Brest during his living out of the Eparchy of Mukachevo. The author takes attention to an admission that Petronij converted to Catholicism while he was in the Kyivan Metropolitanate after banishing from Mukachevo by Romanian prince Michael the Brave. The investigation explains data about bishop's Ivan Hryhorovych education in the Kyivan Metropolitanate (in Volodymyr-Volynskyi and Zamosc) and clarifies his contacts with Kyivan Metropolitan Josyf Veliamyn Rutsky. There is regard to the Mukachevo bishop's Vasyl Tarasovych close relations with Galicia. He was the first local hierarch, which officially converted to Catholicism, and he actively engaged Galician clergy for the popularization of the Church unity idea in his Diocese. The research clarifies that mentioned position of the bishop caused persecutions by the Protestant Prince George II Rakoczi. Volodymyr Moroz accepts the considered processes were manifestations of the Counter-Reformation or Catholic Reformation, while in the Eparchy of Mukachevo were actual strong influences of Protestant communities, Latin Church, and Kyivan Metropolitanate. The Kyivan Church then was already strengthened owing to reforms of the Metropolitan Josyf Veliamyn Rutsky, who became very active in enhancement eastern Catholic identity in Transcarpathia.

Keywords: Eparchy of Mukachevo, Kyiv Metropolitanate, Union of Uzhhorod, Josyf Veliamyn Rutsky, Basilian Order of st. Josaphat, Reformation, Counter Reformation, Catholic Reformation.

РАДІОМОВЛЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ЗАКАРПАТТЯ 1945-1991 РОКІВ

Росул Тетяна Іванівна

кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри археології, етнології та культурології

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: tetiana.rosul@uzhnu.edu.ua

ResearcherID: F-6514-2019

<http://orcid.org/0000-0003-0592-3907>

У статті на основі архівних джерел висвітлено організаційні засади формування радіомовлення Закарпаття 1945-1991 рр., проаналізовано особливості роботи редакцій, розкрито основні аспекти розвитку інформаційного простору регіону. У ході дослідження використано загальнонаукові (системного аналізу, аналогії і моделювання), історичні (історико-порівняльний, хронологічний, порівняльний) методи досліджень, також метод контент-аналізу і статистичної обробки інформації. Стаття базується на принципах історизму та об'єктивності. На Закарпатті у 1945-1991 рр. радіо повністю було поставлено на службу державі й комуністичній партії. Усі редакції, всі програми радіомовлення, починаючи від інформаційних – і до художніх чи рекламних, формувалися з метою пропаганди радянської ідеології, відповідно до завдань та цілей внутрішньої і зовнішньої політики. Протягом радянського періоду радіо працювало в умовах відсутності конкурентного інформаційного середовища. Єдиним власником радіомовлення та інформаційного простору загалом була держава, яка задля утвердження і зміцнення політичного режиму, здійснювала тотальний контроль за всіма сторонами суспільного життя, в тому числі й інформаційними потоками. Державна монополія у інформаційному просторі не стимулювала керівництво радіостанції до освоєння нових технологій, розширення аудиторних сегментів, утримання уваги аудиторії. Жанровий діапазон програм закарпатського радіо загалом був однотипним і шаблонним, проте поступово відбувалась еволюція від заміток і репортажів – до радіооглядів, нарисів, круглих столів. За змістовим наповненням аудіоконтент чітко диференціювався на дві групи: перша – інформаційна, друга – розважальна. Комунікаційна стратегія радіомовлення передбачала слабкий зв'язок зі слухачами, який здійснювався лише через листування і т.зв. слухацькі конференції. Загалом, історія еволюції радіомовлення на Закарпатті є невід'ємною складовою частиною соціально-історичної моделі розвитку України, детермінованою соціально-економічними, політичними, етнічними і географічними чинниками. У статті обґрунтовано, що специфіка радіомовлення має історичний характер, його мета полягає не тільки в оперативному донесенні об'єктивної інформації до слухача, а в побудові певної інформаційної реальності з метою управління суспільством.

Ключові слова: *проводове радіо, радіомовлення, інформаційний простір, Закарпаття, мережа, радіопрограма.*

Постановка проблеми. Незважаючи на стрімкий розвиток інформаційних технологій, радіо посідає особливе місце серед великої кількості різноманітних засобів масової комунікації, оскільки слугує «надійним» джерелом інформації, незалежно від часу і місця знаходження реципієнта, а також володіє потужною силою «живого слова», котре переконливіше впливає на свідомість людини, ніж прочитаний текст. Радіо коригує картину світу особи – її цінності, концепти, стереотипи, формує громадську думку, отже, виступає засобом впливу на суспільну свідомість. Еволюція радіомовлення від технічного засобу зв'язку – до виховного інструменту суспільства забезпечувала йому тривале домінування в інформаційному просторі держави.

Специфіка радіомовлення має історичний характер, його мета полягає не тільки в оперативному донесенні об'єктивної інформації до слухача, а в побудові певної інформаційної реальності з метою управління суспільством. Відтак, радіо відразу стало ефективним інструментом пропаганди і масової

агітації, котрим успішно користувалась влада. Яскравим прикладом таких можливостей стало радянське радіомовлення, яке на українських теренах функціонувало протягом 1924 – 1991 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку радіофікації України присвячено роботи цілого ряду науковців. В.Ляхоцький у дисертаційній роботі «Матеріали радиовещания как источник изучения деятельности Компартии Украины в годы Великой Отечественной войны» аналізує архівні документи, тексти ефірних передач воєнного часу [Ляхоцький, 1990]. Ю. Костюк в рамках дисертаційного дослідження розкриває процес виникнення, становлення та розвитку регіонального українського радіомовлення [Костюк, 2015], О. Кошак обґрунтовує специфіку регіонального радіомовлення на прикладі східних областей України [Кошак, 2011]. У дисертації І. Кирич висвітлено теоретико-методологічні засади функціонування суспільного мовлення [Кирич, 2014]. В. Набруско аналізує особливості формування інформаційної політики України [Набруско, 2011]. Т. Горбачевський досліджує інформаційно-культурний простір радіо-

мовлення у Львові [Горбачевський, 2012], Д. Головешко – становлення радіомовлення у Запоріжжі [Головешко, 2011], О. Шамрай – особливості процесу радіофікації сіл центральної України [Шамрай, 2008].

Закарпатська радіожурналістика у науковому дискурсі представлена лише окремими дослідженнями. Зокрема, у розділі «Організація радянського суспільно-політичного і громадського життя та його суперечності» колективної монографії «Нариси з історії Закарпаття. Т.ІІІ (1946-1991)» міститься стисла інформація про динаміку розвитку мережі закарпатського радіо [Нариси, 2003, с. 602-603]. У дослідженні В. Міщанина розкрито специфіку становлення закарпатського радіо та ідеологічні функції першого етапу радіофікації краю [Міщанин, 2012]. У статті М. Улиганець проаналізовано жанрову еволюцію програм протягом 1945-1995 рр. [Улиганець, 2010].

Формулювання цілей статті. Поза увагою дослідників залишилися організаційні засади формування місцевого радіомовлення, питання розвитку медіакультури регіону, особливості роботи редакцій. Звертання до даної теми актуалізується необхідністю якомога повнішого охоплення, опису, аналізу джерел, за допомогою яких можна реконструювати картину становлення і розвитку регіонального радіо на Закарпатті радянської доби.

Виклад основного матеріалу. Регулярні трансляції радіопрограм на території Закарпаття були започатковані у квітні 1927 у зв'язку із запуском Кошицької радіостанції, що засвідчило незначне відставання порівняно зі столицею (наприклад, Празька радіостанція розпочала роботу 18 травня 1923 р., а в Харкові радіомовлення започатковано 16 листопада 1924 р.). Перші три роки програми для регіону трансливались чеською мовою, з 1930 р. практикувались спеціальні щоденні випуски російською, а з 1 грудня 1934 р. – українською мовами. Відтак, протягом міжвоєнного періоду радіо стало найбільш оперативним та зручним способом задоволення інформаційних, культурних і естетичних потреб населення, чисельність слухацької аудиторії швидко зростала, що справляло надзвичайно позитивний вплив на розвиток культури регіону.

Зміна політичної ситуації після Другої світової війни обумовила переворот також в інформаційному просторі краю. Радянська влада використовувала радіо як «оперативний і справжній бойовий помічник вищестоящих організацій» [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 2, спр. 2133, арк. 23], відтак, масова радіофікація Закарпатської області розпочалася у 1945 р. Заглушивши радіосигнали сусідніх держав, народний комісаріат зв'язку СРСР зобов'язав усіх мешканців Закарпаття здати державі власні радіоприймачі та запчастини до них. Згідно із звітом обласної контори зв'язку, наказ виконали 2,5 тисячі мешканців краю, хоча, ймовірно, кількість радіоприймачів у приватній власності була більшою [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 133, арк. 33]. На відміну від етерового методу радіофікації, який панував у Європі у першій половині ХХ ст., радянська влада взяла курс на релейну систему – встановлення проводового радіо, що передбачало синхронізацію інформаційного

простору держави з конкретним фізичним поняттям «територія». Хоча цей метод передбачав значно більші затрати ресурсів і часу, він вважався «найнадійнішим» в умовах прикордоння.

Згідно з планами Центрального управління радіофікації Народного комісаріату зв'язку СРСР, початковий етап радіофікації Закарпаття передбачав будівництво 16 радіовузлів, прокладання 101 км радіоліній, встановлення 112 км підвісок ланцюгів на чужих опорах [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 16, арк. 1]. Варто зазначити, що протягом першого півріччя 1946 р. план розвитку радіомережі успішно виконувався. Так, в області було організовано роботу 1 радіовузла потужністю 1000 вт, 4 – по 500 вт, 1 – 100 вт і 10 – по 25 вт, всього встановлено 848 радіоточок і 36 динаміків [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 26, арк. 1]. Такими темпами повна радіофікація Закарпаття повинна була завершитись у 1948 р., охопивши 536 населених пунктів, у котрих мало бути збудовано 50 радіовузлів загальною потужністю 36,5 квт., встановлено 90365 радіоприймачів, у т.ч. в сільській місцевості – 67040 [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 31, арк. 4]. Однак, брак коштів, гористий рельєф території краю та відсутність електрифікації окремих населених пунктів ускладнювали прокладання дротових мереж, збільшували об'єми лінійних робіт і, відповідно, фінансові затрати. Відтак, виконання плану радіофікації області розтягнулось на десятиріччя. Хоча у 1957 р. радіозв'язком покрито 82,3% території Закарпаття, повністю радіофіковано лише чотири райони – Ужгородський, Берегівський, Хустський та Виноградівський [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 133, арк. 21]. Стівідсоткове виконання плану розвитку радіомережі підтверджене річним звітом аж у 1962 р.

Суттєво гальмував процес радіофікації області фінансовий чинник. Загальна вартість робіт, згідно з кошторисом, складала 814000 крб., які повинні були виділятися з обласного бюджету [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 79, арк. 1]. Радіофікація невеликого міста (наприклад, Севлюша), складала 33413 крб. і фінансувалася з місцевого бюджету. А в селах розвиток радіомережі здійснювався за таким принципом: 91,5% – за кошти колгоспу та 8,5% – з місцевого бюджету. Така практика була поширена на всій території СРСР. Здешевити вартість роботи у селах пропонувалося методом «народного будівництва» та спільного підвішування радіоліній з лініями електропередач. Оскільки фінансові можливості колективних господарств були вкрай обмежені, рішенням Ради Міністрів СРСР їм надавались цільові кредити для радіофікації села в розмірі до 75% від загальних затрат на радіофікацію строком на 2-3 роки [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 4, арк. 3]. Проте, такими пропозиціями скористалось лише 10% колективних господарств.

Якщо темпи зростання радіотрансляційної мережі загалом були задовільними, то приріст радіоточок завжди суттєво відставав від плану. Усі державні підприємства, школи, заклади громадського харчування і т.п., зобов'язувалися підключати радіоточки. З метою ширшого охоплення сільських слухачів встановлювались вуличні динаміки та радіоприймачі колективного прослуховування у

будинках культури, хатах-читальнях, клубах. Кінцева мета радіофікації вважалася досягнутою, якщо 70% помешкань буде радіофіковано. Проте, протягом перших двох років процесу радіофікації області було встановлено лише 24,4% від запланованої кількості приймачів [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 16, арк. 1]. У 1954 р. план приросту радіоточок було виконано всього на 45,1%. Найбільше відставали Великоберезнянський (радіофіковано 4% домогосподарств), Іршавський (5,1%) та Перечинський (8,4%) райони [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 84, арк. 5]. Загалом кількість радіоприймачів складала 3 штуки на 100 осіб населення при плані 15 [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 42, арк. 8]. Серед причин такої ситуації були: релігійні переконання закарпатців, висока вартість підключення абонентів, незадовільне обслуговування радіовузлів і лінійного господарства, тривалі перебої в роботі радіо та неефективне керівництво зі сторони облуправління зв'язку. Виконання плану радіофікації вважалось найважливішим заходом масово-виховної роботи серед населення. Тому до неї залучались партійно-комсомольський актив, місцева інтелігенція, представники громадських організацій. Практикувалися також особисті бесіди працівників з населенням, оголошення в місцевій періодиці, афіші. Якщо селяни відмовлялись подавати індивідуальні заявки на встановлення радіоточки, керівництво колгоспів робило це централізовано і знімало абонентську оплату через колгоспні бухгалтерії.

У 1955 р., враховуючи місцеві умови, Міністерство зв'язку дещо знизило план приросту радіотрансляційних точок в області, але навіть занижений показник виконувався із значним відставанням – на 46,1% [ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 73, арк. 30]. В середині 1960-х рр. мережа радіоприймачів в області складала 12,7 штук на 100 осіб населення. Максимальний показник (15 радіоточок на 100 мешканців) був досягнутий аж наприкінці 1970-х рр.

Середня капітальна вартість робіт по області на одну радіоточку складала 147 крб., що значно перевищувало всесоюзний показник (37 крб.) [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 42, арк. 10]. Причинами такої ситуації стали: невелика щільність радіоточок на 1 км ланцюга, а також неможливість прокладки підземних кабельних ліній через специфічні особливості ґрунтів і рельєфу. Вартість установки радіоточки для населення в Закарпатті теж була найвищою по Україні і складала 43,71 крб. при середньо-республіканському показнику – 22,34 крб. Абонентна плата за користування радіоточками складала 4-5 крб. на місяць. Отже, підключення радіоточки (разом з вартістю апарату) коштувало 80-90 крб., що для більшості колгоспників становило велику суму і не сприяло розширенню контингенту абонентів [ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 61, арк. 11].

Фінансування системи радіомовлення забезпечувалося, переважно, з республіканського бюджету. Якщо у 1946 р. Закарпатське обласне радіо отримувало близько 75% коштів (380000 крб.) як дотацію від Українського радіокомітету, а 25% (80000 крб.) мало отримати від абонентів, то щороку, разом із розширенням мережі, державне фінансування

скорочувалось [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 27, арк. 3]. У 1959 р. радіоцентр було переведено на госпрозрахунок. Таким чином, радіо шукало шляхи залучення додаткових асигнувань через розширення числа абонентів, платні оголошення, рекламу, концерти. Як свідчать річні звіти про роботу обласного радіоцентру, план доходів, здебільшого, перевиконувався на кілька відсотків, що сприяло стабільній роботі організації [ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 134, арк. 1].

Необхідне технічне оснащення радіовузлів у ході радіофікації області повинно було забезпечити Центральне управління радіофікації Народного комісаріату зв'язку СРСР. Однак, на практиці ці плани не виконувались, тому директору обласної радіотрансляційної мережі рекомендувалось придбати на місці значну кількість обладнання (електродвигуни, генератори, акумулятори, вимірювальні прилади і т. ін.), забезпечивши безперебійну роботу інженерно-технічного персоналу. В Ужгороді функціонувало міжобласне відділення «Союзтехрадіо», яке обслуговувало Закарпатську, Чернівецьку та Станіславівську (нині – Івано-Франківську) області.

Ужгородський радіоцентр розміщувався у чотирьох корпусах загальною площею 1023 м², крім того він орендував 675 м² житлової площі для співробітників [ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 36, арк. 18]. У радіодомі функціонували три студії: концертна (125 м², розрахована на колективи до 40 осіб), камерна (46 м²) і мовленнєва (13 м²). Концертна студія використовувалася зрідка. Технічна оснащеність студій була вкрай низькою. Центральне управління виділило для Ужгорода апаратне устаткування СО-2, два магнітофони «Дніпро» і один «Маг-2», а також дві установки «Зондер-Янсен», один динамічний мікрофон та 200 платівок для обладнання фоноархіву студій. Стаціонарні мікрофони не могли забезпечити належний рівень музичних записів, а мобільні установки були відсутні, тому записувати репортажі «на місцях» не було змоги.

Перші кілька років облрадіокомітет вів мовлення через Ужгородську станцію «Пчела», яка у роки війни використовувалась для створення радіоперешкод серед ворожих військ і протидії радіокомпасам авіації [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 26, арк. 1]. Отже, оснащення радіоцентру не відповідало технічним вимогам та не забезпечувало якість радіотрансляції програм з Києва і Москви. Необлаштованість приміщень студії призводила до помилок у роботі радіоцентру – використовувались невідрегульовані мікрофони, в ефірі мали місце перерви, сторонні шуми, накладки телефонних розмов тощо. Крім того, у штатних розписах бракувало посад радіоінженера і техніка-контролера, що незадовільно позначалося на якості трансляцій.

Починаючи із 1951 р. радіотрансляційний центр було переоснащено відповідно до встановлених вимог, здійснено реконструкцію студії, перехід на хвилю 337,1 метра, що покращило якість мовлення. У містах і селищах використовувались транслятори потужністю не менше 500 вт, сільські радіовузли мали потужність 25 вт, а де її не вистачало,

додавались посилювачі типу «УВ-5». В Ужгороді запрацювали радіостанції РВ-199 та РВ-130, які транслювали першу всесоюзну і українську республіканську програми, а також використовувались для обласного радіомовлення. Радіостанція УКХЧм-1 була призначена для трансляції програм республіканського радіо. У 1957 р. було реконструйовано короткохвильовий передавач «УРАЛ» з розширенням діапазону до середніх хвиль, встановлено додатково 6 передавачів СЦР-399. Старі мікрофони типу СДМ та ИД-30 замінено на нові моделі: МЛ-15, МД-42, МД-45, МД-55, що суттєво покращило якість радіосигналу [ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 104, арк. 27].

Враховуючи потужне пропагандистське значення радіо в медіакультурі краю, кадрова політика реалізовувалась за ідеологічними критеріями. На етапі формування штату працівників радіокомітету кадри підбиралися за партійним принципом. Вищу освіту редактори програм здобували не за фахом, а в університеті марксизму-ленінізму (вечірня форма навчання), а це негативно позначалося на якості програм. Наприклад, редактор літературно-музичних програм т.Гутовський не володів українською мовою [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 87, арк. 21]. Суттєво бракувало членів ремонтної бригади. Фахову освіту мали лише 20% технічного персоналу, більшість техпрацівників навчались у вечірній школі робочої молоді [ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 36, арк. 17]. Як зазначено у наказах Міністерства зв'язку, Ужгородський радіоцентр по якісних показниках працював нижче норми, допускав технічні зупинки і відхилення від частотного номіналу найбільше по Україні [ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 40, арк. 2]. Штат обласного радіоцентру був укомплектований повністю аж у 1957 р. З цього часу систематично проводились стажування і підвищення кваліфікації працівників, щорічно оголошувались соціалістичні змагання за звання «Кращий за професією», «Краща зміна», «Кращий цех». З метою залучення фахівців з інженерною вищою освітою, молодим спеціалістам надавалось державне житло, а за потреби – ї земельна ділянка для вирощування овочів, встановлювались пільги щодо оплати комунальних послуг, надавались транспортні послуги тощо.

Рада Міністрів СРСР визначила щоденний мінімальний обсяг державного радіомовлення 10,5 год., які присвячувались трансляціям програм з Москви і Києва. До цього додавалися 1-2 год. ефіру місцевих радіостанцій. Оскільки не було визначено «твердої сітки мовлення», місцеві радіоцентри пристосовувалися до графіку роботи столичного.

Закарпатське обласне мовлення розпочало свою історію 19 грудня 1945 р. радіовиступом представників місцевої інтелігенції, які ділилися своєю радістю з приводу возз'єднання Закарпаття з УРСР. Програми місцевого мовлення заповнювали 73 хв. ефірного часу: з 10.15 до 10.44 год. і з 19.15 до 19.59 год. [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 24, арк. 1]. Враховуючи поліетнічний склад населення краю, Комітет радіофікації та радіомовлення при Раді Міністрів УРСР затвердив для Закарпатського радіокомітету такі програми:

- обласний випуск «Останніх вістей» (щодня, крім неділі та четверга);
- громадсько-політичні передачі українською та російською мовами (у т.ч. 1 раз на тиждень передача для молоді);
- огляд обласних газет українською, російською та угорською мовами у день виходу газет;
- літературно-драматичні передачі українською та російською мовами (1 раз на тиждень);
- музичне мовлення, головним чином, показ художньої самодіяльності;
- передачі для дітей (1 раз на тиждень);
- платні інформації та оголошення [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 83, арк. 2].

З 1951 р. Ужгородська радіостанція збільшила обсяг мовлення до 2,5 год. на добу (15% загального ефірного часу), що поряд зі Львівським радіо складало найбільший регіональний контент по УРСР (інші обласні радіокомітети отримали ефірні квоти близько 45 хв.) [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 227, арк. 8]. Це обумовлене включенням до щоденного ефіру 45-хвилинних програм угорською мовою. Місцеве мовлення було розподілене протягом дня: більша частина – до обіду та дві півгодинні програми ввечері. Із 1956 р обсяг передач угорською мовою зріс до 70 хв. на добу, в результаті чого штат угорської редакції був збільшений удвічі. Обласні передачі молдавською мовою йшли щодня крім понеділка з 16.30 до 17.00. Крім того, для румунського населення щодня транслювалися програми молдавською мовою з Києва або Чернівців.

Миська редакція низового мовлення працювала лише в м.Мукачеві. Вона повинна була вести щоденний ефір в обсязі 30 хв. Однак, фактичний ефірний час Мукачівської радіостанції складав 15 хв. З них тричі на тиждень читалися матеріали з окружної газети «Прапор перемоги» і тричі – передавалися «Останні вісті». Оригінальні матеріали Мукачівської радіостанції незадовільної якості, мало залучаються респондентів. Всі працівники працювали за сумісництвом, що пояснює низьку якість їх роботи [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 87, арк. 20].

Як зазначалося у постанові Комітету радіофікації та радіомовлення при Раді Міністрів УРСР від 5 червня 1946 р. «Про роботу Закарпатського обласного радіокомітету», у місцевому ефірі «мало випусків, у яких популярною, доступною для місцевого радіослухача мовою розказується про досягнення і могутність Радянського Союзу та Радянської України, про основні положення Радянської Конституції, про переваги соціалістичного ладу, про основні права та обов'язки радянських громадян та ін» [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 83, арк. 1]. За 5 місяців 1946 р. було підготовлено лише 8 сільськогосподарських передач, 5 науково-популярних програм, 4 передачі для молоді.

Відповідно до виробничого плану на рік, Закарпатрадіо повинно було дати 349 год. політичного мовлення, у т.ч. 209 год. – оригінальних матеріалів. Однак, дирекція вважала такий план недосяжним. Брак фахових радіожурналістів спонукав редакцію опиратися, перш за все, на газетні матеріали. Контент-аналіз фоноархіву ужгородського

радіо засвідчив, що у 1946 р. 25% місцевих радіопрограм присвячувалось питанням історії та «відродженню радянського Закарпаття», по 16% - відзначення історичних дат та виконання плану п'ятирічки, по 13% - на партійну тематику і науково-освітні теми (наприклад, «Походження людини», «Вчення Дарвіна») та по 10% - цикл «Наша Батьківщина» і бесіди на агро-технічні теми. Інший час присвячувався концертам [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 25, арк. 2]. У районах не було сформовано штату кореспондентів, які б могли оперативного подавати інформацію з місць. Тому життя віддалених районів краю висвітлювалося слабо, а матеріали з Ужгорода займали 70% ефірного часу.

Стиль викладу матеріалів теж бажав бути кращим. Найчастіше – це «сухі зведення», статистика розвитку промисловості та сільського господарства. У текстах використовувалось багато аббревіатур, що були незрозумілі слухачам. Матеріали друкувалися з численними помилками, що свідчить про неякісну редактуру і цензуру. Неодноразові прохання дирекції щодо введення до штату посади літературного редактора залишались поза увагою керівництва Уккрандіокомітету, а це негативно позначалося на якості інформаційного продукту. У 1949 р. було організовано три позаштатні редакції – у Хусті, Виноградіві та Іршаві. Однак, їх робота була несистематичною, оскільки залежала від редакторів газет, котрі відлучалися на виробничу практику, у відрядження і т.п. У 1950-х рр. кількість районних редакцій зросла до 12. Усі вони вели мовлення двічі на тиждень по 20 хв. (з 7.20 до 7.40 год.) українською мовою, а Берегівська редакція – угорською. Основною формою передач була радіогазета, що передавала статті, нариси, виступи, бесіди.

В «Останніх вістях» 55% кореспонденцій присвячувалось промисловій та сільсько-господарській тематиці, по 10% - політично-масовій роботі та партійно-комсомольському життю, по 6% - освіті й спорту, близько 2,5% - культурі, мистецтву, житловим та культурно-побутовим питанням [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 121, арк. 31].

Редакція «Суспільно-політичних передач» інформувала «про вибори до Верховної Ради СРСР, святкування першої річниці воз'єднання Закарпатської України з УРСР, роботу вечірніх шкіл, розвиток торгівлі й освіти та про українських буржуазних націоналістів. Для висвітлення цих подій журналісти продовжували послуговуватися переважно такими жанрами, як радіозвіт, радіовиступ та радіоогляд, рідше використовували газетні матеріали, частіше готували власний інформаційний продукт» [Улиганець, 2010, с. 123]. Основним зауваженням Комітету радіоінформації до редакції суспільно-політичних передач було те, що до мікрофону зовсім не запрошувалися делегати з'їздів, керівники партійних та профспілкових організацій, жінки-активістки.

До річниць утворення СРСР, з'їздів РСДРП і т. ін. на радіо організувалися пропагандистські бесіди «Славний шлях» з викладачами кафедри наукового комунізму Ужгородського державного університету. Щомісячний радіожурнал «Від серця до серця»

передавав бесіди, виступи, репортажі, нариси про соцзмагання, взаємодопомогу, дружбу. Програма «Два світи – два способи життя» розкривала антинародну суть капіталізму та новий соціалістичний лад. Також у цих програмах велися бесіди, коментарі, огляди літератури проти буржуазного націоналізму, сіонізму. Недільні програми «Школи знання про природу» пропагували атеїстичні переконання. Радіожурнал «Школа і життя» був покликаний пропагувати комуністичне виховання дітей і проводити профорієнтаційну роботу. Метою передачі «Технічний прогрес – крила п'ятирічки» було повідомлення про збільшення випуску товарів народного споживання, повне та раціональне використання резервів виробництва і сировини, якість продукції. Радіогазета «Робітниче життя» передавала кореспонденції, репортажі, повідомлення про виконання планів п'ятирічки, будівництво нових підприємств і фабрик, розповіді про досвід кращих підприємств, нариси про передовиків підприємств. Радіожурнал «Віки і люди» містив розповіді про пам'ятки історії та культури, про знахідки червоних слідопитів. Зважаючи на актуальність проблем капітального будівництва в області, у 1972 р. було запроваджено щотижневі спеціальні програми «Радіоштаб будівельників» і «На новобудовах області». Щотижня велась антиалкогольна пропаганда і популяризація здорового способу життя. Цьому сприяли програми «Колектив засуджує п'яницю», «П'яниця – прогульник – бракороб», «Наш вихідний день, наш відпочинок», «Народ сміється».

Щонеділі транслиувались 30-хвилинні передачі атеїстичної тематики: «Сговізм – ідеологія страху», «Цього не повинно бути», «Спекуляції бруклінської верхівки». Щоб охопити якомога ширшу аудиторію, ці програми дублювались угорською та молдавською мовами. Редакція громадсько-політичних передач на початку 70-х рр. акцентувала свою увагу на питаннях сіонізму та українського буржуазного націоналізму. В рамках програм йшлося про євреїв, що емігрували з України, про покутників як активних членів руху українського буржуазного націоналізму. З цією метою в ефір вийшли програми «Покутники. Хто вони?», «Соціальне обличчя сіонізму», «Правда про землю обітовану», «США про Ізраїль», «Чого домагаються сіоністи?», «Сіонізм – ідеологія приречених історією» [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 2, спр. 1113, арк. 23].

Для сільської частини слухачів тричі на тиждень (загальним обсягом 95 хв.) транслиувались програми «На сільській радіохвилі», «У наших селах, у Карпатах» і радіожурнал «Карпати». Передачі розкривали плани і досвід передових господарств, питання заготівлі зерна, нові технології вирощування сільськогосподарських культур і утримання худоби, впровадження мічурінських технологій, матеріали про соцзмагання Закарпатських колгоспів з господарствами Чернівецьчини і Північної Осетії.

У 1951 році в структурі Закарпатського радіокомітету почала функціонувати редакція «Молодіжних передач», яка готувала півгодинні програми «П'ятирічці – ударну працю, майстерність і пошук молодих!», «На героїв рівняючи крок», «Сфера

побуту – справа комсомольська», «Бути господарем своєї держави», «Якщо тобі комсомолец ім'я», «Кожна молода людина – значкіст ГПО», «На чатах Вітчизни», «Вісті з третього трудового семестру», «Палітра краси», «Радіоклуб творчої молоді», «Трибуна комсомольського активіста», «Студентський меридіан», радіо-естафета «Від ланки – до ланки».

У 1969 р. відповідно до наказу голови Державного комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню на закарпатському радіо створено спеціальний цикл передач «Народний університет», який покликаний пропагувати досягнення науки і техніки. У 1975 р. було започатковано цикл передач з вивчення російської мови. Розрахований на 4 роки, він передбачав вивчення правопису, лексики, літератури.

Окрім інформаційної, радіо завжди виконувало й розважальну функцію, тому до ефіру щодня включали музичні твори, фрагменти театральних постановок, літературні колажі. У 1968 р. на закарпатському радіо було створено редакцію «Художніх передач», яка транслювала репортажі із сільських клубів, розповіді про самодіяльних композиторів Закарпаття, публіцистичні зустрічі з письменниками, митцями краю, здійснювала монтажі та інсценізації літературних творів, організувала концерти на замовлення та музичні вітання [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 2, спр. 1184, арк. 55-67]. Програми художнього мовлення виходили двічі на тиждень по 90 хв. і представляли такі передачі: «Наш сучасник», «Зустріч», «Читач і книга», «Проти релігійної отрути», «Зустрічі з улюбленими мелодіями», «Недільний радіовертоліт» (журнал гумору і сатири), «Література і мистецтво народів СРСР», «Нові книги видавництва «Карпати»», «Відображення соціалістичних перетворень на Закарпатті у творах митців області», «Сільські вечори», «Нові часи – нові звичаї», «Лети, наша пісне», «Музичний календар».

Як слушно зауважує М.Улиганець, «у період «десталінізації», як і в попередні роки, в радіоефірі Закарпаття переважали інформаційні жанри, водночас кількість аналітичних і художньо-публіцистичних жанрів зростає. Із приймачів закарпатці чули радіокоментарі, у яких представники влади аналізували та пояснювали важливі суспільно-політичні явища. За формою радіоматеріали цього жанру вирізнялися великим хронометражем, за змістом – заангажованістю» [Улиганець, 2010, с.124].

У період перебудови головна редакція радіомовлення, зберігаючи основні програми, намагалась оновити їх тематично і змістовно у світлі рішень XXVII з'їзду КПРС. Як зауважують матеріали колегій, редакціям не завжди вдавалося подолати фрагментарність, дріб'язковість подійових матеріалів, провести передачу на високій, але не «крикливій» ноті. Проте, посилилася проблемність тематики, аналітичність викладу, актуальність змісту, укорінилася діловитість, зменшилася декларативність, з'явилася жанрова різноманітність. Це засвідчують програми «Прискорення», «Інформація для роздуму», «Думки вголос», «З турботою про людину», «Якість – категорія економічна і моральна», «Почину – крила!».

Відбулося також розширення жанрів: значну частину контенту складали радіонариси, диспути за круглим столом, монологи-роздуми, інтерв'ю. Позитивною тенденцією радіомовлення 1980-х рр. стало збільшення кількості інтерактивних програм. Здебільшого, це були щомісячні передачі за листами радіослухачів (особливо із сусідніх соцкраїн), інтелектуальні конкурси, ігри, вікторини за участю слухачів. Проте, радіо завжди знаходилося у жорстких цензурних лещатах. Всі тексти, які читали диктори в ефірі, затверджував голова радіокомітету. Цензурі підлягали не тільки журналістські тексти, але й музичні передачі. Цензурна політика виявлялась у двох основних формах контролю – попередньому (під час підготовки матеріалів) та наступному (оцінка ефірного продукту).

З метою вивчення ефективності радіомовлення радіокомітет час від часу організував зустрічі і радіоконференції зі слухачами на підприємствах і в колгоспах області. Протягом року редакції отримували близько 21000 листів. Більшість листів засвідчували позитивні враження від роботи радіоцентру. Багато побажань стосувалися збільшення розважальних концертних програм, спортивних передач і розширення музичного репертуару. Також висловлювались пропозиції щодо включення науково-популярних програм на медичну і сільськогосподарську тематику, про найновіші досягнення науки і техніки, розширення кола героїв програм. Угорці вважали, що передавати огляди місцевих газет немає потреби, бо їх передплатує кожна сім'я. Натомість, висловили прохання збільшити обсяг угорського мовлення, включивши молодіжні і музичні програми [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 159, арк. 1-27]. Слухачі також просили передавати і критичні матеріали про роботу закладів громадського харчування, автобусного парку і т.ін. Як засвідчують рецензії, радіопрограмам бракувало оперативності.

Радіо щодня до ранкових і вечірніх програм включало виробничу і торговельну рекламу. З метою збільшення її ефективності, радіокомітет звертався до керівників підприємств області з проханням висловити свої зауваження і побажання щодо змісту реклами на радіо та її музичного оформлення, однак відповідного відгуку з боку підприємств не було. У 1972 р. наказом голови Державного комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню і радіомовленню зобов'язано поліпшити якість рекламної справи. Для цього утворено художньо-редакційні ради, залучено до виготовлення реклами митців, фахівців, затверджено розклад рекламних передач: 7.35-7.40, 8.25-8.30, 18.10-18.20 год. [ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 1105, арк. 14-15].

Організація у 1964 р. Закарпатського державного телебачення певною мірою сповільнила розвиток обласного радіомовлення, проте, не витіснила його з інформаційного простору регіону.

Висновки. На Закарпатті, як і в усьому СРСР, радіо повністю було поставлено на службу державі й комуністичній партії. Усі редакції, всі програми радіомовлення, починаючи від інформаційних – і до художніх чи рекламних, формувалися з метою

пропаганди радянської ідеології, відповідно до завдань та цілей внутрішньої і зовнішньої політики. Протягом 1945-1991 рр. радіо працювало в умовах відсутності конкурентного інформаційного середовища. Єдиним власником радіомовлення та інформаційного простору загалом була держава, яка задля утвердження і зміцнення політичного режиму, здійснювала тотальний контроль за всіма сторонами суспільного життя, в тому числі й інформаційними потоками. Державна монополія у інформаційному просторі не стимулювала керівництво радіостанції до освоєння нових технологій, розширення аудиторних сегментів, утримання уваги аудиторії. Жанровий діапазон програм закарпатського радіо загалом був однотипним і шаблонним, проте поступово

відбувалась еволюція від заміток і репортажів – до радіооглядів, нарисів, круглих столів. За змістовим наповненням аудіоконтент чітко диференціювався на дві групи: перша – інформаційна, друга – розважальна, які розподіляли ефірний час у співвідношенні 3:1. Комунікаційна стратегія радіомовлення передбачала слабкий зв'язок зі слухачами, який здійснювався лише через листування і т.зв. слухацькі конференції. Загалом, історія еволюції радіомовлення на Закарпатті є невід'ємною складовою частиною соціально-історичної моделі розвитку України, детермінованою соціально-економічними, політичними, етнічними і географічними чинниками.

Список використаних джерел

- Головешко, Д. С., 2011. Зародження радіомовлення в Запорізькому регіоні? *Держава та регіони. Сер. Соц. комунікації*, Вип. 2, С. 34-38.
- Горбачовський, Т.С., 2012. Інформаційно-культурний простір радіомовлення в міжвоєнному Львові (1921–1939 рр.), *Гілея : Збірник наукових праць*, Вип. 66, С.156-160.
- Державний архів Закарпатської області*, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 121, арк. 31.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 159, арк. 1-27.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 227, арк. 8.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 24, арк. 1.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 25, арк. 2.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 26, арк. 1.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 27, арк. 3.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 83, арк. 1.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 83, арк. 2.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 87, арк. 20.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 87, арк. 21.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 1, спр. 1105, арк. 14-15.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 2, спр. 1113, арк. 23.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 2, спр. 1184, арк. 55-67.
- ДАЗО, ф. Р-1238, оп. 2, спр. 2133, арк. 23.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 4, арк. 3.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 16, арк. 1.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 31, арк. 4.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 42, арк. 8.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 42, арк. 10.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 61, арк. 11.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 79, арк. 1.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 84, арк. 5.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 133, арк. 21.
- ДАЗО, ф. Р-1896, оп. 1, спр. 133, арк. 33.
- ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 36, арк. 17.
- ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 36, арк. 18.
- ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 40, арк. 2.
- ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 73, арк. 30.
- ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 104, арк. 27.
- ДАЗО, ф. Р-1908, оп. 1, спр. 134, арк. 1.
- Кирич, І. В. 2014. Суспільне радіомовлення: моделі функціонування та шляхи реалізації : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04, Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара, Дніпропетровськ, 16 с.
- Костюк, Ю. В., 2015. Регіональне радіомовлення України: становлення, розвиток, перспективи: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики, 18 с.
- Кошак, О.М., 2011. Регіональне радіомовлення України: проблематика розвитку : автореф. дис. ... канд. наук соц. ком. : спец. 27.00.01, Київський нац. ун-т ім.Т.Г.Шевченка, Ін-т журналістики, 20 с.
- Ляхоцкий, В. П. Материалы радиовещания как источник изучения деятельности Компартии Украины в годы Великой Отечественной войны: автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01, Киевская высшая партийная школа, 22 с.
- Мишанин, В.В., 2012. Роль радіо і преси у пропаганді радянської влади на Закарпатті у 1944-1950 рр. *Україна: культурно-ціннісні виклики. Матеріали круглого столу 13 червня 2012 р.*, Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, с. 33-39.
- Набруско, В. І., 2011. Непрофесіоналізм чи неспроможність? Про підходи в державній інформаційній політиці, *Журналіст України* : Журнал Нац. спілки журналістів України та київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, №10, С. 24-28.
- Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991), 2003. Кер. авт. колект. Болдижар М.М., Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 648 с.

Улиганець, М.В., 2010. Жанрова еволюція програм державного радіомовлення Закарпаття (1945-1995 рр.), *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, Вип.23, с.122-126.

Шамрай, О. Г., 2008. Радіофікація сіл центральної України у повоєнні роки (1945-1950 рр.), *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Історичні науки*, Т. 88, Вип. 75, С. 129-131.

References

Goloveshko, D. S., 2011. Zarodzhennya radiomovlennya v Zaporizkomu regionі [Origin of broadcasting in the Zaporozhye region], *Derzhava ta regiony. Ser. Socz. komunikaciyi*, Vyp. 2, S. 34-38.

Gorbachovskiy, T.S., 2012. Informacijno-kulturnyj prostir radiomovlennya v mizhvoyennomu Lvovi (1921–1939 rr.) [Information and cultural space of broadcasting in the interwar city of Lviv (1921-1939)], *Gileya : Zbirnyk naukovykh pracz*, Vyp. 66, S.156-160.

Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoyi oblasti [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 121, ark. 31. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 159, ark. 1-27. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 227, ark. 8. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 24, ark. 1. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 25, ark. 2. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 26, ark. 1. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 27, ark. 3. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 83, ark. 1. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 83, ark. 2. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 87, ark. 20. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 87, ark. 21. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 1, spr. 1105, ark.14-15. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 2, spr. 1113 ark. 23. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 2, spr. 1184 ark. 55-67. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1238, op. 2, spr. 2133 ark. 23. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 4 ark. 3. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 16 ark. 1. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 31 ark. 4. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 42 ark. 8. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 42 ark. 10. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 61 ark. 11. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 79 ark. 1. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 84 ark. 5. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 133 ark. 21. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1896, op. 1, spr. 133 ark. 33. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1908, op. 1, spr. 36 ark. 17. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1908, op. 1, spr. 36 ark. 18. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1908, op. 1, spr. 40 ark. 2. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1908, op. 1, spr. 73 ark. 30. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1908, op. 1, spr. 104 ark. 27. [in Russian].

DAZO [State Archives of Transcarpathian Region], f. R-1908, op. 1, spr. 134 ark. 1. [in Russian].

Kyrych, I. V. 2014. Suspilne radiomovlennya: modeli funkcionuvannya ta shlyaxy realizaciyi [Public Broadcasting: Models of Functioning and Implementation]: avtoref. dys. ... kand. nauk iz socz. komunikacij : 27.00.04, Dnipropetr. nacz. un-t im. O. Gonchara, Dnipropetrovsk, 16 c. [in Ukrainian].

Kostyuk, Yu. V., 2015. Regionalne radiomovlennya Ukrainy: stanovlennya, rozvytok, perspektyvy [Regional Broadcasting of Ukraine: Formation, Development, Prospects]: avtoref. dys. ... kand. nauk iz socz. komunikacij : 27.00.04, Kyviv. nacz. un-t im. T. Shevchenka, In-t zhurnalistyky, 18 c. [in Ukrainian].

Koshak, O.M., 2011. Regionalne radiomovlennya Ukrainy: problematyka rozvytku [Regional Broadcasting of Ukraine: Development Issues]: avtoref. dys. ... kand. nauk socz. kom. : specz. 27.00.01, Kyvivskiy nacz. un-t im.T.G.Shevchenka, In-t zhurnalistyky, 20 s. [in Ukrainian].

Ljahockij, V. P. Materialy radioveshhanija kak istochnik izuchenija dejatelnosti Kompartii Ukrainy v gody Velikoj Otechestvennoj vojny [Broadcasting materials as a source for studying the activities of the Communist Party of Ukraine during the Great Patriotic War]: avtoref. dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.01, Kievskaja vysshaja partijnaja shkola, 22 s. [in Russian].

Mishhanyn, V.V., 2012. Rol radio i presy u propagandi radyanskoyi vlady na Zakarpatti u 1944-1950 rr. [The role of radio and the press in the propaganda of Soviet power in Transcarpathia in 1944-1950] *Ukrayina: kulturno-cinnisni vyklyky. Materialy kruglogo stolu 13 chervnya 2012 r.*, Simferopol: Krymskij instytut biznesu UEU, s. 33-39. [in Ukrainian].

Nabrusco, V. I., 2011. Neprofesionalizm chy nespromozhnist? Pro pidhody v derzhavnij informacijnij polityci [Unprofessional or insolvency? On Approaches to State Information Policy], *Zhurnalist Ukrainy : Zhurnal Nacz. spilky zhurnalistiv Ukrainy ta kyvivskogo nacz. un-tu im. Tarasa Shevchenka*, N10, S. 24-28. [in Ukrainian].

Narysy istoriyi Zakarpattya. Tom III (1946-1991) [Essays on the history of Transcarpathia], 2003. Ker. avt. kolekt. Boldyzh M.M., Uzhgorod: Gosprozrakhunkovyj redakcijnno-vydavnychyj viddil upravlinnya u spravax presy` ta informaciyi, 648 s. [in Ukrainian].

Ulyganecz, M.V., 2010. Zhanrova evolyuciya program derzhavnogo radiomovlennya Zakarpattya (1945-1995 rr.) [Genre Evolution of State Radio Broadcasting Programs in Transcarpathia (1945-1995)], *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu. Seriya: Filologiya. Socialni komunikaciyi*, Vyp.23, s.122-126. [in Ukrainian].

Shamraj, O. G., 2008. Radiofikaciya sil centralnoyi Ukrayiny u povoyenni roky (1945-1950 rr.) [Radiation of the villages of central Ukraine in the post-war years (1945-1950)], *Naukovi praci Mykolajivskogo derzhavnogo humanitarnogo universy`tetu im. Petra Mogily kompleksu "Kyievo-Mogylyanska akademiya"*. Ser. : Istorychni nauky, T. 88, Vyp. 75, S. 129-131. [in Ukrainian].

SUMMARY

RADIO BROADCAST IN A INFORMATIONAL SPACE OF TRANSCARPATHIA 1945-1991 YEARS

Tetiana Rosul

Candidate of Arts, Docent; Docent of the Department of the Archaeology, Eethnology and Cultural Studies
SHEE «Uzhhorod National University»

In the article on the basis of archival sources the organizational principles of the formation of the broadcasting of Transcarpathia from 1945-1991 were highlighted, peculiarities of editorial work are analyzed, the main aspects of the information space of the region are revealed. In the course of the study, general science (system analysis, analogy and modeling), historical (historical-comparative, chronological, comparative) methods of research, as well as a method of content analysis and statistical processing of information were used. The article is based on the principles of historicism and objectivity. In the Transcarpathian region in 1945-1991, the radio was entirely commissioned by the state and the Communist Party. All editions, all broadcasting programs, ranging from informational - to artistic or advertising, were formed to propagate Soviet ideology, in accordance with the objectives and objectives of domestic and foreign policy. During the Soviet period, the radio worked in the absence of a competitive information environment. In general, the only owner of the broadcasting and information space was the state, which, in order to establish and strengthen the political regime, exercised total control over all aspects of public life, including information flows. The state monopoly in the information space did not stimulate the management of the radio station to the development of new technologies, the expansion of audience segments, the content attention of the audience. The genre range of Transcarpathian radio programs was generally the same type and pattern, but evolution from the notes and reports gradually evolved - to radio views, essays, round tables. By content, the audio content is clearly differentiated into two groups: the first one is informational, the second is entertaining. The communication strategy of broadcasting provided a weak link with the listeners, which was carried out only through correspondence and so-called listening conferences. In general, the history of broadcasting evolution in Transcarpathia is an integral part of the socio-historical model of Ukraine's development, determined by socio-economic, political, ethnic and geographical factors. The article substantiates that the specificity of broadcasting is historical in nature, its purpose is not only in the prompt reporting of objective information to the listener, but in the construction of a certain information reality in order to manage society.

Keywords: *wired radio, radio broadcast, information space, Transcarpathia, network, radio program.*

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(437.3)(1-23)«1471/1526»: 329.7
DOI: 10.24144/2523-4498.1(40).2019.170755

БОРОТЬБА МІСТ ЗА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА У ЧЕСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ЯГЕЛЛОНІВ (1471-1526 рр.)

Андрусак Ярослав Ярославович

кандидат історичних наук, доцент кафедри античності,
середньовіччя та історії України домодерної доби
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: yaroslav.andrusyak@uzhnu.edu.ua

Researcher ID: G-3693-2019

<http://orcid.org/0000-0002-7021-3402>

Статтю присвячено аналізу політичних суперечок і боротьби міського стану за свої права, привілеї, свободи в період правління династії Ягеллонів. На поч. XVI ст. у боротьбі проти чеської шляхти об'єдналося 32 королівських міста. Основною причиною протистоянь були не лише економічні питання, але й політичні. Значно ускладнювали ситуацію релігійні суперечки. Розкрито п'ять форм протистоянь між вищим і міським станами: 1) боротьба міст проти оповедників «земських порушників»; 2) регіональні військові сутички; 3) захоплення містянам градів і торгів; 4) станова боротьба в Чеському королівстві (з небезпекою відкритих протистоянь); 5) випадкові сутички між містянами і шляхтою, що носили побутовий характер і могли перерости у серйозніші міжстанові протистояння. Простежено чотири етапи протистоянь між королівськими містами і вищим станом: 1) до суперечок щодо «Земського статуту»; 2) період боїв з оповедниками; 3) час до очолення міського стану князем Бартоломеєм Мінстерберським; 4) до 1520 р., коли йшла боротьба щодо запровадження умов Святовацлавської угоди 1517 р. Міжстанові суперечки могли призвести до децентралізації, громадянської війни та роздробленості Чеського королівства. Досліджено зміст і політичне значення Святовацлавської угоди, що юридично завершила конфлікт між містами та чеською шляхтою. Згідно з нею розширювалося право на здійснення правосуддя власне містами, тоді як юрисдикція земського і придворного судів на містян не розповсюджувалася. Міський стан підтвердив право третього голосу. Серед істориків існують розбіжності щодо значення Святовацлавської угоди. Одні вважають її перемогою міст, інші – вищих станів. Відзначимо, що документ використовувався в чеському судочинстві при вирішенні суперечок між шляхтою і містами аж до другої пол. XVIII ст. Таким чином, Святовацлавська угода доповнила «Земський статут» та заклала основні правила соціально-політичних відносин у Чеському королівстві на етапі формування станово-представницької моделі державного управління.

Ключові слова: Ягеллони, міста, стани, пани, рицарі, шляхта, з'їзди.

Постановка проблеми. Представниками чесько-угорської династичної лінії Ягеллонів були Владислав II (1471–1516) і Людовік II (1516–1526). За час правління чесько-угорської династичної лінії Ягеллонів в землях Чеської корони відбулося формування станово-представницької моделі державного управління, що суттєво послабило позиції короля і посилювало позиції чеських станів. Виданий у 1500 р. «Земський статут Владислава II» призвів до суперечок і протистоянь між вищим та міським станами. Основною причиною протистоянь були не лише економічні питання (боротьба за ринки збуту товарів, виробництва товарів, право торгівлі і т.д.), але й політичні. Значно ускладнювали ситуацію релігійні суперечки. Вищі стани робили нові спроби обмежити права містян. Їх основним аргументом було те, що вільними людьми є лише власники землі, тобто вищі стани (князі, пани, рицарі). Отже, міста мають підпорядковуватися їм, а королівські міста – королю. Відзначимо, що давнє королівське право надавати містам привілеї втрачало свою дію [Масек, 2002, с.

322-323; Pešek, Zilynskyj, 1984, s. 137-138; Marek, 1971, s. 287-298]. Втілення цих ідей могло призвести до децентралізації та роздробленості Чеського королівства. Проблеми стали зародком нового великого конфлікту, а саме боротьби міст проти вищих станів за збереження прав, свобод і привілеїв.

Метою нашої наукової студії є спроба висвітлити боротьбу міського стану за політичні права та розкрити її вплив на формування станово-представницької моделі державного управління. Зауважимо, що автор не торкається питань пов'язаних з церковно-релігійними протистояннями, що може бути темою окремого дослідження.

Джерельною основою для написання дослідження послужили документи, опубліковані у збірниках «Архів Чеський» (Archiv Český) та «Кодекс муніципального права» (Codex juris municipalis).

Важливу інформацію містять розділи IV, V, VI, VII томів «Архіву Чеського», опубліковані Ф. Палацьким та Й. Калоуском, розділи X тому, опублікованого Ф. Каменічком і Ф. Дворським, та розділи XVIII і XXI томів, опублікованих В. Схулзом. У IV, V, VI томах, виданих у 1846, 1862 та 1872 рр.,

нами опрацьовано розділи «Акти і рішення з'їздів у Чеському королівстві, Земський статут Чеського королівства, виданий за короля Владислава II у 1500 р.», у які введено акти і рішення з'їздів, закони та укази, що висвітлюють політичну боротьбу міського стану [Palacký, 1846; Palacký, 1862; Palacký 1872]. У VII томі, виданому в 1887 р., важливим є розділ «Листи Зденека Лева з Рожміталя 1508-1532» [Dvorský, 1887]. Тут містяться листи пана Зденека Лева з Рожміталя, що висвітлюють політичне життя та міжстанові суперечки. У X та XI томах, виданих у 1890 і 1892 рр., привертають увагу розділи «Листи роду Градецького і Рожмберського» [Rezek, 1890; Rezek, 1892]. У XIX і XXI томах, виданих в 1900 та 1903 рр., документи розділів «Листи до Коуржіма відіслані та Листи до Будейовіц відіслані» [Schulz, 1900; Schulz, 1903], розкривають політичні суперечки між чеською шляхтою і міським станом.

Не менш важливу інформацію містить IV том збірника «Кодекс муніципального права», частини 2 і 3 укладені А. Гаасом та видані Чехословацькою академією наук у 1960 і 1961 рр. [Haas, 1960]. У розділі «Привілеї не королівських міст чеських 1453-1500» висвітлено права та привілеї не королівських міст, що відігравали важливу роль у політичній боротьбі міського стану.

У зарубіжній історіографії проблема боротьби міського стану за свої права і привілеї розглядається переважно в контексті висвітлення внутрішньо-політичних подій.

В чеській історичній науці окремі аспекти питань окресленої проблематики знаходимо в фундаментальній праці Ф. Палацького «Історія народу чеського в Чехії та Моравії» (V том) [Palacký, 1930].

Варте уваги і тринадцяти томне фундаментальне дослідження «Історії міста Праги», яке видавалося В.-В.Томеком протягом 1855-1901 рр. [Томек, 1894]. У VII, IX і X томах міститься інформація, пов'язана з правлінням представників династії Ягеллонів, а саме: укази та привілеї королів, видані для міста Праги, їх вплив на політичну і соціально-економічну ситуацію міста. Висвітлені окремі з питань, пов'язаних із політичною боротьбою за владу в Старій і Новій частинах Праги, розкрито боротьбу міського стану проти панів і рицарів за свої права і свободи.

Новий напрямок осмислення проблеми внутрішньополітичних протиріч, зокрема протистояння панів і рицарів із міським станом, розробляли Й. Воцела [Wocela, 1847] та З. Вінтер [Winter, 1890].

Видатний чеський історик, правознавець, політик Я. Челаковський досліджував правові відносини Чеського королівства. У своїх дослідженнях автор характеризував земські й міські статuti за правління династії Ягеллонів [Čelakovský, 1895].

Слід наголосити на чотиритомній праці Й. Мацека «Ягеллонський вік у чеських землях» [Macek, 2002]. Третій том автор присвятив висвітленню питання ролі й діяльності міського стану. Подано соціально-політичну боротьбу міського стану з чеською шляхтою, внутрішні суперечки економічного, релігійного і культурного характеру.

Варта уваги стаття, опублікована К. Малім, у якій вперше подано детальний аналіз окремого договору – Святовацлавської угоди 1517 р. [Malý, 1955]. Автор подає нове бачення укладання цього договору як станового компромісу між шляхтою і містами.

Не менш важливою є студія В. Ванечка щодо діяльності чеських з'їздів у період існування станової монархії [Vaněček, 1970]. У ній уперше подано проблему політичних відносин у контексті аналізу станової монархії.

Слід не оминати узагальнюючу працю Ф. Гоффмана в якій розкрито еволюцію середньовічних міст Чехії й Моравії [Hoffmann, 2009].

В славістиці історія середньовічних міст Чехії знайшла відображення у працях російських істориків. Важливим дослідженням є праця видатного російського історика-медієвіста А. Ясинського [Ясинский, 1901], що вивчав соціально-економічну, аграрну та правову історію Чехії.

Щодо радянської історіографії, то окремі питання соціально-економічного розвитку середньовічних міст Чехії розкрито в узагальнюючих працях: «Історія Чехії» під редакцією В. Пичети [Пичета, 1947] та «Історія Чехословаччини» під редакцією Г. Санчука [Санчук, 1956], а також в монографіях А. Озоліна [Озолин, 1978], Б. Рубцова [Рубцов, 1958], Г. Мельникова [Мельников, 1977] та А. Виноградової [Виноградова, 1978]. В сучасній російській історіографії проблему розвитку середньовічних міст Чехії висвітлено в студіях С. Пушкарьова [Пушкарёв, 2007] та О. Галямичева [Галямичев, 2011; 2014].

Щодо українських медієвістів, то доцільно згадати дослідження Т. Олексієвця [Олексієвцев, 2007] в якому автор розкрив урбанізаційні процеси на території Чехії часів правління останніх Пржемисловичів. Однак, питання, що стосуються соціально-економічних та правових умов формування міської мережі Чехії хронологічно охоплюють XIII ст. Таким чином, комплексні дослідження з окресленої нами проблеми в українській історіографії відсутні.

Виклад основного матеріалу. У період правління чеської династичної лінії Ягеллонів перші прояви суперечок між шляхтою і містами проявилися на Бенешівському з'їзді 1473 р. Міський стан опирався прийняттю відповідних рішень. Однак небезпека перед угорським королем Матяшем Корвіном та укладення Оломоуцького миру змусили стани призупинити суперечки. У 1479 р. міський стан без вагань погодився з рішенням Святовацлавського з'їзду, що королівську раду мають формувати лише представники вищої шляхти (пани і рицарі) [Palacký, 1846, s. 496-502]. Однак шляхта виборолла собі у 1481 р. ще право погоджувати з королем призначення на посади чиновників [Palacký, 1846, s. 504-505].

Й. Маецк виділяє чотири форми протистоянь між вищим і міським станами: 1) боротьба міст проти оповедників (оровědník – верства шляхти, що займалася розбоєм і завдавала шкоди жителям королівства, «земський порушник»); 2) регіональні військові сутички; 3) захоплення містянам градів і торгів; 4) станова боротьба в Чеському королівстві (з небезпекою відкритих протистоянь) [Macek, 2002, s. 328; Čechura, 2012, s. 131]. На думку автора, можна

ще додати випадкові сутички між містянами і шляхтою, що носили побутовий характер і були досить численні. У залежності від учасників індивідуальні конфлікти могли переростати у серйозніші міжстанові протистояння.

У період правління династії Ягеллонів можна виділити чотири етапи протистоянь між королівськими містами і вищим станом: 1) до суперечок щодо «Земського статуту»; 2) період боїв з оповедниками, зокрема паном Копідланським; 3) час до очолення міського стану князем Бартоломеєм; 4) до 1520 р., коли йшла боротьба щодо запровадження умов Святовацлавської угоди 1517 р. Вперше ці етапи були запропоновані Й. Пешеком та Б. Зілінським. Як зауважив Й. Мацек, упродовж цих чотирьох періодів напруження іноді сягало такої гостроти, що ледь не спалахнула громадянська війна [Мацек, 2002, s. 334].

На поч. XVI ст. у Чехії об'єдналося 32 королівських міста (*див. додаток*) [Vaniš, 1982, s. 126-187; Vaniš, 1979, s. 5]. Міста, що входили до об'єднання, присягли на вірність королю та зобов'язувалися в разі потреби надавати йому військову допомогу. Міський стан заради посилення своїх позицій уклав угоду не сперечатися між собою в судах та вирішувати суперечливі питання особисто [Palacký, 1872, s. 217-218]. Й. Мацек вважає, що королівських міст було більше. Це підтверджує «Клавдіанова карта», на якій королівським символом відзначено 36 міст (причому без поділу Праги на Нову і Стару). До них можна віднести м. Хеб (початкова назва – Егер), Рокіцани (чеськ. Rokycany), Тахов (чеськ. Tachov), Пршібрам (чеськ. Příbram) і Раковнік (чеськ. Rakovník). Правами і привілеями королівських міст також користувалися Менше Місто празьке, Нове Місто празьке, Вішеград та Велварі. Загалом 40 королівських міст [Мацек, 2002, s. 21-22; Šechura, 2012, s. 157]. А З. Вінтер припускає, що королівських міст у другій половині XVI ст. було 42 [Winter, 1890, s. 5]. На Моравії королівських міст було шість: Оломоуц, Брно, Їглава, Зноймо (чеськ. Znojmo, колишня назва нім. Znaim), Угорське Градіште (чеськ. Uherské Hradiště) та Унічов (чеськ. Uničov). Інші королівські чи маркграфські міста перебували у володіннях панів [Kameníček, 1890, s. 312; Marek, 1971, s. 281-303; Maček, 2002, s. 23; Hrubá, 2003, s. 55-58; Nosák, 1938, s. 53].

Нова хвиля протистоянь відбулася після від'їзду короля Владислава II в Угорщину. За відсутності короля протягом 1490–1499 рр. влада в Чеському королівстві опинилася в руках чотирьох гетьманів та вищої знаті. Виданням збірника законів «Земського статуту Владислава II 1500 р.» члени вищого стану отримали всю законодавчу і виконавчу владу в державі. Третій стан мав право голосу лише в питаннях, що стосувалися міст. На з'їзді станів 30 вересня 1500 р. між вищим і міським станом розпочалися суперечки. Після зачитання «Земського статуту» міста відразу не визнали його і просили внести зміни. Міський стан наголошував, що їх думку не було враховано при затвердженні такого важливого документу. Вони вимагали врахувати їх голос на правах третього стану, натомість обіцяли не втручатися у справи земських судів [Palacký, 1862, s.

262].

Щоб вирішити суперечку між шляхтою і містами король призначив новий з'їзд у Прагу на березень 1501 р., на якому мали обговорити доопрацювання законів. На з'їзді було ухвалено такі рішення: статки містяни Кутної Гори мали бути записані до статуту на зразок Празьких, пани та рицарі на судах могли бути відсутні і свідчити у письмовому вигляді [Palacký, 1930, s. 272].

Проблема відносин між станами мала вирішуватися судами. Виграти судову справу могли лише справжні знавці права. Відстоювати інтереси міст у суді мав один із найкращих знавців тогочасного чеського права – Вікторин Корнеліус із Вшегрд (1460–1520, писар королівського уряду).

Містяни і знать вислали королю свої скарги. У скарзі міст зазначалося: 1) пани і рицарі намагалися позбавити міста права «третього голосу». Стверджувалося, що міста є платниками королівських податків та виконують королівські повинності; 2) пани втручаються у господарські справи міст, займаються виробництвом пива не лише для власних потреб, але й для продажу у містах, але забороняли ввіз зернових і продаж їх на вигідніших умовах іноземцям; 3) щодо «Земського статуту», то пани і рицарі забороняють містам, крім Праги і Кутної Гори, реєструвати статки громади чи окремих осіб у статутах, навіть якщо король дав згоду; 4) пани та рицарі часто без поважних причин притягають містян до земського суду всупереч їх правам і свободам. За законом суд має відбуватися за участі бургграфа або міського коншела (konšelé – члени міської ради). Окрім збіглих або челяді, ніхто з містян не повинен притягатися до суду; 5) король завжди радиться з панами та рицарями щодо питань міського стану; 6) пани в міських корчмах переховують злочинців, і коли міста висувають обвинувачення власникам таких закладів, то пани їх вигороджують; 7) шляхта на своїх землях створює нові містечка і ринки, завдають шкоду економіці міст; 8) у панствах виникають і нові села; 9) пани забороняють містам здійснювати смертні кари і в разі потреби переводять злочинців до Праги; 10) пани і рицарі не хочуть приймати в судах листи міст, завірені міською печаткою; 11) перешкоджають шлюбом поміж залежними селянами та міщанами; 12) не ремонтують у містах свої будинки; 13) міста відмовляються визнати «Земський статут 1500 р.», виданий без їх участі [Palacký, 1872, s. 328; Palacký, 1930, s. 277-280; Haas, 1960, s. 98-101].

На противагу цим скаргам пани і рицарі висунули свої: 1) містяни вимагають сплати мита з товарів, які ввозяться в міста; 2) забороняють затримувати злочинців і самі їх не ловлять; 3) декотрі міста тримають у власності землі, які їм не належать; 4) не хочуть записувати власність селян у містах до міських статутів; 5) втручаються в суперечки між панами і рицарями, намагаються їх судити; 6) переховують утікачів; 7) затягують судові справи у міських судах до трьох – чотирьох років; 8) у містах немає чітко визначених цін на купівлю і продаж товарів; 9) на ринках скуповують товари та перепродують їх; 10) не дозволяють із міст експорт солодошів; 11) не дозволяють імпорт вина в м. Прагу; 12) будують

дамби на річках, що заважає переміщенню човнів; 13) перешкоджають купцям купувати вовну, продають сукно здебільшого міським майстрам; 14) якщо пани знаходять у містах свого залежного, то міста перешкоджають його поверненню; 15) не допускають рицарів до міських справ; 16) багато колишніх рицарів, що стали міською елітою, виступають проти панів [Palacký, 1930, s. 281].

У січні 1502 р. король Владислав II прибув до Праги. Відтак 11 лютого 1502 р. було призначено нових коншелів, а 17 лютого 1502 р. підтверджено рівність прав поміж чеською шляхтою та іноземним дворянством [Čornej, Bartlová, 2007, s. 520; Macek, 2002, s. 315]. Було скликано з'їзд станів на 21 лютого 1502 р. Про з'їзд, що відбувся, відомо мало. Спочатку було зачитано новий «Земський статут Владислава II 1500 р.» у присутності короля, вищих станів, суддів, не було лише представників міського стану. Вже 17 лютого 1502 р. до «Земського статуту» було записано наступне: *«Король разом зі своїм урядом, містами, підданими, землями, маєтками, монастирями має право заперечити чи допомагати кожному, хто відстоює свої права і свободи у суді перед панамі»* [Palacký, 1872, s. 236-237]. Відтепер ніхто не мав права виступити проти «Земського статуту» і був змушений діяти відповідно до його законів. Таким чином питання між станами було розв'язане королем. Міста втратили своє право «третього голосу», оскільки визнавалися підданими короля, який мав право вирішувати їх проблеми.

Щодо суперечки між станами, то король 22 березня 1502 р. виніс наступне рішення: 1) що стосується «третього голосу» міського стану, то знать на з'їздах має право вирішувати питання без участі міст, що стосується виборів короля, то міста мають право голосу, а також у питаннях призначення податків та надання військової допомоги для ведення війн. Щодо виборів короля, то відтепер його можуть обирати не лише в Празі, але й в інших містах, визначених трьома станами; 2) пани та рицарі залишають за собою право на замки, маєтки, ринки і т. д. Щодо варіння пива, то міста керуватимуться рішенням, виданим ще за короля Їржі з Подебрад. Селянам варити пиво заборонено; 3) містам підтверджуються їх права та свободи і відповідним записом вносяться до «Земського статуту»; 4) міста зобов'язуються брати участь у земському суді; 5-8) на ці прохання містам відповідь дана не була; 9) злочинців мають страчувати у Празі, але за перевіз міста мають отримати відшкодування; 10) нове рішення панів щодо свідчення в судах підтримано; 11) панам дозволяється вимагати від міст повернення збіглих жінок і сиріт; 12) якщо пани не займаються своїми будинками в містах, то міста мають право їх конфіскувати; 13) не було дано відповіді [Palacký, 1930, s. 286]. Не задовольнившись п'яту та тринадцяту скарги, міста позбавлялися права виносити рішення про смертну кару. Судячи з цього рішення, можна зробити висновок, що міста зазнали поразки, бо король Владислав II підтримав вищі стани. Це підтверджує лист короля від 23 березня 1502 р. до Кутної Гори, в якому він зазначає, що міста виглядають зрадженними. Вже 31 березня 1502 р.

король залишив Прагу і повернувся в Угорщину [Wocela, 1847, s. 413-416].

За таких обставин міста зібралися 2 травня 1502 р. на нараду у Празі й прийняли наступні рішення: 1) гетьмани країв, що були призначенні без погодження з містами, визнаватися не будуть; 2) містяни не вирішуватимуть суперечки між собою в земському суді; 3) міські податки залишатимуться на ратушах; 4) у випадку військового виступу шляхти міста об'єднують свої сили. Наростає досить серйозний опір шляхті, а міста мали значну військову силу [Čornej, Bartlová, 2007, s. 520; Palacký, 1872, s. 217-218; 269-271]. Назривала небезпека збройного конфлікту, що могла перерости у громадянську війну.

Відзначимо, що у Празі до влади прийшли молоді, енергійні, рішучі особи. Це давало можливість міському стану пропонувати нові переговори. Цьому сприяв верховний канцлер Ян із Шелмберка. Міста пропонували повернутися до правових відносин, що регулювали дії шляхти і міст станом на 1500 р., і відмінити дію нових законів. Король призначив новий з'їзд на 11 листопада 1502 р. За такої складної ситуації вищі стани дали дві відповіді містам. У першому листі від 14 листопада 1502 р. йшлося про непорушність прав та свобод міст. У другому від 15 листопада 1502 р. пани і рицарі підтверджували свободи міст, відкритим залишалось лише питання про право шляхти повертати собі збіглих. Всі зміни були від 15 листопада 1502 р. внесені до «Земського статуту». За таких обставин боротьба між станами призупинилася. Пани і рицарі, маючи зовнішні проблеми, зокрема боротьбу з німецьким дворянством, не бажали розпочинати військові дії проти міст [Čornej, Bartlová, 2007, s. 522; Macek, 2002, s. 340-341]. Таким чином, міський стан отримав підтвердження декотрих прав і свобод, а з їх інтересами потрібно рахуватися.

Це виявилось при вирішенні суперечки між панамі Шліками та Ідржіхом Вшерубським. Права міст були записані до земських дошок (22 жовтня 1505 р.) без королівської санкції. Відзначимо, що міський стан отримав право здійснювати суд у випадку насилля чи злочину в містах. 3 жовтня 1506 р. рицар Ян Копідланський вчинив бійку із землевласником Яном Цукрем із Тамфелду та вбив його. Рицаря відразу було схоплено і ув'язнено та винесено смертну кару. Не давши змоги просити помилування, Яна Копідланського було страчено (обезголовлено) біля ганебної колони міста [Čornej, Bartlová, 2007, s. 527; Tomek, 1894, s. 231, 246-247]. Законність такого вчинку ніхто не заперечував, але шляхта вважала це образою [Macek, 2002, s. 344; Palacký, 1872, s. 358]. Звичайно, це стало новим приводом для ворожнечі між вищою знаттю та міським станом [Čornej, Bartlová, 2007, s. 528; Čechura, 2012, s. 132]. Як свідчать джерела, такі випадки були не поодинокі [Rezek, 1892, s. 134; Palacký, 1872, s. 347]. Реакція шляхти, яка збиралася на з'їзд 5 березня 1507 р., не забарилася. Рішенням з'їзду було внесення змін до «Земського статуту», а саме: *«Пражани чи жителі інших міст у Чеському королівстві не мають права чинити самосуд над панамі або рицарями без розгляду справи у земському*

суді» [Čornej, Bartlová, 2007, s. 523; Pešek, Zilynskyj, 1984, s. 138-160; Pánek, 2001, s. 13-17; Čornej, 1993, s. 184-185].

Політична ситуація в Чехії ставала дедалі напруженою. Король не підтримав пражан і справа з Копідланським залишилася відкритою (винесено рішення у 1509 р.) [Palacký, 1930, s. 355; Čornej, Bartlová, 2007, s. 532; 447, s. 417-418]. Пани і рицарі 5 березня 1507 р. уклали між собою угоду (двосторонній запис), яку було внесено до земських дошок і підтверджено старі й нові права шляхти, що обмежувало права міст [Macek, 2002, s. 345]. Міський стан погоджувався визнавати рішення земського суду лише у трьох випадках: 1) при записі вільних статків міст чи містяни; 2) при вирішенні питання збіглих селян; 3) при вирішенні питань про челядь, яка втекла у місто [Macek, 2002, s. 341; Tomek, 1894, s. 183; Palacký, 1872, s. 271-272]. Стосовно суду над містянами, то це питання було дискусійним і залишалось відкритим.

Внаслідок заворушень у Празі пани та рицарі видали маніфест проти пражан, автором якого був пан Рендл із Оушави. За маніфестом жоден пан чи рицар не має права бути осуджений будь-де, окрім Земського суду. У разі порушення шляхтою права вони мають захищатися згідно з правами і свободами. У маніфесті також викладено всі права Земського суду та обов'язки міст [Schulz, 1903, s. 257; Tomek, 1894, s. 243; Macek, 2002, s. 345]. Наслідком цих подій став з'їзд 15 березня 1508 р. Головним питанням було доповнення та внесення змін до деяких законів. Після таємної наради між панами Вілемом із Пернштейна, Петром Голіцьким із Штернберка та представниками міст 22 березня 1508 р. було прийнято наступне рішення: *«Пражані та посли королівських міст на правах третього стану цього королівства пообіцяли дотримуватися панських і рицарських прав, як записано в законі, натомість пани і рицарі мають дотримуватися прав міських. Все, що нове, має вноситися чи змінюватися у «Земському статуті», повинно обговорюватися з міським станом»* [Palacký, 1930, s. 339-340]. Всі ці зміни були підтвердженні довіреними особами і набрали юридичної сили Святоякубським мандатом (1508 р.). Міщани вибороли собі право третього голосу в Чеському королівстві і підтвердили свої права та свободи. Зауважимо, що суперечливими залишалися економічні питання (про ринки, право торгівлі, варіння пива) [Čornej, Bartlová, 2007, s. 530; Čechura, 2012, s. 136; Matějček, 1959, s. 329-337]. Завдяки цьому документу протистояння між вищим та міським станами, що тривали з 1479 р., вдалося призупинити.

Зауважимо, що мали місце суперечки всередині міського стану (поміж міським станом Старого та Нового міст Праги). Вже з 1505 р. відбулися домовленості щодо об'єднання урядів обох міст та обрання єдиного голови. Перешкоджав цьому наданий королем Владиславом II привілей 1504 р. Новому місту, що обмежував права жителів Старого міста. Можна припустити, що цей привілей був виданий за порадою панів, які хотіли перешкодити союзу міст [Palacký, 1930, s. 330; Čornej, Bartlová, 2007, s. 533-534]. Празькі міста вдалося примирити,

однак остаточного об'єднання не відбулося. Суперечки між самим міським станом послаблювали їх політичні позиції.

Нові протистояння розпочалися в 1512 р. Їх причиною стало нехтування вищими станами міського права третього голосу. Пани вважали, що «Земський статут 1500 р.» вирішив цю проблему. Цьому сприяли і доповнення, видані у 1502 та 1508 рр. Міста ж вважали, що їх права хоч і записані до земських дошок, але вони не дотримуються [Palacký, 1872, s. 386-391]. На з'їзді в Кадані 5 травня 1512 р. голос міст не було враховано. Міста вимагали у вищого стану пояснення. У разі неприйняття рішення міста погрожували не брати участі в земських з'їздах, що провокувало нову політичну кризу [Palacký, 1930, s. 379].

Розпочалася нова хвиля міського руху за власні права і привілеї (1512 р.). У зв'язку з цим 7 травня 1512 р. міський стан Праги розіслав листи до всіх королівських міст із закликом об'єднатися для спільної боротьби за свої права [Macek, 2002, s. 350]. До цього руху були залучені нові сили, представлені Яном Главсою, Яном Пашком та Сигізмундом Ванічковським, званим «Пан Сіра» [Denis, 1932, s. 269-270; Macek, 2002, s. 350].

Чотири посли від міського стану 1 вересня 1512 р. мали їхати до короля в Угорщину, щоб домовитися про призначення нового архієпископа, обговорити питання прибутків і боргів короля та обіцянки щодо Силезького князівства. Владислав II вимагав дотримання «Земського статуту» і визнання Земського суду. Він дав дозвіл на проведення з'їзду, щоб міста могли обговорити проблеми із вищим станом. Була призначена комісія, що мала врегулювати це питання. Зауважимо, що саме в цей час спостерігаються зміни в настроях короля щодо міського стану [Macek, 2002, 350-351].

З'їзд у Празі 16 лютого 1513 р., на якому засідала комісія, нічого не вирішив. Навпаки, розгорілися ще більші суперечки. Вищий стан мав повну владу в земському, придворному, палатному та бургграфському суді. Тепер вони хотіли підкорити собі і міські суди. Це позбавило б міста хоча б якоїсь самостійності. Комісія 23 лютого 1513 р. винесла рішення: *«Не зрозуміло, у розгляді яких питань має брати участь міський стан, а у яких – ні? Здається нам, що нехай всі звертаються в суди, а якщо справа стосується міст, то нехай пани їх передають. Але нам невідомо, чи затвердить цю пропозицію наш стан. Інше прохання, щоб заможні міщани у земських судах відповідали за статутами панів та рицарів»* [Palacký, 1930, s. 396-397]. Водночас було опротестовано окремі положення «Земського статуту 1500 р.», які надавали перевагу панам і рицарям. Мова йшла про міських злочинців, зрадників і т. п., що давало панам право чинити розправу [Vojtišek, 1927, s. 45-47].

Для врегулювання ситуації до Праги 15 червня 1513 р. був висланий королівський секретар Процек Малий із Цетне. Саме ці події свідчать про зміни у ставленні короля до міст. Чим були зумовлені такі зміни? Це питання в чеській історіографії залишається відкритим. На думку Ф. Палацького, під

впливом угорських панів, король вирішив підтримати міський стан [Palacký, 1930, s. 398]. Автор погоджується з думкою, що можливо, король таким чином хотів протидіяти вищому стану.

На пропозицію Яна Главси міський стан всього Чеського королівства зібрався 19 травня 1513 р. у старій ратуші м. Праги. Обговорювалося питання про зменшення витрат у зв'язку з обмеженням міських прав і свобод. Саме тут було обрано 13 пражан і 15 послів із інших міст [Macek, 2002, s. 351]. Відтепер ці представники мали право виступати і приймати рішення від імені всього міського стану. Міська община теж підтримала це рішення [Tomek, 1894, s. 223-224]. Вдруге міський стан зібрався 15 червня 1513 р. Відомо лише, що прибув новий королівський секретар рицар Процек Малий, який нагадав, що міський стан повинен підкорятися вищим станам. Міста підтвердили свою покірність королю і попросили в секретаря заступництва. Управителям Чеського королівства міський стан передав список із вимогами. Зі згоди короля планувалося призначення нового великого з'їзду [Čelakovský, 1895, s. 48].

Таким чином, міський стан за сприяння Яна Главси уклав договір із уповноваженими князя Бартоломея Мінстерберзького щодо взаємодопомоги: *«Хоч би хто в цьому королівстві Чеському на права, свободи, справедливості поспіє сягнути, то князь має захищати міста...»* [Palacký, 1930, s. 390]. Цей договір був укладений строком на десять років. За надані послуги угода передбачала виплату князю (500 коп грош чеських у рік). Хоча договір був таємний, його не вдалося приховати [Rezek, 1890, s. 110].

За таких обставин, шляхта проводила проти міст агітаційні з'їзди [Schulz, 1900, s. 556-557]. Про це писав король Владислав II 6 липня 1513 р. пану Леву: *«Зрозуміло, що будуть проведені деякі з'їзди і переговори у землях щодо прав та свобод міст. Не зрозумілі причини, що можуть викликати опір земель. Хотілося б, щоб між містами і вами більше не виникало суперечок. Бажаю, щоб твої ради вирішили це питання...»* [Palacký, 1930, s. 391]. Всі вищезазначені з'їзди відбулися 13 липня 1513 р. Ради міського стану листом від 9 липня 1513 р. звернулися до очільників країв із проханням не підбурювати населення проти міського стану. Міста зазначали, що рицарі чинять беззаконня у краях. Це був хитрий хід міст, щоб призвести до розколу між панамі і рицарями. За таких обставин вищий стан просив короля призначити з'їзд на день Св. Бартоломея в м. Колін над Лабом (на ньому планувалося вирішити суперечку з містами) [Dvorský, 1887, s. 16-17].

З'їзд міського стану відбувся 28 липня 1513 р. у Празі. Тут 29 липня 1513 р. було підписано два документи. Перший – маніфест міського стану, другий – підтверджуючий документ між князем Бартоломеєм та міським станом. Маніфест виголошував права і свободи міського стану. На такі дії рицар Процек зачитав лист короля Владислава II, в якому зазначалося, що король вимагає припинення суперечок поміж станами, гнівається на князя за його дії в Силезії і забороняє камердинеру Буріану Трчці чинити самосуд у містах. Було вирішено провести термінові наради. Того ж дня князь підписав угоди із

представниками Старого міста щодо взаємної допомоги [Palacký, 1930, s. 395-397; Čornej, Bartlová, 2007, s. 536-37; Tomek, 1894, s. 335; Macek, 2002, s. 352-353].

Ці угоди розкривають проблему слабкої влади короля в Чеському королівстві. Домовленості давали можливість містам знайти захист в особі князя Бартоломея та боротися за свої права і свободи. Подальший хід перемовин не відомий. Відзначимо, що вищий стан обіцяв дати відповідь після з'їзду в м. Колін. Наперед зауважимо, що Колінський з'їзд розпочався 25 серпня 1513 р. Перебіг з'їзду детально нам не відомий. Відомо, що підтверджено прохання короля відповідно до попередніх королівських рішень 1502 і 1509 рр. [Palacký, 1930, s. 404; Macek, 2002, s. 353-354].

За таких суперечливих обставин всі чекали рішення короля Владислава II. Значимо, що князь Бартоломей особисто прибув до короля Владислава II. На жаль, хід переговорів не відомий, знаємо лише, що 17 серпня 1513 р. князь Бартоломей отримав відповідь про те, що король визнав союз Бартоломея і міського стану та підтвердив це рішення, яке мало бути таємним [Palacký, 1930, s. 402]. Можемо констатувати, що це була хоча й невелика, але перемога міського стану.

Князь 17 серпня 1513 р. отримав від короля особисту інструкцію, а також доручення, яке мав запропонувати містам. Зміст доручення полягав у наступному: 1) щоб міста не чинили опору панам і рицарям; 2) сплата податку з пива складає 1 грош із того, хто варить і продає; 3) прибутки залишаються у містах, але в разі потреби можуть бути використані; 4) всі проблеми міст мають вирішуватися через пана Рендла з Оушаві; 5) ці рішення мають бути затвержені міськими печатками і записані до міського статуту; 6) король обіцяв підтримку містам [Palacký, 1930, s. 403].

Допомагаючи міському стану, король не бажав втратити прихильників і серед вищого стану. Зустріч обох посольств із королем відбулася в м. Таті. На жаль, перебіг подій не відомий. Хід переговорів можна простежити, досліджуючи листи. Не маючи жодних причин у відмові, Владислав II 21 листопада 1513 р. видав указ, за яким підтверджував права і свободи міст. У відповідь вищий стан почав політичний наступ на міста. Це призвело до розірвання Святоякубської угоди (1508 р.), що більше шкодило позиціям короля, ніж містам [Čelakovský, 1895, s. 50].

Протягом 1515–1516 рр. політична ситуація залишалася напруженою. Зміни та пошуки шляхів примирення ворогуючих сторін спостерігаються після смерті Владислава II (1516 р.). У цей процес були залучені вищі кола чеського суспільства та правителі іноземних держав. Щоб запобігти масовому кровопролиттю, чеські стани зуміли організувати Святовацлавський з'їзд. Найбільша заслуга у цьому належить пану Вілему з Пернштейна (1438–1521). Святовацлавська угода була записана до «Земського статуту Владислава II 1500 р.», як доповнення без королівської редакції. На жаль, оригінал Святовацлавської рукописної угоди не зберігся у тій

формі, у якій він був виданий 24 жовтня 1517 р. Залишилися лише оригінали указів (54 нумеровані статті), пізніше на їх основі видавалися укази для жуп, які діяли до 1848 р., а також виписки з цього договору у перекладі латинською мовою від рицаря Процека Малего з Цетне (можливо, для короля Максиміліана I у 1518 р.). Ймовірним автором документу вважається Вілем із Пернштейна Відзначимо, що документ використовувався в чеському судочинстві при вирішенні суперечок між шляхтою і містами аж до 1782 р.

Більшість статей Святовацлавської угоди подає детальний опис судових і податкових процесів. Згідно угоди, основне, на що зверталася увага, – це повний або частковий розподіл та надання повноважень для судової системи, причому як центральної, так і периферійної (земські та міські суди). Варта уваги одна стаття, видана ще за правління Карла IV, про те, що кожен стан повинен керуватися своїм правом, шляхтичі та паничі – Земським судом, містяни – міським і т.д. Цікавим є факт, що при поданні особистих свідчень у земському суді «осілі» містяни прирівнювалися до магнатів. Окремі свідчення могли подаватися у письмовій формі. Найболючіше питання про пивоваріння нарешті було вирішено наданням йому статус-кво на 6 років (на користь вищого стану, який отримав право варити пиво у містах). Не згадувалося вже й питання про надання права третього голосу містам на з'їздах (міста мали право засідати). Ринкові відносини здобули певну свободу, таким чином кожен вільно, без утисків міг купувати і продавати товари. Під страхом смерті і втрати честі заборонялося в містах носити зброю. Зважаючи на

королівський борг, податкові збори без винятку накладалися на всі маєтки і володіння. Зрозуміло, що король мав отримати за відповідне рішення певні вигоди, було вирішено списати королівські борги [Malý, 1955, s. 199-221; Андрусак, 2015, с. 28-32]. Таким чином, попри всі проблеми, Святовацлавська угода сприяла стабілізації соціально-політичних відносин і завершення майже 40-літніх чвар і міжусобиць у чеському суспільстві.

Висновки. Отже, видання «Земського статуту» зумовило протистояння між вищим і міським станами. Суперечки точилися довкола політичних, економічних і релігійних питань. Вищі стани намагалися обмежити права і свободи містян. Протистояння міського та вищого станів тривало з почерговим успіхом. Завершенням протистоянь і розв'язанням внутрішньополітичних протиріч стало підписання Святовацлавської угоди 1517 р. Серед істориків існують розбіжності щодо значення Святовацлавської угоди. Одні вважають її перемогою міст, інші – вищих станів. Однак непохитним є те, що, незважаючи на компроміс і поступки, міський стан підтвердив право третього голосу при прийнятті рішень державного значення у Чеському королівстві. Відзначимо, що документ використовувався в чеському судочинстві при вирішенні суперечок між шляхтою і містами аж до другої пол. XVIII ст. Таким чином, можемо стверджувати, що Святовацлавська угода доповнила «Земський статут 1500 р.», заклала основні правила політичного й економічного життя чеського суспільства та утвердила модель станової монархії в Чеському королівстві.

Додаток

Перелік королівських міст у Чехії (поч. XVI ст.) [Macek, 2002, s. 21].

Старе місто Празьке, Нове місто Празьке, Кутна Гора (чеськ. Kutná Hora, нім. Kuttenberg), Градець-Кралоуе (чеськ. Hradec Králové, нім. Königgrätz), Жатец (чеськ. Žatec, нім. Saaz), Пльзень (чеськ. Plzeň, нім. Pilsen), Літомержіце (чеськ. Litoměřice), Коуржім (чеськ. Kouřim, нім. Gurim), Будейовіце (чеськ. České Budějovice), Лоуні (чеськ. Louny), Клатові (чеськ. Klatovy, нім. Klattau), Хрудім (чеськ. Chrudim), Табор (чеськ. Tábor), Часлав (чеськ. Čáslav, нім. Tschaslau), Німбурк (Нойенбург-на-Ельбе, чеськ. Nymburk, нім. Neuenburg an der Elbe), Стржібло (чеськ. Stříbro; нім. Mies), Домажліце (чеськ. Domažlice, нім. Taus), Шушіце (чеськ. Sušice, нім. Schüttenhofen), Вісоке-Міто (чеськ. Vysoké Mýto), Мост (чеськ. Most, застаріле нім. Brüh), Кадань (чеськ. Kadaň), Усті-над-Лабем (чеськ. Ústí nad Labem, нім. Aussig an der Elbe), Яромерж (чеськ. Jaroměř), Двур-Кралоуе-над-Лабем (чеськ. Dvůr Králové nad Labem), Пісек (чеськ. Písek), Водняни (чеськ. Vodňany, нім. Wodnian), Чеський Брод (чеськ. Český Brod), Колін (чеськ. Kolín), Мельнік (чеськ. Mělník), Слані (чеськ. Slaný, нім. Schlan), Бєроун (чеськ. Beroun), Полічка (чеськ. Polička, нім. Politschka).

Список використаних джерел

- Čechura, J., 2012. České země v letech 1437–1526. Jagellonci na českém trůně 1471–1526, Praha, Díl II, 423 s.
 Čelakovský J., 1895. Soud komorní za krále Vladislava II, 60 s.
 Čornej, P., 1993. Dějiny země koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740, Praha, 316 s.
 Čornej, P., Bartlová M., 2007. Velké dějiny země Koruny České (1437–1526), Praha-Litomyšl, Svazek VI, 839 s.
 Denis, A., 1932. Konec samostatnosti České, Praha, Díl I, 301 s.
 Dvorský, F. (ed.), 1887. Dopisy panu Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1508–1520, Archiv český (další AČ) 7, Praha, s. 16–17.
 Haas, A., 1960. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500, Codex juris municipalis IV. 2, 407 s.
 Hoffmann, F., 2009. Středověké město v Čechách a na Moravě, Praha, 712 s.
 Hosák, L., 1938. Historický místopis země Moravskoslezské, Praha, 1144 s.
 Hrubá, M., 2003. Jagellonská doba v dějinách měst na severu Čech – doba známá i neznámá. Doba Jagellonská v zemích České koruny 1471–1526, *Sborník katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy (KTF UK)*, Praha, s. 55–62.
 Kameníček, F. (ed.), 1890. Sněmy Moravské z let 1477–1480, AČ 10, Praha, s. 312.
 Macek, J., 2002. Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526), Praha, Díl 3/4, 599 s.
 Malý, K., 1955. Svatováclavská smlouva, třídní kompromis mezi šlechtou a městy z r. 1517, *Philosophica et historia I, Universitas Carolina*, s. 195–222.

- Marek, J., 1971. Městská síť na Moravě v 15. a 16. století (Studie o moravské společnosti v době Jagellonské 1), *Časopis matice moravské* (далі ČMM) 90, s. 281–303.
- Matějek, F., 1959. Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. *Studie o přeměnách na feudálním velkostatu v 2. polovině 15. a v 1. polovině 16. Století*, Praha, 511 s.
- Palacký, F. (ed.), 1846. Akta veřejná i sněmovní v království Českém, r. 1479, AČ 4, Praha, s. 496–502; 504–505.
- Palacký, F. (ed.), 1862. Zřízení zemské království českého za krále Vladislava roku 1500 vadné, AČ 5, Praha, s. 262.
- Palacký, F. (ed.), 1872. Akta veřejná i sněmovní v Čechách od roku 1500 do 1509, AČ 6, Praha, s. 217–218; 236–237; 269–271; 271–272; 328; 347; 357–358; 386–391.
- Palacký, F., 1930. Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, Praha, Díl V, 578 s.
- Pánek, J., 2001. Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení. Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), Sborník příspěvků z mezinárodní konference, Praha, 449 s.
- Pešek, J., Zilynskyj B., 1984. Městský stav v boji se šlechtou na počateu 16. Století, *Folia Historica Bohemica* (далі FHB) 6, s. 137–161.
- Rezek, A. (ed.), 1890. Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1450–1526, AČ 10, Praha, s. 110.
- Rezek, A. (ed.), 1892. Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1507–1519, AČ 11, Praha, s. 134; 153.
- Schulz, V. (ed.), 1900. Listy do Kouřimě zaslané z let 1422–1513, AČ 18, Praha, s. 556–557.
- Schulz, V. (ed.), 1903. Listy do Budějovic zaslané z let 1405–1526, AČ 21, Praha, s. 257.
- Tomek, V., 1894. Dějepis města Prahy X, Praha, 632 s.
- Vaniš, J., 1982. Historická geografie lounska v druhé polovině 15 století (Pokus o mikrohistorickogeografickou studii), *Historická geografie* 20, Praha, s. 127–186.
- Vaniš, J., 1979. Hospodaření královského města Loun v druhé polovině 15 století, Praha, 239 s.
- Vaněček, V., 1970. České sněmy za stavovské monarchie (od poloviny 15. Století do počátku třicetileté války), Česka národní rada, sněm českého lidu, Praha, s. 103–116.
- Vojtíšek, V., 1927. O vývoji samosprávy pražských měst, Praha, s. 101.
- Wocela, J., 1847. Rozepře pány a rytířstwem a mezi městy za panování krále Wladislawa, *Časopis českého museum* (далі ČČM) 5, s. 412–422.
- Winter, Z., 1890. Kulturní obraz českých měst: život veřejný v XV. a XVI. věku, Díl I, 919 s.
- Андрусяк, Я., 2015. Святовацлавська угода 1517 року: юридичне завершення протистояння між вищим і міським станом Чеського королівства, *Історичний часопис з богемістики і словакістики*, Ужгород, Вип. 5, с. 27–33.
- Виноградова, А., 1978. Проблема возникновения средневекового города в словацкой марксистской историографии, Славяне в эпоху феодализма, К столетию академика В.И.Пичеты, М., 370 с.
- Галямичев, А., 2011. Города Чехии в «злые годы после смерти короля Пржемысла Оттокара II», *Славянский сборник*, Саратов, Вып. 9, с. 58–66.
- Галямичев, А., 2014. Горные города и их место в истории средневекового урбанизма в чешских землях, Город и культура на Западе и в России, Сборник материалов Международной научной конференции, Саратов, с. 70–76.
- Галямичев, А., 2014. Средневековые города Чехии: общее и особенное в европейском контексте, *Известия Саратов. ун-та., Новая серия, Т. 14, Серия История*, Международные отношения, Вып. 2, с. 54–57.
- История Чехии, 1947. Под. ред. В.И. Пичеты, М., ОГИЗ-Госполитиздат, 258 с.
- История Чехословакии. В 3 т. Т.1, 1956. Под. ред. Г.Э. Санчука, П.Н. Третьяковой, М.: Изд.-во АН СССР, 416 с.
- Мельников, Г., 1977. Современная чехословацкая историография о проблемах развития чешских городов в первой половине XVI в., *Вестн. Моск. ун-та. История*, №3, 220 с.
- Озолин, А., 1978. Землевладения королевских городов Чехии в XIV - начале XV вв., Средневековый город, М., Вып. 5, 143 с.
- Олексієвць Т., 2007. Формування та розвиток міст Чехії (1197-1306 pp.) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.02, Рівненський держ. гуманітарний ун-т., с. 199.
- Пушкарёв, С., 2007. Городское сословие и городской строй в Чехии в XIV Галямичев XV веках, *Историографический сборник*, Саратов, Вып. 22, с. 136–137.
- Рубцов Б., 1958. Эволюция феодальной ренты в Чехии (XIV - нач. XV в.), М., 196 с.
- Ясинский, А., 1901. Очерки и исследования по социальной и экономической истории Чехии в средние века, Основы социального строя чешского народа эпоху господства обычного права, Юрьев, 380 с.

References

- Čechura, J., 2012. České země v letech 1437–1526. Jagellonci na českém trůně 1471–1526, Praha, Díl II, 423 s. (in Czech).
- Čelakovský J., 1895. Soud komorní za krále Vladislava II, 60 s. (in Czech).
- Čornej, P., 1993. Dějiny zemi koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740, Praha, 316 s. (in Czech).
- Čornej, P., Bartlová M., 2007. Velké dějiny zemi Koruny České (1437–1526), Praha-Litomyšl, Svazek VI, 839 s. (in Czech).
- Denis, A., 1932. Konec samostatnosti České, Praha, Díl I, 301 s. (in Czech).
- Dvorský, F. (ed.), 1887. Dopisy panu Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1508–1520, Archiv český (далі АЧ) 7, Praha, s. 16–17. (in Czech).
- Haas, A., 1960. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500, Codex juris municipalis IV. 2, 407 s. (in Czech).
- Hoffmann, F., 2009. Středověké město v Čechách a na Moravě, Praha, 712 s. (in Czech).
- Hosák, L., 1938. Historický místopis země Moravskoslezské, Praha, 1144 s. (in Czech).
- Hrubá, M., 2003. Jagellonská doba v dějinách měst na severu Čech – doba známá i neznámá. Doba Jagellonská v zemích České koruny 1471–1526, Sborník katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy (KTF UK), Praha, s. 55–62. (in Czech).
- Kameníček, F. (ed.), 1890. Sněmy Moravské z let 1477–1480, AČ 10, Praha, s. 312. (in Czech).
- Macek, J., 2002. Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526), Praha, Díl 3/4, 599 s. (in Czech).
- Malý, K., 1955. Svatováclavská smlouva, třídní kompromis mezi šlechtou a městy z r. 1517, *Philosophica et historia* 1, Universitas Carolina, s. 195–222. (in Czech).
- Marek, J., 1971. Městská síť na Moravě v 15. a 16. století (Studie o moravské společnosti v době Jagellonské 1), *Časopis matice moravské* (далі ČMM) 90, s. 281–303. (in Czech).

- Matějek, F., 1959. Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v 2. polovině 15. a v 1. polovině 16. Století, Praha, 511 s. (in Czech).
- Palacký, F. (ed.), 1846. Akta veřejná i sněmovní v království Českém, r. 1479, AČ 4, Praha, s. 496–502; 504–505. (in Czech).
- Palacký, F. (ed.), 1862. Zřízení zemské království českého za krále Vladislava roku 1500 vadné, AČ 5, Praha, s. 262. (in Czech).
- Palacký, F. (ed.), 1872. Akta veřejná i sněmovní v Čechách od roku 1500 do 1509, AČ 6, Praha, s. 217–218; 236–237; 269–271; 271–272; 328; 347; 357–358; 386–391. (in Czech).
- Palacký, F., 1930. Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, Praha, Díl V, 578 s. (in Czech).
- Pánek, J., 2001. Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení. Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), Sborník příspěvků z mezinárodní konference, Praha, 449 s. (in Czech).
- Pešek, J., Zilynský B., 1984. Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. Století, *Folia Historica Bohemica* (dani FHB) 6, s. 137–161. (in Czech).
- Rezek, A. (ed.), 1890. Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1450–1526, AČ 10, Praha, s. 110. (in Czech).
- Rezek, A. (ed.), 1892. Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1507–1519, AČ 11, Praha, s. 134; 153. (in Czech).
- Schulz, V. (ed.), 1900. Listy do Kouřimě zaslané z let 1422–1513, AČ 18, Praha, s. 556–557. (in Czech).
- Schulz, V. (ed.), 1903. Listy do Budějovic zaslané z let 1405–1526, AČ 21, Praha, s. 257. (in Czech).
- Tomek, V., 1894. Dějepis města Prahy X, Praha, 632 s. (in Czech).
- Vaniš, J., 1982. Historická geografie lounska v druhé polovině 15 století (Pokus o mikrohistorickogeografickou studii), *Historická geografie* 20, Praha, s. 127–186. (in Czech).
- Vaniš, J., 1979. Hospodaření královského města Loun v druhé polovině 15 století, Praha, 239 s. (in Czech).
- Vaněček, V., 1970. České sněmy za stavovské monarchie (od poloviny 15. Století do počátku třicetileté války), Česka národní rada, sněm českého lidu, Praha, s. 103–116. (in Czech).
- Vojtíšek, V., 1927. O vývoji samosprávy pražských měst, Praha, s. 101. (in Czech).
- Wocela, J., 1847. Rozepře pány a rytířstwem a mezi městy za panování krále Wladislawa, *Časopis českého museum* (дали ЧСМ) 5, s. 412–422. (in Czech).
- Winter, Z., 1890. Kulturní obraz českých měst: život veřejný v XV. a XVI. věku, Díl I, 919 s. (in Czech).
- Andrusjak, Ja., 2015. Svjatovaclavsjka ughoda 1517 roku: jurydychnje zavershennja protystojannja mizh vyshhym i misjnym stanamy Chesjkogho korolivstva [Saintwenceslas agreement of 1517, the legal completion of the opposition between the highest and the burger estates of the Czech kingdom], *Istoričnyj časopys z boghemistyky i slovakistyky*, Uzhghorod, Vyp. 5, s. 27-33. (in Ukrainian).
- Vynogradova, A., 1978. Problema voznikovenija srednevekovogo goroda v slovackoj marksistskoj istoriografii [The problem of the formation of the Middle Ages city in the Slovakian Marxist Historiography], Slavjane v jepohu feodalizma, K stoletiju akademika V.I.Pichety, M., 370 s. (in Russian).
- Ghaljamychev, A., 2011. Goroda Chehii v «zlye gody posle smerti korolja Przhemysla Ottokara II» [Czech cities in “bad years after the death of the king Pshemisel Ottakar II”], *Slavjanskij sbornik*, Saratov, Vyp. 9, s. 58-66. (in Russian)
- Ghaljamychev, A., 2014. Gornye goroda i ih mesto v istorii srednevekovogo urbanizma v cheshskih zemljah [Mountain cities and their role in the history of the Middle Ages urbanism in the Czech lands], Gorod i kul'tura na Zapade i v Rossii, Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, Saratov, s. 70-76. (in Russian).
- Ghaljamychev, A., 2014. Srednevekovye goroda Chehii: obshhee i osobennoe v evropejskom kontekste [Czech Middle Ages cities: common and special in European context], *Izvestija Sarat. un-ta., Novaja serija, T. 14, Serija Istorija, Mezhdunarodnye otmoshenija*, Vyp. 2, s. 54-57. (in Russian).
- Istorija Chehii [History of Czechia], 1947. Pod. red. V.I. Pichety, M., *OGIZ-Gospolizdat*, 258 s. (in Russian).
- Istorija Chehoslovakii [History of Czechoslovakia], V 3 t. T.1, 1956. Pod. red. G.Je. Sanchuka, P.N. Tret'jakovoj, M.: *Izd.-vo AN SSSR*, 416 s. (in Russian).
- Meljnykov, Gh., 1977. Sovremennaja chehoslovackaja istoriografija o problemah razvitija cheshskih gorodov v pervoj polovine XVI v. [Modern Czechoslovakian Historiography of the problems in the development of the Czech cities in the first half of 16th century], *Vestn. Mosk. un-ta. Istorija*, №3, 220 s. (in Russian).
- Ozolyn, A., 1978. Zemlevladienija korolevskih gorodov Chehii v XIV - nachale XV vv. [Landownership of the Czech royal cities in the 14th – the beginning 15th centuries], *Srednevekovyj gorod*, M., Vyp. 5, 143 s. (in Russian).
- Oleksijevecj, T., 2007. Formuvannja ta rozvytok mist Chekhiji (1197-1306 rr.) (The formation and the development of the Czech cities) [Tekst] : dys... kand. ist. nauk: 07.00.02, Rivnensjkyj derzh. ghumanitarnyj un-t., s. 199. (in Ukrainian).
- Pushkarëv, S. Gh., 2007. Gorodskoe soslovie i gorodskoj stroj v Chehii v XIV–XV vekah [Local estates and local government in Czechia in the 14th – 15th centuries], *Istoriograficheskij sbornik*, Saratov, Vyp. 22, s. 136–137. (in Russian).
- Rubcov, B.T., 1958. Jevoľucija feodal'noj renty v Chehii (XIV - nach. XV v.), [The evolution of the feudal rent in Czechia (14th – beginning 15th c.)], M., 196 s. (in Russian).
- Jasynskij, A., 1901. Očerki i issledovanija po social'noj i jekonomicheskoj istorii Chehii v srednie veka [Essays and studies on the social and economic history of the Czech Republic in the Middle Ages, The foundations of the social structure of the Czech people in the era of the rule of customary law], *Osnovy social'nogo stroja cheshskogo narodav jepohu gospodstva obychnogo prava*, Jur'ev, 380 s. (in Russian).

SUMMARY

**CITY STRUGGLE FOR POLITICAL RIGHTS IN THE CZECH KINGDOM
DURING THE REIGN OF THE JAGIELLONIANS DYNASTY (1471-1526)**

Yaroslav Andrusyak

Candidate of History, Docent of the Department of Ancient, Medieval and History
of Ukraine Premodern period
SHEE «Uzhhorod National University»

The article is devoted to the analysis of political disputes and the struggle of burgher estate for their rights, privileges and freedoms during the reign of the Jagiellonian dynasty. At the beginning 16th century in the struggle against the Czech szlachta 32 royal cities united. The main reason for the confrontation was not only economic issues, but also political ones. The situation was significantly complicated by the religious disputes. Five forms of confrontation between the higher and the burgher estates are revealed: 1) the struggle of cities against the opovědníks of “zemsky oppressors”); 2) regional military conflicts; 3) the seizure of cities of hrads (castles) and trade; 4) estates struggle in the Czech kingdom (with the danger of open confrontation); 5) occasional clashes between the cities and szlachta, which were common and could overgrown in a more serious interstate confrontations. There were four stages of confrontation between royal cities and higher estate: 1) to disputes concerning the “Zemsky regulations”; 2) the period of fights with the contributors; 3) the time to the head the burgher estate the Prince Bartolomme Minsterbersky; 4) until 1520, when there was a struggle to introduce the conditions of the Saintwenceslas agreement of 1517. Disputes between states could lead to decentralization, civil war and fragmentation of the Czech kingdom. The content and political significance of the Saintwenceslas agreement, which legally concluded the conflict between the cities and the Czech szlachta, was researched. According to it, the right to administer justice actually expanded to cities, while the jurisdiction of the zemské and imperial courts in the cities was not distributed. The burgher estate confirmed the right of the third vote. There are divergences among historians regarding the significance of the Saintwenceslas agreement. Some consider it the victory of cities, others - higher estates. The document was used in Czech kingdom legal proceedings in resolving disputes between szlachta and cities up to the second floor 18th century. Consequently, the Saintwenceslas agreement supplemented the «Zemsky regulations» and laid down the basic rules of socio-political relations in the Czech Kingdom at the stage of formation of a state-representative model of state administration.

Keywords: Jagiellonians, cities, estates, lords, knights, nobility, congresses.

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ЄВАНГЕЛЬСЬКОЇ ЦЕРКВИ АУГСБУРЗЬКОГО ВІРОВИЗНАННЯ НА ТЕРЕНАХ СЛОВАЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ XVII СТ.

Борис Іван Іванович

аспірант кафедри античності, середньовіччя та історії України
домодерної доби

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: ivanborysa7x@gmail.com

У статті розглядається процес становлення організаційної структури Євангельської церкви Аугсбурзького віровизнання на теренах Словаччини на початку XVII ст. Розглядаються та аналізуються питання пов'язані з проведенням Жилінського синоду, прийнятті і правовому закріпленні в релігійному житті його основних актів та постанов. Жилінський синод був першим законодавчим синодом Євангельської церкви у Словаччині. На цьому синоді було прийнято перші закони інституційного життя, чим закладено міцний фундамент для створення самостійної юридичної церковної організації лютеран на території сьогоднішньої Словаччини. Скликання Жилінського синоду в 1610 р. дозволила сприятлива політична ситуація в Угорському королівстві. У 1606 р. було укладено Віденський мир. Цим миром в Угорщині вперше було забезпечено свободу віросповідання. Зміст законодавчих статей, які надавали протестантам свободу де-юре, де-факто можна було забезпечити тільки на законодавчих зборах – синоді. Реалізували канонічне життя протестантів та створити їх самостійний юридичний інститут поставив собі за мету переконаний протестант Юрай Турзо. Інститут палатина дозволяв йому створити сприятливі умови для скликання першого синоду Верхньої Угорщини до Жиліни на 28 березня 1610 р. Синод засідав три дні, протягом яких учасники синоду прийняли перші закони лютеранської церкви і обрали своїх перших суперінтендантів (єпископів). Авторами перших 16-ти законів Синоду (статті закону, канони) та присяги суперінтендантів були представники із духовного стану Еліаш Лані, Александер Соковіні (Socovinus) та зі світського стану Ярослав Змешкал і Юрай Леготскі. Палатин Юрай Турзо схвалив закони Синоду і направив їх до друку до Бардіївської друкарні. Надруковану копію законів Синоду розіслали у десять жуп Верхньої Угорщини. Цим було закладено організаційну базу та церковний інститут Євангельської церкви в Словаччині. Водночас, це означало і юридичний відхід лютеран від католицької церкви. Зміст законів Синоду був твердо закріплений у істинній вірі та чистоті лютеранського вчення.

Ключові слова: Реформація, церква, віра, Бог, лютеранство, християнство, католицизм, духовенство, Жилінський синод, суперінтендант.

Постановка проблеми. З початку поширення вчення Лютера на території сучасної Словаччини його послідовники відразу ж почали організовуватися в церковні громади. Відхід з-під юрисдикції римокатолицьких єпископів та архidiaконів був процесом, на який значною мірою впливала політична ситуація в Угорському королівстві. Формувалася основна організаційна одиниця церковного управління Євангельської церкви, а саме, церковна громада – парафія. Перші церковні громади ще до 1530 р. виникли у Пряшеві, Бардієві (Шариш), Левочі, Любиці (Спиш), Банській Бистриці, Банській Штявниці, Кремниці (шахтарські міста), Бановцях [Klátik, 2010, с. 12].

Трохи пізніше священники декількох євангельських церковних громад в межах певної території почали організовуватися, що поклало початок зародженню вищих спільнот, основу яких становило братство священників. Перші об'єднання євангельських священників виникали вже в першій половині XVI ст. за зразком братств (fraternita). У цей період той другий ступінь адміністративно-територіальної організаційної одиниці євангельської церкви називали

також архidiaконат, або контуберніум. Назва сеньйорат почала використовуватися пізніше, аж у XVII ст. Першого сеньйора обрали представники більшості міст Спиша та Шариша на синоді у Пряшеві в 1546 р. Був ним бардіївський парафіяльний священник Міхал Радашін [Kovačka, 2010, с. 53].

З середини XVI ст. в Угорському королівстві формується третій ступінь церковного управління. Серед перших суперінтендантів були трансільванські німецькі лютерани. Крім Трансильванії, ознаки розвитку перших суперінтендантів були помітні також у Задунав'ї. У протестантів Гемеру та Малогонту суперінтенданція існувала з 1594 р. Перші суперінтенданти не мали повних єпископських прав. Вони мали право здійснювати візитації, але не мали права висвячувати. Це право прописано вже у Жилінському синоді. До 1610 р. кандидати у священники мали їздити на висвячення до Німеччини [Klátik, 2010, с. 12].

Мета нашої статті – на основі опублікованих джерел та огляду наукової літератури розкрити основні питання та особливості проведення Жилінського синоду.

Визначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити передумови скликання

Жилінського синоду; охарактеризувати процес перебігу синоду та його головних учасників; проаналізувати прийняття основних законів та дати характеристику історичного значення синоду в Жиліні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чільне місце серед питань, які цікавили, насамперед дослідників із Словаччини, займає тема історичного розвитку словацьких земель зі змінами в релігійному житті населення, що пов'язані з поширенням реформаційних ідей та їх правового конституювання. Ці питання досліджували М. Боднарова [Bodnárová, 2010; Bodnárová, 2015], Д. Веселі [Veselý, 2004], Я. Квачала [Kvačala, 1935], М. Ковачка [Kovačka, 2010a; Kovačka, 2010b; Kovačka, 2010c], М. Клатік [Klátik, 2010], О. Петковський [Peřkovský, 2010], які в своїх працях не тільки висвітлюють юридичне закріплення основних положень Реформації на словацьких теренах в контексті діяльності Жилінського синоду, а і акцентують увагу на його детальному перебігу та головних дійових особах.

Значний інтерес становлять окремі праці російських істориків В. Мар'їної, Ю. Богданова [История Словакии, 2003] та дослідниці Ужгородського національного університету Я. Товтин [Товтин, 2011], в яких висвітлені окремі аспекти розгортання Реформації на словацьких землях XVI-початку XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Скликання Жилінського синоду в 1610 р. дозволила сприятлива політична ситуація в Угорському королівстві. Боротьба династії, захоплення центральної частини королівства турками та подальше розділення країни, та особливо нездатність католицької ієрархії вирішувати серйозні проблеми в житті церкви, були предметом критики не тільки зі сторони мирян, але й з боку духовенства.

У Віденському мирному договорі від 1606 р., що набув статусу закону під час Братиславського угорського сейму восени 1608 р., відразу ж у 1-ій статті було зазначено вимогу, щоб кожен міг добровільно та вільно прийняти свою релігію та віросповідання [Peřkovský, 2010, с. 93]. З метою попередження будь-якої ненависті та можливого тертя між станами і порядками сейм законом постановив, що кожна релігія повинна мати «настоятелів або суперінтендантів свого віровизнання». Про впровадження законів у життя мав подбати палатин. У 1608 р. Іштван Ілешгазі – лютеранин, який користувався загальною повагою, – зайняв цю важливу посаду за рішенням сейму (у 1562-1608 рр. Угорське королівство не мало палатина – королівського намісника), але обіймав її лише кілька місяців. Він помер швидше, ніж встиг прийняти будь-яке важливе рішення. У 1609 р. на весняному засіданні сейму на вакантне місце палатина було обрано графа Юрая Турзо [Peřkovský, 2010, с. 94].

Свій авторитет та ділову активність Юрай Турзо скерував на ослаблення напруження в країні. Після повстання під проводом Бочкаї Угорському королівству був потрібний більш тривалий мир. Спосіб, як цього досягти, Турзо вбачав передусім у

реалізації висновків країнського (земського) сейму. Тому до першочергових завдань у цьому напрямку він відносив впорядкування церковних відносин [Peřkovský, 2010, с. 94]. Євангельська церква, у якій він був активним вірником, потребувала вирішити дві речі: належну організаційну структуру та єдність віровизнання.

Коли навесні 1609 р. новообраний палатин Юрай Турзо повернувся додому з Братиславського сейму, він скликав синод до Жиліни на 13 липня 1609 р. На запрошення багато хто не відгукнувся. У літературі переважно не розкривають прямих причин невдачі цього синоду, однак існує багато натяків. Неясно, що стало причиною неуспішного синоду: мала кількість учасників чи, можливо, розпуск через розпал сварок та розбіжностей стосовно окремих питань? Відомо, що на цьому синоді не зміг бути присутнім також і Юрай Турзо, оскільки він як палатин у цей самий момент повинен був терміново їхати до Братислави у офіційних справах. Тому наступного місяця відбулась нарада в Сучанах (7 серпня 1609 р.). Там було прийнято рішення скликати синод знову до Жиліни на кінець березня наступного року [Peřkovský, 2010, с. 94].

Запрошення Юрая Турзо від 13 березня було адресоване дворянам 13-ти жуп та вільним королівським містам [Kovačka, 2010, с. 55; Богданов, 2003, с. 167; Товтин, 2011, с. 24]. Запрошення було надіслане також, за даними історика Яна Квачали, і в 11 церковних контуберніумів (сьогодні це сеньйорати): у Пресбурзькій, Нітранській (3) та Тековській, Ліптовській, Оравській та Тренчинській (2), Турчанській та Зволеньській жупах. Новоград та Гонт належали також до десяти жуп під владою палатина, але в «Історії Реформації у Словаччині» Яна Квачали вони не були зазначені серед запрошених, хоча при територіальному розподілі повноважень суперінтендантів вони вже були присутні. Жителям Гемеру Юрай Турзо надав право організуватися окремо. У жупах Спиш та Шариш з 1614 р. також було створено дві самостійні суперінтенданції [Peřkovský, 2010, с. 94].

Уже за день до початку синоду, 27 березня 1610 р., палатин Юрай Турзо урочисто в'їхав до Жиліни. Він приїхав з Битчі, де мав свою резиденцію, з дружиною Алжбетою Цобор та супроводом. Попереду крокували «копійники» (дворяни, шляхта словацького походження, що захищала північний кордон Угорського королівства). У супроводі також знаходився й Еліаш Лані, придворний проповідник та сеньйор з Битчі. Назустріч палатину вийшло десять магнатів, а від імені духовенства теплими словами його привітав Ян Фабріці, глоговський парафіяльний священник. Далі палатин мав десь годину відпочинку, після чого зібрав магнатів, шляхту та парафіяльних священників [Peřkovský, 2010, с. 94].

В перший день синоду, вранці 28 березня 1610 р. Юрай Турзо наголосив про необхідність створення церкви на основі «положення сейму Пресбурзького», щоб кожна релігія, євангельська у тому числі, «мала своїх настоятелів або ж суперінтендантів». Ян Фабріці подякував йому від імені усіх присутніх та підкреслив його заслуги у справі захисту

Євангельської церкви. Після цього Юрай Турзо представив своє бачення найкращої церковної адміністрації, а саме інститут суперінтендантів, говорив про закони, які потрібно ухвалити та про присягу. На завершення він звернувся до присутніх з проханням висловитися з цього приводу [Bodnárová, 2010, с. 55; Peřkovský, 2010, с. 95].

У дискусії взяли участь багато учасників, однак особливо привернули увагу слова Еліаша Лані, Яна Фабріці та Яна Поніцко, парафіяльного священика з Чахтіц. Присутні зійшлися на тому, що потрібно обирати трьох суперінтендантів [Peřkovský, 2010, с. 95]. Далі цього ж дня, а також до обіду наступного дня синоду, 29 березня 1610 р., учасники займалися написанням законів, проект яких, швидше за все, уже був наперед підготовлений Еліашом Лані.

29 березня пообіди було створено комісію у складі чотирьох осіб: з духовного стану її представляли Еліаш Лані та парафіяльний священик з Прієвідзи Александер Соковін, зі світського – вельможний Герослав (Ярослав) Змешкал з Домановців та Юрай Леготскі, представник Тренчинської жупи. Комісія письмово сформулювала закони (у 16 статтях) та текст присяги суперінтенданта [Peřkovský, 2010, с. 95]. Після цього перейшли до кульмінації синоду – до виборів.

Третій день синоду, 30 березня 1610 р., розпочався з розглядом кандидатів на посаду суперінтендантів. Було очевидним, що від Тренчинської, Ліптовської та Оравської жуп на цю посаду найбільш гідними визнали осіб Еліаша Лані з Битчі, Яна Лазіці з Нижньотренчинського сеньйорату та Мікулаша Батіці з Велічної, що на Ораві. Від жуп Туріец, Зволен, Гонт та Новоград кандидатами виступили Самуел Мелік з Брезна, Матей Лохман з Мошовців та ще один представник з Новограду. Пресбурзьку, Нітранську та Тековську жупи представляли Ісаак Абрагамідес, бойницький парафіяльний священик (відсутній на синоді), Ян Фабріці з Глоговця та Ян Поніцкі з Чахтіц. Висунуті кандидати повинні були покинути приміщення, щоб присутні могли вільно висловитися про кожного з них. Потім священики в окремій кімнаті отримали чистий листок паперу, у який вписали ім'я кандидата, і віддали його в руки палатину. Те саме зробили також усі присутні представники шляхти, магнатів та дворян. Після закінчення голосування відбувся підрахунок голосів і палатин Юрай Турзо запросив кандидатів на засідання для оголошення результатів виборів [Bodnárová, 2010, с. 56; Peřkovský, 2010, с. 96].

Новообрані суперінтенданти повинні були скласти присягу, зміст якої та її дотримання, зокрема, забезпечували Євангельській церкві в Словаччині і в майбутньому орієнтацію тільки за вченням Христа. Закони синоду, як і присяга суперінтендантів, чітко визначили конфесійний напрямок Євангельської церкви в Словаччині. Після цього писарі записували тексти законів, прийнятих на синоді. Ці копії були надіслані у десять жуп переддунайської частини Угорського королівства.

Найбільш визначними представниками Жилінського синоду справедливо вважаються Еліаш Лані, лютеранський парафіяльний пастор з Битчі та

сеньйор – «батько словацьких лютеран», а також ініціатор Жилінського синоду, палатин Угорського королівства Юрай Турзо, спадковий жупан Орави. До визначних представників угорської шляхти, які на запрошення Юрая Турзо прибули до Жиліни, щоб підтримати зародження Євангельської церкви Аугсбурзького віросповідання, належить також Петер Реваї, спадковий жупан Турчан, майстер курії та радник королівської Високості, хранитель угорської Святої корони, уповноважений на виконання й інших важливих функцій при угорському королівському дворі, знаний науковець – історик королівської корони, монархії та особливо слов'ян в Угорському королівстві. Вважається засновником слов'янської історіографії [Ковачка, 2010с, с. 89].

Петер Реваї підписав та особистою печаткою «скріпив» «Акти та висновки – Закони та постанови Жилінського синоду» відразу після Юрая Турзо, тобто другий за порядком: на це вказують не лише друковані видання законів, але цілком очевидно це засвідчує автентичний латинський рукопис законів, виявлений 2008 р. у Словацькій національній бібліотеці в Мартіні [Ковачка, 2010с, с. 89].

Жилінський синод був першим законодавчим синодом Євангельської церкви у Словаччині. На цьому синоді було прийнято перші закони інституційного життя, чим було закладено міцний фундамент для створення самостійної юридичної церковної організації лютеран на території сьогоденної Словаччини.

Жилінський синод є неоціненною спадщиною, оскільки дав Словацькій лютеранській церкві чіткий напрямок для подальшого розвитку в двох основних сферах – церковно-юридичній та догматичній [Klátik, 2010, с. 11]. Його значення можна зрозуміти й оцінити тільки тоді, якщо розглядати його в ширшому контексті, тобто сприймати шлях з моменту прийняття ідей Реформації аж до моменту, коли викристалізувалися індивідуальні позиції Євангельської церкви.

Власні закони та постанови Жилінського синоду є частиною більш ширшої концепції. Документи, які позначається назвою «Acta et conclusiones» – «Акти та висновки» Жилінського синоду, містять не лише власні закони та постанови, оформлені як шістнадцять статей закону законодавчого характеру, але й ряд інших важливих пасажів доктринального та організаційного – декларативного та протокольного характеру про учасників, діяльність та рішення Жилінського синоду.

Важливою, початковою складовою документа є особистості – учасники синоду – виголошувачі законів та постанов, світські особи та духовенство, які після завершення переговорів синоду особисто підписали документ, скріпили його печатками і своєю світською та духовною владою гарантували його дотримання. Слід зазначити, що не усіх виголошувачів законів знайдено серед підписантів (могло статися так, що вони не змогли до кінця бути присутніми на синоді), а деякі не були зазначені серед виголошувачів. Більшість із них на сьогодні майже невідомі, тому заслуговують якнайпильнішої наукової уваги [Ковачка, 2010b, с. 125].

До важливих частин документа належать дані про богослужіння під час синоду, про відповідні форми та структури створення інституту церкви, про розробку та ухвалення законів, про вибори суперінтендантів, а також про призначення інспекторів (намісних суперінтендантів). Однак найбільш відомими є власні «Закони та постанови Жилінського синоду» [Kovačka, 2010b, с. 125]. Їх зміст спостерігається в описі Даниїля Веселего, автора відомої монографії «Історія християнства та Реформації» (2004 р.). Можемо навести короткий зміст положення цих 16-ти канонів:

1. Суперінтенданти, інспектори (слов. dozorca – у лютеранській церкві не висвячена, виборна посадова особа) та сеньйори мають усіма можливими способами дбати, щоб чистим правдивим вченням та бездоганним способом життя і манерами вони могли освічувати світлом усіх інших пастирів та паству.

2. Вони повинні щороку особисто відвідувати церкви, як тільки зможуть, або за посередництвом своїх сеньйорів. Щороку мають бути присутніми на зустрічах священників.

3. Під час візитацій мають стежити, як вчать проповідники, чи ведуть за собою людей до молитви і катехізації. Мають перевіряти морально-релігійне життя проповідника та ставлення віруючих до нього. Вони мають також звертати увагу на учителів, а молодих проповідників мають перевіряти.

4. Усі прибутки церков, парафій, шкіл та від нерухомості мають реєструватися та зберігатися.

5. Проповідників та вчителів захищати від усілякого безправ'я та ганьби.

6. Вони повинні встановлюють єдині обряди та видати книгу обрядів (слов. agenda – головна богослужбна книга, що містить інструкції для проведення церковних церемоній). Угорських священників не потрібно змушувати одягати комжу.

7. Кандидатів, що підходять за віком та бездоганністю способу життя, комісія має проєкзамнувати та висвятити їх згідно норм та порядку Віттенберзької церкви. Для поглиблення своїх знань вони можуть поїхати за кордон за рекомендацією суперінтендантів. Перед висвяченням вони повинні беззастережно підписати «Книгу згоди».

8. У разі законного розслідування суперінтенданти повинні запросити спеціалістів з права – незацікавлених осіб.

9. У разі засудження неправдивого вчення, перелюбства та інших надзвичайних гріхів якогось священника, суперінтендант повинен скликати осіб, що знаються на праві, які розслідують його справу. У разі доказу вини, священника позбавлять сану, відлучать від церкви, позбавлять заробітної плати та передадуть політичній владі для призначення покарання. Менші проступки вони передають на вирішення сеньйорам та інспекторам.

10. Священник, запрошений на парафію, повинен зарекомендувати себе перед суперінтендантом, інспектором та сеньйором, щоб підтвердити, що він має законну професію, покликання, а також дати свою згоду у житті та вченні.

11. Якщо хтось залишиться незадоволеним рішенням сеньйора та його деканів у своєму братстві,

може оскаржити рішення у суперінтенданта, який справу розгляне, і може доручити тому ж або іншому братству повторно розглянути справу. Ще одне оскарження не допускається.

12. Суперінтендант повинен управляти та судити згідно особистих уподобань та власної думки, але відповідно до закону. Впертих порушників після першого та другого попередження відлучити від церкви та інформувати про це політичну владу, сеньйорів та інспекторів.

13. Судову повістку для священника до суду готує для суперінтенданта сеньйор або інспектор за посередництвом іншого проповідника.

14. Політична влада повинна на прохання суперінтенданта або інспектора заступатися та захищати суперінтендантів, інспекторів або священників від образ.

15. Привілеї, переважні права та свободи деяких братств, якщо вони не суперечать канонам синоду, можуть використовуватися.

16. Щоб суперінтенданти дотримувалися вищенаведених канонів, вони повинні були скласти присягу, у якій зобов'язуються навчати тільки тому, що міститься в пророчих і апостольських Писаннях, у «Аугсбурзькому визнанні», а потім у «Формулі Згоди» («Формулі Злагоди»), піклуватися та стежити, щоб йому ввірені сеньйори та проповідники це визнавали та вчили; добрим представленням буде той, хто дотримується законів та дбає, щоб їх дотримувалися його підлеглі [Kovačka, 2010b, с. 126-127; Veselý, 2004, с. 141-142].

Перед затвердженням рішень синоду було виголошено промову, яка констатувала прийняття канонів та затвердження суперінтендантів: «Повідомляємо усім, що ми зібралися 29 березня 1610 р. у місті Жиліна, щоб на прохання та з доручення ясновельможного пана палатина на основі діючих законів та конституції королівства обрати суперінтендантів Євангельської церкви Аугсбурзького віросповідання для десяти переддунайських жуп. Це було зроблено після довгих роздумів та багатьох пропозицій, які ми по-братськи та з вірою прийняли. Усіх нас вело переконання, що наша церква потребує мати своїх суперінтендантів, тобто настоятелів, оскільки лише так буде можливо попередити непорозуміння та суперечки» [Kovačka, 2010a, с. 43-44].

Оскільки територія цих десяти жуп була великою, це унеможливило позицію, щоб нею відав один суперінтендант. Було досягнуто домовленості, що десять жуп будуть розділені на три частини, а для управління ними буде призначено трьох суперінтендантів: Еліаша Лані у Ліптовську, Оравську та Тренчинську жупи, Самуеля Меліка у Турчанську, Новоградську, Зволонську та Гонтіанську жупи, а Ісаака Абрагамідеса у Пресбурзьку, Нітрянську та Тековську жупи [Klátik, 2010, с. 14; Kovačka, 2010a, с. 44].

Через те, що на словацьких теренах діяли парафії не тільки словацької, а й угорської та німецької національностей, було постановлено, щоб і німецька, й угорська національності мали своїх інспекторів, які будуть підпорядковуватися суперінтендантам і будуть

перебувати з ними у письмовому зв'язку. Інспектором німецьких церковних парафій у Пресбурзькій, Нітрянській та Тековській жупах став Шімон Геухелін, шахтарських міст – Павло Ленц, для угорців у Пресбурзькій, Нітрянській та Тековській жупах – Іштван Курті [Klátik, 2010, с. 14; Kovačka, 2010a, с. 44].

Водночас сеньйори, а також декани словацького віросповідання у конкретних округах (дистриктах), тобто дієцезіях, залишалися на своїх посадах так, як це було і в минулому. Якщо хтось із певних причин відмовиться від цієї своєї посади, потрібно буде обрати його наступника. Однак це повинні бути відповідні особи, які вирізняються знаннями вчення церкви, побожністю, користуються загальною повагою та ведуть бездоганний спосіб життя. У випадку смерті когось із новообраних суперінтендантів, або у разі переселення до іншої жупи, решта суперінтендантів може за взаємною згодою та з відома відповідних жуп оголосити вибори та спільно обрати нового. Що стосується фінансування суперінтендантів, то, окрім катехітичних зборів та храмових внесків, було закликано сеньйорати та окремі жупи, щоб вони й самі проявили свою палку побожність через відданість та щедрість стосовно церкви Господньої та її служителів та визначили для себе власний фінансовий внесок [Kovačka, 2010a, с. 44].

Закони Жилінського синоду прийняв також синод у Спиському Підградді, який у 1614 р. скликав Кріштоф Турзо, брат Юрая Турзо. На цьому синоді була встановлена суперінтенданція п'яти східнославацьких міст: Кошиць, Пряшева, Левочі, Бардієва та Сабінова, – до яких приєднався і Великий Шариш. Вони обрали суперінтендантом Петра Заблера, парафіяльного священика з Левочі. Оскільки мова йшла про розлогу територію, було створено також списько-шариську суперінтенданцію, яка обрала суперінтендантом Штефана Ксіландера із Списького Підграддя. Для обох цих суперінтенданцій закони Жилінського синоду стали обов'язковими [Bodnárová, 2015, с. 36; Bodnárová, 2010, с. 57].

Жилінський синод надавав великого значення доктринальній чистоті Євангельської церкви. Лютерани у Словаччині вже протягом десятиліть до проведення Жилінського синоду дотримувалися Аугсбурзького віросповідання та «*Locī communes*» (Загальні принципи теології) Меланхтона, однак, бажаючи захиститися від спроб Контрреформації монархом та католицькою церквою, створювали собі власні визнання віри, як, наприклад, «*Confessio Pentapolitana*» (1549 р.), «*Confessio Montana*» (1559 р.) чи «*Confessio Scerpusiana*» (1569 р.). Аж до кінця XVI ст. доктринальній єдності Євангельської церкви загрожувало криптокальвінізм. Лютеранство перемогло також завдяки «Книзі згоди» (*Libet Concordiae*), яка була видана у Віттенберзі 1580 р. Проте, її у Словаччині прийняли не відразу, мабуть, через обережність священиків вона прижилась лише поступово, після використання у сеньйоратах. «Книга згоди», поза усіляким сумнівом, була визнана особливо завдяки заслугі Еліаша Лані аж на Жилінському синоді. Як зазначається у сьомій статті

законів, священики повинні були її підписати ще до ординації, а суперінтенданти, складаючи присягу, обіцяли за нею навчати [Kovačka, 2010a, с. 58].

Закони Жилінського синоду впровадилися на практиці і в області канонічних візитацій. У тому ж дусі Еліаш Лані підготував принципи єпископських візитацій. Уже наступного року він за цими принципами здійснив візитації 105-ти церковних парафій, і його прикладу послідували Самуел Мелік та Ісаак Абрагамідес. Досвід проведення перших візитацій підтвердив необхідність уніфікації спільної храмової книги обрядів. Порядок та уніфікація богослужінь та церковних обрядів відповідно до шостого закону Жилінського синоду опиралися на «Віттенберзький порядок Лютера». Проте в окремих сеньйоратах існувала відмінність, наприклад, у святкуванні свят. З метою уніфікації богослужбових процедур суперінтенданти на зустрічі в Битчі у 1613 р. домовилися про видання єдиної храмової книги обрядів. Книгу обрядів підготував Еліаш Лані, однак у зв'язку з його передчасною смертю ця книга не була видана. За ініціативи Еліаша Лані для потреб релігійного виховання та навчання було видано «Малий катехізис» Лютера. Еліаш Лані за участі Самуеля Меліка та Ісаака Абрагамідеса впровадив свою нову навчальну програму, і катехізис вийшов друком у 1612 р. за кошти Юрая Турзо [Bodnárová, 2010, с. 58].

Жилінський синод відіграв неабияке значення для життя словацької національності. Словаки вперше об'єдналися воедино на релігійній основі, і, що важливо, усі обрані суперінтенданти були за національністю словаками. Основою Реформації було впровадження рідної мови богослужінь, щоб проповіді були зрозумілими звичайним мирянам. Навіть королівські міста відразу ж після прийняття реформаційного вчення були змушені забезпечити словацьку частину свого населення словацькими проповідниками, незважаючи на те, що вони, зазвичай, мали до словаків недобррозичливе ставлення.

Крім проповідей, мовою народу у словацьких лютеранських церквах співали і словацькі пісні за пісенником Юрая Трановського «*Cithara sanctorum*». Цей пісенник, який називали «*Tranoscius*», був великою підтримкою для словаків, особливо протягом наступних століть жорсткої мадяризації. «*Tranoscius*» разом із «Краліцькою Біблією» стали у Словаччині нормою богослужбової та літературної мови лютеран [Bodnárová, 2010, с. 58].

У церковно-правовій сфері Жилінський синод виніс преюдиційне рішення стосовно відносин світської та церковної влади. Управління Євангельською церквою шляхтичами та міськими радами і їх надмірне втручання у церковні справи (найбільшою мірою це стосувалося розподілу священицьких посад, оплати священикам тощо) викликало незадоволення священиків. Суперечки навколо цього питання настільки загострилися, що священики східнославацьких королівських міст з актом від свого сеньйора Северина Шкултети «*Christliches bedenken*» звернулися за роз'ясненням до університету у Віттенберзі. У відповіді підкреслювалося, що церкву мають адмініструвати

три стани – священики, світська влада та народ. Патронат світської верхівки без погодження церковної влади та народу є неможливим. Жилінський синод окремими законами визначає повноваження церковної верхівки, в головному, що стосується сфери судової, та визначає участь духовних та світських представників при прийнятті рішень на найвищих рівнях церковного управління. Про це свідчить також співвідношення світських та духовних діячів на Жилінському синоді. Ця рівновага в період Контрреформації була порушена на користь шляхти, і лише в XIX ст. було відновлено рівновагу світського та духовного стану при управлінні церкви [Коваčka, 2010a, с. 59].

Серед католицької церковної ієрархії Жилінський синод викликав велике обурення. Кардинал Франтішек Форгач, який не погоджувався з положеннями Віденського миру про релігійну свободу для протестантів, швидко зрозумів значення Жилінського синоду. Він написав гострий та образливий протест з погрозою прокльону суперінтендантів і тих, хто їх буде слухати. Синод зневажливо назвав фальшивим, а спосіб обрання суперінтендантів – незаконним. Єпископам, опатам та архidiaконам віддав розпорядження нічого не спускати (не зменшувати) зі своїх вимог, особливо фінансових, і їх недотримання він гостро карав. Цей протест відразу ж після завершення Жилінського синоду у квітні 1610 р. прибили на двері храму святого Мартіна в Братиславі та поширювали на всю країну. Його копію братиславський парафіяльний священик та німецький інспектор Шімон Геухелін разом із суперінтендантом Ісааком Абрагамідесом послали палатину Юраєві Турзо до Трансильванії. Палатина обурив текст протесту Форгача, і той порекомендував суперінтендантам, щоб ті почекали з відповіддю до його повернення і підготували захист, для якого він запропонував свій заголовок. У липні 1610 р. палатин Юрай Турзо писав з Токаю Еліашу Лані, що він текстом захисту задоволений і розпоряджається його надрукувати. Цей захист «*Apologia pro synodo Solnensi*» був надрукований в Кошицях. Того ж року Еліаш Лані в цьому документі рішуче спростував напади та протести Форгача стосовно незаконності проведення Жилінського синоду. Він пише, що те, що Форгач вважає ерессю, було здійснено згідно з біблійними та країнськими законами. Після протесту кардинала Франтішка Форгача в 1610 р. у Кошицях вийшов ще один акт протесту проти Жилінського синоду, автором якого був Петер Пажмань. Відповідь на нього дав Еліаш

Лані. Наступний акт протесту Пажманя вийшов в 1612 р. у Братиславі, але відповідати на нього протестанти уже не вважали за потрібне. Суперінтенданти приділяли багато часу своїй роботі, головним чином, візитаціям парафій, питанням дисципліни, вирішенню подружніх суперечок, ординації нових священиків. Церковний податок лютерани вже католицьким єпископам не платили. Після Жилінського синоду у сеньйоратах залишилися в силі деякі місцеві коригування, лютеран як єдине ціле об'єднувала насамперед єдність віровчення, також шанованим став авторитет суперінтендантів як найвищих представників Євангельської церкви [Bodnárová, 2010, с. 59; Veselý, 2004, с. 144-145].

Висновки. Прийняття законів та постанов Жилінського синоду, а також присяга перших суперінтендантів були історичним моментом: це момент зародження Євангельської церкви Аугсбурзького віросповідання у тодішньому Угорському королівстві та початок її розбудови аж до сьогодення. Це був винятковий історичний рубіж: Євангельська церква декларувала свою доктринальну платформу на базі лютеранської Реформації, Аугсбурзького віросповідання та «Книги згоди» і стала незалежною від норм та керівництва тодішніх представників римо-католицької церкви. Основна більшість підписантів репрезентувала верхньо-угорські (етнічно словацькі) жупи. Це означувало не лише напрямок конфесійного розвитку Словаччини, але мало також і важливі наслідки для розвитку та застосування біблійної чеської мови, або ж попередника літературної словацької мови, під час богослужінь євангельських християн у Словаччині. За посередництвом євангельських катехізісів, пісенників, молитовників, головних церковних книг, текстів проповідей, тлумачень Біблії, а також за допомогою духовної поезії, прози та драми, писаної та говореної домашньою зрозумілою мовою, міцніло євангельське християнство і поступово через духовно культивовану мову формувалась та поглиблювалась словацька національна свідомість. Саме через ці важливі причини Жилінський (а через 4 роки Списькопідградський) синод заслуговують неабиякої духовної, наукової та культурної уваги, і це стосується як словаків-лютеран, так і усієї Словаччини. Образно кажучи, у колишньому Угорському королівстві почала викреслюватись мапа Словаччини. Тому, поза всяким сумнівом, цей синод належить до ключових подій новітньої історії Словаччини.

Список використаних джерел

- Bodnárová, M., 2010. Žilinská synoda a jej význam pre Evanjelijckú a. v. cirkev na Slovensku. *Akty a závery zákony a ustanovenia Žilinskej synody*, ed., Kovačka M., Martin, Slovenská národná knižnica, S. 53-59.
- Bodnárová, M., 2015. Příprava, priebeh a výsledky Spišskopodhradskej synody konanej v roku 1614. *Od reformácie po založenie cirkvi: A reformációtól egyházalapításig: a szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára: k 400. výročíu synody v Spišskom Podhradí*. [1. vyd.], ed., Peter Kónya, Annamária Kónyová, Prešov, S. 36-52.
- Bokes, F., 1946. Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie, Bratislava, Slovenska academia vied a umeni, 477 s.
- Čaplovič, D., 2001. Problematika cirkevných dejín 1517-1681, Bratislava, Veda, 147 s.
- Daniel, D. P., 1989. Výskum obdobia reformácie na Slovensku. *Historický časopis*, Ročník 37, Číslo 4, S. 572-592.
- Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 3, 2002. Zost., Pavel Uhorskai, Július Alberty a kolektiv, Liptovský Svätý Mikuláš, Tranoscius, 504 s.

- Klátik, M., 2010. Prvá zákonodarná synoda ECAV 400. výročie Žilinskej synody. *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody. Zborník k 400. výročiu Žilinskej synody v roku 1610*, Liptovský Mikuláš, S. 10-15.
- Kónya, P., 2010. Konfessionalizácia na Slovensku v 16.-18. storočí, Prešov, *Prešovská univerzita*, 232 s.
- Kovačka, M., 2010. Akty a závery - Zákony a ustanovenia Žilinskej synody, Martin, *Slovenská národná knižnica*, 111 s.
- Kovačka, M., 2010. Akty a závery - Zákony a ustanovenia Žilinskej synody z roku 1610. *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody. Zborník k 400. výročiu Žilinskej synody v roku 1610*, Liptovský Mikuláš, S. 125-132.
- Kovačka, M., Prípravné porady k zvolaniu prvej krajinskej synody a činnosť Petra Révaia. *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody. Zborník k 400. výročiu Žilinskej synody v roku 1610*, Liptovský Mikuláš, S. 89-92.
- Kvačala, J., 1935. Dejiny reformácie na Slovensku, Liptovský Svätý Mikuláš, *Tranoscius*, 303 s.
- Mannová, E., 2003. Krátke dejiny Slovenska, Bratislava, *AEP*, 368 s.
- Od reformácie po založenie cirkvi: A reformációtól egyházzalapításig: a szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára: k 400. výročiu synody v Spišskom Podhradí. [1. vyd.], 2015. Ed., Peter Kónya, Annamária Kónyová, Prešov, *Vydavateľstvo Prešovskej univerzity*, 438 s.
- Peťkovský, O., 2010. Zvolanie a priebeh Žilinskej synody. *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody. Zborník k 400. výročiu Žilinskej synody v roku 1610*, Liptovský Mikuláš, S. 93-97.
- Petrik, J., 1946. Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích, Liptovský Mikuláš, *Tranoscius*, 321 s.
- Veselý, D., 2004. Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku, Liptovský Mikuláš, *Tranoscius*, 384 s.
- История Словакии, 2003. Пер. со словац. И. А. Богдановой, В. В. Марьиной, с англ. О. В. Хавановой, науч. ред. Ю. В. Богданов, Институт славяноведения РАН, М.: *Евролици*, 435 с.
- Товтин, Я., 2011. Суспільно-політичне становище словацьких земель у складі монархії Габсбургів (1526-1610 pp.), Ужгород, *Ліра*, 160 с.

References

- Bodnárová, M., 2010. Príprava, priebeh a výsledky Spiskopodhradskej synody konanej v roku 1614. *Od reformácie po založenie cirkvi: A reformációtól egyházzalapításig: a szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára: k 400. výročiu synody v Spišskom Podhradí. [1. vyd.]*, Ed., Peter Kónya, Annamária Kónyová, Prešov, S. 36-52. (in Slovakian).
- Bodnárová, M., 2010. Žilinská synoda a jej význam pre Evanjelickú a. v. cirkev na Slovensku. *Akty a závery zákony a ustanovenia Žilinskej synody*, Ed., Kovačka M., Martin, Slovenská národná knižnica, S. 53-59. (in Slovakian).
- Bokes, F., 1946. Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie, Bratislava, Slovenska academia vied a umeni, 477 s. (in Slovakian)
- Čaplovič, D., 2001. Problematika cirkevných dejín 1517-1681, Bratislava, Veda, 147 s. (in Slovakian).
- Daniel, D. P., 1989. Výskum obdobia reformácie na Slovensku. *Historický časopis*, 1989, Ročník 37, Číslo 4, S. 572-592. (in Slovakian).
- Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 3, 2002. Zost. Pavel Uhorskai, Július Alberty a kolektív, Liptovský Svätý Mikuláš, *Tranoscius*, 504 s. (in Slovakian).
- Klátik, M., 2010. Prvá zákonodarná synoda ECAV 400. výročie Žilinskej synody. *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody. Zborník k 400. výročiu Žilinskej synody v roku 1610*, Liptovský Mikuláš, S. 10-15. (in Slovakian).
- Kónya, P., 2010. Konfessionalizácia na Slovensku v 16.-18. storočí, Prešov, *Prešovská univerzita*, 232 s. (in Slovakian).
- Kovačka, M., 2010a. Akty a závery - Zákony a ustanovenia Žilinskej synody, Martin, *Slovenská národná knižnica*, 111 s. (in Slovakian).
- Kovačka, M., 2010b. Akty a závery - Zákony a ustanovenia Žilinskej synody z roku 1610. *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody. Zborník k 400. výročiu Žilinskej synody v roku 1610*, Liptovský Mikuláš, S. 125-132. (in Slovakian).
- Kovačka, M., 2010c. Prípravné porady k zvolaniu prvej krajinskej synody a činnosť Petra Révaia. *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody. Zborník k 400. výročiu Žilinskej synody v roku 1610*, Liptovský Mikuláš, S. 89-92. (in Slovakian).
- Kvačala, J., 1935. Dejiny reformácie na Slovensku, Liptovský Svätý Mikuláš, *Tranoscius*, 303 s. (in Slovakian).
- Mannová, E., 2003. Krátke dejiny Slovenska, Bratislava, *AEP*, 368 s. (in Slovakian).
- Od reformácie po založenie cirkvi: A reformációtól egyházzalapításig: a szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára: k 400. výročiu synody v Spišskom Podhradí. [1. vyd.], 2015. Ed., Peter Kónya, Annamária Kónyová, Prešov, *Vydavateľstvo Prešovskej univerzity*, 438 s. (in Slovakian).
- Peťkovský, O., 2010. Zvolanie a priebeh Žilinskej synody. *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody. Zborník k 400. výročiu Žilinskej synody v roku 1610*, Liptovský Mikuláš, S. 93-97. (in Slovakian).
- Petrik, J., 1946. Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích, Liptovský Mikuláš, *Tranoscius*, 321 s. (in Slovakian).
- Veselý, D., 2004. Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku, Liptovský Mikuláš, *Tranoscius*, 384 s. (in Slovakian).
- Bogdanova, I. A., Mar'ina, V. V., Havanova, O. V., Bogdanov, Ju. V., 2003. *Istorija Slovakii* (History of Slovakia), Moskva, *Evrolinc*, 435 p. (in Russian).
- Товтин, Я., 2011. *Suspil'no-politychne stanovishche slovats'kykh zemel' u skladi monarkhii Habsburhiv (1526-1610 rr.)* [Socio-political position of the slovak lands as part of the Habsburg monarchy (1526-1610)], Uzhhorod, *Polihrafsentr Lira*, 160 p. (in Ukrainian).

SUMMARY

**THE FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE
EVANGELICAL CHURCH OF THE AUGSBURG RELIGION ON THE TERRITORY OF
SLOVAKIA AT THE BEGINNING OF THE XVII CENTURY**

Ivan Borys

Postgraduate Student of the Department of Ancient, Medieval and History
of Ukraine Premodern period
SHEE «Uzhhorod National University»

The article discusses the process of organizational structuring of the Evangelical Church of Augsburg religious denomination on the territory of Slovakia at the beginning of the XVII century. The study is aimed at investigating and analyzing the issues connected with conducting the Zhylina Synod, adoption of its main acts and regulations and their legalization in religious life. The Zhylina Synod was the first legislative synod of the Evangelical Church in Slovakia. At this synod the first laws of institutional life were adopted, which laid a solid foundation for creating an independent legal Lutheran church organization on the territory of the present-day Slovakia. Convocation of the Zhylina Synod in 1610 was possible due to favourable political situation in the Kingdom of Hungary. In 1606 the Peace of Vienna was signed. Based on the terms of this Treaty, the freedom of religion was guaranteed for the first time in Hungary. The content of legislative articles, which provided the Protestants with freedom de jure, could be ensured de facto only at legislative meeting – the synod. Yurai Turzo a convinced Protestant, set a goal to actualize canonical life of Protestants and form an independent Protestant juridical institution. The Palatine institution allowed him to create favourable conditions for convocation of the first synod in Upper Hungary in Zhylina on 28 March 1610. The Synod was in session for three days, during which the participants of the Synod adopted the first laws of the Lutheran Church and elected their first superintendants (bishops). The authors of the first 16 laws of the Synod (provisions of the law, canons) and the superintendants' oath were representatives of the clergy, such as Eliash Lany, Alexander Socovinus, as well as representatives of the secular society Yaroslav Zmeshkal and Yurai Legotski. Palatine Yurai Turzo approved of the Synod laws and sent them to Bardeiov printing house to be published. The printed copies of the Synod law were sent out to ten zhupas of the Upper Hungary. It served as an organizational foundation and religious institutionalization of the Evangelical Church in Slovakia. The content of the Synod laws was firmly consolidated in the true faith and purity of the Lutherane doctrine.

Keywords: Reformation, church, faith, God, Lutheranism, Christianity, Catholicism, clergy, Zhylina Synod, superintendant.

РИЦАРСЬКА ТАКТИКА ТАРАННОГО БОЮ КУШОВАНИМ СПИСОМ В XIII СТ. НА РУКОПИСНИХ МІНІАТЮРАХ СТАРОГО ЗАПОВІТУ ПІРПОНТА МОРГАНА

Гуцул Володимир Миколайович

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології
Ужгородський національний університет
e-mail: huculv@gmail.com
Scopus Author ID: 56333447800
<http://orcid.org/0000-0002-1126-1746>

У статті розглядається зображення взірцевого рицарського тактичного прийому – таранного бою кушованим списом – у одній з найвідоміших візуальних пам'яток рицарської культури середини XIII ст., манускрипті № MS M.638, відомого як Старий Заповіт Моргана або Біблія Мацейовського, що перебуває зараз на збереженні в бібліотеці Пірпонта Моргана в Нью Йорку. Іконографічна програма пам'ятки містить розбудовану візуальну нарацію біблійних битв, де персонажі Старого Завіту представлені як середньовічні рицарі, екіповані та озброєні відповідно технологічного рівня та воєнної моди що панували на Середньовічному Заході в середині XIII ст. В даній роботі проаналізовано кількість, способи та вірогідність зображення таранного бою на рукописних мініатюрах манускрипту MS M.638. Автор приходиться до таких висновків. З 32 батальних сюжетів манускрипту лише 8 містять зображення таранного бою, що підтверджує ексклюзивність прийому. Всі 8 мініатюр подають зображення індивідуальної, а не колективної таранної атаки що підтверджує висновок Джона Френса про ефективність цього прийому передусім персональних зіткнень. Програма візуальної нарації мініатюр до дрібних деталей співпадає з батальними повідомленнями текстових нараційних джерел XIII ст. написаних народними мовами і цитованих вище. Таким чином проблема вірогідності Заповіту Моргана як історичного джерела до мілітарних реконструкцій є тісно пов'язаною з вірогідністю усього корпусу таких текстових джерел і не може розглядатися сепаратно. Автентичність цитованих вище текстів, компетентність їх авторів та адресатів у військовій справі не підлягає сумніву, а отже і за мініатюрами Біблії Моргана можна визнати представлення таранного бою адекватне мілітарним реаліям на Середньовічному Заході в XIII ст.

Ключові слова. Рицарство, таранний бій, середньовічний ілюмінований манускрипт.

Постановка проблеми. Манускрипт MS M.638, так званий *Старий Заповіт з бібліотеки Пірпонта Моргана* в Центральній Східній Європі більш відомий під назвою *Біблія Мацейовського*, вона походить від прізвища польського кардинала, котрий володів нею на поч. XVII ст. «Найвишуканіша пам'ятка рицарської культури» за висловом Здіслава Жигульського – молодшого [Żygulski-jun 1982, с. 57], є чи не найавторитетнішим візуальним джерелом до історії рицарства та рицарської воєнної справи XIII ст. На думку першого видавця пам'ятки Сідні Коукерелла манускрипт був створений в середині XIII ст. в Парижі [Cockerell 1969, с. 6 passim], (Бібліотека Моргана пропонує датування у межах 1244–1254 pp.) ймовірно на замовлення французького короля Людовика IX Святого, приблизно тоді коли в товаристві Жана де Жуанвіля він вчиняв свої рицарські подвиги у Святій землі. Пам'ятка трактує біблійних персонажів як представників рицарського стану і зображає їх в різних життєвих ситуаціях, проте особливий акцент кладе на воєнну сторону шляхетного способу життя. Пам'ятка складається з 92 ілюстративних композицій до Старого Завіту. Кожна з них поділена на кілька сюжетів (від двох до чотирьох) відповідно до біблійного тексту. Дослідники пам'ятки нарахували 283 окремих сюжети. 103 з них є

воєнними. Така їх кількість дозволяє говорити про послідовну іконографічну програму зображення актуального автору збройного насильства, свідомо укомпоновану в біблійну історію. 44 сюжети не містять прямого збройного протистояння, натомість зображають рицарів у бойовому спорядженні, нешляхетних комбатантів, окремі бойові формації, під час спілкування з монархом, в процесі плундрування терену, ескортування полонених, на марші, тощо. 27 сюжетів присвячено спорадичним актам збройного насильства та їх наслідкам – нападам на неозброєного противника, убивствам, спробам убивства, поєдинкам. Окремої уваги заслуговує серія з чотирьох зображень, що фіксує збір трофеїв по битві та зняття озброєння з мертвих вояків. 32 сюжети присвячено безпосередній збройній конфронтації, 16 з них презентують битви на відкритій місцевості, 16 – сутички біля фортифікаційних споруд, котрі можуть бути кваліфіковані як вилазки та штурми. Кольорові мініатюри з технічними, а часто і з анатомічними подробицями передають різні фази ведення феодальних воєн — марш війська, набіги, битви, переслідування, облоги, різанину по битві, пошукування *fructorum belli* на тілах загиблих вояків, транспортування убитих, полонених та трофеїв. Зброя та її застосування зображені з такою увагою до конструктивної та функціональної деталі, якої могли досягти лише митці, що мали особистий бойовий

досвід. Манускрипт, котрий від 1916 р. перебуває у бібліотеці Пірпонта Моргана в Нью-Йорку є незамінним джерелом для функціональних реконструкцій рицарської зброї і тактики. Автори послідовні у реалістичному, ба навіть натуралістичному зображенні збройного насильства. До того ступеня, що в деталях мініатюр систематично з'являються розпороті черева, вивалені кишки, розрубані голови, розчленовані тіла. Не менші старання приклали автори до зображення в акції різних типів зброї: і то не лише «рицарської» – списа та меча, але і різних модифікацій древкової та ударної. Okремо слід відзначити регулярне і ефективне використання комбатантами короткої клинкової зброї, кинджалів, котрі не вважалося в той час вповні придатними до *fair play* між рицарями.

Огляд джерел та літератури. На даний момент манускрипт MS M.638 знаходиться у вільному доступі на сайті бібліотеки та музею Пірпонта Моргана, високоякісні репродукції там доповнені транскрипціями написів та коментарями відносно паралелей з біблійними текстами [The Morgan Library]. Пам'ятку активно експлуатують воєнні історики [France 1999, с. xiii *passim*], зброєзнавці [Nicolle 1999, с. 35-37] та історики рицарства [Strickland 1996, с. 172 *passim*]. Безліч разів її фрагменти прикрашали ілюстративні додатки та обкладинки видань присвячених Середньовіччю. Здіслав Жигульський мол. і Метью Стрікланд визнали за манускриптом MS M.638 статус «вікна у світ середньовічної війни та наголосили на військовому досвіді її авторів». Річард Ейблз натомість висловив кілька ґрунтовних критичних положень про вірогідність пам'ятки як джерела для реконструкції реалій середньовічної війни, проте визнав що вона точно відображає уявлення західних еліт XIII ст. про збройне насильство [Abels 2014, с. 13-35].

Проте, аналіз певного важливого для розуміння рицарської проблематики сюжету, котрий регулярно трапляється на мініатюрах манускрипту, а саме зображенню таранного бою кушованим списом, (тобто зіткненню суцільно армованих вершників із застосуванням порівняно довгих, горизонтально спрямованих і нерухомо затиснутих під пахвою списів) все ще уникає уваги дослідників. Власне цій проблемі і присвячена дана робота.

Виклад основного матеріалу. Таранний бій (*mounted shock combat* в англійській термінології) зафіксований вперше на гобелені з Байє, пам'ятці останньої третини XI ст., що являє собою візуальну нарацію про норманське завоювання Англії 1066 р. Там нормандські вершники в кінному строю атакують кушованими¹ списками спішених дружинників короля Гарольда. Від першої третини XII ст. в культурному середовищі західноєвропейських воєнних еліт цьому прийому надавалося що далі то більше значення. Короновані особи такі як Річард Левове Серце, Пейре Арагонський або Едуард I Плантагенет вправлялися у таранних поєдинках на турнірах і водили до бою загопи своїх аналогічно підготовлених васалів. Португальський король Дуарте Авіза та імператор

Максиміліан Габсбург не шкодували часу на компонування трактатів про таранний бій на турнірі та війні. Приховані симпатии європейського рицарства (такі як візантійська цесарівна Анна Комніна) його ситуативні противники (як сирійський емір Усама ібн Мункиз) апологети на кшталт Жана Фруассара, чи компетентні і суворі критики як Філіп де Коммін сходяться в одному: таранний бій – це основа рицарського воєнного фаху, його головна, визначальна складова. Серед дослідників не вщухає дискусія про практичну ефективність таранного бою та частотність його застосування на війні. Але виглядає на те що саме таранний бій був квінтесенцією рицарської «теорії і практики» збройного насильства, рушієм рицарської культури і емблемою традиції. Кількість зображень рицаря із затиснутим під пахвою списом в європейській іконографії XII-XVI ст. важко облічити [Flogi 1988]

Таранний бій відміно виконував функцію презентаційного засобу в середовищі воєнних еліт – для його опанування потрібна була не лише наявність зброї та коня, але і відповідний спосіб життя, позбавлений виробничих та комерційних клопотів, певний рівень достатку і, що найголовніше, доступ до елітарного військового середовища броньованих вершників і визнання у його представників, адже лише ті останні культивували практичні вміння і були здатні передати традицію наступникам. Таранний бій потребував значних інвестицій і залучення маси додаткових спеціалістів – виробників зброї, дресирувальників коней, комбатантів-сателітів, котрі асистували рицарю в бою.

Тому навколо практики таранного бою одразу виник особливий *взаємозалежний і взаємозгоджений комплекс предметів озброєння та спорядження, а також система умінь і навичок їх використання, призначених для здійснення збройного насильства*. Котрий, в межах даного дослідження буде позначатися терміном **рицарська мілітарна технологія**. Нижче перелічені її складові.

1. Пристосований для вершника комплекс озброєння: спис, розміром і конструкцією придатний до кушування, супутня цьому прийому номенклатура, що складалася із суцільного захисного обладунку, щита й зачіпної зброї — мечів, призначених головним чином для проламуючого удару, а також найрізноманітнішої зброї на держаках (сокири, бойові молоти, булави, перначі) та допоміжної, короткої клинкової зброї.

2. Основний тактичний прийом — таранний удар кушованим списом, його завдавав відповідно озброєний вершник на кар'єрі або чвалі. При цьому спис він нерухомо затискував під пахвою, завдяки чому рух коня багаторазово збільшував силу удару.

3. Спеціально тренований бойовий кінь, котрий використовувався не тільки і не стільки як транспортний засіб, скільки як засіб для підсилення і то значного, потужності ударів зброї ближнього бою. Для ефективного використання енергії руху коня вершнику необхідна була глибока посадка з повністю випрямленими ногами в сідлі з високими луками, довгі стремена, остроги.

¹ Термін походить від французького *couche* — «лежати».

Рис. 1. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, fl 1r

Таранний удар списом відчитується у пам'ятці 8 разів, всюди він є центральним елементом композиції. Цей прийом зображено виключно в бойовому контексті, із скрупульозною деталізацією техніки удару та його наслідків. Перша з цитованих мініатюр Біблії Моргана (fl 1r.); що зображає перемогу Ісуса Навина над п'ятьма царями Аморейськими має послідовну, нараційну структуру. Битва відбувається біля стін обложеного міста Гаваону, про що сигналізують ворота, звідки виїжджають рицарі. Як і на всіх інших мініатюрах Біблії Мацейовського з битевними сюжетами, найзначніші сини Ізраїлеві

носять закриті шоломи, натомість їх противники завжди споряджені у відкриті шоломи з насаями. Головний герой, у позолоченому закритому шоломі в межах однієї композиції зображений тричі: спочатку він таранить списом противника в поєдинку, далі береться за меч і красномовним жестом зупиняє сонце в небі, а потім з тим же мечем гонить утікаючих царів. Тут і далі маємо справу із традиційним зображенням рицарів в битві, котре вперше з'являється в *chanson de geste* другої половини XI ст. «Пісні про Роланда»:

*Розлючений Роланд коня острожить, у чвал пускає
На повному ходу скаче
Ударивши розбиває щит
Пробиває гобер і серце навпіл
І ребра вибиває з грудей, ламає хребет
І списом душу вибиває з тіла
На повну довжину списа вилетів з сідла у повітря Ероз противник
Із зломаною навпіл шиєю.
Звитяжна розповсюджується битва.
Роланд не дбає про свою безпеку.
Б'є списом допоки витримує древко
Але з п'ятнадцятим ударом втрачено ним списа
Береться він з Дюрандаль, свій добрий меч
Коня острожить, іде аби ударити Шернубля
Проломує шолом із карбункулом яскравим,
Каптур розрубє і голову надвоє між очей
Густо плетений гобер кольчужний
І тіло від горлянки до золоченого сідла
І лише хребет коня зупиняє меч.*

Рис. 2. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f16v

Подібні описи героїчних ударів що мали спустошуючий ефект, як у цьому творі так і в інших «піснях про діяння» та лицарських романах XII-XIII ст. тиражовано сотнями [La chanson de Roland].

Спорядження персонажів мініатюр повністю корелюється чи не з першим відомим нам регламентом лицарського озброєння - з вимогами так званого Французького статуту ордену тамплієрів, складеного в середині XIII ст. «Кожен брат лицар конвенту повинен мати трьох коней і одого зброєносця, четвертий кінь і другий зброєносець якщо він їх має – на розсуд Магістра, і відповідну міру ячменю для коней, гобер з каптуром (*d'orge; et haubers*) кольчужні панчохи (*chaucés de fer*), шолом (*heaute*) або залізу шапку (*chapeau de fer*), меч (*espée*), щит (*escu*), спис (*lance*), турецьку булаву (*mace turquese*), жуппон під обладунок (*jureau d'armer*), прикриття для плечей (*espaliers*), кольчужні черевики (*soliers d'armer*) і три ножі: один бойовий (*i d'armes*), другий до хліба (*et l'autre de pain taillier*) і ще один столовий (*i canivet*)» [La Règle du Temple 1886, с. 139-140].

Традиційно вважається, що автори Біблії Мацейовського надихалися на фотографічне портретування воєнних буднів подвигами хрестоносців у Святій Землі, проте іконографія батальних сцен навіває інше припущення. «Негативні» герої біблійних оповідей, противники «синів ізраїлевих» користуються ідентичною зброєю і тактикою. Помітні дрібні розбіжності, додані, скоріше за все, для того аби полегшити неграмотному обсерватору розпізнавання противників. Філістимляни та інші вороги не мають закритих шоломів, натомість захищають голови відкритими шоломами з насаями, подеколи прикриваються круглими, а не трикутними щитами. Але ці розбіжності не є «культурними» чи ідентифікацій-

ними, усі антагоністи марковані зброєю і тактикою як представники лицарського світу. Іконографічна програма мініатюр нічого не говорить про знайомство їх авторів з військовою справою та озброєнням Близького Сходу. Таким чином варто поставити питання чи джерелом натхнення для авторів пам'ятки не послужили хрестоносні виправи в землі куди ближчі, а саме, Альбігойські війни на півдні Франції? Куди батько Людовіка IX король Людовик VIII заангажувався з неабияким ентузіазмом, особисто очолив виправу на південь Франції у 1226 р. і того ж року помер від дизентерії, якою захворів під час облоги Авіньйону (Pegg 2010, с. 234-237). В 1240 р. відбулася так звана «війна Тренкавеля, тоді граф Каркассону Раймунд II безуспішно намагався відвоювати свої маєтки, а в 1244 р. королівськими військами був захоплений останній оплот південного спротиву – фортеця Монсегюр [Pegg 2010, с. 246-248]. З великою долею ймовірності можна припустити, що автори мініатюр брали в котрійсь з цих акцій участь, а можливо, навіть і особисто билися із зброєю в руках.

У таке припущення добре вкладається «легка орієнталізація» у зображеннях спорядження неприятелів ізраїлевих (про що говорять такі деталі як відкриті шоломи, круглі щити та кінні лучники). Проте «злі філістимляни» Старого Завіту Моргана озброєні по лицарськи і б'ються як лицарі, застосовуючи таранний удар спису подібно до «добрих ізраїльтян». «Орієнталізація» екіпіровки південно-французького та північно-іспанського лицарства мала за причину впливи, котрі чинили в XII-XIII ст. на воєнну справу півдня Франції клімат та близькість мусульманського противника, проте не пішла далі адаптації окремих складових номенклатури озброєння до локального середовища [Nicolle 1999, с. 125-142].

Таранний бій був чи не найнадійнішим способом

уразити суцільно армованого рицаря крізь металевий обладунок описаний вище. Ефективність рицарського озброєння як захисного так і зачіпного має численні підтвердження: найвідоміше з них стосується французького короля Філіпа Августа. Як повідомляє Гійом Бретонський, його придворний хроніст, під час битви при Бувіні (1214), король, оточений і вибитий із сідла піхотинцями протримався під градом ударів до приходу підмоги (Dubu 1990, с. 200). Пробити кольчужне плетиво лише силою людських м'язів було непростою задачею. Саме тому - як слухно помітив Джон Френс – європейські еліти охоче інвестували в захисний обладунок і відповідно, у зброю ближнього бою [France 1999, с. 1 passim].

Річард Ейблз свого часу прямо поставив питання наскільки відповідними є криваві, макабричні батальні зображення манускрипту бойовим реаліям XIII ст., особливо що стосується глибоко розрубаних ударами меча шоломів чи пошматованих гоберів, порубаних тіл що, густо вкривають поле бою, котрі прочитуються чи не на кожній баталістичній мініатюрі Біблії Морган. Адже з наративних джерел доби відомо, що битви в XIII ст. були позірно рідкими, а в тих, які відбувалися армованих рицарів гинуло небагато [Abels 2014, с. 19-20].

На нашу думку, автори мініатюр слідували за

поширеною мистецькою тенденцією характерною не лише для доби Середньовіччя – видавати виняткове за типове. В XIII ст. найбільш податними на такі гіперболи були рицарські романи, героїчні *chansons de gestes* та похідні від цих жанрів твори народними мовами, що стосувалися реальних подій та людей, як наприклад «Пісня про Альбігойський похід» [La chanson de la Croisade] або «Історія Гійома Маршала» [L'histoire de Guillaume].

«Пісня про Альбігойський похід», є твором скомпонованим в перших декадах XIII ст. двома авторами – про-французьким трубадуром Гійомом Тудельським та анонімним провансальським патріотом - де йдеться про події вище згаданих хрестових походів проти провансальських катарів у 1204-1218 рр.

«Історія Гійома Маршала» є першою відомою нам середньовічною біографією світської персони, присвячена життю та пригодам «кращого рицаря в світі», молодшого сина рицарської англійської родини, котрий власним мечем доробився до найвищих урядів Англійського королівства. Він жив у 1146-1219 рр. Твір був скомпонований одразу по його смерті на замовлення старшого сина героя [Dubu 1985, с. 27 passim].

Рис. 3. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f22r

Наведемо кілька текстових фрагментів, котрі докладно співпадають із мініатюрами Біблії Моргана.

«Гійом Контре пришипорив свого угорського дестрієра, і заатакував лютою своєю гніві, на Божу правду, у саму гуцу битви ... напав він на одного мужа і ударив його так крізь мальований щит, що його гобер послужив йому не краще за гниле яблуко, ... а далі схопився за меч і ударив у бік наступного, зваливши його донизу» [СССА 1875, с. 56].

«Рицар Жиранд де Пельє, один з баронів графа де Фуа пришипорив свого дестрієра гострими шпорами і одного з товаришів Бушарда, бретонця, ударив, ... пробив йому щит, наруч, гобер, аж до задньої луки сідла пройшов крізь нього спис і прапорець на ньому був червоним від крові» [СССА 1875, с. 97].

«Маршалл завдав у відповідь (Гійому де Монсо) такого удару мечем, що клинок прорубав тому шолом та кольчужний каптур гобера і вп'явся в череп. Вражений таким ударом він без руху та звуку упав непритомний на землю і лежав там» [HGM 1894, с. 39].

Як бачимо, майстри мініатюр нічого не вигадують. Вдалий таранний удар списа справді пробивав кольчугу наскрізь, хоча далеко не так часто, як про це повідомляють твори «героїчного жанру». Що підтверджують тексти доби створені поза західною традицією. Сірійський емір Усама ібн Мункиз, що воював із хрестоносцями у XII ст, і теж перейняв від них прийоми таранного бою, проте в силу свого культурного бекграунду був вільний як від впливів рицарського епосу так і від захоплення рицарською культурою, вмістив у свою «Книгу повчань» історію, що трапилася з ним на війні з франками. «Піді мною була кобила жвава як птиця і я мав намір напасти на франків з тилу із своїм списом. В ар'єргарді був рицар в кольчугі і повному бойовому обладунку на чорному коні великому як верблюд. Я злякався, що він може повернути коня і напасти на мене, проте коли я побачив як кінь замотав хвостом тоді як він його пришипорив то зрозумів що кінь виснажений. Тоді я поїхав до нього і ударив його списом. Спис пробив його наскрізь і вийшов спереду десь на лікоть. Я ж

зсунувся з сідла через силу удару, швидкість коня і легкість свого тіла. Подавшись трохи назад я витягнув спис, впевнений у тому що вбив противника» [Usamah 1929, с. 68]. В цьому випадку Усама йшлося не стільки про власну доблесть, скільки про промисел Аллаха, оскільки рицар все таки вижив. Коли військові дії припинилися до нього приїхав інший франк «аби подивитися на вершника що ударив рицаря Філіпа, оскільки франки дуже дивувалися як так сталося що спис пробив два шари подвійно сплетеної кольчуги проте його не убив» Усама спитався як так сталося і дістав відповідь: спис ковзнув по шкірі на боці [Usamah 1929, с. 69]. Аби у читача не було сумніву яким чином було завдано такого удару Усама кількома абзацами нижче подає точний його опис. «Кожен, хто хоче ударити списом поправно мусить тримати спис під плечем нерухомо настільки щільно до боку наскільки можливо і дозволити своєму коню скакати якнайшвидше і тоді наслідок удару буде потужним. Але якщо в цей момент хоча б поворухнути рукою, то удар не заподіє жодної шкоди» [Usamah 1929, с. 69-70]. Це не єдина згадка Усами про пробиту наскрізь франкську кольчугу. «Наш вершник, курд Маях ударив списом франкського рицаря списом таким чином, що загнав йому шматок кольчуги в черево, від чого той і помер» пише емір [Usamah 1929, с. 76]. Відомий Усамі також наслідок від удару спису подібний до Роландових діянь: «Один з найкращих ударів спису, який мені довелося бачити завдав франкський рицар ... вершнику Сабаху ібн Кунєб із племені Кілабі, котрий розсік йому три ребра з лівої сторони, а до того вістря спису розділило його лікоть на дві частини, точно так як м'ясник відділяє суглоби від кістки» [Usamah 1929, с. 76].

Як це помітно з вище наведених цитат, випадки, коли зачіпна зброя брала верх над захисною, які так докладно і часто зображають автори мініатюр траплялися і в реальному житті, проте далеко не так регулярно як це описано у «піснях про діяння».

Рис. 4. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f24v

Важливою деталлю зображення є спосіб, яким Ісус Навін утримує спис під пахвою: він не затискає деревко в кулаку, але підтримує усією долонею, що помітно по випрямленому великому пальцю. Саме такий хват радив на початку XV ст. турнірним бійцям португальський король Дуарте Авіза, оскільки самими пальцями важко втримати належним чином таку важку зброю [Dom Duarte 2005, с. 76]. Ідентично подано таранний удар, озброєння рицаря та хват яким він утримує спис на мініатюрі f16v. Натомість

мініатюра f22r подає дещо інший спосіб утримання спису, там рицар затискає деревко в кулаці. Мініатюра f24v містить зображення кінного поєдинку «рівних»: Саула та амалікського царя Агара – останній з поламаним у зіткненні списом, втративши стремена падає через спину коня. В подібному поєдинку зустрічаються на мініатюрі f30v Давид та філістимлянський рицар, котрий прикритий трикутним щитом з геральдичними мотивами.

Рис. 5. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f30v

У більшості випадків таранним боєм користаються «позитивні персонажі» біблійних оповідей, натомість на мініатюрі f34v, котра ілюструє смерть Саула та його синів, з кушованим списом зображений рицар із філістимлянського війська; докладно переданий хват яким він утримує зброю: не затискаючи кулака,

розташовуючи великий палець на деревці. Важливими деталями цієї мініатюри є інскрипції на мечі: клинок Саула має напис EDISAM, один з філістимлян розрубав голову противнику мечем, де вибиті літери IOIOUSE.

Рис. 6. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f34v

Дві наступні мініатюри (f39r, і f41r) зображають царя Давида, котрий з кушованим списом побиває ворогів Ізраїлевих: на останній поданий його поединок з сірійським царем Шобахом, котрий падає з коня разом з трикутним рицарським щитом повішеним на шию. Автори виказують непересічну обізнаність із особливостями верхової їзди в бою. Вершники випрямляють ноги в стременах, на кінських боках помітні криваві сліди від ужитку острого.

Експресія, натуралізм, захоплення найсуворішими буднями рицарського фаху, врешті, глорифікація рицарства як бойової сили характерні для пам'ятки, не повинні затуляти від нас основного акценту у зображенні таранної атаки – для митців, чия мілітарна компетентність не викликає сумніву, це виключно індивідуальний, а не колективний прийом. Що повністю підтверджує висновок Джона Френса,

зробленого ним на матеріалі аналізу письмових джерел.

Дослідник не сумнівається в ефективності таранного удару, проте вважає що в XII-XIII ст. прийом значно частіше виконувався індивідуально а не колективно. «Масована атака кінноти до XIII ст. не була вирішальним елементом в битві» – вважає він. «Постійне представлення рицарів з кушованими списами свідчить не стільки про частотність вживання ударної тактики скільки про індивідуальний характер зіткнень під час дрібних війн, де така техніка бою була надзвичайно ефективною, якщо тільки її застосування було можливим» [France 1999, с. 159-160]. Основною перешкодою застосування таранного бою *en masse* було те, що рицарі, які прибували на великі кампанії індивідуально або малими групами, зазвичай не мали часу опанувати техніку взаємодії у більших з'єднан-

Рис. 7. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f39r

нях, а контроль та командування військом що склалися з людей, які жили згідно індивідуалістичного етосу, був надзвичайно складною справою.

Проте рицар як складна воєнно-технологічна бойова одиниця, і в бою і в поході не міг обійтися без вояків-сателітів. На що натякає і Статут тамплієрів, прописуючи кожному рицарю наявність трьох зброєносців. Зброєносці, стрільці, легко екіпіровані вершники, піхотинці склали той первинний військовий колектив з яким рицар вирушав на війну і які трималися поряд з ним під час битви, часто наражаючись на небезпеку більшу ніж сам пан. Про це опосередковано говорить стійке латинське словосполучення, за допомогою якого в джерелах доби позначалося військо – *milites peditesque* – «рицарі та піхотинці». Це добре розуміли автори мініатюр тому рицарів у бою постійно супроводжують піхотинці із багатим асортиментом деревкової та клинкової зброї.

Пластичним описом такої індивідуальної рицарської зв'язки, підкріпленої допомогою бійців-сателітів, що узгоджується з мініатюрами Старого Заповіту Моргані і тематично і хронологічно, є повідомлення Рамона Мунтанера (1265-1336), котрий «побував у 32 битвах на морі та на суші», про битву біля міста Бесалу між французькими хрестоносцями та військом арагонського короля Пейре III, (що мала місце у серпні 1285 р.) де брав участь і сам король. Рамон Мунтанер вмістив його в свою відому хроніку діянь Каталонської компанії найманців в якій служив сам [Chronik des edlen].

«Деякі з альмугаварів що були з сеньйором нашим королем зібралися навколо нього, але коли вони пішли в атаку, там їх було не більше сотні. Вони вкоротили

свої списи наполовину. Сеньйор наш король першим пішов вперед і першого хто йому трапився він ударив списом в середину щита так, що лікарю там уже не було роботи. Потім він дістав меча і бив направо та наліво, і проклав перед собою дорогу, і ніхто з тих хто впізнавав короля за манерою нападати не наважувався дочекатися від нього прямого удару. Інші, які були з ним чинили так само добре і жоден рицар не зробив би більшого рицарського діяння за них. Що до альмугаварів, то маю повісти вам правду, вони пішли на них з вкороченими списками так, що жодного коня там не лишилося цілого. І це вони зробили після того як витратили усі свої сулиці, і мусите мені вірити, не було серед них жодного, хто своєю сулицею не вбив рицаря чи коня. І вже по тому воювали вони вкороченими списками. Сеньйор наш король був тут і там, зліва та справа і потрудився своїм мечем так твердо, що той розпався на друзки. Тоді він взявся за булаву, котрою володів як ніхто в світі. Він дістався до графа Неверського, котрий був капітаном загону, і своєю булавою завдав йому такого удару по шолому, що той пав на землю. Тоді він обернувся і заговорив до шляхетного юнака, котрий завжди був при ньому, і якого звали Гійомом Ескрива і був він з Хатіви, і який їхав на коні з бойовим сідлом: «Гійом, зійди з коня і добий його». І молодий чоловік зійшов на землю і добив його. І коли він його добивав на смерть, коштовно прикрашений меч, котрий граф носив, впав йому в око, і він відчепив його, і доки він його відчіплював, рицар мертвого графа, помітивши що цей юнак убив його пана, кинувся до нього і убив його ударом в плече. Сеньйор наш король обернувся і побачивши що цей рицар цойно убив Гійома Ескрива, ударив його булавою

Рис. 8. The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638, f41r

по залізній касці так, що його мозки вийшли вухами і той впав мертвим на землю. Потім сеньйор наш король побачивши, що його люди щільно затиснуті ворогами кинувся до них і пробив собі дорогу, власноручно убивши не менш як п'ятнадцять рицарів, і кожному вистачило одного удару.

В цій тісняві французький рицар спостерігши скільки шкоди вчинив їм сеньйор наш король, наблизився до нього з мечем в руці і перетяв йому повід через що король мало не пропав. Адже жоден рицар не повинен йти до бою не маючи пари поводів, одного з ланцюга іншого з шкіри, і металевий повід

повинен бути прикритим шкіряним. Що тут казати, король був безпорадним, кінь носив його туди і сюди, але чотири альмугавари, котрі трималися біля свого короля, наблизилися і зв'язали йому повід. Сеньйор наш Король запам'ятав рицаря котрий перетяв йому повід, поїхав туди де той був і так заплатив йому за люб'язність, що рицарю більше не було як різати поводи, оскільки був убитий, як і його пан. По тому, як сеньйор наш король повернувся до битовного скупчення бачили б ви сутички та зіткнення. В королівській компанії, були добрі люди та рицарі котрі ніколи не були в бою і кожен з них цього дня

геройствував за себе. ... І все це чинилося з їх великої любові до сеньйора нашого короля і через те, що вони бачили що робить король своєю рукою і на правду, була то не рицарська рука, але рука Бога. І якби ... хто з рицарів Круглого столу, опинився б серед нечисленних королівських людей, то не зробив би більше цього дня ... проти чотирьохсот рицарів, котрі були кращими з війська короля франків. Що тут казати? Франки побажали зібратися на пагорбку, але сеньйор наш король напав на того хто ніс знамено графа і завдав йому такого удару булавою по шолому, що той залишився лежати на землі мертвим та холодним. І альмуговари подерли знамено на онучі. Ті з франків, хто бачив знамено свого пана на землі, вишикувалися щільним порядком і сеньйор наш король пішов проти них із всіма своїми людьми. Що казати? Франки засіли на вершині пагорба і так міцно стояли, що ані сеньйор наш король, ані його люди, не змогли пробитися крізь них. Але битва тривала до сутінок і темряви і серед франків не залишилося більше вісімдесяти рицарів. І наш сеньйор король сказав: «Барони, уже ніч і ми можемо трафити у свого як у чужого, але залишимося разом». І вони зібралися на вершині сусіднього пагорба...» [CRM 1844, 250-252].

Попри відверті компліменти монарху, Рамон Мунтанер не лише фахово передає ефективність таранного удару і чільну роль окремого рицаря у рукопашному зіткненні, але вказує його, рицаря, вразливі місця, а також демонструє розподіл бойових функцій у рицарському почті. Корпоративна солідарність професійного найманця у нього сильніша за станові забобони: він не пробує

применшити роль альмуговарів, цих «псів війни» більш ніж сумнівного походження. Окрему увагу варто звернути на номенклатуру зброї та її функції, вказівки на мобільність кінного воїна в бою, небезпеку передчасної погоні за здобиччю, важливість щільного бойового порядку для успішної оборони, першочергове значення знамен для орієнтації на битевому полі. Власне така програма візуальної нарації, де піхота зображена поряд із кінними рицарями, притаманна мініатюрам манускрипту MS M.638.

Висновки. З 32 батальних сюжетів манускрипту лише 8 містять зображення таранного бою, що підтверджує ексклюзивність прийому.

Всі 8 мініатюр подають зображення індивідуальної, а не колективної таранної атаки що підтверджує висновок Джона Френса про ефективність цього прийому передусім у персональних зіткненнях.

Програма візуальної нарації мініатюр до дрібних деталей співпадає з батальними повідомленнями текстових нараційних джерел XII - XIII ст. написаних народними мовами і цитованих вище. Таким чином проблема вірогідності Заповіту Моргана як історичного джерела до мілітарних реконструкцій є тісно пов'язаною з вірогідністю усього корпусу таких текстових джерел і не може розглядатися сепаратно. Автентичність цитованих вище текстів, компетентність їх авторів та адресатів у військовій справі не підлягає сумніву, а отже і за мініатюрами Біблії Моргана можна визнати представлення таранного бою адекватне мілітарним реаліям на Середньовічному Заході в XIII ст.

Список використаних джерел

Джерела

- Chronik des edlen en Ramon Muntaner (CRM), 1844, [herausgegeben dr. Karl Lanz], Stuttgart, 595 p.
 Dom Duarte, 2005, The Royal Book of Jousting. A Translation into English of King Dom Duarte of Portugal's 1438 treatise Libro Da Ensinança De Bem Cavalgar Toda Sela, Highland Village, 210 p.
 La chanson de la Croisade contre les Albigeois (CCCA), 1875, Vol I, [ed. Paul Meyer], Paris, 452 p.
 La chanson de Roland vers 1090, Bibliotheca Augustana. [online] Доступно https://www.hs-augsburg.de/~harsch/gallica/Chronologie/11siecle/Roland/rol_ch02.html (date of access 21. 05. 2019)
 La Règle du Temple, 1886, [publiee pour Henri de Curzon], Paris, xli/368 p.
 L'histoire de Guillaume le Maréchal comte de Striguil et de Pembroke, Régent d'Angleterre de 1216 A 1219 (HGM), 1894, Vol. II, [ed. Paul Meyer], Paris, 390 p.
 The Morgan Library & Museum (MLM), MS M.638 [online] Доступно <https://www.themorgan.org/collection/Crusader-Bible/thumbs> (date of access 21. 05. 2019)

Література

- Abels, R., 2014, Cultural Representations of Warfare in the High Middle Ages: The Morgan Picture Bible, *Crusading and Warfare in the Middle Ages: Realities and Representations. Essays in Honour of John France*, Farnham & Burlington, p. 13-35.
 Cockerell, S. C., 1969, Old Testament Miniatures: A Medieval Picture Book with 283 Paintings From The Creation to the Story of David, New York, 286 p.
 Duby, G., 1990, The Legend of Bouvines: War, Religion, and Culture in the Middle Ages, Berkeley and Los Angeles, 234 p.
 Duby, G., 1985, William Marshall, the Flower of Chivalry, New York, 156 p.
 Flori, J., 1988, Encore l'usage de la lance... La technique du combat chevaleresque vers l'an 1100, *Cahiers de civilization médiévale, 31e année (n°123), Juillet-septembre 1988*, p. 213-240.
 France, J., 1999, Western Warfare in the age of Crusades 1000-1300, Cornell, 328 p.
 Nicolle, D., 1999, Arms and Armour of the Crusading Era 1050-1350 Western Europe and Crusading States, London, 636 p.
 Pegg, M. G., 2010, Najświętsza wojna. Krucjata przeciwko albigensom i bój o Chrześcijaństwo, Poznań, 304.
 Strickland, M., 1996, War and Chivalry. The Conduct and Perception of War in England and Normandy, 1066-1217, Cambridge, 388 p.
 Usamah Ibn-Munquidh, 1929, An Arab-Syrian Gentleman And Warrior in The Period of The Crusades: Memoirs of Usama Ibn-Munqidh (Kitab al i'tibar), New York, 265 p.
 Żygulski jun., Z., 1982, Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu, Warszawa, 336 p.

SUMMARY

MOUNTED SHOCK COMBAT WITH COUCHED LANCE IN 13TH CENTURY AS DEPICTED IN MINIATURES FROM PIERPONT MORGAN OLD TESTAMENT

Wolodymyr Hucul

Candidate of History, Docent of Department of Archeology, Ethnology and Cultural Studies
SHEE «Uzhhorod National University»

The article deals with visual presentation of the mounted shock combat with couched lance in the famous French manuscript MS M.638, known as Morgan Old Testament (Macejowski Bible), which is widely regarded as the most famous artifact of the middle 13th century chivalric culture. This manuscript is preserved in Pierpont Morgan Library & Museum in New York. Iconographic program of Morgan Old Testament shows large battle narrations where biblical characters are presented as medieval chivalry, equipped according to the western medieval military fashion of the 13th century. This article is devoted to analyzing Morgan Old Testament's presentations of mounted shock combat with couched lance. Out of 32 battle scenes in the manuscript only 8 scenes contain images with mounted shock attacks, which proves the unique nature of this technique. Each scene depicts an individual, rather than a collective use of this technique. Such proportions and form of visual narration confirm the exclusivity of this battle technique, and its effectiveness in personal collisions, which supports John France's conclusions. The program of miniatures' visual narration in small details corresponds to the battles' narrations from the XIII century text sources written in popular languages (chansons de gestes and rhymed and prose chroniques). The following conclusion is made: the probability of the Morgan Testament as a historical source for warfare reconstruction is closely linked to the probability of the whole body of such text sources and cannot be considered in isolation. The military authenticity of the texts quoted above and the competence of their authors and recipients in the military affair are beyond doubt, and, therefore, the miniatures of the Bible of Morgan can help recognize presentations of a mounted shock combat with couched lance as correct and accurate as regards to the Middle Ages warfare realities in 13th century.

Keywords: Mounted shock combat, chivalry, medieval illuminated manuscript.

ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ ИММИГРАНТОВ ИЗ ЗАКАРПАТЬЯ В США СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БЕЛЫ ЦМОРА (1928–1930 гг.)

Казак Олег Геннадьевич

кандидат исторических наук, преподаватель
Минский городской педагогический колледж
E-mail: olegkazak90@tut.by

Цель исследования – на основании детального анализа участия Б. Цмора в общественной жизни иммигрантов из Закарпатья выявить направленность деятельности венгерских дипломатических ведомств относительно русинской диаспоры США, определить природу успехов и сложностей данной деятельности. В работе были использованы следующие методы: историко-сравнительный (были выявлены различные стратегии поведения лидеров русинской диаспоры США), историко-типологический (были определены различные конкурирующие группы русинской диаспоры, именуемые в документах венгерского консульства в Кливленде как «группа власти», «оппозиционная группа», «великорусское направление»), историко-системный (русинская диаспора США рассматривается в качестве сложной системы с различными элементами, взаимно влияющими друг на друга и подверженными влиянию извне, т.е. национально-культурной и общественно-политической жизни в Закарпатье), метод контент-анализа (были отмечены наиболее часто встречавшиеся в документах венгерских дипломатических ведомств смысловые конструкции, а затем произведена интерпретация результатов). В результате проведенного исследования мы пришли к выводу, что венгерская дипломатия вела осторожную, но последовательную работу по распространению среди иммигрантов из Закарпатья в США мадьяронских настроений. Одним из наиболее активных участников данной кампании являлся Б. Цмор. Анализ его взаимоотношений с венгерскими внешнеполитическими структурами и лицами, претендовавшими на роль лидеров общественного мнения русинов США, показывает, что отсутствовало единое руководство действиями русинской диаспоры, в среде ее активистов царил атмосфера взаимного недоверия. Перспективы дальнейшего исследования данной проблемы видятся в сравнении документов венгерских внешнеполитических органов с аналогичными материалами чехословацкого происхождения.

Ключевые слова: венгерские внешнеполитические органы, иммигранты из Закарпатья в США, Бела Цмор, мадьяроны, информационная кампания.

Мета дослідження – на підставі детального аналізу участі Б. Цмора в громадському житті іммігрантів із Закарпаття виявити спрямованість діяльності угорських дипломатичних відомств щодо русинської діаспори США, визначити природу успіхів і складнощів цієї діяльності. У роботі були використані наступні методи: історико-порівняльний (були виявлені різні стратегії поведінки лідерів русинської діаспори США), історико-типологічний (були визначені різні конкуруючі групи русинської діаспори, іменовані в документах угорського консульства в Клівленді як «група влади», «опозиційна група», «великоруський напрям»), історико-системний (русинська діаспора США розглядається в якості складної системи з різними елементами, які взаємно впливали один на одного і були схильними до впливу ззовні, тобто національно-культурного і суспільно-політичного життя в Закарпатті), метод контент-аналізу (були відзначені смислові конструкції, які найбільш часто зустрічалися в документах угорських дипломатичних відомств, а потім проведена інтерпретація результатів). В результаті проведеного дослідження ми прийшли до висновку, що угорська дипломатія вела обережну, але послідовну роботу по поширенню серед іммігрантів із Закарпаття в США мадьяронських настроїв. Одним з найбільш активних учасників цієї кампанії був Б. Цмор. Аналіз його взаємовідносин з угорськими зовнішньополітичними структурами та особами, які претендували на роль лідерів громадської думки русинів США, показує, що було відсутнє єдине керівництво діями русинської діаспори, в середовищі її активістів панувала атмосфера взаємної недовіри. Перспективи подальшого дослідження даної проблеми бачаться в порівнянні документів угорських зовнішньополітичних органів з аналогічними матеріалами чехословацького походження.

Ключові слова: угорські зовнішньополітичні органи, іммігранти з Закарпаття в США, Бела Цмор, мадьярони, інформаційна кампанія.

Постановка проблемы. Общественная жизнь многочисленной диаспоры выходцев из Закарпатья в США является актуальным, но малоисследованным сюжетом украинской истории. Восточнославянское население края, в силу сложного экономического

положения оказавшееся в Америке, не забывало о своей исторической родине и старалось влиять на ее судьбу. Венгерские и чехословацкие дипломатические ведомства начали борьбу за настроения иммигрантов из Закарпатья, которая с переменным успехом велась весь межвоенный период. Подробный анализ деятельности Б. Цмора, одного из лидеров

мадяронського крила діаспори, дозволяє виявити основні тенденції участі в суспільній житті її представників.

В документах внешнеполітичних структур Венгрії, які є основою джерельної бази роботи, східнослов'янське населення Закарпаття, а також особи, переїхавши з краю в США, іменуються етнонімом «русин» («рутен»). В роботі даний етнонім використовується як якість «технічного терміна». При цьому слід зазначити, що в розглянутий період значуща частина населення Закарпаття вже була носієм української національної ідентичності. Серед представників діаспори в США таких людей було декілька менше.

Аналіз досліджень і публікацій по даній проблемі. Проблема суспільної житті русинської діаспори США в контексті боротьби внешнеполітичних відомств різних держав не стала предметом детального аналізу в історичній науці. Відокремлені аспекти даної проблеми, однак, знайшли відображення в роботах учених. Діяльності активістів русинської діаспори в США присвячені якісні біографічні нариси в «Енциклопедії Подкарпатської Русі» [Поп, 2001, с. 76, 132–133] (складач – І. Поп) і «Енциклопедії русинської історії і культури» [Magocsi, Pop, 2005, р. 4, 136–137, 142, 152, 162–164, 403–404, 548–549] (складачі – І. Поп і П. Р. Магочі). Одна з статей К.В. Шевченко представляє собою аналіз освітлення положення русинів Словаччини і Закарпаття в міжвоєнний період на сторінках органу греко-католицьких братств Північної Америки «Американський русинський вісник» [Шевченко, 2015, с. 217–222]. Зазначені автори як джерела в своїх роботах в основному використовують опубліковані матеріали (пресу, періодичні видання) і не приділяють належної уваги документам архівів.

Формулювання цілі. Мета статті – виявити основну спрямованість діяльності венгерських дипломатичних відомств стосовно русинської діаспори США, визначити природу успіхів і складностей даної діяльності. Для реалізації даної цілі було детально проаналізовано участь в суспільній житті русинів США одного з лідерів мадяронського крила діаспори Б. Цмора.

Изложение основного материала исследования. Міжвоєнний період характеризувався боротьбою за настроєння численної (нараховувалося, по різних даних, від 100 до 250 тис. осіб) русинської діаспори США, яку з перемінним успіхом вели дипломати Чехословаччини і Венгрії. Увага внешнеполітичних відомств двох країн до даної категорії жителів США пояснюється тим, що американські русини зіграли неважливу роль в легітимізації входження їх історичної батьківщини – Закарпаття – в склад Чехословаччини. Існували обґрунтовані передположення, що в разі постановки питання про зміну державної належності краю слово лідерів русинської діаспори США може стати важким.

Одним з найбільш яскравих уроженців Закарпаття,

діював в США в міжвоєнний період, став Бела (Адальберт) Цмор. Детальна інформація про його діяльність міститься в довідку, зібрану співробітниками Міністерства внутрішніх справ уряду Чехословаччини в Лондоні. Б. Цмор народився в селі Карачини (венг. Карачфалва) в родині мадяризованого ремісника, на момент складання документа (документ не датується) йому було 50 років. Навчався в гімназії в Ужгороді, там же служив в міському управлінні. Одразу після вступу в склад Чехословаччини був членом міського ради і одним з організаторів соціал-демократичної партії в регіоні. В 1921 г. Б. Цмор встановив зв'язки з І. Куртяком і А. Бродієм – русофільськими діячами, які підтримували ідею венгерського ревизионізму. Чехословаччіє влади розбудили проти Б. Цмора кримінальну справу, після чого він в 1923 г. втік в Америку. По даних довідку, в США діяч русинської еміграції «вела античехословаччу пропаганду, з допомогою греко-католицької церкви видавав газети і брошури, спрямовані проти Чехословаччини» [NACR, f. MV-L, kart. 115, sign. 2-10-26].

В 1928 г. венгерська дипломатія в США ініціювала інформаційну кампанію, яку часто називають в венгерських документах «рутенської акцією». Вибір часу даної пропагандистської акції не був випадковим. В 1928 г. вступив в силу адміністративний закон, згідно з яким територія Чехословаччини ділилася на чотири провінції (Чехію, Моравію-Силезію, Словаччину і Землю Подкарпатську). Даний закон розчарував русинську суспільність: значуща частина етнічно русинських територій продовжувала залишатися в складі словацької провінції, а обійнята посада земського президента, зосередивши в своїх руках всі важелі управління краєм, стала символом пражського централізму [Шевченко, 2010, с. 165]. Крім того, влітку 1927 г. англійський медіа-магнат лорд Ротермір через свою газету «Daily Mail» висловив вимогу приєднання до Венгрії південних районів Словаччини і Закарпаття. «Акція Ротерміра» була підтримана венгерськими ревизионістськими організаціями [Пеганов, 2015, с. 82]. На цьому фоні Прага готувалася до святкування десятиліття з дня створення Чехословацької Республіки. «Рутенська акція» представляла собою античехословаччу кампанію в пресі. Так, в статтях старшого видавця виходця з Закарпаття в США – «Американського русинського вісника» – містилися звинувачення в адрес Праги в постійному відкладанні рішення питання автономії під предлогом «недостатньої культурної і економічної зрілості» русинського народу, в призначенні чехів на більшість державних посад. По думці автора однієї з статей, матеріальне становище русинів порівняно з довоєнним періодом погіршилося. Слід визнати, що чехословаччіє влади своєю позицією в русинському питанні самі готували ґрунт для подібного роду пропаганди, хоча масштаб притеснень населення

Закарпаття был несколько преувеличен [Казак, 2018а, с. 70–78].

В период проведения «рутентской акции» в кабинетах венгерских дипломатических ведомств готовится подробный отчет о деятельности Б. Цмора. Главным специалистом по проблемам Закарпаття и переселенцев из этого региона в Северной Америке являлся консул Венгрии в Кливленде Л. Алекси. На основе информации, полученной от консула, сотрудники дипломатической миссии в Вашингтоне готовили аналитические записки (отчеты) для Министерства иностранных дел Венгрии. В отчете Л. Алекси от 23 августа 1928 г. сообщалось о беседе дипломата с главным редактором «Американского русского вестника» Д. Тегзе. Последний делился своими соображениями по поводу личности своего заместителя Б. Цмора. По мнению Д. Тегзе, Б. Цмор являлся «прирожденным журналистом». В детстве Б. Цмор не говорил по-русински, но во время Первой мировой войны и в период существования Венгерской советской республики прекрасно выучил язык. После прибытия в США он начал писать статьи для изданий американских русинов. В своих публикациях Б. Цмор «поддерживал идею возвращения [Закарпаття] к Венгрии». В ходе обучения в Венгрии Б. Цмор получил степень доктора права, в США быстро освоил английский язык. Это позволило эмигрантскому деятелю публиковать англоязычные статьи античешского содержания, предлагая американской общественности выгодное для Будапешта видение закарпатского вопроса. Л. Алекси отмечал, что за свою искреннюю провенгерскую позицию Б. Цмор не получил никаких преференций от венгерских дипломатических структур. Отмечая бесспорную ценность Б. Цмора, консул в Кливленде рекомендовал МИД Венгрии оказать тому финансовую помощь [MNL OL, f. K 64, 28. cs., 1928, 10. t., 1928.08.23].

2 сентября 1929 г. Л. Алекси сообщал в дипломатическую миссию Венгрии в США информацию о своих беседах с Б. Цмором и М. Югасом (один из лидеров мадяронского крыла русинской диаспоры США) относительно смены главного редактора «Американского русского вестника». По мнению Б. Цмора, сменивший Д. Тегзе С. Варзали был «менее одаренным», но вполне надежным (с венгерской точки зрения) журналистом, получившим образование (прешовская гимназия) «в венгерском духе». М. Югас отдавал должное провенгерской позиции Б. Цмора и считал необходимым активнее привлекать его к написанию статей в «Американском русском вестнике» [MNL OL, f. K 64, 34. cs., 1929, 10. t., 1929.09.02].

К 1930 г. в среде лидеров русинской эмиграции отчетливо выделяются несколько групп: «группа власти» (переизбранный в 1929 г. председатель «Соединения греко-католических русских братств» (далее – «Соединение») М. Югас, греко-католический епископ В. Такач, юрист «Соединения» и экс-губернатор Подкарпатской Руси Г. Жаткович, редактор Б. Цмор, греко-католические священники Б. Качинский и П. Долинай, секретарь епископа Т. Жаткович), «оппозиционная группа» (греко-

католические священники и публицисты Б. Балог, М. Гануля, Д. Тегзе, агент по продаже недвижимости Д. Делиманн), «великорусское направление» (А. Геровский, редакторы русофильских изданий Д. Вислоцкий и М. Ганчин). Показательно что «группа власти» и «оппозиционная группа» фактически не имели принципиальных идеологических расхождений и боролись за влияние на настроения диаспоры и распределение финансов венгерских внешнеполитических ведомств. Привычным явлением стали интриги, сведение личных счетов. Так, Б. Цмор в апреле 1930 г. сообщал Л. Алекси, что Б. Балог обращался в официальные структуры США с просьбой проверить законность пребывания в стране супруги Б. Цмора. Между Б. Цмором и М. Ганулей разгорелась публичная дискуссия относительно наименования населения Закарпаття: М. Гануля настаивал на варианте «русин», Б. Цмор продолжал пользоваться этнонимом «карпаторосс». В этой ситуации контакты с Б. Цмором пытался наладить русофил М. Ганчин. Но Б. Цмор не верил М. Ганчину, полагая, что последний «льстит, пытаясь попасть в окружение епископа». Сам Б. Цмор опасался, что похвала в его адрес от М. Ганчина вызовет подозрения у В. Такача и М. Югаса. Рассмотренный нами источник наглядно демонстрирует, сколь распространенными в жизни элиты иммигрантов из Закарпаття являлись интриги и провокации [MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.04.07].

Личность Б. Цмора стала объектом пристального внимания венгерских внешнеполитических структур в связи с активизацией деятельности в США русофила А. Геровского. Свою журналистскую и общественно-политическую деятельность внук «русинского будителя» А. Добрянского начал в Черновцах (Буковина) изданием газеты «Русская правда» (1910–1913 гг.). После присоединения Закарпаття к Чехословакии А. Геровский пытался объединить силы русофилов и православной церкви в регионе, критиковал официальную Прагу за невыполнение взятых на себя международных обязательств (прежде всего, за отказ от предоставления краю обещанной автономии). В 1927 г. был выслан из Чехословакии и выехал в Югославию, где создал «Карпаторусский комитет» (1927–1929 гг.) и продолжал критиковать национальную политику Праги [Поп, 2001, с. 132–133]. После непродолжительного пребывания в Югославии А. Геровский перебирается за океан и начинает поиск новых партнеров для своей деятельности.

А. Геровский пытался наладить контакты с провенгерскими кругами русинской диаспоры США. Наиболее благосклонно к начинаниям русофильского политика отнесся Б. Цмор. А. Геровский уверял Б. Цмора, что «отрекается от великославянского дела и хочет сконцентрировать все силы на борьбе против чехов». Греко-католический епископ В. Такач, который видел в деятельности А. Геровского угрозу распространения православия в среде иммигрантов из Закарпаття, считал, что Б. Цмор вынужденно склонялся к сотрудничеству с одиозным русофилом, ожидая от того щедрой финансовой подпитки. Л. Алекси настоятельно рекомендовал МИД Венгрии

оказать достойную денежную помощь Б. Цмору, дабы «не потерять квалифицированного рутенского журналиста» и не допустить его участия во «враждебных [Венгрии] комбинациях» [MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.03.12].

Один из отчетов Л. Алекси от 7 апреля 1930 г. был составлен на основании информации Б. Цмора. Согласно данным отчета, Б. Цмор принял предложение А. Геровского о публикации последним серии статей о «карпаторусско-сербско-венгерской дружбе» в «Американском русском вестнике». А. Геровский утверждал, что возможное сближение Венгрии и Югославии соответствовало бы интересам русинов. Заинтересованность А. Геровского в сближении Венгрии и Югославии объяснялась в том числе и военным фактором. Русофильский деятель в разговоре с Б. Цмором сообщал о своей беседе в Париже с полковником штаба французской армии. Последний утверждал, что в Юго-Восточной Европе только венгерская и югославская армии могли противостоять «наступлению большевизма»: по словам французского полковника, чешская армия была «только на 20 % чешской», то есть расколотой по национальному признаку и несплоченной, а «румьнская армия пала бы через два дня, если бы на нее напала Россия или Венгрия». В ходе переговоров с Б. Цмором А. Геровский неоднократно декларировал свой отказ от идей панславизма. Подобную позицию он артикулировал в одной из статей в православном «Русском вестнике»: «Союзы между славянами не приносят ничего хорошего, потому что в их результате больший всегда главенствовал над меньшим; добро несло только слияние славянского народа с неславянским». Слова А. Геровского произвели в целом хорошее впечатление на Б. Цмора, однако последнего не покидали сомнения, что русофильский деятель «косвенно может служить чешским интересам». Б. Цмор отмечал, что риторика А. Геровского была резко античехословацкой, что не было свойственно активистам мадяронской русинской диаспоры, привыкшим действовать осторожно. В то же время чешскоязычная пресса США серьезных информационных атак на А. Геровского не вела. Могло сложиться впечатление, что русофильский деятель пытался спровоцировать мадяронов, получавших финансирование от Будапешта, «раскрыть карты» и тем самым скомпрометировать себя. Проанализированный источник в очередной раз иллюстрирует атмосферу всеобщего недоверия и подозрительности, царившую в среде выходцев из Закарпатья в США [MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.04.07]. В 1930 г. А. Геровский не смог убедить венгерских дипломатов в возможности взаимовыгодного сотрудничества. В будущем, однако, данный вопрос неоднократно актуализировался. Так, в 1938–1939 гг., в период послевоенной агонии чехословацкого государства, А. Геровский действовал на средства и в интересах Будапешта. Очень скоро, однако, русофильский деятель стал конфликтовать со своими временными союзниками (прежде всего, с Б. Цмором) и фактически прекратил свое участие в венгерской акции

В марте 1930 г. Б. Цмор совместно с М. Югасом готовит меморандум о положении Закарпатья в составе Чехословакии. Данный документ планировалось опубликовать на страницах «Американского русского вестника», а также направить в Лигу Наций. На стадии составления меморандума между лидерами мадяронского крыла русинской диаспоры в США возникли некоторые разногласия. Б. Цмор утверждал, что меморандум должен был быть составлен при участии экспертов и консультантов, а не базироваться лишь на «эмоциях и гипертрофированном национальном чувстве» [MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.06.03]. Дискуссионным был вопрос этнонима населения Закарпатья. Б. Цмор и М. Югас настаивали на использовании термина «карпаторосс», но Л. Алекси убедил мадяронских деятелей в том, что более уместным (в том числе исходя из принципов международного права) было бы называть жителей края «рутенами». В первоначальный вариант меморандума были внесены соответствующие коррективы. Кроме того, Б. Цмор предвидел возможную негативную реакцию на меморандум православных жителей Закарпатья и лиц, переселившихся из данного региона в США. Поэтому Б. Цмор считал необходимым развернуть кампанию по поддержке меморандума со стороны лиц православного вероисповедания [MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.06.16].

Первая часть меморандума (анализируется первоначальный вариант меморандума, имеющийся в нашем распоряжении) представляла собой краткий экскурс в историю региона. По мнению авторов, в целом благоприятный период вхождения края в состав Венгрии был прерван «чехословацкой интригой»: «Карпаторусский народ на протяжении тысячи лет принадлежал Венгрии, сформировал с ней географическую и экономическую целостность. После Первой мировой войны в результате организованной в Америке пропаганды и фальсификации фактов о якобы имевшем место выражении воли народа Карпатороссия была присоединена к Чехословакии, ей была обещана широчайшая автономия» [MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.04.07]. Действительно, в 1917–1918 гг. чехословацкий вариант государственной принадлежности Закарпатья был далеко не очевидным. Присоединение региона к Чехословакии стало возможным благодаря удачным действиям Т. Масарика, который заручился поддержкой американского президента В. Вильсона и лидеров русинской диаспоры в США. Плебисцитарные мероприятия, проведенные среди американских русинов, не могут считаться прозрачными [Казак, 2018b, с. 19–24].

Во второй части меморандума содержался стандартный набор обвинений в адрес Праги по поводу ее политики в Закарпатье. Явления, которые отмечали авторы документа, действительно имели место [Шевченко, 2010, с. 142–304], однако их масштаб был явно преувеличен. Властям Чехословакии инкриминировались чехизация школ, «колонизация», проявлявшаяся в том, что все важные должности в местной администрации, в учреждениях

и на предприятиях занимали чехи. Авторы полагали, что для удержания народа в покорности Прага использовала старый метод «разделяй и властвуй», то есть искусственно разжигала в регионе религиозную (между православными и греко-католиками) и языковую (между русофилами и украинофилами) вражду. Глубинные предпосылки возникновения подобной ситуации М. Югас и Б. Цмор видели в следующем: «Несправедливость и репрессивность чешской политики объясняются тем, что карпаторусский народ никогда не жил рядом с чехами. Чехи абсолютно не понимают народный дух [карпатороссов], постоянно упрекают карпаторусский народ, рассматривают его как носителя опасной болезни, культура которого находится на самом низком цивилизационном уровне и может развиваться только под властью чехов». Утверждалось также, что Прага мало заботилась о материальном благополучии жителей Закарпатья и рассматривала край как рынок дешевого сырья и сбыта продукции, произведенной в более развитых регионах страны. Авторы меморандума резюмировали: «Многие открыто или тайно хотят вернуть старые порядки Венгрии. Тогда не было международных гарантий самоуправления, но карпатороссы с венграми жили в полном равенстве, имели свободу в церковной жизни, их языку не угрожало уничтожение. [...] Карпаторусская национальность человека не исключала возможности занять государственный пост» [MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.04.07]. К рассмотрению меморандума в Лиге Наций дело так и не дошло. В конце мая стало известно, что из-за формальной ошибки в составлении документа его отказались обсуждать в этой организации.

В период активной работы над меморандумом Б. Цмор направил Л. Алекси пространный реферат, посвященный возможным перспективам включения в провенгерские информационные кампании жителей Закарпатья и иммигрантов в США. Б. Цмор отмечал, что «рутенская акция» в США, инициированная Будапештом в 1928 г., постепенно утрачивала свою значимость. Главная причина, на взгляд автора реферата, состояла в отсутствии единого руководства, недостаточной связи между мадьяронами в Закарпатье и США. Сам Б. Цмор пытался наладить контакты с «пешскими угро-русскими» (историком права Й. Иллейшем и филологом-славистом А. Годиной, которые в то время жили и работали в Будапеште), однако данная инициатива не увенчалась успехом. В США греко-католическое духовенство, по замечанию автора документа, составляло абсолютное большинство интеллигенции среди иммигрантов из Закарпатья. Почти все священники, однако, оставались крайне пассивными, не участвовали в общественной жизни, предпочитая «личный комфорт». Б. Цмор видел и позитивные (с его точки зрения) изменения в состоянии русинской диаспоры в США. По его мнению, в годы Первой мировой войны и после присоединения Закарпатья к Чехословакии уличение русинских иммигрантов США в мадьяронстве могло серьезно навредить их репутации. Спустя 10 лет провенгерские симпатии уже не воспринимались столь болезненно: как

полагал Б. Цмор, большинству переселенцев из Закарпатья в США стали очевидны лживые послы чехословацкой пропаганды «славянского братства» и «славянской любви» [MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.06.28].

В своем реферате Б. Цмор дал характеристику трем поколениям интеллигенции Закарпатья. Старшее поколение получило образование в Венгрии, было лояльным Венгерскому королевству в составе империи Габсбургов, но после присоединения края к Чехословакии начало с не меньшим рвением служить интересам нового государства. Среднее поколение также получило образование в Венгрии, но свою деятельность начало уже в Чехословакии. Представители данной генерации могли рассчитывать, что в случае изменения государственной принадлежности Закарпатья (возвращение в состав Венгрии) их положение может улучшиться. Еще в большей степени к ориентации на Будапешт могли склоняться представители молодого поколения закарпатской интеллигенции. Его представители часто не могли найти применения своим знаниям, полученным в учебных заведениях Чехословакии, так как наиболее значимые позиции в политической, экономической, культурной жизни края занимали чехи. Б. Цмор был убежден, что только налаживание эффективных контактов между провенгерски настроенной интеллигенцией Закарпатья и иммигрантами в США могло сохранить высокий потенциал «рутенских акций», проводимых по инициативе и на средства Будапешта.

После 1930 г. Б. Цмор продолжал регулярно информировать венгерские внешнеполитические службы о ситуации в среде русинской диаспоры США, однако активность его деятельности несколько снизилась. В период кризиса чехословацкой государственности (1938 г.) Б. Цмор вновь вышел на первые роли в проводимой под контролем венгерских внешнеполитических структур информационной кампании, которая заключалась в радикальной пропаганде «возвращения» Закарпатья в состав Венгрии [Казак, 2018с, с. 50–58]. В начале 1939 г. Б. Цмор приехал в Будапешт, где участвовал в агитации за присоединение всей территории Закарпатья к Венгрии. После событий марта 1939 г. (оккупация региона венгерскими войсками) Б. Цмор склонил мукачевского греко-католического епископа А. Стойку (своего давнего знакомого) к сотрудничеству с новым режимом [NAČR, f. MV-L, kart. 115, sign. 2-10-26].

Выводы исследования. Таким образом, деятельность Б. Цмора в 1928–1930 гг. иллюстрирует типичные процессы, происходившие в среде лидеров русинской диаспоры в США. Переселившиеся в Северную Америку выходцы из Закарпатья на протяжении 1920-х гг. являлись объектом воздействия дипломатов ряда государств, прежде всего Венгрии и Чехословакии. В ситуации общего недовольства национально-культурной и экономической политикой Праги в Закарпатье принятие русинскими активистами в США провенгерской или прочехословацкой ориентации во многом определялось работой дипломатов соответствующих государств,

которые фактически занимались подкупом редакторов русинской прессы и щедро раздавали обещания улучшения положения Закарпатья в случае его вхождения в состав того или иного государства. Венгерские внешнеполитические структуры, инициировавшие активную информационную кампанию среди русинов США во второй половине 1920-х гг., добились определенных успехов: постепенно увеличивалось число носителей провенгерских настроений и лиц, критически относившихся к политике чехословацких властей в Закарпатье.

В среде лидеров мадяронской диаспоры, однако, царила атмосфера взаимного недоверия, боязни провокаций. Основной проблемой оставалось отсутствие единого руководства агитационной работой среди иммигрантов из Закарпатья в США.

Перспективы дальнейшего изучения данной проблемы видятся в анализе документов чехословацких внешнеполитических органов и сравнении их содержания с фактами и выводами, полученными в ходе данного исследования.

Список использованных источников

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), f. K 64, 28. cs., 1928, 10. t., 1928.08.23.
 MNL OL, f. K 64, 34. cs., 1929, 10. t., 1929.09.02.
 MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.04.07.
 MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.06.03.
 MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.06.16.
 Národní archiv České republiky, f. MV-L, kart. 115, sign. 2-10-26.
 Magocsi, P.R., Pop, I., 2005, Encyclopedia of Rusyn History and Culture, Toronto, 597 p.
 Казак, О.Г., 2018a, «Русинская акция» в США (1928 г.) в документах органов внешних отношений Венгрии, *Россия и славянские народы в XIX–XXI вв.: Материалы международной научной конференции*, Брянск, с. 70–78.
 Казак, О.Г., 2018b, Участие русинской диаспоры США в определении государственной принадлежности Подкарпатской Руси (1918 г.), *Аспект*, № 3, с. 19–24.
 Казак, О.Г., 2018c, «Дни Чехословакии сочтены»: действия венгерской дипломатии по разжиганию античехословацких настроений среди представителей русинской диаспоры США накануне Мюнхенского соглашения 1938 г., *Новые исторические перспективы: от Балтики до Тихого океана*, № 2 (11), с. 50–58.
 Пеганов, А.О., 2015, Обсуждение ревизии чехословацко-венгерской границы на страницах венгерской публицистики в межвоенный период, *Кавказ-Карпаты-Балканы: геополитические, этноконфессиональные и локальные компоненты национального менталитета в XVIII–XX вв.*, Ставрополь, с. 79–84.
 Поп, И.И., 2001, Энциклопедия Подкарпатской Руси, Ужгород, 431 с.
 Шевченко, К.В., 2010, Славянская Атлантида. Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX вв., Москва, 414 с.
 Шевченко, К.В., 2015, Русины Словакии и Подкарпатской Руси в межвоенный период в оценках «Американского русского вестника», *Российские и славянские исследования*, вып. 10, с. 217–222.

References

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), f. K 64, 28. cs., 1928, 10. t., 1928.08.23 (in Hungarian).
 MNL OL, f. K 64, 34. cs., 1929, 10. t., 1929.09.02 (in Hungarian).
 MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.04.07 (in Hungarian).
 MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.06.03 (in Hungarian).
 MNL OL, f. K 64, 38. cs., 1930, 10. t., 1930.06.16 (in Hungarian).
 Národní archiv České republiky, f. MV-L, kart. 115, sign. 2-10-26 (in Czech).
 Magocsi, P.R., Pop, I., 2005, Encyclopedia of Rusyn History and Culture, Toronto, 597 p. (in English).
 Kazak, O.G., 2018a, «Rusinskaja akcija» v SShA (1928 g.) v dokumentah organov vneshnih otnoshenij Vengrii [«The Rusyn action» in the USA (1928) in documents of the Hungarian diplomacy], *Rossija i slavjanskije narody v XIX–XXI vv.: Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii*, Brjansk, s. 70–78 (in Russian).
 Kazak, O.G., 2018b, Uchastie rusinskoj diaspory SShA v opredelenii gosudarstvennoj prinaldzhnosti Podkarpatskoj Rusi (1918 g.) [Participation of the Rusyn diaspora in the United States in determining the state affiliation of Subcarpathian Rus (1918)], *Aspekt*, № 3, s. 19–24 (in Russian).
 Kazak, O.G., 2018c, «Dni Chehoslovakii sochteny»: dejstvija vengerskoj diplomatii po razzhiganiju antichehoslovakikh nastroenij sredi predstavitelej rusinskoj diaspory SShA nakanune Mjunhenskogo soglashenija 1938 g. [«The days of Czechoslovakia are numbered»: the actions of Hungarian diplomacy on the spilling of anti-Czechoslovakian sentiments among the Rusyn diaspora in the United States on the eve of the Munich Agreement in 1938], *Novye istoricheskie perspektivy: ot Baltiki do Tihogo okeana*, № 2 (11), s. 50–58 (in Russian).
 Peganov, A.O., 2015, Obsuzhdenie revizii chehoslovakko-vengerskoj granicy na stranicah vengerskoj publicistiki v mezhoennyj period [Discussion of the revision of the Czechoslovak-Hungarian border on the pages of Hungarian journalism in the interwar period], *Kavkaz-Karpaty-Balkany: geopoliticheskie, jtmokonfessional'nye i lokal'nye komponenty nacional'nogo mentaliteta v XVIII–XX vv.*, Stavropol', s. 79–84 (in Russian).
 Pop, I.I., 2001, Jenciklopedija Podkarpatskoj Rusi [Encyclopedia of Subcarpathian Rus], Uzhgorod, 431 s. (in Russian).
 Shevchenko, K.V., 2010, Slavjanskaja Atlantida. Karpatskaja Rus' i rusiny v XIX – pervoj polovine XX vv. [Slavic Atlantis. Carpathian Rus and Rusyns in the XIX – first half of the XXth centuries], Moskva, 414 s. (in Russian).
 Shevchenko, K.V., 2015, Rusiny Slovakii i Podkarpatskoj Rusi v mezhoennyj period v ocenkah «Amerikanskogo russkogo vestnika» [The Rusins of Slovakia and Subcarpathian Rus in the interwar period in the estimates of the «American Russian Herald»], *Rossijskie i slavjanskije issledovanija*, vyp. 10, s. 217–222 (in Russian).

SUMMARY

THE SOCIAL LIFE OF IMMIGRANTS FROM ZAKARPATTIA IN THE UNITED STATES THROUGH THE PRISM OF ACTIVITY BELA CZMOR (1928–1930)

Oleg Kazak

Candidate of Historical Sciences, teacher
Minsk City Pedagogical College

The purpose of the research is to identify, on the basis of a detailed analysis of Bela Czmor's participation in the public life of Zakarpattian immigrants, the nature of the successes and difficulties of the activities of the Hungarian diplomatic agencies regarding the Rusyn diaspora of the USA. The following methods were used in the work: historical-comparative (were identified various strategies of behavior of the leaders of the Rusyn diaspora of the USA), historical-typological (were identified various competing groups of the Rusyn diaspora, called in the documents of the Hungarian consulate in Cleveland as "power group", "opposition group", "Great Russian direction"), historical-systemic (the Rusyn diaspora of the USA is considered as a complex system with various elements that mutually influence each other and are subject to influence from the outside, that is, national-cultural and socio-political life in Zakarpattia), and the method of content analysis (the semantic constructions most frequently encountered in documents of the Hungarian diplomatic agencies were noted, and then the results were interpreted). As a result of the study, we came to the conclusion that Hungarian diplomacy carried out a careful but consistent effort to spread Magyarons sentiments among immigrants from Zakarpattia in the USA. One of the most active participants in this campaign was Bela Czmor. An analysis of his relationship with the Hungarian foreign policy structures and individuals claiming to be the leaders of public opinion among the Rusyns in the USA shows that there was no unified leadership of the actions of the Rusyn diaspora, and an atmosphere of mutual distrust reigned among its activists. Prospects for further research of this problem are seen in comparing the documents of the Hungarian foreign policy agencies with similar materials of Czechoslovak origin.

Keywords: Hungarian foreign policy agencies, immigrants from Zakarpattia in the USA, Bela Czmor, Magyarons, information campaign.

СТАНОВЛЕННЯ І ДУХОВНО-СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ПАРАФІЇ СВ. КЛИМЕНТА В ПРАЗІ 1930-х рр.

Кічера Віктор Васильович

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: viktor.kichera@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57188974105

Researcher ID: Q-7252-2017

<http://orcid.org/0000-0002-4333-2377>

У статті йдеться про активну діяльність о. Василя Гопка, єпископа Павла Гойдича, багатьох добровольців та державних урядовців для створення празької парафії в міжвоєнній історії Греко-Католицької Церкви Чехословаччини. Парафія розмістилася в костьолі св. Климента. Діяльність її першого пароха о. Василя Гопка, як і його наступників, мала велике значення для опіки над греко-католицькою молоддю, емігрантами до Америки з Підкарпаття та Пряшівщини, безробітними та загалом для надання духовної опіки вихідцям із східної частини держави. Заснування парафії і її юридичне оформлення було непростю справою й тривало роками. Врешилі у 1934 р. о. Василя Гопка офіційно призначено парохом, котрий став духовним батьком і організатором вірників навколо приходу св. Климента. Велике значення мала соціальна опіка над емігрантами і заробітчанами, так як серед більшості греко-католицької громади переважали студенти, різноробочі, прислуга та військові, котрі не мали достатнього заробітку для підтримки власної парафії. Більше того, сам о. Василь Гопко та інші представники громади, влаштовували обіди, подарунки для незаможних парафіян (одяг та взуття), здійснювали допомогу емігрантам через товариство св. Рафаеля, надаючи духовну, перекладацьку та навігаційну підтримку. Старання урядовців до створення приходу греко-католиків у Празі були досить помірними, проте наявність таких приходів у сусідніх столицях змушувало уряд до певних дій. Загалом треба наголосити, що Чехословацька держава уникала безпосереднього фінансування майбутньої парафії, а тому для цього було переведено утримання з приходу Пакаштова. Чехословацька влада (уряд) матеріально долучилася до створення фари, надавши частину університетської бібліотеки. Безумовно, великим був подарунок від празьких католиків в особі архієпископа Франтішека Кордача, котрий подарував костьол св. Климента, що став окрасою греко-католицької громади.

Ключові слова: Василь Гопко, духовно-соціальна опіка, Павло Гойдич, парафія св. Климента, Франтішек Кордач, Чехословацька держава.

Вивчення заснування греко-католицької парафії в Празі важливе, зважаючи на чисельну еміграцію, котра переважала у досліджуваній період. Серед словацьких дослідників темі греко-католицької парафії св. Климента в Празі приділяли увагу Ярослав Цораніч та Петер Борза [Coganic, 2013; Borza, 2003; Borza, 2013]. Останній зокрема, опублікував окремий нарис про діяльність парафії св. Климента, в тому числі харитативну. Проте вищевказані дослідження варто доповнювати новими матеріалами щодо обставин заснування приходу для греко-католиків Праги. Основним завданням розвідки є вивчення власне процедури виникнення та діяльності парафії в Празі, ґрунтуючись на раніше неопубліковані архівні джерела.

Виклад основного матеріалу. Значну роль у створенні парафії св. Климента в Празі відіграло «Товариство св. Василя Великого на підтримку створення та утримання греко-католицької парафії в Празі» створене 1930 р. на чолі з о. Василем Гопком. До нього належали відомі греко-католики – архітектор Петро Фленько, Василь Бора, Стефан

Анталовський, др. Іван Парканій, др. Ярослав Бойчук, Іван Голуб, Павел Кофланович, Стефан Станканинець, Стефан Роман та інженер Роман Каратницький. Статут товариства був підтверджений 24 квітня 1930 р. єпископом Павлом Гойдичем в Пряшеві та 12 серпня 1930 р. Земським урядом в Празі. Головним завданням товариства стало закладення парафії для греко-католиків за сприяння різних урядових і церковних структур, благодійників, а також здійснення харитативної діяльності серед нужденних вірників [Borza, 2013, s. 372]. Така допомога ближнім була вкрай актуальною, зважаючи на світову економічну кризу тих років, як необхідність заснування парафії для греко-католиків, котрі проживали далеко від рідного краю.

Центром парафії мав стати костьол св. Климента в Празі, недалеко від Карлового мосту, який був виділений вищими церковними структурами ще у 1926 р. Однак католицька ієрархія міста в особі празького архієпископа Франтішека Кордача передала храм на вічні часи лише 12 лютого 1931 р. Чимало для отримання храму зробив о. Василь Гопко, котрий не дуже прихильно ставився до намагань підпорядкувати місцевих греко-католиків римо-католицькій ієрархії. На його думку, наслідком цього постала б втрата краси східної літургії та латинізація візантійського

¹ This article was published as part of the scholarship of the Visegrad Fund.

обряду. Як невдалий приклад саме таких дій о. Василь приводив Польщу [Borza, 2013, s. 370]. Періодичне видання «*Душпастьєр*» у одній із статей особливо відзначало заслуги празького архієпископа для підтримки греко-католиків у столиці Чехословаччини [Наши вѣсти, 1934, с. 84-85].

12 травня 1931 р. о. Василь Гопко, як голова товариства св. Василя Великого для підтримки греко-католицької парафії в Празі, надіслав листа на ім'я міністра закордонних справ ЧСР Едварда Бенеша. У документі зазначається, що русинське населення підтримало молоду державу та бажає розвиватися у демократичному суспільстві. Священик писав, що молодь, майбутня інтелігенція, відходить на навчання до Праги, де почуватися комфортно у слов'янському середовищі. Так само шукаючи кращу долю переїжджають до столиці робітники, учні, службовці та прислуга. У Празі проживала велика кількість військових зі сходу країни та співробітників емігрантського пункту в Лібні, через який кожного року проходила значна кількість емігрантів зі Східної Словаччини та Підкарпатської Русі. У листі згадується, що обидва греко-католицькі єпископи відіслали 6 богословів на навчання до Богословського факультету Карлового університету. Однак, через те, що Будапештська стипендія не була переведена до Праги, богослови і надалі змушені навчатися за кордоном. О. Гопко наголошував, що збільшується слов'янська греко-католицька еміграція, а тому виникає потреба допомоги з боку священика в Празі. Зокрема, пастир мав би взяти на себе забезпечення вірників богослужінням і духовною опікою в старослов'янському греко-католицькому обряді. Важливі факти у зверненні наведено про «*Спілку Кирила і Мефодія*» (діяла в Оломовці та Празі – В. К.), яка з 1921 р. проводила перемовини з урядом щодо створення окремої парафії та протягом 4 років виплачувала допомогу на проведення греко-католицьких богослужінь в костелах св. Яна на Скалці та св. Хреста на Прикопі в розмірі 8 000 к.ч. Коли згадане фінансування припинялося, священики не могли продовжувати свою роботу. «Уже кілька років звертаємося до празької консисторії та Міністерства шкіл та народної освіти (МШАНО) – писав о. Василь Гопко. Це обґрунтовується і тим, що згідно перепису в чеських землях перебуває станом на 1931 р. 7968 осіб, більшість з яких греко-католицькі віруючі із Словаччини та Підкарпатської Русі» [AMZV ČR, к. 64, č. 70811/1931]. У проханні зустрічається не прихована критика чехословацької влади. Священик вказував, що у Будапешті, Відні, Берліні, Варшаві і навіть у Парижі греко-католики мали свої парафії, а в рідній столиці не могли цього домогтися. У зв'язку з цим, автор листа просив наступне: 1) щоби для парафіяльного священика було закуплено належне житло; 2) згідно *Modus vivendi* треба зробити так, щоб стипендія була таки надана богословам для навчання в університетах Праги; 3) забезпечення і створення постійної духовної опіки над віруючими в Празі з відповідним фінансуванням [AMZV ČR, к. 64, č. 70811/1931]. У тому ж архівному фонді міститься відповідь референта МЗС ЧСР. Зокрема, він повідомляв єпископа Павла Гойдича, що

вирішення таких справ належить виключно до компетенції МШАНО. Крім того, у вище проаналізованому проханні наголошувалося на значній кількості вірників-греко-католиків в чеських землях, які потребували не лише духовну, а подекуди й опікунську та соціальну допомогу.

Отже, о. Василь Гопко висловив досить вагомі аргументи на користь створення парафії для чехословацьких урядовців. Щодо положень *Modus vivendi*, то дійсно одним із пунктів угоди між ЧСР та Ватиканом було функціонування релігійних структур в межах Чехословацької держави – це стосувалося і богословів, а тому апеляції з дотримання міжнародних угод від автора листа мали під собою ґрунтовні підстави, зважаючи на те, що цей пункт в угоді протегувався швидше за все самими державними чехословацькими урядовцями [Modus vivendi, 2015, s. 564-566]. Що стосується чисельності греко-католицької громади, то згідно з підрахунками сучасного дослідника Ярослава Цораніча, їх кількість у Чеських землях становила 7 258 осіб [Coranich, 2013, s. 156]. Тобто похибка приведена в листі о. Василя Гопка (7 898 осіб) не є суттєвою і дозволяє говорити про приблизно однакову і досить велику частину греко-католицької громади, що було додатковим аргументом на користь утворення окремої парафії у Празі.

У цей же час о. Василем Гопком було підготовлено звернення до вірників Пряшівської та Мукачівської єпархії, з проханням про збір пожертв для внутрішнього впорядкування й оздоблення храму в Празі, «так як треба і в столиці дбати за хворих, студентську молодь і греко-католиків загалом» [За гр. кат. Церковь въ Прагѣ].

30 червня 1931 р. МЗС ЧСР і справді повідомляло МШАНО про необхідність вирішення справи із заснуванням парафії в Празі, надсилаючи відповідне прохання за підписом о. Василя Гопка [NA v Praze, f. 371, k. 3884, č.101.074/1931]. 19 липня 1931 р. МШАНО інформує МЗС ЧСР про створення нової самостійної греко-католицької парафії в Празі, «бо наразі громада не має ні маєтку, ні фари для священика, ні фінансування. Про маєтки чеської церкви не може бути й мови, за винятком Свято-Михайлівського монастиря в Празі I, котрий, втім заселений та й має бути невдовзі проданий. Наразі греко-католицька громада виконує свої духовні потреби у парафіяльному храмі св. Миколая в Малому місті Праги. А тому міністерство не бачить активних старань самого архієпископського ординаріату в Празі котрий би міг надати відповідні маєтки для потреб греко-католицької громади в місті. Так само не відповідає реальності той факт, що МШАНО забезпечує утримання церкви у розмірі 8000 к.ч. на рік та на утримання празького священика додатково 8000 к.ч. в рік, за рахунок конгруї греко-католицького священика з Пакаштова, що відноситься до Пряшівської єпархії. А тому МШАНО би було дуже вдячним щоб вирішити дані питання на користь прохачів» [AMZV ČR, к. 64, č. 61414/1933]. Тут чехословацькі чиновники подають не зовсім точну інформацію про відсутність старань з боку Католицької Церкви (напевно Римо-Католицької –

В. К.), адже на той час минуло вже кілька місяців як празький архієпископський уряд передав у користування костьол св. Климента греко-католикам Праги.

Надалі в документах йдеться про формальне узаконення і адміністративне розміщення парафії. 24 травня 1933 р. МШАНО подає окрему справу Міністерству фінансів про створення греко-католицької парафії. «Уже кілька років греко-католики домагалися створення приходу, але так і не виникло сприятливих умов для цього. Але поскільки греко-католикам замість церкви св. Хреста в Празі II надано храм св. Климента в Празі I та розміщення парафіяльного уряду в церкві св. Миколая в Празі III, то таке намагання греко-католицької громади може бути найближчим часом реалізовано» – вказують чиновники. «Таким чином, перешкоди на шляху отримання храму, котрий громада повинна була тримати в належному стані, як і житло для священика, тепер були усунуті і справа може рухатися до свого звершення». Головними перешкодами були й ті, що населення досить незможне і в громаді переважають студенти, вояки, робітники й прислуга, аналізують урядовці. Дана парафія своїми адміністративними функціями охоплювала найперше місто Прагу, а також й усі чеські землі, де проживали вихідці із Мукачівської та Пряшівської єпархії. Тут же зазначається, що в Чехії майже 8 тис греко-католиків, з яких в Моравьско-сілезькій землі – 4130, а в Празі – більше 1200 осіб. А тому питання конгруї і доплат має враховуватися лише за вірників, котрі проживають в м. Прага і тому не було би справедливо щоби до конгруї було зараховано і інших вірників в Чехії, котрих він насправді не обслуговує. Згідно закону від 17 липня 1928 р. №124, йдеться в документі, за кожного вірника священик отримує 1 к.ч. Більше того, адміністративно празька парафія, як і інші структури, підпорядковуються Пряшівській єпархії, але по законам підпадає чеським нормам, а не словацьким. МШАНО, у підсумку, вважало дуже необхідним створення греко-католицької парафії в Празі, так як такі існують і в Будапешті і Відні, а тому й в Празі вірники мають право забезпечувати свої духовні потреби. У документі також згадано прохання від Архiepіскопського ординаріату в Празі та від Пряшівської греко-католицької єпархії про створення парафії, а тому й МШАНО погоджувалося на заснування парафії [AMZV ČR, к. 64, ч. 61414/1933]. Тобто, на період коли з'явилися відповідні ініціативи, урядовці позитивно оцінили можливість створення приходу.

3 листопада 1933 р. МШАНО в дуже терміновій формі нагадує Міністерству фінансів про необхідність вирішити справу про створення парафії греко-католиків в Празі. У листі вказуються як матеріальні, так і політичні причини. А в додаток до цього інформувалося про передачу університетської бібліотеки Мотеля та Куглбека в південній частині Клементиніуму на потреби парафіяльного уряду та житла греко-католицького пароха, чим остаточно вирішилося розміщення парафії [AMZV ČR, к. 64, ч. 146596/1933]. Вже 16 грудня 1933 р. МШАНО повідомляє Земському уряду в Празі про погодження

усіх питань з Міністерством фінансів, згідно з листом від 3 грудня [NA v Praze, f. 371, k. 3884, ч. 146.375/1933]. У документі ще раз наголошується норма, згідно якої було ліквідовано парафію Пакаштова на користь новоствореної громади в Празі. На утримання богослужінь постановлялося виділяти 8 000 к.ч. в рік та доповнення конгруї для пароха. Всі інші витрати планувалося покрити власний рахунок, вказували урядовці [AMZV ČR, к. 64, ч. 146596/1933]. Таким чином, чехословацька влада сприяла створенню необхідних умов для функціонування громади та її матеріального забезпечення.

31 березня 1934 р. Міністерство громадських робіт ЧСР інформувало про остаточну передачу на потреби парафії св. Климента маєтків Мотеля та Куглбека в південній частині Клементиніуму. Ставилася умовою із МШАНО, що дві кімнати мали б використовуватися на урядові потреби (архів та канцелярія) і дві з кухнею як житло пароха [NA v Praze, f. 371, k. 3884, ч. 41.400/1934]. Врешті 22 квітня 1934 р. о. Василь Гопко був інстальований як парох церкви св. Климента в Празі. На цю подію зійшлося значна чисельність вірників, представники русинських, українських та чеських товариств та загалом відомі постаті. Після богослужіння для безробітних було влаштовано великий обід. З нагоди поставлення на парафію настоятель надіслав до МШАНО телеграму з вдячністю [NA v Praze, f. 371, k. 3884, ч. 48.833/1934]. Це теж був добрий знак і вдячність пароха за підтримку владою ініціатив греко-католиків Праги.

7 листопада 1934 р. Земський уряд інформував МШАНО про чергову виплату суми в розмірі 8 000 к.ч. на потреби парафії в 1934 р. Спосіб виплат залишався на розсуд названого Міністерства. Згідно фінансового звіту о. Василя Гопка за 1934 р. витрати перевищували державну підтримку і становили 9 522.40 к.ч., що підтверджувало матеріальну скруту парафії. Крім того, розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 27 червня 1934 р. парох уповноважувався вести метричні книги [NA v Praze, f. 371, k. 3884, ч. 110.319/1935]. Про довіру до парафії у веденні метрик, в тому числі державних, згадує і словацький вчений Петер Борза [Borza, 2013, s. 371].

Досить влучно висловився про роль парафії св. Климента єпископ Павло Гойдич, надсилаючи до МШАНО щорічну конгруальну заявку на фінансування празької парафії: «*Stále větší zájem o Prahu se strany Rusinů je ve velké míře podmíněn zdejším našim kulturním a náboženským centrem, kterým je rekokatol. kostel a který již všichni domácí znají a váží si jako svůj*» [NA v Praze, f. 371, k. 3884, ч. 110.319/1935]. У цьому ж документі єпископ наголошував про функціонування на базі парафії «*Товариства греко-католицьких студентів в Празі*», члени якого «спільно з чеською молоддю працювали на благо держави на моральних та народних засадах». Петер Борза вказує, що це Товариство було засновано ще в 1933 р. за ініціативи Стефана Росохи. Із 1934 р. товариство очолював сам о. Василь Гопко. Пізніше на його чолі були: Іван Білак (з 1936 р.) та Андрій Новак (з 1938 р.). За даними Петера Борзи, в 1934 р. молодь

(20-30 осіб) приймала участь у богослужіннях, спільних походах на природу, театральних виставах, а загалом діяльність Товариства мала глибокі превентивні соціальні заходи, спрямовані на збереження « піддатливої й незаможної молоді від впливу комуністичних ідей, котрі в добу світової кризи й популізму були вкрай актуальними». З одного боку о. Василь намагався забезпечити молодь від комуністичних віянь, але з іншого боку, підтримуючи у молоді власні традиції, він був противником шовінізму [Borza, 2013, s. 371-372, 374]. Таким чином, поступово празька парафія перетворювалася у духовно-культурний і суспільний центр для вихідців із сходу країни, незалежно від їх національного самоусвідомлення, але найперше як греко-католиків, що й об'єднувало усіх.

Подальший розвиток парафії св. Климента в Празі пов'язаний із створенням посади помічного священика. Проте, це не було аж такою легкою справою в бюрократичному чехословацькому суспільстві. 16 жовтня 1935 р. єпископ Павло Гойдич просить шкільний реферат МШАНО в Братиславі про створення посади допоміжного конгруального священика в Празі, так як один отець не може справитися з майже 10 000 вірниками. 31 жовтня 1935 р. братиславський реферат (крайовий урядовий відділ) повідомляє Земському уряду в Празі, що існують дві можливості надання помічного священика до парафії св. Климента: 1) короткий період пов'язаний з хворобою основного священика; 2) постійна посада, що справді потребує роботи з вірниками, яких стає чисельно більше. Але у підсумку, братиславські урядовці позитивно оцінили необхідність подальшої роботи у виконанні прохання єпископа. Згідно урядової аналітики, о. Василь Гопко на зламі 1935-1936 рр. справді досить довго хворів, тому єпископ Павло Гойдич, за погодженням з Братиславою, відправив йому на допомогу о. Василя Мирона Подгаєцького. При цьому, він просив МШАНО затримати його на рік з виплатою необхідної конгруї [NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 26.027/1936]. Тобто існували активні старання про розширення діяльності приходу.

За весь час свого перебування парохом в Празі о. Василь Гопко опікувався незачисленими – влаштовував обіди, роздавав дрібні гроші, надавав притулок, турбував питаннями шлюбу тощо. Але, що найголовніше – намагався для кожного знайти працю та прибуток й можливість для самостійного заробітку, на що заслуговує гідність кожної людини. Про щедрість о. Василя Гопка засвідчує те, що він подеколи роздавав власний заробіток, а його бідна мама, вдова по греко-католицькому священику, навіть намагалася його підтримувати фінансово [Borza, 2013, s. 373-374].

Парафія здійснювала таку малопомітну, але важливу опікунську діяльність. Це, зокрема, допомога переселенцям та емігрантам із Підкарпатської Русі та Пряшівщини через «Спілку св. Рафаеля», котрою також опікувався невтомний о. Василь Гопко. На працю до Бразилії, Аргентини та США переселенці та заробітчани прямували через емігрантський пункт у Лібні, де й працювали члени спілки. Так учасники

спілки виступали як перекладачі аж до місця призначення, а на пункті в Лібні емігранти отримували ще й духовну та моральну підтримку. Сам Василь Гопко брав на себе роль перекладача, коли на емігрантський пункт приходили греко-католики русини, словаки чи угорці, допомагаючи кожному на їх рідній мові [Borza, 2013, s. 373].

Нами виявлені фінансові витрати парафії св. Климента станом на 1936 р., вже за настоятеля о. Яна Чісарика. Так відомо, що на різні літургійні потреби держава виділяла 8 000 к.ч., проте витрати були більшими. Як подає у звіті настоятель, вони склали – 11 784.50 к.ч., з них: оплата роботи дяка – 6 960; електрика та ремонт люстр – 2 135.35 к.ч.; на церковні потреби – 2 359.15; поточні ремонти – 350 к.ч. Тобто парафія не була й близько прибутковою (NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 117.898/1936). Треба сказати, що річні витрати перевищували державну грошову підтримку, і це зважаючи на загальну матеріальну скруту парафії та її прихожан. Слід визнати, що іноді держава надавала досить суттєву грошову підтримку.

Опікунська діяльність продовжувалася і за о. Яна Чісарика. Так, завдяки допомозі місцевої влади, через посередництво «Товариство св. Василя Великого на підтримку створення та утримання греко-католицької парафії в Празі», на Святий вечір вдалося роздати подарунки понад трьомстам парафіянам. Це було переважно тепле взуття та одяг. Схожі заходи проводилися й на Великдень [Borza, 2013, s. 373].

Щоб якось зрушити справу щодо призначення помічного священика та сприяти подальшому розвитку, ініціативу бере в свої руки пряшівський єпископ Павло Гойдич. Так згідно із інформацією реферату МШАНО в Братиславі від 17 вересня 1936 р., МШАНО в Празі повідомляло про поступове розширення пасторальної роботи в столиці ЧСР та необхідність заступання посади помічного священика. Тут же братиславський реферат пропонує за згодою керівництва Пряшівської єпархії ліквідувати постійно діючу посаду помічного священика в Збуській-Білій, котра практично не функціонувала, на користь празької св. Климента. У цій же справі, празькі чиновники просять державну згоду на такі зміни, згідно законодавства республіки [NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 125.052/1936]. Треба відзначити, що чехословацька влада погоджувалася на розширення парафії лише за рахунок якогось іншого приходу: при створенні парафії св. Климента – це була духовна місія в Пакаштові, котра фактично була підвищена до парафії; а при запровадженні помічного духівника – за рахунок такої посади в Збуській-Білій. Тобто влада, була лояльною до розвитку парафії св. Климента лише за рахунок уже існуючих парафій, не створюючи нові, щоб, натомість, значно прискорило справу.

Уже 1938 р. з'явилися проблеми із виплатою офіційно призначених 8000 к.ч., про що особисто до МШАНО пише єпископ Павло Гойдич у зверненні від 27 серпня 1938 р. [NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 125.038/1938]. Станом на 1939 р. празька парафія через різні політичні події у Східній Європі прийшла у вкрай скрутне матеріальне становище, так як її

підтримували перед тим митрополит Андрей Шептицький, єпископи Павло Гойдич та Олександр Стойка, але зі зміною кордонів це ставало дедалі важче. Наприклад, в 1939 р. із 20 000 к.ч. прибутку, 9800 к.ч. складав особистий дар єпископа Павла Гойдича. 24 жовтня 1939 р. прохання про грошову підтримку греко-католицької громади та храму св. Климента надіслала також консисторія Празького архієпископства з додатком фінансового стану приходу під керівництвом нового настоятеля о. Василя Ларя [NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 138.269/1939]. Тут же міститься і фундаційна грамота заснування парафії св. Климента, видана за тодішнього управителя парафії Яна Чісарика [NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 138.269/1939].

Висновки. Таким чином, завдяки активній діяльності о. Василя Гопка, єпископа Павла Гойдича, багатьох добровольців та урядовців різного рангу вдалося створити празьку парафію у столиці ЧСР. У певний період часу нею опікувалися майже усі єпископи та вірники, підтримували греко-католики з усього світу. Діяльність її першого пароха о. Василя Гопка, як і його наступників, мала велике значення для опіки над греко-католицькою молоддю, емігрантами до Америки з Підкарпаття та Пряшівщини, безробітними та загалом для надання духовної опіки вихідцям із східної частини держави. Заснування парафії і її юридичне оформлення було непростю справою й тривало роками, але врешті в

1934 р. було офіційно призначено парохом о. Василя Гопка, котрий став духовним батьком і організатором вірників навколо приходу св. Климента.

Велике значення мала соціальна опіка над емігрантами і заробітчанами, так як серед більшості греко-католицької громади переважали студенти, різноробочі, прислуга та військові, котрі не мали достатнього заробітку для підтримки власної парафії. Більше того, сам о. Василь Гопко та інші представники громади, влаштовували обіди, подарунки для бідних парафіян (одяг та взуття), здійснювали допомогу емігрантам через товариство св. Рафаеля, надаючи духовну, перекладацьку та навігаційну підтримку.

Раніше неопубліковані документи доповнюють існуючі дослідження для глибшого розуміння співпраці Церкви і держави до створення приходу греко-католиків у Празі. Так, наявність таких приходів у сусідніх столицях змушувало уряд до певних дій. Загалом треба наголосити, що Чехословацька держава уникала безпосереднього фінансування майбутньої парафії, а тому для цього було переведено фінансування з приходу Пакаштова. Треба визнати, що уряд допоміг фінансово парафії для створення будинку для священика. Безумовно, великий подарунок був від празьких римо-католиків в особі архієпископа Франтішека Кордача, котрий передав на вічні часи храм св. Климента, який став окрасою греко-католицької громади в Празі.

Список використаних джерел

- Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV ČR). Sekce II. Kart.64. Církevní věci. Č. 70811/1931. AMZV ČR, k. 64, č. 61414/1933.
 AMZV ČR, k. 64, č. 146596/1933.
 Borza, P., 2003. Blahoslavený Vasil' Hopko prešovský pomocný biskup (1904 – 1976): vydané při příležitosti 100. výročí narození blahoslaveného biskupa a mučeníka Vasil'a Hopka, Prešov: *Petra*, 95 s.
 Borza, P., 2013. K dějinám Gréckokatolíckej farnosti sv. Klimenta v Praze In: Jaroslav Coranič [ed.]. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III, Prešov: *Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity*, s. 367-375.
 Coranič, J., 2013. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918-1939. Prešov : *Vydavateľstvo Prešovskej univerzity*, 415 s.: il.
 Modus vivendi mezi Svatým stolicem, a Československou republikou. In: Marek Šmíd – Michal Pehr – Jaroslav Šebek – Pavel Helan [eds.]. Československo a Svatý stolec III. Diplomatičká korespondence a další dokumenty 1918-1928. Výberová edice. Praha: *Masarykův ústav a Archiv ČR*, 2015, s. 564-566.
 Národní archiv v Praze (NA v Praze). Fond 371. Presidium Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO). Karton 3884. Č. 101.074/1931.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 146.375/1933.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 41.400/1934.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 48.833/1934.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 110.319/1935.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 26.027/1936.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 117.898/1936.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 125.052/1936.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 125.038/1938.
 NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 138.269/1939.
 За гр. кат. Церковь въ Прагѣ, 1931. *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской и Пряшевской*, янв.-февр, ч. 1-2, с. 13-15.
 Наши вѣсти, 1934. *Душпастырь. Урядовый и духовный органъ епархіи Мукачевской*, рочник XI, мартъ-май, число 3-5, с. 84-85.

References

- Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV ČR). Sekce II. Kart.64. Církevní věci. Č. 70811/1931. AMZV ČR, k. 64, č. 61414/1933.
 AMZV ČR, k. 64, č. 146596/1933.
 Borza, P., 2003. Blahoslavený Vasil' Hopko prešovský pomocný biskup (1904 – 1976): vydané při příležitosti 100. výročí narození blahoslaveného biskupa a mučeníka Vasil'a Hopka, Prešov: *Petra*, 95 s. (in Slovak).

Borza, P., 2013. K dejinám Gréckokatolíckej farnosti sv. Klimenta v Prahe In: Jaroslav Coranič [ed.]. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III, Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, s. 367-375. (in Slovak).

Coranič, J., 2013. Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918-1939. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 415 s.: il. (in Slovak).

Modus vivendi mezi Svatým stolcem, a Československou republikou. In: Marek Šmíd – Michal Pehr – Jaroslav Šebek – Pavel Helan [eds.]. Československo a Svatý stolec III. Diplomatická korespondence a další dokumenty 1918-1928. Výberová edice. Praha: Masarykův ústav a Archiv ČR, 2015, s. 564-566. (in Czech).

Národní archiv v Praze (NA v Praze). Fond 371. Presidium Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO). Karton 3884. Č. 101.074/1931.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 146.375/1933.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 41.400/1934.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 48.833/1934.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 110.319/1935.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 26.027/1936.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 117.898/1936.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 125.052/1936.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 125.038/1938.

NA v Praze, f. 371, k. 3884, č. 138.269/1939.

Za gr. kat. Cerkovъ vъ Pragъ [For gr. cat Church in Prague], 1931. *Dushpastry. Government and spiritual organ of the dioceses of Mukachevo and Prešov*, Jan.-Feb., Part 1-2, pp. 13-15.) (in Ukrainian).

Nashy' vjsty' [Our Issues], 1934. *Dushpastry. Government and spiritual organ of the dioceses of Mukachevo*, the Year XI, March-May, the number 3-5, p. 84-85.) (in Ukrainian).

SUMMARY

FORMATION, SPIRITUAL AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE GREEK CATHOLIC PARISH OF ST. CLEMENT IN PRAGUE IN THE 30'S OF THE TWENTIETH CENTURY

Viktor Kichera

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Modern Ukrainian History and Foreign Countries SHEE «Uzhhorod National University»

The article is about the activity of priest Vasil Hopko, Bishop Paul Goydich, many benefactors and government officials in the creation of the Prague parish during the interwar history of the Greek Catholic Church of Czechoslovakia. No wonder that almost all bishops and Greek Catholic faithful from all over the world was taken care about parish. The parish was housed in the church of St. Clement. The activities of its first pastor priest Vasil Hopka, as well as his followers, had a huge weight for the guardianship of Greek Catholic youth, immigrants to America from the Subcarpathians and Presov regions, the unemployed and, in general, the provision of spiritual care for immigrants from the eastern part of the state. The foundation of the parish and its legal formulation was a complicated matter and lasted for years. Finally, in 1934, priest Vasyl Hopko was officially appointed by the pastor, who became the spiritual father and organizer of the faithful around the parish of St. Clement in Prague. The great importance had the parish social care about emigrants and migrant workers, as most of the Greek Catholic community was dominated by students, unskilled workers, servants and military personnel who didn't have enough income to support their own parish. Moreover, Vasyl Hopko and other community representatives, arranged lunches, gifts for poor parishioners (clothing and footwear). They provided assistance to emigrants through St. Raphael association, providing spiritual, translation and navigational support. The government's efforts to create a Greek-Catholic parish in Prague were modest, but the presence of such parishes in neighboring capitals forced the government to take certain steps. In general, it should be emphasized that the Czechoslovak state avoided direct funding for the future parish, and therefore for this enterprise the financing was transferred from the parish of Pakashtov. The Czechoslovak authorities made a financial contribution to the creation of the headlight, providing part of the university library. Of course, the greatest was a gift from the Prague Catholics in the person of Archbishop Frantisek Kordach, who presented the church of St. Clement, which became an ornament of the Greek Catholic community in Prague.

Keywords: Vasyl Hopko, spiritual and social care, Paul Goydich, St. Clement, Frantisek Kordach, Czechoslovak State.

ЧЕСЬКИЙ КОРОЛЬ ВАЦЛАВ I ТА АВСТРІЙСЬКИЙ ГЕРЦОГ ФРІДРІХ II БАБЕНБЕРГ НА ПЕРЕХРЕСТЯХ ВІЙНИ Й МИРУ (1230-1239 рр.)

Ліхтей Ігор Михайлович

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри античності, середньовіччя та історії України
домодерної доби

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: lichtej@ukr.net

У статті висвітлено перебіг протистояння між чеським королем Вацлавом I та австрійським герцогом Фрідріхом II Бабенбергом, яке тривало упродовж 30-х років XIII ст. і врешті-решт завершилося примиренням. Для Вацлава I ця боротьба мала передусім династичне значення, адже йшлося про захист честі його сестри Анежки, яку готували до одруження із сином імператора Фрідріха II Штауфена – Генріха (VII). Однак через інтриги Фрідріхового батька Леопольда VI Бабенберга цей шлюб так і не було укладено. В результаті, Генріх (VII) одружився з Леопольдовою донькою Маргаретою Бабенберг. Тоді батько Анежки – чеський король Пршемисл Отакар I – вторгся у володіння Леопольда VI Бабенберга і спустошив їх. Після смерті Пршемисла Отакара I та Леопольда VI Бабенберга війну продовжили їхні сини і спадкоємці – чеський король Вацлав I та австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг. Аби помститися за пљондровання Австрії і скинути Вацлава I з трону Фрідріх II Бабенберг навіть уклав союз із його братом Пршемислом, маркграфом Моравії. Однак через раптову хворобу Фрідріхові II Бабенбергові довелося припинити успішні військові дії, а маркграфові Пршемислові – підкоритися братові Вацлаву. Фортуна й надалі не сприяла Фрідріхові Бабенбергові. Проти нього виступив також угорський король Андраш II, який уклав союз із Вацлавом I. Відтак угорці разом з чехами стали спопеляти австрійські землі. Тож потрапивши у скрутне становище, Фрідріх II Бабенберг був змушений примиритися з Вацлавом I.

Ключові слова: Чеське королівство, Австрійське герцогство, Угорське королівство, Фрідріх II Штауфен, Генріх (VII), Пршемисл Отакар I, Вацлав I, принцеса Анежка, Леопольд VI Бабенберг, Фідріх II Бабенберг, Андраш II.

Постановка проблеми. Наприкінці XII – на початку XIII ст. настав переломний момент у зовнішньому та внутрішньому становищі Чеської держави. Після смерті в 1197 році Генріха VI у Священній Римській імперії розгорілася боротьба за владу між династіями Штауфенів і Вельфів, яка посилювала відцентрові тенденції. Зовнішні обставини сприяли оновленню престижу Чеського князівства, особливо, коли владу остаточно здобув Пршемисл Отакар I (1197–1230) і в країні нарешті припинилися міжусобиці. За свою підтримку, надану майбутньому німецькому королеві й імператорові Фрідріхові II Штауфенові (1212 – 1250) у боротьбі за трон, Пршемисл Отакар I отримав від нього підтвердження спадковості королівського титулу чеського володаря. Це було закріплено у “Золотій буллі сицилійській”, яку Фрідріх II Штауфен видав у вересні 1212 року [Ліхтей, 2011, с. 158–203].

На схилі свого життя Пршемисл Отакар I міг бути задоволений результатами правління. Його син і спадкоємець Вацлав узяв шлюб із представницею династії Штауфенів – Кунігундою (бл.1200 – 1248). Вона була донькою німецького короля Філіппа Швабського (1198-1208), дядька Фрідріха II Штауфена. Завдяки цьому шлюбу, Пршемисловичі опинилися серед еліти європейських династій. Та цього Пршемислові Отакарові I здавалося замало і він

мав намір поглибити свої родинні стосунки зі Штауфенами. Імператор Фрідріх II Штауфен натякнув Пршемислові Отакарові I про можливість одружити свого сина Генріха з його наймолодшою донькою Анежкою (Агнес). У 1220 р., після складних перемовин, Генріха (VII) було обрано німецьким королем. На той час Фрідріх II вирішив спрямувати свої зусилля на піднесення Сицилійського королівства, тож за відсутності свого батька Генріх (VII) управляв німецькими землями. Натомість Анежку чеський король відрадив до Відня, аби при дворі тамтешнього австрійського герцога Леопольда VI Бабенберга (1198–1230) вона опанувала шляхетні манери [Žemlička, 2008, s. 88].

Однак сусідні можновладці, побоюючись надмірного посилення впливу Пршемисловичів, поставилися до намірів чеського короля неприязно і через інтригу австрійського герцога Леопольда VI Бабенберга їх так і не вдалося реалізувати. Не без намовляння ззовні, п'ятнадцятилітній Генріх (VII) відкинув Анежку і в листопаді 1225 р. уклав шлюб із Леопольдовою донькою Маргеретою Бабенберг. Знеславлена Анежка ще перед тим покинула Австрійське герцогство. За таке приниження Пршемисл Отакар I відповів війною. Влітку 1226 р., скориставшись Леопольдовою відсутністю, чеський король здійснив збройний напад на австрійські землі. Але нашвидкуруч споряджений похід зазнав невдачі: добре підготовлена оборона відбила чеську агресію. У

відповідь австрійці під проводом ландмаршала Генріха Куенрінга перейшли через моравський кордон, спустошуючи все на своєму шляху. Та на цьому ворожнеча не припинилася, а навпаки, – ще більше розпалювалася [Ліхтей, 2011, с. 291–293].

Після смерті Леопольда VI герцогом Австрії та Штирії став його син Фрідріх II Бабенберг (1230–1246), людина хороbra, але підступна, мстива й ненадійна. Анонімний автор другої половини XIII ст. у своїй короткій “Хроніці Австрії” відзначає, що позаяк “цей Фрідріх був суворим і жорстоким у суді, відважним у битвах, жадібним до збирання скарбів, страх перед ним поширився і серед місцевих жителів, і серед сусідів, а тому всі не лише не любили його, але й боялися” [Auctoris incerti breve chronicon Austriacum..., 1721, col. 685].

На момент успадкування Фрідріхом II влади маєток Бабенбергів, який об’єднував Австрію і Штирію, вважався найбагатшим серед тогочасних князівств Священної Римської імперії. До розширення його кордонів з допомогою шлюбної дипломатії вже встиг долучитися і новий володар. Ще в 1229 р. Фрідріх II Бабенберг розірвав свій шлюб із принцесою, яка походила з династії Ласкарісів, що правила в Нікейській імперії (ця держава утворилася в західній частині Малої Азії після захоплення хрестоносцями Константинополя в 1204 р. учасниками четвертого Хрестового походу) й одружився з Агнес фон Андекс-Меран, донькою бургундського пфальцграфа Оттона. Завдяки приданому нової нареченої герцог зміцнив своє становище на півдні володінь Бабенбергів і приєднав територію з містами Шердінг та Рід. Увесь період правління Фрідріха II Бабенберга позначився постійними збройними сутичками із сусідніми державами, за що він отримав прізвисько “*Bellicosus*”, тобто “Войвничий” (*Friedrich der Streitbare*) [Continuatio Mellicensis, 1851, р. 507; Митрофанов, 2003, с.23; Цольнер, 2001, с.75; Воцелка, 2007, с.62; Vaniček, 2001, s.75; Wihoda, 2002, s.109; Žemlička, 2002, s.154, 488].

Невдовзі після того, як Фрідріх II Бабенберг успадкував владу, проти нього було організовано заколот австрійських міністеріалів під проводом братів Генріха й Гадмара Куенрінгів. Як відомо, один із братів, а саме Генріх Куенріг, був ландмаршалом Австрії і в 1226 р. з військом активно протистояв чеському вторгненню. У продовженні “Ламбахських анналів”, де міститься інформація про виступ братів, зазначено, що Генріх Куенріг мав прізвисько Собака (*Heinrici canis de Chunringe, Henricus qui dicitur canis*) [Continuatio Lambacensis, 1851, р. 558]. Це може означати, що він був людиною свавільною, агресивною і жорстокою. Тож для Фрідріха II Бабенберга важливо було якнайшвидше приборкати бунтівників, які прагнули здобути якомога більше свобод.

Сподіваючись, що вся увага Фрідріха II Бабенберга буде прикута до внутрішніх проблем, Пршемисл Отакар I став збирати сили для нападу на австрійські землі, але 15 грудня 1230 р. він помер. Владу в Чеському королівстві перебрав його син Вацлав I (1230–1253), коронований на трон ще в 1228

р. архієпископом Майнцьким. На той час він досяг 25-ти літнього віку і вже мав певний досвід державницької діяльності. Співправителем Вацлава I в північній Моравії був його молодший брат маркграф Пршемисл (1228–1239), якому виповнився 21 рік. Натомість південна Моравія залишалася під безпосереднім урядуванням Вацлава I [Ліхтей, 2011, с. 273; Vaniček, 2000, s. 327].

Упродовж останніх років в українській історіографії з’явилася низка праць, присвячених боротьбі за спадок Бабенбергів. Ідеться про дослідження Миколи Котляра, Леонтія Войтовича, Віталія Нагірного, Іллі Паршина. Цієї проблеми торкалися також такі польські вчені, як Маріуш Бартніцький та Даріуш Домбровський. Кілька студій Бабенбергам присвятили й російські дослідники Олександр Майоров та Максим Кисельов. Однак у своїх працях згадані автори практично не акцентують на непростих відносинах, а то й відкритій ворожнечі, що існувала між чеським королем та австрійським герцогом.

Тому **мета** нашого дослідження – з’ясувати причини та простежити перебіг протистояння між Вацлавом I та Фрідріхом I Бабенбергом упродовж 30-х років XIII ст.

Джерельною основою для підготовки нашої студії послужили передусім аннали й хроніки, написані в тих чи інших регіонах сучасних Австрії, Німеччини (федеративна земля Північний Рейн-Вестфалія), в також у Чеському й Угорському королівствах.

Виклад основного матеріалу. З новим чеським королем у Фрідріха II Бабенберга також не склалися миролюбні стосунки. Австрійсько-чеське протистояння дедалі більше поглиблювалося. Ворожнеча, що існувала між Пршемислом Отакаром I та Леопольдом VI Бабенбергом, передалася також їхнім синам. І це попри те, що Вацлав I та Фрідріх II Бабенберг перебували в родинних стосунках. Як відомо, Вацлавова дружина Кунігунда по материнській лінії доводилася внучкою візантійському василевсові Ісааку II Ангелові, а донька чи племінниця останнього Теодора була видана заміж за Фрідріхового батька Леопольда VI Бабенберга [Майоров, А., 2011, с. 34, 38].

Наприкінці 1230 р. брати Куенрінги об’єдналися з Вацлавом I та спільними силами спустошили значну частину земель на північ від Дунаю [Continuatio Lambacensis, 1851, р. 558; Цольнер, 2001, с. 75; Wihoda, 2002, s. 131]. У продовженні “Мелькських анналів” занотовано, що в 1231 р. військо Вацлава I цілих п’ять тижнів плюндрувало і спопеляло Австрію [Continuatio Mellicensis, 1851, р. 507]. У відповідь розлючений Фрідріх II Бабенберг захопив фортеці Агштайн, Дюрнштайн і Вайтру, що належали братам Куенрінгам, і вчиняв жорстоку розправу над бунтівниками [Цольнер, 2001, с. 75; Wihoda, 2002, s. 109]. Тоді Генріх Куенрінг, як повідомляється у продовженні «Ламбахських анналів», звернувся до австрійського герцога з проханням про мир і навіть віддав у заручники своїх та братових синів. Лише після того, як повстали погодилися повернути те, що награвували, всі суперечки між герцогом і його

міністеріалами було врегульовано [Continuatio Lambacensis, 1851, p. 558]. У ході цієї локальної війни Генріх вижив, а Гадмар загинув. Вже в березні 1232 р. Генріх Куенріг знову обійняв посаду ландмаршала [Цюльнер, 2001, с. 75; Wihoda, 2002, s. 109].

У 1231 р. знову постало питання про одруження принцеси Анежки. На той час баварський герцог Людвиг I повернув собі прихильність Генріха (VII) й зумів переконати молодого короля в необхідності примирення з чеськими Пршемисловичами. Як відомо, Генріх (VII) прагнув якомога більшої влади, що призвело до погіршення його стосунків із батьком. Позаяк у цій ситуації союз із Вацлавом I був надзвичайно важливим, то Генріх (VII) зважився на рішучий крок, і в 1231 р. оприлюднив свій намір розлучитися з Маргаритою Бабенберг (яка, хоча й народила йому двох синів, та все ще не одержала посагу) і взяти шлюб із Анежкою. Чимало дослідників припускає, що Генріх (VII) справді кохав Анежку, йому навіть приписують дві давньонімецькі пісні, вміщені в «Маннеському кодексі». В них автор тужить за недосяжною коханою, заради якої готовий відмовитися навіть від корони [Дворнік, 2000, с. 22–23; Novotný, 1928, s. 646; Vaníček, 2000, s. 336; Soukupová, 2015, s. 68].

Наміри сина збентежили імператора, адже все сталося тоді, коли владу в Австрії перебрав Фрідріх II Бабенберг, який був бездітним, тож його сестра Маргарита мала реальну можливість заволодіти спадщиною Бабенбергів. Намагаючись зруйнувати Генріхові плани, Фрідріх II Штауфен знову попросив руки Анежки і «як раніше до батька, так тепер до брата панни, прислав послів з багатьма обіцянками, з проханням, щоб віддав йому свою сестру за дружину» [Legenda svaté Anežky České, 1994, s. 355]. Цікаво те, що Вацлав I, як розповідає «Житіє святої Анежки Чеської», з клопотанням імператора погодився, але й тоді не відбулося жодних конкретних домовленостей, тож протидія не втілилася в життя.

Звістка про розрив стосунків між Генріхом (VII) та Бабенбергами викликала сум'яття серед німецьких князів. У цій напруженій ситуації Фрідріхові II Штауфеніві задля зміцнення свого авторитету довелося вдатися до рішучих дій, і на Великдень 1232 р. він скликав до Аквілеї гофтаг, засідання якого згодом було перенесено в Чивідале. Тут, у Чивідале, поселився зі своїм невеликим почтом і Генріх (VII), який прибув на гофтаг за наказом батька [Глогер, 2003, с. 131–132]. На цьому зібранні Фрідріх II Штауфен підтвердив привілеї для німецьких світських князів, а також вирішив з власної кишені виплатити своєму синові посаг за Маргариту у розмірі 8 тисяч марок сріблом. Як влучно зауважив дослідник В. Ванічек, імператор при цьому зважав на те, що в разі смерті Фрідріха II Бабенберга це найбагатше німецьке князівство дістанеться Штауфенам, його онукам [Vaníček, 2000, s. 337].

На початку липня 1233 р. австрійський герцог здійснив збройну виправу на Моравію. Як повідомляється у продовженні «Ламбахських анналів», військо Фрідріха II Бабенберга налічувало 40 тис. вояків (*agregato maximo exercitu ad 40 milia hominum*), що, очевидно, є суттєвим перебільшенням

[Continuatio Lambacensis, 1851, p. 558]. Щоправда, чеський хроніст XIV ст. Пршибік з Раденіна, званий Пулкава, повідомляє, що на допомогу Фрідріхові II Бабенбергові прийшов Вацлавів брат Пршемисл, а також чимало їхніх приятелів та родичів. Серед таких названо Фрідріхового та Пршемислового тестя герцога Оттона Меранського з братом маркграфом з Верду (*dux Meranie cum fratre suo marchione de Werd*), єпископа Екберта Бамберзького (*Bambergensis episcopus*) і патріарха Аквілейського (*Aquilegensis patriarcha*) Бертольда (обидва були дядьками дружин австрійського герцога та його моравського союзника), графа Альбрехта Тирольського (*comes de Tyrolis*) та інших [Przibiconis de Radenin, 1893, s. 135; Přibík z Radenína, 1987, s. 355; Palacký, 1921, s. 141; Novotný, 1928, s. 650]. Тобто фактично склалася потужна коаліція. Але навіть при такій кількості спільників Фрідріх II Бабенберг, на наш погляд, навряд чи спромігся б зібрати 40-тисячне військо.

Позаяк союзником Фрідріха II Бабенберга був Вацлавів брат Пршемисл, то похід був спрямований на підконтрольні чеському королеві землі південної Моравії. Досить швидко герцог заволонув тут кількома замками, у тому числі й фортецею Бітов. Король Вацлав I виступив із військом проти Фрідріха II Бабенберга, але на вирішальну битву не наважився [Continuatio Sancrucensis I, 1851, p. 628; Continuatio Lambacensis, 1851, p. 558; Novotný, 1928, s. 651]. Хроніст Пршибік з Раденіна, званий Пулкава, причину такої нерішучості Вацлава I вбачав у тому, що він не був упевнений у своїх вояках, які мали родичів і побратимів серед дружинників брата Пршемисла, а тому могли перекинутися на його бік [Przibiconis de Radenin, 1893, s. 136; Přibík z Radenína, 1987, s. 356]. Відомі чеські історики Ф. Палацький та В. Новотний вважають, що це припущення чеського хроніста заслуговує на увагу [Palacký, 1921, s. 141; Novotný, 1928, s. 651]. Щоправда, і Фрідріх II Бабенберг не зміг реалізувати задумане, бо несподівано занедужав і був змушений покинути моравські землі. Та після того, як він одужав, в Австрію вторгся угорський король Андраш II. Австрійський герцог, протидіючи із сильним військом Андрашеві II, захопив у полон кількох його знатних мужів, після чого обидва супротивники уклали мир і повернулися у свої володіння [Continuatio Sancrucensis I, 1851, p. 628; Continuatio Lambacensis, 1851, p. 558; Continuatio Praedicatorum Vindobonensium, 1851, p. 727; Novotný, 1928, s. 651].

Тим часом Вацлав I вирішив скористатися ситуацією, аби упокорити свого брата Пршемисла. Він організував збройний похід у Моравію і захопив місто Брно. При цьому Вацлавові вояки займалися розбоями і завдали Пршемисловим володінням значної шкоди. Чеський король змусив Пршемисла приборкати свої амбіції і внаслідок, як вважає дослідник В. Ванічек, між братами, очевидно, було укладено джентльменську угоду [Novotný, 1928, s. 651; Vaníček, 2000, s. 339].

Австрійський герцог опинився в скрутному становищі й на деякий час нібито покращив свої стосунки з Вацлавом I. Про це свідчить той факт, що на весіллі з нагоди одруження сестри Фрідріха II

Бабенберга Констанції з мейсенським маркграфом Генріхом III Ясним (1221-1288), яке проходило в травні 1234 р., крім значної кількості єпископів та інших князів, були присутні також угорський король Андраш II, чеський володар Вацлав I та його брат – моравський маркграф Пршемисл [Continuatio Admuntensis, 1851, р. 593; Continuatio Sancrucensis II., 1851, р. 637–638; Continuatio Praedicatorum Vindobonensium, 1851, р. 727; Novotný, 1928, s. 653].

Питання ж заміжжя Анежки так і не вирішилося. Тож амбіційні Пршемисловичі відреагували на невдачі зі шлюбом Анежки таким чином, що сколихнули ледь не всю Європу. Зневажена Анежка відкинула земного монарха і обрала собі володаря небесного. У червні 1234 р., якраз на свято Трійці, Анежка «...за присутності семи єпископів і пана короля, брата свого, і королеви, багатьох князів і панів, а також за присутності сили-силенної людю обох статей і різних народностей, знехтувала королівською гідністю та всілякою світською славою і, як невинна голубка, ... злетіла з виру підлого світу до архисвятої обителі» [Legenda svatě Anežky České, 1994, s. 357]. Отже, Анежка зреклася світського життя і вступила до жіночого монастиря св. Франциска Ассизького (бл.1181–1226) в Празі, фундаторкою якого стала незадовго до цього [Vaníček, 2000, s. 337; Žemlička, 2005, s. 215]. Тут вона дала обітницю цноти, бідності та послуху і прийняла чернечий постриг.

При монастирі було засновано також шпиталь, і Анежка домоглася, аби подаровані їй братом (моравським маркграфом Пршемислом) і матір'ю Констанцією маєтки було передано на його утримання. Це рішення було скріплено також печаткою старшого брата Анежки – короля Вацлава I. Очевидно, що на вибір Анежки неабиякий вплив справили життя і діяльність Ядвіги Силезької та чин св.Єлизавети.

Так було покладено початок діяльності в чеських землях жіночого ордену св. Клари (кларисинок). Зауважимо, що цей чернечий орден було засновано у 1212 р. Кларою Ассизькою (1194-1253). Вона походила з аристократичної родини і ще в юності стала палкою послідовницею, а відтак – і близьким другом св. Франциска Ассизького. Саме він активно підтримував Клару у створенні й розбудові монашої общини, яка стала жіночим відгалуженням жебрущого Ордену францисканців [Legenda svatě Kláry z Assisi, 1994, s. 293–327; Vaníček, 2000, s. 337; Лінч, 1994, с. 308–309]. Досить швидко Анежка нав'язала прямі контакти з Кларою Ассизькою, яка приділяла їй значну увагу, а згодом навіть називала своєю донькою. Про їхні теплі стосунки свідчать чотири листи Клари до Анежки, відіслані в період із 1234 по 1238 рік. На жаль, листи самої Анежки до Клари не збереглися [Spisy sv. Františka a sv. Kláry z Assisi, 2005, s. 335–363].

Невдовзі після того, як Анежка вступила до чернечої обителі, доля відвернулася і від її колишнього нареченого Генріха (VII). Як відомо, з кінця XII ст. в німецьких землях спостерігалось неухильне зростання могутності князів. Водночас визрівала протидія їх всевладдю з боку бюргерства та королівських міністеріалів. Саме на підтримку цих

двох сил покладав неабиякі сподівання син і спадкоємець імператора Генріх (VII), який від імені батька правив у німецьких землях й добре усвідомлював небезпеку князівського свавілля. Натомість політика Фрідріха II Штауфена була спрямована на підтримку князів і на протидію містам. Це стало чи не головною причиною розриву імператора з Генріхом (VII). Крім того, між Фрідріхом II Штауфеном і його сином існували серйозні розходження у ставленні до еретичних рухів, що в 30-ті роки XIII ст. охопили значну частину Німеччини та Італії.

У 1234 р. Генріх (VII) організував заколот, спрямований одночасно як проти німецьких князів, так і проти папської курії, а отже, і проти свого батька. Адже у той час Фрідріх II Штауфен всіляко догоджав німецьким князям і підтримував Григорія IX в боротьбі з еретиками. Не покладаючись на власні сили, Генріх (VII) став шукати допомоги у Франції і навіть вступив у союз із ломбардськими містами, до яких Фрідріх II Штауфен ставився вороже. Тож імператор відреагував на повідомлення про повстання свого сина миттєво і рішуче. Він особисто домігся від папи Григорія IX відлучення Генріха від церкви, запропонувавши папі в заручники свого малолітнього сина Конрада, а відтак весною 1235 р. вирушив із Сицилії до Німеччини: спочатку морем на галерах, а далі – через Аквилею, Фріуль і Штирію. Він рухався без війська, у супроводі незначного почту, але з великою сумою грошей і коштовностями із скарбниці [Неусьхін, 1974, с. 334–338; Вис, 2005, с. 200–207; Глогер, 2003, с. 117–150].

По дорозі, у місті Ноймаркті (нині – Ноймаркт-ін-дер-Оберпфальц, районний центр землі Баварія), що біля кордону зі Штирією, імператор зустрівся з Фрідріхом II Бабенбергом і намагався переконати його у необхідності тривалого примирення з Вацлавом I. Натомість Фрідріх II Бабенберг став вимагати від імператора грошової допомоги у сумі 2000 марок на війну з Угорщиною і Чехією [Ліхтей, 2003, с. 117; Novotný, 1928, s. 654; Wihoda, 2002, s. 110].

З прибуттям Фрідріха II Штауфена до Німеччини, якраз розпочалося придушення повстання, і невдовзі Генріх (VII) з покаанням припав до ніг батька. На початку липня 1235 р. за присутності всіх князів над Генріхом (VII) відбувся суд. Він повинен був на колінах просити прощення та відмовитися як від королівства, так і від особистих володінь. Таким чином Генріх (VII) зберіг собі життя, але назавжди втратив свободу. Імператор не проявив до сина ані крихти милості, і його було ув'язнено. Опальний Генріх (VII) помер у лютому 1242 р. в Апулії, коли його переводили з однієї в'язниці в іншу. Цілком можливо, що він покінчив життя самогубством: сидючи на коні, кинувся у прірву [Неусьхін, 1974, с. 339; Вис, 2005, с. 207–213; Глогер, 2003, с. 150–151]. Так трагічно завершилося земне життя колишнього нареченого чеської принцеси Анежки.

У причетності до змови імператор підозрював не тільки свого сина, а й Фрідріха II Бабенберга, однак вчиняти над ним розправу не поспішав. Тож Фрідріх II Бабенберг продовжував здійснювати агресію проти

сусідніх країн і влітку 1235 р. напав на Угорщину. Проте Андраш II агресію відбив, після чого пішов на Австрію. Герцог Фрідріх II Бабенберг намагався протидіяти угорському наступу зі значними силами, але його вояки перед битвою розбіглися. Тож Фрідріх II Бабенберг був змушений рятуватися втечею, а угорське військо страшенно сплюндрувало чималу територію на південь від Дунаю. У липні 1235 р., згідно з укладеною з Андрашем II угодою, з півночі в Австрію зворотньо Вацлав I. Завдавши непрятеліві чималих збитків, він дійшов до Дунаю, й лише випадок – паводок – унеможливив об'єднання чеських та угорських військ. Ситуація могла вийти з-під контролю, тож Фрідріх II Бабенберг поспішив укласти мир, заплативши при цьому чималий викуп [Annales Erphordenses fratrum Praedicatorum, 1899, p. 89; Continuatio Mellicensis, 1851, p. 508; Continuatio Sancrucensis II, 1851, p. 638; Novotný, 1928, s. 656; Žemlička, 1998, s. 75–76]. З цього приводу автор Кельнської королівської хроніки занотував, що угорський король після спаплюження країни отримав від герцога за встановлення миру багато тисяч марок [Chronica regia Coloniensis, 1880, p. 267].

З чеським королем миру укладено не було. Та Фрідріх II Бабенберг уже не становив для Вацлава I серйозної загрози. Війни зі сусідами неабияк підірвали фінансове становище Фрідріха II Бабенберга, тож герцог вдався до нечуваного грабунку монастирських скарбів. Ба більше, він не пожалів навіть власну матір Теодору, яку позбавив усіх маєтків. Через грубе ставлення сина Теодора втекла до Чехії і знайшла прихисток при дворі Вацлава I [Continuatio Sancrucensis II, 1851, p. 638; Novotný, 1928, s. 651; Wihoda, 2002, s. 110]. Герцогиня вчинила так, бо добре усвідомлювала, що там їй буде гарантовано безпеку. Адже Вацлавова дружина Кунігунда і Фрідріхова мати Теодора перебували в родинних зв'язках. З Чехії Теодора вирушила до імператора Фрідріха II Штауфена зі скаргами на свого сина й проханням допомогти їй повернутися в Австрію [Майоров, А., 2011, с. 34, 38].

Над Фрідріхом II Бабенбергом нависли сірі хмари. До імператора Фрідріха II Штауфена надходила інформація про грубу поведінку австрійського герцога, котрий безперестанку нападав на сусідні країни, сварився з єпископами, оббирав монастирі і своїх підданих, чинив насилля над містянами. Аби застерегти Фрідріха II Бабенберга в недоцільності таких бездумних дій, німецький володар запросив його на імперське зібрання, яке мало відбутися в серпні 1235 р. в Майнці. Та Фрідріх II Бабенберг відмовився прибути до Майнца. Тоді його вороги в імперії та за її межами, представники духовенства й міст, знать і можновладні сусіди, а також власна мати Теодора подали скаргу на безчинства Фрідріха II Бабенберга [Chronica regia Coloniensis, 1880, p. 267; Цольнер, 2001, с. 75]. Тож Фрідріх II Штауфен знову викликав австрійського герцога на імперський з'їзд, який проходив на початку листопада 1235 р. в Аугсбурзі. На цьому зібранні був присутній і чеський король Вацлав I. Тут він отримав від імператора 10 тисяч марок викупу за частину Швабії, яка мала відійти до його дружини Кунігунди на правах посагу

[Chronica regia Coloniensis, 1880, p. 267; Novotný, 1928, s. 658–659].

Та найбільше Фрідріх II Штауфен сподівався побачити в Аугсбурзі австрійського герцога. Адже суд імперських князів мав розглянути тут скаргу про його безчинства. Однак Фрідріх II Бабенберг і на цей раз проігнорував вимогу імператора й до Аусбурга не прибув. Ба більше, герцог і надалі продовжував чинити свавілля, про що довідуємося з письмового звернення Фрідріха II Штауфена до Вацлава I. Тут ідеться про те, що австрійський герцог без вагань пограбував послів імператора, відібрав дарунки, які везло для Фрідріха II Штауфена посольство з Русі, захопив кілька замків, що перейшли до німецького правителя від Регенсбурзького фогта. До того ж, Фрідріх II Бабенберг підтримував стосунки з ломбардськими містами, вороже налаштованими до імператора [Constitutiones et acta publica imperatorum et regum, 1896, num. 201, p. 269–273; Novotný, 1928, s. 660].

Серед переліку облудних вчинків Фрідріха II Бабенберга заслуговує на увагу інформація про те, що той наказав відібрати дарунки, які надіслав імператорові герцог (князь) Русі (*Exenia quoque per ducentem Ruscie nobis transmissa...*) [Constitutiones et acta publica imperatorum et regum, 1896, num. 201, p. 272]. На думку М. Грушевського, цим герцогом цілком логічно міг бути волинський князь Данило Романович (1201–1264) [Грушевський, 1993, с. 53–54]. Погляди українського вченого щодо ідентифікації згаданого в документі «герцога Русі» поділяє й сучасний російський історик Олександр Майоров, який вважає, що Данило Романович у такий спосіб готував союз з німецьким імператором [Майоров, 2011, с. 185]. Очевидно, князь Данило прагнув заручитися підтримкою Фрідріха II Штауфена у боротьбі за повернення собі Галича, аби знову об'єднати під своєю владою Волинь і Галичину, яке це колись зробив його батько Роман Мстиславич.

Протягом першої половини XIII ст. Галицько-Волинська Русь посідала важливе місце у зовнішній політиці Угорщини, яка аж до 1245 р. активно намагалася встановити тут свою владу. Після загибелі у червні 1205 р. великого князя Романа Мстиславича ці землі опинилися в стані удільної роздробленості. В Галичі активізувалося вороже налаштоване проти малолітнього Романового сина і спадкоємця Данила боярське угруповання, яке підтримувало угорського короля. Як наслідок, довгі роки в Галичі знаходилися із залогою угорські королевичі.

Наприкінці 1218 р. в Галичі став княжити Мстислав Мстиславович на прізвисько Удатний (пом. у 1228 р.). Однак бунтівне галицьке боярство, користуючись, зокрема, м'якою вдачею Мстислава Удатного, схилило його до династичного союзу з Угорщиною. Все робилося для того, аби Данило не зайняв батьківську вотчину, що з часом призвело б до централізації Галицько-Волинського князівства (Котляр, 1998, с.160–178, 277; Головка, 2017, с. 113–115). Знеможений протистоянням із боярською знаттю, вже немолодий Мстислав підписав у 1227 р. з Угорським королівством принизливу угоду. За її умовами, як зазначає галицький літописець,

«Мьстиславъ дастъ Галичъ королевичю Андрѣеви, а самъ взя Понизье» [Полное собрание русских лѣтописей, 1908, стлб. 750; Літопис руський, с. 383]. Йдеться про сина угорського короля Андраша II. Як відомо, угорський королевич Андрій (Андраш, Ендре) правив у Галичі аж до своєї смерті, що застала його там вірогідно взимку 1233/1934 року [Головко, 2006, с. 303].

Отже, з кінця 20-х та на початку 30-х рр. XIII ст. в Галицькому князівстві із військовою охороною майже постійно знаходився угорський королевич. З такою ганебною ситуацією Данило, який у 1219 р. став самовладно княжити у Володимирі і взявся збирати волинські землі, звичайно, змиритися не міг. Тому в різний спосіб – чи то воєнними діями, а чи за допомогою дипломатичних переговорів він поступово здобував перевагу в суперництві з Угорщиною та чернігівськими князями Михайлом Всеволодовичем і його сином Ростиславом за владу в Галичі [Котляр, 1998, с. 278].

Восени (21 вересня) 1235 р. помер угорський король Андраш II, і влада в країні перейшла до його сина Бели IV (1235–1270). На той час Бела IV уже мав певний досвід державницької діяльності, адже Андраш II зробив його, восьмилітнього хлопця, своїм співправителем (молодшим королем) ще в 1214 році [Segeš, 2003, s. 116; Lukačka, 2003, s. 117].

Новий володар намагався, передусім, обмежити засилля магнатів і повернути втрачені королівські володіння. Однак своїми діями Бела IV лише налаштував проти себе значну частину знаті. Про ворожнечу між королем та світськими можновладцями свідчить повідомлення магістра Рогеріуса – варадського архidiaкона, сучасника подій кінця 30-х – початку 40-х років XIII ст. Цей автор, зокрема, пише про ненависть баронів до Бели IV, викликану тим, що король відбирав від них помістя без будь-якого відшкодування, тоді як його попередники дарували їм за відповідні заслуги цілі села та маєтки на вічне користування [Rogerii Carmen Miserabile, 1937, p. 556]. Втім це не завадило Белі IV здійснювати завойовницьку політику як щодо своїх північних сусідів – польських та галицько-волинських князів, так і в придунайських землях [Домбровский, 1965, с. 90].

У листопаді 1235 р. Данило Романович був присутній на коронації угорського правителя Бели IV. Коронаційні урочистості відбулися в Секешфегерварі і, як свідчить угорська «Ілюстрована хроніка» (XIV ст.), в ході процесії «істинний князь русинів Данило з великою пошаною вів перед ним [Белою IV] його коня» [Képes krónika, 1964, p. 164]. Історик М. Грушевський не знаходив жодної причини відкидати участь Данила Романовича в коронаційнім параді, що означало визнання певної вищості Бели IV щодо волинського володаря. Разом з тим, учений вважав, що Данило здійснив цю поїздку з намірами встановити добросусідські відносини «і піддався під протекцію короля з тим, аби зробити кінець мішанню Угорщини в галицькі справи» [Грушевський, 1993, с. 52–53]. На тому, що Данило Романович, «прагнувши миру, навіть піддався був під ... протекцію» Бели IV згодом акцентувала також Н.Полонська-Василенко

[Полонська-Василенко, 1992, с. 197]. А ось учень М.Грушевського Іван Крип'якевич лише обмежився констатацією факту про те, що «Данило їздив на коронацію Бели і намагався прийти з ним до порозуміння, але безуспішно» [Крип'якевич, 1984, с. 95, прим. 14].

Натомість думки сучасних дослідників з приводу васальної залежності Данила Романовича від угорського короля різняться. Так, М. Бартніцький пише про визнання Данилом своєї ленної залежності від Бели IV [Bartnicki, 2005, s. 80, 184]. Думку про те, що Бели IV належала верховна влада над волинським князем обстоює також Д. Домбровский [Dąbrowski, 2013, s. 188–189]. З польськими вченими солідарний О. Майоров, який вважає, що князь Данило Романович формально визнав себе васалом Бели IV, до чого його спонукали пошуки військової допомоги у протистоянні з Михайлом Всеволодовичем та його сином [Майоров, 2001, с. 585–589]. Про певний сюзеренітет Бели IV над Данилом Романовичем і його братом Васильком твердить також М. Волощук, який, однак, вважає, що це не гарантувало їм військової підтримки у боротьбі за Галич [Волощук, 2006, с. 337].

Тезу про ленну залежність князя Данила від угорського короля спростував історик Мирослав Лабунька. Свої погляди він обґрунтував, спираючись на ретельне вивчення церемоніалу ведення коня під час урочистих подій (*Officium Stratoris*) та висновків ученого Ріхарда Гольцмана. Останній доводив, що в середньовічній Європі символом васалітету був чин, коли супровідник тримав стремено вершника (*Officium Strepae*), ведення ж за вуздечку коня сприймалося як вияв пошани й визнання високого становища особи [Лабунька, 2004, с. 554–561]. Ймовірність встановлення сюзеренітету Бели IV над Данилом Романовичем відкинув також О. Головко. Дослідник, зокрема, вважає, що «участь Данила в церемонії не була якоюсь знаковою подією, яка позначилася на обмеженні його реального статусу як суверенного монарха. До того ж подальші події свідчать про те, що стосунки з угорським королем не розвивалися згідно з бажаннями руського князя. Саме тому наступного 1236 р., волинський князь вдався до багатоголової дипломатичної гри в Центральній Європі» [Головко, 2006, с. 304].

На ролі «угорського пасьянсу» як одного з елементів європейської політики Данила Романовича акцентує увагу історик Л.Войтович. Вчений узагальнив погляди дослідників на проблему васальної залежності князя Данила від Бели IV, однак свою позицію з цього приводу не висловив. Він, зокрема, наголосив, що в той момент Данило Романович виявив себе блискучим дипломатом і зумів схилити на свій бік угорського короля. Задовольнивши його амбіції (очевидно, йдеться про чин ведення коня під час коронації – *І.Л.*), князь Данило домігся того, що в 1236 р. Бела IV «зайняв нейтральну позицію у галицькому конфлікті, відмовившись від заручин своєї доньки з Ростиславом Михайловичем». Відтак Л.Войтович звертає увагу на родинні зв'язки, які могли сприяти зближенню австрійського герцога з Романовичами: Фрідріх II

Бабенберг та Данило Романович через матерів були двоюрідними братами [Король Данило Романович, 2013, с.104–105].

Більш конкретними щодо обряду проведення коронації в Секешфегерварі є судження дослідника Іллі Паршина. Він наголошує, що з виконанням восени 1235 р. «обов'язку» конюшого в коронаційному поході Бели IV «князь Данило не тільки шукав військової допомоги, а й боровся проти інших претендентів на спадок свого батька». При цьому, підсумовує вчений, волинський володар «наряд чи визнав себе ленником Бели IV» [Паршин, 2012, с. 33].

На нашу думку, князь Данило взяв участь у обряді коронації Бели IV не в якості його ленника, а в знак поваги до угорського володаря, який у дитинстві був його побратимом. У такий спосіб Данило Романович сподівався здобути прихильність, чи бодай нейтралітет, Бели IV щодо своїх галицьких устремлінь. Разом з тим, князь Данило був добре поінформований і про войовничий запал австрійського герцога, вгамувати який виявилось не так просто. Тож, якщо б не склалися нормальні стосунки з Белою IV, то можна було б піти на союз із Фрідріхом II Бабенбергом. Шляхом до цього могли послужити їхні родинні стосунки.

Допомога Данила Романовича була б для Фрідріха II Бабенберга якраз на часі. Адже на той момент питання з австрійським герцогом все ще не вирішилося. Терпець Фрідріха II Штауфена увірвався, і він вирішив покласти край зловмисним діям австрійського герцога. Упродовж першої половини 1236 р. розгорнувся політичний процес з метою дискредитації Фрідріха II Бабенберга. Робилося все для того, аби довести його нездатність управляти герцогствами Австрія та Штирія. Про це свідчить низка грамот, які імператорська канцелярія надіслала окремим представникам вищої знаті. Тут містилася інформація про те, що Фрідріх II Бабенберг публічно знеславив німецького володаря на зібранні в Ноймаркті (Баварія), що готував його умисне вбивство, що силою позбавив цноти багатьох панянок, після чого змушував їх одружуватися з іншими, що збездичив чимало шляхетних пані, що завдав шкоди власній матері і що всупереч постійним запрошенням ухилявся від участі в імперських з'їздах, хоча вони й відбувалися в Баварії. І це тоді, коли згідно з документом «Privilegium minus», такі заходи проходять у Баварії, то присутність тут австрійських герцогів є обов'язковою [Wihoda, 2002, s. 110].

Відтак на наступному імперському зібранні, яке відбулося в червні 1236 року знову ж таки в Аугсбурзі, Фрідріхові II Бабенбергові було винесено вирок. Його було звинувачено в порушенні «загального миру», піддано імперській опалі (проголошено поза законом) і позбавлено влади в Австрії та Штирії [Auctoris incerti breve chronicon Austriacum..., 1721, р. 686; Novotný, 1928, s. 660; Vaníček, 2000, s. 341]. Позаяк імператор був зайнятий підготовкою до походу в Італію, то він доручив вести війну проти Фрідріха II Бабенберга чеському королеві Вацлаву I, баварському герцогові і рейнському пфальцграфу Оттону II Віттельсбаху (1231–1253),

бранденбурзькому маркграфу Оттону III (1220–1267), а також двом єпископам: Екбертові Бамберзькому та Рудігеру – очільникові церковного діоцезу Пасау. До того ж, 27 червня 1236 р. Фрідріх II Штауфен уклав зі своїми спільниками союзню угоду про те, що проти їх волі чи згоди ніхто не вестиме перемовини з австрійським герцогом про перемир'я чи про підписання мирного договору [Novotný, 1928, s. 660; Vaníček, 2000, s. 341–342].

На початку осені 1236 р. відбувся координований напад на землі Фрідріха II Бабенберга, жителі яких не чинили серйозного опору. Головні сили було споряджено чеським королем, баварським герцогом і бамберзьким єпископом. Кожний з них захопив чималу територію, яку в перспективі прагнув узаконити як власне володіння. Повернувшись з італійського походу, імператор наприкінці 1236 р. з великим військом теж вступив в Австрію, аби якомога швидше розправитися з непокірним герцогом. Німецький володар здобув кілька замків Фрідріха II Бабенберга і захопив у полон його дружину Агнес. Опальний австрійський герцог заволодів церковними скарбами і сховався у Вінер-Нойштадті. Свій вплив він зберігав також у замку Штаргемберг. У січні 1237 р. Фрідріх II Штауфен урочисто ввійшов у Відень, де його радо зустріли містяни. Своєю буллою Фрідріх II Штауфен проголосив Відень імперським містом, а жителям Штирії підтвердив, що їх земля надалі не повинна бути об'єднана з Австрійським герцогством, але має отримати власного володаря. Австрійське герцогство і маркграфство Штирію, щорічний прибуток яких, згідно з повідомленням «Кельнської хроніки», становив 60 тисяч марок, Фрідріх II Штауфен прилучив до імперії. Своїми діями він дав зрозуміти, що ці володіння мають знаходитися під безпосередньою владою імператора і Штауфенів [Chronica regia Coloniensis, 1880, р. 271; Цольнер, 2001, с. 76; Novotný, 1928, s. 662–666; Žemlička, 1998, s. 76–77; Vaníček, 2000, s. 342; Wihoda, 2002, s. 111].

Попри всі зусилля, Данило Романович так і не зміг налагодити дружні стосунки з Белою IV. Угорський король, як пише М.Грушевський, вважав за краще підтримати Михайла Всеволодовича та його сина Ростислава, за котрим визнав титул «галицького князя» (*dux Galiciae*) й пообіцяв видати за нього свою доньку [Грушевський, 1993, с. 53]. Тоді Данило Романович вирішив нав'язати стосунки з ворогом Бели IV австрійським герцогом Фрідріхом II Бабенбергом. Про це ми довідуємося з короткого повідомлення галицького літописця. Він, зокрема, пише, що наприкінці 1236 – на початку 1237 р., тобто тоді, коли Фрідріх II Штауфен пішов на Фрідріха II Бабенберга війною, Данило зі своїм братом Васильком мали намір вирушити на підмогу австрійському герцогові, але угорський король зборонив їм це робити, і вони повернулися в землю свою. Як свідчить першоджерело, Бела IV, запросивши Данила та Василька до себе «на честь», зумів перешкодити їх союзу з австрійським герцогом [Полное собрание русских летописей, 1908, стлб. 776; Літопис руський, с. 392].

Винагородою, цілком логічно, і могла стати нейтральна позиція угорського короля у боротьбі

Данила Романовича за Галич. Щоправда, дослідник Л. Войтович, як уже відзначалося, схиляється до думки, що князь Данило домігся угорського нейтралітету у 1236 р., задовольнивши амбіції Бели IV. Про які саме амбіції йдеться, – не зрозуміло, однак з проаналізованого нами сюжету його праці випливає, що автор має на увазі ситуацію, коли під час коронації Бели IV Данило Романович вів королівського коня. Як нам видається, більш переконливо виглядає версія про забезпечення угорського нейтралітету в обмін на те, що Данило Романович і Василько відмовляться від намірів надати допомогу австрійському герцогу.

Наприкінці лютого 1237 р. у Відні відбувся імперський з'їзд, в якому брав участь і чеський король Вацлав I. З волі Фрідріха II Штауфена його 9-літнього сина Конрада на цьому зібранні було обрано римським (тобто німецьким) королем та спадкоємцем імператорського трону [Глогер, 2003, с. 163; Вис, 2005, с. 234; Novotný, 1928, s. 664]. З приводу перебігу виборів «Марбахські аннали» повідомляють, що Конрад здобув голоси *«архiepiscopів Майнца та Трїра, і короля Чехії, й герцога Баварії, який також був пфальцграфом Рейнським. За нього проголосували й інші князі, однак присутньо їх було небагато...»* [Annales Marbacenses qui dicuntur, 1907, р. 664]. На думку чеського дослідника М. Вігоди, віденський з'їзд був першим кроком на шляху до формування верстви імперських князів-виборців, кількість яких у другій половині XIII ст. становитиме 7 осіб і згодом отримує назву колегії курфюрстів [Wihoda, 2002, s. 111].

Імператор Фрідріх II Штауфен, прийнятий містянами Відня привітно, залишався тут рівно три місяці (до середини квітня 1237 р.) [Continuatio Praedicatorum Vindobonensium, 1851, р. 727; Егер, 1997, с. 368–369]. Відтак він повернувся в Прирейнські землі, а управління Австрією і Штирією довірив Бамберзькому єпископові Екбертові (1203–1237). Після його раптової смерті, що настала в червні 1237 р., боронити інтереси імператора в бабенберзьких володіннях мав швабський граф Ебергард Еберштайнський (*Eberhardum de Eberstein*), якому імператор надав 200 рицарів для захисту Відня [Annales Marbacenses qui dicuntur, 1907, р. 99; Continuatio Sancrucensis II, 1851, р. 639; Žemlička, 2002, s. 156].

Сучасний російський учений Олександр Майоров доводить, що під час перебування в перші місяці 1237 р. Фрідріха II Штауфена у Відні сюди прибув і Данило Романович. Дослідник припускає, що брати Романовичі, які спочатку мали намір стати на захист австрійського герцога, врешті-решт перейшли до табору його головного ворога – імператора Фрідріха II Штауфена. Князь Данило навіть отримав від Фрідріха II Штауфена королівську корону. Крім того, наголошує О. Майоров, за наказом імператора його кредитор, віденський купець Генріх Колода, передав послам «короля Русі» 500 марок сріблом, які, ймовірно, мали стати компенсацією витрат Романовичів у зв'язку з їх військовим походом до Австрії, а також винагородою за відмову від підтримки австрійського герцога і перехід на бік

Фрідріха II Штауфена [Майоров, 2011, с. 40–41; Майоров, с. 180–183]. З приводу отримання в 1237 р. Данилом Романовичем королівської корони історик Л. Войтович вважає, що хоча цей титул і не визнав папа, він ставив волинського володаря в один ряд з Белою IV та надавав певні підстави для унормування їхніх стосунків [Король Данило Романович, 2013, с. 106–107].

Заручившись нейтралітетом Бели IV та підтримкою Фрідріха II Штауфена, а також скориставшись ситуацією, що склалася в Галичі, Данило Романович у 1238 р. заволодів цим містом. Князь Михайло Ростиславович утік в Угорщину. Але Белові IV переможений князь не був потрібний, тож він, як повідомляє галицький літописець, *«не вдасть дѣвки своєї Ростиславоу и погна и прочь»* (*«не оддав дівки своєї [Анни] Ростиславу [Михайловичу], а погнав його від себе»*) [Полное собрание русских летописей, 1908, стлб. 777–778, 783; Літопис руський, с. 393, 395]. Отже, завдяки сприятливим обставинам, що склалися в Центральній Європі внаслідок боротьби з австрійським герцогом, а також завдяки власній далекоглядності Данило Романович зумів відновити владу над спадщиною свого батька – Галицько-Волинським князівством.

На зібранні 1237 р. у Відні стався перший серйозний конфлікт у відносинах між чеським королем Вацлавом та Фрідріхом II Штауфеном. До цього моменту ще з часів правління Пршемисла Отакара I обидва правителі ставилися один до одного з повагою. Як відомо, Вацлав I був одружений із Кунігундою, кузиною імператора, тож отримання ним Чеського королівства в лено відбулося без жодних перешкод. Юридично це було оформлено грамотою, виданою Фрідріхом II Штауфеном у липні 1231 р. в південноіталійському місті Мельфі [Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, tomus 3, fasc. 1, 1942, num. 11, р. 8–10; Novotný, 1928, s. 643]. У приборканні австрійського герцога Вацлав I та його родичі – Оттон II Вітельсбах і Бернгард Каринтійський – відіграли вирішальну роль. За це чеський король сподівався отримати частину з підкорених земель у Подунав'ї. Привласнити дещо зі статків Фрідріха II Бабенберга мали намір і Оттон II Вітельсбах та Бернгард Каринтійський. Навіть після вступу імператора до Відня чеські війська безпосередньо володіли якоюсь частиною відвойованих територій. Однак Фрідріх II Штауфен вирішив залишити все собі і не бажав віддавати нічого з бабенберзької здобичі [Vaníček, 2000, s. 344; Žemlička, 2002, s. 156].

Розчарований Вацлав I покинув Відень з важким серцем. У травні 1237 року він перебував у Чехії, а потім вчинив раптовий напад на Моравію проти свого брата Пршемисла. Королівське військо зайняло Брно та Оломоуц, тоді як маркграф Пршемисл утік в Угорщину. За посередництва угорського короля Бели IV між братами було укладено мир. З цього моменту і аж до своєї смерті (26 жовтня 1239 р.) маркграф Пршемисл, який не мав нащадків, жив із Вацлавом I у злагоді здобичі [Vaníček, 2000, s. 344–346; Žemlička, 2002, s. 157].

Тим часом Фрідріх II Штауфен готувався до

походу на Італію. Весною 1237 р. він прибув у Шпеер. У червні того ж року, на свято Трійці, тут зібрався імперський з'їзд, на якому німецькі князі підтвердили обрання Фрідріхового сина Конрада королем. При цьому архієпископа Майнцького Зігфріда фон Епштайна було призначено опікуном Конрада і державним регентом. Відтак у вересні 1237 р. очолене імператором військо вирушило в похід на Італію, аби завдати вирішального удару по Ломбардській лізі. Вже 27 листопада 1237 р. Фрідріх II Штауфен у битві при Кортенуово розгромив збройні сили ломбардських міст. Таким чином імператор відмовився від своїх давніх зобов'язань щодо папської курії (що було досить ризикованою справою), аби реалізувати домагання, пов'язані з титулом італійського короля [Chronica regia Coloniensis, 1880, р. 270–272; Глогер, 2003, с. 163–166; Вис, 2005, с. 234–241; Vaníček, 2000, s. 346–347].

Становище ж Фрідріха II Бабенберга досягло критичної межі. Деякий час його вплив обмежувався лише Вінер-Нейштадтом і Медлінгом [Пристер, 1952, с. 19]. Та австрійський герцог не здавався. Папська курія з острахом спостерігала за посиленням імператорського впливу, побоюючись зміцнення позицій Штауфенів у німецьких землях та в Сицилійському королівстві. У зв'язку з цим Апостольський престол спрямував свої зусилля на порятунок земель Бабенбергів. Мета папської дипломатії полягала в тому, аби звільнити їх з-під влади Штауфенів та повернути Фрідріхові II Бабенбергові [Vaníček, 2000, s. 347].

В епіцентрі подій опинилися й колишні переможці війни з австрійським герцогом – Оттон II Віттельсбах та чеський король Вацлав I, які від імператора нічого не отримали. Вести з ними перемовини папа уповноважив свого представника Альберта Богемського (*Albert von Behaim, Albertus Bohemus*, бл. 1200 – 1260), який добре володів латиною і помірно – чеською мовою. Він народився в родині міністеріалів у містечку Бйогамінг (*Böhming*) у Баварії, що поблизу монастиря Нідеральтайх (*Niederaltich*), де, очевидно, й здобув освіту. Попри виконання різних церковних обов'язків (декан у Пассау, архідіакон у Лорху та Оломоуці і под.), Альберт залишив по собі цікаву кореспонденцію, а також багату літературну й наукову спадщину. Політичні інтереси Альберта Богемського були спрямовані на підтримку боротьби папської курії проти імператора Фрідріха II Штауфена та його сина Конрада IV. Повноваження, які Альберт Богемський отримав від Григорія IX, балансували на межі між функціями політичного агента і папського легата. Мета його діяльності полягала в тому, аби створити опозиційну Штауфенам спілку німецьких князів [Novotný, 1928, s. 688–689; Vaníček, 2000, s. 347; Zemlička, 2002, s. 158].

Імператор Фрідріх II Штауфен, який після успішної битви при Кортенуово продовжував італійську кампанію, явно переоцінив свої можливості. Це засвідчила облога Брешії, яку військо імператора розпочало на початку серпня 1238 р. Під Брешією фортуна відвернулася від нього. Уже під час першої атаки на Брешію виявилось, що найбільш

численне і найбільш строкате військо, яке Фрідріх II Штауфен коли-небудь виводив у бій, було безпомічним проти мешканців цього середнього за величиною міста. Усі подальші спроби заволодіти Брешією, жителі якої, зневажаючи смерть, билися за свою свободу, виявилися марними. На початку жовтня 1238 року негода та епідемія змусили імператора зняти облогу. З урахуванням затрачених зусиль такий результат був рівносильний поразці [Глогер, 2003, с. 168–169; Вис, 2005, с. 246–247].

Увесь світ, а разом з ним і папа, стали свідками провалу планів імператора. Скориставшись ситуацією, Григорій IX підготував 14 пунктів, в яких висловив свої претензії до Фрідріха II Штауфена. Йшлося про посягання імператора та його міністеріалів на сицилійську церкву та про порушення умов мирного договору в Сан-Германо. У такий спосіб папа склав стратегічний план для оголошення Фрідріхові II Штауфенові інтердикту. Відтак у Вербну неділю (20 березня 1239 р.) Григорій IX вдруге відлучив Фрідріха II Штауфена від церкви. У своєму циркулярі від 21 травня 1239 р., в якому повідомлялося про анафему, понтифік навіть назвав імператора еретиком [Chronica regia Coloniensis, 1880, р. 273–274; Глогер, 2003, с. 171–172; Вис, 2005, с. 248–253]. Символічно, але саме 20 березня 1239 р. помер гросмейстер Німецького ордену Герман фон Зальца, який був вірним другом Фрідріха II Штауфена і досить часто мирив його з папою Григорієм IX [Машке, 2003, с. 21, 49; Бокман, 2004, с. 29; Vaníček, 2000, s. 348].

Крім анафеми, Григорій IX підготував напад на Сицилійське королівство, аби підтримати опір Ломбардської ліги. У цьому питанні до папи приєдналася також коаліція в складі Венеції та Генуї. У Німеччині ж папський інтердикт викликав розгубленість. Вплив папства на суспільство все ще посилювався, а на передньому плані вже намітилася можливість нової антиштауфенівської політичної хвилі, яку могло репрезентувати оточення Вацлава I [Vaníček, 2000, s. 348].

У конфлікті, що знову визрів між папою Григорієм IX та Фрідріхом II Штауфеном, чеський король тримався спершу стримано. Після розчарування, яке Вацлав I зажив у Відні, папська курія отримала шанси схилити його на свій бік. Слід відзначити, що з моменту вступу Вацлава на трон контакти чеських земель із Римом посилювалися. З одного боку, колишні чеські прелати виконували різні доручення за межами країни, а з іншого – зросло втручання зовнішніх посередників та уповноважених, у тому числі й папи, у справи Празького та Оломоуцького єпископств. За понтифікату Григорія IX це стало звичним явищем, що, проте, в чеському середовищі не надто схвалювалося. У тридцять років було видано низку грамот, згідно з якими папа брав під свій захист деякі чеські монастирі.

Вразливим моментом відносин Вацлава I з Римом стало також питання, чи погодиться Григорій IX задовольнити наміри сестри короля Анежки. Однак у 1238 р. папа, як відомо, відхилив її пропозиції щодо реформування чернечого життя. Та попри це, чеський король і папська курія проявляли тенденцію до

порозуміння. До такого кроку Вацлава I спонукали об'єктивні причини: те, в чому йому відмовив імператор, за сприятливої ситуації міг надати папа. Однак шляхи до зближення з Григорієм IX шукав і герцог Фрідріх II Бабенберг, за рахунок земель якого Вацлав I прагнув розширити власні володіння [ovotný, 1928, s. 672–676, 685–686; Žemlička, 2002, s. 158].

Врешті-решт між чеським королем та австрійським герцогом настало примирення, чого власне й домагався Апостольський престол. Задля цього, як повідомив в одному з листів до папи Альберт Богемський, Оттон II Віттельсбах побував у Празі, аби переконати Вацлава I в необхідності пошуків компромісу з Фрідріхом II Бабенбергом. Відтак наприкінці лютого 1239 р. чеський король і австрійський герцог зустрілися в Пассау. Тут обидва колишні супротивники дійшли згоди. Аби отримати чеську допомогу для відвоювання втрачених територій Фрідріх II Бабенберг, зокрема, пообіцяв віддати Вацлаву I частину австрійських земель на північ від Дунаю, а також погодився на заручини своєї племінниці Гертруди, доньки покійного брата Генріха, з найстаршим сином чеського короля Владиславом. А оскільки Фрідріх II Бабенберг не мав дітей, то Пршемисловичам у такий спосіб відкривався шлях до заволодіння його маєтками [Continuatio Sancrucensis II, 1851, p. 639–640; Žemlička, 1998, s. 83; Žemlička, 2002, s. 158; Vaníček, 2000, s. 348].

Отже, чеська підтримка коштувала Фрідріхові II Бабенбергові досить дорого, та іншого виходу в нього

не було. До речі, в цій критичній ситуації династичний союз із Вацлавом був не єдиним його кроком. У 1238 р. австрійський герцог видав заміж свою сестру, теж Гертруду, за тюринзького ландграфа Генріха IV Распе (1227–1247), дівера св. Єлизавети [Continuatio Mellicensis, 1851, p. 508; Vaníček, 2000, s. 348]. Тож останній також став його спільником. Щоправда, організована за активної участі папи коаліція на підтримку Фрідріха II Бабенберга була об'єднанням строкатим і ненадійним.

Висновки. Упродовж 30-х років XIII ст. важливим чинником міжнародних відносин у Центральній Європі була війна з герцогом Фрідріхом II Бабенбергом, що розпочалася як чесько-австрійський регіональний конфлікт. Вона стала першою серйозною зовнішньополітичною акцією Вацлава I, спрямованою на територіальне розширення Чеського королівства за рахунок володінь Бабенбергів. У падінні Фрідріха II Бабенберга був також зацікавлений німецький імператор Фрідріх II Штауфен, який прагнув приборкати войовничого герцога. Він також скористався плодами перемоги над Фрідріхом II Бабенбергом, прибравши його володіння. Однак тягар цієї війни винесло переважно чеське військо. Тож коли Вацлав I усвідомив, що імператор не бажає ділитися з ним захопленими австрійськими землями, то став шукати підтримки в папи Григорія IX. До цього прагнув і Фрідріх II Бабенберг, який потрапив у скрутне становище. В результаті, обидва супротивники примирилися.

Список використаних джерел

- Annales Erphordenses fratrum Praedicatorum a.1220 – 1253, 1899. Edidit Oswaldus Holder-Egger, *Monumenta Erphesfurtensia saec. XII. XIII. XIV. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi)*, Hannoverae et Lipsiae, p.72–116.
- Annales Marbacenses qui dicuntur. (Cronica Hohenburgensis cum continuatione et additamentis Nesburgensibus), 1907. Recognovit Hermanus Bloch, Hannoverae et Lipsiae, 167 p. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae historicis recusi).
- Auctoris incerti breve chronicon Austriacum..., 1721. Edidit R.D.P. Hieronymus Pez, *Scriptores Rerum Austriacarum. Tomus I.* Leipzig, col. 682–687.
- Bartnicki, M., 2005. *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*, Lublin, 251 s.
- Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, tomus 3, fasc. 1, 1942, Gustavus Friedrich, Praga, XXV, 242 p.
- Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tomus II, Inde ab a. MCXCVIII usque ad a. MCCLXXII [1198–1272], MDCCCXCVI [1896]. Edidit Ludewicus Weiland, Hannoverae: 691 p. (Monumenta Germaniae Historica. Legum. [L]. Sectio IV).
- Continuatio Admuntensis a.1140 – 1250. 1425., MDCCCLI (1851). *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 579 – 593.
- Continuatio Lambacensis a. 1197–1348. (Tab. III), MDCCCLI (1851). *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 556–561.
- Continuatio Mellicensis a. 1124–1564, MDCCCLI (1851). *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 501–535.
- Continuatio Praedicatorum Vindobonensium a. 1025–1283. (Tab.V.), MDCCCLI (1851). *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 724–732.
- Continuatio Sancrucensis I. a. 1225–1233. (Tab.IV.), MDCCCLI (1851). *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 626–628.
- Continuatio Sancrucensis II. a. 1234–1266., MDCCCLI (1851). *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p.637–646.
- Dąbrowski, D., 2013. *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*, Kraków, 544 s.
- Chronica regia Coloniensis, 1880. Recensuit Georgius Waitz, Hannoverae, 414 p. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae historicis recusi).
- Képes krónika, 1964. Dercsényi Dezső, ... [et al.]. Budapest, 203 p.
- Legenda svatě Anežky České, 1994. *Františkánské prameny II*, P. Radim Jachym, Bratislava: Serafin ; Český Těšín : Cor Jesu, 1994, s. 348 – 382.
- Legenda svatě Kláry z Assisi, 1994. *Františkánské prameny II*, P. Radim Jachym, Bratislava: Serafin ; Český Těšín : Cor Jesu, 1994, s.293 – 327.
- Lukačka, J. Nevířazil, ale neprehral (Belo IV.) , 2003. V. Segeš, *Knihy kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a slovákov. Druhé, doplnené vydanie*, Bratislava: *Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá*, s. 117 – 120.

- Nagirnyj, W., 2011. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199), Kraków*, 362 s.
- Novotný, V., 1928. *České dějiny. Dílu I. Část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha, 1085 s. (Výbor nejlepších spisů poučných).
- Palacký, F., 1921. *Dějiny národu Českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenu*. Praha, 1280+XVI s.
- Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon bohemiae (Přibík z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká), 1893. Josef Emler a Jan Gebauer *Fontes rerum bohemicarum*. Tom V., Praha, p. 1–326.
- Přibík z Radenína, řečený Pulkava. *Kronika česká*, 1987. Překlad Marie Bláhová, *Kroniky doby Karla IV*, Praha, s. 269–444.
- Rogierii Carmen Miserabile, 1937. Edendo operi praefuit E. Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum: In 2 v. Budapestini*, vol. 1, p. 543–589.
- Segeš, V., *Zlatá bula kráľa bez lesku (Ondrej II., zvaný Jeruzalemský)*, 2003. V. Segeš, *Knihy kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a slovakov. Druhé, doplnené vydanie, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá*, s. 109 – 116.
- Soukupová, H., 2015. *Svatá Anežka Česká – Život a legenda*, Praha, 480 s.
- Spisy sv. Františka a sv. Kláry z Asissi, 2005. Bratislava, 411 s.
- Vaniček, V., 2000. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek II., 1197–1250*, Praha-Litomyšl, 582 s.
- Vaniček, V. Babenberkové, 2001. *Encyklopedie dějin Německa*, A. Kostlán, D. Moravcová, V. Vaniček, Praha: Ivo Železný, 2001, s. 74–75.
- Wihoda, M., 2002. *Od pohraniční marky k říšskému vévodství (907–1278)*, *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, s. 65–134.
- Žemlička, J., 1998. *Století posledních Přemyslovců. Druhé přepracované vydání*, v Melantrichu první, Praha, 416 s.
- Žemlička, J., 2002. *Počátky Čech královských: 1198-1253: proměna státu a společnosti*. Praha, 964 s.
- Žemlička, J., 2005. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*, Praha, 497 s.
- Žemlička, J., Přemysl Otakar I., 2008. M. Ryantová, P. Vorel, *Čeští králove Praha-Litomyšl: Paseka*, s. 79–91.
- Бокман, Х., 2004. *Немецкий орден: Двенадцать глав из его истории*, М., 273 с.
- Вис, Э.В., 2005. *Фридрих II Гогенштауфен*, М., 378 с.
- Войтович, Л., 2007. *Союз галицких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. Проблеми слов'язнознавства*, вип. 56 – 57, с. 47 – 56.
- Волощук, М. М., 2006. *Даниил Галицкий и Бела IV: К реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в., Rossica antiqua*, с. 331–341.
- Воцелка, К., 2007. *История Австрии. Культура, общество, политика*, М., 512 с.
- Глогер, Б., 2003. *Император, Бог и дьявол. Фридрих II Гогенштауфен в истории и легенде*, СПб., 288 с.
- Головко, О.Б., 2006. *Корона Данила Галицкого: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, К., 576 с.
- Головко, О.Б., 2017. *Князь Мстислав Мстиславич “Удатный” і його доба, Кам'янець-Подільський*, 272 с.
- Грушевський, М., 1993. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн., т. III. До року 1340*, К., 592 с.
- Дворнік, Ф., 2000. *Слов'яни в європейській історії та цивілізації*, К., 528 с.
- Домбровский, Я., 1965. *Польская политика и натиск германского феодального мира на Чехию и Венгрию в средние века, Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе. Сборник статей по истории так называемого “Дранга нах остен”*, М., с. 71–108.
- Егер, О., 1997. *Всемирная история в четырех томах. Издание исправленное и дополненное, т.2. Средние века*, М., 824 с.
- Ипатьевская летопись, 1908. *Полное собрание русских летописей*, изд. второе, томъ второй, С.-Петербургъ, XVI с., 938 стлб.
- Киселев, М.В., 2015. *Австрийский “узел” во внешней политике Даниила Галицкого, Русин, № 1 (39)*, с. 25 – 50.
- Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя, вип.3), 2013. Володимир Александрович, Леонтій Войтович, Біла Церква: *Вид. О. Пшонківський*, 240 с.
- Котляр, М.Ф., 1998. *Галицько-Волинська Русь (Україна крізь віки, том 5)*, К., 336 с.
- Крип'якевич, І.П., 1984. *Галицько-Волинське князівство*, К., 174 с.
- Літопис руський, 1998. Л.Є.Махновець, К., 1989, XVI+591 с.
- Лабунька, М., 2004. *Князь Данило Галицький і коронація Угорського короля Бели IV: Чин Officium Stratoris, До джерел: збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, т.1, с.554–561.
- Лінч, Дж., 1994. *Середньовічна церква. Коротка історія*, Київ, 492 с.
- Ліхтей, І., 2003. *Австро-угорсько-чеське протистояння 30–50-х рр. XIII ст. Сагратіса-Карпатіка*, вип. 21, Ужгород, с. 114–132.
- Ліхтей, І., 2011. *Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197–1230)*, Ужгород, 336 с.
- Майоров, А.В., 2001. *Галицько-Вольнская Русь: Очерки социально-политических отношений в домонгольский период: Князь, бояре и городская община*, Петербург, 639 с.
- Майоров, О., 2011. *Невідомий епізод 1237 року у взаєминах князя Данила Романовича з імператором Фрідріхом II, Княжа доба: історія і культура*, вип. 4, с.180 – 186.
- Майоров, А.В., 2011. *Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения в середине XIII в., Вопросы истории, № 7*, с.32–52.
- Майоров, А.В., 2012. *Первая уния Руси с Римом, Вопросы истории, № 4*, с. 33–52.
- Машке, Э., 2003. *Немецкий орден*, СПб., 256 с.
- Митрофанов, П.П., 2003. *История Австрии с древнейших времен до 1792 г., изд. 2-е*, М., 160 с.
- Неусыхин, А.И., 1974. *Проблемы европейского феодализма. Избранные труды*, М., 540 с.
- Паршин, І., 2012. *Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів, Дрогобицький краєзнавчий збірник*, вип. 16, с. 40–48.
- Полонська-Василенко, Н., 1992. *Історія України: У 2 т., т. I. До середини XVII століття*, К., 640 с.
- Пристер, Е., 1952. *Краткая история Австрии*, М., 512 с.
- Цьольнер, Е., 2001. *Історія Австрії*, Львів, 712 с.

References

- Annales Erphordenses fratrum Praedicatorum a.1220 – 1253, 1899. Edidit Oswaldus Holder-Egger, Monumenta Erphesfurtensia saec. XII. XIII. XIV. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi), Hannoverae et Lipsiae, p.72–116.
- Annales Marbacenses qui dicuntur. (Cronica Hohenburgensis cum continuatione et additamentis Nesburgensibus), 1907. Recognovit Hermanus Bloch, Hannoverae et Lipsiae, 167 p. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae historicis recusi).
- Auctoris incerti breve chronicon Austriacum..., 1721. Edidit R.D.P. Hieronymus Pez, Scriptores Rerum Austriacarum. Tomus I. Leipzig, col. 682–687.
- Bartnicki, M., 2005. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264, Lublin, 251 s.
- Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, tomus 3, fasc. 1, 1942, Gustavus Friedrich, Praga, XXV, 242 p.
- Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tomus II, Inde ab a. MCXCVIII usque ad a. MCCLXXII [1198–1272], MDCCCXCVI [1896]. Edidit Ludewicus Weiland, Hannoverae: 691 p. (Monumenta Germaniae Historica. Legum. [L]. Sectio IV).
- Continuatio Admuntensis a.1140 – 1250. 1425., MDCCCLI (1851). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 579 – 593.
- Continuatio Lambacensis a. 1197–1348. (Tab. III), MDCCCLI (1851). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 556–561.
- Continuatio Mellicensis a. 1124–1564, MDCCCLI (1851). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 501–535.
- Continuatio Praedicatorum Vindobonensium a. 1025–1283. (Tab.V.), MDCCCLI (1851). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 724–732.
- Continuatio Sancrucensis I. a. 1225–1233. (Tab.IV.), MDCCCLI (1851). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p. 626–628.
- Continuatio Sancrucensis II. a. 1234–1266., MDCCCLI (1851). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, tomus IX, edidit Georgius Henricus Pertz, Hannoverae, p.637–646.
- Dąbrowski, D., 2013. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna, Kraków, 544 s.
- Chronica regia Coloniensis, 1880. Recensuit Georgius Waitz, Hannoverae, 414 p. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae historicis recusi).
- Képes krónika, 1964. Dercsényi Dezső, ... [et al.]. Budapest, 203 p.
- Legenda svatě Anežky České, 1994. Františkánské prameny II, P. Radim Jachym, Bratislava: Serafin ; Český Těšín : Cor Jesu, 1994, s. 348 – 382.
- Legenda svatě Kláry z Assisi, 1994. Františkánské prameny II, P. Radim Jachym, Bratislava: Serafin ; Český Těšín : Cor Jesu, 1994, s.293 – 327.
- Lukačka, J. Nevít'azil, ale neprehral (Belo IV.)), 2003. V. Segeš, Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a slovákov. Druhé, doplnené vydanie, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, s. 117 – 120.
- Nagimyj, W., 2011. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199), Kraków, 362 s.
- Novotný, V., 1928. České dějiny. Dílu I. Část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253), Praha, 1085 s. (Výbor nejlepších spisů poučných).
- Palacký, F., 1921. Dějiny národu Českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenu. Praha, 1280+XVI s.
- Przibiconis de Radenini dicti Pulkavae Chronicon bohemiae (Příbika z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká), 1893. Josef Emler a Jan Gebauer Fontes rerum bohemicarum. Tom V., Praha, p. 1–326.
- Příbik z Radenína, řečený Pulkava. Kronika česká, 1987. Překlad Marie Bláhová, Kroniky doby Karla IV, Praha, s. 269–444.
- Rogerii Carmen Miserabile, 1937. Edendo operi praefuit E. Szentpétery, Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum: In 2 v. Budapestini, vol. I, p. 543–589.
- Segeš, V., Zlatá bula kráľa bez lesku (Ondrej II., zvaný Jeruzalemský), 2003. V. Segeš, Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a slovákov. Druhé, doplnené vydanie, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, s. 109 – 116.
- Soukupová, H., 2015. Svatá Anežka Česká – Život a legenda, Praha, 480 s.
- Spisy sv. Františka a sv. Kláry z Assisi, 2005. Bratislava, 411 s.
- Vaniček, V., 2000. Velké dějiny země Koruny české. Svazek II., 1197–1250, Praha–Litomyšl, 582 s.
- Vaniček, V. Babenberkové, 2001. Encyklopedie dějin Německa, A.Kostlán, D. Moravcová, V.Vaniček, Praha : Ivo Železný, 2001, s.74–75.
- Wihoda, M., 2002. Od pohraniční marky k říšskému vévodství (907–1278), Dějiny Rakouska. Praha: Lidové noviny, s. 65–134.
- Žemlička, J., 1998. Století posledních Přemyslovců. Druhé přepracované vydání, v Melantrichu první, Praha, 416 s.
- Žemlička, J., 2002. Počátky Čech královských: 1198-1253: proměna státu a společnosti. Praha, 964 s.
- Žemlička, J., 2005. Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali, Praha, 497 s.
- Žemlička, J., Přemysl Otakar I., 2008. M.Ryantová, P.Vorel, Čeští králove Praha–Litomyšl: Paseka, s. 79–91.
- Bokman, H., 2004. Nemeckij orden: Dvenadcat' glav iz ego istorii [German Order: Twelve Chapters from its History], M., 273 c. (in Russian).
- Cz`ol`ner, E., 2001. Istoriya Avstriji [History of Austria], L`viv, 712 s. (in Ukrainian).
- Dombrovskij, YA., 1965, Pol'skaya politika i natisk germanskogo feodal'nogo mira na CHEkhiyu i Vengriyu v srednie veka [Polish policy and the onslaught of the German feudal peace on the Czech Republic and Hungary in the Middle Ages], Germanskaya ekspansiya v Central'noj i Vostochnoj Evrope. Sbornik statej po istorii tak nazываемogo "Dranga nah osten", M., s. 71–108. (in Russian).
- Dvornik, F. 2000, Slov'yany` v yevropejs`kij istoriji ta cy`vilizaciji [Slavs in European history and civilization], K., 528 s. (in Ukrainian).
- Gloger, B., 2003. Imperator, Bog i d'yavol. Fridrih II Gogenshtaufen v istorii i legend [Emperor, God and the devil. Frederick II Hohenstaufen in history and legend], SPb., 288 s. (in Russian).
- Golovko, O.B., 2006. Korona Dany`la Galy`cz`kogo: Voly`n` i Galy`chy`na v derzhavno-polity`chnomu rozvy`tku Central`no-Sxidnoyi Yevropy` rann`ogo ta klasy`chnogo seredn`ovichchya [Danil Galitsky's Crown: Volin and Galicia in the power and political development of Central Shivo Europe and the early mid-19th century], K., 576 s. (in Ukrainian).

- Golovko, O.B., 2017. Knyaz' Msty'slav Msty'slavych "Udatny'j" i jogo doba, Kam'yanecz'-Podil's'ky'j [Prince Mstislav Mstislavich "Udatny'" and his young dob], 272 s. (in Ukrainian).
- Grushevs'ky'j, M., 1993. Istorija Ukrayiny'-Rusy' [History of Ukraine-Rus]: V 11 t., 12 kn., t. III. Do roku 1340, K., 592 s. (in Ukrainian).
- Ipat'evskaya letopis', 1908. Polnoe sobranie russkikh" letopisej [Full collection of Russian literature], izd. vtoroe, tom" vtoroj, S.-Peterburg", XVI s., 938 stlb. (in Russian).
- Kiselev, M.V., 2015. Avstrijskij "uzel" vo vneshnej politike Daniila Galickogo [Austrian "knot" in the foreign policy of Daniel Galitsky], Rusin, № 1 (39), s. 25–50. (in Russian).
- Korol' Dany'lo Romanovy'ch (Slavetni postati Seredn'ovichchya, vy'p.3) [King Danilo Romanovich (Glorious figures of the Middle Ages, vip.3)], 2013. Volody'my'r Aleksandrovy'ch, Leontij Vojtovy'ch, Bila Cerkva: Vy'd. O. Pshonkivs'ky'j, 240 s. (in Ukrainian).
- Kotlyar, M.F., 1998. Galy'cz'ko-Voly'ns'ka Rus' [Galicia-Volyn Rus] (Ukrayina kriz' viky', tom 5), K., 336 s. (in Ukrainian).
- Kry'p'yakevy'ch, I.P., 1984. Galy'cz'ko-Voly'ns'ke knyazivstvo [Galicia-Volyn principality], K., 174 s. (in Ukrainian).
- Labun'ka, M., 2004. Knyaz' Dany'lo Galy'cz'ky'j i koronaciya Ugors'kogo korolya Bely' IV: Chy'n Officium Stratoris [Prince Danylo Halitsky and the coronation of the Hungarian king Beli IV: Chin Officium Stratoris], Do dzherel: zbirny'k naukovy'x prac' na poshanu Olega Kupchy'ns'kogo z nagody' jogo 70-richchya, t.1, s.554–561. (in Ukrainian).
- Linch, Dzh., 1994. Seredn'ovichna cerkva. Korotka istoriya [Medieval Church. Brief history], Ky'yiv, 492 s. (in Ukrainian).
- Litopy's rus'ky'j [Chronicle of the Rus], 1998. L.Ye.Maxnovecz', K., 1989, XVI+591 s. (in Ukrainian).
- Lixtej, I., 2003. Avstro-ugors'ko-ches'ke proty'stoyannya 30–50-x rr. XIII st. [Austro-Hungarian-Czech confrontation of the 30's and 50's. XIII century], *Carpatica-Karpaty'ka*, vy'p. 21, Uzhgorod, s. 114–132. (in Ukrainian).
- Lixtej, I., 2011. Mizh Shtaufenamy' i Vel'famy': konsolidaciya Ches'kogo korolivstva ta zmiznennyya jogo mizhnarodnogo statusu za pravlinnya Prshemy'sla Otakara I (1197–1230) [Between Stauffen and Velfs: the consolidation of the Czech kingdom and the strengthening of its international status under the reign of Przemysl Otakar I (1197-1230)], Uzhgorod, 336 s. (in Ukrainian).
- Majorov, A.V., 2001. Galicko-Volynskaya Rus': Ocherki social'no-politicheskikh otnoshenij v domongol'skij period: Knyaz', boyare i gorodskaya obshchina [Galitsko-Volyn Rus: Essays on the socio-political relations in the pre-Mongol period: Prince, boyars and urban community], Peterburg, 639 s. (in Russian).
- Majorov, A.V., 2011. Daniil Galickij i Fridrih Voinstvennyj: russko-avstrijskie otnosheniya v seredine XIII v. [Daniil Galitsky and Friedrich Militant: Russian-Austrian relations in the middle of the thirteenth century], *Voprosy istorii*, № 7, s. 32–52. (in Russian).
- Majorov, A.V., 2012. Pervaya uniya Rusi s Rimom [The First Union of Russia with Rome], *Voprosy istorii*, № 4, s. 33–52. (in Russian).
- Majorov, O., 2011. Nevidomy'j epizod 1237 roku u vzayemy'nax knyazya Dany'la Romanovy'cha z imperatorom Fridrixom II [Unknown episode 1237 in the relationship between Prince Danylo Romanovich and Emperor Frederick II], *Knyazha doba: istoriya i kul'tura*, vy'p. 4, s.180–186. (in Ukrainian).
- Mashke, Je., 2003. Nemeckij orden [German Order], SPb., 256 c. (in Russian).
- Mitrofanov, P.P., 2003. Istorija Avstrii s drevnejshih vremen do 1792 g. [History of Austria from the earliest times to 1792], izd. 2-e, M., 160 s. (in Russian).
- Neusyhin, A.I., 1974. Problemy evropejskogo feodalizma [Problems of European feudalism]. Izbrannye trudy, M., 540 s. (in Russian).
- Parshy'n, I., 2012. Uchast' Dany'la Romanovy'cha u borot'bi za Avstrijs'ku spadshhy'nu Babenberg'iv [Participation of Danylo Romanovich in the struggle for the Babenbergs' Austrian heritage], *Drogoby'cz'ky'j krayeznavchy'j zbirny'k*, vy'p. 16, s. 40–48. (in Ukrainian).
- Polons'ka-Vasy'lenko, N., 1992. Istorija Ukrayiny' [History of Ukraine:]: U 2 t., t. I. Do seredy'ny' XVII stolittya, K., 640 s. (in Ukrainian).
- Priester, E., 1952. Kratkaja istorija Avstrii [A Brief History of Austria], M., 512 s. (in Russian).
- Vis, E.V., 2005. Fridrih II Gogenshtaufen [Frederick II Hohenstaufen], M., 378 s. (in Russian).
- Vocelka, K., 2007. Istorija Avstrii. Kul'tura, obshchestvo, politika [History of Austria. Culture, society, politics], M., 512 s. (in Russian).
- Vojtovy'ch, L., 2007. Soyuz galy'cz'ky'x Romanovy'chiv z Avstriyeyu ta Chexiyeyu u XIII st. [Union of Galician Romanoviches with Austria and the Czech Republic in the thirteenth century] *Problemy' slov'yanoznavstva*, vy'p. 56 – 57, s. 47–56. (in Ukrainian).
- Voloshchuk, M. M., 2006. Daniil Galickij i Bela IV: K rekonstrukcii russko-vengerskikh otnoshenij 30-h godov XIII v. [Daniil Galitsky and Bela IV: On the reconstruction of Russian-Hungarian relations of the 30s of the 13th century], *Rossica antiqua*, s. 331–341. (in Russian).
- Eger, O., 1997. Vsemirnaya istoriya v chetyrekh tomah [World History in four volumes]. Izdanie ispravlennoe i dopolnennoe, t.2. Srednie veka, M., 824 s.

SUMMARY

**CZECH KING VACLAV I AND AUSTRIAN DUKE FRIEDRICH II BABENBERG
AT THE CROSSROADS OF WAR AND PEACE
(1230 - 1239)**

Ihor Likhtei

Candidate of History, Docent, Head of the Department of Ancient, Middle Ages and Premodern History of
Ukraine

SHEE «Uzhhorod National University»

The article describes the course of the conflict between the Czech King Vaclav I and the Austrian Duke Friedrich II Babenberg, which lasted for 30 years of the XIII century and eventually ended with conciliation. As to Vaclav I, that struggle bore dynastic meaning first of all, because the matter was in protection of his sister's Anezhka honour, who was to marry the Emperor Friedrich II Stauffen's son - Henry (VII). However because of the intrigues of Friedrich's father Leopold VI Babenberg that marriage was never concluded. As a result, Henry (VII) married Leopold's daughter Margaret Babenberg. Then Anezhka's father - the Czech king Przemysl Otakar I, invaded Leopold VI Babenberg's territories and devastated them. After the death of Przemysl Otakar I and Leopold VI Babenberg, their sons and heirs - the Czech king Vaclav I and the Austrian Duke Friedrich II Babenberg continued the war. Friedrich II Bagenberg even made an alliance with Vaclav's brother - the Margrave of Moravia Przemysl - to take the revenge for devastation Austria and to dethrone Vaclav I. However due to sudden illness Friedrich II Bagenberg had to stop his successful military operations, and the markrave Przemysl had to surrender to his brother Vaclav. Fortune continued not to be in favour to Friedrich Babenberg. Hungarian king András II opposed him too and made an alliance with Vaclav I. Thus the Hungarians, together with the Czechs, began spitting the Austrian lands. So having fallen into a difficult position, Friedrich II Bagenberg was forced to reconcile with Vaclav I.

Keywords: Czech kingdom, Austrian duchy, Hungarian kingdom, Friederich II Stauffen, Henry (VII), Przemysl Otakar I, Vaclav I, Princess Anezhka, Leopold VI Babenberg, Friedrich II Babenberg, Andras II.

ТИПОЛОГІЯ-ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТИЗАНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ ПІД ЧАС ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В США 1861-1865 рр.

Папп Крістіан Степанович

аспірант кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
заступник директора з навчально-виховної роботи,
старший викладач Природничо-гуманітарного коледжу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
E-mail: 20elgringo15@gmail.com

Загалом громадянська війна в Сполучених штатах Америки представляється у вигляді масштабних битв між військами Союзу та Конфедерації. Однак, бойові дії велися не тільки на звичних полях брані. У відповідь на вторгнення федеральних військ на територію Півдня, спалахнула кривава партизанська війна. З її характерними засідками, раптовими рейдами і нетрадиційними методами ведення бойових дій. Партизанська війна перетворилася в жорсткий хаос, який мало хто був здатний контролювати. Своєрідність боротьби полягала в тому, що партизанили на Півдні не тільки Конфедерати, але прихильники Союзу, які вели цю війну з 1861 по 1865 роки, тому мали великий вплив на хід бойових дій. Після початку Громадянської війни, перехід до партизанів став досить популярною альтернативою запису в ряди армії Конфедерації. Побоюючись швидко федерального вторгнення по всьому Півдню сецесіоністи не витрачали часу дарма і досить оперативно самоорганізувалися в партизанські загони для автономного опору окупації з боку федеральної армії. Крім цього, бути партизаном було ще й зручно: свобода, якої ніколи не було в регулярній армії і, що було, напевно, ключовим фактором – можна було вести війну проти ворога не покидаючи своїх домівок. В ході війни, з'явилося кілька типів партизан, які ми в даній статті спробуємо класифікувати, визначивши найбільш характерні риси кожного. Проаналізувавши наявний матеріал, ми можемо дійти висновку, що тематика дій «партизанських» загонів не достатньо вивчена. Існує сама проблема класифікації подібних загонів та визначення легітимності їх дій. Партизанські загони обох сторін зробили внесок у розвиток бойових дій, однак фактично більшістю лише на рівні відтягування сил із основних ділянок фронту. Найбільш дієвими та успішними можна вважати дії партизан-ренджерів, оскільки саме вони діяли в рамках правил війни і по суті були чимось середнім між партизанами та частинами спеціального призначення.

Ключові слова: Громадянська війна, партизани, партизанські формування, Конфедерація, класифікація.

Постановка проблеми. Загалом громадянська війна в Сполучених штатах Америки представляється у вигляді масштабних битв між військами Союзу та Конфедерації. Однак, бойові дії велися не тільки на звичних полях брані. У відповідь на вторгнення федеральних військ на територію Півдня, спалахнула кривава партизанська війна. З її характерними засідками, раптовими рейдами і нетрадиційними методами ведення бойових дій. Партизанська війна перетворилася в жорсткий хаос, який мало хто був здатний контролювати. Своєрідність боротьби полягала в тому, що партизанили на Півдні не тільки Конфедерати, але прихильники Союзу, які вели цю війну з 1861 по 1865 роки, тому мали великий вплив на хід бойових дій.

Після початку Громадянської війни, перехід до партизанів став досить популярною альтернативою запису в ряди армії Конфедерації. Побоюючись швидко федерального вторгнення по всьому Півдню сецесіоністи не витрачали часу дарма і досить оперативно самоорганізувалися в партизанські загони (деякі історики, що притримуються пропівнічних поглядів можуть назвати їх бандами) для автономного опору окупації з боку федеральної армії. Крім цього, бути партизаном було ще й зручно: свобода, якої

ніколи не було в регулярній армії і що є ключовим фактором – можна було вести боротьбу проти ворога не покидаючи своїх домівок [Becket, 1999, с.199].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія даного питання є не значною. Більшість праць, що зачіпають типологію партизанського руху, видано в період 2000-х років. До дослідників цього питання можна віднести Джозефа М. Бейлейна і Метью С. Гюльберта, які у праці «The Civil War Guerrilla: Unfolding the Black Flag in History, Memory, and Myth» [Beilein, 2015, p.152] обговорюють ідеологію та методику ведення бойових дій партизанськими загонами. Вчені також досліджують питання, як партизан громадянської війни міфологізували в історії, літературі та фольклорі. Роберт Маккі у книзі «The Uncivil War: Irregular Warfare in the Upper South, 1861–1865» руйнує романтичні погляди на партизанську війну і розкриває її тінюву сторону [Mackey, 2014, p. 159]. Клей Маунткесл у доробку «Mountcastle, Clay. Punitive War: Confederate Guerrillas and Union Reprisals» розглядає дії партизан та відповідь на них з боку федеральної армії [Mountcastle, 2009, p. 77]. Незважаючи на значну роль в ході війни, партизанські дії не знайшли серйозного відображення в наукових дослідженнях. Тогочасні дослідники вважали їх цікавими, але нерелевативними, в результаті чого, вся

вага партизанських дій в Громадянську війну в США виявилася недооціненою. Тільки останніми роками, американські історики звернули увагу на цю складову війни, усвідомивши, настільки сильним виявився вплив партизанських дій на результат самої війни і життя суспільства військового часу. Партизани, незалежно від того, як їх називали – бушвакери, джейхоуки або рейнджери, вплинули на дії Конфедерації, військові доктрини Союзу і довели, що вони гідні особливого місця в історії Громадянської війни в Америці.

Загалом, аналізуючи доробок американських істориків, можна сміливо відзначити, що питання типологізації партизанських загонів розкрито в не повній мірі і потребує додаткового вивчення. Крім того, специфіка вивчення виключно локальна і обмежується певними регіонами.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є спроба класифікувати типи партизанів, які з'явилися в ході війни та охарактеризувати їх основні риси. Також автор характеризує подібні загони та визначає легітимність їх існування. У статті описується внесок кожного типу партизанів у хід власне громадянської війни.

Виклад основного матеріалу. Партизанські дії велися в різних куточках Конфедерації по-своєму і з «урахуванням регіональних особливостей». Найбільшу активність на початку війни проявив середній захід, де боротьба розгорілася на початку 1861 року. З самого початку, бушвакери почали вести себе як злочинці, не обмежуючи власні дії ні в чому. Вільям Кларк Куантрілл і Вільям «Кривавий Білл» Андерсон влаштували рейди, які виходили за рамки того, що можна назвати «безладні вбивства» [Browning, 2011, p. 132]. У 1863 р. Куантрілл вбив 200 чоловіків в місті Лоуренс, Канзас, а в наступному році Андерсон очолив різанину в Централії, в якій його люди, включаючи молодого Джессі Джеймса, зняли 24 неозброєних федеральних солдатів з поїзда і стратили їх. До слова, джейхоуки теж не сильно відзначилися благородством і буквально тероризували середній захід, полюючи, на членів сімей сепаратистів і поголовно винищували всіх, хто міг бути бушвакером [Fellman, 1989, p. 222].

Партизани і рейнджери на сході фокусувалися на загарбниках з Півночі і, незабаром, стали постійною і досить неприємною загрозою для армії Союзу. Іррегулярні частини атакували переважно пікети федералів і нечисленні вразливі військові формування лояльної міліції. Також вони перехоплювали поставки військового спорядження, намагалися порушити лінії зв'язку, нищили вагони і залізничні колії, а також проводили блискавичні рейди, часто використовуючи при цьому військову форму противника. Ця тактика ефективно деморалізувала федеральні війська. В 1863 р. було сформовано 43-й батальйон вірджинської кавалерії під командуванням полковника Джона Сінглтона Мосбі, що зібрав в себе партизан рейнджерів. «Сірі Привиди Мосбі» протягом двох років постійно «турбували» федералів. Уже до кінця 1863 армія Союзу усвідомила, що не може зупинити активність Мосбі, люди якого називали Північну Вірджинію і долину Шенандоа не інакше як

«Конфедерацією Мосбі» [McKnight, 2017, p. 305].

Більшість нападів партизан на армію Союзу були успішними. У відповідь на це, командування федеральних сил зайнялося формуванням груп антипартизанської боротьби, дії яких виявилися низько результативними. Ловити партизан, у яких була перевага не тільки у раптовості, але і в знанні місцевої території, було справою невдячною та й відволікаючою від більш ефективної боротьби з регулярними частинами Конфедератів. Нездатність протидіяти партизанам, що регулярно знищували стратегічні запаси і живу силу, не додавало любові до всіх жителів Півдня у солдатів Союзу. До кінця 1862 р. армія Союзу, що зазнавала труднощі на лінії фронту з регулярною армією Конфедерації і атакуваними партизанами з усіх сторін, вирішила боротися з партизанами практикою «жорсткої війни». Командування Союзу вирішило, що якщо вже воно не може зловити самих партизанів, то відповідальними за злодіяння можна призначити на цивільних осіб, спалювати їх будинки (причому як вибірково, так і громади повністю), заарештовувати некомбатантів, а в ряді випадків, і просто переселяти цілі графства [Inc, 2001, p. 5]. На 1865 р. дії партизан на Півдні стали менш організованими, але не менш кривавими. Армія Союзу, зі свого боку, навчилася з ними воювати і відповідала досить успішно на кожен напад. Цивільне населення Півдня, крім загальної втоми від війни, знаходилося під жорсткою тиранією федералів, тому поступово почало відмовлятися від підтримки партизанського руху.

В ході війни з'явилося кілька типів партизан, які ми в даній статті спробуємо класифікувати, визначивши найбільш характерні риси кожного. Основну масу нерегулярних підрозділів можна віднести до терміну bushwacker (бушвакер). Витоки цього терміну відносяться ще до кінця 1840-х років, коли нью-йоркський автор Вашингтон Ірвінг в оповіданні для журналу Knickerbocker посилався на «галантних бушвакерів, мисливців на єнотів» [Gallagher, 2009, p. 329] По суті, термін позначав лісників та мисливців, які вміли дбати про себе на пересіченій місцевості. До партизанів цей термін став використовуватися з подачі самих солдатів Союзу, що охрестили їх так через манеру влаштування засідок із, так званої, «зеленки», тобто лісо-кущової смуги.

Бушвакери ніяк не були афільовані з армією Конфедерації, вони не носили уніформу і будь-які розпізнавальні знаки, чим досить сильно докучали армії Союзу, солдати якої не могли відрізнити високоповажного миролюбного Південного джентльмена від такого ж джентльмена, тільки не настільки миролюбного і стріляючого в них із засідки.

Для того щоб більш чітко визначити які саме загони опору можна віднести до бушвакерів, наведемо низку ознак що їх характеризують:

– Бушвакери по своїй суті визначались, як незаконні збройні формування як з боку Союзу, так і з боку Конфедерації, за одною відмінністю. Федеральні війська у випадку захоплення таких «партизан», застосовували до них смертну кару, натомість, конфедерати закривали очі на їх діяльність, оскільки так чи інакше вона була корисною для ведення

бойових дій на основних фронтах.

– Бушвакери не носили жодних розпізнавальних знаків, чи військової форми.

– Формування таких підрозділів було хаотичним і нерегульованим

– У складі подібних загонів було близько 40% людей, що були вихідцями з місцевих територій де діяв загін і вони мали за мету захист своїх домівок від федерального вторгнення. 40% були дезертирами з армії Союзу чи Конфедерації, тому подібним чином прагнули уникнути покарання за дезертирство і продовжити альтернативну службу. 20% були пересіченими бандитами, мародерами та грабіжниками, що на фоні війни прагнули збагатитися і по можливості уникнути у майбутньому покарання за совою діяльність.

– Значна частина бушвакерів у штаті Міссурі були ветеранами конфлікту ще в Канзасі в 1850-х роках, що отримав назву Кривавий Канзас і мали на меті лише задоволення кровної помсти, а не безпосередня допомога військам Конфедерації.

– Бушвакери після війни своєю більшістю стали ґрунтом для розвитку бандитського руху в США в 1860-70 роках.

Отже, проаналізувавши діяльність бушвакерів, можна відзначити, що вони принесли більше шкоди, аніж користі для Конфедерації, а ті успіхи, що вдавалось здійснити, не зробили значного внеску у хід бойових дій, хоч і змусили федеральні війська розпорозувати свої сили у гонитві за «партизанами» [US War department, 1880-1901].

Президент Конфедерації Джефферсон Девіс не схвалював партизанської війни. Це було пов'язано з тим, що їх діяльність було занадто важко контролювати, вони своїми численними жорстокими діями налаштували населення проти Конфедерації, навіть в тих районах, де воно було лояльним. Також поява подібної альтернативної служби зменшувала кількість солдатів, які могли нести службу в регулярній армії. Однак, побороти це стихійне явище в важких умовах війни було важко. Тому уряд прийняв рішення спробувати врегулювати рух опору. Результатом цього став Конфедеративний конгрес, що прийняв Закон про партизанів-рейнджерів, який був проголосований 21 квітня 1862 р. [Nickols, 2006, р. 105].

У 1862 р. з'явився ще один напрям «партизанської» діяльності. Закон про партизанів-рейнджерів мав дві мети. Перша полягала в тому, щоб взяти під контроль партизанський рух і вирішити, хто буде і зможе її вести. Це було дуже важливим питанням для Конфедерації. Другою метою було сприяння використанню партизанської тактики боротьби для захисту територій тих штатів, де були розташовані лише слабкі регулярні збройні сили.

Закон дав змогу розпочати офіційне вербування нерегулярних загонів до армії Конфедератів. Це означало, що партизани-рейнджери підпадали під ті ж правила, що й солдати регулярних військ, таке ж постачання й оплату, але вони могли діяти самостійно від решти армії. Завдання партизан-рейнджерів визначалося у проведенні глибокої розвідки та у завданні максимальної шкоди лініям постачання

федеральної армії [Raiford, 2003, р. 2].

Рейнджери використовували приблизно таку ж тактику, що і бушвакери (враховуючи, що ними вони в минулому і були), проте вони вже носили уніформу Конфедерації, перебували під командуванням офіцерів з її патентами і що найважливіше, були зобов'язані звітувати про дії перед відповідальною особою в армії Конфедерації.

Армія Союзу на ранніх етапах не робила жодної різниці між бушвакерами і партизанами-рейнджерами. Але в 1862 р., генерал Генрі Хеллек випустив Загальний Наказ № 100, відомий як Кодекс Лібера, написаний доктором Френсісом Лібером. Цей документ уточнював відмінності між партизанами, бушвакерами і рейнджерами, а також оголошував бушвакерів учасниками незаконних бандформувань, яких слід було розстрілювати на місці. Рейнджери, в свою чергу, відносились, не дивлячись на всі умовності, до армії Конфедерації, і в разі полону до них слід було відноситися, як до військовополонених [Sutherland, 2009, с. 201].

Таким чином ми можемо охарактеризувати партизан-ренджерів за наступними ознаками:

– Офіційно вони відносилися до збройних сил Конфедерації незважаючи на партизанський спосіб ведення війни, визнавалися військами Союзу як частина регулярної армії.

– Носили військову уніформу армії Конфедерації та відповідні знаки розпізнавання, а командири загонів мали обов'язково отримати офіцерський патент та були повинні звітувати командуванню.

– Формування підрозділів відбувалось через роботу мобілізаційних департаментів і чітко фіксувалось.

– До 60% особового складу були колишні бушвакери і залишок 40% – бійцями регулярної армії, що були приписані до таких підрозділів, як підсилення.

– Свою діяльність припинили в 1864 р. після відміни Закону про партизан-рейнджерів.

Закон про партизан-рейнджерів був скасований 17 лютого 1864 р., завдяки вмовляння Конгресу заколотних штатів з боку генерала Роберт Лі. Це не означало закінчення партизанської війни, але покляло кінець спробам Конфедеративного уряду експериментувати з новими військовими тактиками і стратегіями. Їх експеримент не пройшов, не досяг успіху. Намагаючись зробити партизанську війну корисною для дій армії, вони досягнули значних успіхів, однак ситуація 1864 р., не відповідала ситуації 1862 р., і слід було кардинально міняти спосіб ведення війни для досягнення перемоги [Williams, 2010, р. 190].

Громадянська війна в США найчастіше описується як братовбивча, в якій сусід воював з сусідом. У рамках усієї війни, це зрозуміло перебільшення, а ось в частині партизанської війни – відповідає дійсності. По всьому Півдню прихильники Союзу організували невеликі партизанські групи для захисту від тих, хто підтримував сецесію в юніоніських громадах. На середньому заході їх називали джейхоуками (Jayhawker). Термін зародився у штаті Канзас і став використовуватися з кінця 1840-х рр. Назва була

широко прийнята в Канзасі наприкінці 1850-х рр., коли прихильники антирабовласницької політики мали намір захистити цю територію від рабовласників з Міссурі. На Сході такі «партизани» іменувались — Бізонами (Buffaloes) [McKnight, 2017, p. 256]. Основною метою названих груп була боротьба з бушвакерами. Варто відзначити, що незважаючи на відносно невелику роль в бойових діях, вони мали значний вплив на хід війни в майже кожному південному штаті. Більшістю ці загони з наближенням військ Союзу влилися до складу регулярних кавалерійських підрозділів. Їх можна характеризувати за наступними ознаками:

– Офіційно визнавались як діючі збройні підрозділи з боку Союзу, підпадали під військове законодавство, але через надмірну жорстокість часто розпускались місцевими командуваннями в місця виникнення.

– Здебільшого вони не носили військову форму, хоча офіцери часто одягалися в обмундирування тих чи інших підрозділів армії Союзу, подекуди не маючи до них жодного відношення.

– Формування підрозділів відбувалось хаотично та здебільшого геть неконтрольовано з боку федеральних сил.

– Більшу частину особового складу становили фанатично налаштовані мешканці півдня (прихильники Союзу), що боролись з рабовласництвом починаючи ще з 1850-х рр., а також

різного роду авантюристи. В кінці війни на підтримку таких загонів виділяли солдат регулярної армії Союзу.

– Після 1864 р. більшість загонів була або розпущена, або влилася до складу діючих регулярних військ.

Отже, подібні профедеральні загони діяли у всіх прикордонних штатах і не принесли значних досягнень у військовій сфері, однак змогли своїми діями скувати діяльність бушвакерів, тим самим і вносили свою лепту у хід військових дій.

Висновки. Проаналізувавши наявний матеріал, доходимо висновку, що дії «партизанських» загонів не достатньо вивчена. Існує й проблема класифікації подібних загонів та визначення легітимності їх боротьби.

1. Партизанські загони обох сторін зробили внесок у розвиток бойових дій, однак фактично здебільшого лише на рівні відтягування сил із основних ділянок фронту.

2. Бушвакери і джейхоуки завдали більше шкоди аніж користі, бо привнесли значну долю терору у війну. Загалом їх діяльність обома сторонами підтримувалась, однак, в той же час, вони були поза рамками легальності обох учасників конфлікту.

3. Найбільш успішними можна вважати дії партизан-рейнджерів, оскільки саме вони діяли в рамках правил війни і по суті були чимось середнім між партизанами та частинами спеціального призначення.

Список використаних джерел

- Beckett, Ian Frederick William., 1999. Encyclopedia of guerrilla warfare, ABC-Clio, 303p.
- Beilein Jr., Joseph M., and Matthew C. Hulbert, eds., 2015. The Civil War Guerrilla: Unfolding the Black Flag in History, Memory, and Myth (Lexington: University Press of Kentucky, 243 p.
- Browning, Judkin, 2011. Shifting Loyalties: The Union Occupation of Eastern North Carolina, Univ of North Carolina Press, 264 p.
- Fellman, Michael., 1989. Inside War: The Guerrilla Conflict in Missouri During the American Civil War, Oxford University Press, 1989, 325 p.
- Gallagher, Gary W., 2009. Disaffection, Persistence, and Nation: Some Directions in Recent Scholarship on the Confederacy. Civil War History 55№3, pp: 329-353.
- Grant, Meredith Anne, 2008. Internal Dissent: East Tennessee s Civil War, 1849-186, 89 p.
- Inc Ebrary, 2001. Modern Insurgencies and Counter-Insurgencies: Guerrillas and Their Opponents Since 1750, Routledge (UK), p. 10.
- Lowell Hayes Harrison, James c. Klotter, 1997. A New History of Kentucky, Lexington, KY: University Press of Kentucky, 533 p.
- Mackey, Robert R., 2014. The Uncivil War: Irregular Warfare in the Upper South, 1861-1865, University of Oklahoma Press, 304 p.
- McKnight, Brian D., and Barton A. Myers, eds., 2017. The Guerrilla Hunters: Irregular Conflicts During the Civil War, 416 p.
- Mountcastle, Clay, 2009. Punitive War: Confederate Guerrillas and Union Reprisals, University Press of Kansas, 224 p.
- Nichols, Bruce, 2006. Guerrilla Warfare in Civil War Missouri, McFarland & Co. Inc, 265 p.
- Neil Hunter Raiford, 2003. The 4th North Carolina Cavalry in the Civil War, McFarland & Company, p. 5.
- Sutherland, Daniel E. 2009. A Savage Conflict: The Decisive Role of Guerrillas in the American Civil War, Univ of North Carolina Press, 248 p.
- Williams, David, 2010. Bitterly Divided: The South's Inner Civil War, The New Press, 248 p.
- U.S. War Department, The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies, 70 volumes in 4 series. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1880-1901.

SUMMARY

TYOLOGY-CHARACTERISTIC OF GUERRILLA GROUPS DURING THE CIVIL WAR IN THE UNITED STATES 1861-1865

Kristian Papp

Post-graduate student of the Department of Modern Ukrainian History and Foreign Countries, Deputy of educational work, teacher Natural and Humanitarian College
SHEE «Uzhhorod National University»

The civil war in the United States of America appears in the form of large-scale battles between the forces of the Union and the Confederacy. However, fighting was carried out not only in the usual fields of brawl. In response to the invasion of federal troops into the territory of the South, a bloody guerrilla war broke out. With its characteristic ambushes, sudden raids and unconventional methods of warfare. The guerrilla war turned into a harsh chaos, which few were able to control. The peculiarity of the struggle was that in the South, not only the Confederates, but the supporters of the Union, who fought this war from 1861 to 1865, partisanized, therefore, had a great influence on the course of hostilities. After the start of the Civil War, the transition to the partisans became a very popular alternative to the record in the ranks of the Confederate Army. Fearing a quick federal invasion, throughout the South, the secessionists did not spend time in vain and quickly operatively self-organized into partisan detachments (some of them may be called by the gangs of the northern historians) for the autonomous resistance of the occupation by the federal army. In addition, being partisan was also convenient: freedom that has never been in the regular army, and what was probably the key factor - it was possible to wage war against the enemy without leaving their homes. During the war, there were several types of partisans, which we in this article try to classify by identifying the most characteristic features of each. After analyzing the available material, we can conclude that the subjects of the actions of "partisan" detachments have not been sufficiently studied. There is the very problem of classifying such units and determining the legitimacy of their actions. The guerrilla groups of the two sides contributed to the development of hostilities, but by the majority only at the level of pulling off the strength of the main sections of the front. The most effective and successful ones are the actions of partisan renders, since they were acting within the framework of the rules of war and were in the middle between the guerrillas and special units.

Keywords: Civil War in USA, guerrillas, guerrilla groups, Confederacy, classification.

«ЗБРАСЛАВСЬКА ХРОНІКА» ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ПЕРІОДУ ПРАВЛІННЯ ЯНА ЛЮКСЕМБУРЗЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧЕСЬКИХ МЕДІЄВІСТІВ XXI СТ.

Сенич Юліанна Володимирівна

аспірантка кафедри античності, середньовіччя та історії України домодерної доби, лектор-екскурсовод
Музею історії УжНУ

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: yuliannasenuch@gmail.com

У статті йдеться про монументальну письмову роботу початку XIV ст., так звану «Збраславську хроніку» (Chronicon aulae regiae). Робота належить до найцінніших пам'яток не тільки чеської, але й західноєвропейської історії XIV ст. Також вона є важливим історичним джерелом для вивчення періоду правління славнозвісного Вацлава II Пршемисловича та Яна Люксембурга – засновника нової династії в історії Чеського королівства. Автор дає узагальнену характеристику «Збраславської хроніки» та викладає погляди чеських дослідників на проблему ідеалізації членів королівської сім'ї. У статті узагальнено новий матеріал з досліджуваної теми. У статті проаналізовано найновіші дослідження сучасних чеських істориків. Автор приходиться до висновку, що «Збраславська хроніка» є прикладом відданої роботи цистеріанських монахів, які вдало витлумачили події кінця XIII початку XIV ст. в ідеологічно-релігійному стилі, спираючись виключно на зафіксовані документи очевидців та свідків тодішніх подій. Для того, щоб ідеологія мала підґрунтя, автор Петр Житавський використав прийом ідеалізації членів королівської сім'ї. Значна увага приділяється на тому, що чеські медієвісти вдало озвучують та обґрунтовують проблему ідеалізації шляхом критичних пояснень. Вони намагаються правдиво оцінити роботу абатів та об'єктивно скласти історичний портрет головних персонажів хроніки, позбавити їх старих чи нових нав'язаних ярликів. Поряд з цим, історики прагнуть розтлумачити трансформацію особистих поглядів та очікувань самого автора хроніки – Петра Житавського.

Ключові слова: «Збраславська хроніка», Оттон Тюринзький, Петр Житавський, Вацлав II Пршемислович, Елішка Пршемислівна, Ян Люксембурзький, ідеалізація, концепція.

Постановка проблеми. У 1292 р. на південь від Праги тодішній король Чеського королівства Вацлав II (1283-1305) заснував цистеріанський монастир в м. Збраслав (*Aula Regia*). Нині ж Збраслав адміністративна частина м. Праги. Після смерті засновника монастиря монахи вирішили написати хроніку, у якій в хронологічній послідовності відтворили події з 1278 р. по 1338 р. та зобразили останніх представників династії Пршемисловичів, а саме Вацлава II та Елішку Пршемислівну (1292-1330) як ідеальних правителів на противагу Яну Люксембурзькому (1310-1346), який започаткував нову династію в королівстві після раптової смерті Вацлава III (1305-1306).

Мета даного дослідження – дати загальну характеристику «Збраславської хроніки» та проаналізувати концепції, висунуті сучасними чеськими медієвістами. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- простежити історичний шлях «Збраславської хроніки» від часу створення до сьогодення;
- проаналізувати зміну особистих поглядів та очікувань Петра Житавського;
- розкрити зміст концепцій та висновків щодо ідеалізації членів королівської сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки в чеській історіографії спостерігається підвищена увага до вивчення «Збраславської

хроніки». Вивчаються різні аспекти, які публікуються на сторінках чеських наукових журналів. Варта уваги стаття, опублікована М. Благової, у якій подана детальна історична доля «Збраславської хроніки» та її місце в історіографії пізнього середньовіччя та раннього модерного часу [Bláhová, 2015, s. 143-154]. Стаття К. Харватової цікава тим, що авторка підсумовує біографію Оттона Тюринзького, яка була втрачена в тіні Петра Житавського. Дослідниця також наголосила на тому, що Оттон Тюринзький є ініціатором ідеологічного трактування в даній хроніці [Charvátová, 2017, s. 39-59]. Варто відзначити статті Р. Антоніна, в яких розкрито проблему ідеалізації. Автор приходиться до висновку, що королівський ідеал повністю реалізується, якщо король керує державою відповідно до законів Бога. Також, Р. Антонін зауважив, що Ян Люксембург, не завжди був доблесним лицарем. Для хроністів новий король виступає руйнівником традицій Пршемисловичів [Antonin, 2006, s. 197-216; 2008, s. 401-417; 2012, s. 11-24]. У своєму дослідженні Я. Разім подає детальну характеристику Генріха Каринтійського. Згідно неї, король не дотримується законів Бога, за що отримав від Петра Житавського клеймо «rex tyrannus». Автор стверджує, що хроніст навмисно зобразив Генріха Каринтійського тираном на противагу Яну Люксембургу [Razim, 2009, s. 163-171]. Автор В. Татічек розглядає економічні та особистісні причини ідеалізації королеви Елішки Пршемислівни Петром Житавським [Tatiček, 2002]. Підсумовуючи огляд

даних публікацій, відзначимо, що саме проблема ідеалізації королівської сім'ї та погляди Петра Житавського на сучасному етапі є одним із напрямком у чеській медієвістиці даного періоду.

Виклад основного матеріалу. «Збраславська хроніка» – літопис, написаний латиницею (*Chronicon aulæ regiae*) в період з 1305 по 1339 роки в цистеріанському Збраславському монастирі. Авторами найважливішого джерела кінця XIII ст. – першої половини XIV ст. є абати Оттон Тюринзький та Петр Житавський.

Про життєвий шлях абата Оттона Тюринзького інформації зовсім мало. Більшість відомостей ми знаходимо в самій хроніці. Так, ім'я автора згадує Петр Житавський тільки один раз у передмові до праці: «...книгу про започаткування Збраславського монастиря розпочав писати мій попередник, блаженної пам'яті другий абат Оттон...» [Zbraslavská kronika, 1905, s. 2; FRB IV, 1884, s. 4]. На думку К. Харватової, роки життя Оттона Тюринзького (1267(1268) – березень 1314). До Збраславського монастиря був направлений із Седлецького монастиря в квітні 1292 р. як послушник. Тодішній абат монастиря Конрад із Ерфурта (1292-1316) в другій половині 1297 р. через невідомі причини був відсторонений від управління. Є чимало гіпотез щодо його відставки: за словами Петра Житавського, «відпочинок» у зв'язку із хворобою; розбіжності із королем Вацлавом II або дипломатична місія. Посаду абата Збраславського монастиря зайняв Оттон Тюринзький, але ненадовго, бо вже 1299 р. був відсторонений на користь повернення Конрада. В Збраславській хроніці нема ніяких відомостей про вісімнадцятимісячний період керування Оттона Тюринзького. Також не згадується він у дипломатичних місіях 1309 – 1310 рр. Таким чином, після абатства Оттон не брав активної участі в політичному житті Чеського королівства, але залишався в монастирі в ролі літописця [Charvátová, 2017, s. 39-46].

Другий автор хроніки – Петр Житавський (1260(75)-1339), абат Збраславського монастиря (1316-1339), офіційний його історик, дипломат, політик. Відомостей про нього так само мало, але завдяки його активній суспільно-політичній діяльності можна зробити чимало висновків, які дозволять краще дізнатися про особистість ченця. Знову ж таки, всю інформацію черпаємо із хроніки. Походив із Ціттау, напевно, з міщанської сім'ї. Питання про освіту також залишається відкритим. Історики висувають три версії щодо навчання (Прага, Париж або Болонья). В 1292 р. вступив до Збраславського монастиря. З 1316 р. по 1339 р. став третім абатом Збраславського монастиря. Як політичний діяч, брав участь у дипломатичних місіях до Священної Римської імперії в період міжцарів'я (1306-1310), виступав проти Генріха Каринтійського. Як духовна особа, був другом та наставником королеви Елішки Пршемислівни. Як бачимо, Петр був свідком багатьох важливих тодішніх подій. Після смерті Оттона, Житавський продовжив писати хроніку. За чималий внесок у скарбницю чеської історіографії ім'я Петра Житавського поміщено під

вікнами Національного музею в Празі [Peprte, 2011, s. 178; Pumprova, 2006, s. 10-11; Nonemann, 2001, s. 232].

«Збраславська хроніка» пройшла чималий шлях. Після смерті Петра Житавського наступний абат монастиря Крістіан Ламберка (1339-1340) подбав про те, щоб збраславські монахи і ченці Седлецького монастиря змогли ознайомитися з хронікою. Підтвердженням цього є те, що робота хроністів навіть через 50 років була розшифрована і доповнена декількома ілюмінаціями, хоча і недостатньо [Bláhová, 2015, s. 145]. У другій половині XIV ст. (після 1326) перша книга «Збраславської хроніки» була використана при написанні «Витягів із різних хронік», яка писалася в Збраславському монастирі і стала основним джерелом поширення інформації зібраної Оттоном Тюринзьким та Петром Житавським.

В 40-х роках XIV ст. «Збраславська хроніка» стала головним джерелом для Франтішка Празького при написання хроніки, відомої в нас як «Хроніка Франтішка Празького». Звичайно, «Збраславська хроніка» в його інтерпретації зазнала чималих скорочень. Більше уваги приділялося історії Седлецького та Збраславського монастирів, де підкреслювалася роль чеської знаті та єпископа Яна IV із Дражіц. Згодом Петра Житавського, як абата Збраславського монастиря, згадує у своїй роботі Вацлав Гаек із Любочан в 30-х роках XVI ст. Хоча не відомо, чи використовував він «Збраславську хроніку» при написанні своєї роботи чи працю Франтішка Празького.

Загалом «Збраславська хроніка» серед істориків пізнього середньовіччя та раннього нового часу в основному відомою не була. Про події від правління Вацлава II і Яна Люксембурзького інформація бралася з хроніки Франтішка Празького. Існувала навіть гіпотеза, що Франтішек Празький навмисно знищив хроніку, щоб не виявилось його плагіатство.

Тільки в 1602 р. німецький адвокат, історик, політик та дипломат Марквард Фрегер (1565-1614) опублікував другу книгу «Збраславської хроніки» Петра Житавського, яка охоплювала роки від 1317 р. по 1333 р. в «*Regum Bohemiarum antiqui Scriptores aliquot*». У повному обсязі «Збраславська хроніка» була опублікована в 1784 р. Гласіусом Добнером в V томі «*Monumenta historica Bohemiae*». Спочатку Г. Добнер планував опублікувати відому другу книгу та деякі фрагменти хроніки від інших авторів. Але в 1782 р. Геласій Добнер отримав листа від свого друга, професора чеської мови та літератури Університету св. Йосифа Валентина Злобицького, що його друг – історик Ян Петр Серроні, тодішній секретар Управління державним майном у Відні, знайшов в архіві м. Іглави «Збраславську хроніку». Це була копія зроблена в 1393 році для абата Вацлава Седлецького монастиря. Під час гуситських воєн рукопис та решта цінного майна була переправлена із монастиря до м. Іглави, де зберігається й донині [Bláhová, 2015, s. 146-152]. У 1882-1884 рр. «Збраславська хроніка» була опублікована також у IV томі «*Fontes rerum bohemicarum*» Йозефом Емлером, але вже з додатком новочеського перекладу

[Енциклопедический словарь, 1898, с. 487]. Це стало основою для першого опублікування хроніки чеською мовою в 1905 р. Яном В. Новаком. Сучасний чеський переклад був здійснений та виданий Ф. Гержманським, Р. Мертліком і А. Павелом (вірші) 1952 р. [Pumrova, 2006, s. 15]. Останнє видання було здійснено в 1975 р. з передмовою Зденека Фіали. У 2016 р. на честь 700-річчя від дня народження Карла IV видавництво «Радіосервіс» у співпраці з містом Їглава випустило CD «Збраславська хроніка». У рамках гранту медієвісти із філософських факультетів Масарикового університету в Брно та Остравського університету підготували критичне комюніке «Збраславської хроніки», яке в 2017 р. опубліковане в Monumenta Germaniae historica (Історичні пам'ятки Німеччини).

На даний час «Збраславська хроніка» зберігається в Державному районному архіві м. Їглава та зареєстрована під інвентарним номером 692 у відділі офіційних книг та рукописів [CD-Zbraslavská kronika].

«Збраславська хроніка» вже давно користується інтересом сучасної історіографії та літературної критики. Серед вчених вона по праву сприймається як одна з перлин середньовічних латинських писемностей. Високий рівень інформаційного потенціалу, а також літературний текст, робить літопис унікальним не тільки в культурній NIVEAU в Чехії, але й в європейському контексті [Antonin, 2017, s. 85-86].

«Збраславська хроніка» за своїм змістом написання носить дидактичний характер. Основний інтерес спрямований на історію Чеського королівства, а також із нею пов'язаних королівств. У центрі хроніки стоять такі історичні особи: як Вацлав II, Генріх VII Люксембурзький, Елішка Пршемислівна та Ян Люксембурзький. Хроніка охоплює чималий фактологічний та інтелектуальний матеріал. Цікаво, що виклад матеріалу починається не із Всесвітнього потопу, а зосереджується на тому періоді, в якому жили самі хроністи. Виклад тексту розпочинається з моменту смерті Пржемисла Отакара II в 1278 р. та описує події до 1338 р. [Honemann, 2001, s. 232; CD-Zbraslavská kronika; Енциклопедический словарь, 1898, с. 486-487]. За обсягом складається із трьох книг. У даній статті розглянуто події після смерті Вацлава II.

Перша книга містить 130 розділів. Із 84 по 87 розділи йде мова про період міжцарів'я, «Як молодий Вацлав, король Угорщини, Чеський та Польський в чехах правив і був убитий влітку 1306 р.». Після смерті Вацлава III чеським тронем володіли Рудольф Габсбург та Генріх Каринтійський. Із 88 по 111 розділи – вступ Яна Люксембурзького на чеський трон та перші роки його правління. Із 124 по 130 розділи описуються події 1314- 1316 рр.

У другій книзі зафіксовані події з 1317 р. до повернення Карла до Чехії наприкінці літа 1333 р. Умовно вона поділена на 34 розділи, які не взаємопов'язані, але окремі повідомлення викладаються в хронологічній послідовності [Zbraslavská kronika, 1905, s. 3-9, s. 428-429, s. 572-573; FRB IV, 1884, s. 4-8, s. 240-241; s. 317].

Третя книга починається з опису повернення

молодого принца Карла до Праги з 1333 р. до 1337 р. Складається з 15 розділів [Zbraslavská kronika, 1905, s. 3-9, s. 428-429, s. 572-573; FRB IV, 1884, s. 4-8, s. 240-241; s. 317].

«Збраславська хроніка» стала невід'ємною частиною наукового дискурсу. У контексті історичного дослідження розглянемо найважливіші гіпотези, висновки та концепції, які склалися в сучасній чеській історіографії.

Перша частина першої книги була написана Оттоном Тюринзьким протягом 1305- 1314 рр. після смерті Вацлава II. Автор завершив хроніку на 51 розділі. Спочатку метою хроніки було звеличування Вацлава II як засновника Збраславського монастиря [Charvátová, 2017, s. 48]. Роберт Антоніні звертає увагу на те, що головною стратегією Оттона Тюринзького було зобразити короля як ідеального правителя, наділеного всіма королівськими достоїнствами. У першу чергу біографія короля представляє собою ідеал християнського суверена як зразок для майбутніх поколінь. Вчений не відкидає ідею, що головним завданням хроніки було формування підґрунтя для майбутньої канонізації [Antonin, 2008, s. 56].

Продовжив писати хроніку абат Петр Житавський, указавши в пролозі, на якому місці завершив його попередник. Протягом XIX ст. та на початку XX ст. тема часу написання та авторства хроніки була основним дискурсом серед істориків. Відзначимо, що дата початку ведення хроніки – 1305 р. не викликала сумніву. Дискусійним питанням став час написання другої та третьої книг. Свої припущення висували такі вчені, як: Дж. Лозерт, Дж. Емлер, А. Бахман, А. Сейбт. Більш реальні докази Я. Новотного. Згідно нього, текст створювався поступово, наступний розділ писався після закінчення попереднього. Таким чином, перша книга хроніки була завершена в середині 1317 р., друга книга – 1333 р., а останні розділи третьої книги були написані – 1338 р. Друге дискусійне питання, яким чином Петр Житавський втрутився в розділи написані Оттоном Тюринзьким. На думку одних вчених – Г. Добнер, Ф. Палацький – текст Оттона Тюринзького був повністю переписаний Петром Житавським. Інші ж вчені, а саме: О. Лоренца, Дж. Лозерт, Дж. Емлер твердили, що втручання Петра було мінімальним [Charvátová, 2017, s. 50]. Дискусії минулих років привели Анну Пумпову до висновку, що Петр Житавський доповнив текст Оттона Тюринзького виключно віршами [Pumrova, 2006, s. 16-17].

Таким чином, детальні дослідження першої книги «Збраславської хроніки» призвели до розробки декількох базових концепцій. Так, Роберт Антонін у своїй статті висунув нові висновки, згідно з якими концепція першої книги «Збраславської хроніки» полягає в невдалій спробі встановити та зберегти офіційну пам'ять останніх Пршемисловичів, а також витоки нової династії Люксембургів на чеському троні. Другим завданням хронографів було показати місце Збраславського монастиря в розвитку чеських земель тих часів. Домінуючими елементами фіксації пам'яті в хроніці є: 1) спроба зафіксувати пам'ять Вацлава II як ідеального правителя і одночасно

(майже святого) засновника Збраславського монастиря; 2) прагнення створити (або зберегти) традицію Збраславського монастиря як «королівського місця»; 3) показати систематичний розвиток подій про заслуги цистерціанських аббатів Збраслава та Седлека на підйомі Яна Люксембурга – і Люксембурга взагалі – на чеському престолі [Antonin, 2017, s. 87].

За словами К. Харватової, не викликає сумнівів те, що друга частина хроніки написана Петром Житавський. Вона прославляла Яна Люксембурга як засновника нової династії в королівстві, та, перш за все, Елішки Пршемислівни, дочки Вацлава II [Charvátová, 2017, s. 48].

Особливість хроніки, яка написана Петром Житавським, полягає в тому, що інформація, яка там зафіксована, була написана із власного досвіду абата або від тодішніх очевидців у поєднанні з письмовими матеріалами. Говорити про цілковиту об'єктивність хроніки не варто, адже легко можна прослідкувати суб'єктивність автора ще на початку твору – упереджене прославлення династії Пршемисловичів, а саме Вацлава II в першій книзі та Елішки Пршемислівни в другій книзі. Можливо, третя книга була б присвячена Карлу IV Люксембурзькому, як внуку Вацлава II, та зі смертю Петра Житавського літопис вирішили не продовжувати. Однак, хроністи Карла IV використовували «Збраславську хроніку».

Ян Люксембурзький у хроніці Петра Житавського вперше згадується в 95 розділі першої книги, як одного із кандидатів на чеський трон [Zbraslavská kronika, 1905, s. 238; FRB IV, 1884, s. 134]. Оцінка Яна Люксембурзького Петром Житавським пройшла три основні етапи. У перші роки правління Ян Люксембурзький оцінювався хроністом позитивно: «...ангельське обличчя від якого вся Чехія задоволена, адже цього вечора (коронація 1311 р.) їм повернуто мир» [Zbraslavská kronika, 1905, s. 305; FRB IV, 1884, s. 173]. Король характеризується як розсудлива молода людина, що наділена всіма християнськими чеснотами. Хроніст порівнював його із Сонцем та Соломоном, захоплювався його бойовим мистецтвом та лицарством. Та після суперечки з королевою Елішкою в 1319 р. Петр Житавський розчарувався в королі, бо...король хоче битися з королевою, збирається знищити місто Прагу. Царський меч зараз бушує! Проти дружини і проти служіння Господнього» [Zbraslavská kronika, 1905, s. 450; FRB IV, 1884, s. 253]. Він залишається прибічником тільки династії Пршемисловичів. Вигнання королеви та розлучення із сином сприймається Петром Житавським неадекватним, а наступні вчинки короля є безглуздими [Antonin, 2012 s. 11-24].

Навіть після 1319 р. Петр Житавський не зобразив Яна Люксембурзького як короля тирана, як це було з Генріхом Каринтійським. Концепцію король-тиран розробив Якуб Разім. Основною концепції є характеристика Генріха Каринтійського, як короля, Петром Житавським. Вчений об'єднав риси короля трьома аргументами Петра Житавського: християнське поняття історії; дуалістична композиція Добра і Зла; літературна стилізація персонажів. Згідно з цими аргументами Генріх Каринтійський є

«покаранням за гріхи, вчиненими чехами»; «темрявою»; тираном, як протилежність ідеального правителя Вацлава II. Генріх Каринтійський король, який підриває цінні стовпи Богом встановленого порядку: *pax, iustitia, ordo*. Він сурогат, який захопив чеський трон насильством та без підтримки народу. Натомість, Ян Люксембурзький є рятівником від Бога, який отримав позаземні права на чеський трон для того, щоб відновити порядок, якого Генріх Каринтійський не зумів виконати. Аргументи Петра Житавського, на думку вченого, виконували подвійну роль – *навмисно* заперечували легітимність каринтійського уряду та *виправдовували* короля Яна Люксембурзького, Елішку Пршемислівну та інших повстанців у здійсненні державного перевороту (адже сам брав у тому участь) [Razim, 2009, s. 163-171].

Третій етап оцінки Яна Люксембурзького Петром Житавським парадоксальний: після тимчасового примирення короля із королевою хроніст проявляє до свого «негативного» короля симпатію.

Роберт Антонін, аналізуючи хроніку, приходять до висновку, що Ян Люксембурзький не пов'язувався із традицією Пршемисловичів, навпаки, він носій нових звичаїв. І це було прийнято як наступ на попередні звичаї. Після *interregnum*, згідно хроніста, спадщина Пршемисловичів зникає, адже Ян Люксембурзький зазнав поразки у внутрішній політиці та цілковито зайнявся зовнішньою політикою. Петр Житавський, як прибічник Пршемисловичів, не зумів зрозуміти нову ідею короля, яка була направлена на прославлення та прогрес Чеського королівства шляхом зовнішньої дипломатії. Історик твердить, що образ «чужинця» донині зберігається в чеській історіографії, а успіхи в зовнішній політиці не компенсували Яна в чеській історії [Antonin, 2008, s. 40-47]. З. Жалуд у свою чергу наголошує на тому, що Ян Люксембурзький намагався дотримуватись певних рис традицій Пршемисловичів, але його стиль управління залежав від його особистості, яка цілком відрізнялася від Пршемисловичів [Žalud, 2006, s. 177].

Натомість, Елішка Пршемислівна, яка вперше згадується в 85 розділі, в «Збраславській хроніці» зображується як «єдина законна спадкоємниця» чеської корони та носій традицій Пршемисловичів [Zbraslavská kronika, 1905, s. 191; FRB IV, 1884, s. 109]. Королева має безпосередній зв'язок із міфічною чеською княжною, дружиною засновника роду Пршемисловичів Пржемисла Орача – Лібушою. На думку Є. Долежалової, дане порівняння було одним із основних компонентів ідеологічного підґрунтя Люксембургів у Чехії [Doležalová, 2009, s. 538]. Петр Житавський назвав Елішку «справжньою спадкоємицею Чехії». Та короткою, але змістовною була відповідь Генріха Люксембурга Петру з Аспельта під час перемовин в Гайльбронні (14 серпня 1309р) «...Ніяка інша дівчина чи жінка не може стати королевою Чехії, а Елішка, дочка короля Вацлава, незважаючи на будь-яку перешкоду, яка може виникнути» [Zbraslavská kronika, 1905, s. 223; FRB IV, 1884, s. 126]. Це знеславило Анну, старшу дочку Вацлава II, яка мала стати королевою. Причиною став негідний вчинок короля Генріха Каринтійського, який із дружиною Анною намагалися

позбутися Елішки шляхом отруєння. Хоча причетність Анни до цього не підтверджено, Роберт Антонін висловлює думку, що це була чітка навмисна конструкція хроніста [Antonin, 2006, s. 198-215]. Тут маємо наочний приклад суб'єктивізму автора.

В. Татічек наводить дві причини, які змусили Петра Житавського ідеалістично зобразити Елішку Пршемислівну. Так, прихильність до династії Пршемисловичів пояснюється економічною залежністю монастиря від сильного суверена Вацлава II. Збраславський монастир процвітав за часів сильного правителя, і навпаки, під час міжцарів'я ослаб. Тому літописець вітав прихід Яна Люксембурга, сподіваючись на щедрого патрона, але згодом король відвернувся від монастиря. Натомість, Елішка «в ці погані часи» стала єдиним захисником монастиря. Вона в 1329 р. відновила будівництво монастиря, яке було призупинене в 1307 р., а також виділила фінанси, котрі завжди скорочувалися [Tatiček, 2002, s. 36].

Тому жодній іншій жінці не приділено стільки уваги, як королеві Елішці. Хроніст описує позитивні якості королеви і, як духовна особа, не забуває підкреслити її благочестивість: «*Діва молода віком, але розумом дорослої людини, мудра та розсудлива, наділена природною ніжністю, красномовством, добра, спокійна, ніжна, витончена*» [Zbraslavská kronika, 1905, s. 221; FRB IV, 1884, s. 125].

Друга причина, згідно В. Татічека, полягає в особистому ставленні хроніста до королеви. Петр Житавський ілюструє трагічну історію життя Елішки: «*Ян забув свою дружину, яка не мала жодної провини, відібрав дітей і залишив її з великими труднощами... Вона залишалася в Баварії, не маючи підтримки від королівства, не отримуючи матеріальної допомоги... Це був наказ короля...*» [Zbraslavská kronika, 1905, s. 446, 474; FRB IV, 1884, s. 251, 265]. Зображує її в таких іпостатях як принцеси спадкоємиці, королеви-дружини, королеви-матері, святої жінки. Як вважає історик, це принаймні співчуття, яке було викликане симпатією до прекрасної молодої жінки, яка так сильно постраждала в шлюбі та після двадцяти років нещасливої долі закінчила туберкульозом легенів. Петр Житавський відчуває свою відповідальність за те, що був ініціатором ризикованого шлюбу Елішки та Яна [Koričková, 2003, s. 123; Tatiček, 2002, s. 70].

Штучна ідеалізація Елішки Пршемислівни Петром Житавським на сьогодні призвела до спроби її беатифікації. Так, створений Цільовий фонд Елішки Пршемислівни, метою та завданням якого є збір матеріалів та їх обґрунтування для піднесення королеви до лику святих. Та більшість опитуваних істориків, у тому числі Л. Бобкова, не бачать підстави для беатифікації чеської королеви. Елішку Пршемислівну шанували тільки у вузькому колі цистеріанських монахів Збраславського монастиря. Після смерті Петра Житавського пам'ять про королеву згасає. Син Карл IV Люксембурзький згадує свою матір в «*Vlastní životopis*» тільки три рази: одруження з Яном Люксембурзьким, власне народження і смерть мами при поверненні в Чеське королівство. Він пригадує: «*Тут ми виявили, що наша мама на ім'я*

Елішка, померла кілька років тому» [Vlastní životopis Karla IV]. Зі сказаного вище, Я. Чехура робить висновки про те, що їхні стосунки були відносні. Підтвердженням цього є історичні факти, згідно з якими записи Карла IV про маму цілком зрозумілі: Карл народився в 1316 р., а в 1319 р. у трирічному віці його забрали від Елішки, яка виїхала до Мелніка. В 1323 р. Ян Люксембурзький відправив його, відповідно до Люксембурзької традиції, у Францію. Карл повернувся до Чеського королівства тільки в 1333 р., коли, як він сам заявив, Елішка померла. Карл не знав своєї матері, але, безумовно, шанував її, тому що все життя дотримувався традицій Пршемисловичів [Čechura, 1999, s. 36-37].

Можливо, через довгу розлуку з мамою Карл IV не вжив жодних заходів, які могли б призвести до беатифікації Елішки. Тому не варто говорити про стару традицію вирощування культу Елішки Пршемислівни. Зрештою, Л. Бобкова приходиться до висновку, що Елішка Пршемислівна є – важливою особистістю в чеській історії й слід сформулювати істинний образ королеви [Korřiva, 2016, s. 4].

Висновки. Отже, сучасні чеські медієвісти вдало озвучують та обґрунтовують проблему ідеалізації шляхом критичних пояснень. А саме намагаються правдиво оцінити роботу абатів та об'єктивно скласти історичний портрет головних персонажів хроніки, позбавити їх старих чи нових нав'язаних ярликів.

«Збраславська хроніка» є прикладом відданої роботи цистеріанських монахів, які вдало витлумачили події кінця XIII початку XIV ст. в ідеологічно-релігійному стилі. Створена «збраславська ідеологія» звеличування особи короля Вацлава II Оттоном Тюринзьким продовжив Петр Житавський. Ядром «збраславської ідеології» виступала ідеалізація королівської сім'ї, яка носить дві сторони: абсолютно позитивна довершеність (Вацлав II, Елішка Пршемислівна, частково Ян Люксембурзький) та абсолютно негативна довершеність (Генріх Каринтійський). Ідеалізація членів королівської сім'ї була заснована на християнській релігійній вірі, де правитель є ідеальним християнським сувереном. Відповідно цьому Оттон Тюринзький створив Вацлава II ідеальним християнським правителем, якому майбутні чеські королі повинні рівнятися. Наступник, Петр Житавський як віруюча людина розділяв ідеологічні погляди свого попередника. Дані погляди для Петра Житавського були абсолютно істинною, тому й надалі розвивав «збраславську ідеологію». Однак, аналізуючи концепції та висновки чеських медієвістів, ми спостерігаємо постійну зміну поглядів та очікувань Петра Житавського, насамперед щодо нового короля Яна Люксембурга, який не завжди наслідував ідеалістичні християнські чесноти Вацлава II (по відношенню до дружини). Тому, образ Яна Люксембурга в Петра Житавського коливається від абсолютно позитивної довершеності до негативної довершеності. Єдиний наслідувач християнських чеснот Вацлава II була його дочка Елішка Пршемислівна. Відповідно її ідеалізація була занадто абсолютно позитивна.

Таким чином, в «збраславській ідеології» простежується чітке екстраординарне мислення, яке

засноване на логіці християнської віри, адже монастиря, які відчували до королівської сім'ї авторами хроніки були служителі цистерціанського емоційні симпатії, що є ознакою даного мислення.

Список використаних джерел

- Antonin, R., 2006. *Obraz ideálního panovníka ve Zbraslavské kronice*, In *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura*, s. 197-216.
- Antonin, R., 2008. *Ideál panovnické moci v narativních pramenech, Dvory a rezidence ve středověku II. Praha 2008. Praha: Historický ústav*, s. 401-417.
- Antonín, R., 2012. *Král Jan a zbraslavský opat Petr. Proměny reflexe Jana Lucemburského ve Zbraslavské kronice*, Jan Lucemburský. *Kultura, umění a zbožnost na Moravě a ve Slezsku v době vlády prvního Lucemburka*. Edd. Ivo Hlobil - Daniela Rywíková, s. 11-24.
- Antonin, R., 2017. *Druhý život Zbraslavské kroniky v historiografické reflexi od 14. do konce 18. Století, Mediaevalia Historica Bohemica, roč. 20*, s. 85-119.
- Bláhová, M., 2015. *Osudy Zbraslavské kroniky, Studia historica Brunensia Brno: Masarykova univerzita Roč. 62, č. 1*, s. 143-154.
- CD-Zbraslavská kronika – četba ze středověkého rukopisu. [online] Dostupné z: <https://jihlava.cz/cd-zbraslavska-kronika-cetba-ze-stredovekeho-rukopisu/d-516176> (дата звернення: 20.02.2019).
- Čechura, Y., 1999. *České země v letech 1310 – 1378. Lucemburkové na českém trůně I. 1. vydání. Praha: Libri*, 287 s.
- Doležalová, E., 2009. *Přemyslovská tradice v lucemburské době, Budování českého státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (eds.), Praha*, s. 530-540.
- FRB IV. (1884). *Josef Emler (ed.): Fontes Rerum Bohemicarum, tom. IV.* [online] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?v&cat=11&bookid=177&page=0> (дата звернення: 2.02.2019).
- Honemann, V., 2001. "Peter von Zittau", *Neue Deutsche Biographie* 20, S. 232. [online] Dostupné z: <https://www.deutschebiographie.de/pnd118790668.html#ndbcontent> (дата звернення: 21.02.2019).
- Charvátová, K., 2017. *Ota Durynský, Zbraslavský opat a kronikář, Mediaevalia Historica Bohemica, roč. 20*, s. 39-59.
- Kopičková, B., 2003. *Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292-1330*, Praha: Vyšehrad, 182 s.
- Kopřiva, J., 30. prosince 2016. *Přemyslovna? Silná žena plná chyb. (Rozhovor s Lenkou Bobkovou)*, In: *Lidové noviny*, s.4
- Peopere, P., 2011. *Constructing the Middle Ages: Historiography, Collective Memory and Nation-Building in Luxembourg*. Leiden: Brill, 336p.
- Petřík, M., 2010. *72 jmen české historie, Česká televize a Albatros Media*.
- Pumpova, A., 2006. *Kázání Petra Žitavského na Píseň písní, Dizertační práce, Brno, 186 S.* [online] Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/fo39i/04.pdf> (дата звернення: 25.02.2019).
- Razim, Y., 2009. *Jindřich Korutanský – rex tyrannus. Realita a fikce na stránkách Zbraslavské kroniky, Drugie polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 25-28 września 2007 roku / Poznań: Instytut Historii UAM*, s. 163-171. [online] Dostupné z: https://www.academia.edu/1962731/Jindřich_Korutanský_rex_tyrannus_Realita_a_fikce_na_stránkách_Zbraslavské_kroniky (дата звернення: 2.03.2019).
- Šárochová, G.V., 2002. *1. 9. 1310. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský. Sňatek z rozumu, Praha: Havran*, 163 s.
- Tatiček, V., 2002. *Dříve Dalimil (1300 – 1340). 1. Vydání, Praha: Akropolis*, 117 s.
- Vlastní životopis Karla IV. [online] Dostupné z: https://cs.wikisource.org/wiki/Vlastní_životopis_Karla_IV./Kapitola_třetíe (дата звернення: 3.02.2019).
- Zbraslavská kronika, 1905. *Preklad Yana V. Novaka, Praha, 615 s.* [online] Dostupné z: <https://archive.org/details/kronikazbraslavs00otto/page/192> (дата звернення: 2.02.2019).
- Žalud, Z., 2006. *Čeští šlechtici u dvora Jana Lucemburského, In: Husitský tábor 15*, S. 177–207.
- Энциклопедический словарь в 82 томах, 1898. Ф.А. Брокгаузь, И.А. Ефронъ, СПб.: Типо-Литография И.А., Т.23а, 958 с.

References

- Antonin, R., 2006. *Obraz ideálního panovníka ve Zbraslavské kronice*, In *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura*, s. 197-216. (in Czech).
- Antonin, R., 2008. *Ideál panovnické moci v narativních pramenech, In Dvory a rezidence ve středověku II. Praha 2008. Praha: Historický ústav*, s. 401–417. (in Czech).
- Antonín, R., 2012. *Král Jan a zbraslavský opat Petr. Proměny reflexe Jana Lucemburského ve Zbraslavské kronice, Jan Lucemburský. Kultura, umění a zbožnost na Moravě a ve Slezsku v době vlády prvního Lucemburka*. Edd. Ivo Hlobil - Daniela Rywíková, s. 11-24. (in Czech).
- Antonin, R., 2017. *Druhý život Zbraslavské kroniky v historiografické reflexi od 14. do konce 18. Století, Mediaevalia Historica Bohemica, roč. 20*, s. 85-119.
- Bláhová, M., 2015. *Osudy Zbraslavské kroniky, Studia historica Brunensia Brno: Masarykova univerzita Roč. 62, č. 1*, s. 143-154. (in Czech).
- CD-Zbraslavská kronika – četba ze středověkého rukopisu. [online] Dostupné z: <https://jihlava.cz/cd-zbraslavska-kronika-cetba-ze-stredovekeho-rukopisu/d-516176> (дата звернення: 20.02.2019). (in Czech).
- Čechura, Y., 1999. *České země v letech 1310 – 1378. Lucemburkové na českém trůně I. 1. vydání. Praha: Libri*, 287 s. (in Czech).
- Doležalová, E., 2009. *Přemyslovská tradice v lucemburské době, Budování českého státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička (eds.), Praha*, s. 530-540. (in Czech).
- FRB IV. (1884). *Josef Emler (ed.): Fontes Rerum Bohemicarum, tom. IV.* [online] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?v&cat=11&bookid=177&page=0> (дата звернення: 2.02.2019). (in Latin).
- Honemann, V., 2001. "Peter von Zittau", *Neue Deutsche Biographie* 20, S. 232. [online] Dostupné z: <https://www.deutschebiographie.de/pnd118790668.html#ndbcontent> (дата звернення: 21.02.2019). (in German).

- Charvátová, K., 2017. Ota Durynský, Zbraslavský opat a kronikář, *Mediaevalia Historica Bohemica*, roč. 20, s. 39-59. (in Czech).
- Kopičková, B., 2003. Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292-1330, Praha: Vyšehrad, 182 s. (in Czech).
- Kopřiva, J., 30. prosince 2016. Přemyslovna? Silná žena plná chyb. (Rozhovor s Lenkou Bobkovou), *In: Lidové noviny*, s.4 (in Czech).
- Peporte, P., 2011. Constructing the Middle Ages: Historiography, Collective Memory and Nation-Building in Luxembourg. Leiden: Brill, 336p. (in English).
- Petrík, M., 2010. 72 jmen české historie, Česká televize a Albatros Media. (in Czech).
- Pumpova, A., 2006 Kázání Petra Žitavského na Píseň písní, Dizertační práce, Brno, 186 S. [online] Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/fo39i/04.pdf> (дата звернення: 25.02.2019). (in Czech).
- Razim, Y., 2009. Jindřich Korutanský–rex tyrannus. Realita a fikce na stránkách Zbraslavské kroniky, Drugie polsko-czeskie forum młodych mediewistów. *Materiały z konferencji naukowej Gniezno 25-28 września 2007 roku / Poznań: Instytut Historii UAM*, s. 163-171. [online] Dostupné z: https://www.academia.edu/1962731/Jindřich_Korutanský_rex_tyrannus_Realita_a_fikce_na_stránkách_Zbraslavské_kroniky (дата звернення: 2.03.2019). (in Czech).
- Šárochová, G.V., 2002. 1. 9. 1310. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský. Sňatek z rozumu, Praha: Havran, 163 s. (in Czech).
- Tatiček, V., 2002. Dříve Dalimil (1300 – 1340). 1. Vydání, Praha: Akropolis, 117 s. (in Czech).
- Vlastní životopis Karla IV. [online] Dostupné z: https://cs.wikisource.org/wiki/Vlastní_životopis_Karla_IV./ Kapitola třetí (дата звернення: 3.02.2019). (in Czech).
- Zbraslavská kronika, 1905. Preklad Yana V. Novaka, Praha, 615 s. [online] Dostupné z: <https://archive.org/details/kronikazbraslavs00otto/page/192> (дата звернення: 2.02.2019). (in Czech).
- Žalud, Z., 2006. Čeští šlechtici u dvora Jana Lucemburského, *In: Husitský tábor 15*, S. 177–204. (in Czech).
- Encyklopedicheskij slovar' v 82 tomah [Encyclopedic dictionary in 82 volumes], 1898. F.A. Brokgauz", I.A. Efron", SPb.: Tipografija I.A., T.23a, 958 s. (in Russian).

SUMMARY

«ZBRASLAV CHRONICLE» AS A HISTORICAL SOURCE FOR THE PERIOD OF THE REIGN OF JOHN OF LUXEMBOURG THROUGH THE PRISM OF THE CZECH MEDIEVISTS OF THE XXITH CENTURY

Yulianna Senych

Post-graduate student of the Department of Ancient, Middle Ages and premodern History of Ukraine,
Guide lecturer of the Museum of History of UzhNU
SHEE «Uzhhorod National University»

The article deals with the monumental writing of the early nineteenth century, the so-called «Zbraslav Chronicle» (Chronicon aulae regiae). The work belongs to the most valuable monuments of not only Czech but also Western European history of the XIV century. It is also an important historical source for the study of the period of government not only of the famous Vaclav II Prshemyslovych, but also of John of Luxembourg, the founder of a new dynasty in the history of the Czech kingdom. The author gives a generalized description of the «Zbraslav Chronicle» and outlines the views of Czech researchers on the problem of idealizing members of the royal family. The article summarizes the new material on the topic under study. The author proposes the most recent studies of contemporary Czech historians. The author concludes of the Zbraslav Chronicle are an example of the devoted work of the Cistercian monks, who successfully interpreted the events between the late XIII century and early XIV century in the ideological-religious style, relying exclusively on recorded documents, eyewitnesses and witnesses of the events at that time. In order to lay the ground for new ideology, the authors, namely, Peter of Zittau, used the reception of the idealization of members of the royal family. Much attention is paid to the fact that modern Czech medievalists successfully announce and substantiate the problem of idealization through critical explanations. Namely, they are trying to genuinely evaluate the work of the abbots and to objectively form the historical portrait of the main characters of the chronicle to deprive old or new imposed labels and, along with this, to interpret the transformation of personal views and expectations of the author of the chronicle - Peter of Zittau.

Keywords: «Zbraslav Chronicle», Ota of Thuringia, Peter of Zittau, Vaclav II Prshemyslovych, Elishka Prshemyslovna, John of Luxembourg, idealization, concept.

ЯНОШ КАДАР ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ УГОРЩИНИ

Скиба Іванна Іванівна

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
E-mail: ivanna.skyba@uzhnu.edu.ua

Метою статті є спроба коротко охарактеризувати політичну діяльність одного з найавторитетніших керівників Угорщини – Яноша Кадара (1956-1988 рр.). На основі аналізу головних наукових праць, прагнемо показати, що саме цей керівник був одним з найхаризматичніших державних діячів країн так званого «соціалістичного табору». Нелегкими були його дитячі та юнацькі роки. Драматичні мотиви життя загартували Яноша Кадара і дозволили йому стрімко і впевнено рухатися на вершину політичної кар'єри. Прийшовши до влади за сприяння вищого радянського керівництва у 1956 р., він ефективно керував Угорщиною до 1988 р. До травня 1988 р. був незмінним першим (генеральним) секретарем ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії.

Реалізація соціалізму радянської моделі в Угорській Народній Республіці у 1960-1980-х роках відрізнялась від аналогічних спроб в інших країнах-членах Організації Варшавського Договору. Це було пов'язано з тим, що легітимізація режиму Яноша Кадара здійснювалася шляхом проведення політики консолідації, метою якої була деполітизація угорського суспільства та забезпечення відносно високого рівня життя в країні. Успіхи Угорщини в 60-70-х роках ХХ ст. були пов'язані саме з іменем цього політика, який виокремлювався серед інших керівників соціалістичних країн масштабом своєї особистості та увагою до людей. Завдяки його зусиллям, соціалізм в Угорщині перетворився із адміністративно-командного на «соціалізм з людським обличчям», система правління із тоталітарної – на авторитарну з елементами демократизму. Янош Кадар став популярним серед угорського народу і, згідно опитування суспільної думки, входить до трійки найповажніших керівників Угорщини (після королів Святого Іштвана та Матяша).

***Ключові слова:** Угорська Народна Республіка, Янош Кадар, політика консолідації, «соціалістичний табір», «м'яка диктатура», Угорська соціалістична робітничка партія.*

Постановка проблеми. В Угорщині за три десятиліття після зміни суспільно-політичного ладу відбулося чимало дискусій щодо соціалістичного періоду угорської історії, особливо актуалізувалося обговорення постаті Я. Кадара, який понад тридцять років визначав шлях розвитку своєї країни. Реалізація соціалізму радянської моделі в Угорщині у 1960-1980-х роках відрізнялась від аналогічних спроб в інших країнах-членах Організації Варшавського Договору (ОВД). Це було пов'язано з тим, що легітимізація режиму Я. Кадара здійснювалася шляхом проведення політики консолідації, метою якої була деполітизація угорського суспільства та забезпечення відносно високого рівня життя в країні. Успіхи Угорщини в 60-70-х роках ХХ ст. ототожнювалися з іменем цього політика, який виокремлювався серед інших керівників соціалістичних країн масштабом своєї особистості та увагою до людей. Під його керівництвом країна розпочала соціально-економічні перетворення, відбувся ріст народного благоустрою, зміцнів міжнародний авторитет Угорщини. Дослідники зображують Я. Кадара як лідера «м'якої диктатури», як політика з оригінальним стилем правління. Разом з тим, «кадаризм», як система політичних прийомів та технологій, мав об'єктивні історичні ліміти. За тридцять років перебування Я. Кадара при владі, союзником Угорської Народної Республіки був Радянський Союз. Слід підкреслити ту обставину, що Я. Кадар був, насамперед, угорцем, а

вже потім комуністом-інтернаціоналістом. Не зважаючи на недемократичний старт його політики у 1956 р., серед угорського народу він став популярним і входить до трійки найповажніших керівників Угорщини (після королів Святого Іштвана та Матяша) [Мусатов, 2016, с. 25]. Я. Кадар був одним з найяскравіших партійних і державних діячів соціалістичних країн, харизматичною особистістю, проникливим та досвідченим політиком європейського масштабу. Його ім'я стало символом цілої епохи, він визначав її характер та зовнішність, залишивши свій відбиток і на наступних десятиліттях.

Аналіз досліджень. Історіографія запропонованої теми представлена, насамперед, угорською та російською науковою літературою. З огляду на відсутність спеціальних досліджень у сучасній українській історичній науці випливає надзвичайна актуальність даної проблеми. Угорська історіографія ґрунтовно вивчала і продовжує досліджувати період правління Я.Кадара, називаючи цей відрізок історії «епохою Кадара». Насамперед, відзначимо праці таких дослідників: Янош М. Райнер [Rajner, 2010], Тібор Гусар [Huszár, 2003], Шандор Ревіс [Révész, 1997], Ласло Дюрко [Gyurkó, 1982], Дердь Конрад [Konrad], Ігнац Ромшіч [Rajner, 2010], Шандор М. Кіш [Kiss], Магдолна Борат [Baráth, 2009], Мігай Корніш [Kornis, 2006], Іштван Шімон [Simon, 2012], Томаш Шаркезі [Sárközi, 2012], Аттіла Соколцої [Szokolczi, 2010] та інші. Сферою досліджень угорських істориків, письменників, біографів є політичні й економічні погляди Я. Кадара, його біографія,

соціально-економічні перетворення в країні у 50-80-х роках ХХ ст. на тлі міжнародної ситуації у Центральній Європі. В Угорщині опубліковано чимало документів, що стосуються діяльності Я. Кадара та очолюваної ним Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП). Неопубліковані документи знаходяться, насамперед, у сховищах Угорського державного архіву та в парламентській бібліотеці Угорщини. Зауважимо, що аналіз джерельної бази та наукової літератури потребує окремої характеристики в українській історіографії.

Серед російських дослідників великий внесок у вивчення історії Угорської Народної Республіки періоду Я. Кадара зробив відомий історик та дипломат В.Л. Мусатов [Мусатов, 2008; Мусатов, 2016, с. 24-40], який тривалий час працював в Угорщині. Зокрема, в 2000-2006 рр. він був Надзвичайним і Повноважним Послом Російської Федерації (РФ) в Будапешті. Проблеми новітньої історії Угорщини, міжнародні відносини у Центральній і Південно-Східній Європі у післявоєнний час досліджує А.С. Стикалін [Стыкалин]. Відомий дослідник Б. Желіцкі [Желицки, 2000, с. 53-71] у своїх працях аналізує головні етапи розвитку радянсько-угорських відносин, події 1956 р. в Угорщині. Важливими є спогади перекладача та референта ЦК КПРС, який працював з Я. Кадаром, В.С. Байкова [Байков, 2016].

Відзначимо англійські видання з історії Угорщини та політичної діяльності Я. Кадара зокрема: Р. Гау [Gough, 2006], В. Картлідж [Cartledge, 2006] та М. Тетчер [Thatcher, 1993]. Англійський історик Р. Гау опублікував монографію, присвячену політичному розвитку Угорщини у 60-70-х роках ХХ ст., назвавши її «Янош Кадар – хороший товариш. Комунізм та Угорщина».

Вітчизняна історіографія періоду правління Я. Кадара в Угорській Народній Республіці потребує ґрунтовнішого представлення. Серед наявних нечисельних публікацій відзначимо автореферати кандидатських дисертацій науковців, в яких досліджуються окремі аспекти суспільно-політичних процесів в Угорщині, починаючи з другої половини 60-х років ХХ ст. [Кіш, 1998; Юнгер, 2018].

Постановка цілей. Метою статті є спроба коротко охарактеризувати політичну діяльність одного з найавторитетніших керівників Угорщини – Яноша Кадара (1956-1988 рр.). На основі аналізу головних наукових праць, прагнемо показати, що саме цей політик був одним з найхаризматичніших державних діячів країн Центрально-Східної Європи 60-80-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Прийшовши до влади за сприяння вищого керівництва Радянського Союзу у 1956 р., Я. Кадар керував Угорською Народною Республікою аж до 1988 р., створивши «найвеселіший барак у соціалістичному таборі» [Мусатов, 2016, с. 25]. За правління Я. Кадара Угорщина посідала перше місце в Європі за виробництвом м'яса і пшениці в розрахунку на душу населення [Підлуцький]. Угорська економіка значно менше потерпала від дефіциту товарів, ніж інші країни Центрально-Східної Європи. Я. Кадар, на

відміну від інших комуністичних лідерів, дбав про задоволення потреб свого населення. Тому, кадарівську економічно-соціальну систему називали «гуляш-соціалізм» (за назвою національної страви). Десятиріччями Я. Кадар ретельно, послідовно і не без успіху розбудовував у своїй країні певну політичну та економічну систему, тривалий час користуючись широкою підтримкою в суспільстві. У 60-70-і роки ХХ ст. в Угорщині була побудована стабільна політична система, наріжним каменем якої стала суспільна злагода. Регулярно відбувалося підвищення життєвого рівня, здійснювалися ефективні нововведення у державному аграрному секторі. Найбільшим досягненням Я. Кадара була економічна реформа 1968 р. До неї готувалися довго, починаючи з 1957 р. [Rajner, 2010, old. 56-57]. Я. Кадар не був автором реформи, але політична відповідальність лежала на ньому. Угорські спеціалісти проаналізували різні варіанти реформування економіки: досвід СРСР (реформа А.Н. Косигіна), Югославії, Польщі, Чехословаччини і НДР [Волотов]. Саме завдяки наявності багатьох елементів ринкової економіки, Угорщина порівняно легко перейшла на нові умови розвитку після зміни суспільно-політичного ладу наприкінці 80-х років ХХ ст.

Я. Кадар належить до післявоєнного покоління керівників комуністичних і робітничих партій Центрально-Східної Європи. До цієї групи належали також В. Гомулка, Е. Хонеккер, Г. Гусак, Т. Живков і Н. Чаушеску. Це були політики з різними характерами і долями, з різним політичним багажем і харизмою. Вони в меншій мірі, ніж попередня когорта керівників, були пов'язані з Комінтерном, але росли як політики під сталінським впливом. Визначальним моментом в їхній політичній діяльності стали ХХ з'їзд КПРС (1956 р.) і викриття злочинів сталінської епохи. У новій політичній атмосфері ці політики могли в більшій мірі, ніж раніше, враховувати національні інтереси та особливості своїх країн, проявляти більше самостійності у відносинах з Москвою. Не всіх можна назвати «національними комуністами», але залишається фактом, що вони, особливо Я. Кадар, віддаючи належне ролі і досвіду КПРС, прагнули здійснити органічний зв'язок міжнародних стандартів і національних інтересів в політичному курсі [Мусатов, 2008]. Опоненти Я. Кадара зазвичай зосереджують свою критику на обставинах формування його уряду у листопаді 1956 р., на придушенні збройного виступу і звинувачують його у смерті І. Надя. Чимало дослідників намагаються зобразити Я. Кадара не як диктатора, а як лідера «м'якої диктатури». Відзначають, що Я. Кадар з часом став авторитетним та ефективним політиком, а політична система, пов'язана з його іменем, в 70-х роках ХХ ст. набула рис гуманного соціалізму. Історик Роджер Гау, автор монографії «Янош Кадар: хороший товариш. Комунізм та Угорщина», відзначив, що Угорщина в політичному значенні не була винятком в соціалістичному таборі, але, все ж таки, була «найвеселішим баракком» [Мусатов, 2016, с. 25]. Атмосфера в країні була вільною, але угорський лідер завжди знав межу, за яку йому не можна було переходити. Однак, виступаючи на Гельсінській

конференції у 1975 р., він відкрито заявив про територіальні втрати Угорщини після Першої світової війни [Памяти Яноша Кадара].

Життя Я. Кадара було сповнено драматичних подій. Його справжнє ім'я – Янош Черманек. Народився майбутній політик 26 травня 1912 р. в місті Фіуме (Хорватія), матір'ю його була служниця Борбола Черманек. Місто знаходилося у складі Угорського королівства, яке було частиною Австро-Угорської імперії. Більшість населення Фіуме на той час складали етнічні італійці, отже, мовою урядування була італійська. Тому немовля зареєстрували як Джованні, хоча мати хотіла назвати його Яношем. Джованні Черманек через 20 років став Яношем Кадаром. Напівсловачка-напівугорка Борбола походила з півночі Угорщини. Батьком Яноша, за словами матері, був сільський хлопець зі східної Угорщини – Янош Крецінгер, який на той час служив у цісарсько-королівському полку, що стояв у Рієці. Він хотів побратися з дівчиною, проте батьки заборонили одружуватися зі служницею [Соловейчик]. Борбола залишилася сама з дитиною на руках, без грошей і без роботи. Однак вона знайшла вихід – вмовила взяти хлопчика на виховання літню бездітну селянську пару з села Капой неподалік міста Шомодь. Саме це село Янош і вважав своєю малою батьківщиною. Восени 1918 р., коли Яношеві було шість років, мати забрала його до Будапешта [Байков, 2016, с. 61]. Янош любив і завжди пам'ятав свою матір, намагався підтримувати її матеріально. Коли ж після 1945 р. став високопосадовцем, забрав Борболу жити до себе. Як згадував згодом сам Янош, досить довго після переїзду до столиці він почувався сільським хлопцем і не сприймав Будапешт як рідне місто [Підлуцький].

Пішовши до школи, хлопець мав чимало обов'язків, проте на «відмінно» вчився у школі. Обов'язковою на той час в Угорщині була лише чотирирічна освіта, але Янош, як кращий учень класу в початковій народній школі, отримав право безкоштовно навчатися у Вищому початковому міському училищі. Таким чином, здобув восьмирічну освіту. Навіть через багато десятиліть керівник угорської держави пишався цим: «Це було велике досягнення для людини мого соціального походження» [Підлуцький]. Окрім навчання, Янош захоплювався футболом і шахами, дуже багато читав. Любов до читання він зберіг на все життя: і в його робочому кабінеті генерального секретаря партії, і в помешканні стояли тисячі книжок з найрізноманітніших галузей знань. Закінчивши школу, Янош став учнем майстра з ремонту друкарських машинок, а в 1929 р. отримав сертифікат з даної спеціальності. У майстерні, де він був учнем, вільного місця підмайстра не було, тому його направили до іншої. Коли Янош прийшов влаштуватися на роботу, власник майстерні, побачивши його латану сорочку, відмовив йому у роботі. Так Я. Кадару й не довелося ніколи в житті працювати за здобутим фахом.

Доленосною стала випадкова зустріч Яноша з своїм однолітком Я. Фенакем у вересні 1931 р. Після годинної розмови приятель зізнався, що є

членом нелегальної Федерації комуністичної робітничої молоді і запросив приєднатися до них. Наступного дня безробітний Черманек став членом комсомольського осередку ім. Свердлова [Байков, 2016, с. 63; Підлуцький]. Тоді ж Янош отримав своє перше підпільне псевдо – Барна (Шатен), яке йому не подобалося, тому, через кілька місяців він сам обрав собі нове – Кадар (Бондар). Відтоді майже півтора десятиліття для знайомих він був Черманеком, а для товаришів-комуністів – Кадаром. У 1945 р. перший секретар Будапештського міському компартії Угорщини офіційно змінив своє прізвище на Кадар [Соловейчик].

Я. Кадар зробив блискучу політичну кар'єру. Через два місяці після вступу до комсомолу, він став членом комуністичної партії, через півроку – секретарем ЦК комсомолу. Сама належність до компартії каралася тривалим ув'язненням. До комуністичних організацій засилали провокаторів, які виказували владі своїх соратників. Тому, за оцінками угорських істориків-комуністів, у середині тридцятих років зв'язок із підпільним ЦК КПУ підтримувало не більше ніж 500 членів партії [Підлуцький]. Я. Кадар був серед тих п'ятисот сміливих. Уже через кілька місяців після вступу до комсомолу, його вперше заарештували. Щоправда, незабаром відпустили. У 1933 р. він потрапив до в'язниці вдруге і цього разу провів за ґратами вже два роки [Szakolczai, 2010, old. 10]. У перервах між тюремними відсідками працював сортувальником на фабриці з переробки лікарських рослин, вантажником і сторожем на гуртівні, підсобником на фабриці.

На той час керівники угорської компартії на чолі з Б. Куном, що знаходилися у Москві, різко виступали проти будь-якої співпраці з соціал-демократами. Натомість, підпільне ЦК в Будапешті, яким керував Є. Ландлер, вважало, що комуністи повинні проникати до соціал-демократичних організацій з тим, щоб з часом взяти їх під контроль. У 1935 р. Я. Кадар вступив до соціал-демократичного осередку в VI районі Будапешта і через кілька років очолив цю районну організацію. При цьому, він перебував у «подвійному підпіллі» – переважна більшість його соціал-демократичних товаришів навіть не здогадувалася, що Черманек – комуніст. Суперечки ж між Є. Ландлером і Б. Куном завершилися сумно для обох – у 1936 р. Комінтерн розпустив підпільне ЦК угорських комуністів, а вже наступного року Б. Кун виявився «ворогом народу», був заарештований НКВД і розстріляний [Підлуцький]. Тим часом, партійна кар'єра Я. Кадара серед комуністів виявилася ще успішнішою, ніж серед соціал-демократів. Влітку 1941 р. Я. Кадар очолив Будапештську міську організацію комуністів, а в травні 1942 р. став секретарем ЦК. Очевидно, свою роль відіграло те, що Я. Кадар, відбуваючи в 1936-1937 рр. покарання у в'язниці суворого режиму Чіллог, познайомився і заслужив прихильність М. Ракоші, який, після розстрілу Б. Куна, став найавторитетнішим лідером угорських комуністів [Kádár János birái elött, 2001, old. 47-49].

У 1942 р. Я. Кадар із напівлегального перейшов на повністю нелегальне становище, а через два роки був

заарештований за ухилення від військової служби. Угорщина на той час воювала в союзі з Німеччиною проти антигітлерівської коаліції. Комуністи намагалися влаштувати йому втечу, підкупивши наглядча. Гроші тюремникові передавала молода комуністка, яка після війни стала його дружиною. Проте втечу влаштувати не вдалося – в Угорщині стався військовий переворот, всіх «неблагонадійних» в'язнів з угорських тюрем було вивезено до таборів смерті в Німеччині, але Я. Кадар дорогою зумів втекти і повернувся до Будапешта [Підлуцький]. Першим призначенням, яке Я. Кадар отримав після взяття Будапешта радянськими військами, стала посада заступника начальника поліції. Він очолював Будапештську міську організацію комуністів, а в 1946 р. став ще й заступником генерального секретаря ЦК угорських комуністів [Rajner, 2010, old. 13].

Угорщина була вірним союзником гітлерівської Німеччини, відтак радянський режим у цій країні в перші післявоєнні роки був найжорсткішим. У перші ж місяці почалися масові репресії проти всіх, хто був пов'язаний із старою владою, під заборону потрапили всі традиційні праві партії. Попри це і масові виборчі фальсифікації, під час перших післявоєнних виборів, комуністи отримали лише 17% голосів, понад половину голосів зібрала селянсько-ремісничка Партія дрібних власників (ПДВ) [Підлуцький]. Однак, їх змусили створити коаліцію з комуністами, які встановили контроль над усіма силовими структурами. Уже через кілька місяців почалися арешти активістів ПДВ, і прем'єр Угорщини Ф. Надь був змушений попросити політичного притулку під час офіційного візиту до Швейцарії. У 1948 р. соціал-демократи об'єдналися з комуністами в Угорську партію трудящих (УПТ), а головою комісії з підготовки цього процесу став Я. Кадар [Соловейчик].

Угорщину очолили М. Ракоші та інші комуністи, які повернулися з Москви. У країні запанувала жорстка диктатура сталінського взірця, почалися пошуки ворогів [Байков, 2016, с.16]. У політбюро ЦК УПТ було п'ятеро «москвичів» і лише два угорці – Я. Кадар і Л. Райк. Міністр закордонних справ, інтелектуал Л. Райк і робітник Я. Кадар, здавалося б, не мали між собою нічого спільного. Проте М.Ракоші не довіряв обидвом. Я.Кадара у 1948 р. було призначено міністром внутрішніх справ, а головним його завданням на новій посаді партія визначила викриття «антипартійної діяльності» «тітоїста» Райка. Адже того ж року комуністичний лідер Югославії Йосип Броз Тіто відмовився коритися Сталіну. В Угорщині розпочався пошук агентів Тіто, Л. Райка було заарештовано і страчено разом з усіма його послідовниками [Kádár János birái elött, 2001, old. 14, 20, 33]. Через два роки, у 1951 р., «тітоїстом» виявився і сам Я. Кадар. Він провів у в'язниці три з половиною роки і дивом залишився живий [Байков, 2016, с. 51]. Я. Кадар вийшов на волю восени 1954 р. й очолив один з райкомів партії в Будапешті. В країні склалося фактичне двовладдя: М. Ракоші зберіг найвищу владу в партії, а уряд очолив набагато ліберальніший – І. Надь. Але вже у квітні 1955 р. І. Надь відправили у відставку і виключили з партії [Rajner, 2010, old. 16]. Народне невдоволення в

Угорщині зростало. У липні 1956 р., з ініціативи Кремля, було відсторонено від керівництва партією та державою одіозного М. Ракоші, на зміну якому прийшов Е. Гере [Байков, 2016, с. 69].

Аналізуючи політику Я. Кадара, важливо правильно оцінити його взаємини з радянськими лідерами. Для Москви він був справжнім комуністом, інтернаціоналістом, вірним союзником, досвідченим керівником. У 1964 р. Я. Кадару присвоєно звання Героя СРСР [Памяти Яноша Кадара]. У вищому радянському керівництві з ним рахувалися, радилися, цікавилися його думкою. У липні 1956 р., при зміні М. Ракоші на посаді генсека Угорської партії трудящих, кандидатура Я. Кадара, як можливого кандидата, обговорювалася. Однак більшість в угорському Політбюро висловлювалася за обрання першим секретарем Е. Гере, добре відомого у Москві, який був заступником М. Ракоші. Час Я. Кадара настав восени 1956 р., коли керівництво СРСР більше не довіряло І. Надю.

23 жовтня 1956 р. в Угорщині розпочалася антикомуністична революція з мирної демонстрації, яку влада наказала розстріляти. Після цього, протистояння перейшло у збройну боротьбу, в яку відразу ж втрутилися радянські війська, що знаходилися в Угорщині. 24 жовтня, поновлений за десять днів перед тим у партії, І. Надь став прем'єром, а Я. Кадар – генсеком УПТ [Вологов; Байков, 2016, с. 67]. Кілька днів у Будапешті тривали запеклі бої між повстанцями та радянськими військами, аж поки І. Надь не вмовив Москву припинити збройне втручання, присягнувши, що збереже соціалізм і керівну роль комуністів в Угорщині. 30 жовтня почалося виведення радянських військ з Будапешта. Однак народне невдоволення вже неможливо було зупинити. У Будапешті траплялися випадки самосудів над угорськими комуністичними функціонерами. Ідейним лідером революції став кардинал Й. Міндсенті, якого угорці звільнили з в'язниці, де він сидів з 1946 р. [Szokolczai, 2010, old. 23, 76]. Кардинал вимагав не тільки оновлення соціалізму, а багатопартійної демократичної системи і вільних виборів. Крім того, радянські війська, які М.С. Хрущов пообіцяв вивести з Угорщини, знаходилися в околицях Будапешта.

31 жовтня 1956 р. Я. Кадар став першим секретарем Тимчасового ЦК нової партії – Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП). Одночасно був міністром в уряді І. Надя. 1 листопада І. Надь вирішив приєднатися до свого народу, його уряд заявив про вихід Угорщини з Організації Варшавського Договору. У той же день Я. Кадар, разом із членом політбюро – Ф. Мюнніхом, таємно пробрався на радянську військову базу в Чепелі, звідки вранці 2 листопада на радянському військовому літаку вилетів до Москви [Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 2009, old. 7]. Після дводенної дискусії на засіданнях президії ЦК КПРС, М.С. Хрущов вирішив, що новий уряд в Угорщині повинен очолити саме Я. Кадар, а не Ф. Мюнніх. Я. Кадар не відразу дав згоду. Також відомо, що М.С. Хрущов заявив наступне: «Якщо ми підемо з Угорщини, це підбадьорить американців, англічан і

французів, імперіалістів. Вони зрозуміють це як нашу слабкість і підуть в наступ» [Байков, 2016, с.71-72]. Тому, було прийнято рішення терміново створили «Тимчасовий робітничо-селянський уряд», який звернувся до СРСР з проханням про введення військ в Угорщину.

4 листопада почалася операція «Вихор», в результаті якої революцію було придушено 11 листопада. У боях загинуло 2502 повстанці, 19266 було поранено, радянські втрати - 660 убитих, 1450 поранених та 51 зниклих безвісти. Десятки тисяч угорців було заарештовано, частину з них депортовано до СРСР [Мусатов, 2016, с. 26-27]. Сотні тисяч зуміли втекти на Захід. І. Надь, після захоплення Будапешта радянськими військами, сховався в югославському посольстві. Я. Кадар особисто пообіцяв, що йому нададуть змогу виїхати на Захід. Проте насправді І. Надю дозволили виїхати лише до Румунії, де його було заарештовано, повернуто до Угорщини і в 1958 р. страчено. Кардинал Й. Міндсенті знайшов притулок в американському посольстві в Будапешті і перебував там аж до 1971 р., поки не отримав можливість виїхати до Відня [Szokolczai, 2010, old. 21].

Виступаючи на радіо у ті буремні дні, Я. Кадар охарактеризував жовтневі події як повстання не проти народної влади, а проти політики М. Ракоші. Він обіцяв усунути помилки попереднього керівництва і після наведення порядку розпочати переговори про виведення радянських військ з Угорщини, вважаючи, що тільки так можна забезпечити незалежність і суверенітет країни [Байков, 2016, с.78]. Через декілька років Я. Кадар визнав, що події 1956 р. були національною та особистою трагедією для мільйонів угорців. У 1962 р. він амністував усіх «контрреволюціонерів», крім кардинала Й. Міндсенті [Rajner, 2010, old. 28]. На протипагу улюбленому гаслу М. Ракоші: «Хто не з нами – той проти нас», Я. Кадар висунув своє: «Хто не проти нас – той з нами», «Хто не заважає нам – той допомагає» [Байков, 2016, с. 123]. Він зробив усе можливе, щоб досягти в країні широкого громадського консенсусу. З 1968 р. запровадив в Угорщині новий економічний механізм, який передбачав практичну відмову від централізованого планування, і покладав обов'язок складати плани на самі підприємства. Внаслідок таких дій, угорська економіка найменше серед країн Центрально-Східної Європи постраждала від зрівнялівки в оплаті праці та дефіциту товарів і послуг [Rajner, 2010, old. 42-43]. Однак, з кінця 70-х років минулого століття в Угорщині знизилися темпи економічного зростання і життєвий рівень перестав підвищуватися [Памяти Яноша Кадара]. Кадарівська економічна система, що базувалася на державно-кооперативній власності, вичерпала свій потенціал. Стандарти життя в Угорщині були вищими, ніж в інших державах «соціалістичного табору», але незрівнянно нижчими, ніж у країнах Західної Європи. Не зважаючи на це, прірава, що відділяла угорське суспільство від справжньої демократії та розвинутої ринкової економіки, була менш глибока, ніж у сусідніх країнах Центральної Європи. Тому, демонтаж соціалізму в Угорщині наприкінці 80-х

років ХХ ст. відбувався без гострого протистояння у суспільстві.

У лютому 1972 р. під час зустрічі, Л.І. Брежнев відверто висловив Я. Кадару зауваження щодо економічної та соціальної політики. Торкнувся він і питання кадрової роботи, зокрема складу Політбюро ЦК УСРП. Проаналізувавши політичну ситуацію в країні, Я. Кадар у 1974-1975 рр. змінив керівництво партії та уряду, витримавши баланс між правими і лівими [Памяти Яноша Кадара].

Відзначимо, що Я. Кадар був головою уряду Угорщини до 1965 р. (з перервою у 1958-1961 рр.), до травня 1988 р. залишався незмінним першим (генеральним) секретарем ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії. З початку 1988 р. Я. Кадар думав про відставку. Москва також хотіла зміни керівництва Угорщини, оскільки її лідер не поділяв політики перебудови М. Горбачова [Мусатов, 2008]. Наприкінці життєвого шляху, лідер угорських комуністів став жертвою своїх товаришів по партії, які діяли за прямою вказівкою ЦК КПРС. «З часом в зеніті слави Я. Кадар став рабом власної політики стабільності. Це стосувалося кадрів, прихильності до людей, які багато років знаходилися навколо нього. Але важливішим було те, що «незмінний керівник» почав втрачати почуття реальності, втратив інтерес до оновлення політики. Втратив і політичну сміливість. Я. Кадар залишився один на вершині влади, а опонентів давно не було», – відзначає російський дослідник В. Соловейчик [Соловейчик].

Навесні 1989 р. ситуація в партії та країні змінилася, угорське суспільство рухалося до політичного плюралізму. У листі до ЦК у квітні 1989 р. Я. Кадар просив прояснити на суді ступінь його відповідальності за вироки І. Надю, але цього не було зроблено. На думку В. Мусатова, в Угорщині відсутні документи, які б доказували пряму причетність Я. Кадара до винесення смертного вироку бувшому прем'єр-міністру [Памяти Яноша Кадара], однак, можливо, він не доклав достатньо зусиль до зміни вищої міри покарання на більш м'який вирок. Формулювання щодо долі І. Надя у рішенні Президії ЦК КПРС було наступним: «Проявити твердість та великодушність» (лютий 1958 р.) [Волотов]. Те, що питання про долю І. Надя не було суто угорським, свідчить той факт, що воно обговорювалося вищим органом КПРС, проте без оформлення відповідного протоколу [Мусатов, 2016, с. 36].

У квітні 1989 р. керівництво УСРП, посилаючись на лікарські рекомендації, звільнило Я. Кадара від обов'язків голови партії і члена ЦК. Вже 8 травня 1989 р. він був усунутий з усіх партійних посад. Актом, що остаточно підірвав основи легітимності його правління і одночасно став символом завершення епохи «кадаризму», була багатотисячна маніфестація 16 червня 1989 р. за перепоховання І. Надя і трьох страчених разом з ним соратників. Помер Я. Кадар 6 липня 1989 р. в Будапешті на 78-му році життя, у той самий день, коли угорський суд формально реабілітував І. Надя [Стыкалин].

Висновки. Підсумовуючи, зауважу, що Я. Кадару в історії Угорщини, та й загалом в історії країн Центрально-Східної Європи, відводять важливу роль

– як позитивну, так і негативну. Загартований ще з дитячих та юнацьких літ, Я. Кадар стрімко і впевнено рухався на вершину своєї політичної кар'єри. Подолавши шлях від простого члена комуністичного осередку до незмінного керівника УСРП, він зробив великий внесок у розбудову своєї країни, підготувавши ґрунт до спокійної суспільно-політичної трансформації та економічних змін наприкінці 80-х років ХХ ст. Під час свого багатолітнього правління, Я. Кадар зумів згуртувати та консолідувати угорське суспільство, яке важко переживало трагічні події 1956 р., до яких він був безпосередньо причетний. Успішними були реформи

під його керівництвом в економічній та соціальній сферах. Серед когорти впливових угорських комуністичних лідерів, саме Я. Кадару вдалося перетворити радянську модель соціалізму в «соціалізм з людським обличчям», демократизувати авторитарну систему правління. Будучи інтернаціоналістом, вірним союзником СРСР, досвідченим партійним функціонером, він, насамперед, дбав про інтереси Угорщини, не боючись протиставляти себе тій системі управління, яка була визначена вищим радянським керівництвом для країн так званого «соціалістичного табору».

Список використаних джерел

- Cartledge, B., 2006. *The Will to Survive. A History of Hungary*, New Yourk, 486 p.
- Gough, R., 2006. *A Good Comarade Janos Kadar. Communism and Hungary*, London - New Yourk, 323 p.
- Gyurkó, L., 1982. *Arcképvázlat történelmi háttérrel*, Bp., 385 old.
- Huszár, T., 2003. *Kádár János politikai életrajza I-II*, Bp., 384 old.
- Kádár János bírái előtt. *Egyszer fent, egyszer lent. 1949-1955.*, 2001. *Párhuzamos Archivum*. Varga Laszló, Bp., 742 old.
- Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. November 7 – 1958. Január 25, 2009. *Magdolna Baráth*, Bp., 1248 old.
- Kiss M, S., Kádár. [online] Доступно: http://www.rubicon.hu/megrendelhető/termek_cikkek/m_kiss_sandor_kadar/1/1/0. (дата звернення: 07.04. 2019).
- Konrád, Gy., Budapest 1956. *Die ungarische Revolution*. [online] Доступно: <http://www.konradgyorgy.hu/muvek.php?id=13&e=87> (дата звернення: 07.04. 2019).
- Kornis, M., 2006. *Kádár János utolsó beszéde. Szabad előadás. Dokumentumregény*, Bp., 268 old.
- Rajner M, J., 2010. *A Kádár korszak. 1956-1989. Magyarország története*, 22, Romsics Ignác, Bp., 112 old.
- Révész, S., 1997. *Aczél és korunk*, Bp., 435 old.
- Sárközi, T., 2012. *Magyarország kormányzása 1978-2012*, Bp., 129 old.
- Simon, I., 2012. *Bal-kisértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia*, Bp., 234 old.
- Szakolczai, A., 2010. *Az 1956-os forradalom és szabadságharc, Magyarország története*, 21, Romsics Ignác, Bp., 112 old.
- Thatcher, M., 1993. *The Downing Street years*, London, 914 p.
- Байков, В., 2016. *1956. Венгрия глазами очевидца*, М., 152 с.
- Волотов, О., 2013. *Опыт венгерских реформ. К 100-летию со дня рождения Яноша Кадара*. [online] Доступно: <http://naukarus.com/opyt-vengerskih-reform-k-100-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-yanosha-kadara> (дата звернення: 22.05. 2019).
- Желицки, Б., 2000. *Общий кризис "реального социализма" и демократические преобразования в Венгрии*, *Вопросы истории*, №7, с. 53-71.
- Кіш, С., 1998. *Суспільно-політична трансформація в Угорщині. 1966-1990 рр.* Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Ужгород, 18 с.
- Мусатов, В., 2008. *Янош Кадар: политический путь*. [online] Доступно: <http://naukarus.com/yanosh-kadar-politicheskiy-put> (дата звернення: 07.04. 2019).
- Мусатов, В., 2016. *Янош Кадар: триумф и трагедия. Размышления российского дипломата, Россия и Венгрия на перекрестках европейской истории*, Выпуск 2, Ставрополь, с. 24-40
- Памяти Яноша. [online] Доступно: <http://www.kurier.hu/item/422-437-759-pamyati-yanosha-kadara> (дата звернення: 20.05. 2019).
- Підлущкий, О., Янош Кадар: творець «гуляш-соціалізму». [online] Доступно: https://dt.ua/SOCIETY/yanosh_kadar_tvorets_gulyash-sotsializmu.html/ (дата звернення: 07.04. 2019).
- Соловейчик, В., Янош Кадар: трагедия коммуниста. [online] Доступно: <https://www.sensusnovus.ru/analytics/2012/05/23/13583.html> (дата звернення: 25.04. 2019)
- Стыкалин, А., От Венгрии 1956-го к Венгрии 1989 года: метаморфозы исторической памяти нации. [online] Доступно: <http://magazines.russ.ru/nz/2009/6/st18-pr.html> (дата звернення: 25.04. 2019).
- Юнгер, М., 2018. *Антикоммунистична опозиція в Угорщині (1968-1990 рр.)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, К., 23 с.

References

- Cartledge, B., 2006. *The Will to Survive. A History of Hungary*, New Yourk, 486 p. (in English).
- Gough, R., 2006. *A Good Comarade János Kádár. Communism and Hungary*, London - New Yourk, 323 p. (in English).
- Gyurkó, L., 1982. *Arcképvázlat történelmi háttérrel* [Facial sketch with historical background], Bp., 385 old. (in Hungarian).
- Huszár, T., 2003. *Kádár János politikai életrajza I-II* [János Kádár's political biography I-II], Bp., 384 old. (in Hungarian).
- Kádár János bírái előtt. *Egyszer fent, egyszer lent. 1949-1955.* 2001. *Párhuzamos Archivum*. Varga Laszló, Bp., 742 old. (Before Kádár János's bureaus. Once above, once down. 1949-1955). (in Hungarian).
- Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. November 7 – 1958. Január 25, 2009. *Magdolna Baráth*, Bp., 1248 old. (Protocols of János Kádár's first government 1956. November 7 – 1958. Januar 25). (in Hungarian).
- Kiss M, S., Kádár [Kádár]. [online] Dostupno: http://www.rubicon.hu/megrendelhető/termek_cikkek/m_kiss_sandor_kadar/1/1/0. (data zvernennya: 07.04. 2019). (in Hungarian).
- Konrád, Gy., Budapest 1956. *Die ungarische Revolution* [The Hungarian revolution]. [online] Dostupno: <http://www.konradgyorgy.hu/muvek.php?id=13&e=87> (data zvernennya: 07.04. 2019). (in Germany).

- Kornis, M., 2006. Kádár János utolsó beszéde. Szabad előadás. Dokumentumregény [Late speech by János Kádár. Free performance. Fiction document], Bp., 268 old. (in Hungarian).
- Rajner M, J., 2010. A Kádár korszak. 1956-1989 [The Kádár era. 1956-1989], *Magyarország története*, 22, Romsics Ignác, Bp., 112 old. (in Hungarian).
- Révész, S., 1997. Aczél és korunk [Aczel and our time], Bp., 435 old. (in Hungarian).
- Sárközi, T., 2012. Magyarország kormányzása 1978-2012 [Governance of Hungary kormányzása 1978-2012], Bp., 129 old. (in Hungarian).
- Simon, I., 2012. Bal-kisértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia [Left-temptation. The Kádár Foreign Policy and Western Social Democracy], Bp., 234 old. (in Hungarian).
- Szakolczai, A., 2010. Az 1956-os forradalom és szabadságharc [The 1956 Revolution and War of Independence], *Magyarország története*, 21, Romsics Ignác, Bp., 112 old. (in Hungarian).
- Thatcher, M., 1993. The Downing Street years, London, 914 p. (in English).
- Bajkov, V., 2016. 1956. Vengrija glazami ochevidca [Hungary through the eyes of an eyewitness], M., 152 s. (in Russian).
- Volotov, O., 2013. Opyt vengerskih reform. K 100-letiju so dnja rozhdenija Janosha Kadara [The experience of the Hungarian reforms. To the 100th anniversary of the birth of Janos Kadar]. [online] Dostupno: <http://naukarus.com/opyt-vengerskih-reform-k-100-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-yanosha-kadara>. (data zvernennja: 22.05. 2019) (in Russian).
- Zhelicki, B., 2000. Obshhij krizis "real'nogo socializma" i demokraticheskie preobrazovanija v Vengrii [General crisis of "real socialism" and democratic transformations in Hungary], *Voprosy istorii*, №7, s. 53-71. (in Russian).
- Kish, Ye., 1998. Suspil'no-politychna transformaciya v Ugorshhy'ni. 1966-1990 rr. [Sustainably-political transformation in Hungary. 1966-1990 pp.] Avtoreferat dy'sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandydata istorychny'x nauk, Uzhgorod, 18 s. (in Ukrainian).
- Musatov, V., 2008. Janosh Kadar: politicheskij put' [Janos Kadar: the political path]. [online] Dostupno: <http://naukarus.com/yanosh-kadar-politicheskij-put>. (data zvernennja: 07.04. 2019). (in Russian).
- Musatov, V., 2016. Janosh Kadar: triumf i tragedija. Razmyshlenija rossijskogo diplomata [Janosh Kadar: Triumph and Tragedy. Reflections of a Russian diplomat], *Rossija i Vengrija na perekrestkah evropejskoj istorii*, Vypusk 2, Stavropol', s. 24-40. (in Russian).
- Pamjati Janosha Kadara [In memory of Janos Kadar]. [online] Dostupno: <http://www.kurier.hu/item/422-437-759-pamyati-yanosha-kadara> (data zvernennja: 25.04. 2019). (in Russian).
- Pidlucz'kyj, O., Yanosh Kadar: tvorecz' «gulyash-socializmu» [Janos Kadar: the creator of "goulash socialism"]. [online] Dostupno: https://dt.ua/SOCIETY/yanosh_kadar_tvorets_gulyash-sotsializmu.html/ (data zvernennja: 07.04. 2019). (in Ukrainian).
- Solovejchik, V., Janosh Kadar: tragedija kommunista [Janos Kadar: the tragedy of the communist]. [online] Dostupno: <https://www.sensusnovus.ru/analytics/2012/05/23/13583.html> (data zvernennja: 25.04. 2019). (in Russian).
- Stykalin, A., Ot Vengrii 1956-go k Vengrii 1989 goda: metamorfozy istoricheskoy pamjati nacii [From Hungary 1956 to Hungary 1989: The Metamorphosis of the Nation's Historical Memory]. [online] Dostupno: <http://magazines.russ.ru/nz/2009/6/st18-pr.html> (data zvernennja: 16.04. 2019). (in Russian).
- Yunger, M., 2018. Antykomunistychna opozyciya v Ugorshhy'ni (1968-1990 rr.) [Anti-communist opposition in Hungary (1968-1990 pp.)] Avtoreferat dy'sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandydata istorychny'x nauk, K., 23 s. (in Ukrainian).

SUMMARY

JÁNOS KÁDÁR AS A POLITICAL FIGURE OF HUNGARY

Ivanna Skyba

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Modern Ukrainian History and Foreign Countries
SHEE «Uzhhorod National University»

The article aims to characterize briefly the political activity of one of the most authoritative heads of Hungary - János Kádár (1956-1988). Based on the analysis of the main scientific publications we would like to demonstrate that he was one of the most charismatic statesmen of the countries in "the socialist camp". His early childhood and youth years were tough. Definitely these dramatic life motives tempered János Kádár and allowed him to move dynamically and confidently to the top of political career. Having come to the power by means of the Soviet soldiers in 1956, he effectively governed Hungary till 1988. By May, 1988 he had been the eternal First (General) Secretary of the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party. Implementation of the Soviet model socialism in the Hungarian People's Republic in the 1960-1980ies differed from similar attempts in other member countries of the Warsaw Treaty Organization. It occurred due to the fact that the legitimization of the regime of János Kádár was performed by consolidation policy, which purpose was to depoliticize the Hungarian society and to ensure rather high living standard in the country. Progress of Hungary in the 60-70ies of the 20th century was connected with the name of this politician, who stood out from other heads of the socialist countries by his personality and attention to people. Thanks to his efforts, socialism in the Hungarian changed from the state-run type into "socialism with a human face". The governing system turned from totalitarian into authoritative one with elements of democracy. Thanks to his activities János Kádár became popular among the Hungarian people and he is in the list of the three most noticeable leaders of Hungary (after the kings Saint Stephen and Matthias).

Keywords: Hungarian People's Republic, János Kádár, policy of consolidation, "socialist camp", "soft dictatorship", Hungarian Socialist Workers' Party.

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ (ТОВАРИСТВО ІСУСА) У ВОЛОДІННЯХ ОКАТОЛИЧЕНИХ АРИСТОКРАТІВ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УГОРЩИНИ У XVII СТ.

Ферков Оксана Василівна

кандидат історичних наук, доцент; докторант, доцент кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: oksanaferkov@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-8546-401X>

У запропонованій статті автор прагне показати особливості місіонерської діяльності єзуїтів у північно-східних комітатах ранньомодерної Угорщини, зокрема у домініях Другетів, Естергазі та Ракоці. Після Тридентського собору (1545–1563) важливим засобом католицької реставрації стала місіонерська діяльність як старих так і нових католицьких орденів. Найбільш успішну місіонерську діяльність в Угорщині серед усіх католицьких релігійних орденів проводили отці Товариства Ісуса. Їхня поява в Угорщині дала новий, свіжий поштовх складному процесу католицького оновлення. Особливістю діяльності єзуїтів було і те, що користувалися матеріальною і моральною підтримкою шляхтичів, отримували від них значні фундації. Серед перших місій Товариства Ісуса в Угорщині були саме ті, що діяли на території північно-східних комітатів у домініях місцевих магнатів-католиків – Другетів, Естергазі, Ракоці. Діяльність єзуїтів на теренах Угорщини бере початок з другої половини XVI ст. і триває аж до ліквідації ордену у 1773 р. Місіонерство єзуїтів найпомітніші успіхи демонструвала у середині XVII ст., коли завдяки матеріальній підтримці землевласників-конвертитів їм вдалося закріпитися у північно-східних комітатах Угорщини, у фронтірній зоні між західним і східним християнством. Перебуваючи у місіях у північно-східних комітатах, єзуїти (так само як місіонери інших католицьких орденів) постійно контактували з православним населенням. Бачимо їх при дворах вищої аристократії (Другети, Естергазі), у маєтках середньої шляхти, середовищі містян і селянства. Тобто майже на всіх рівнях можливої релігійно-агітаційної роботи. Поряд з резиденціями і колегіумами (Кошице, Пряшів, Шарошпоток, Гуменне, Ужгород тощо) єзуїти мали десяток тимчасових місій (Кошице, Мукачево, Пацін, Парно, Серенч, Кішварда, Ченгер, Сатмар тощо) у домініях католицьких панів. Автор із впевненістю говорить, про те, що саме єзуїти дали поштовх повільному темпу католицького відродження. Окрім місіонерських завдань єзуїтські колегіуми виконували важливу роль впливу на освітньо-культурний розвиток регіону.

Ключові слова: Товариство Ісуса, єзуїти, католицька реставрація, місіонерство, ранньомодерна Угорщина, Другети, Ракоці.

Постановка проблеми. Після Тридентського собору (1545–1563) важливим засобом католицької реставрації стали новітні місії (місіонерська робота) як старих так і нових католицьких орденів. Католицька реставрація в Угорщині дещо відрізнялася від західноєвропейського процесу. Найбільш успішну місіонерську діяльність серед усіх католицьких релігійних орденів проводили отці Товариства Ісуса, саме їхня поява в Угорщині дала свіжий поштовх складному процесу католицького оновлення. Особливістю діяльності єзуїтів було і те, що користувалися матеріальною і моральною підтримкою шляхтичів-конвертитів¹, отримували від них значні фундації. Серед перших єзуїтських місій в Угорщині були саме ті, що діяли на території північно-східних комітатів у домініях

місцевих магнатів-католиків – Другетів, Естергазі, Ракоці².

Історіографія. Історія та діяльність єзуїтів впродовж століть була об'єктом гострих дискусій. Автори зазвичай, гостро критикували єзуїтів та їхню діяльність, стратегію і тактику місіонерства тощо. Радянська історіографія діяльність осередків Товариства Ісуса змальовувала темними фарбами, єзуїтів практично звинувачували їх у конфесійному протистоянні раннього нового часу. Таке ставлення присутнє в працях окремих дослідників пострадянської української історіографії. Наприкінці 1980 – початку 1990 рр. побачили світ праці з історії церкви, де є зауваження про діяльність єзуїтів (Плохий, 1989; Ульяновський, 1994). На сьогоднішній день вітчизняні історики тільки відкривають сторінки історії єзуїтів на українських землях без міфів і спотворень. На жаль, це не можна сказати про історію єзуїтських закладів та діяльність єзуїтів на теренах сучасного Закарпаття. Українські історики не часто

¹ В історичному розумінні релігійна конверсія ранньомодерної доби була компонентом складного процесу контрреформації / рекатолїзації, який охопив імперію Габсбургів та інші країни Європи.

© Ферков О. В.

² Маємо на увазі володіння Пала Ракоці, який на відміну від своїх старших братів став католиком.

«заглядають» за Карпатські гори, а місцеві крайові дослідники обирають об'єктом дослідження більш зручні теми. Як відзначив Л. Тимошенко «для сучасної історіографії притаманне цілковите ігнорування єзуїтської тематики» [Тимошенко, 2004, с. 82].

Попри таку загальну ситуацію українська історична наука останніх кількох років поповнилася низкою досліджень про історію єзуїтів [Див. про це: Ферков, 2016, с. 45-54].

Дослідницька увага вітчизняних вчених зупиняється на лінії Карпатських гір. Окрім короткої згадки про існування єзуїтського колегіуму в Гуменному, перенесеного до Ужгорода, не має інформації про діяльність єзуїтів у XVII–XVIII ст. на території сучасного Закарпаття та суміжних земель. Це не дивно коли бачимо, що крайова історіографія також ігнорувала цю тему. Хоча передумови для вивчення теми були ще наприкінці XIX – початку XX ст. На передодні та в рік відзначення 300річчя заснування колегіуму в Гуменному побачило світ кілька невеликих за об'ємом статей і одне ґрунтовне дослідження про історію закладу [Barna, 1883, 3-15. old.; Doby, 1898, 319-321. old., 354-356. old.; Dudás, 1909, 3-32. old., Blanár, 1913].

У наступні півстоліття тема єзуїтів не опинялася у фокусі уваги стати істориків. І тільки в останні роки XX – початку XXI ст. окремі епізоди історії єзуїтського колегіуму та королівської католицької гімназії Ужгорода були висвітлені у коротких статтях і повідомленнях місцевих авторів [Ужгородська гімназія, 2001; Vujdosó, 2011, 71-81. old.; Fedines, 1996, 34-35. old.; Ферков, 2014; Химинець та ін., 2009].

Попри байдужість вітчизняних, у тому числі закарпатських авторів, історія діяльності єзуїтів у ранньомодерну добу стала предметом прискіпливої уваги зарубіжних дослідників. Були опрацьовані архівні матеріали, які прямо чи опосередковано стосуються історії Товариства Ісуса. Варті уваги фахові дослідження таких вчених як Лукач Л. [Lukács, 1987-1988; Lukács, Molnár, 1997; Lukács, Molnár, 1997 a, 355-399. old.], Молнар А. [Molnár, 2009; Molnár, 2009 a, 79-93. old.], Мейсарош К. [Mészáros, 2004], Борбель З. [Borbély, 2013, 370-388. old.; Borbély, 2015, 411-422. old.], Вершев Т. [Véghső, 2014, 214-225. old.], Немеш Я. [Nemes, 2007, 139-159. s.], Ленчіш С. [Lenčíš, 2003; Lenčíš, 2009] тощо, у яких порушуються питання діяльності єзуїтів у північно-східному регіоні Угорщини в контексті політичних та конфесійних процесів.

Можемо констатувати, що історія угорських осередків Товариства Ісуса та роль єзуїтів у процесі католицького відродження Північно-Східної Угорщини приховує чимало нез'ясованих нюансів і потребує дальшого ґрунтового дослідження. Чекають на опрацювання десятка архівних справ: щорічні звіти єзуїтських осередків, історії та щоденники єзуїтських резиденцій, зокрема ужгородського колегіуму (*Historia Gymnas. Ungvariensis...*[JTMRL, D.38. JTMRL, I, 1. *Historia Collegii Homonna-Ungvariensis Soc. Jesu ad anno 1700 – 1773, 1783*], *Diarium Collegii Ungvariensis S. J.*

[ELTE EKK, AB 126. *Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1694 die 3 Aprilis – ab annum 1723 Novembris*; AB 127. *Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1734 – ab annum 1746*; AB 128. *Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1748 Novembris*; AB 129. *Diarium Collegii Ungvariensis S. J. Anno 1761 – ab annum 1772*].

Постановка завдання. У запропонованій статті спробуємо показати особливості діяльності єзуїтів у північно-східних комітатах, зокрема у домініях Другетів, Естергазі та Ракоці, виявити конфлікти і взаємовпливи між місіонерами і населенням та патронами-шляхтичами.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XVI – на початку XVII ст. у жвавий процес контрреформації майже по усій Європі активно включилися єзуїти. Товариство Ісуса (або *Compania de Jesu*) виникло у 1534 р. [Лозинский, 1986], а в 1540 р. отримало папське підтвердження (*Regiminis militatis ecclesiasiae*).

Єзуїти не обмежувалися боротьбою за повернення позицій католицизму та наверненням еретиків до істинної віри в європейських країнах. Не менш важливе значення надавали місіонерству у віддалених частинах світу (Індія) у середовищі поганців (язичників тощо).

Перших отців-єзуїтів до покороної Реформацією Угорщини запросив у 1561 р. [Gyenis, 1941] естергомський архієпископ Міклош Олаг (1493–1568). Майже через два десятиліття на території Трансільванського князівства єзуїтів поселив князь (а згодом польський король) Іштван Баторі (Стефан Баторій, 1533–1586) [Biró, 1945, 2. old.; Veress, 1906, 169-193, 249-263, 319-320, 342-386. old.]¹. Після смерті Баторі трансільванські протестантські стани (в Трансільванії практично не було католицьких вельмож і шляхти – автор) вигнали єзуїтів. І хоча за князя Жігмонда Баторі у 1585 році кілька монахів повернулося до Клужа, єзуїтам не вдалося вписатися у систему чотирьох визнаних конфесій Трансільванії [Balázs, 2002, 51-73. old.], і в 1602 році надовго залишили князівство.

Так починається місіонерська діяльність ордену єзуїтів на території роз'єднаної Угорщини. Із впевненістю можна говорити, що саме єзуїти були тими хто забезпечили розмах католицькому відродженню (= контрреформації – автор) XVII століття. Єзуїтські монастирі, місійнні осередки, колегіуми XVI–XVIII ст. значно вплинули на духовне життя, розвиток освіти і культури підгабсбурзької королівської Угорщини. Станом на 1600 рік у Клужському та Алба-Юліанському колегіумах в Трансільванії, в Шельському колегіумі та Туроцькому монастирі і Дароцькій місії у Верхній Угорщині служило 27 отця єзуїта, 13 членів ордену, які ще не завершили навчання (новіціати), 17 фратерів, тобто разом 57 єзуїта [V.Bangett, 2002, 121. old.]. Це був початок. На момент ліквідації ордену на території Угорщини Товариство Ісуса мало 15 колегіумів, 19

¹ У місті Клуж (Коложвар) закладено монастир (домус), у 1581 р. відкрито колегіум, який за задумом князя мав перерости в академію

монастирів, 10 місійних центрів, у яких діяли 823 єзуїта.

Отже, на межі XVI–XVII століття саме коли католицька церква робить чергову спробу зупинити протестантизм на теренах північних та північно-східних комітатів Угорського королівства отці Товариства Ісуса (єзуїти) створюють свої місіонерські центри, частина яких трансформувалася у резиденції та колегіуми¹.

Місіонерська ідея Товариства Ісуса та релігійна політика Габсбурзької держави визначали стратегію єзуїтів – у володіннях аристократів і часто за їхньої матеріальної підтримки створювали місіонерські осередки: резиденції, колегіуми, школи, нечисленні місії. Для усіх новоутворень була єдина ціль – повернути до лона Католицької Церкви якнайбільше «загублених» душ. Аристократи надавали фундації, що забезпечувало тривале і майже безперешкодне функціонування єзуїтських місій та колегіумів.

У 1580-х рр. генералом Товариства Ісуса став Клаудіо Аквавів (1543–1615). З його діяльністю пов'язане поживлення внутрішніх місій (європейських). У цей час успішно діяли перші осередки єзуїтів в Угорщині², розпочинається активна діяльність отця-єзуїта Шандора Добокаї.

На початку XVII ст., після ліквідації Шалського осередку Товариства Ісуса, єзуїти обирають дещо іншу тактику роботи: оселяються у домініях католицьких шляхтичів. Місіонерську діяльність поєднували із пасторацією, тобто виконували священницьку роботу у ближчих до місії селах.

Цікавий факт, що саме із початком активної діяльності єзуїтів в Угорщині починається процес окатоличення аристократів протестантського віросповідання [Borbély, 2015, 411-422. old.]. Наприкінці XVI – початку XVII ст. до лона Католицької Церкви прибули Балінт Балашша, Ференц Форгач, Петер Пазмань та найбагатший і найвпливовіший магнат Північно-Східної Угорщини – Дьордь III Другет Гуменянський [Ферков, 2016, с.125-135; Borbély, 2013, 370-388. old.].

Історична традиція релігійну конверсію понад тридцяти угорських аристократів у перші десятиріччя XVII ст. пов'язує з особистим впливом кардинала Петера Пазманя [Ogy, Szabó, 1983, 45. old.; Péter, 2009].

У роки антигабсбурзького руху Іштвана Бочкаї (1604–1606) Дьордь Другет³ підтримував тісні контакти з єзуїтами, зокрема Шандором Добокаї⁴ і

розмірковував про поселення єзуїтів у своїх домініях. Вже у 1608 році в Гумennomу було кілька єзуїтів. Ймовірно це ті отці, яким довелося втікати із Клужа, але спочатку вони не надовго затрималися у Зборові, де володарював католик Пал Ракоці⁵ [Szabó, 1986, 346. old.]. З джерел відомо, що тут перебував отець Балінт Ладо. Єзуїтська місія привернула увагу нечисленних католицьких громад сусідніх комітатів. Невдовзі отці-єзуїти вже жваво відвідували села у володіннях Другета, проводили обряди, літургію [Jezuita Okmánytár, 1995, 578-579. old.]

Коли граф Другет остаточно наважився прийняти єзуїтів у своїх домініях надіслав лист-прохання керівнику австрійської провінції Товариства Ісуса патеру Альфонзу Карілі та колишньому ректору клужського колегіуму патеру Яношу Аргенті, щоб направили до нього в Гуменне кількох патерів-місіонерів [Velics, 1913, 11. old.]. Так у 1608 році патери Янош Сентдюрді, Міхай Бешко, Янош Севлюші (як помічний священник, погодився на керівництво школою) перебралися із Зборова до Гуменного. Восени 1612 року гуменянська місія поповнилася ще двома патерами – Ференцом Ловас і Матяшем Семці. У 1609–1612 рр. у Гумennomу активну місіонерську діяльність проводив один з найвідоміших єзуїтів доби Шандор Добокаї [Molnár, 2009, 80. old.]. У рік його прибуття до прикордонного містечка місія переросла в резиденцію. У 1614–1615 рр. налагодилося навчання в колегіумі (припускаємо, що шкільне навчання могло бути ще до цього, адже джерела вказують на керівника школи у 1608 р., а в листопаді 1613 р. почалося навчання одного класу колегіуму – автор) [Lukács, Molnár, 2009, 111. old.]. Фундаційний документ про відкриття колегіуму і забезпечення матеріальної підтримки патерів і учнів з боку графа Другета та його нащадків створено тільки 2 липня 1615 року [MNL OL E152 Registrata, Collegium Ungvariense, fasc. 14., fol 9]⁶.

Крім графа-засновника гуменянський єзуїтський колегіум щедро підтримували католицькі землевласники регіону: Міклош Естергазі, Борбала Телегді, Ференц Алагі та інші.

Так, володар Мукачева Міклош Естергазі⁷ та його дружина Оршоля Дершффі зобов'язалися із прибутків Мукачівської домінії щорічно передавати колегіуму 100 угорських форинтів, 5 бочок вина, 50 коблів найкращої пшениці та 5 вгодованих свиней. Ференц Алагі передав гуменянським єзуїтам один зі своїх виноградників.

Пожертви і дарунки шляхтичів були не єдиним джерелом прибутків єзуїтів. Відомо, що

¹ Єзуїтська колегія/колегіум – форма організації громади ордену єзуїтів (наступної після місії та резиденції), орденського дому, при якому, з огляду на матеріальне і кадрове забезпечення (щонайменше 6–8 осіб), могла бути відкрита школа для учнів з-поза ордену (див: (Енциклопедія Львова, 2007, С.283).

² Kľáštor pod Znievom та Šaľa, сучасна Словаччина

³ Не слід його плутати із двоюрідним братом Валентином Другетом, який був послідовник протестантом і прихильником політики Іштвана Бочкаї.

⁴ Один з визначних осіб католицького відродження початку XVII ст., соратник Пазманя. Під час першого гуменянського перебування налагодив тісні контакти з графом Другетом (Molnár, 2009, 79-95. old.; Borbély, 2013, 370-388. old.).

⁵ Під тиском мачухи Борбали Телегді прийняв католицизм у дитячому віці після смерті батька послідовного протестанта Жігмонда Ракоці. Старші брати залишилися бути кальвіністами.

⁶ З грамоти була створена копія 9 вересня 1620 р., відправлена до Риму. Цю копію опублікував у 1882 р. опублікував Фрідеріх Вайсер (Weiser, 1882, 142-147. old) та Одон Бланар (Blanár, 1913, 22-25. Old.). Про пригодницьку історію фундаційного документа пишуть: Lukács, Molnár, 2009, 112. old.

⁷ У майбутньому це буде найвпливовіша у політичному і майновому контексті аристократична сім'я Угорщини

Шандор Добокаї у 1617–1618 рр. купив кілька наділів орної землі та луків в околицях Гуменного та Кам'яниці [MNL OL E 152, Regestrata, Collegium Ungvariense, fasc. 4, fol.123, fasc. 9, fol 33r.].

Отже, як вже вказувалося керівництво ордену вбачало велику роль саме у гуменянському колегіумі і місії у навколишніх поселеннях для зрушення справи окатоличення протестантів та «інших еретиків». Місіонерська робота не була єдиною формою діяльності отців-єзуїтів. Патери погоджувалися і на пасторальну роботу у тих селах, де не було католицьких священників. Однак головною формою діяльності залишалося навчання і виховання молоді [Lukács, Molnár Antal, 2009, 111. old.]¹.

Перші успіхи єзуїти досягли саме в Гуменному, адже у 1612 році усе населення² містечка прийняло католицизм.

Щороку в гуменянському колегіумі навчалось більше ста учнів, переважно діти шляхти та городян різного віросповідання. За гуменянський період історії єзуїтського колегіуму змінилося п'ять ректорів: Добокаї Шандор (1613-1619), Ладо Балінт (1612-1615), Форро Гергель (1636-1638), Ясберені Томаш (1638-1640) та Добронокі Дьордь (1640-1644) [Blanár, 1913, 87-90. old.; Химинець, Басараб, 2013, с.73].

Напередодні розпуску гуменянського колегіуму через наступ війська трансільванського князя Габора Бетлена (1619 р.) у навчальному процесі були задіяні 6 вчителів-єзуїтів. Відомостей про кількість учнів не має. Можемо припускати, що заклад був популярним серед місцевої шляхти і містян. Авторитет єзуїтів «спрацював» і в тому, що в 1615 р. 15 учнів закладу обрали для себе священницьку кар'єру [Molnár Antal, 2009, 112. old.]

Так, переглядаючи щорічні звіти резиденції пересвідчуємося, що вже у Гуменному успішно діяла Конгрегація Діви Марії [Blanár, 1913, 46. old.]³. Створювалися такі об'єднання з метою популяризації серед молоді культу Діви Марії і для виховання набожності, моральності та засад християнської поведінки. Маріанські содаліції успішно функціонували в колегіумі і після перенесення його до Ужгорода (1646).

¹ Обставини відкриття і перші роки існування колегіуму див також: Lukács, Molnár, 1997a, 355-399 old.

² Скільки людей були повернуті до католицизму точно не відомо, але можна приблизно підрахувати, знаючи, що в Гуменному Другети володіли бл. сотнею йобадських і желярських наділів. За дуже сміливими підрахунками населення могло становити чоловік 500–600 (Dobu, 1898, 31.old.).

³ В Угорщині дуже сильним був культ Діви Марії. У ранньомодерну добу при навчальних закладах, особливо єзуїтських, створювалися світські об'єднання, які переслідували ідеологічно-виховну ціль. За свідченням джерел в Гуменному вже у 1615 році існувала Конгрегація, створена за ініціативи патера Шандора Добокаї. На чолі товариства були світські особи. Першим керівником (ректором) Конгрегації Діви Марії в Гуменному був граф Дьордь Другет, другим – Янош Другет. Про це та інші особливості діяльності Конгрегації див: Mohl, 1898; Knapp, Tüskés, 1992, 8-36. old.

Зважаючи на постійну небезпеку, що перешкождала нормальному функціонуванню колегіуму, Ян Другет у 1636 році, виконуючи волю батька, вирішив перенести заклад до Ужгорода⁴. Це своє бажання оформив у грамоті 31 липня 1640 р. [Blanár, 1913, 109. old.]. Через різні обставини отців-єзуїти перебралися у нову будівлю колегіуму тільки у 1646 р.

Після перенесення колегіуму до Ужгорода в Гуменному резиденція продовжувала працювати і залишалося тут до двох десятків єзуїтів, які проводили активну пасторацію в навколишніх 9-10 селах. Через відсутність достатньої кількості священників могли допомагати у пасторації в інших округах.

Практично одночасно зі створенням резиденції в Гуменному єзуїти закріпилися в іншому містечку Другетів – Ужгороді. Тут єзуїти також провели успішну роботу з навернення до католицизму. Точних даних про кількість окатоличених немає, втім відомо, що 1615 р. забрали від реформатів їхню церкву. В місті постійно перебувало до шести отців-єзуїтів, які відвідували навколишні села, мали дві постійні місії – в Горянах та Середньому. Повну картину розмаху місійної роботи єзуїтів можна буде змалювати тільки після повного опрацювання доступних джерел, які виявлені у фондах Угорського державного архіву, архіві Угорської провінції Ордену єзуїтів тощо.

Одночасно із гуменянською та унгарською (=ужгородською) місіями діяли бл. десяти місійних пунктів, серед них в Кошице, Мукачеві, Паціні, Парні, Зборові (Маковиці), Серенчі, Кішварді, Ченгері, Сатмарі тощо [Velics, 1913, 69. old.]. Вони не були постійними, єзуїти навідувалися до цих міст періодично.

Місія в Кошицях діяла майже без перервно, незважаючи на військові акції (наприклад через похід військ трансільванського князя Габора Бетлена 1619 р. гуменянські єзуїти втекли до Польщі).

При дворі Міклоша Есрегезі в Мукачеві також були єзуїти. Граф навіть збудував каплицю в замку ще до прибуття патерів. У 1615–1617 рр. тут перебував патер Пал Ференцффі, а з кінця 1618 р. – патер Янош Сентдьорді [Lukács, Molnár, 2009, 112. old.].

Таким чином, завдяки наполегливій різнобічній місіонерській діяльності єзуїтів у північно-східній околиці Угорського королівства у першій половині

⁴ Існує припущення, що серед причин перенесення колегіуму з Гуменного до Ужгорода було і те, що проживання угорських учнів у не дуже «люб'язному» русинсько-словацькому середовищі спричиняло деякі «незручності». Ужгород хоч і не відрізнявся особливою красою і охайністю був зручнішим для колегіуму і проживання учнів. Варто знати, що в Гуменному учні проживали у квартирах мешканців містечка, а в Ужгороді вже передбачався спеціальний «гуртожиток» – конвіктум. Грамоту-дозвіл про організацію колегіуму в Ужгороді генерал ордену єзуїтів Муціо Вітеллескі (1615–1645) видав 19 жовтня 1636 року. Оригінал знаходиться в фондах Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО). Ф.151. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії., оп. 25, од.зб. 50.

XVII ст. католицьке оновлення досягло перших реальних успіхів¹. Попри різні засоби окатоличення найбільш ефективним була школа.

Перебуваючи у місіях у північно-східних комітатах єзуїти (так само як місіонери інших католицьких орденів) постійно контактували з православним населенням. Бачимо їх при дворах вищої аристократії (Другети, Естергазі), у маєтках середньої шляхти, середовищі містян і селянства. Тобто майже на всіх рівнях можливої релігійно-агітаційної роботи [Véghseő, 2014, 214. old.]. Дьордь Другет вже у перші десятиліття XVII ст. розглядав можливість окатоличення своїх православних підданих (Borbély, 2015, 385. old.), хоча він тут скористався не «послугами» єзуїтів-місіонерів, а запросив до своїх володінь перемишльського єпископа Атанасія Крупецького для укладення унії, що закінчилося для владики доволі сумно. Дьордь Другет мав незначні володіння у Речі Посполитій [див про це: Ферков, 2016 а, с. 125-134] і бачив реальні наслідки Берестейської унії. У 1613 році встановив контакти із римо-католицьким єпископом Перемишля Січинським, який порекомендував тамтешнього унійного єпископа Атанасія Крупецького для підготовки унії на угорських володіннях графа Другета [Véghseő, 2011, 30. old.]. Єпископ Крупецький прибув до Угорщини восени 1613 року. За кілька місяців йому вдалося переконати близько 50 русинських священників. Владика мав намір проголосити унію під час освячення нової церкви, спорудженої графом Другетом у Краснобродському монастирі. Зібралось близько 13 тисяч паломників [Pirigyí, 1997, 15-16. old., Pirigyí, 1990, 81-82. old., Botlik, 2010, 10. old.]. Але противникам унії вдалося так підбурити невідготовлений люд, що розлючена юрба накинулася на владика та його помічників. Становище врятувала тільки графська гвардія, що вчасно туди прибула.

Єзуїти були присутні і при укладенні унії православного духовництва з католицькою церквою в Ужгороді 1646 р. На ці роки припадає початок переселення єзуїтів з Гуменного до Ужгорода (фахова література дає різну дату перенесення колегіуму, ймовірно тому, що відбувалося це не одночасно, а поступово і завершилося саме у рік укладення ужгородської унії – автор). Втім, відомо, що вже у 1640–1641 рр. (тобто на початку будівництва єзуїтського колегіуму) в Ужгороді поряд з єзуїтською виникла місія василіан, яка також активно включилася в унійний процес.

Керівником єзуїтського колегіуму у цей час був Дьордь Добронокі (1588–1649). Цікаво, що документ про укладення унії від 1652 року не згадує ім'я Добронокі, в цей рік він був ректором Трнавського університету [Dobronoki; Velics, 1914, 44. old.; Mészáros, 2004]. Втім зустрічається ім'я наступного ректора – Томаша Ясберені, як помічника егерського єпископа Бенедика Кішді [Véghseő, 2014, 216. old.].

З середини 1650-х рр. джерела неодноразово фіксують патерів єзуїтів в Ужгороді та околицях. Збереглося частково їхнє листування. Тільки у гуменянській місії 1651 році перебувало двадцять єзуїтів. Більша частина була задіяна у шкільному процесі (адже із перенесенням колегіуму до Ужгорода школа продовжувала існувати – автор) та частково проводили пасторацію в навколишніх селах.

Задаємося запитанням – які були справжні масштаби місіонерської роботи єзуїтів, скільки осіб вдалося залучити до лона католицької церкви, яка частка з навернених була до того православними? Іштван Баан вважає, що за найсміливішими підрахунками з 1615 до кінця століття в угорській, гуменянській, мукачівській, кошицькій місіях навернуті до католицизму бл. 600 православних. Багато це чи не дуже? Звісно не багато! Адже на час укладення Ужгородської унії (1646 р.) на території Мукачівської єпархії нараховувалося приблизно 300-400 000 православних вірників. Але ж не забуваймо, що першочерговим завданням єзуїтів залишалося зупинення протестантизму. Їхня роль у окатоличенні православних і пришивдженні укладення унії була тільки опосередкованою.

У 1660-1670 рр. католицьке відродження набуває агресивних форм, особливо це спостерігається після придушення змови Вешшелені² [Pauler, 1876]. Єзуїти і надалі виконують важливу місіонерську роботу. Найбільш впливовим покровителем єзуїтів і в цілому католицького оновлення була княгиня Софія Баторі (1629-1680)³, яка після смерті чоловіка разом з п'ятнадцятирічним сином Ференцом I Ракоці⁴ повернулася на католицьке віросповідання (15 серпня 1661 р.) [Meszlényi, 1938-1939, 194. old.].

У середовищі дослідників не одноразово постає запитання – чим пояснити нетерпимість княгині Баторі до протестантів? І чи насправді нетерпимість була наслідком ідейних переконань (фанатичної віри), або ж в тих чи інших випадках, викликана суспільно-політичними настроями, політикою в цілому, або ж, як вважає більшість протестантських авторів, княгиня перебувала під впливом єзуїтського оточення?

Софія була представницею славетного роду Баторі. Її батько Андраш⁵ не був активним політиком. Вів поміркований спосіб життя, управляв великими маєтками. А ось дядько Софії – Габор був трансільванським князем (1608-1613) і жваво втручався у політичне життя Угорщини та й навіть Центрально-Східної Європи. Мати Софії – Анна Закревська – польська шляхтичка, виховувала доньку у дусі католицизму.

Хроніка Саларді [Szalárdi, 1662] засвідчує, що юна Софія була надзвичайно вродливою дівчиною. Від матері успадкувала глибоку релігійність, а від родичів

¹ Згідно загальним настановам керівництва ордену єзуїтів та вищого католицького духовництва єзуїти не полишали місіонерську роботу навіть після розгортання освітньо-виховного процесу колегіуму.

² Конспіративна змова угорських аристократів проти габсбурзького режиму та правителя Леопольда I.

³ Дружина Дьордя II Ракоці (князь Трансільванії, 1648–1657)

⁴ Обраний князем у 1652р., але не був узаконений на троні, 1666 р. став спадковим надзупаном Шароського комітату, учасник змови Вешшелені, помер у 1676 р. від поранення

⁵ Помер 1637 р.

Баторі – жвавість, непохитність переконань, наполегливість і нетерпимість до чужої думки. Ці риси проявилися вже після смерті чоловіка, коли Софія успішно управляла величезним володінням Ракоці та впливала на політичне і конфесійне життя регіону.

На час одруження Софії з молодим Дьордем II Ракоці їй було усього 14 (або 15) років, що не є незвичним для тих часів. Дівчат, особливо сиріт, намагалися видати заміж у віці 14-15 років. Нареченому було близько 22 років. І як фіксують джерела та зауважують сучасники був закоханий у Софію. Через цю «закоханість» батьки вимушені були погодитися із вибором сина і закрити очі на католицьку віру нареченої.

Сучасна історична наука дає інше пояснення цьому змішаному шлюбу. Із моменту вибору нареченої для сина і до самого одруження цей шлюб був результатом цілеспрямованої династичної політики старого князя, тобто Дьордя Ракоці, та його дружини Жужанни Лорантффі. Злилися дві найвпливовіші сім'ї – претенденти і суперники на Трансільванський трон. Одруживши сина на дівчині з сім'ї Баторі і досягнувши обрання його князем ще за свого життя, Дьордь I, так би мовити, позбавив усіх Баторі можливості посісти князівський престол. Відомим фактом є, що Дьордь (I) Ракоці прагнув створити абсолютистське князівство в Трансільванії, і звичайно, виношував думку про об'єднання з іншими угорськими землями тощо.

Отже, це одруження було частиною династичної політики старого князя. Втім була одна прикрийсть – наречена була католичкою. Як же мав поступити князь та його дружина, які були переконаними протестантами і усіляко підтримували церкву і віру. Про цю перепону говорить і Янош Саларді, сучасник і очевидець подій, у своїй Хроніці. Ймовірно під час заручин або ж і раніше під час попередніх домовленостей про шлюб мало постати питання про конверсію нареченої. Документів про це не має, але точно відомо, що на момент одруження Софія ще не прийняла протестантизм.

Софія Баторі перейшла у протестантське віросповідання, ймовірно, вже після церемонії вінчання. Її протестантизм був суто символічним. Єзуїт Імре Кіш у промові на похоронах княгині (1680) наголошував, що Софія Баторі ніколи не була справжньою протестанткою, свою віру, у якій народилася, змінила не через переконання, а тільки через одруження і заради сімейної політики [Kiss, 1680].

Вже після смерті свекра, коли трон Трансільванського князівства посів її чоловік, Дьордь (II) Ракоці, Софія поступово перетворила двір за своєю подобою, оточила себе придворними із відомих католицьких родин [Balogh, 2016, 43. old.]. Аж до смерті старої княгині Жужанни Лорантффі та Дьордя (II) Ракоці княгиня Софія Баторі проводила традиційну для роду Ракоці релігійну діяльність: підтримувала протестантські общини, школи, проповідників. Придворний проповідник Керестурі Біро Пал був одним з найвизначніших протестантських вчених і вчителів тих часів.

У 1660 році помирає княгиня Лорантффі, через кілька місяців від важкого поранення помирає князь Дьордь II, і вже у серпні наступного року Софія Баторі приймає символ католицької віри від паулінського монаха вікарія Шатораліауйгея Дьордя Бебері [Galla, 2015, 175. old.].

Із поверненням до лона Католицької Церкви Софія Баторі прагнула зміцнити контакти із Габсбурзьким двором. Робила вона цей політичний крок виключно для збереження та примноження володінь роду Ракоці–Баторі, яке за розмірами і прибутками було одним з найбільших у Центрально-Східній Європі. За підрахунками угорського вченого Шандора Маркі на час вступу у спадщину Ференца Ракоці II сімейні володіння охоплювали 446 сіл і загальну площу 1 398 785 гольдів [Mészleányi, 1934, 120. old.], а ось Вельман нараховує 20 доміній, 38 міст, 681 село і 103 пустих поселень, загалом 1 900 000 кадастральних гольдів [Wellman, 1934, 95. old.].

Власне Софія Баторі розмірковувала про повернення до католицизму відразу після смерті свекра. Налагодила контакти із єзуїтами, які саме Софії Баторі можуть завдячувати і те, що незважаючи на заборонні рішення Станових зборів Трансільванії могли майже безперешкодно продовжувати місіонерську діяльність у протестантському князівстві [Velics, 1913, 109. old.].

Серед перших дій княгині було позбавлення шарошпотоцького реформатського колегіуму та пасторів усіх прибутків і привілей наданих ще за заповітами Ференца Добо та Жужанни Лорантффі та підтверджених королем Максиміліаном. У 1662 році земпільський надзупан Іштван Бочкаї та управитель колегіуму спробували повернути привілеї, навіть звернулися до Державних Станових зборів та короля, але безрезультатно. Для розгляду справи конфіскованого майна 10 серпня 1662 року в Шарошпотоці засідала спеціальна комісія. Католицькі ієрархи, які входили до комісії (зокрема Томаш Палффі та Дьордь Баршонь) відстоювали позицію Софії Баторі. Після цього реформати звернулися до королівського суду і навіть виграли справу, але король заборонив виконувати рішення суду. І тільки після довгих років суперечок через втручання Петера Зріні (тестя Ференца Ракоці I) 26 квітня 1669 року Ференц Ракоці і протестанти Шарошпотока дійшли компромісу про повернення майна школи і доходів на користь пастору і вчителям. Втім, виконанню угоди перешкодили події пов'язанні зі змовою Вешшелені.

Це один з епізодів конфесійних конфліктів Північно-Східної Угорщини, пов'язаних з особою Софією Баторі. Подібних ситуацій було чимало.

Через рік після конверсії Софії Баторі і юного Ференца Ракоці княгиня заснувала у Шарошпотоці місію ордену єзуїтів відому як *Missio Rakocziána*. Невдовзі кількість патерів і фратерів місії зросла на стільки, що місія перетворилася на резиденцію [Velics, 1913, 96. old.]. Тут працював у 1661-1677 рр. один з визначних єзуїтів патер Іштван Міллеї. Міллеї відзначився тим, що будучи послідовним прихильником католицького відродження, не вдався до жорстоких і радикальних засобів. Княгиня

прислухалася до його порад. Після смерті Міллеї його місце заступив молодший віком і радикальніший у поглядах та діях патер Імре Кіш. Цей єзуїт був біля княгині Софії Баторі і мав на неї великий вплив аж до її смерті.

Суттєву підтримку надавали княгині Баторі у справі зміцнення позицій католицької віри патери Кошицької єзуїтської місії [Farkas, 1896, 126. old.].

Результатом діяльності єзуїтських резиденцій та десятків місій було навернення кількох сотень осіб до католицизму. Єзуїти користувалися підтримкою місцевих католицьких магнатів та землевласників. У 1670-х рр. крім грошових пожертв шляхтичів резиденції Товариства Ісуса в Шарошпотоці, Пряшеві, Сатмарі, Кошицях, Спіші, Левочі, Ужгороді, від сім'ї Ракоці отримали великі наділи виноградників [Nagy, 2014, 244. old.].

Як вже говорилося, Софія Баторі поселила єзуїтів у центрі протестантизму Північно-Східної Угорщини – в Шарошпотоці. Віддала патерам майно, будівлю і доходи реформатського колегіуму [Péter, 1995, 190. old.]. Церква не надовго залишилася у руках реформатів (до квітня 1672 р.).

Як відзначають фахівці, результати навернення у Шарошпотоці були суттєвими. Єзуїти використовували усі засоби, але не вдавалися до сили, до примусу чи зброї. Доказом, цього може служити те, що часто «проводили хрещення дітей не католицьких батьків або зі змішаних шлюбів» [Péter, 1993, 119. old.]. Ймовірно, це було швидше винятком аніж закономірністю.

Окрім єзуїтів княгиня Софія Баторі підтримувала місіонерську діяльність інших католицьких орденів. Була особисто знайома з одним із найвідоміших місіонерів-паулінів Яношом Вановіці [Tóth, 2004, 886-889. old.]¹. За свідченням самого апостольського місіонера Вановіці, перебуваючи в Шарошпотоці при дворі старої княгині Лорантффі «він зміцнив у вірі» молоду княгиню Софію Баторі [Relationes, 1994, 123. old.; Tóth, 2007, 346. old.].

Місіонери ордену св. Франциска та ордену св. Павла Відлюдника могли майже безперешкодно пересуватися у володіннях Ракоці, тобто княгиня сприяла їхній місіонерській роботі, втім протестанти на це дивилися з підозрою. Так, відомим є випадок про побиття монахів францисканців із монастиря Севлюша загоном грабіжників у серпні 1672 року. Під час втечі монахи були поранені. Селяни одного з сіл околиць Севлюша підібрали їх і на возі відвезли до Мукачівського замку, де княгиня Баторі взяла їх під опіку [Fay, 2004].

Рекатолизація Софії Баторі та черговий наступ контрреформації після викриття змови Вешшелені пришвидшили процес католицької реставрації на теренах північно-східних комітатів. Головним рушієм процесу католицького відродження була сама княгиня Баторі. Відомо, зокрема, що при князівському дворі в Трансільвані, а потім управлінців доміній (у тому

числі і Мукачівської) були виключно католики. Княгиня вимагала від нових урядників складати присягу на свою вірність та вірність католицької церкви [Galla, 2015, 176-177. old.].

Серед засобів, спрямованих на обмеження діяльності протестантських пасторів були не виключно силові методи – спочатку княгиня позбавляла пасторів, вчителів колишніх прибутків, земельних наділів, наданих їм раніше княгинею Лорантффі та Дьордем Ракоці. У такій ситуації пастори вимушені були залишити ці приходи, а їхнє місце зайняли католицькі священники або за їхнього браку – місіонери-пауліни, францисканці або єзуїти.

На такі обмежувальні заходи княгині Софії Баторі протестантські шляхтичі комітатів вимушені були звертатися зі скаргами до королівського намісництва. Так, навесні 1665 року королівський представник Гашпар Холды в Кошицях спільно з католицькими і протестантськими землевласниками розглядав скарги 13 верхньоугорських комітатів, серед яких чимало пунктів стосувалися порушення релігійних прав як протестантів, так і католиків. Протестанти скаржилися, що їх позбавили матеріальної підтримки, зокрема і платні, які вони отримували за старого князя Ракоці. Навіть звернулися до Петера Зріні, тестя молодого Ференца Ракоці, щоб вплинув на князя у справі протестантів. Молодий Ференц Ракоці зробив певні уступки. Знаємо, що на 1669 рік у володіннях Ракоці було чимало протестантських пасторів із річною платнею в 2000 форинтів із каси домінії [Galla, 2015, 178. old.].

Король та урядовці виступили на захист княгині Баторі, втім не вжили обмежувальних або карних дій проти протестантів. Це відбулося вже тільки після викриття антигабсбурзької змови аристократів.

Десятиліття після викриття змови Вешшелені (1671-1681) було часом агресивного окатоличення. 1673 р. у Братиславі працював суд на якому засуджено 33-х протестантських пасторів та вчителів за участь або підтримку змови Вешшелені. Через рік до намісницької столиці викликано вже 700 пасторів та вчителів. Звинуваченим «обіцяли безкарність, якщо вони підуть з своїх посад або у закордонне заслання, або ж перейдуть на католицьке віросповідання» [Péter, 1984, 31-39. old.].

Із «приборканням» протестантів (засуджені на рабство на галерах – автор) нове дихання отримало місіонерство, насамперед єзуїтів.

Ситуація невдовзі змінилася. Через кілька років антигабсбурзький рух курців, а на початку XVIII ст. Ракоці, взяв реванш і місіонерство довелося згорнути. Єзуїти (хоча не усі – автор) залишили території, охоплені повстанням. Стани вимагали створення угорської провінції Товариства Ісуса, окремої від австрійської провінції, керівництво ордену на це не погоджувалося. Другою умовою безперешкодного перебування єзуїтів на території, що була під контролем повстанців була присяга на вірність конфедерації. Звісно, єзуїти не виконали цю вимогу. Отож 23 червня 1706 р. частина єзуїтів залишила

¹ Янош Вановіці був ключовою фігурою католицького відродження (бл. 1614–1678). Місіонерську діяльність в Угорщині розпочав 1642 року і успішно проводив упродовж трьох десятиліть

угорські резиденції і місії, залишилася не значна кількість, переважно угорців¹.

Відомо, що князь Ференц II Ракоці проводив доволі толерантну релігійну політику. Сам виховувався єзуїтами і у таборі повстанців були отці-єзуїти². Але через політичні обставини князь «змирився» з рішенням Державних зборів у Сечені (1705 р.) і обмежив діяльність єзуїтів. Ще за рік до цього князь Ракоці видав декілька патентів про релігійну терпимість³ [Thaly, 1873, old. 130]. 10 квітня 1707 року єзуїти залишили Шарошпоток. У лютому 1708 року єзуїти покинули і Ужгород. В гімназії залишився один вчитель – Михайло Годоці і продовжував навчати декількох дітей, які перебували у місті [Химинець, Басараб, 2013, с. 82].

Із завершенням війни у 1711 році отці-єзуїти повернулися до колишніх своїх резиденцій та колегіумів, у тому числі Шарошптока, Ужгорода тощо. Ужгородський колегіум та бібліотека знову були пограбовані, вже австрійськими військами [Blanár, 1913, 64. old.]. Навчання у закладі відновилося тільки у 1718 р. і безперешкодно тривало до ліквідації Товариства Ісуса.

Роботу шарошпотокського колегіуму вдалося налагодити не відразу. У місті та й усій Земплінській жупі було не багато католиків, хто б посприяв відновленню діяльності закладу [Gyulai, 2016, 123. old.].

Отже, функціонування місій єзуїтів у північно-східному регіоні Угорщини були не безперешкодним аж до завершення війни Ференца II Ракоці (1711 р.).

Із католицькою реставрацією і встановленням Габсбурзького абсолютистського режиму на території звільненого від турків Угорщини функціонування місійних осередків, у тому числі резиденцій та колегіумів Товариства Ісуса набуло дещо іншого характеру. Першочерговою ціллю було вже не навернення, а підтримання і зміцнення іміджу Католицької Церкви, віри, моральності тощо.

Єзуїтські колегіуми (резиденції) завдяки щедрим фундаціям та жертвам католицьких покровителів стали власниками значних земельних угідь, виноградників, млинів тощо (щоправда не завжди вмiли правильно розпоряджатися цим майном – автор).

Коли у 1773 року папа Климент XIV буллою *Dominus ac Redemptor* розпустив орден єзуїтів⁴

розпочалося суперництво за правонаступництво або ж просто отримання майна єзуїтів. Наприклад, в Ужгороді у цю боротьбу включилися міська влада, комітатські органи, орден св. Павла Відлюдника⁵. І врешті-решт милістю імператриці Марії Терезії більшість майна, у тому числі будівлю колегіуму, костюль були передані Мукачівській греко-католицькій єпархії, яка напередодні (1771 р.) була канонізована як самостійна.

Висновки. Товариство Ісуса з перших днів створення включилося у процес католицької реставрація країн Європи, у тому числі Угорщини. Поява єзуїтів в Угорщині дала новий поштовх складному процесу католицького оновлення. Особливістю діяльності єзуїтів було і те, що користувалися матеріальною і моральною підтримкою шляхтичів-конвертитів. Серед перших єзуїтських місій в Угорщині були саме ті, що виникли на території північно-східних комітатів у домініях місцевих магнатів-католиків (Другетів, Естергазі, Ракоці). Як бачимо, першочерговою ціллю Товариства Ісуса було навернення до лона Католицької Церкви еретиків та язичників.

Місіонерська діяльність єзуїтів на теренах Угорщини бере початок з другої половини XVI ст. і найпомітніші успіхи демонструвала у середині XVII ст., коли завдяки матеріальній підтримці землевласників-конвертитів їм вдалося закріпитися у північно-східних комітатах Угорщини, у фронтірній зоні між західним і східним світом. Поряд з резиденціями і колегіумами (Кошице, Пряшів, Шарошпоток, Гуменне, Ужгород тощо) єзуїти мали десяток тимчасових місій (Кошице, Мукачево, Пацін, Парно, Серенч, Кішварда, Ченгер, Сатмар тощо). Ці місії виникали у домініях католицьких панів.

Перебуваючи у місіях у північно-східних комітатах єзуїти (так само як місіонери інших католицьких орденів) постійно контактували з православним населенням. Бачимо їх при дворах вищої аристократії (Другети, Естергазі), у маєтках середньої шляхти, середовищі містян і селянства, тобто майже на всіх рівнях можливої релігійно-агітаційної роботи

Із впевненістю можемо говорити, про те, що саме єзуїти дали поштовх до того досить млявому процесу католицького відродження. Окрім місіонерських завдань єзуїтські колегіуми виконували важливу роль впливу на освітньо-культурний розвиток регіону.

¹ Про ці події див.: Tamási, 2009; Meszlényi, 1936, 265–267. old.; R. Várkonyi, 2007. 1462–1475. old.

² На початку літа 1703 року, коли Ракоці прибув до Угорщини, від ужгородських єзуїтів просив священника до свого табору. R. Várkonyi, 2007, 1466. old.

³ Наказує своїм воїнам не чинити самосуд у справах церковно-релігійних, «усіх хто порушить наказ, завдасть шкоди церквам, монастирям, парохіям тощо чекає суворе покарання», «усі конфесії вільно можуть будувати і відкривати свої школи» і т.д.

⁴ Ліквідація структур Товариства відбувалася не одночасно в усіх країнах. В Австрійській імперії 21 вересня 1773 р. Марія Терезія наказала розпустити орден. Королівське намісництво розпоряджається про надсилання претензій до ліквідованого ордену і вирішення усіх спірних майнових справ.

⁵ Пауліни з кінця XIV ст. мали свій монастир в Ужгороді. Другети дарували їм землі і виноградники, мали вони чудові сади і городи, але із початком реформації орден св. Павла втратив більшість володінь по усій Угорщині у тому числі і в Ужгороді та околицях. Про історію ордену св. Павла та їх діяльність у часи духовного оновлення див. Galla, 2015; Kisbán, 1938; Tóth, 2001, 187-245. old. У 1774 р. відомства Ужанського комітату, ймовірно не без прохання представників ордену св. Павла, звертаються до Егерського єпископа, королівського намісництва та інших органів влади з проханням передати під опіку павлінів унгарську гімназію та деяке нерухоме майно розпущеного ордену єзуїтів. ДАЗО, Ф.4. Наджупан Ужанської жупи, оп.5., од.зб. 743.

Список використаних джерел

- Balázs, Mihály, 2002. „A hit ... hallásból lészön”. Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben, *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György, Budapest, (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanulmányok, 2), 51-73 old.
- Balogh, Judit, 2016. Fejedelemszony-szerepek Erdélyben a 17. században, *Nemesi és polgári szerepek reprezentáció és integráció*. Szerk. Balogh Judit és Pap József, Eger, 33-48 old.
- Barna, Mihály, 1883. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium története, *Az Ungvári királyi katolikus Főgimnázium Értesítője az 1882–1883. tanévről*, Ungvár, 3-15 old.
- Biró, Vencel, 1945. A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században, Kolozsvár, Az erdélyi múzeum-egyesület kiadása. [online] Доступно: <http://mek.oszk.hu/08400/08459/08459.pdf> (дата звернення: 23.04. 2019).
- Blanár, Ödön, 1913. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. 1613-1913, Ungvár: Ungmezei könyvnyomda, 305 old.
- Borbély, Zoltán, 2013. Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György, *Rekatolizacia, protireformacia a katolicka restauracia v Uhorsku. Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*, Péter Kónya (ed.), Presov, 370-388 old.
- Borbély, Zoltán, 2015. Jezsuita missziók Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. *Reformációtól egyházalapításig. A szepesváraljai zsinat 400. évfordulójára*, Ed. Kónya P., Presov, 411-422 old.
- Botlik, József, 2010. A Rákóczi család és a ruszinok, *Zempléni múzsa / 1*, 5-18 old.
- Bujdosó, István, 2011. Az ungvári gimnázium története, *Együtt / 3*, 71-81 old.
- Bujdosó, István, 2011a. Az Ungvári Drugeth Gimnázium története (az alapítástól az 1880-as évek végéig), *Acta Beregsasiensis / 11*, 101-112 old.
- Dobronoki. [online] Доступно: <http://lexikon.katolikus.hu/D/Dobronoki.html> (дата звернення: 22.04. 2019).
- Doby, Antal, 1898. A homonnai Drugeth-gimnáziumról, *Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez / 3*, 319-321, 354-356 old.
- Dudás, Gyula, 1909. A homonnai Drugeth-kollégium, *Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez / 14*, 3-32 old.
- Eötvös Lóránt Tudomány Egyetem, Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest (dalí – ELTE EKK), AB 126. Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1694 die 3 Aprilis – ab annum 1723 Novembris; AB 127. Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1734 – ab annum 1746; AB 128. Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1748 Novembris; AB 129. Diarium Collegii Ungvariensis S. J. Anno 1761 – ab annum 1772.
- Farkas, Róbert, 1896. A kassai katolikus Főgimnázium története. 1657-1896, Kassa, 126 old.
- Fáy, Zoltán, 2004, Báthori Zsófia végrendelete. [online] Доступно: <https://web.archive.org/web/20160816101939/http://mno.hu/migr/bathori-zsofia-vegrendelete-662402> (дата звернення: 21.04. 2019).
- Fedinec, Csilla, 1996. Az ungvári gimnázium évszázadai, *Kalendárium, 96' 97*, Ungvár: Kárpáti Kiadó, 34-35 old.
- Galla, Ferenc, 2015. Pálos missziók Magyarországon a 17-18. században. Ed. Fazakas István, Budapest, Gondolat, 536old.
- Gyenis, András. S. J., 1941. Régi jezsuita rendházak: Központi rendi kormányzat. Vác. [online] Доступно: <http://mek.oszk.hu/00000/00014/00014.htm#3> (дата звернення: 21.04. 2019).
- Gyulai, Éva, 2016. A jezsuiták visszatérése Sárospatakra 1711-ben, *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 3. / 1*. 120-131. [online] Доступно: www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/3_2016_2/11-GyulaiDidak-2017.pdf (дата звернення: 23.04. 2019).
- Jezsuita Okmánytár, 1995. I, 1/2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok, 1601-1606. Szeged, 698 old.
- Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya Levéltára, Budapest (dalí – JTMRL), D.38. JTMRL, I, 1. Historia Collegii Homonna-Ungvariensis Soc. Jesu ad anno 1700 – 1773, 1783.
- Kisbán, Emil, 1938. A magyar pálosrend története, I, Budapest, 361 old.
- Kiss, Imre, 1680. Halotti beszéde Báthory Zsófia felett. Nagyszombat. [online] Доступно: http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/bblitem/kg1988_05.pdf (дата звернення: 23.04. 2019).
- Knapp, Éva, Tüskés, Gábor, 1992. Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században, *Néprajzi Látóhatár (1)*, 8-36 old.
- Lenčič, Štefan, 2003. Šlahčický rod Drugetovcov z Humenneho, Humenne, 181.
- Lenčič, Štefan, 2009. Drugetovci a ich vzťah ku katolickej cirkvi, Ružomberok, 145 s.
- Lukács, Ladislaus SI, 1987-1988. Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773), I-III, Romae.
- Lukács, László SJ, Molnár, Antal, 2009. A homonnai jezsuita kollégium (1615-1619), Molnár Antal. *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16.-17. században*, Budapest, 95-146 old.
- Lukács, László, Molnár, Antal, 1997. A homonnai jezsuita kollégium (1615-1619), Szeged, 44 old.
- Lukács, László, Molnár, Antal, 1997a. A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619), *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter, Szeged, 355-399 old.
- Mészáros, Klára, 2004. Dobronoki György egy jezsuita a XVII. századból, Lendva, 56 old.
- Meszlényi, Antal, 1938-1939. Báthory Zsófia élete és végrendelete (1628-1680), *Regnum*, 177-266 old.
- Meszlényi, Antal, 1936. II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták, *Regnum*, 265–267 old.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), E 152, Registrata, Collegium Ungvariense, fasc. 4, fol. 123, fasc. 9, fol 33r.
- MNL OL, E152, Registrata, Collegium Ungvariense, fasc. 14., fol 9.
- Mohl, Antal, 1898. A Mária-Kongregáció története különös tekintettel hazánkra, Győr, 310 old.
- Molnár, Antal, 2009. Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században, Budapest, 286 old.
- Molnár, Antal, 2009 a. Dobokay Sándor SJ önéletrajzi feljegyzései (1620), *Molnár Antal: Lehetetlen küldetés ? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16.-17. században*, Budapest, 79-93 old.
- Nagy, Kornél, 2014. A jezsuita rendházak tokaj-hegyaljai szőlőbirtoklása a 17. század végén, *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Folia collecta (2)*. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, 240-259 old.
- Nemeš, Jaroslav, 2007. Preyl'ad dejin spoločnosti Ježišovej v Uhorsku a Sedmohradsku v 16. Storočí, *Ružomberký historický Zborník I*. Vydaný pri príležitosti životného jubilee doc. PhDr. Ivana Chalupčekého. Ed. Peter Zmátlo. Ružomberok, 139-159 s.

- Ory, Miklós, Szabó, Ferenc, 1983. Pázmány Péter (1570-1637), Pázmány Péter Válogatás műveiből / Szent István Társulat az Apostooli Szentzsák könyvkiadója, I. Köt. Budapest, 105 old.
- Pauler, Gyula, 1876. Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. 1–2. köt. Budapest. [online] Доступно: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_04_TorokkorErdelyiFejedelemség_0266_Wesselényi_ferenc_nador_es_tarsainak_ossze_eskúvese_1_420/?pg=0&layout=s, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_04_TorokkorErdelyiFejedelemség_0267_Wesselényi_ferenc_nador_es_tarsainak_ossze_eskúvese_2_420/?pg=0&layout=s (дата звернення: 23.04. 2019).
- Péter, Katalin, 1995. A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon, *Péter Katalin. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századából*, Budapest, 186-199 old.
- Péter, Katalin, 1984. A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, III, 31-39 old.
- Péter, Katalin, 1993. A református gyülekezetek első száz éve Sárospatakon, *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc, Budapest, MTA, 113-123 old.
- Péter, Katalin, 2006. Pázmány Péter és a protestánsok, *Egyháztörténeti Szemle*. 7. évfolyam 2. Szám. A. D. MMVI. [online] Доступно: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-pazmany.htm> (дата звернення: 23.04. 2019).
- Pirigyi, István, 1990. A magyarországi görög katolikusok története. I. Köt., Nyiregyháza, 245 old.
- Pirigyi, István, 1997. Az ungvári unió. A Gergely-naptár bevezetésének 80. Évfordulójára, *Görög katolikus Szemle Kalendárium, 1996*, Nyiregyháza, 15-16 old.
- R.Várkonyi, Ágnes, 2007. „Ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket”. II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták néhány kérdéséhez, „*Nem súlyed az emberiség!*”... *Album amicorum*. Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József, Budapest, 1462–1475 old.
- Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707), 1994. Ed. Tóth István György, Roma-Budapest, 459 old.
- Szabó, András, 1986. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608). Kegészítések egy életpályához, *Történelmi Szemle*, 29. évf., 341-350 old.
- Szalárdi, János, 1662, Siralmas magyar krónika- Második könyv. [online] Доступно: http://mek.oszk.hu/06100/06187/html/mei16_180020020001/mei16_180020020001.html (дата звернення: 28.04. 2019)
- Tamási, Zsolt, 2009. II. Rákóczi Ferenc vallásossága, *Keresztény szó*, 3. szám. [online] Доступно: http://epa.oszk.hu/00900/00939/00103/2009_03_11_00103.htm. (дата звернення: 19.08.2018).
- Thaly, Kálmán, 1873. II. Rákóczi Ferencz kora a gr. Csákyak Szepes vármegye és a b. Palocsay-család levéltárában, *Századok*, 100-114 old.
- Tóth, István György, 2004. A szaggatott kapcsolat. A Propaganda és a magyarországi missziók 1622-1700, *Századok*, 886-889 old.
- Tóth, István György, 2007. Miszionáriusok a kora újkori Magyarországon, Budapest, Balassa kiadó, 428 old.
- Tóth, István György, 2001. A remeterend vándor misszionáriusa Vanoviczy János, az első pálos misszionárius levelei (1642-1677), *Levéltári Közlemények / 72*, 187-245 old.
- Véghseő, Tamás, 2011. „...Mint igaz egyházi ember”. A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. *Collectanea Athanasiana*, Nyiregyháza, Szent Atanáz Kiadó, 189 old.
- Véghseő, Tamás, 2014. Jezsuiták és görögkatolikusok Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében, *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megletelepedésének 350. évfordulója alkalmából., 2013.10.3-5*, Sárospatak, 214-225 old.
- Velics, László S.J., 1914. Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. 1-3.füzet (1610-1690), Budapest, 422 old.
- Veress, Endre, 1906. A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, *Erdelyi Múzeum*, 23, 169-193, 249-263, 319-320, 342-386 old.
- V. Bangett, William, 2002. A jezsuiták története, Budapest, Osiris, 490 old.
- Weiser, Fridericus, 1882. Litterae authenticae exhibentes originem scholarum Hungariae, I. Coloczae, 450 old.
- Wellman, Imre, 1934. A Rákóczi-birtokok sorsa. *Rákóczi-Emlékkönyv*, Budapest: Franklin Társulat, II. Köt., 91-122 old.
- Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО), Ф.4. Наджупан Ужанської жупи, оп.5, од.зб. 743.
- ДАЗО, Ф.151. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, оп. 25, од.зб. 50.
- Енциклопедія Львова, 2007: в 4 т. / за ред. А. Козицького та І.Підкови. Львів: Літопис, Т.2, 608 с.
- Лозинский, С., 1986. История папства. 3-е изд. Москва: Политиздат. [online] Доступно: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000072/st012.shtml> (дата звернення: 23.04. 2019).
- Плохий, С.Н., 1989. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI – XVII вв., Киев: Вища школа, 224 с.
- Тимошенко, Л., 2004. Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник, Дрогобич: Коло, 197 с.
- Ужгородська гімназія. Історія, матеріали, спогади, 2001. / Кер. ред. кол. П. Чучка, Ужгород: «Поліпрант», 269 с.
- Ульяновський, В.І., 1994. Історія церкви і релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн.2. Середина XV – кінець XVI століття, Кн.2, Київ, 254 с.
- Ферков, Оксана, 2014. До питання про заснування єзуїтського колегіуму в Гуменному [online] Доступно: <http://www.zakarpatia.com> (дата звернення: 23.04. 2019).
- Ферков, О., 2016. Стан і перспективи вивчення історії місії і колегіумів Товариства Ісуса (єзуїтів) Верхньої Угорщини XVII – XVIII ст., *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійних студій № 4.*, Ужгород, С.45-54.
- Ферков, О., 2016 а. Окаатоличення Дьордя III Другета Гуменянського як приклад релігійних конверсій дворянства Верхньої Угорщини, *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійних студій № 5.*, Ужгород, С. 125-135.
- Химинець, В.В., Басараб, М.М., 2013, Історія Ужгородської гімназії (1613 – 2013). Монографія. Ужгород: «Карпати»; Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 272 с.
- Химинець, В.В., Стрічак, П.П., Качур, Б.М., Талапканич, М.І., 2009. Освіта Закарпаття. Монографія. Ужгород: «Карпати»; Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 464 с.

Reference

- Balázs, Mihály, 2002. „A hit ... hallásból lészön”. Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben, *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PALFFY Géza, TOTH István György, Bp., (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanulmányok, 2), 51-73 old.
- Balogh, Judit, 2016. Fejedelemszony-szerepek Erdélyben a 17. században, *Nemesi és polgári szerepek reprezentáció és integráció*. Szerk. Balogh Judit és Pap József. Eger, 33-48 old.
- Barna, Mihály, 1883. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium története, *Az Ungvári királyi katolikus Főgimnázium Értesítője az 1882–1883. Tanévről*, Ungvár, 3-15 old.
- Biró, Vencel, 1945. A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században, Kolozsvár, Az erdélyi múzeum-egyesület kiadása. [online] Доступно: <http://mek.oszk.hu/08400/08459/08459.pdf> (дата звернення: 23.04. 2019).
- Blanár, Ödön, 1913. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. 1613-1913, Ungvár: Ungmezei könyvnyomda, 305 old.
- Borbély, Zoltán, 2013. Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György, *Rekatolizacia, protireformacia a katolicka restauracia v Uhorsku. Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*. Péter Kónya (ed.). Presov, 370-388 old.
- Borbély, Zoltán, 2015. Jezsuita missziók Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. *Reformációtól egyházalapításig. A szepesváraljai zsinat 400. Évfordulójára*, Ed. Kónya P. Presov, 411-422 old.
- Botlik, József, 2010. A Rákóczi család és a ruszinok, *Zempléni múzsa / 1*, 5-18 old.
- Bujdosó, István, 2011. Az ungvári gimnázium története, *Együtt / 3*, 71-81 old.
- Bujdosó, István, 2011a. Az Ungvári Drugeth Gimnázium története (az alapítástól az 1880-as évek végéig), *Acta Beregszásensis / 11*, 101-112 old.
- Dobronoki. [online] Доступно: <http://lexikon.katolikus.hu/D/Dobronoki.html> (дата звернення: 22.04. 2019).
- Doby, Antal, 1898. A homonnai Drugeth-gimnáziumról, *Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez / 3*, 319-321, 354-356 old.
- Dudás, Gyula, 1909. A homonnai Drugeth-kollégium, *Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez / 14*, 3-32 old.
- Eötvös Lóránt Tudomány Egyetem, Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest (dalí – ELTE EKK), AB 126. Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1694 die 3 Aprilis – ab annum 1723 Novembris; AB 127. Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1734 – ab annum 1746; AB 128. Diarium Collegii Ungvariensis S. J. anno 1748 Novembris; AB 129. Diarium Collegii Ungvariensis S. J. Anno 1761 – ab annum 1772.
- Farkas, Róbert, 1896. A kassai katolikus Főgimnázium története. 1657-1896, Kassa, 126 old.
- Fáy, Zoltán, 2004, Báthori Zsófia végrendelete. [online] Доступно: <https://web.archive.org/web/20160816101939/http://mno.hu/migr/bathori-zsofia-vegrendelete-662402> (дата звернення: 21.04. 2019).
- Fedinec, Csilla, 1996. Az ungvári gimnázium évszázadai, *Kalendárium, 96' 97*, Ungvár: Kárpáti Kiadó, 34-35 old.
- Galla, Ferenc, 2015. Pálos missziók Magyarországon a 17-18. században. Ed. Fazakas István, Budapest, Gondolat, 536old.
- Gyenis, András. S. J., 1941. Régi jezsuita rendházak: Központi rendi kormányzat. Vác. [online] Доступно: <http://mek.oszk.hu/00000/00014/00014.htm#3> (дата звернення: 21.04. 2019).
- Gyulai, Éva, 2016. A jezsuiták visszatérése Sárospatakra 1711-ben, *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 3. / 1*. 120-131. [online] Доступно: www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/3_2016_2/11-GyulaiDidak-2017.pdf (дата звернення: 23.04. 2019).
- Jezsuita Okmánytár, 1995. I, 1/2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok, 1601-1606. Szeged, 698 old.
- Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya Levéltára, Budapest (dalí – JTMRL), D.38. JTMRL, I, 1. Historia Collegii Homonna-Ungvariensis Soc. Jesu ad anno 1700 – 1773, 1783.
- Kisbán, Emil, 1938. A magyar pálosrend története, I, Budapest, 361 old.
- Kiss, Imre, 1680. Halotti beszéde Báthory Zsófia felett. Nagyszombat. [online] Доступно: http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/bblitem/kg1988_05.pdf (дата звернення: 23.04. 2019).
- Knapp, Éva–Tüskés, Gábor, 1992. Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században, *Néprajzi Látóhatár (1)*, 8-36 old.
- Lenčíš, Štefan, 2003. Šlahčický rod Drugetovcov z Humenneho, Humenne, 181.
- Lenčíš, Štefan, 2009. Drugetovci a ich vzťah ku katolickej cirkvi, Ružomberok, 145 s.
- Lukács, Ladislaus SI, 1987-1988. Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773), I-III, Romae.
- Lukács, László SJ, Molnár, Antal, 2009. A homonnai jezsuita kollégium (1615-1619), Molnár Antal. *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16.-17. Században*, Budapest, 95-146 old.
- Lukács, László, Molnár Antal, 1997. A homonnai jezsuita kollégium (1615-1619), Szeged, 44 old. (különnyomat).
- Lukács, László, Molnár, Antal, 1997a. A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619), *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter. Szeged, 355-399 old.
- Mészáros, Klára, 2004. Dobronoki György egy jezsuita a XVII. századból, Lendva, 56 old.
- Meszlényi, Antal, 1938-1939. Báthory Zsófia élete és végrendelete (1628-1680), *Regnum*, 177-266 old.
- Meszlényi, Antal, 1936. II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták, *Regnum*, 265–267 old.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), E 152, Registrata, Collegium Ungvariense, fasc. 4, fol. 123, fasc. 9, fol 33r.
- MNL OL, E152, Registrata, Collegium Ungvariense, fasc. 14., fol 9.
- Mohl, Antal, 1898. A Mária-Kongregáció története különös tekintettel hazánkra, Győr, 310 old.
- Molnár, Antal, 2009. Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16-17. században, Budapest, 286 old.
- Molnár, Antal, 2009 a. Dobokay Sándor SJ önéletrajzi feljegyzései (1620), *Molnár Antal: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16.-17. században*, Budapest, 79-93 old.
- Nagy, Kornél, 2014. A jezsuita rendházak tokaj-hegyaljai szőlőbirtoklása a 17. század végén, *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Folia collecta (2)*. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, 240-259 old.
- Nemeš, Jaroslav, 2007. Preyl'ad dejin spoločnosti Ježišovej v Uhorsku a Sedmohradsku v 16. Storočí, *Ružomberký historický Zborník I*. Vydaný pri príležitosti životného jubilee doc. PhDr. Ivana Chalupceckého. Ed. Peter Zmátlo. Ružomberok, 139-159 s.

- Ory, Miklós, Szabó, Ferenc, 1983. Pázmány Péter (1570-1637), *Pázmány Péter Válogatás műveiből* / Szent István Társulat az Apostooli Szentszék könyvkiadója, I. Köt. Budapest, 405 old.
- Pauler, Gyula, 1876. Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. 1–2. köt. Budapest. [online] Доступно: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_04_TorokkorErdelyiFejedelemség_0266_Wesselényi_ferenc_nador_es_tarsainak_ossze_eskuse_1_420/?pg=0&layout=s, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_04_TorokkorErdelyiFejedelemség_0267_Wesselényi_ferenc_nador_es_tarsainak_ossze_eskuse_2_420/?pg=0&layout=s (дата звернення: 23.04. 2019).
- Péter, Katalin, 1995. A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon, *Péter Katalin. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századából*. Budapest, 186-199 old.
- Péter, Katalin, 1984. A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, III, 31-39 old.
- Péter, Katalin, 1993. A református gyülekezetek első száz éve Sárospatakon, *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., MTA, 113-123 old.
- Péter, Katalin, 2006. Pázmány Péter és a protestánsok, *Egyháztörténeti Szemle*. 7. évfolyam 2. Szám. A. D. MMVI. [online] Доступно: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-pazmany.htm> (дата звернення: 23.04. 2019).
- Pirigyi, István, 1990. A magyarországi görög katolikusok története. I. Köt. Nyiregyháza, 245 old.
- Pirigyi, István, 1997. Az ungvári unió. A Gergely-naptár bevezetésének 80. Évfordulójára, *Görög katolikus Szemle Kalendárium, 1996*, Nyiregyháza, 15-16 old.
- R.Várkonyi, Ágnes, 2007. „Ha Indiáig bujdosnak is, visszahozzuk őket”. II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták néhány kérdéséhez, „*Nem súlyd az emberiség!*”... *Album amicorum*. Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József, Budapest, 1462–1475 old.
- Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707), 1994. Ed. Tóth István György. Roma-Budapest, 459 old.
- Szabó, András, 1986. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608). Kegészítések egy életpályához, *Történelmi Szemle*, 29. Évf., 341-350 old.
- Szalárdi, János, 1662, Siralmas magyar krónika- Második könyv. [online] Доступно: http://mek.oszk.hu/06100/06187/html/mei16_180020020001/mei16_180020020001.html (дата звернення: 28.04. 2019)
- Tamási, Zsolt, 2009. II. Rákóczi Ferenc vallásossága, *Keresztény szó*, 3. Szám. [online] Доступно: http://epa.oszk.hu/00900/00939/00103/2009_03_11_00103.htm. (дата звернення: 19.08.2018).
- Thaly, Kálmán, 1873. II. Rákóczi Ferencz kora a gr. Csákyak Szepes vármegye és a b. Palocsay-család levéltárában, *Századok*, 100-114 old.
- Tóth, István György, 2004. A szaggatott kapcsolat. A Propaganda és a magyarországi missziók 1622-1700, *Századok*, 886-889 old.
- Tóth, István György, 2007. Miszionáriusok a kora újkori Magyarországon. Budapest, Balassa kiadó, 428 old.
- Tóth, István György, 2001. A remeterend vándor misszionáriusa Vanoviczy János, az első pálos misszionárius levelei (1642-1677), *Levéltári Közlemények* / 72, 187-245 old.
- Véghseő, Tamás, 2011. „...Mint igaz egyházi ember”. A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. *Collectanea Athanasiana*, Nyiregyháza: Szent Atanáz Kiadó, 189 old.
- Véghseő, Tamás, 2014. Jezsuiták és görögkatolikusok Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében, *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából.*, 2013.10.3-5, Sárospatak, 214-225 old.
- Velics, László S.J., 1914. Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. 1-3.füzet (1610-1690). Budapest, 422 old.
- Veress, Endre, 1906. A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, *Erdélyi Múzeum*, 23, 169-193, 249-263, 319-320, 342-386 old.
- Weiser, Fridericus, 1882. Litterae authenticae exhibentes originem scholarum Hungariae, I. Coloczae, 450 old.
- Wellman, Imre, 1934. A Rákóczi-birtokok sorsa. *Rákóczi-Emlékkönyv*, Bp.: Franklin Társulat, II. Köt. 91-122 old.
- William, V. Bangett, 2002. A jezsuiták története. Budapest, Osiris, 490 old.
- Derzhavnyj arkhiv Zakarpatskijoi oblasti (DAZO) (State Archives of the Transcarpathian Region – SATR), F.4. Nadzhupan Uzhansjkoi zhupy, op.5, od.zb. 743. (in Ukrainian).
- DAZO, (SATR) F.151. Pravlinnja Mukachivskijoi ghreko-katolycjkoi jeparkhiji, op. 25, od.zb. 50. (in Ukrainian).
- Encyklopedija Ljvova, (Encyclopedia of Lviv), 2007: v 4 t. / za red. A. Kozycjkogho ta I.Pidkovy. Ljviv: Litopys, T.2, 608 S. (in Ukrainian).
- Lozinskij, S., 1986. Istorija papstva. (The history of the papacy.) 3-e izd. Moskva: Politizdat. [online] Dostupno: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000072/st012.shtml> (data zvernennja: 23.04. 2019). (in Russian).
- Plokhyj, S.N., 1989. Papstvo y Ukrainy. Polytyka rymskoj kuryy na ukraynskykh zemljakh v XVI – XVII vv. (The papacy and Ukraine. Politics of Roman Curia on the Ukrainian lands in the XVI - XVII centuries.), Kyev: «Vyshha shkola», 224 s. (in Ukrainian).
- Tymoshenko, L., 2004. Berestejsjka unija 1596 r. (Brest Union 1596). Navchaljnij posibnyk, Droghobych: Kolo, 197 s. (in Ukrainian).
- Uzhghorodsjka ghimnazija. Istorija, materialy, spoghady, 2001. (Uzhgorod Gymnasium, 2001. History, materials, memoirs) / Ker. red. kol. P. Chuchka, Uzhghorod: «Poliprant», 269 s. (in Ukrainian).
- Uljanovskij, V.I., 1994. Istorija cerkvy i religijnioji dumky v Ukrajin: Navch posibnyk: (History of the Church and Religious Thought in Ukraine: Teach. manual:) U 3-kh knyghakh. Kn.2. Seredyna XV – kinecj XVI stolittja, Kn.2, Kyev, 254 s (in Ukrainian).
- Ferkov, Oksana, 2014. Do pytannja pro zasnuvannja jezujitsjkogho koleghiumu v Ghumennomu (On the question of the founding of the Jesuit collegium in Humenna). [online] Dostupno: <http://www.zakarpattia.com> (data zvernennja: 23.04. 2019). (in Ukrainian).
- Ferkov, O., 2016. Stan i perspektyvy vyvchennja istoriji misij i koleghiumiv Tovarystva Isusa (jezujitiv) Verkhnojji Ughorshhyny XVII – XVIII st., (Status and prospects of studying the history of missions and colleges of the Society of Jesus (Jesuits) of Upper Hungary from the seventeenth and eighteenth centuries.), Naukovi zapysky Uzhghorodsjkogho universytetu. Serija: Istorychno-religijnjnykh studij № 4., Uzhghorod, S. 45-54. (in Ukrainian).
- Ferkov, O., 2016 a. Okatolychennja Djordja III Drugeta Ghumenjansjkogho jak pryklad religijnjnykh konversij dvorjanstva Verkhnojji Ughorshhyny, (Stick a catholic faith III. Drugeth György Humonnay as an example of religious conversion nobility

Upper Hungary), Naukovi zapysky Uzhghorodskogho universytetu. Serija: Istorychno-religijnykh studij № 5., Uzhghorod, S. 125-135. (in Ukrainian).

Khymynecj, V.V., Basarab, M.M., 2013, Istorija Uzhghorodskoj ghimnaziji (1613 – 2013). (History of Uzhgorod Gymnasium (1613–2013), Monohrafija. Uzhghorod: «Karpaty»; Informacijno-vydavnychyj centr ZIPPO, 272 s. (in Ukrainian).

Khymynecj, V.V., Strichyk, P.P., Kachur, B.M., Talapkanych, M.I., 2009. Osvita Zakarpattja. (Education of Transcarpathia), Monohrafija. Uzhghorod: «Karpaty»; Informacijno-vydavnychyj centr ZIPPO, 464 s. (in Ukrainian).

SUMMARY

MISSIONARY ACTIVITY OF THE JESUITS ORDER (THE SOCIETY OF JESUS) IN THE POSSESSIONS OF THE CATHOLIC NOBLEMEN OF THE NORTH-EASTERN HUNGARY IN THE XVIIth CENTURY

Oksana Ferkov

Candidate of History, Docent; Doctoral student, Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies
SHEE «Uzhhorod National University»

In the proposed article, the author seeks to show the peculiarities of the missionary activity of the Jesuits in the north-eastern Hungarian Comitats of the Early Time, in particular in the possessions of Drugeths, Esterhazy and Rakotsi. The important mean of a Catholic restoration was the missionary activity of both old and new Catholic orders after the Trent Cathedral. The most successful missionary activity in Hungary among other catholic religious orders was carried out by the Fathers of the Society of Jesus. Their appearance in Hungary gave a new fresh impetus to the complicated process of a Catholic renewal. The peculiarity of Jesuits activity was that they used the material and moral support of the nobles, received significant funds from them. Among the first Jesuits missions in Hungary were the ones that operated in the territory of the north-eastern comitats in the possessions of the local tycoons-catholics: Drugeths, Esterhazy and Rakotsi. The activity of the Jesuits on the territory of Hungary dates back to the second half of the XVIth century and continues until the abolition of the Order in 1773. Missionary activity of Jesuits demonstrated the most significant success in the middle of XVIIth century, when due to material support of the Catholic landowners they managed to consolidate themselves in the north-eastern Hungarian Comitats, in the frontier zone between western and eastern Christianity. While being in missions in the northeastern comitats, the Jesuits (the same as missionaries of other Catholic orders) had been in a constant contact with the Orthodox population. We see them at the courts of the higher aristocracy (Drugeths, Esterhazy), in the estates of the middle gentry, the environment of town citizens and the peasants. That is, almost at all levels of possible religious agitation work. Along with residences and collegium (Kosice, Preshov, Sharoshpatak, Humenne, Uzghorod, etc.), the Jesuits had a dozen temporary missions (Kosice, Mukachevo, Patsin, Parno, Serench, Kishvarda, Chenher, Satmar etc.). We can say with certainty that the Jesuits gave impetus to the slow pace of a Catholic revival. In addition to missionary tasks, Jesuits collegium played an important role in influencing the educational and cultural development of the region.

Keywords: the Society of Jesus, Jesuits, Catholic restoration, missionary, early modern Hungary, Drugeths, Rakotsi.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 926.6(477.74-21Южне)+926.6(477.87-21Мукачево)+926.6: 378.4(477.87)УжНУ
DOI: 10.24144/2523-4498.1(40).2019.170520

СТВОРЕННЯ МІСЬКИХ ГЕРБІВ ЮЖНОГО, МУКАЧЕВА ТА ПРОЕКТУ НОВОГО ГЕРБА УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Міськов Іван Олексійович

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін
Закарпатська академія мистецтв
E-mail: miskoviv@gmail.com

Автор на основі джерел розглянув питання створення міських гербів Южного, Мукачева та проекту нового герба Ужгородського університету. Мета даного дослідження містила наступне: розкриття процесу створення герба міста Южний; яким є сучасний герб Мукачева і саме постать Св.Мартіна як єпископа чи вершника на коні; чи потрібний був новий герб Ужгородського університету, у зв'язку з віднайденням нової дати заснування вищої школи – 400 років (1613 р.). Виходячи з мети дослідження, аналізу останніх публікацій, викладу основного матеріалу статті, автор прийшов до попередніх висновків. Потрібно дуже ретельно підходити до створення герба будь-якого населеного пункту. При виборі символічних фігур герба потрібно обирати ті фігури, які символізують та характеризують той чи інший населений пункт. Потрібно звичайно консультиватися при розробці герба з фахівцями з Українського Геральдичного Товариства (УГТ), котрі можуть провести геральдичну експертизу, надати необхідну інформацію і т.д. У випадку зі створенням і прийняттям герба м.Южний, цей процес тривав 1994 по 2003 рік. При створенні або поверненні до зображення старого герба, котрий би міг бути або стати новим-старим гербом міста, потрібно добре знати історію та геральдику того чи іншого населеного пункту, а особливо появу та використання відбитків печаток (печатей) на документах міського самоуправління. Так, склалося, що у XIX ст. у м. Мукачеві, тоді Мункачі використовували три печатки Св. Мартін з посохом (одна) і Св. Мартін на коні (дві), відповідно у діловодстві та церковних справах. Відомий кольоровий опис герба Мункача (Мукачева) з 1906 року: «В синьому полі щита із зеленою основою Святий Мартін, єпископ, у римському рицарському вбранні, на голові шолом. Він сидить на білому коні, вкритому червоним покривалом, і відтинає мечем свого червоного плаща. Відтятий шматок він віддає напіводягненому мукачівському жебраку. Верхівка щита прикрашена гербовою золотою короною». Майже через століття було прийнято новий герб Мукачева (1998 р.), який поєднав у собі дві символічні фігури Св. Мартіна: єпископ з посохом, а друга рука благословляє; і римський вершник на коні, відтинає мечем частину свого червоного плаща, яку віддає жебракові. Опис герба наступний: у синьому полі іспанського геральдичного щита зображений Святий Мартін у білому єпископському одязі, лівою рукою тримає пастирський посох, а правою срібний щиток, у полі якого зображено золотий меч, який розрізає червоний плащ. У зв'язку з майбутнім святкуванням «400 річного ювілею» вищої освіти на Закарпатті, де акцентувалась увага про наступництво Ужгородського університету, який був створений на основі єзуїтської колегії (1613 р., пізніше гімназії), заснованої дворянською родиною Другетів, постало питання про створення нового герба УжНУ. Були представлені два проекти нових гербів Олександра Поповича (члена УГТ) та Лесі Поліхи, де основною символічною фігурою на щиті є дрізд. Обидва проекти так і не були затверджені. Якби було доведено, що УжНУ має 400 років це дійсно пов'язано з родиною Другетів, то обов'язково новий університетський герб мав би містити у собі герб (серце щита) дворянської родини Другетів – сім дроздів.

Ключові слова: дослідник, архів, музей, документ, художник, геральдика, герб, сфрагістика, печатка, відбиток печатки, гербова печатка, щит, символічна фігура, дворянська родина, місто, університет, Св. Мартін, Другети, дрізд.

Постановка проблеми. У сучасній Україні відбувається справжній «геральдичний бум». Кожен населений пункт «обзадовиться» власним гербом, який інколи можна побачити при в'їзді у село чи місто. Але інколи можна побачити таке спотворення герба, що власне стає соромно за незнання елементарних правил геральдики. Саме шлях створення герба є складним процесом, який може тривати декілька років, а то й ціле десятиліття. Саме ми взяли для розгляду сучасні міські герби Южного

та Мукачева, а також нового проекту герба Ужгородського університету. Місто Южний саме наймолодше на Україні, яке виникло у зв'язку з будівництвом Одеського припортового заводу та Порту «Южний». Мукачево (угор. Мункач) одне з найстаріших міст України, перша документальна згадка як про населений пункт відома з 1376 р. У 2013 р. актуальним було питання створення проекту нового герба Ужгородського університету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно публікацій міського герба Южного у місцевій пресі слід відзначити замітки [Южний, 1998,

с. 9; Шамбора, 2003, с. 9] та статтю «Зорова символіка міста Южного» дослідниці-журналіста О. Шамбори [Шамбора, 2003, с. 9; Рис.1], де розповідається про створення і прапора міста герба та інше. Але сам процес прийняття міського герба був дуже складним. Про це можна дізнатися з Науково-допоміжного фонду музею м. Южного (НДФМ м. Южного), який тільки формується та впорядковується. Тут у цьому фонді зберігаються матеріали та документи а саме: «Положення о конкурсе на разработку герба г.Южного» №172 от 20 апреля 1994 г. (а), рішення «Про затвердження герба м.Южного» №38-III-XXIII від 23 червня 1998 р., №85-Х-ХІІІ від 27 серпня 1998 (б), експертиза двох гербів М.М. Підмогильного та С.І. Гончарова (тобто герба м.Южного – авт.) зроблена членом Південного відділення Українського Геральдичного Товариства (ПВ УГТ) В.Г. Вербицьким від 14.09.1998 р.(в), недатований лист секретаря геральдичної комісії ПВ УГТ П. В. Бондаренка до міського голови м. Южного О.М. Журавля з приводу заміни картуша герба Южного з французького на електричний (г), геральдично-векселологічна експертиза проєктів герба (автор Гончаров С.І., співавтор часткової доробки В.Г. Вербицький) та прапорів, побудованих на основі герба (автор В.Г. Вербицький) зроблена членом Південного відділення Українського Геральдичного Товариства (ПВ УГТ) Т.Г. Гончаруком від 23.04.2003 р. (д), Рішення Юженської міської ради про затвердження символіки міста від 29 травня 2003 року №226-XXIV (е), геральдично-векселологічна експертиза проєктів герба та прапора міста Южного Андрія Гречила, голови Українського Геральдичного Товариства (УГТ) від 24 липня 2003 року (є), стисла пояснювальна записка до проєктів герба та прапорів в м. Южному Одеської обл. (ж), зміст і опис символіки міста Южного (з), проєкти гербів м. Южного. Окремі питання історії міста, а також герба м. Южного, були опубліковані у міському літописі [Южне, 2008].

Дослідженнями історії герба м. Міста Мукачева (Мункач) активно займалися сучасні дослідники Я.Штенберг [Штенберг, 1991, с. 11] та О.Філіппов [Філіппов, 1994, с.4; Філіппов, Федак, 1998, с.12; Філіппов, 2012, 68 с.]. Проф. Штенберг започаткував публікації про давні герби населених пунктів Закарпаття на сторінках періодичної преси та інших видань, а Олексія Філіппова саме зацікавила тематика печатки (Рис. 2) та герба Мукачева. Заслужують на увагу публікації голови УГТ (Українського Геральдичного Товариства) А.Гречила [Гречило, 1998, с. 122] та у співавторстві з Ю.Савчуком та І Сварником [Гречило, Савчук, Сварник, 2004, с. 239] з двома гербами Мукачева: перший – герб (за печаткою XVI ст.): св.Мартин у єпископській інфулі з жезлом у руці; другий герб (XIX-XX ст.) у синьому полі на зеленій основі св.Мартин у вбранні римського легіонера на срібному коні з червоною попоною відтинає шматок свого червоного плаща і дає його жебракові, який сидить біля ніг його коня (Рис. 3).

Іншу іконографію мукачівського герба подає дослідник С.Панченко: «На срібному тлі Святий Мартин, єпископ у римському вояцькому вбранні та шоломі, що сидить на білому коні, покритому

червоним сідлом, і відтинає половину свого червоного плаща, щоб оддати відтятий шмат його мукачівському старцеві [Панченко, 2000, с.116; Рис. 4]. У пізніших виданнях до історії мукачівського герба мають відношення публікації Богдана Мариконя у співавторстві з В.Куликовським [Мариконь, Куликовський, 2010, с. 63-65] та В.Ньорбою [Мариконь, Ньоба, 2010, с. 20]. Автор даної статті також цікавився наступними питаннями: Ньорба Святий Мартін як образ і покровитель Мукачева [Міськов, 2012, с. 156-176], іконографія Святого Мартіна у сфрагістиці, живописі та геральдиці на прикладі м.Мукачево (Міськов, 2014, с. 259-280).

З приводу створення нового герба Ужгородського університету у 2013 р. було заявлено, що виш має 400-літній ювілей (Офіцинський), а потім було представлено два проєкти нового герба УжНУ О.Поповича та Л.Поліхи. Проте, ніхто не згадав про офіційний герб УжНУ, затверджений Вченою радою Ужгородського університету 29 травня 2000 року, опис якого наступний: «Щит герба новофранцузький тридільний синього кольору, як в герба Карпатської України. Пруг щита і лінії, які ділять його на три поля, - золоті. У геральдичному правому полі дві срібні (білі) квітки едельвейса. Едельвейс (народна назва «шовкова косиця») уособлює Карпати, а також символізує мужність, чистоту помислів, вірність і довголіття. Геральдичне ліве поле містить дві срібні (білі) гусячі пера, що перехрещуються. Пера – давній символ розумової праці. У центральному полі розташовано емблему університету – срібний *universum* – символ всеосвітності, універсальності. Він позначає фахову спрямованість університету як науково-освітнього закладу, який готує який готує спеціалістів з фундаментальних дисциплін. Над щитом знаходиться золотий (жовтий) тризуб. Гербовий щит підтримують два олені-щитоносії, профілі яких звернені до щита. Олені – золоті (жовті) зі срібними (білими) животами. Олень – житель Карпат, уособлення сили, краси та благородства. Під щитом, на золотій (жовтій) стрічці, срібними (білими) літерами виведено девіз університету: «Більше знаємо – більше можемо». Мова девізу – українська [Символіка, 2000, с. 6; Рис.5].

Виходячи із аналізу останніх досліджень і публікацій, автор ставить перед собою наступну **мету**: розкрити процес створення герба міста Южний; який є насправді сучасний герб Мукачева і постать Св.Мартіна – єпископа з посохом чи римського вершника на коні; чи потрібний був новий герб УжНУ, у зв'язку з віднайденням нової дати заснування вишу – 400 років (1613 рік). Саме українська міська геральдика Южного та Мукачева стала об'єктом дослідження, а предметом – розробка та затвердження гербів м. Южний, м. Мукачево, створення проєктів нового герба УжНУ. При цьому, ми можемо символічно пов'язати розрізнену мозаїчність Южного, Мукачева та Ужгорода, оскільки перше місто знаходиться на півдні, а два інші - на заході України. Проте всі міста об'єднав процес створення нових гербів міст, в даному випадку Южного та Мукачева, проєкту нового герба

Ужгородського університету.

Виклад основного матеріалу. 20 квітня 1994 року за рішенням Виконавчого комітету Южненської міської ради було прийнято положення про конкурс на розробку герба м. Южного [НДФМ м. Южного: а] підсумки якого мають бути підведені до 1 вересня цього року. До участі у конкурсі запрошувалися усі бажаючі. 28 учасників подали проекти гербів (Рис. 6, Рис. 6а, Рис. 6б, Рис. 6в, Рис. 6г, Рис. 6д, Рис. 6е). Із них комісія відбрала проекти герба Миколи Підмогильного та Сергія Гончарова. Під час короткої дослідницької роботи в музеї м. Южного (04.08. 2018 р.), на жаль нам не вдалося розшукати проект герба м. Южного, який розробив М. Підмогильний. За основу міського герба Южного був взятий до уваги проект, розроблений місцевим художником С. Гончаровим. Опис проекту герба Сергія Гончарова наступний: «У синьому полі французького щита срібна хвиляста вузька перев'язь вправо, правіше від неї зверху обведена по контуру чорним кольором золота конусоподібна крапля, що нависла над золотим ростком, який має два пелюстки, нижче лівіше срібний якір з двома лапами». 23 червня 1998 р. Южненська міська рада врахувала, що «запропонований проект герба м. Южне художника Гончарова С.І. в більшому обсязі відповідає вимогам геральдики», вирішила «додати запропонований ескіз герба м. Южний та надати кінцевий варіант на чергове засідання Южненської міської ради» [НДФМ м. Южне: б]. Воно відбулося, 27 серпня 1998 року, де було прийнято рішення «організувати виставки ескізів герба Южного у Палаці Культури (ПК) «Дружба», надати можливість художникам Гончарову С.І., Підмогильному М. виступити у ЗМІ з описом ескізів герба м. Южного, заслухати інформацію в.о. заступника міського голови з питань діяльності виконавчих органів влади – заввідділом освіти Шумейко Н.О., голови постійної депутатської комісії з питань законності, правопорядку, ЗМІ, об'єднань громадян, депутатської діяльності та етики Сідаша О.О. про відгуки громадян на запропоновані ескізи та затвердити кінцевий варіант м. Южного на черговому засіданні сесії» [НДФМ м. Южне: б)]. Проте рішення про затвердження герба Южного відкладалось, у зв'язку з запитом Южненської міської ради №1-21-1144 від 09.09.1998 р. до Південного відділення Українського Геральдичного Товариства (ПВ УГТ) з приводу експертизи герба міста. Її зробив член ПВ УГТ Володимир Вербицький, котрий також долучився до створення герба м. Южного. Зміст експертизи наступний: «Герб Підмогильного М.М. складений з порушенням геральдичних правил, що стосується опису герба (порушена послідовність опису: правий бік указаний як лівий і навпаки). Використані символи недостатньо характеризують портовість міста (в геральдиці порт позначається якорем, а не ключем). Якщо врахувати, що символами характеризуються лише ті властивості, котрі притаманні тільки самому місту, то дане обґрунтування зеленого поля є незадовільним. Чорний відбиток міської печатки стандартних розмірів буде, як правило розпливатися в центральній частині герба, в місцях зображення ключа та колби

тому, що при відповідному багаторазовому зменшенні герба лінії контурів фігур будуть майже зливатися зі штрихівкою.

Герб Гончарова С.І. складений з хорошим геральдичним смаком у повній відповідності з геральдичними правилами. Чорний відбиток міської печатки стандартних розмірів буде якісним, бо багаторазове зменшення герба помітно не вплине на виразність його частин. За показниками геральдичності, художності, видимості, товарності знака, пов'язаного з містом герб Гончарова С.І. є більш вдалим, ніж герб Підмогильного М.М.» [НДФМ м. Южне: в]. На сесії міської ради, яке відбулось 21 вересня депутати зробили подарунок місту до його – 20-річчя – затвердили герб міста Южного, авторства С. Гончарова. Ось, що повідомлялось у газеті «Новини Южного» від 10 серпня 1998 р.: «Герб города имеет традиционную форму щита (так называемую французскую). Такая форма применяется для всех городов Украины. Герб разделен серебряной волнообразной перевязью, разделяя его на две части. В верхней части взят элемент из эмблемы Одесского припортового завода. Символически изображено растение, на которое падает капля. В нижней части – якорь. Он взят из эмблемы МТП «Южный», символизирующей о морских торговых отношениях. Фон щита синий (лазуревый), символизирующий красоту города, синеву моря и неба» [Южний, 1998, с. 9; Рис. 7].

З приводу форми французького щита герба Южного, використання його було неприпустиме, тому що для всіх територіальних гербів України ustaleno використовується єдиний сучасний заокруглений щит (еклектичний картуш), який є відзнакою саме гербів українських міст, про що повідомляв секретар геральдичної колегії Обласної ради П.В. Бондаренко у своєму листі до міського голови О.М. Журавля [НДФМ м. Южне: г]. Тільки через п'ять років герб Южного змінив свій гербовий щит з французького на іспанський. Новий-старий герб Южного затвердила міська рада 22.03.2003 р. своїм рішенням від 29.03.2003 р. [НДФМ м. Южне: е] з врахуванням схвальних геральдично-вексилологічних експертиз проектів герба та прапора міста Южного від Андрія Гречила, голови УГТ [НДФМ м. Южне: е] та Т.Г. Гончарука, члена ПВ УГТ [НДФМ м. Южне: д].

В останній стислій пояснювальній записці до проектів гербів та прапорів м. Южного Одеської області [НДФМ м. Южне: ж] і опису символіки міста Южного [НДФМ м. Южне: з], подано наступний опис герба: «В синьому полі напівкруглого щита срібна хвиляста вузька перев'язь вправо, правіше від неї золота конусоподібна крапля обведена по контуру чорним кольором, яка нависла над золотим ростком, що має дві пелюстки, лівіше-срібний якір з двома лапами. Щит вписаний в золотий еклектичний картуш. Він увінчаний золотою міською короною з трьома бланками (зубцями). Під щитом розташована золота девізна стрічка з написом: «Сонце світить всім». Слова римського прозаїка Петронія «Сонце світить всім» були перекладені з латинської на українську мову. Зі слів художника С. Гончарова,

авторство ідеї цього девізу належить А.Л. Сахненко, головному інженеру Порта Южний (2001-2005 рр.). Саме виправлений опис герба Южного увійшов до фундаментального ілюстрованого видання про герби і прапори України з наступним описом: «На лазуровому щиті срібний хвилеподібний перев'яз зліва, супроводжуваний зверху золотим колосом і краплею, а знизу – срібним якорем. Щит прикрашений золотим декоративним картушем і увінчаний золотою міською короною. Під щитом на жовтій стрічці напис: «Сонце світить всім!» [Україна, 2010; Рис. 1]. Таким чином завершилася історія з створенням та затвердженням міського герба Южного.

І нині символом та покровителем Мукачева є Святий Мартін. Йому встановили пам'ятник у центрі міста, навесні 2019 р.: Св. Мартін на коні в образі римського вершника з жebraком. Немає сенсу переказувати зміст цієї легенди. Проте іконографічне зображення цієї легенди ми зустрічаємо у гербах на видних будівлях Мукачева (міської ратуші та протилежного будинку). Довгий час окремі жителі Мукачева, користувалися печаткою, як вони вважали із зображенням Св. Мартіна, де в гербовому полі печаті – іконографічне зображення священика, який у лівій руці тримає пастирський посох, а праву руку підняв для благословення. Такою печаткою чи відтиском печатки (20 x 36 мм) користувались від кінця XIV аж до початку XIX ст. [Міськов, 2014, с. 260; Рис. 8]. У XIX ст. у діловодстві та церковних справах Мункача (Мукачева) користувалися аж трьома печатками, серед яких вирізнялася печатка Мукачівського римо-католицького парафіяльного управління XIX ст. [Dulgău, 1997, р. 337; Міськов, 2014, с. 276; Рис. 9].

Саме у першій половині XIX ст. у комітатській символіці Австрійської імперії відбувся перехід до «кольорових гербів» із заміною легенд гербових печаток латинських надписів на угорські. Наприклад, як це відбулось з гербом і печаткою комітату Берег [Bereg, 2017, 30 old.]. Саме на початку XX ст. – відома кругла печатка (діаметр 34 мм), виготовлена 1902 року у гербовому полі щита якої зображено Св. Мартіна на коні поруч з жebraком у щиті, навколо якого легенда «Bereg vármegeye Munkács r. t. (rendezett tanácsú – авт.) város 1902» – Березький комітат місто Мункач із самоуправлінням 1902 [ДАЗО, ф. 721. оп. 1, спр. 705, арк. 3; Рис. 10]. Саме кольорове зображення герба описав О. Філіппов у виданні, присвяченому історії герба м. Мукачево: «В синьому полі щита із зеленою основою Святий Мартін, єпископ, у римському рицарському вбранні, на голові шолом. Він сидить на білому коні, вкритому червоним покривалом, і відтинає мечем половину свого червоного плаща. Відтятий шмат він віддає напіводягнутому мукачівському жebraку. Верхівка щита прикрашена золотою короною» [Філіппов, 2012, с. 28]. Цей герб мав стати офіційним гербом Мукачева. Але сталося по-іншому.

Вперше серед сучасних дослідників, після проф. Штенберга, до постаті Святого Мартіна звернувся нікому невідомий Олексій Філіппов. Він саме звернув увагу, що вперше саме місто (villa) Мункач

(Мукачево) датується у грамоті угорської королеви Єлизавети від 22 травня 1376 р. [ДАЗО, ф. 1589, оп. 1, спр. 1, арк. 1], де згадується печатка із образом Св. Мартіна. Пізніше у газетних публікаціях, авторських виданнях О. Філіппов доводив, що день міста Мукачева потрібно святкувати 22 травня, з дати першої документальної згадки про місто [Філіппов, 1994, с. 4; Філіппов, Федак, 1998, с. 12; Філіппов, 2012, с.13]. Проте думка дослідника виявилася непоміченою. Олексій Філіппов, тоді як член УГТ, був очевидцем прийняття нового герба Мукачева про що у 1999 р., працюючи в ті часи журналістом у газеті «Старий замок», написав про це у статті «Казнить нельзя помиловать», яку так і не надрукували [Філіппов, 1999, с. 12]. Тому покладемося на достовірність фактів автора, що стосувалися подій 1998 р. – з прийняттям нового герба Мукачева.

У травні 1998 р. юридичний відділ Мукачівського міськвиконкому готував проект територіальної громади міста Мукачева. Однією з статей цього документу мало стати питання про символіку міста. О. Філіппов запропонував старий герб Мукачева, який було затверджено 1902 р., а також зроблено на його основі варіанти середнього та великого гербів і гербовий прапор міста, як того вимагають правила геральдики. Опис малого герба був наступним: «В синьому полі щита із зеленою основою зображений святий Мартин. У римському лицарському вбранні, на голові шолом. Він сидить на білому коні, що покритий червоним покривалом, і відтинає мечем половину свого червоного плаща. Відтятий шмат віддає напіводягнутому мукачівському жebraкові» [Філіппов, 1999, с. 12]. О. Філіппов згадував: «Коли проект Статуту було роздано в депутатській комісії, то серед депутатів, які називають себе націонал-демократами пролунали вигуки незгоди і обурення: чому Святий Мартин тримає меч в руці, коли він єпископ, що робить в гербі воєнка на коняці», і далі констатував у підсумку: «один із депутатів націонал-демократів запитує, звідки взявся в гербі Мукачева зелений колір (себто мадярський – авт.), шукаючи в цьому антиукраїнські настрої, тим самим він показав рівень своєї безграмотності у геральдиці» [Філіппов, 1999, с. 12].

Щоб вийти з даної ситуації, секретар міської ради Олександр Галай запропонував створити комісію, яка б питання символіки міста підготувала до наступної сесії. До складу комісії, яку очолив заступник міського голови Борис Качур, а секретарем призначено начальника управління культури, сім'ї, молоді і спорту Василя Цигака, входили: від міськвиконкому Олександр Андялоші, від депутатів Василь Гурзан та Валентина Шевченко, від громадськості – Василь Пагіря та Юрій Ревницький, від геральдистів – Олексій Філіппов, який залишався на пропозиції герба Мукачева, відомого з 1902 р. – Св. Мартин на коні. Інша сторона внесла інший проект, в щиті за формою п'ятикутника «Пентагон», що мав символізувати м. Мукачево, стоїть Св. Мартин в єпископському одязі з посохом у лівій руці, а права рука піднята для благословення. Кольори звичайно синьо-жовті [Філіппов, 1999, с. 12]. «На початок

серпня, за тиждень до наступної сесії, де мало бути розглянуто питання символіки остаточно, відбулось розширене засідання комісії, на яке запросили депутатів, що могли зацікавитись геральдикой, письменника Юрія Мейгеша та художника, знавця геральдики, Івана Баранова. На цьому засіданні під час обговорення обох проектів визначилось, що депутати активно не сприймають зображення Св. Мартина як римського воїна, що сидить на коні і відтинає частину свого плаща, яку дає жебраку, але в той же час депутати взагалі не знають навіть елементарних правил геральдики: чим відрізняється печатка від герба, що таке атрибутика християнського святого, яка допомагає ідентифікувати його від інших християнських святих» і т.д., зауважував О. Філіппов [Філіппов, 1999, с. 12]. Після двогодинної дискусії, голова комісії Борис Качур, поставив питання на голосування. П'ятеро з присутніх проголосувало за депутатський проект, двоє за проект старого герба 1902 р., інші утримались від голосування. Виникла ситуація, коли завдяки безграмотності депутатів, Мукачєво могло позбавитись свого покровителя св. Мартина. За правилами геральдики, які відрізняються від канонів іконопису, вказувати словами християнського святого, зображеного в полі геральдичного щита не можна. Це робиться за допомогою його атрибутики, яка в кожного зі святих відмінна. В депутатському проекті св. Мартин стоїть, жодних атрибутів не має. Тому під час опису герба цю символічну фігуру можна назвати лише священником або єпископом і ні в якому разі св. Мартином. Саме цю особливість геральдики депутати не змогли збагнути.

Раптово патовість ситуації зрозумів Василь Цигак, який запропонував геральдистам знайти такий варіант герба, який би був компромісним між правилами геральдики і позицією депутатської більшості у комісії. Тоді Іван Баранов вніс пропозицію дати в праву руку священникові щиток: із зображенням основних атрибутів св. Мартина – плаща і меча, який відтинає частину свого плаща. Після бажаного компромісу герб став виглядати наступним чином: «В срібному полі щитка зображено золотий меч, який розрізає червоний плащ. В синьому полі щита зображений Св. Мартин в білому єпископському одязі, лівою рукою тримає пастирський посох, а правою щиток». О. Філіппов констатував: «В цьому варіанті герба постать священника виконує функцію щитотримача, тобто допоміжну функцію, але в описі зберігається його ім'я, що є найважливішим, оскільки словесний опис герба юридично затверджується, а зображення тільки додається» [Філіппов, 1999, с. 12]. Таким чином, новий герб Мукачєва, був створений шляхом поєднання гербових печаток XIX (Св. Мартін з посохом) – початку XX століть (Св. Мартін на коні). Остаточно герб Мукачєва було затверджено 13 серпня 1998 р., який став офіційною символікою міста з 1999 р. (Рис. 11).

Майбутні святкування 400-х річного ювілею УжНУ, зумовило нове керівництво вишу вдатися до розробки нового герба університету. А все почалося із публікацій у ЗМІ Закарпаття. Ось, що з цього приводу, висловив свою думку професор, доктор

історичних наук Роман Офіцинський: «Університет в Ужгороді виріс, не у піщаній пустині, а на чорноземі тривалі традиції. Предтечею сучасного Ужгородського національного університету – єзуїтська колегія в Гуменному, що розгорнула свою діяльність 23 листопада 1613 року. Офіційну метрику про народження їй виписали теж у липні, як УжНУ, але 2-го числа, 1615 р. Так само у липні (31-го числа) 1640 року її перенесли в Ужгород. Підкреслимо, вища освіта сучасного Закарпаття започаткована де-факто 23 листопада 1613 р., а де-юре 2 липня 1615 року. Бачимо, що липень за символічним трикратним збігом є воістину священним місяцем для закарпатського студентства і всієї університетської громади.

Перший вищий навчальний заклад Закарпаття – колегіум або колегія (по-сучасному – коледж) – тісно пов'язаний з чернечим орденом «Товариства Ісуса» та Другетами – аристократичною родиною франко-італійського походження. З Другетами пов'язане і заснування першого у краї зафіксованого в писемних джерелах навчального закладу взагалі – школи при монастирі чернечого ордену святого Павла 1384 року в Ужгороді. У колегії «товариші Ісуса» (самоназва єзуїтів) готували вчителів і священників за чотирирічною, а невдовзі – за п'ятирічною програмою.

2 липня 1615 року в Ужгородському замку надзупан комітатів Унг і Земплін граф Георгій Другет дав фундаційну грамоту єзуїтській колегії в Гуменному (тепер Словаччина). Грамотою від 31 липня 1640 року Іоанн Х Другет переніс її в Ужгород. Відразу стали будувати навчальний комплекс – колегію, школу, церкву – на місці, де нині в Науковій бібліотеці УжНУ (вул. Капітульна, 9), проживає греко-католицький єпископ.

Зведений єзуїтами і Другетами у пізньобароковому стилі костел – нинішній греко-католицький Хрестовоздвиженський собор є, по суті університетською церквою.

Протягом XVIII ст. в колегії навчалось від півтора сотні до більше двохсот студентів чоловічої статі віком від 21 до 30 років. Після розпуску ордену єзуїтів (1773) всі маєтки колегії перейшли державному освітньому фонду. Колегія перестала існувати, її перетворили на гімназію.

Невдовзі держава передала майно колегії Мукачівській греко-католицькій єпархії, що переселялася з Мукачєва в Ужгород. Ця передача відбулася в кабінеті ректора 1 серпня 1775 року. Йшлося про приміщення колегії, школи, бібліотеки, де зберігалось 1858 стародруків. Шкільну будівлю розібрали 1785 року. На її місці розбили сквер, що досі слугує прикрасою території до колишньої колегії» [Офіцинський]. Все це добре. Але чомусь із поля зору дослідників випадає документ, що безпосередньо стосується про організацію єзуїтської колегії (19 жовтня 1636 року). Сам безпосередньо документ «Грамота генерала общества езуитов об организации езуитской коллегии в Ужгороде» зберігається у фонді 151 «Правление Мукачевской греко-католической епархии. г. Ужгород» [ДАЗО, ф.151, оп. 25, спр.50, арк.1; Рис. 12; Рис. 13] та очікує майбутніх дослідників.

Тож у зв'язку, із підготовкою до святкування «400-річчя» УжНУ розпочалася одночасно робота над новим гербом Ужгородського університету. Першим проектом нового герба УжНУ стала нова символічна фігура дрозда, розроблена під керівництвом члена УГТ, Гільдії геральдичних художників «Terza indagines» Олександра Поповича, а малюнок виконала Ксенія Шкроблюк. У синьому щиті – срібна гора, перетята трьома хвилястими поясами. З-за гори сходить золоте сонце. На горі – чорний дрізд із золотими очима та дзьобом, що у правій лапі тримає срібний ключ з чотирьох зубцевою борідкою. Над його головою – п'ять п'ятипроменевих зірок, покладених півколом. Девіз «Plus csimus – pluss possumus» («Більше знаємо – більше можемо») написано золотими літерами на лазуровій стрічці [Для УжНУ; Рис. 14]. У символі герба, за словами Олександра Поповича: «Дрозд – це і Другети, засновники системи освіти на території нинішнього Закарпаття (засновники семінарії в Гуменному та гімназії у м. Ужгороді) й історія міста, де розташовано університет», які вилетіли з одного гнізда (УжНУ)... Ключ – це ключ до знань, і ключ до міст, які радо приймають випускників УжНУ у всьому світі. Девіз збережено від попереднього герба. Однак його перекладено латиною. Головні кольори герба, лазуровий і жовтий – це традиційні кольори Закарпаття. Саме ці кольори у стрічці дарувала Марія Терезія єпископу-просвітителю Андрію Бачинському» [Для УжНУ].

Друга спроба затвердити новий герб УжНУ була 10 жовтня 2013 р. на конференції трудового колективу УжНУ: «Останнім важливим моментом засідання став розгляд символіки Ужгородського національного університету. Проект нового герба вишу було представлено вже вдруге – першого разу його розробкою займався геральдист Олександр Попович, тепер кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри журналістики Леся Поліха. Авторка докладно розглянула кожен з елементів майбутнього герба (Рис. 15), вмотивовуючи його доцільність. Проте, оскільки створення такого важливого іміджевого атрибуту вишу потребує набагато більше часу, герб УжНУ наразі ще не затвердили, рекомендувавши доопрацювати окремі деталі. Делегати підтримали пропозицію ректора доручити затвердження головного символу УжНУ Вченій раді, натомість схвалили емблему університету» [Конференція].

На мою, думку, якби дійсно УжНУ мав 400 літ і це б було пов'язано з родиною Другетів, то обов'язково новий герб університету мав би містити щиток або серце щита з гербом Другетів – сім дроздів (Рис. 16), а решта символів чи символічних фігур буде залежати від того, хто буде розробником даного герба.

Висновки. Виходячи з мети дослідження, аналізу останніх публікацій, викладу основного матеріалу

статті, автор прийшов до попередніх висновків.

1. Потрібно дуже ретельно підходити до створення герба будь-якого населеного пункту. При виборі символічних фігур герба потрібно обирати ті фігури, які символізують та характеризують той чи інший населений пункт. Потрібно звичайно консультуватися при розробці герба з фахівцями з Українського Геральдичного Товариства (УГТ), котрі можуть провести геральдичну експертизу, надати необхідну інформацію і т.д. У випадку зі створенням і прийняттям герба м. Южний, цей процес тривав 1994 по 2003 рік.

2. При створенні або поверненні до зображення старого герба, котрий би міг бути або стати новим-старим гербом міста, потрібно добре знати історію та геральдику того чи іншого населеного пункту, а особливо появу та використання відбитків печаток (печатей) на документах міського самоуправління. Так, склалося, що у XIX ст. у м. Мукачеві, тоді Мункачі використовували три печатки Св. Мартін з посохом (одна) і Св. Мартін на коні (дві), відповідно у діловодстві та церковних справах. Відомий кольоровий опис герба Мункача (Мукачєва) з 1906 року: «В синьому полі щита із зеленою основою Святий Мартін, єпископ, у римському рицарському вбранні, на голові шолом. Він сидить на білому коні, вкритому червоним покривалом, і відтинає мечем свого червоного плаща. Відтятий шмат він віддає напіводягнутому мукачівському жебраку. Верхівка щита прикрашена гербовою золотою короною». Майже через століття було прийнято новий герб Мукачєва (1998 р.), який поєднав у собі дві символічні фігури Св. Мартіна: єпископ з посохом, а друга рука благословляє; і римський вершник на коні, відтинає мечем частину свого червоного плаща, яку віддає жебракові. Опис герба наступний: у синьому полі іспанського геральдичного щита зображений Святий Мартін у білому єпископському одязі, лівою рукою тримає пастирський посох, а правою срібний щиток, у полі якого зображено золотий меч, який розрізає червоний плащ.

3. У зв'язку з майбутнім святкуванням «400 річного ювілею» вищої освіти на Закарпатті, де акцентувалась увага про наступництво Ужгородського університету, який був створений на основі езуїтської колегії (1613 р., пізніше гімназії), заснованої дворянською родиною Другетів, постало питання про створення нового герба УжНУ. Були представлені два проекти нових гербів Олександра Поповича (члена УГТ) та Лесі Поліхи, де основною символічною фігурою на щиті є дрізд. Обидва проекти так і не були затверджені. Якби було доведено, що УжНУ має 400 років і це дійсно пов'язано з родиною Другетів, то обов'язково новий університетський герб мав би містити у собі щиток (серце щита) герба дворянської родини Другетів – сім дроздів.

Список використаних джерел

- Bereg vármegye pecsétjei, 2017. Nyiregyháza, 42 old.
 Dulgău B., 1997. Sigilile institutilor Sătmărene din secolele XVI-XIX, Satu-Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 345 p.
 Гречило А., 1998. Українська міська геральдика, Київ-Львів, 191 с.
 Гречило А., Савчук Ю., Сварник І., 2001. Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.), К.: Брама, 400 с.

Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф.151. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород, оп. 25, спр. 50. Грамота генерала общества иезуитов об организации иезуитской коллегии в Ужгороде. Начато 19 октября 1636 г. Окончено 19 октября 1636 г., 1 арк.

ДАЗО, ф. 721. Бургомистр, г. Берегово, оп. 1, спр. 705. Дело об изготовлении печати г. Берегсас. Начато 9 декабря 1902 г. Окончено 24 августа 1904 г., 16 арк.

ДАЗО, ф. 1589. Главный староста гор. Мукачево. Коллекция Владислава Вари (1427 - 1850), оп. 1, спр. 1. Грамота королевы Венгрии и Польши Елисаветы от 22 мая 1376 г. о разрешении жителям города Мукачево пользования печатью с изображением св. Мартина, 2 арк.

Для УжНУ розробили новий герб і прапор. [online] Доступно: <https://zaholovok.com.ua/uzhnu-maje-novii-gerb-i-prapor>. (дата звернення: 24.04.2019).

Конференція трудового колективу УжНУ: університет має нову Вчену раду, Статут і перспективи на статус дослідницького//Медіацентр УжНУ [online] Доступно <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/konferentsiya-trudovogo-kolektivu-uzhnu.htm>. (дата звернення: 24.04.2019).

Куликовський В., Мариконь Б., 2010. Печатки, герби міст і сіл Закарпаття, Ужгород, 112 с.; іл.

Мариконь Б., Ньорба В., 2010. Геральдика Закарпаття. Герби і печатки міст, сіл та селищ, Ужгород: «Краєвиди Карпат», 96 с.

Міськов І.О., 2012. Святий Мартін як образ та покровитель Мукачева, *Карпатика*, № 41, с. 156-176.

Міськов І.О., 2014. До питання іконографії святого Мартіна у сфрагістиці, живописі та геральдиці на прикладі м. Мукачево, *Карпатика*, № 43, Ужгород, 2014, с. 259-280.

Науково-допоміжний фонд музею м. Южного (далі НДФМ м.Южного) №1808, оп. 1, спр. 1:

а) «Положение о конкурсе на разработку герба г.Южного» №172 от 20 апреля 1994 г., 1 арк.;

б) Рішення «Про затвердження герба м.Южного» №38-III-XXIII від 23 червня 1998 р., №85-Х-ХІІІ від 27 серпня 1998, 1 арк.;

в) Експертиза двох гербів М.М.Підмогильного та С.І.Гончарова (тобто герба м.Южного – авт.) зроблена членом Південного відділення Українського Геральдичного Товариства (ПВ УГТ) В.Г.Вербицьким від 14.09.1998 р., 1 арк.;

г) Лист секретаря геральдичної комісії ПВ УГТ Бондаренка П. В. до міського голови м.Южного Журавля О.М. з приводу заміни картуша герба Южного з французького на електричний (іспанський – авт.), 1 арк.; лист без дати;

д) Геральдично-векселологічна експертиза проектів герба (автор Гончаров С.І., співавтор часткової доробки В.Г.Вербицький) та прапорів, побудованих на основі герба (автор В.Г.Вербицький) зроблена членом Південного відділення Українського Геральдичного Товариства (ПВ УГТ) Т.Г. Гончаруком від 23.04.2003 р., 1 арк.;

е) Рішення Южненської міської ради про затвердження символіки міста від 29 травня 2003 року №226-XXIV, 1 арк.;

є) Геральдично-векселологічна експертиза проектів герба та прапора міста Южного Андрія Гречила, голови Українського Геральдичного Товариства (УГТ) від 24 липня 2003 року, 1 арк.;

ж) Стисла пояснювальна записка до проектів герба та прапорів в м. Южному Одеської обл., 4 арк.;

з) Зміст і опис символіки міста Южного, 2 арк.

Офіцинський Р. Ювілей Ужгородського університету [online] Доступно: <https://zaholovok.com.ua/yuvilei-uzhorodskogo-universitetu>. (дата звернення: 24.04.2019).

Панченко В., 2000. Міські та містечкові герби України, К.: *Просвіта*, 204 с.: іл.

Символіка Ужгородського університету, 2001, Ужгород: *Видавництво «Мистецька лінія»*, 16 с.

Україна: герби та прапори, 2010 / авт. проекту та упор. : В.Г. Кисляк, О.А. Нескоромний? К.: *Парламентське вид-во*, 456 с. : ілюстр. – укр., рос., англ. [online] Доступно: <http://heraldry.com.ua> (дата звернення: 24.04.2019).

Філіппов О., Під плащем Святого Мартіна, *Новини Мукачева*, 1994, 12, 19 травня, с. 4.

Філіппов О., 2012. Під плащем Святого Мартіна (Історія герба м.Мукачево 1376-1943 рр.), Ужгород: *Поліграфцентр „Ліра”*, 68 с.: іл.

Філіппов О., Федак М., До питання про геральдику міста, *Старий Замок*, 1998, 13 серпня, с.12.

Філіппов О., Казнить нельзя помиловать, *Старий Замок*, 1999, 21 січня, с. 12 (стаття про прийняття герба Мукачева у 1998 р. була вилучена з друку)

Шамбора О. Обличчя міста – герб і прапор, *Новини Южного*, 2003, 3 травня, с. 9.

Шамбора О. Зорова символіка міста Южного, *Новини Южного*, 2003, 12 липня, с. 9.

Штернберг Я. Отчий край. Історія. Міські та містечкові герби краю. Герб Мукачева, *Новини Закарпаття*, 1991, 9 лютого, с. 11.

Южний получил в подарок герб, *Новини Южного*, 1998, 10 жовтня 1998, с. 9.

Южне: сторінки живої історії [іст.-краєзнавчий], 2008 /Упоряд. Ю.А. Самонін, М.Ю.Мовчан, С.А.Кулініч, Одеса: *Друк*, 344 с.

References

- Bereg vármegye pecsétjei, 2017. Nyiregyháza, 42 old. (in Hungarian).
- Dulgău B., 1997. Sigilile institutilor Sătmărene din secolele XVI-XIX, Satu-Mare: *Editura Muzeului Sătmărean*, 345 p. (in Romanian).
- Grechy`lo A., 1998. Ukrayins`ka mis`ka geral`dy`ka [Ukrainian city heraldry], Kiev - Lviv, 191 p.. (in Ukrainian).
- Grechy`lo A., Savchuk Yu., Svarny`k I., 2001. Gerby` mist Ukrayiny` (XIV – I pol. XX st.) [Coats of arms of Ukrainian cities (XIV - I half of the XX century), K.: *Brata*, 400 p.). (in Ukrainian).
- Derzhavny`j arxiv Zakarpats`koyi oblasti (dali DAZO), f.151. Pravlenie Mukachevskoj greko-katolicheskoj eparhii, g. Uzhgorod, op. 25, spr. 50. Gramota generala obshhestva iezuitov ob organizacii iezuitskoj kollegii v Uzhgorode. Nachato 19 oktjabrja 1636 g. 19 oktjabrja 1636 g., 1 ark. [Charter of the General of the Society of Jesuits on the organization of the Jesuit Board in Uzhhorod. Started October 19, 1636. Completed October 19, 1636, 1 p.]. (in Ukrainian).
- DAZO, f. 721. Burgomistr, g. Beregovo, op. 1, spr. 705. Delo ob izgotovlenii pechati g. Beregsas [The case of the manufacture of the seal of Beregsas city], Nachato 9 dekabrja 1902 g. Okoncheno 24 avgusta 1904 g., 16 ark. (in Ukrainian).
- DAZO, f. 1589. Glavnyj starosta gor. Mukachevo. Kollekcija Vladislava Vari (1427 - 1850), op. 1, spr. 1. Gramota korolevy Vengrii i Pol'shi Elisavety ot 22 maja 1376 g. o razreshenii zhiteljam goroda Mukachevo pol'zovanija pechat'ju s izobrazheniem sv.

- Martina, [Charter from the Queen of Hungary and Poland Elizabeth from May 22, 1376, permission to residents of the city of Mukachevo to use the seal with the image of St. Martina], 2 ark. (in Ukrainian).
- Dlya UzhNU rozrobyly novyj gerb i prapor [For UzhNU they have developed a new coat of arms and a flag]. [online] Dostupno: <https://zaholovok.com.ua/uzhnu-maje-novii-gerb-i-prapor>. (data zvernennya: 24.04.2019). [online] Available at: <https://zaholovok.com.ua/uzhnu-maje-novii-gerb-i-prapor>. (application date: 24.04.2019). (in Ukrainian).
- Konferenciya trudovogo kolektyvu UzhNU: universytet maye novu Vchenu radu, Statut i perspektyvy na status doslidnycz'kogo [UzhNU Labor Collective Conference: University has a new Academic Council, Statute and prospects for research status], Mediacentr UzhNU [online] Dostupno <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/konferentsiya-trudovogo-kolektivu-uzhnu.htm>. (data zvernennya: 24.04.2019). (in Ukrainian).
- Kulykovskyy V., Marykon B., 2010. Pechatky, gerby mist i sil Zakarpattya [Seals, coats of arms of cities and villages of Transcarpathia], Uzhgorod, 112 s.; (in Ukrainian).
- Marykon B., N'orba V., 2010. GERAL'DYKA Zakarpattya. Gerby i pechatky mist, sil ta selyshh [Heraldry of Transcarpathia. Coats of arms and seals of cities, villages and settlements], Uzhgorod: «Krayevydy Karpat», 96 s. (in Ukrainian).
- Miskov I.O., 2012. Svyatyj Martin yak obraz ta pokrovitel Mukacheva, [St. Martin as an image and patron of Mukachevo], *Karpatyka*, № 41, s. 156-176. (in Ukrainian).
- Miskov I.O., 2014. Do pytannya ikonografii svyatogo Martina u sfragistyci, zhyvopysi ta geraldyci na prykladi m.Mukachevo [On the issue of St. Martin's iconography in sfragistics, painting and heraldry, with Mukachevo city as an example], *Karpatyka*, № 43, Uzhgorod, 2014, s. 259-280. (in Ukrainian).
- Naukovo-dopomizhnyj fond muzeyu m. Yuzhnogo (dali NDFM m.Yuzhnogo) №1808, op. 1, spr. 1 [Scientific and Subsidiary Fund of the Museum of the City of Yuzhnyi (further SSFM of Yuzhnyi) № 1808, d. 1, c. 1] (in Ukrainian):
- a) «Polozheny'e o konkurse na razrobotku gerba g.Yuzhnogo» [«Regulations on the competition for the development of the coat of arms of Yuzhnyi»], №172 ot 20 aprelya 1994 g., 1 ark., (in Ukrainian);
 - b) Rishennya «Pro zatverdzhennya gerba m.Yuzhnogo» [Decision «On Approval of the Coat of Arms of Yuzhnyi»], №38-III-XXIII vid 23 chervnya 1998 r., №85-X-XIII vid 27 serpnya 1998, 1 ark. (in Ukrainian);
 - v) Ekspertyza dvoh gerbiv M.M.Pidmogyl'nogo ta S.I.Goncharova (tobto gerba m.Yuzhnogo – avt.) zroblena chlenom Pivdenного viddilennya Ukrayins'kogo GERAL'DYCHNOGO Tovarystva (PV UGT) V.G.Verbycz'ky'm vid 14.09.1998 r. [An examination of the two coats of arms of M.M. Pidmogyl'ny and S.I. Goncharov (that is, the coat of arms of the city Yuzhnyi - author) was made by a member of the Southern Branch of the Ukrainian Heraldry Society (UHS), V.G.Verbytsky from September 14, 199], 1 ark. (in Ukrainian);
 - g) Ly'st sekretarya geraldychnoyi komisii PV UGT Bondarenka P. V. do mis'kogo golovy m.Yuzhnogo Zhuravlya O.M. z pryvodu zaminy kartusha gerba Yuzhnogo z francuz'kogo na elektychnyj (ispans'kyj – avt.) [Letter from the secretary of the Heraldic Commission SD UHS Bondarenko P.V. to the City Mayor of Yuzhnyi Zhuravel O. M. on the replacement of the cartouche of the Yuzhnyi's coat of arms from French to Eleatic (Spanish – Author)], 1, 1 ark.; ly'st bez daty (in Ukrainian);
 - d) GERAL'DYCHNO-VEKSELLOGICHNA ekspertyza proektiv gerba (avtor Goncharov S.I., spivavtor chastkovoyi dorobky V.G.Verbycz'kyj) ta praporiv, pobudovanyx na osnovi gerba (avtor V.G.Verbycz'kyj) zroblena chlenom Pivdenного viddilennya Ukrayins'kogo GERAL'DYCHNOGO Tovarystva (PV UGT) T.G. Goncharukom vid 23.04.2003 r. [Heraldic-billing examination of the designs of the coat of arms (written by Goncharov S.I., co-author of the partial work of V.G. Verbytsky) and flags built on the basis of the coat of arms (by V.G. Verbytsky) made by a member of the Southern Branch of the Ukrainian Heraldry Society (UHS) T.G. Goncharuk from April 23, 2003], 1 ark. (in Ukrainian);
 - e) Rishennya Yuzhnens'koyi mis'koyi rady pro zatverdzhennya symvoliky mista vid 29 travnya 2003 roku #226-XXIV, [The decision of the Yuzhnyi city council on the approval of the city's symbolism from May 29, 2003, No. 226-XXIV], 1 ark. (in Ukrainian);
 - ye) GERAL'DYCHNO-VEKSELLOGICHNA ekspertyza proektiv gerba ta prapora mista Yuzhnogo Andriya Grechyla, golovy Ukrayins'kogo GERAL'DYCHNOGO Tovarystva (UGT) vid 24 ly'pnya 2003 roku, [Heraldic-billing examination of the projects of the coat of arms and flag of the Yuzhnyi city by Andrii Hrechlyo, chairman of the Ukrainian Heraldry Society (UHS) from July 24, 2003], 1 ark. (in Ukrainian);
 - zh) Sty'sla pojasnyval na zapy'ska do proektiv gerba ta praporiv v m. Yuzhnomu Odes'koyi obl. [A brief explanatory note to the designs of the coat of arms and flags in the city of Yuzhnyi of Odesa oblast], 4 ark. (in Ukrainian);
 - z) Zmist i opys symvoliky mista Yuzhnogo [The content and description of the symbols of the city of Yuzhnyi], 2 ark. (in Ukrainian).
- Oficyns'kyj R. Yuvilej Uzhgorod'skogo universytetu [Jubilee of Uzhhorod University] [online] Dostupno: <https://zaholovok.com.ua/yuvilei-uzhorodskogo-universitetu>. (data zvernennya: 24.04.2019). (in Ukrainian).
- Panchenko V., 2000. Mis'ki ta mistechkovi gerby Ukrayiny [City and Town Coats of Arms of Ukraine], K.: Prosvita, 204 s.: il. (in Ukrainian).
- Symvolika Uzhgorod'skogo universytetu [Symbolics of Uzhhorod University], 2001, Uzhgorod: Vy'davny'ctvo «My'stec'ka liniya», 16 s. (in Ukrainian).
- Ukrayina: gerby ta prapory, 2010 / avt. proektu ta upor [Ukraine: coats of arms and flags, 2010 / project's author and compiler]: V.G. Ky'slyak, O.A. Neskoromnyj. K. : Parlaments'ke vy'd-vo, 456 s.: ilyust. – ukr., ros., ang. [online] Dostupno: <http://heraldry.com.ua> (data zvernennya: 24.04.2019). (in Ukrainian).
- Filippov O., Pid plashhem Svyatogo Martina [Under the Cloak of St. Martin], *Novy'ny' Mukacheva*, 1994, 12, 19 travnya, s. 4. (in Ukrainian).
- Filippov O., 2012. Pid plashhem Svyatogo Martina (Istoriya gerba m.Mukachevo 1376-1943 rr.) [Under the cloak of St. Martin (History of the coat of arms of Mukachevo city)], Uzhgorod: *Poligrafcentr „Lira”*, 68 s.: il. (in Ukrainian).
- Filippov O., Fedak M., Do pytannya pro gerald'yu mista, [On the issue of heraldry of the city], *Staryj Zamok*, 1998, 13 serpnya, s.12. (in Ukrainian).
- Filippov O., Kaznit' nel'zja pomilovat' [Executed cannot be pardoned], *Staryj Zamok*, 1999, 21 sichnya, s.12 (stattya pro pryjnyattya gerba Mukacheva u 1998 r. bula vy'luchena z druku). (in Ukrainian).
- Shambora O. Obly'chcha mista – gerb i prapor [The face of the city is the coat of arms and flag], *Novy'ny' Yuzhnogo*, 2003, 3 travnya, s.9. (in Ukrainian).

Shambora O. Zorova sy`mvolika mista Yuzhnogo [Visual Symbols of the City of Yuzhnyi], *Novy`ny` Yuzhnogo*, 2003, 12 ly`pnya , s.9. (in Ukrainian).

Shternberg Ya. Otchy`j kraj. Istoriya. Mis`ki ta mistechkovi gerby` krayu. Gerb Mukacheva [Native Land. History. City and town coats of land. Coat of arms of Mukachevo], *Novy`ny` Zakarpattya*, 1991, 9 lyutogo, s. 11. (in Ukrainian).

Juzhnyj poluchil v podarok gerb [Yuzhnyi received a coat of arms as a gift], *Novy`ny` Yuzhnogo*, 1998, 10 zhovtnya 1998, s. 9. (in Russian).

Yuzhne: storinky` zhy`voyi istoriyi [ist.-krayeznavchy`j] [Yuzhne: pages of living history [local history], 2008 /Uporyad. Yu.A. Samonin, M.Yu.Movchan, S.A.Kulinich, Odesa: *Druk*, 344 s. (in Ukrainian).

SUMMARY

CREATION OF CITY'S COATS OF ARMS OF YUZHNYI, MUKACHEVO AND PROJECT OF THE NEW COAT OF ARMS OF THE UZHGOROD UNIVERSITY

Ivan Miskov

Candidate of History, Docent; Docent of Department of the Cultorology and Social-Humanitarian Disciplines
Transcarpathian Academy of Arts

The author, on the basis of sources, considered the issue of creating the city's coats of arms of Yuzhyi, Mukachevo and a new coat of arms Uzhhorod University project. The purpose of this study was as follows: the disclosure of the process of creating the coat of arms of Yuzhnyi; which is the modern coat of arms of Mukachevo, and the very figure of St.Martin as a bishop or a horse rider; whether a new coat of arms of Uzhhorod University was needed, in connection with the discovery of a new date for the establishment of a higher school - 400 years (1613). Based on the purpose of the study, analysis of recent publications, presentation of the main material of the article, the author came to the preliminary conclusions. 1. One should very careful to create a coat of arms of any locality. When choosing the symbolic shapes of the coat of arms, you need to choose those figures that symbolize and characterize this or that locality. It is usually necessary to consult with the development of a coat of arms with experts from the Ukrainian Heraldry Society (UHS), who can conduct a heraldic examination, provide the necessary information, etc. In the case of the creation and adoption of the coat of arms of town Yuzhnyi, this process lasted from 1994 to 2003.2. When creating or returning to the image of the old coat of arms that could be or become the new-old coat of arms of the city, one needs to know well the history and heraldry of a particular locality, and especially the emergence and use of seals (stamps) on documents of municipal self-government. So, it turned out that in the nineteenth century, in Mukachevo, then Munkashi they used three stamps of St. Martin - with a staff (one) and St. Martin on a horse (two), respectively, in clerical and church affairs. One knows the famous colorful description of the Munkach (Mukachevo)'s coat of arms since 1906: "In a blue field, a shield with a green base, St. Martin, a bishop, in a Roman knight garment, with a helmet on the head. He sits on a white horse covered with a red veil, and cuts off his red cloak with his sword. The shredded piece he gives to the half-dressed Mukachevo beggar. The top of the shield is decorated with a stamp gold crown. " Almost a century later, a new coat of arms of Mukachevo (1998) was adopted, which combined two symbolic figures of St. Martin: a bishop with a staff, and the other hand blessing; and a Roman rider on a horse, cutting off with the sword the part of his red cloak that he gives away to the beggar. The description of the coat of arms is as follows: in the blue field of the Spanish heraldic shield, St. Martin is depicted in white episcopal clothing, with his left hand holding a pastoral staff, and with his right a silver plaque showing a golden sword that cuts off a red cloak. 3. In connection with the upcoming celebration of the "400th anniversary" of higher education in Transcarpathia, where attention was focused on the continuation of Uzhhorod University, which was created on the basis of the Jesuit College (1613, later the gymnasium), founded by the noble family of Drugets, the question arose about creating a new coat of arms of UzhNU. There were presented two projects of new coats of arms by Alexander Popovych (a member of the UHS) and Lesia Polikha, where the main symbolic figure on the shield is the thrush. Both projects have not been approved. If it was proved that UzhNU has 400 years of age and this is really connected with the family of Drugets, then necessarily the new university's coat of arms should include a coat of arms (the heart of the shield) of the Drugets' noble family - seven thrushes.

Keywords: researcher, archive, museum, document, artist, heraldry, coat of arms, sphragistics, seal, seal print, heraldic stamp, shield, symbolic figure, noble family, city, university, St. Martin, Druget, thrush.

ІЛЮСТРАЦІЇ

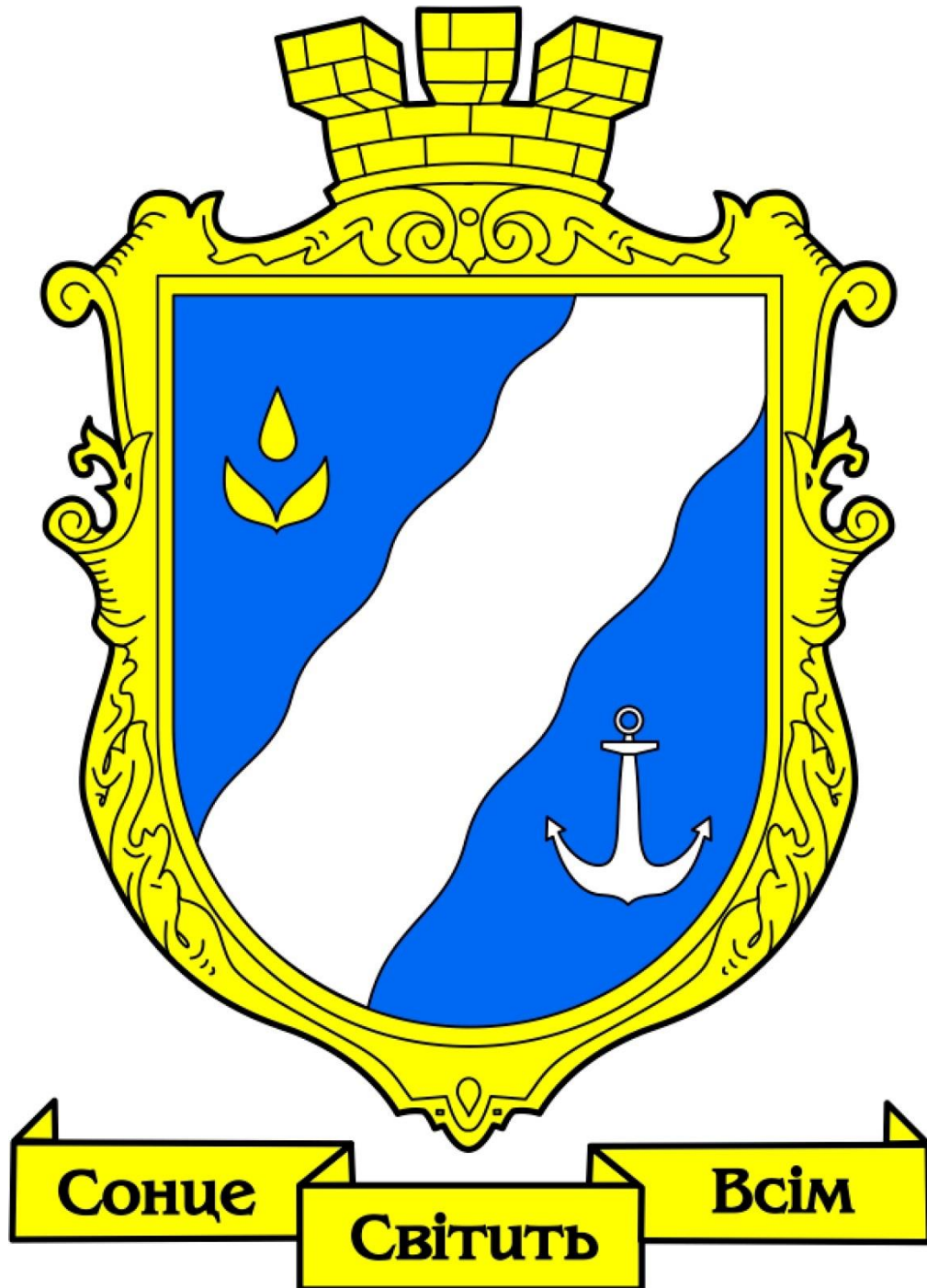

Рис. 1. Міський герб Южного [Україна, 2010]

Рис. 2. Матриця печатки Мукачєва 1652 р. Фото О.Філіппова

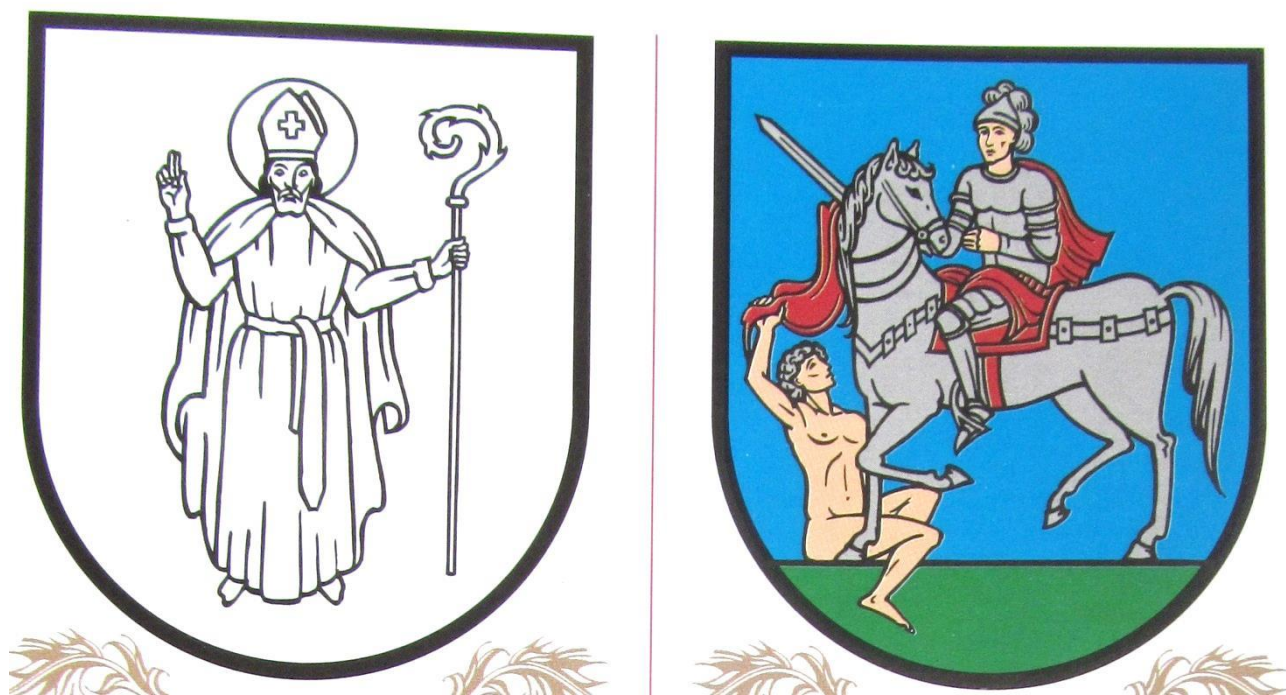

Рис. 3. Два мукачєвськї герби з Св.Мартином [Гречило, Савчук, Сварник, 2004, с.239]

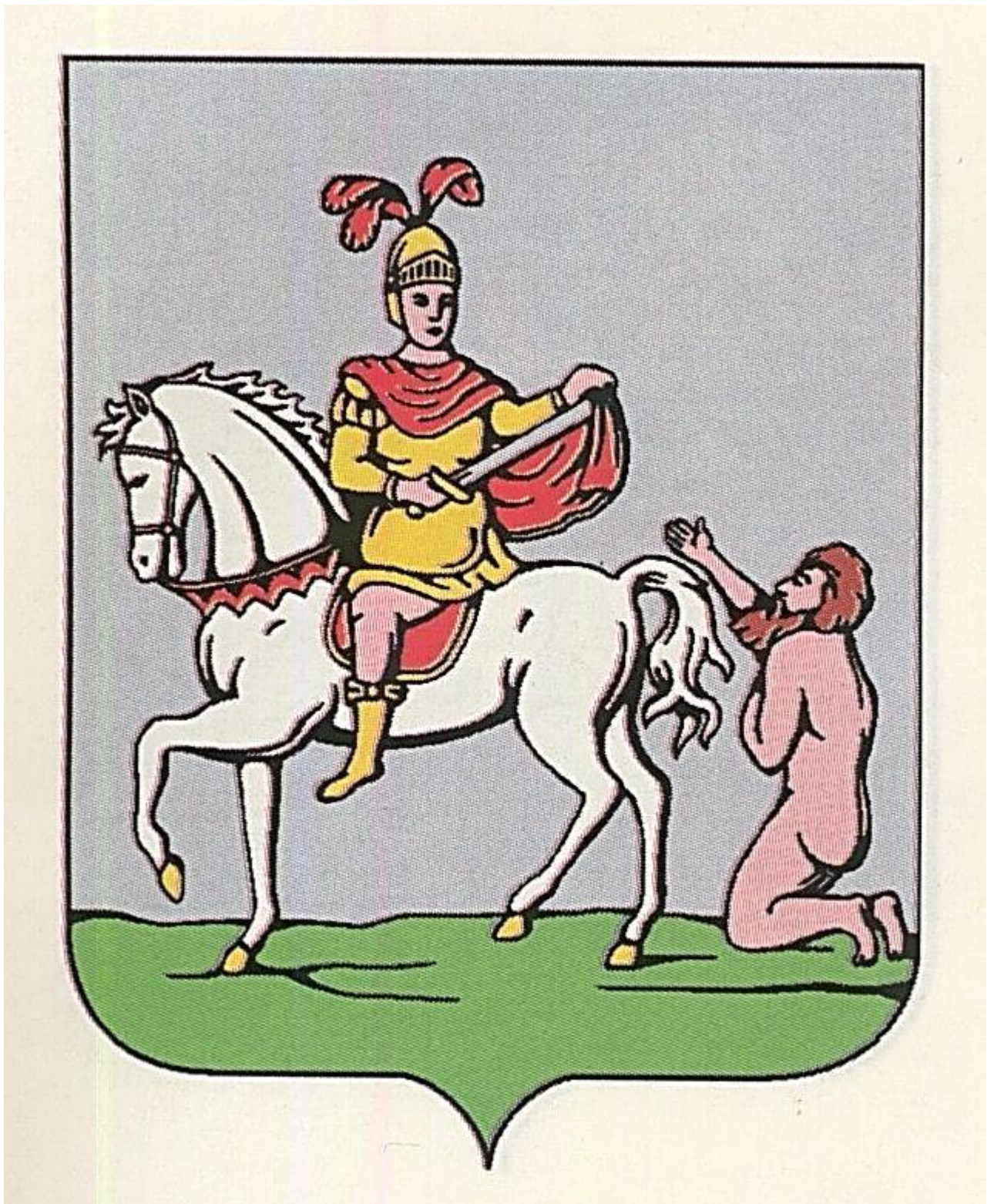

Рис. 4. Мукачівський Св.Мартин на коні дивиться геральдично вліво [Панченко, 2000, с.116]

Рис.5. Великий герб УжНУ [Символіка, 2000, с.7]

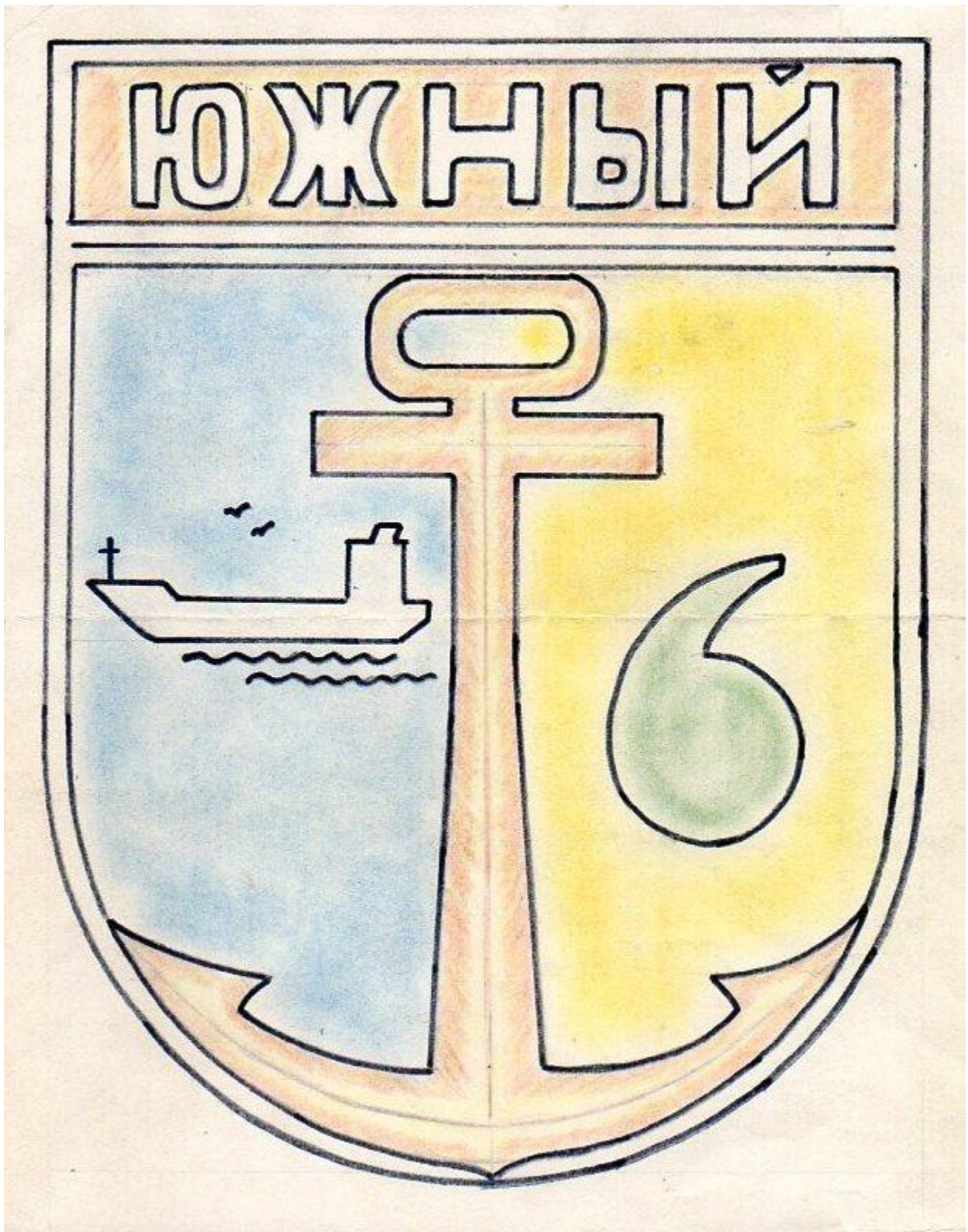

Рис.6а. Проект герба м.Южний А.Вороніна. Фото автора.

Рис.66. Проект герба м.Южний. Фото автора.

Рис.6в. Проект герба м.Южний. Фото автора.

Рис.6г. Проект герба м.Южний. Фото автора.

Рис.6д. Проект герба м.Южний. Фото автора.

Рис.6е. Проект герба м.Южний. Фото автора.

Рис. 7. Міський герб Южного 1998 р. Фото автора.

Рис.8. Найдавніша печатка Мукачева. Фото автора

Рис.9. Відтиск печатки Мукачівського римсько-католицького парафіяльного управління на документі 1881 р. [Dulgău, 1997, p.337]

Рис. 10. Відтиск печатки м. Мукачево із зображенням Св. Мартіна. 1902. Фото автора.

Рис. 11. Сучасний герб Мукачева з 1998 р. Фото автора.

Рис. 12. Грамота генерала Товариства єзуїтів про організацію єзуїтської колегії в Ужгороді від 19 жовтня 1636 р. Фото автора.

Рис. 13. Фрагмент грамоти від 19 жовтня 1636 р. Фото автора.

Рис. 14. Проект герба УжНУ О.Поповича [Для УжНУ розробили новий герб і прапор]

Рис. 15. Проект герба УжНУ Л.Поліхи [Конференція трудового колективу УжНУ]

Рис. 16. Спільний герб графів Іоанна та Георгія Другетів де Гомонна, XVII ст. Фото автора.

ІСТОРИОГРАФІЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД РОСІЙСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Сілантьєва-Папп Катерина Володимирівна

аспірантка кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

викладач Природничо-гуманітарного коледжу

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: katerinapopovich2015@gmail.com

У даній статті розглядаються праці, які присвячені подіям на Майдані, Революції Гідності, анексії Криму та російської агресії в цілому. У дослідженні порушується питання об'єктивності та достовірності фактів, які наводяться дослідниками праць, які охоплює дана стаття. Авторкою запропоновано розділити дані праці на три категорії за хронологічною ознакою. Тема дослідження є надзвичайно актуальною, адже війни нового формату генерують формування нового гібридного світопорядку. Відправною точкою для формування такого майбутнього світопорядку стала агресія РФ в Україні. Досліджуючи праці російських дослідників, можна зробити висновок, що в РФ агресію в Україну називають громадянською війною. Основним посилком є перекидання відповідальності за війну на українське керівництво. Свою позицію у конфлікті обумовлюють нібито захистом російськомовного населення на території України. На міжнародній арені РФ намагається посилено формувати і підтримувати образ себе як країни-миротворця. Адже створення поясу «зовнішніх ворогів» згуртовує людей і відволікає від нагальних внутрішніх проблем у країні. Аналізуючи російські праці, стає зрозумілим, що проблематиці російсько-українського конфлікту приділяється мало уваги. Автори, які досліджують події, висвітлюють лише певні вигідні сторони конфлікту, а їх праці часто носять відверто пропагандистський характер. Також у статті зроблено спробу зробити узагальнений аналіз доробку російських авторів щодо гібридних війн та оцінити ступінь його об'єктивності. Загалом проаналізовані праці, що видавались в період 2014-2017 років і мали доволі великий тираж та розповсюдження. Всі вони за рідким виключенням не об'єктивно висвітлюють хроніку подій і діють на користь проросійської пропаганди. Більшість авторів раніше висвітлювали інші конфлікти, пов'язані з РФ, такі як війна з Грузією чи конфлікт в Чечні, або ж є втікачами зі сходу України і є носіями виключно проросійської політичної думки. Цікавим фактом є те, що праці є у відкритому доступі в онлайн мережі і навіть продаються на деяких українських онлайн-магазинах.

Ключові слова: анексія, гібридна війна, інформаційна війна, «руський мир», національні інтереси, історіографія.

Постановка проблеми. Питання історіографії участі Російської Федерації у гібридній війні на Україні практично не розкриті. Аналізуючи російські дослідження стає зрозуміло, що цій проблематиці приділено мало уваги. Після анексії Криму та вторгнення на територію східної України російського агресора, під впливом розвитку та любювання таких понять в російській політиці як «національні інтереси», «стратегічний захист», «руський мир» розпочинається активна робота з випуску пропаганди.

Постановка завдання. Основним завданням публікації є спроба провести аналіз публікацій сучасних російських дослідників щодо Майдану, російської агресії, подій на Донбасі та анексії Криму. Значна увага приділяється критичному аналізу кожної праці окремо, визначення їх об'єктивності та достовірності. Також за ціль поставлено дослідження кількості та якості проросійської пропаганди в працях сучасних російських дослідників, що присвячені подіям на Сході.

Виклад основного матеріалу. Загалом всі публікації, що пов'язані з подіями Євромайдану, анексії Криму та протистоянням на Сході можна розділити на три групи за хронологічною ознакою. До

першої групи відносяться праці пропагандистського характеру, що присвячені подіям Євромайдану та подальшій зміні політичної влади в країні. Друга група характеризує події анексії Криму та має на меті їх легітимізувати. Третя – присвячена збройному протистоянню на Сході та висвітленню подій пов'язаними з так званими «народними республіками».

Однією з перших праць, що з'явилась стала праця Максима Григор'єва «Євромайдан». В своїй праці автор переконливо розповідає про те, ким і як саме здійснювався «антиконституційний переворот» в Україні в 2014 році. Однак варто відзначити одразу, що більшість матеріалів використаних у праці, просто взято із сторінок в Twitter і Facebook, що в свою чергу додає їй мало авторитетності та правдивості. У розділах своєї праці автор намагається висвітлити події Євромайдану, як підготовлений антиконституційний переворот та скинення легітимної влади в країні [Григор'єв, 2014].

У праці Ярослава Іщенка «Крах України. Демонтаж недо-государства» автор характеризує події революції Гідності як власне виключно нацистський переворот, таким чином виправдовуючи анексію Криму та подальше вторгнення Російської Федерації на східні території України. Він аргументує

«історичною» точкою зору існування Новоросії, та визначає майбутнє України у вигляді розвалу на дрібні державні утворення [Ищенко, 2015, с. 115].

Сергій Суций у книзі «Украина, Россия и мир. Кризис 2014 года. Предпосылки, последствия, этнополитические перспективы» аналізує складну динаміку російсько-української етнокультурної взаємодії в імперський і радянський періоди. Автор визначає причини і основні вектори розвитку політичних подій в 2014 році, рушійні сили і соціальну структуру Майдану, визначає можливі етнополітичні перспективи розвитку українського суспільства. Окремо приділено увагу перебігу збройного конфлікту на Донбасі, проаналізовано сучасний стан і найбільш ймовірні сценарії розвитку «народних республік» Донбасу. Представлена авторська оцінка середньострокових перспектив політичного розвитку Російської Федерації, можливості реалізації мілітаризаційного сценарію в основних сферах життєдіяльності російського суспільства [Суций, 2015, с. 205].

В колективній монографії за редакцією Сергія Жильцова «Украина: проблемы территориально-государственного развития» розглянуті питання розвитку сучасної України та її територіально-державного устрою. Досліджується історія формування української держави, а також проблеми федералізації й унітаризму України з часу розпаду СРСР до 2015 року. Значну увагу приділено конфесійно-релігійним аспектам розвитку українського суспільства [Жильцов, Мальгин, Григорьянц, 2015].

Особливу увагу Кримському питанню приділено в праці Максима Григор'єва і Ольги Ковітіді «Крым: история возвращения», в якій розповідається про процес приєднання автономної республіки до складу Російської Федерації [Григорьев, Ковитиди, 2014]. Автори переконують, що ґрунтують свою роботу на унікальних свідченнях безпосередніх учасників-ініціаторів «Кримської весни», а також офіційних документах органів влади, заявах партій і громадських організацій, газетних публікаціях. Однозначно працю можна оцінювати як виключно пропагандистську, спираючись навіть на окремі вислови її авторів: «Санкции закончатся, отношения через какое-то время возобновятся, а Крым останется российским» [Григорьев, Ковитиди, 2014, с. 238].

Кримському питанню присвячена також праця Павла Данилина «Воссоединение». Автор у яскравих барвах розповідає про «борьбу крымчан за собственные права», подає хронологію процесу анексії півострову [Данилин, 2015]. П. Данилин стверджує, що свою працю ґрунтував на власних спостереженнях в Сімферополі і Євпаторії в період, коли готувався референдум, спілкувався з представниками місцевих еліт, читав багато спогадів учасників подій. Автор книги впевнений, що якби Крим не приєднався до Росії, то Чорноморський флот втратив би право розміщення своїх кораблів на військово-морських базах півострову і там могли бути розміщені військові підрозділи країн-суперників Російської Федерації [Данилин, 2015].

Ще один, так званий очевидець подій – Олег

Матвейчев, видав працю «Крымская весна. 30 дней, которые потрясли мир». В даному дослідженні ми бачимо виключно одностороннє представлення ситуації і відсутність всебічного аналізу. Аналогічно з попередніми працями, матеріал книги за словами автора ґрунтується на пресі та спогадах очевидців, однак всі вони односторонні, вихваляють одну сторону і максимально принижують іншу. Тому виникає розуміння, що дана праця є ідеальною для проведення подальшої інформаційної війни та пропаганди [Матвейчев, 2004].

Російські історики і публіцисти прагнуть наголосити на тому, що політичні процеси, які відбуваються на Україні ведуть її до саморуйнування. В якихось випадках мова йде про спонтанні дії пересічних учасників тих історичних подій, в других – про результати застосування «особливих політичних технологій», спрямованих на руйнування державницьких структур на пострадянському просторі [Глазьев, 2015, с. 128].

У працях наголошується, що події Євромайдану та революція Гідності, по суті є своєрідним проявом агресії України проти Російської Федерації. На думку більшості російських авторів народне волевиявлення кримчан стало прямим наслідком руйнуючих процесів в Києві, відображенням їх бажання до миру, стабільності, благополуччя; що нова влада на Україні – «коричнева», «націоналістична», «нацистська», «фашистська хунта» не могла запропонувати всього цього кримчанам і була незаконна за самою своєю суттю. У відповідь на тиск жителів Криму виявили бажання здобути незалежність від Києва і повернутися до складу Росії. Таке трактування, присутнє в працях більшості російських учених та діячів [Примаков, 2015, с. 115].

Наступним важливим пластом, що зачіпають сучасні російські історики є події власне гібридної війни та «виникнення» Новоросії. В працях піднімається питання, як саме тлумачити цей історичний і географічний термін, як відбувалося становлення етнічної і психологічної історії Новоросії, які події привели до сепаратизму [Примаков, 2015 а, с. 407; Примаков, 2015в, с. 107]. Саме названим вище подіям присвячена праця Єгора Холмогорова «Карать карателей. Хроники Русской весны». Автор присвячує свою працю «визвольному руху» російського народу в Україні, Євромайдану і возз'єднанню Криму з Росією, «повстанню Донбасу» і пов'язаним з цими процесами, катастрофі «Боїнга» та Одеському «Голокосту», санкціям і контрсанкціям і т.д. І все це позиціонується з боку пропаганди російського тероризму, націоналізму та подекуди нацизму. По суті, це одна з праць, що закликає до розпаду міждержавної, етнічної та конфесійної ворожнечі [Холмогоров, 2015, с. 257].

Книга Олександра Смирнова «Проект Новороссия. История русской окраины» аналізує історію т.зв. Новоросії до початку ХХІ століття. Автор в своїй книзі доводить, що сучасна влада і підконтрольні їм історики несправедливо називають Україну невід'ємною частиною європейської історії і культури. Насправді протягом всієї історії України та Новоросії існувало безліч рис економічного,

політичного і соціального характеру аж ніяк неєвропейського типу. Таким чином, О. Смирнов відкидає всі підстави прагнення нинішньої України до вступу в ЄС. Автор апелює до недостатньої чесності та заангажованості українських істориків, критикує їх за невикористання історико-генетичних принципів та порівняльних методів. Визначає, що в українській історичній спільноті відсутня можливість дискусії та свободи слова. Оперує історичними термінами виключно однобоко, звинувачуючи українських істориків у пропаганді нацизму. Загалом більшість його постулатів не мають під собою жодного фактичного підґрунтя, однак сама праця є доволі популярною і є гарним ілюстративним матеріалом пропагандистської роботи в Російській Федерації [Смирнов, 2015, с. 300].

Ще одним прикладом пропаганди є праця Сергія Часовських «Новороссиа. Год войны». Автор позиціонує свою працю як спробу детально розглянути перший рік донбаської війни, від державного перевороту в Києві до підписання других Мінських угод. Однак проаналізувавши її і взявши для аналізу хоча б широко відомі та висвітлені події можна визначити, що більшість з написано являється просто фантастичними вигадками автора, взятими невідомо із яких джерел. Автор по суті пише просто псевдоісторичний «бойовик в жанрі фантастики». С. Часовських оперує статистичними даними і здогадками, не пояснюючи їх джерельну основу. Тому сприймати працю за дійсний історичний доробок не приходиться [Часовских, 2016].

Книга «Игорь Стрелков. Битва за Донбасс. Разгром карателей. Хроника Сражений», написана Михайлом Полікарповим і також направлена на аналіз бойових дій що відбувались на сході України в період весни-осені 2014 р. І як стверджує сам автор, в яких «бандеровская хунта потерпела тяжелое поражение». Аналізуючи працю ми бачимо що автор цілком формує її на основі спогадів та постів у мережі Twitter і Facebook, що були залишені безпосереднім «героєм» книги Ігорем Стрелковим. Як стверджує М. Полікарпов, «полковник Стрелков, ще вчора мало кому відомий в Росії історик, реконструктор, журналіст і воїн, який пройшов Придністровську, Югославську і Чеченські війни, став новим обличчям Росії, що піднімається з колін. Лицарски благородний, мужній, жорсткий, але справедливий – честь, розум і совість російського народу – недарма йому так до лиця еполети Російської імператорської армії, не дарма він, спадковий російський офіцер, так схожий собою і виправкою на внука генералісімуса Суворова» [Поликарпов, 2016]. Фактично книга звеличує діяльність одного з лідерів сепаратистів та подає його злочинну діяльність за національно-визвольною боротьбу проти гніту жорстокого окупанта. Сам автор, який до початку подій в Україні займався героїзацією російських добровольців, які брали участь у Югославській війні, тепер активно звеличує нові постаті. Він продукує одну книгу за іншою, вимальовуючи їх як історичну хроніку, хоч такою вона звісно не являється [Поликарпов, 2016].

Ще однією спробою хронологізації конфлікту є праця Віктора Северського «Донбасс в огне: хроники

необъявленной войны. Апрель-сентябрь 2014». З усіх проаналізованих праць його доробок можна вважати більш-менш позбавленим пропагандивної тематики. Автор – житель Донбасу і свідок подій – спробував відновити хронологію подій, подати, наскільки це можливо, об'єктивний аналіз того, що відбувається, не навішуючи ярликів і уникаючи численних штамтів із засобів масової інформації. В роботі розглянуто стан і розвиток збройних сил протидіючих сторін, їх тактичні прийоми. Хронологічно дослідження навмисно завершено вереснем 2014 р., коли з підписанням Мінських домовленостей закінчилася перша фаза протистояння [Северский, 2015].

Цікавими з погляду відсутності пропагандивного матеріалу та навішування штамтів є праці Андрія Сарматова «Донбасс. История необъявленной войны» [Сарматов, 2018] та «Записки очевидца необъявленной войны» [Сарматов, 2019]. Автор пише праці на основі власних спостережень, матеріалів преси, публікацій в соціальних мережах, але не акцентує увагу на однобокому висвітленні, а оперує повідомленнями та спогадами як однієї, так і іншої сторони, намагаючись її співставляти та робити висновки. В працях висвітлюються деякі військові злочини, вчинені сепаратистами. Дослідник не намагаючись їх завуалювати та прикрити від громадськості. Автор аналізує роль пропаганди в ЗМІ, пише про методи інформаційного протистояння сторін. Значна увага приділена положенню мирного населення Донбасу.

Цікавою для аналізу виявилась праця Владислава Шуригіна «Как воюют на Донбассе» [Шуригин, 2018]. Не дивлячись на величезний пласт пропагандистського матеріалу, що виставляється за істинність військовим оглядачем газети «Завтра», в книзі є спроби описати події на Донбасі саме з точки зору військової аналітики, тактики і стратегії, сили сторін, логістики. В. Шуригін детально розповідає, як виглядає сучасна війна на руїнах колишнього Союзу.

Поза нашим аналізом залишилися такі праці, як «Рыцари Новороссии. Хроники корреспондента легендарного Мотороль», автор Генадій Дубовий, «Евромайдан имени Степана Бандеры. От демократии к диктатуре» Станіслава Бишока, «Кровавые преступления бандеровской хунты» Олексія Кочеткова та збірник статей «Новороссиа. Восставшая из пепла», оскільки даний доробок можна вважати псевдоісторичним та таким, що носить виключно пропагандивну складову.

Якщо говорити про роботи методологічного плану, то цікавими до опрацювання є праці Євгенія Примакова, який активно займався розвитком новітньої геостратегічної думки, а також розробкою теорії протидії локальним гібридним війнам. Варто озайомитися з його працями « Встречи на перехрестках», «Россия. Надежды и тривоги», «Мир без России? К чему ведет политическая близорукость» [Примаков, 2016]. Під його впливом починають формуватися нові ідеї, що широко розширюють рамки класичної геополітичної, геостратегічної та геоісторичної думки [Жирохов, 2012, с. 12; Ивашов, 2014, с. 200]. В російських авторів виникає розуміння того, що локальні війни

нового покоління стали наслідком серйозних змін в міжнародній системі в цілому [Делягин, 2016, с. 315]. Світ вступив, в так звану, епоху постмодерну, для якого характерно розщеплення єдиного історичного часу. Саме ці зміни зумовили підвищення ефективності неklasичних форм ведення воєн, стратегії м'якої сили [Жаров, 2009, с. 22]. В цьому напрямку працюють З. Бжезинський, «Український шанс для Росії» [Бжезинський, 2015], Данниген Дж. Ф. «Горячие точки XXI века. Как будут развиваться события» [Данниген, 2014], Каплан Р. «Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного» [Каплан, 2015].

Висновки. Загалом проаналізувавши літературу, ми можемо прийти до наступних висновків:

1. У всіх доробках автори стають на бік так званої євразійські доктрини і в ключі «Євро-Росія» розглядають Російську Федерацію як повноправного учасника великої європейської політики, визначаючи її як єдину протипагу та стримуючий чинник США.

2. Участь Російської Федерації у локальних конфліктах вималюється виключно в миротворчому та захисному сенсі, визначаючи її як миротворця та захисника власного народу.

3. У більшості праць активно грають на фобіях та

страхах, як власного народу так і з метою пропаганди серед інших, таким чином створюючи образ пригніченої Російської Федерації та вороже, агресивно налаштованих сусідів.

4. Всі праці спекулюють штампами, які активно розкрученими ЗМІ. Так, фактично не знайдеш працю, де б не були використані терміни «карателі», «нацисти», «фашисти», «бандерівці», «хунта».

5. Сучасний стан історіографії показує поступове зростання інтересу до проблематики локальних, гібридних та інших малих воєн. В умовах ядерного паритету великі військові конфлікти являють підвищену загрозу людству, тому суперечки між державами, міждержавними і наддержавними політичними блоками переходить в іншу площину. Усе це і робить вивчення актуальним, як в академічному так і в практичному плані. Однак, аналізуючи історіографічний доробок праць, написаних та виданих в період 2014-2017 рр. можна зробити висновок, що загалом більшість з них написані нашвидкуруч, без значних досліджень і матеріальної бази для пропаганди ідеології «російської весни» та формування у власного народу бачення України як ворога, що переслідує та пригноблює росіян.

Список використаних джерел

- Бедрицкий, А., 2015. Украина после Евромайдана. Демократия под огнем / А. Бедрицкий, С. Бышок, А. Кочетков, М., 352 с.
- Бжезинский, З., 2015. Украинский шанс для России, М., 240 с.
- Глазьев, С. Ю., 2015. Украинская катастрофа. От американской агрессии к мировой войне? М., 352 с.
- Григорьев, М.С., 2014. Евромайдан, М., 464 с.
- Григорьев, М.С., Ковитиди, О.Ф., 2014. Крым: история возвращения. [online] Доступно: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwtpZ2ht_fhAhUnmIsKHUpgCN8QFjABegQIAxAB&url=https%3A%2F%2Fdocplayer.ru%2F32715834-M-s-grigorev-o-f-kovitidi-krym-istoriya-vozvrascheniya.html&usg=AOvVaw0nZl5kHe502tjBOOYsnV0F (дата звернення: 20.03. 2019).
- Данниген, Дж. Ф., 2014. Горячие точки XXI века. Как будут развиваться события, М., 832 с.
- Данилин, П., 2015. Воссоединение. [online] Доступно: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjmtMbTt_fhAhUCtYsKHRzODkwQFjAGegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fcenterforpoliticsanalysis.ru%2Fimage%2Freport%2F16%2Fb31b36976f0ed76841d65d813150545c.pdf&usg=AOvVaw1UXB2FSGexbe6zxQjrkcr- (дата звернення: 26.03. 2019).
- Делягин, М., 2016. Россия в большой игре. На руинах потсдамского мира, М., 352 с.
- Джадан, И., 2008. Пятидневная война. Россия принуждает к мир, М., 184 с.
- Жаров, М., 2009. Хроники информационной войны, М., 48 с.
- Жильцов С., Мальгин А., Григорьянц В., 2015. Украина: проблемы территориально-государственного развития, М.: *Издательство ВКН*, 223 с.
- Жирохов, М.А., 2012. Семна Распада: войны иконфликты на территории бывшего СССР, СПб., 33 с.
- Евич, Ю.Ю., 2016. Военная медицина для экстренных ситуаций. Боевой опыт Новороссии, М., 250 с.
- Исаев И.А., 1992. Пути Евразии. Русская интеллигенция и судьбы России. М.: Русская книга, 1992, 429 с.
- Ивашов, Л.Г., 2003. Хоронить не спешите Россию, М., 288 с.
- Ивашов, Л.Г., 2014. Радикальная доктрина Новороссии, М., 224 с.
- Ищенко, Р.В., 2015. Крах Украины. Демонтаж недо-государства. [online] Доступно: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjHyc6YUPfhAhVJlOsKHdFXDfIQFjACegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fcoollib.com%2Fb%2F311753&usg=AOvVaw19Up0OZT71dckaKSIPp138> (дата звернення: 23.03. 2019).
- Каплан, Р., 2015. Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного, М., 384 с.
- Куликов, А.С., 2013. Все Кавказские войны России. Самая полная энциклопедия, М., 608 с.
- Леонтьев, М., 2008. «Независимая» Грузия: бандит в тигровой шкуре, М., 352 с.
- Матвейчев, О., 2004. Крымская весна. 30 дней, которые потрясли мир. [online] Доступно: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiAkLm8uPfhAhVnkosKHZYqAS4QFjADegQIAxAC&url=http%3A%2F%2Fwww.phantastike.com%2Fother%2Fkrymskaya_vesna%2Fzip%2F&usg=AOvVaw0HNIRS8yFJtxApeOVNNozKj (дата звернення: 23.03. 2019).
- Нарочницкая, Н.А., 2011. Россия и русские в современном мире, М., 416 с.
- Поликарпов, М.А. Игорь Стрелков., 2015. Битва за Донбасс. Разгром карателей. Хроника сражений. [online] Доступно: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=>

2ahUKEWjA7ODcuPfhAhWDxIsKHRHqAZcQFjADegQIBhAB&url=https%3A%2F%2Fbookz.ru%2Fauthors%2Fpolikarpov-mihail%2Fbitva-za_493%2Fpage-2-bitva-za_493.html&usg=AOvVaw2iay2XYZ0d-hTUifeNBMDA (дата звернення: 23.03.2019).

Примаков, Е.М., 2015а. Встречи на перекрестках, М., 607 с.

Примаков, Е.М., 2015b. Россия. Надежды и тревоги, М., 224 с.

Примаков, Е.М., 2016. Мир без России? К чему ведет политическая близорукость, М., 239 с.

Сарматов, А., 2017. Записки очевидца необъявленной войны. Т.1, Т.2 [online] Dostupno: https://books.google.com.ua/books?id=xRZJDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 23.03.2019).

Сарматов, А., 2018. Донбасс. История необъявленной войны. [online] Dostupno: https://books.google.com.ua/books/about/Донбасс_История_необъявленной_войны.html?id=5f5ODwAAQBAJ&source=kp_book_description&redir_esc=y (дата звернення: 23.03.2019).

Северский, В., 2015. Донбасс в огне. Хроника необъявленной войны. [online] Доступно: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEWjMga6CuffhAhXspIsKHWozBakQFjAAegQIBhAB&url=https%3A%2F%2Fwww.litres.ru%2Fviktor-severskiy%2Fdonbass-v-ogne-hronika-neobyavlennoy-voyny-aprel-sentyabr-2014%2Fchitat-onlayn%2F&usg=AOvVaw2qPqtjEdLsrFhXhavKqzel> (дата звернення: 23.03.2019).

Смирнов, А., 2015. Проект Новороссия. История русской окраины, М., 352 с.

Суший, С.Я., 2015. Украина, России и мир. Кризис 2014: предпосылки, последствия, этнополитические перспективы, М., 304 с.

Трошев, Г.Н., 2016. Чеченский излом, М., 464 с.

Фурсов, А., 2015. Вперед, к победе! Русский успех в ретроспективе и перспективе, М., 320 с.

Холмогоров, Е., 2015. Карать карателей. Хроника русской весны, М., 416 с.

Часовских, С., 2016. Новороссия. Год войны. [online] Доступно: <https://e-libra.ru/read/481954-novorossiya-god-voyny.html> (дата звернення: 23.03.2019).

Черемных, К.А., 2014. Анонимная война. [online] Доступно: <https://ozon-st.cdn.ngenix.net/multimedia/1012121511.pdf> (дата звернення: 24.03.2019).

Шубин, А.В., 2015. История Новороссии, М., 480 с.

Шуригин В., 2018. Как воюют на Донбассе. [online] Доступно: https://books.google.com.ua/books?id=qPgyVwAAQBAJ&dq=как+воюют+на+донбассе&hl=ru&source=gbs_navlinks_s (дата звернення: 23.03.2019).

References

Bedrickij, A., 2015. Ukraina posle Evromajdana. Demokratsija pod ognem [Ukraine after EuroMaydan. Democracy under fire], М., 352 s. (in Russian).

Bzhezinskij, Z., 2015. Ukrainskij shans dlja Rossii [Ukrainian chance for Russia], М., 240 s. (in Russian).

Glaz'ev, S.Ju., 2015. Ukrainskaja katastrofa. Ot amerikanskoj agressii k mirovoj vojne? [Ukrainian catastrophe. Ot amerikanskoj agressii k mirovoj vojne?], М., 352s. (in Russian).

Grigor'ev, M.S., 2014. Evromajdan [EuroMaydan], М., 464 s. (in Russian).

Grigor'ev, M.S., Kovitidi, O.F., 2014. Krym: istorija vozvrashhenija [Crimea: the story of the return]. [online] Dostupno: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwipZ2ht_fhAhU nmlsKHUUpgCN8QFjABegQIAxAB&url=https%3A%2F%2Fdocplayer.ru%2F32715834-M-s-grigorev-o-f-kovitidi-krym-istoriya-vozvrashcheniya.html&usg=AOvVaw0nZi5kHe502tjBO0YsnV0F (in Russian). (data zvernennja: 24.03.2019)

Dannigen, Dzh. F., 2014. Gorjachie tochki XXIveka. Kak budut razvivat'sja sobytija? [Hot spot XXI century. How will the events develop?], М., 832 s. (in Russian).

Danilin, P., 2015. Vossoedinenie [Reunion]. [online] Dostupno: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEWjmtMbTt_fhAhUCtYsKHRzODkwQFjAGegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fcenterforpoliticsanalysis.ru%2Fimage%2Freport%2F16%2Fb31b36976f0ed76841d65d813150545c.pdf&usg=AOvVaw 1UXB2FSGexbe6zXQjkr- (in Russian). (data zvernennja: 24.03.2019)

Deljagin, M., 2016. Rossija v bol'shoj igre. Na ruinaх potsdamskogo mira [Russia in big game. On the ruins of the Potsdam world], М., 352 s. (in Russian).

Dzhadan, I., 2008. Pjatidnevnaia vojna. Rossija prinuzhdaet k mir [Five Day War. Russia is compelled to peace]. М., 184 s. (in Russian).

Zharov, M., 2009. Hroniki informacionnoj vojny [Chronicles of information warfare], М., 48 s. (in Russian).

Zhil'cov С., Mal'gin А., Grigor'yanc V., 2015. Ukraina: problemy territorial'no-gosudarstvennogo razvitiya [Ukraine: problems of territorial-state development], М.: VKN, 223 s. (in Russian)

Zhirovov, M.A., 2012. Semena Raspada: vojny ikonflikty na territorii byvshego SSSR [Wars and conflicts in the territory of the former USSR], SPb., 33 s. (in Russian).

Evich, Ju.Ju., 2016. Voennaja medicina dlja jekstreennyh situacij. Boevoj opyt Novorossii [Military medicine for emergencies. Combat experience of Novorossii], М., 250 s. (in Russian).

Isaev I.A., 1992. Puti Evrazii. Russkaja intelligencija i sud'by Rossii [The Way of Eurasia Russian intellectuals and the fates of Russia], М.: Russkaja kniga, 1992, 429 s. (in Russian)

Ivashov, L.G., 2003. Horonit' ne speshite Rossiju [Do not rush to bury Russia], М., 288 s. (in Russian)

Ivashov, L.G., 2014. Radikal'naja doktrina Novorossii [Radical doctrine of new Russia], М., 224 s. (in Russian).

Ishhenko, R.V., 2015. Kraх Ukrainy. Demontazh nedo-gosudarstva [The collapse of Ukraine. Disassembly of under-state]. [online] Dostupno: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEWjHyc6YuPfhAhVJl0sKHdFXDfIQFjACegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fcoollib.com%2Fb%2F311753&usg=AOvVaw19Up0OZT71dckaKSIPpI38> (data zvernennja: 24.03.2019) (in Russian).

Kaplan, R., 2015. Mest' geografii. Chto mogut rasskazat' geograficheskie karty o grjadushhijh konfliktah i bitve protiv neizbezhnogo [Revenge of geography. What geographic maps about forthcoming conflicts and battles against imminent], М., 384 s. (in Russian).

- Kulikov, A.S., 2013. Vse Kavkazskie vojny Rossii. Samaja polnaja jenciklopedija [All Caucasian Wars of Russia. The most complete encyclopedia], M., 608 s. (in Russian).
- Leont'ev, M., 2008. «Nezavisimaja» Gruzija: bandit v tigrovoj shkure [Independent" Georgia: a bandit in a tiger skin], M., 352 s. (in Russian).
- Matvejchev, O., 2004. Krymskaja vesna. 30 dnei, kotorye potrasili mir [Crimean spring. 30 days that shook the world]. [online] Dostupno: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiAkLm8uPfhAhVnksKHZYqAS4QFjADegQIAxAC&url=http%3A%2F%2Fwww.phantastike.com%2Fother%2Fkrymskaja_vesna%2Fzip%2F&usg=AOvVaw0HNIRS8yFJtxApeOVNozKj (data zvernennja: 24.03. 2019). (in Russian).
- Narochnickaja, N.A., 2011. Rossiya i russkie v sovremennom mire [Russia and Russians in the modern world], M., 416 s. (in Russian).
- Polikarpov, M.A. Igor' Strelkov, 2015. Bitva za Donbass. Razгром karatelej. Hronika srazhenij [Battle of Donbass. Defeat punitive. Chronicle of battles]. [online] Dostupno: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjA7ODcuPfhAhWDxIsKHRHqAZcQFjADegQIBhAB&url=https%3A%2F%2Fbookz.ru%2Fauthors%2Fpolikarpov-mihail%2Fbitva-za_493%2Fpage-2-bitva-za_493.html&usg=AOvVaw2iay2XYZ0d-hTUifeNBMDA (data zvernennja: 24.03. 2019). (in Russian).
- Primakov, E.M., 2015. Vstrechi na perekrestkah [Meetings at the crossroads], M., 607 s. (in Russian).
- Primakov, E.M., 2016. Mir bez Rossii? K chemu vedet politicheskaja blizorukost' [A world without Russia? What does political myopia lead to?], M., 239 s. (data zvernennja: 24.03. 2019). (in Russian).
- Primakov, E.M., 2015. Rossiya. Nadezhdy i trevogi [Russia. Hopes and anxieties]. [online] Dostupno: <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjMga6CuffhAhXspIsKHWOzBakQFjAAegQIBhAB&url=https%3A%2F%2Fwww.litres.ru%2Fviktor-severskiy%2Fdonbass-v-ogne-hronika-neobyavlennoj-voyny-aprel-sentyabr-2014%2Fchitat-onlayn%2F&usg=AOvVaw2qPqtjEdLsrFvXhavKqzel> (data zvernennja: 24.03. 2019). (in Russian).
- Sarmatov, A., 2017. Zapiski ochevidca neob"javlennoj vojny [Notes eyewitness undeclared war]. T,1, T,2 [online] Dostupno: https://books.google.com.ua/books?id=xRZJDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Notes eyewitness undeclared war) (in Russian) (data zvernennja: 23.03. 2019).
- Sarmatov, A., 2018. Donbass. Istorija neob"javlennoj vojny [Donbass. History of undeclared war]. [online] Dostupno: https://books.google.com.ua/books/about/Donbass_Istorija_neob.html?id=5f5ODwAAQBAJ&source=kp_book_description&redir_esc=y. (data zvernennja: 23.03. 2019). (in Russian).
- Severskij, V., 2015. Donbass v ogne. Hronika neob"javlennoj vojny. Aprel' – sentjabr' 2014 [Donbass on fire. Chronicle of undeclared war. April - September 2014], M., 255 s. (data zvernennja: 24.03. 2019). (in Russian).
- Smirnov, A., 2015. Proekt Novorossija. Istorija russkoj ukrainy [Project Novorussia. History of the Russian outskirts], M., 352 s. (in Russian).
- Sushhij, S.Ja., 2015. Ukraina, Rossii i mir. Krizis 2014: predposylki, posledstvija, jetnopoliticheskie perspektivy [Ukraine, Russia and the world. Crisis 2014: prerequisites, consequences, ethnopolitical perspectives], M., 304 s. (in Russian).
- Troshev, G.N., 2016. Chechenskij izlom [Chechen kink], M., 464 s. (in Russian).
- Fursov, A., 2015. Vpered, k pobede! Russkij uspeh v retrospektive i perspektive [Forward to the victory! Russian success in retrospect and perspective], M., 320 s. (in Russian).
- Holmogorov, E., 2015. Karat' karatelej. Hronika russkoj vesny [Punishing punitive. Chronicle of the Russian Spring], M., 416 s. (in Russian).
- Chasovskih, S., 2016. Novorossija. God vojny [New Russia. Year of war]. [online] Dostupno: <https://e-libra.ru/read/481954-novorossija-god-voyny.html>. (data zvernennja: 23.03. 2019). (in Russian).
- Cheremnyh, K.A., 2014. Anonimnaja vojna [Anonymous war]. [online] Dostupno: <https://ozon-st.cdn.ngenix.net/multimedia/1012121511.pdf.html> (data zvernennja: 23.03. 2019). (in Russian).
- Shubin, A.V., 2015. Istorija Novorossii [History of New Russia], M., 480 s. (in Russian).
- Shurigin V., 2018. Kak vojujut na Donbasse [How to fight in the Donbass]. [online] Dostupno: https://books.google.com.ua/books?id=qpGyBwAAQBAJ&dq=kak+vojujut+na+donbasse&hl=ru&source=gbs_navlinks_s (data zvernennja: 23.03. 2019). (in Russian).

SUMMARY

HISTORIOGRAPHY OF THE RUSSIAN HYBRID WAR AGAINST UKRAINE: THE VIEW OF RUSSIAN RESEARCHERS

Katerina Sylantieva-Papp

Post-graduate student of the Department of International Studies and Social Communications, lecturer Science and Humanities College SHEE «Uzhhorod National University»

This article deals with works devoted to events on the Independence, during the Revolution of Dominion, the annexation of the Crimea and Russian aggression in general. The study raises the question of the impartiality and reliability of the facts presented by the researchers of the works which is covered by this article. The author is proposed to divide researches into three categories on a chronological basis. The subject of the study is extremely relevant as wars of a new format generate the formation of a new hybrid world order. The aggression of the Russian Federation in Ukraine became the starting point for shaping such a future world order. Investigating the work of Russian researchers, one can conclude that in Russia, aggression in Ukraine is called a civil war. The main challenge is to shift responsibility for the war to the Ukrainian leadership. Their position in the conflict is due to the alleged protection of

the Russian-speaking population on the territory of Ukraine. The Russian Federation is trying to intensify the formation and support of the image of itself as a peacemaking country on the international scene. After all, creating a belt of "external enemies" unites people and distracting from the urgent domestic problems in the country. Analyzing Russian labor it becomes clear that the problems of the Russian-Ukrainian conflict are being paid little attention. Authors studying events highlight only certain beneficial aspects of the conflict and are often openly propagandistic. Also, an attempt is made to make a generalized analysis of the work of Russian authors on hybrid wars and to assess the degree of its objectivity. Generally analyzed works published in the period 2014-2017 and had a fairly large circulation and distribution. All of them, with rare exceptions, do not objectively highlight the chronicles of events and act in favor of pro-Russian propaganda. Most of the authors previously covered other conflicts related to the Russian Federation, such as the war with Georgia or the conflict in Chechnya, or they are fugitives from the east of Ukraine and are carriers of exclusively pro-Russian political thought. An interesting fact is that they are easily accessible and accessed online and even sold in some Ukrainian online stores.

Keywords: *annexation, hybrid war, information war, "Russian world", national interests, historiography.*

АНТРОПОЛОГІЯ, ЕТНОЛОГІЯ, УСНА ІСТОРІЯ

УДК 391.2(477.87) 477.88 «19/22/2»

DOI: 10.24144/2523-4498.1(40).2019.171162

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КРОЮ ТА ОЗДОБЛЕННЯ ЖІНОЧИХ «ВОЛОСЬКИХ» СОРОЧОК НА ЗАКАРПАТТІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Коцан Василь Васильович

кандидат історичних наук, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту (м. Ужгород),
доцент кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
E-mail: vasilkotsan@ukr.net

У статті на базі наявної літератури проведено комплексний аналіз крою та оздоблення вишивкою, мережеками традиційних жіночих «волоських» сорочок тересвянських і королевських долинян та великобичківських гуцулів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Дані локально-територіальні осередки етнографічної групи долинян Закарпаття охоплюють окремі села Тячівського, Хустського та Виноградівського районів. Великобичківські гуцули проживають у Великому Бичкові, Лузі, Верхньому Водяному, Стримбі, Кобилецькій Полянні та в селах румунської частини Гуцульщини. Вони сформувались з мішаного долинянсько-гуцульського населення при вирішальному впливі гуцульських традицій. У статті детально описано процес крою жіночих сорочок досліджуваного регіону: стану сорочки, рукавів, квадратного вирізу горловини («пруслика»), передньої пілки, декоративні шви та загинки. Вишивкою оздоблювали вузький ошийник, «пуслик», рукави, манжети. Свої особливості мав колорит вишивок жіночих «волоських» сорочок різних локальних осередків. Етноідентифікуючими ознаками жіночих «волоських» сорочок Закарпаття були прямокутний виріз горловини («на коцьку», «пуслик»), морщення («морщенки») верхньої частини передньої, задньої пілок та верхньої частини рукавів. Морщенням утворювали фактурний дрібноузорний орнамент, що гармоніював з вишивкою. Кількість, якість та кольорова гама вишивки залежали від функціонального призначення сорочки, соціального стану та віку жінки. Долинянські «волоські» сорочки з-поміж гуцульських можна було розрізнити за оздобленням нагрудної частини вишивкою у вигляді стилізованої квітки із стеблами та листочками, чи хрестика, обрамленого стилізованим віночком. Жіночі «волоські» сорочки королевських долинян мали ряд відмінних рис з жіночими сорочками румунських міст Сату Маре, Баю Маре та їх околиць. Прямокутна вставка долинянських сорочок була прямокутною, а румунських – круглою.

Ключові слова: жіноча «волоська» сорочка, крій, пілка, рукав, манжети, ошийник, вишивка, орнаментальна композиція, колорит.

Постановка проблеми. На захід від сіл Луг і Великий Бичків Рахівського району, у селах басейну р. Тересви та в околицях сіл Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району в основі традиційного жіночого комплексу вбрання у ХІХ ст., як і в селах долин річок Тересви, Ріки та Боржави, знаходилась «додільна» сорочка з круглим вирізом горловини. Таку сорочку тут називали «руською». Поверх неї одягали фартух, верхнім плечовим одягом була гуня, головним убором – чепець чи хустка, взуттям – постоли.

З 70-80-х рр. ХІХ ст. на окресленій території почала поширюватись так звана «волоська» сорочка, етноідентифікуючою ознакою крою якої був прямокутний виріз горловини, оздоблений смугами квітково-рослинної вишивки. Вишивка завжди вдало гармоніювала із дрібними збірками на нитку («морщенням»). Поверх такої сорочки одягали фартух, на плечі – «бунду» чи сукняний «лайбик», взимку – сукняну куртку («уйош»), голову накривали хусткою, а взувалися у постоли, черевики чи чоботи.

Поширення «волоської» сорочки дещо змінило весь комплекс давнього жіночого вбрання населення на захід від с. Ділового, в долинян басейну річки Тересви та в околицях села Хижі.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз крою та оздоблення традиційних жіночих «волоських» сорочок Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Основним джерелом для дослідження даної проблематики послужили польові матеріали автора, зібрані в етнографічних експедиціях та наукових відрядженнях. Цінні матеріали містять фондіві колекції етнографічних та краєзнавчих музеїв, в тому числі рукописні матеріали.

Перші фрагментарні відомості про народний одяг та одягову вишивку, зокрема довгі жіночі «волоські» сорочки почали з'являтися ще в останній чверті ХІХ ст.

Значний внесок у вивчення традиційного народного одягу українців Карпат зробив Я.Ф. Головацький (1814-1888) [Головацький, 1877] та Юрій Жаткович (1855-1920) [Жаткович, 2007, с. 120-122].

Важливим джерелом для дослідження нашої проблематики є праці чеських дослідниць народної культури М. Тумової [Тумова, 1924] та Амалії Кожмінової [Kožmínová, 1922]. На особливу увагу заслуговує дослідження російського мистецтвознавця С.К. Маковського (1877-1962) [Маковский, 1925].

Наприкінці 40-х – 50-х рр. ХХ ст. значну увагу вивченню походження та поширення «волоських» сорочок на Закарпатті приділяли український етнограф І.Ф. Симоненко [Симоненко, 1957, с. 56-85; Симоненко, 1957] та М.М. Шмельова [Шмелева, 1950, с. 145; Шмелева, 1948, с. 130-146]. У плані порівняння, виявлення іноетнічних взаємовпливів та запозичань, цінними для нас є публікації, присвячені культурі та побуту національних меншин Закарпаття, зокрема румунів. До таких відносимо дослідження В.С. Зеленчука [Зеленчук, 1976, с. 69-74] та О.В. Полянської [Полянская, 1976; Полянська, 1972; Полянська, 1976].

Із праць сучасних дослідників народного вбрання в загальноукраїнському контексті варто виділити монографічне дослідження Т. Ніколаєвої. В ньому подано загальний опис жіночого і чоловічого одягу українців Закарпаття [Ніколаєва, 2005]. Поділ народного одягу України на локальні комплекси, з виділенням Закарпаття в окремий, зустрічаємо у роботі З. Васіної «Український літопис вбрання» [Васіна, 2006].

Дослідженню окремих елементів традиційного народного вбрання українців Закарпаття ряд публікацій присвятила Є. Гайова. У 2005-2006 роках вона на основі фондкових колекцій Національного музею народної архітектури та побуту (м. Київ) та Закарпатського музею народної архітектури та побуту (м. Ужгород) опублікувала дві статті про жіночі сорочки долинян Закарпаття. Предметом дослідження стали жіночі додільні сорочки («довгані») та короткі жіночі сорочки («опліччя») з Воловеччини і с. Луг Рахівського району. Авторка помилково віднесла останні до долинянських. Між тим перша поширена у бойків Воловеччини, а друга – у великобичківських гуцулів [Гайова, 2006, с. 58-60; Гайова, 2005, с. 46-49].

У період незалежності питання дослідження традиційного народного вбрання українців Закарпаття висвітлювалось й у публікаціях місцевих істориків, етнографів, краєзнавців та мистецтвознавців. Так М.П. Тиводар в історико-етнографічному нарисі «Етнографія Закарпаття» розглядає і традиційний народний одяг українців Закарпаття. Характеристику одягу бойків, лемків і долинян об'єднано в один параграф «Рівнинно-верховинський одяг». У ньому автором детально характеризується комплекс жіночого одягу з довгою додільною сорочкою («довганею»), з «волоською» сорочкою та комплекси жіночого вбрання з короткими сорочками («опліччями») [Тиводар, 2011].

Детальний опис одягової вишивки українців Закарпаття, в тому числі вишивки на жіночих сорочках, у своїх публікаціях подав Р.І. Пилип [Пилип, 2007, с. 306-310; Пилип, 2008, с. 182-197; Пилип, 2008, 94-114]. Згодом Р. Пилип захистив кандидатську дисертацію на тему: «Художня вишивка українців Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ

ст...» [Пилип, 2009]. Для нас цінним є четвертий розділ дисертаційного дослідження, присвячений локальним особливостям традиційної одягової вишивки гуцулів, долинян, бойків і лемків Закарпаття. На основі дисертаційного дослідження у 2012 р. Р. Пилип видав монографію «Художня вишивка українців Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст...» [Пилип, 2012].

Історико-етнографічні описи і характеристики народного одягу та одягової вишивки українців Закарпаття зустрічаємо в окремих публікаціях музейних співробітників. Чималу кількість описів народного одягу Закарпаття опублікував І. Грибанич. Автор характеризує особливості народного одягу українців Закарпаття, але не виділяє етнографічних розмежувальних рис [Грибанич, 2007; Грибанич, 2004].

Особливостям народного вбрання жителів села Хижа Виноградівського району присвячена стаття О. Гал [Гал, 2011, с. 64-67]. Авторка подає детальну характеристику жіночого одягу, поділяючи його на дівочий, вбрання молодниць та літніх жінок. Головною особливістю жіночих сорочок авторка називає прямокутний виріз горловини («пуслик»), яскраву поліхромну вишивку навколо горловини та на рукаві.

Вивченню угорських та румунських впливів на формування традиційного народного вбрання українців Закарпаття присвячені статті А. Іваниш [Іваниш, 2018; Іваниш, 2017].

Огляд історико-етнографічних, мистецтвознавчих і краєзнавчих досліджень народного одягу свідчить, що традиційне народне вбрання, зокрема жіночі сорочки, українців Закарпаття в них характеризувалось у загальних рисах. Вони не дають чіткого уявлення про етапи і напрями розвитку крою та елементів оздоблення, потребують значних уточнень та узагальнень. Кілька публікацій 20-30-х рр. ХХ ст. хоча й піднімали питання особливостей місцевого одягу, але не розкривали його локальних відмінностей. Дослідження радянського періоду про народний одяг Закарпаття містились у публікаціях про матеріальну культуру західних областей України. Характеристиці одягу українців Закарпаття у них приділялась найменша увага. Публікації І. Симоненка, М. Шмельової, О. Полянської, хоч і присвячені народному вбранню та одяговій вишивці Закарпаття, носять описовий характер. У них не всі складові комплекти жіночого і чоловічого одягу описуються детально, не виокремлюються етноідентифікуючі ознаки та етнографічно розмежувальні риси. У роки незалежності народний одяг краю продовжував висвітлюватись в публікаціях загальноукраїнського характеру. Лише в останнє десятиріччя з'являються змістовні публікації, присвячені окремим елементам вбрання, зокрема сорочкам, та одяговій вишивці.

Виклад основного матеріалу. За розповідями старожилів до 70-80-х рр. ХІХ на досліджуваній території побутувала довга (120-125 см) сорочка «руського» крою, поверх якої одягали фартух («плат»). Крій такої сорочки ідентичний крою сорочок терблеріцьких долинян, які були описані вище. Нами не виявлено жодного взірця «руської» сорочки з сіл долини р. Тересви. Про її побутування

та зміну «волоською» сорочкою писали М. Тумова [Тумова, 1924, с. 108] та М. Шмельова [Шмелева, 1948, с. 138], І.Ф. Симоненко [Симоненко, 1957, с. 90].

Причини появи «волоської» сорочки старожили пояснювали так. Приблизно у 1887 р. у с. Нересницю повернувся з Румунії Михайло Михайльо, який там працював кілька років на млині. Там він одружився на румунці, яку привіз у Нересницю. Їх син одружився на Марії Візичканич, яка пошила собі сорочку, за зразком тієї, що була у свекрухи (румунки). Тобто вона пошила «волоську» сорочку, яка їй дуже сподобалась. Таку ж сорочку пошила і її сестра Василина Візичканич (Кошилка). Від цих сестер мода на волоські сорочки спочатку поширилась у Нересниці, а потім по всій Тересвянській долині. Поширенню «волоської» сорочки також сприяло й будівництво у 1887 р. залізниці Сігет-Берегове-Ужгород. Внаслідок цього села Тересвянської долини були зв'язані з великим румунським містом Сігетом. Це сприяло розвитку тісних родинних зв'язків та економічному співробітництву сіл досліджуваного регіону з одним із промислових та культурних центрів Румунії [Симоненко, 1957, с. 93; Iuga, 2008, с. 7].

«Волоські» жіночі сорочки шили із домотканого конопляного чи лляного полотна. Найчастіше зустрічались сорочки із суцільними задньою та передньою пілками, до яких по боках у перекидку пришивали довгі, вузькі (10-12 см) пілки («скоси»). Їх пришивали таким чином, щоб верхня частина була довшою на 5-8 см. До верхньої частини передньої, задньої та бічних піл пришивали вузький (2-3 см) комірць, що разом формували прямокутний виріз горловини («на коцку») (18×14 см, 20×12 см). З виворітного боку, у плечовій частині, сорочки підшивали прямокутними шматками полотна («заплатками», «плічками») [Зеленчук, 1972, с. 49-50].

З початку 20-х рр. ХХ ст. зустрічались сорочки, верхню частину («стан», «вершок», «блузу») яких кроїли разом із скосами з кращого домотканого полотна, а нижню («пудшивку», «підточку», «подолок», «свиту», «поли») – з гіршого. Довжина «стану» сягала талії й дорівнювала 38-42 см, а довжина «підточки» – 60-68 см. У цілому довжина волоських сорочок сягала від 95 до 110 см, ширина по низу – 100-120 см, а ширина в плечах – 45-50 см. У селах Добрянське, Терново, Вільхівці Тячівського району були поширені сорочки із суцільною передньою пілкою, але при її тканні для перетикання нижньої частини використовували невідбілені конопляні нитки. Задня пілка сорочок складалась з двох частин. Нижня була із грубого конопляного полотна та з'єднувалась із верхньою вузькою (5-8 см) полотняною вставкою («платкою») [Тиводар, 2011, с. 231].

На окрему увагу заслуговують з'єднувальні шви «волоських» сорочок. Протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. вони постійно удосконалювались. Еволюція проходила від простого обшивання (обмітування) до складних орнаментальних композицій вишивки і різноманітних за структурою та колоритом мережок. Особливо пишно оздобленими були шви святкових сорочок 20-40-х рр. ХХ ст., що

з'єднували передню та задню пілки із бічними, а також рукавні шви. У селах Добрянське, Терново, Біловарці Тячівського їх декорували так: пропускали від шва п'ять ниток основи і вирізали дрібні квадратики, відстань між якими зшивали подвійним обмітувальним швом. Завдяки цьому утворювався рядок із дрібних квадратиків. Далі знову пропускали п'ять-вісім ниток основи й за допомогою нитки, яку вставляли в одну клітинку полотна, стягували обмітувальним швом у формі півкола («очка»). Завдяки стягуванню клітинки ставали ширшими й формували поздовжній рядок напівкіл («очок») із порожньою серцевиною. При формуванні з'єднувальних мережок («чіпок») на сорочках дівчат та молодих жінок використовували чергування ниток різних кольорів. Найчастіше це були білі, жовті, рожеві, рідше – червоні, сині та зелені нитки. У селах Бедевля, Глиняний, Криве, Тересва обрамленням подібних різнокольорових мережаних швів виступали вишиті оранжевими або жовтими нитками вузькі кривулі чи стилізовано-рослинні галузки («прутики», «чопковані кривульки»). Застосування мережаних та вишиваних швів для з'єднання пілок дозволяло маскувати з'єднувальні шви й гармонійно доповнювало вишивку на сорочці.

Характерною особливістю жіночих волоських сорочок сіл долини р. Тересви було морщення («збирання», «морщенки») верхньої частини передньої і задньої пілок та верхньої плечової частини рукавів. Збірки рівно уклалися одна біля одної багато разів. Платно збирали у складки («рями») у верхній частині рукава на 2-8 міцних («звункових») ниток, залишаючи не морщеним верхню його частину. Зібрану частину загинали навпіл, закладаючи «рями» передньої частини у «рями» задньої, й прошивали ниткою. Завдяки такому прийому утворювався фактурний дрібнозорний орнамент у вигляді дрібних геометричних фігур («трубочок», «паличок», «зубчиків», «рубців»). Не морщену частину загнутого полотна формували у вузький (3-5 см) воланчик («фодрочку»), контури якого оздоблювали різноманітними обмітувальними швами. На сорочках жінок старшого віку воланчиків не робили.

Етноідентифікуючою ознакою жіночих сорочок сіл долини р. Тересви була вишивка геометричного, рослинного чи стилізованого орнаменту. Кількість, якість і кольорова гама вишивки залежали від того, святкова чи буденна сорочка, а також від віку жінки. Старші жінки завжди одягали сорочки, що були скромно оздоблені вишивкою. Традиційні «волоські» сорочки Тересвянської долини оздоблювали вишивкою на вузькому комірі («ошийнику»), навколо прямокутного вирізу горловини, нагрудній частині, верхній плечовій частині рукавів, на манжетах, «фодришах».

«Ошийники» на сорочках молодих жінок та дівчат оздоблювали вишивкою рослинних мотивів у вигляді стилізованих галузок з восьмипелюсткових квіток, листочків, метеликів, а старших – геометричними, основними мотивами яких виступали ромби, скісні хрести, баранячі ріжки. Контури ошийників святкових сорочок оздоблювали різнокольоровою гачкованою мережкою або обмітувальними швами у

вигляді напівкіл («колючок», «коників»), трикутників («зубчиків»). Подібними мережками декорували й низ дівочих сорочок. У селах Діброва, Грушево, Тересва, Бедевля, Криве, Біловарці, Терново під «ошийником» часто вишивали вузькі орнаментальні ряди у вигляді стилізованих віночків з квіток та листочків, восьмипелюсткових квіток та S-подібних мотивів. Прямокутний виріз горловини по краях оздоблювали вишитою вузькою смугою рельєфних рослинних орнаментальних мотивів. Рельєфність досяглась дев'ятиразовим обшиванням орнаментального мотиву шовковими нитками. Цю техніку гладі тут називали «струпаве вишивання» чи «заіглове». Такий рослинний, геометризований чи геометричний орнаментальний мотив на краях обрамлювали вишивкою білими нитками у вигляді колючок («очок») чи напівколючок («карічок»). Про поширення такого вінкоподібного орнаменту в оздобленні сорочок долинян р. Тересви свідчить коломийка, що побутувала у с. Біловарці Тячівського району:

*Сорочиця вишивана: вінці по ній вінці,
Носить легінь подарунки молодинькуй дівці*
[Пилип, 2009, с. 146].

При оздобленні нагрудної частини передньої поли та рукавів жіночих «волоських» сорочок поєднували декоративне морщення («збирання», «морщенки») та вишивку. У 20-30-х рр. ХХ ст. при морщенні верхньої частини передньої пілки, її центральну частину (5-8 см) залишали не збіраною. На ній вишивали стилізовані букетики квітів, вазони, під якими пришивали декоративні плетені шнурочки («шпульки», «косички»). Зустрічались прості шнурочки, плетені у косичку («колосяні шпульки», «косичані шпульки»), або складні («перебирані», «цифровані»). «Перебирані» шнурочки спочатку плели у подвійний колосок і зав'язували у бант, а ближче до кінців шnurки розширювались і плелись у формі орнаментальної смужки («цифровка»), що завершувалась трьома шnurками з китицями («бубонами», «пучками») на кінцях. У селах Грушево, Бедевля, Терново зустрічались сорочки без декоративних шнурочків («шпульок»). Як і на сорочках («довганях») Терезлянської долини, на нагрудній частині «волоських» жіночих сорочках нижче шнурочків, вишивали стилізовану квітку із стеблами та листочками, а під нею – «косичку-серце» у вигляді замкнутого вінкоподібного кола, всередині якого вкраплювали маленьку квіточку. Подібне оздоблення верхньої частини передньої пілки було характерним для святкових сорочок дівчат та молодих жінок [Коцан, 2007, с. 120].

Рукави на «волоських» сорочках були довгими, кроєними із двох пілок, із ромбовидними вставками («заплатками», «ламами», «паргами», «ластівками»). На початку ХХ ст. зрідка зустрічались цільнокроєні рукави. Закінчувались рукави морщеними манжетами та воланами («фодрами») з різнокольоровими мережками («чіпками») на краях. Рукави сорочок старших жінок у селах Новоселиця, Тарасівка, Широкий Луг Тячівського району між декоративним морщенням у плечовій частині та морщенням

(«кризочкою») біля манжет збирали у широкі (3-5 см) вертикальні складки («защипи», «перегинанки»), а у селах Терново, Біловарці – двома або трьома горизонтальними складками («гайташами»), які виконували естетичну функцію і створювали об'єм посередині рукава [Пилип, 2008, с. 110].

При оздобленні верхньої частини рукавів («плічок») поєднували морщення («збирання») на нитку у вигляді різноманітних орнаментальних швів, мережок, вирізування, виколювання, обмітування та вишивку. Орнаментальні смуги, виконані різними техніками, доповнювали одна одну. Збирання на нитку найчастіше мало вигляд прошивних швів, трикутників, зубчиків або кривульок. Мережки виконувались «обмітуванням» у вигляді напівкіл («очок»). «Вирізуванням» чи «виколюванням» робили широкі (5-8 см) орнаментальні смуги, у яких основними мотивами виступали ромб та скісні хрести. Такі смуги доповнювались різнокольоровою вишивкою як рослинного, так і геометричного характеру, виконаною «хрестиком» чи «гладдю». Завершував орнаментальну композицію вишивки верхньої плечової частини рукавів («плічок») рядок «косичок» чи квітковий букет, розміщений над орнаментальною смугою. Середню поліхромну смугу у селах пониззя р. Тересви вишивали квітками і листочками, стилізованими квітами на галузці, а зрідка – геометризowanym орнаментом. Таке поєднання орнаментальних смуг із мережаними швами, вирізуванням, «струпавим» вишиванням, рубцюванням надавало сорочці вишуканого вигляду. Сорочки, у оздобленні рукавів яких поєднували декілька технік, були поширеними і на Поділлі та Полтавщині [Гайова, 2003, с. 41; Горват, 1998, с. 76; Косаківський, 2002, с. 37; Носа, 2005, с. 66-67].

На початку ХХ ст. у селах Красна, Усть-Чорна, Руська Мокра, Комсомольськ, Лопухів Тячівського району при оздобленні жіночих «волоських» сорочок почали використовувати рослинні чи стилізовано-рослинні мотиви. Верхню плечову частину рукавів («плічки») та манжети сорочок жінок старшого віку декорували вузькими смугами (2-3 см). На чорному фоні вишивали галузки з великих квіток та стебел з листочками. Для сорочок дівчат та молодих жінок характерною була подібна вишивка, але галузки вишивали на білому фоні, тобто площину між ними не заповнювали чорними нитками. Смуги рослинного характеру обрамлялись різноманітними мережками, виконаними білими нитками. У селах Руська Мокра та Комсомольськ вишивка сорочок мала реалістичний рослинний характер. Основними орнаментальними мотивами були великі квіти («тюльпани», «ромашки», «нарциси»), закомпоновані у орнаментальні смуги та обрамлені дрібними геометричними мотивами. У с. Усть-Чорна на вечорницях дівчата співали:

*Та ти ми дві цимборочки, ти ми дві, ти ми дві,
Шийме собі сорочини лобочко ви обі.
Та ти будеш цілководати, а я буду шити,
Тебе буде брати грати, а мене – любити.
Тебе буде брати грати лиш у недільочку,
Мене буде та любити за білу сорочку*
[Гошовський, 2003, с. 144].

Наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. ХХ ст. у селах Дубове, Красна, Усть-Чорна, Руська Мокра, Лопухів поширилися короткі (45-50 см) жіночі сорочки («полотнянки», «блузки»). Кроїли їх із трьох піл домотканого полотна: задньої та двох передніх, які декорували чотирма загинками («прутами»). Сорочки мали відкидний комір. Довгі (46 см), вузькі, цільнокроєні рукави з поздовжньою вставкою («клином») завершувались цільними пришитими манжетами. У нижній частині передніх піл пришивали кишені («жеби»). Застібувались «полотнянки» на чотири гудзики («гомби»). «Блузки» декорували вишивкою, виконаною технікою «хрестик», на лицевій частині коміра, обабіч переднього розрізу, на манжетах та по низу стану. У них поєднувались стилізовано-рослинний та геометричний орнамент. В основі орнаментальної композиції лежала чорна кривуля, обабіч якої вишивали червоні квітки з листочками. Як обрамлення виступали вузькі смужки із різнокольорових трикутників. Кишені декорували букетами стилізованих квітів.

У колориті вишивки «волосяких» сорочок долини р. Тересви були поширені три способи поєднання кольорів. При першому – використовували світлі відтінки жовтих, рожевих, оранжевих кольорів. Подеколи до них вкраплювали яскраві сині нитки, що були акцентами на теплому, ніжному тлі вишивки та білому полі морщення. При другому способі побудови колориту використовували темні відтінки чорно-червоних, червоних, синіх, зелених, фіолетових, бордових кольорів, які виступали виразним контрастом на білому тлі морщення сорочки. При третьому способі використовували світлі відтінки червоних, синіх, жовтих, зелених, рожевих кольорів з незначним вкрапленням темно-синіх. У селах Тересва, Грушево та сусідніх румунських селах Діброва, Солотвино Тячівського району у вишивці жіночих сорочок переважали зелені кольори із вкрапленнями червоного, фіолетового, синього, зеленого, жовтого. У даних селах зустрічались й сорочки, у яких домінували техніки «вирізування» та «обмітування». Найчастіше таку вишивку виконували білими нитками, лише зрідка робили незначні вкраплення зелених ниток.

Під впливом долинянських і румунських одягових традицій жіночі «волосякі» сорочки поширилися й у великобичківських гуцулів. У ХІХ ст. тут, як і у тересвянській долині, побутувала довга жіноча сорочка («ушиванка») з домотканого конопляного полотна. Наприкінці ХІХ ст. поряд з ним почали використовувати комбіноване («трясине») полотно, для основи якого брали конопляні нитки, а для перетикання – бавовняні. Пошиття жіночої сорочки («ушиванки») вимагало значних затрат сил і часу. Адже потрібно було посіяти коноплі, зібрати їх, вимочити, підготувати до пряді («стіпати», «здіргати»), спрясти повісмо, змотати його, прозолити, посувати, виткати полотно, відбілити його на сонці і лише тоді братися до пошиття сорочки [Никорак, 1988, с. 47]. Про цей процес співається у народній гуцульській пісні:

*Ой, ростить, ви конопельки,
Високі, тоненькі.
Щоб із вас можна
Напрясти ниточки тоненькі.
Напряла з них Оленочка
Ниточки тоненькі.
Нічками не спала,
Ой, тоненько пряла
Та вішила сороченьку,
Щей повішивала [Ерстенюк, 2003, с. 6].*

Кроїли «ушиванку» з двох пілок, які по боках зшивали до місця вставлення довгих цільнокроєних рукавів. Довжина сорочок сягала 120 см, ширина в плечах – 50 см, по низу – 85 см. Сорочки не мали коміра. З другої половини ХІХ ст. до передньої та задньої пілок почали додавати ще дві вузькі пілки, розширені до низу. Верхню частину «ушиванки» разом з рукавами збирали у дрібні складки («рямки»). Поверх них пришивали вузький (1-2 см) комір («обшивку»), який на задній полі плавно переходив у глибокий (15-25 см) розріз («розпірку»), що зав'язувався («защункувався») за допомогою плетених шнурочків з китицями. Наприкінці ХІХ ст. почали використовувати сині чи білі гудзики («гомби»). У селах Луг та Великий Бичків з другої половини ХІХ ст. комір оздоблювали обмітувальними швами білими нитками, а з кінця ХІХ ст. – різнокольоровими. Довгі (55-60 см) суцільні рукави вишивались по основі паралельно до стану сорочки, біля манжет («зап'ястя») призбирувались. Поверх «рямок» верхньої частини передньої пілки вишивали прямокутну чи квадратну орнаментальну смугу («пазуху») (10×8 см; 8×6 см; 7×6 см). Найпростішим варіантом орнаментальної композиції було обшивання («обмітування») складок нитками. Подібним чином декорували й сорочки тересвянських долинян. Але у них розміри «пазухи» були більшими, а орнаментальні композиції виділялись великою різноманітністю. З'єднувальні шви оздоблювали мережкою («ціркою»). Рукави прикрашали різнокольоровими швами, які мали декоративне і практичне значення. Наприкінці ХІХ ст. свої сорочки жінки почали оздоблювати поперечними складками («загинками»), що розміщувались в основному в нижній частині сорочки, рідше – на рукавах. У дівчат та молодих жінок сорочка збиралась у дрібні складки, а у старших жінок вони були ширшими.

«Ушиванки» декорували вишивкою білими, чорними, а наприкінці ХІХ ст. червоними, синіми нитками з незначним вкрапленням зелених та жовтих. Найпоширенішими техніками вишивки були низина та хрестик. Основним при оздобленні сорочок був геометричний орнамент. Головний акцент вишивки припадав на рукави. Найпоширенішим варіантом орнаментальної композиції були дві поперечні смуги: вузька (1-2 см) на плечі і ширша – на рівні ліктя (4-5 см). Зрідка додавали ще й вертикальну орнаментальну смугу з ромбів та загинки («защипи»), поміж якими вишивали дрібний ромбик або квіточку. Наприкінці ХІХ ст. рукави оздоблювали вишивкою у вигляді великого ромба з дрібноузорою внутрішньою площиною. Сорочки із такими орнаментальними

композиціями вишивки на рукавах у другій половині XIX – першій половині XX ст. побутували й у тереблеріцьких долинян. На відміну від великобичківських, їм були властиві багатоваріантність і розмаїття заповнення основних орнаментальних мотивів, використання різних технік вишивання. Особливою красою виділялися сорочки («косиці»), у яких контури ромба обрамляли потрійними смугами вирізування. Вирізуванням або кучерявим стібом («загрядка», «косичка») вишивали «скісний хрест» у центрі ромба. Інколи контури ромба обрамляли суцільною однотонною широкою смугою, виконаною «кучерявим стібом» [Коцан, 2007, с. 121].

Давні великобичківські сорочки («ушиванки») не збереглися. На початку 20-х рр. XX ст. під впливом румунів та суміжних долинянських сіл у великобичківських гуцулів поширились довгі та короткі «волоські» сорочки. Влітку як дівчата, так і жінки носили короткі сорочки без підточки, а взимку, восени та навесні – довгі сорочки з підточкою. Полотно на святкові сорочки ткали із бавовняних ниток, а щоденні сорочки («репехи») шили із конопляного полотна. Для пошиття «волоської» сорочки брали 2-2,5 м полотна (залежно від росту і фігури жінки), завширшки приблизно 65 см. Зустрічались сорочки із суцільними передньою і задньою пілками, але найбільш розповсюдженими були ті, у яких передня і задня пілки складалась із двох частин: верхньої («стану») з «трясеної» або бавовняної тканини та нижньої («пудшивки») з конопляного полотна. Сорочки мали бічні пілки-вставки («кліни»), кроєні з однієї довгої пілки завширшки 40-45 см, яку ділили навпіл по ширині, утворюючи дві півполю. Кожну півполу («півпулку») з одного боку пришивали до передньої та задньої пілок прямим швом, а з другого – зшивали до місця вставлення рукавів. Тому сорочки як спереду, так і ззаду мали по два поздовжні шви. Довжина сорочки сягала десь 10-15 см нижче колін [Грибанич, 2007, с. 241-242; Полянська, 1972, с. 46; Румынское народное искусство, 1955, с. 31].

Характерною особливістю «волоських» сорочок великобичківських гуцулок був прямокутний виріз горловини (12×15 см, 14×16 см, 15×17 см). Його отримували, пришиваючи з виворітного боку до передньої, задньої пілок й бічних пілок-вставок («клінів») складені вдвоє шматки тканини завширшки 4-6 см. Такі шматки полотна виконували роль вузької обшивки, що разом з пілками стану сорочки утворювали прямокутний виріз горловини. Перед тим як пришити обшивку до передньої і задньої пілок, їх верхню частину загинали на 2 см і стягували («морщили») на одну-дві нитки до вишитої смуги та на шість-десять ниток після неї. На відміну від «волоських» сорочок долинянок та румунок, стягування («морщення») на передній полі великобичківських сорочок було суцільним й мало вигляд вузьких орнаментальних смуг з паличок («партичок»), ромбиків («очок») та трикутників («зубчиків»). Незаповнену морщенням частину долинянських та румунських сорочок оздоблювали вишивкою, виконаною технікою гладі. Вишивали чотири пари трикутників, стилізовані квітки чи

вазони. Поміж трикутниками, всередині квітів чи вазонів, робили петлю («шнурицю»), у яку просовували плетений шнурок («ощунки»). «Ощунки» не мали практичного значення, виконували декоративну роль. Їх плели з 10 ниток, з них робили п'ять петель і «перебирали» їх між собою на пальцях, утворюючи шнурок. Шнурок роздвоювали і продовжували плести закрутками («свердликом») (дві нитки навколо трьох). Закінчувались «ощунки» китицями [Стельмашук, 1989, с. 95].

Пришиваючи до стану сорочки рукави, полотно у верхній їх частині призбиравали на чотири-п'ять ниток. Лише зрідка на рукавах великобичківських сорочок, як і на долинянських та румунських, робили воланчики («кучері»). Їх так само підрубляли, а зарублений кінець обмітували гачком різнокольоровими нитками. На відміну від долинянських, румунських, «кучері» на великобичківських сорочках значно коротші. Рукав кроїли з двох пілок. Краї полотна («пруги») з'єднували «ціркою», а викроєний під рукою бік зшивали простим рубцем. Закінчувався рукав збиранням («морщенням», «стягуванням»). На зап'ясті «морщення» було ширшим, ніж над плечима. Для цього кінець рукава гачкували, зарубляли. Відступивши від рубця приблизно на 3 см, витягали з полотна 2-3 нитки й стягували їх. Далі пропускали 12-15 ниток і повторювали ту ж операцію. Так утворювали 3-4 см «стягування». У вишивці рукавів переважав геометричний орнамент, що вишивався різнобарвними нитками («заполочню»). У такій поліхромній вишивці переважав чорний колір, техніка вишивки – низина («перетіганя»). У селах великобичківського осередку рідко зустрічались сорочки із «фодрами», що було однією із типових ознак румунських сорочок. Більшість сорочок шили з рукавами на манжети [Коцан, 2008, с. 190; Полянская, 1976, с. 66; Симоненко, 1957, с. 80].

Прямокутний виріз горловини, верхня плечова частина рукавів та манжети («дудики») великобичківських сорочок оздоблювались поліхромною вишивкою геометричних чи рослинних орнаментів. Найпоширенішими техніками вишивки сорочок, які використовували великобичківські вишивальниці, були «низина» та «хрестик». У кольоровій гамі вишивки великобичківських «волоських» сорочок домінуючими були чорний, бордовий та червоний кольори із вкрапленнями жовтого, зеленого, синього. Давніші сорочки вишивали домашніми пряденими білими нитками, з кінця XIX ст. – синьо-червоними та червоно-чорними, а на початку XX ст. на зміну їм приходять багатобарвна вишивка.

Поряд із геометричним орнаментом у вишивці «волоських» сорочок на початку XX ст. використовувались рослинні мотиви, виконані технікою «гладі». Квітково-рослинна вишивка – результат впливу румунських вишивальних традицій. Особливістю «волоських» великобичківських сорочок було те, що їх вузька (1-2 см) обшивка не оздоблювалась вишивкою. Її контури вирізали у формі напівкіл з дірочками посередині. Під неї пришивали вузький (3-4 см) шматок полотна,

оздоблений вишивкою геометричних чи рослинних мотивів.

Верхню плечову частину рукавів оздоблювали вишивкою. Етноідентифікуючою ознакою великобичківських «волоських» сорочок було те, що всі вони «установкові», а румунські «волоські» сорочки вишивались прямо по полотну. Це підтверджує факт, що з початком ХХ ст. тут починають домінувати гуцульські традиції. На відміну від ясінянських, богданських та рахівських, великобичківські «установки» були вужчими. Їх ширина не перевищувала 5 см. На сорочках дівчат та молодих жінок переважав рослинний орнамент, виконаний хрестиком чи двосторонньою гладдю, а у старших жінок – геометричний орнамент, виконаний хрестиком чи низинкою. Місцеві «установки» з-поміж гуцульських можна було легко розпізнати за мережкою з напівкілець або зубчиків, якою обрамляли їх контури. Гармонійним доповненням до установок, з одного боку, було морщення верхньої плечової частини рукавів, а з другого – вузькі орнаментальні смуги, виконані білими нитками із незначними крапленнями жовтих, синіх, чорних, зелених барв. Зрідка зустрічались поліхромні орнаментальні смуги.

За кроєм та оздобленням схожими до «волоських» жіночих сорочок сіл поріччя Тересви були **жіночі сорочки королевських долинян**. Дана локально-територіальна група марамороських долинян проживала у селах лівобережжя р. Тиси від села Велятино Хустського району до села Хижа та його околиць Виноградівського району. На формування матеріальної культури даного регіону впливали контакти місцевого населення із румунами та змадяризованими русинами-українцями. Найповніше місцеві відмінності проявились у традиційному народному вбранні.

З середини ХІХ ст. під впливом сусідніх румунських областей (Сату Маре, Баю Маре) тут поширились жіночі сорочки з прямокутним вирізом горловини. Побутовали два види таких сорочок: довгі з підточками та короткі. Довгі сорочки («свити») королевських долинян із прямокутною вставкою («пусликом»), довгими, широкими рукавами шили із відбіленого домотканого полотна. Їх крій складався із двох частин: верхньої («стану», «вершка») (35-40 см) та нижньої («подолку», «свити») (60-65 см), з'єднаних вишиваним поясом завширшки 5-6 см. «Стан» кроїли із двох піл, зшитих по боках. Верхню частину пілок збирали у дрібні складки на 5-8 ниток, до яких пришивали прямокутну вставку («пуслик») із круглим вирізом горловини, що на передній полі переходив у глибокий розріз (15-20 см). Сорочки мали вузькі (1-2 см) коміри-стійки. З перших десятиріч ХХ ст. до горловини довгих сорочок почали пришивати відкидний комір. На дівочих «свитах» під відкидний комір пришивали червону стрічку («челленцію»). Характерною особливістю крою довгих жіночих сорочок з сіл Хижа, Черна, Новоселиця був бічний поздовжній розріз з лівої сторони на рівні пояса. Завдяки дрібним складкам верхньої (під «пусликом») та нижньої (над поясом) частин «вершка» сорочки, полотно між ними збиралось у широкі (5-8 см) загинки («перегинки»). Рукави на сорочках були

довгими (46-50 см), призібраними у нижній частині у дрібні складки, до яких пришивали манжети шириною 3-5 см. Вишивкою оздоблювали контури коміра, «пуслика», пояс, нижню частину подолка та манжети. Орнаментальна композиція мала вигляд вузьких (2-5 см) смуг геометризованого чи квітково-рослинного орнаменту, обрамлених дрібними геометричними фігурами. Контури орнаментальних композицій декорували рубцюванням та різноманітними обмітувальними швами. Основними мотивами виступали квітки, трикутники, ромбики, квадратики, ламані лінії («кривулі»), «вазони».

З перших десятиріч ХХ ст. у королевських долинян поширились короткі жіночі сорочки, кроєні з двох піл відбіленого конопляного домотканого полотна або комбінованих конопляно-бавовняних тканин. Пілки зшивали простим швом. Прямокутну вставку («пуслик», «пруслик») з вирізом для горловини, як і манжети («зап'ясики»), кроїли з окремого шматка полотна, оздоблювали вишивкою й пришивали до стану сорочки. Перед тим як пришивати «пуслик» та манжети, верхню частину пілок та нижню частину рукавів збирали («морщили») у дрібні складки на 8-10 ниток. Рукави на сорочках були довгими, широкими із ромбовидними вставками («ластками»). Розріз на сорочці робили ззаду [Висіцька, 2000, с. 231]. На сорочках дівчат 12-15-річного віку та матерів-годувальниць глибокий (20-25 см) розріз робили на передній полі і застібували на металеві кнопки («патенти»). Обабіч нього вишивали три широкі (3 см) смуги, орнаментальна композиція вишивки яких повторювала орнамент на «пуслику». Під цими смугами вишивали вузьку (0,5-1 см) смужку, внутрішню площину якої заповнювали дрібними геометричними фігурами.

Буденні сорочки королевських долинян декорувались вузькими орнаментальними смугами. Вишивали ручнопряденими вовняними та конопляними нитками («коциками»), сплетеними шнурками («суканками»), а з початку ХХ ст. ще й шовковими, срібними нитками, бісером, стрічками. Для вишивки жіночих сорочок королевських долинян кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. було характерне поєднання багатьох технік. Найпоширенішою була низина («низь»), якою вишивали складні орнаментальні мотиви: ромби з прямими виступаючими кутами («кнегинькові ромбики»), ромби із загнутими під прямим кутом різками («пекурівки»), ряди із виступаючих зубчиків («ріжки»).

Найпишніше оздоблювали прямокутну вставку («пуслик»). Орнамент на неї наносився по всьому периметру рядочком («за шориком»). Це могла бути щільна вишивка стрічкового орнаменту або симетрична композиція як геометричного, так і рослинного орнаменту. Саму ж горловину оздоблювали вузькою смужечкою («ошийником») з ламаних ліній («кривульок»), ромбиків, трикутників, що виконувались технікою «набирування», «косой гладі» та обмітувались петельним швом. Уже безпосередньо на сорочці «пруслик» оздоблювали багатим різнокольоровим мереживом. У 20-40-х рр. ХХ ст. контури прямокутного вирізу горловини

оздоблювали рубцюванням. Інколи його оздоблювали облямівкою дрібного геометричного чи квітково-рослинного орнаменту [Коцан, 2008, с. 190; Коцан, 2008, с. 146-147]. На рукавах вишивку розміщували по всій довжині. Верхню частину («плечики») декорували вишитими смугами геометризованого чи квітково-рослинного орнаменту, а манжети – вузькими смугами геометричного чи геометризованого квітково-рослинного орнаменту, рубцюванням та різноманітними швами. Посередині рукава вишивали поздовжній рядок ромбиків або квітів («партицю», «партичку»).

Характерною рисою вишивки королевських долинян було використання ниток різних кольорів. Для вишивок даного регіону характерні п'ять варіантів колориту. У першому домінували чорні барви з вкрапленнями жовтих, білих, синіх та рожевих, у другому – червоно-чорні з вкрапленнями жовтих, синіх, зелених, у третьому – синьо-коричнево-зелені кольори при відсутності чорного, у четвертому – коричневі з вкрапленнями синього, зеленого, червоного, жовтого, у п'ятому – жовто-зелено-фіолетові з вкрапленнями червоного та синього.

З 30-х рр. XX ст. у селах Хижа, Черна, Новоселиця поширилися жіночі блузки («блузи», «свити») завдовжки 90-92 см. Шили їх із трьох піл фабричної квітчастої матерії. Прямокутний виріз горловини переходив у розріз, що застібувався на чотири гудзики. Навколо вирізу горловини нашивали кокетку, декоровану червоними, жовтими атласними стрічками та фабричною червоною мережкою («чіпкою»). На рівні талії «блузу» оздоблювали червоною атласною стрічкою. Зустрічались стрічки, оздоблені вишивкою геометричних мотивів. Така стрічка імітувала пояс. У народі її називали «поясницею», «поперечницею». На передніх пілках, під «поясницею», пришивали дві маленькі кишені.

Матерія на передніх пілках, спинці та у нижній частині рукавів збиралась у дрібні загинки («защипи»). Низ «блузи» та рукавів декорували чорною фабричною мережкою («чіпкою») та рожевою хвилястою стрічкою. До блузи підшивали широку спідницю («подолок»).

Висновки. У XIX ст. на захід від сіл Луг і Великий Бичків Рахівського району, у селах басейну р. Тересви та в околицях сіл Хижа, Черна, Новоселиця Виноградівського району в основі жіночого комплекту вбрання була довга «руська» сорочка з круглим вирізом горловини. З 70-80-х рр. XIX ст. на окресленій території почала поширюватись так звана «волоська» сорочка. Результати наших досліджень дають можливість чітко визначити етноідентифікуючі ознаки місцевих жіночих сорочок. До них відносимо прямокутний виріз горловини («на коцку», «пуслик»), морщення («морщенки») верхньої частини передньої, задньої пілок та верхньої частини рукавів. У селах долини р. Тересви морщенням утворювали фактурний дрібноузоровий орнамент, що гармоніював з вишивкою. Кількість, якість та кольорова гама вишивки залежали від функціонального призначення сорочки, соціального стану та віку жінки. У межах Закарпаття «волоські» сорочки з прямокутним вирізом горловини побутували у великобичківських гуцулів та румун. Аналізуючи зібраний матеріал, можемо зазначити, що долинянські «волоські» сорочки з-поміж гуцульських можна було розрізнити за оздобленням нагрудної частини вишивкою у вигляді стилізованої квітки із стеблами та листочками, чи хрестика, обрамленим стилізованим віночком. Жіночі «волоські» сорочки королевських долинян мали ряд відмінних рис з жіночими сорочками румунських міст Сату Марє, Баю Марє та їх околиць. Прямокутна вставка долинянських сорочок була прямокутною, а румунських – круглою.

Список використаних джерел

- Iuga D., 2008. Maramureș, Tară Veche. Antologie de folclor de pe Cursul Superior al Tisei (1672 - 1908), Baia Mare, 372 p.
- Kožminová A., 1922. Podkarpatska Rus. Práce a život lidu, Praha, 124 s.
- Васіна З.О., 2006. Український літопис вбрання, К. Т.2 XIII – початок XX ст. : Науково-художня реконструкції, К., 448 с. : іл.
- Висіцька Т.Ф., 2000. Велятино : [історико-етнографічний нарис], Ужгород, 436 с.
- Гайова Є., 2003. Полтавська сорочка, *Народне мистецтво*, № 1-2. С. 40-43.
- Гайова Є., 2006. Сорочки долинян Закарпаття, *Народне мистецтво*, № 1-2. С. 58-60.
- Гайова Є., 2005. Сорочки долинян Закарпаття у збірці ДМНАП (м. Київ) і ЗМНАП (м. Ужгород), *Народне мистецтво*, № 1-2. С. 46-49.
- Гал О., 2011. Особливості народного вбрання села Хижа Виноградівського району, *Культурологічні джерела*, № 2. С. 64-67.
- Головацкий Я.Ф., 1877. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии. СПб., 85 с.
- Горват Л.В., 1998. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 рр. Ужгород, 170 с.
- Гошовський В., 2003. Українські пісні Закарпаття. Львів, 440 с.
- Грибанич І., 2007. Народний одяг сіл Великого Бичкова, Луга, Верхнього Водяного, Водиці, Стримби, Ріки, *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Вип. VIII. С. 241-245.
- Грибанич І., 2004. Народний одяг Тересвянської долини, *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Вип. VI. С. 145-150.
- Ерстенюк Ю., 2003. Як одягався гуцул? *Зоря Рахівщини*, 19 липня. С. 6.
- Жаткович Ю., 2007. Етнографический очерк угро-русских : Комплексне видання / Упоряд. і передм. О.С. Мазурка. Ужгород, 392 с. : іл.
- Зеленчук В.С., 1976. Костюм румынского населения Закарпатской области, *Карпатский сборник: Труды междунар. комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей*, М., С. 69-74.

Зеленчук В.С., 1972. Народная традиционная одежда румынского населения Закарпатской области, *Культура і побут населення Закарпаття* : *Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 50-річчю утворення СРСР. Тези доповідей та повідомлень*, Ужгород, С. 49–50.

Іваниш А., 2018. Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування традиційного народного костюму Закарпаття 20–40-х рр. XX ст., *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, Вип. 34. С. 309–320.

Іваниш А., 2017. Угорські та румунські впливи на формування народного закарпатського костюму першої половини XX ст., *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, Вип. 34. С. 108–115.

Косаківський В., 2002. Одяг подолян XIX – XX ст., *Народне мистецтво*, № 3–4. С. 36–39.

Коцан В.В., 2008. Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування народного одягу долинян Мараморощини, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія*, Ужгород, Вип. 20. С. 188–198.

Коцан В.В., 2008. Народний костюм румунського населення Закарпаття кінця XIX – початку XX ст., *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія*, Ужгород, Вип. 21. С. 144–154.

Коцан В.В., 2007. Народний одяг українців пониззя р. Тереслі кінця XIX – першої половини XX ст., *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія*, Ужгород, Вип. 19. С. 118–127.

Маковский С.К., 1925. Народное искусство Подкарпатской Руси, Прага, 156 с. : ил.

Ніколаєва Т.О., 2005. Український костюм. Надія на ренесанс, К., 320 с.

Никорак О.І., 1988. Сучасні художні тканини Українських Карпат, Київ, 224 с.

Носа Г.В., 2005. Дубове, осяяне світлом минулого : народознавчі студії, Ужгород, 104 с. : іл.

Пилип Р.І., 2007. Композиційні принципи побудови орнаменту одягової вишивки гуцулів Закарпаття, *Народознавчі зошити*, Вип. 3–4. С. 306–310.

Пилип Р.І., 2008. Композиція традиційної вишивки українців Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст., *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, Львів. Спецвипуск. Другі Ердєлівські читання, С. 182–197.

Пилип Р.І., 2008. Художньо-функціональні особливості одягової вишивки марамороських долинян XIX – першої половини XX ст., *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, Харків, № 15. С. 94–114.

Пилип Р.І., 2009. Художня вишивка українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями) : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.06. «Декоративне і прикладне мистецтво», Львів, 269 с. : іл.

Пилип Р.І., 2012. Художня вишивка українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями), Ужгород, 466 с.

Полянская Е.В., 1976. О сходстве и взаимовлиянии в одежде различных этнических групп Закарпаття, *Карпатский сборник : Труды междунар. комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей*, М., С. 65–68.

Полянська О.В., 1972. Про взаємовплив елементів одягу різних етнічних груп Закарпаття, *Культура і побут населення Українських Карпат : матеріали респ. наук. конф., присвяченої 50-річчю утворення СРСР : тези доп. та повідом.*, Ужгород, С. 46–47.

Полянська О.В., 1976. Особливості одягу населення Закарпаття, *Народна творчість та етнографія*, № 3. С. 23–29.

Румынское народное искусство, Бухарест, 1955. 218 с.

Симоненко І.Ф., 1957. Народна вишивка Закарпаття, *Матеріали з етнографії та художнього промислу*, К, С. 56–85.

Симоненко І.Ф., 1957. Соціалістичні перетворення у побуті трудящих села Нересниці Закарпатської області, К., 133 с.

Стельмашук Г.Г., 1989. Традиційний костюм гуцулов, *Українські Карпати. Культура*, К., С. 94–102.

Тиводар М.П., 2011. Етнографія Закарпаття : Історико-етнографічний нарис, Ужгород, 416 с. : іл.

Тумова М., 1924. Народная одежда на Подкарпатской Руси, *Подкарпатская Русь*, Рочник І. Число. 3. С. 72–79; Число. 4. С. 102–110.

Шмелева М.Н., 1950. Из истории национального костюма украинцев Закарпатской области, *Краткие сообщения Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая АН СССР*, М., Вып. XI. С. 19–30.

Шмелева М.Н., 1948. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области, *Советская этнография*, № 2. С. 130–146.

References

Iuga D., 2008. Maramureş, Tară Veche. Antologie de folclor de pe Cursul Superior al Tisei (1672-1908), Baia Mare, 372 p. (in roman language).

Kožminová A., 1922. Podkarpatska Rus. Práce a život lidu, Praha, 124 s. (in Czech).

Vasina Z.O., 2006. Ukrajinjskij litopys vbrannja [Ukrainian Chronicle of Dress], K. T.2 KhIII – pochatok KhKh st.: Naukovo-khudozhni rekonstrukciji, K., 448 s. : il. (in Ukrainian).

Vysicjka T.F., 2000. Veljatyno: [istoryko-etnografichnyj narys] [Velyatyno: [historical and ethnographic essay], Uzhghorod, 436 s. (in Ukrainian).

Ghajova Je., 2003. Poltavjsjka sorochka [Poltava shirt], *Narodne mystectvo*, № 1-2. S. 40–43. (in Ukrainian).

Ghajova Je., 2006. Sorochky dolynjan Zakarpattja [Shirt of the valleys of Transcarpathia], *Narodne mystectvo*, № 1-2. S. 58–60. (in Ukrainian).

Ghajova Je., 2005. Sorochky dolynjan Zakarpattja u zbirci DMNAP (m. Kyjiv) i ZMNAP (m. Uzhghorod) Shirts of the Transcarpathian valleys in the collection of DMNAP (Kyiv) and ZMNAP (Uzhghorod)], *Narodne mystectvo*, № 1-2. S. 46–49. (in Ukrainian).

Ghal O., 2011. Osoblyvosti narodnoho vbrannja sela Khyzha Vynohradivskogho rajonu [Features of the folk costume of the village of Khiza, Vynohradiv district], *Kuljturologichni dzhherela*, № 2. S. 64–67. (in Ukrainian).

Golovackij Ja.F., 1877. O narodnoj odezhde i ubranstve rusinov ili russkih v Galichine i Severo-Vostochnoj Vengrii [On folk clothes and the decoration of Rusyns or Russians in Galicia and Northeast Hungary], SPb., 85 s. (Russian).

Ghorvat L.V., 1998. Socialjno-ekonomichnyj, politychnyj i kuljturnyj rozvytok ukrajinciv Maramoroshhyny (Rumunija) v 1918-1945 rr. [Socio-economic, political and cultural development of Ukrainians of Maramoroshchyna (Romania) in 1918-1945], Uzhghorod, 170 s. (in Ukrainian).

Ghoshovsjkij V., 2003. Ukrajinjskij pisni Zakarpattja [Ukrainian Songs of Transcarpathia Ljviv], 440 s. (in Ukrainian).

- Ghrybanych I., 2007. Narodnyj odjagh sil Velykogho Bychkova, Lugh, Verkhnjogho Vodjanogho, Vodyci, Strymby, Riky [Folk clothing of the villages of Velykyi Bychkov, Luga, Upper Vodny, Voditsa, Strimba, Ryky], *Naukovyj zbirnyk Zakarpatskoghoho krajeznavchoghoho muzeju*, Vyp. VIII. S. 241–245. (in Ukrainian).
- Ghrybanych I., 2004. Narodnyj odjagh Teresvjanskoji dolyny [Popular clothes of Teresvyanskaya valley], *Naukovyj zbirnyk Zakarpatskoghoho krajeznavchoghoho muzeju*, Vyp. VI. S. 145–150. (in Ukrainian).
- Erstenjuk Ju., 2003. Jak odjaghavsja ghucul? [How to dress hutsul?], *Zorja Rakhivshhyny*, 19 lypnja. S. 6. (in Ukrainian).
- Zhatkovych Ju., 2007. Etnografycheskij ocherk ughro-russkykh [Ethnographic Essay of the Ugly Russians]: Kompleksne vydannja / Uporjad. iperedm. O.S. Mazurka. Uzhghorod, 392 s.: il. (in Ukrainian).
- Zelenchuk V.S., 1972. Narodnaja tradicijonaja odezhda rumynskogo naselenija Zakarpatskoji oblasti [Folk traditional clothing of the Romanian population of the Transcarpathian region], *Kul'tura i pobut naselennja Zakarpattja: Materiali respublikans'koï naukovoï konferencii, prisvjachenoï 50-richchju utvorennja SRSR. Tezi dopovidej ta povidomlen', Uzhghorod*, S. 49–50. (Russian).
- Zelenchuk V.S., 1976. Kostjum rumynskogo naselenija Zakarpatskoji oblasti [Costume of the Romanian population of the Transcarpathian region], *Karpatskij sbornik: Trudy mezhdunar. komissii po izucheniju narodnoj kul'tury Karpat i privilegijushhik k nim oblastej, M.*, S. 69–74. (Russian).
- Ivanysh A., 2017. Ughorsjki ta rumunsjki vplyvy na formuvannja narodnogho zakarpatskoghoho kostjumu pershoji polovyny XX st. [Hungarian and Romanian influences on the formation of the national Transcarpathian costume of the first half of the twentieth century], *Visnyk Ljvivskoj nacionalnoji akademiji mystectv*, Vyp. 34. S. 108–115. (in Ukrainian).
- Ivanysh A., 2018. Inoetnichni zapozychannja ta jikh vplyv na formuvannja tradycijnogho narodnogho kostjumu Zakarpattja 20-40-tych rr. XX st. [Interethnic borrowings and their influence on the formation of the traditional national costume of Transcarpathia 20-40s of the XX century.], *Visnyk Ljvivskoj nacionalnoji akademiji mystectv*, Vyp. 34. S. 309–320. (in Ukrainian).
- Kosakivskij V., 2002. Odjagh podoljan XIX – XX st. [Podolian clothes of the XIX - XX centuries], *Narodne mystectvo*, № 3-4. S. 36–39. (in Ukrainian).
- Kocan V.V., 2008. Inoetnichni zapozychannja ta jikh vplyv na formuvannja narodnogho odjaghu dolynjan Maramoroshhyny [Interethnic borrowings and their influence on the formation of national costumes of Maramoroshyn valleys], *Naukovyj visnyk Uzhghorodskoghoho universytetu. Serija: Istorija, Uzhghorod*, Vyp. 20. S. 188–198. (in Ukrainian).
- Kocan V.V., 2008. Narodnyj kostjum rumunskoghoho naselennja Zakarpattja kincja XIX – pochatku XX st. [The folk costume of the Romanian population of Transcarpathia at the end of the 19th and the beginning of the 20th century], *Naukovyj visnyk Uzhghorodskoghoho universytetu. Serija: Istorija, Uzhghorod*, Vyp. 21. S. 144–154. (in Ukrainian).
- Kocan V.V., 2007. Narodnyj odjagh ukrajinciv ponyzzyja r. Terebli kincja KhKh – pershoji polovyny KhKh st. [People's clothing of Ukrainians in the lower reaches of the river Terebli at the end of the 19th and the beginning of the 20th century], *Naukovyj visnyk Uzhghorodskoghoho universytetu. Serija: Istorija, Uzhghorod*, Vyp. 19. S. 118–127. (in Ukrainian).
- Makovskij S.K., 1925. Narodnoe iskusstvo Podkarpatskoji Rusi [Folk art of Subcarpathian Rus], Praga, 156 s. : il. (Russian).
- Nikolajeva T.O., 2005. Ukrajinsjkyj kostjum. Nadija na renesans [Ukrainian costume. Hope for the Renaissance], K., 320 s. (in Ukrainian).
- Nykorak O.I., 1988. Suchasni khudozhni tkanyny Ukrajinsjkykh Karpat [Modern artistic fabrics of the Ukrainian Carpathians], Kyjiv, 224 s. (in Ukrainian).
- Nosa Gh.V., 2005. Dubove, osjajane svitlom mynulogho : narodoznavchi studiji [Dubove, Illuminated by the light of the past: Student studies], Uzhghorod, 104 s. : il. (in Ukrainian).
- Pylyp R.I., 2007. Kompozycijni pryncypy pobudovy ornamenteu odjaghoj vyshyvky ghuculiv Zakarpattja [Compositional principles of ornamentation of garment embroidery of Hutsuls of Transcarpathia], *Narodoznavchi zoshyty*, Vyp. 3-4. S. 306–310. (in Ukrainian).
- Pylyp R.I., 2008. Kompozycja tradycijonoji vyshyvky ukrajinciv Zakarpattja kincja XIX – pershoji polovyny XX st. [The composition of traditional Ukrainian embroidery of Transcarpathia at the end of the 19th - the first half of the twentieth century], *Visnyk Ljvivskoj nacionalnoji akademiji mystectv*, Ljviv. Specvypusk. Drughi Erdelivsjki chytannja, S. 182–197. (in Ukrainian).
- Pylyp R.I., 2008. Khudozhnjo-funkcionaljni osoblyvosti odjaghoj vyshyvky maramorosjkykh dolynjan XIX – pershoji polovyny XX st. [Artistic and functional features of the clothing embroidery Maramorian valleys XIX - first half of the twentieth century], *Visnyk Kharkivskoj derzhavnoj akademiji dyzajnu i mystectv*, Kharkiv, № 15. S. 94–114. (in Ukrainian).
- Pylyp R.I., 2009. Khudozhnja vyshyvka ukrajinciv Zakarpattja XIX – pershoji polovyny XX st. (typologhija za pryznachennjam, khudozhnimy ta lokalnymy osoblyvostjamy) [Ukrainian embroidery of the Transcarpathians of the 19th - the first half of the twentieth century. (typology by purpose, artistic and local features)]: dys. ... kand. mystectvoznavstva : spec. 17.00.06. «Dekoratyvne i prykladne mystectvo», Ljviv, 269 s. : il. (in Ukrainian).
- Pylyp R.I., 2012. Khudozhnja vyshyvka ukrajinciv Zakarpattja KhKh – pershoji polovyny KhKh st. (typologhija za pryznachennjam, khudozhnimy ta lokalnymy osoblyvostjamy) [Ukrainian embroidery of the Transcarpathians of the XIX - the first half of the XX century. (Typology by purpose, artistic and local features)], Uzhghorod, 466 s. (in Ukrainian).
- Poljanskaja E.V., 1976. O shodstve i vzaimovlijanii v odezhde razlichnykh etnicheskih grupp Zakarpattja [On the similarity and interaction in the clothing of various ethnic groups of Transcarpathia], *Karpatskij sbornik: Trudy mezhdunar. komissii po izucheniju narodnoj kul'tury Karpat i privilegijushhik k nim oblastej, M.*, S. 65–68. (Russian).
- Poljanskaja O.V., 1972. Pro vzajemovplyv elementiv odjaghu riznykh etnichnykh grup Zakarpattja [On the Interaction of Clothing Elements of Different Ethnic Groups of Transcarpathia], *Kul'tura i pobut naselennja Ukraynskykh Karpat: materialy resp. nauk. konf., prisvjachenoï 50-richchju utvorennja SRSR: tezy dop. ta povidom.*, Uzhghorod, S. 46–47. (in Ukrainian).
- Poljanskaja O.V., 1976. Osoblyvosti odjaghu naselennja Zakarpattja [Features of the clothing of the population of Transcarpathia], *Narodna tvorchistj ta etnografija*, № 3. S. 23–29. (in Ukrainian).
- Rumynskoe narodnoe iskusstvo [Romanian folk art], Buharest, 1955. 218 s. (Russian).
- Symonenko I.F., 1957. Narodna vyshyvka Zakarpattja [Folk embroidery of Transcarpathia], *Materialy z etnografiji ta khudozhnjogho promyslu*, K., S. 56–85. (in Ukrainian).
- Symonenko I.F., 1957. Socialistychni peretvorennja u pobuti trudjashhykh sela Neresnyci Zakarpatskoji oblasti [Socialist transformations into the lives of the working people of the village of Nerisnitsy, Transcarpathian region], K., 133 s. (in Ukrainian).
- Stel'mashhuk G.G., 1989. Tradicijonnyj kostjum ghuculov [Hutsul traditional costume], *Ukrainskie Karpaty. Kul'tura*, K., S. 94–102. (Russian).

Tyvodar M.P., 2011. Etnohrafijska Zakarpattja : Istoryko-etnografičnyj narys [Ethnography of Transcarpathia: Historical and ethnographic essay], Uzhhorod, 416 s. : il. (in Ukrainian).

Tumova M., 1924. Narodnaja odezha na Pódkarpatskôj Rusi [Folk clothing in Subcarpathian Rus], *Podkarpatska Rus'*, Ročnik I. Čislo. 3. S. 72–79; Čislo. 4. S. 102–110. (Russian).

Shmeleva M.N., 1950. Iz istorii nacional'nogo kostjuma ukraincev Zakarpatskoj oblasti [From the history of the national costume of Ukrainians in the Transcarpathian region], *Kratkie soobshhenija Instituta jetnografii im. N.N. Mikluho-Maklaja AN SSSR*, M., Vyp. HI. S. 19–30. (Russian).

Shmeleva M.N., 1948. Tipy ženskoi narodnoj odezhy ukrainckogo naselenija Zakarpatskoj oblasti [Types of women's folk clothes of the Ukrainian population of the Transcarpathian region], *Sovetskaja jetnografija*, № 2. S. 130–146. (Russian).

SUMMARY

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE CUT AND DECORATION OF WOMEN'S «VOLOSKYS» SOURCES IN TRANSCARPATHIAN REGION (END OF THE XIX - THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY)

Vasyl Kotsan

Candidate of History; Director of Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life (Uzhhorod); Docent of the Department Archaeology, Ethnology and Cultural Studies
SHEE «Uzhhorod National University»

In the article on the basis of available literature, a comprehensive analysis of the cut and finish with embroidery, the networks of traditional women's «voloskys» shirts teresvyansky and korolevsky dolinjans and velikobithkivsky hutsuls of the late XIX – first half of the XX century. These locally-territorial centers of the ethnographic group of the Transcarpathian dolinjans cover separate villages of Tyachivsky, Khust and Vynohradiv districts. The velikobithkivsky hutsuls live in Veliky Bychkov, Lug, Verhne Vodjane, Strimbi, Kobyletsky Polyana and in the villages of the Romanian part of Hutsulshchyna. They were formed from a mixed dolinjans-hutsuls population under the decisive influence of hutsul traditions. The article describes in detail the process of cutting women's shirts of the studied region: the status of shirts, sleeves, square neck neck («prluska»), forearm, decorative stitches and bends. Embroidery was decorated with a narrow collar, «puslik», sleeves, cuffs. His features were the color of embroidery of women's «voloskys» shirts of various local cells. Ethno-identifying signs of women's «voloskys» shirts of Transcarpathian were a rectangular neckline («on kotzku», «puslik»), wrinkles («morrishes») of the upper part of the anterior, back, and upper parts of the sleeves. The mooring was formed by a textured petty-looking pattern adorned with embroidery. The quantity, quality and color scheme of embroidery depended on the functional purpose of the shirt, social status and age of the woman. Dolynian «voloskys» shirts from Hutsul could be distinguished by the embroidery of the breastpiece in the form of a stylized flower with stems and leaves, or a cross made of a stylized vest. The women's «voloskys» shirts of the korolevsky dolinjans had a number of distinctive features with women's shirts of the Romanian cities of Satu Mare, Baia Mare and their environs. The rectangular insert of the dolinjans shirts was rectangular, and the Romanian ones were round.

Keywords: female «voloska» shirt, cut, palm, sleeve, cuffs, collar, embroidery, ornamental composition, color.

ІЛЮСТРАЦІЇ

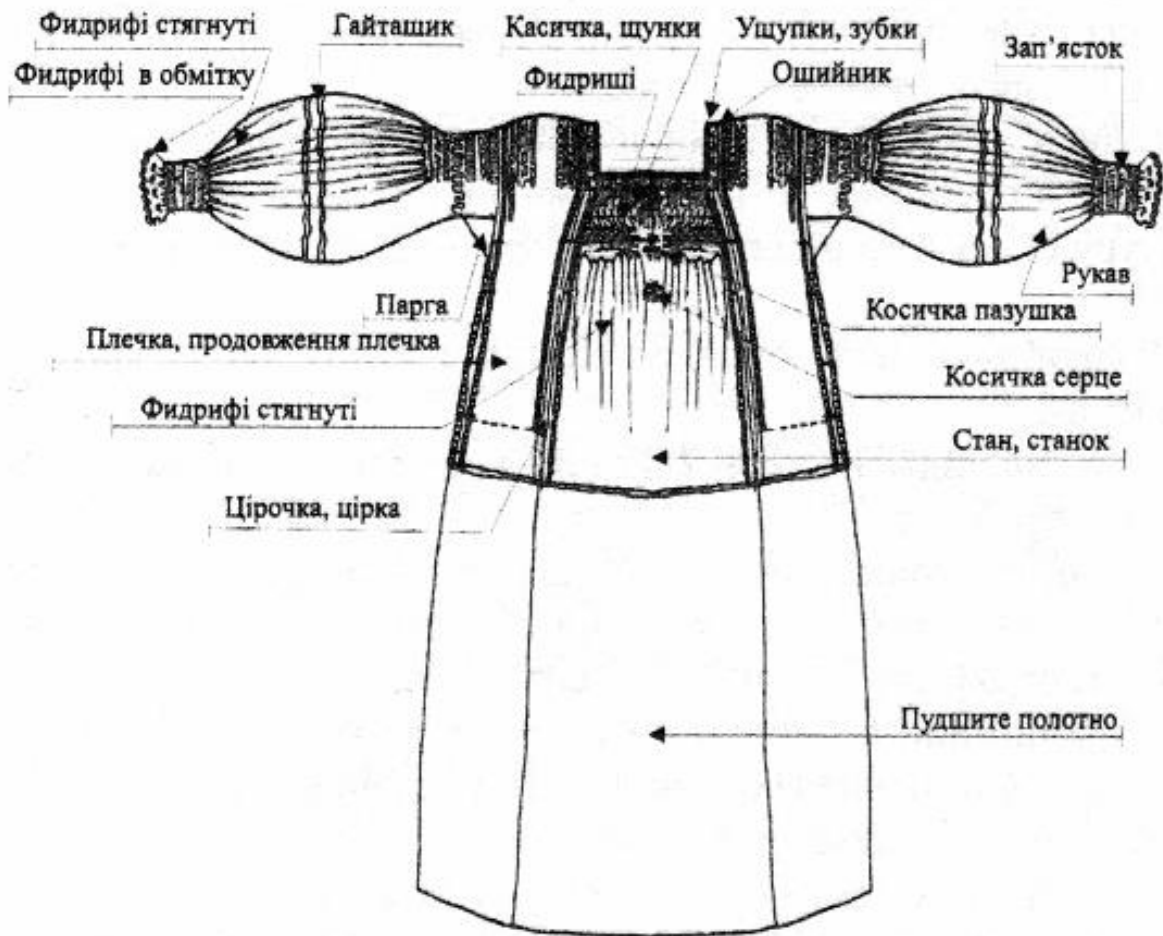

Рис. 1. Крій жіночої «волоської» сорочки. Рисунок Р.І. Пилипа.

Рис. 2. Жіноча сорочка, с. Дубове Тячівського району. Домоткане полотно, вишивка. 20-40-ві рр. XX ст. Фото з архіву автора.

Рис. 3. Оздоблення вишивкою прямокутного вирізу горловини жіночих «волоських» сорочок тересвянських долинянок. Фото з архіву автора.

Рис. 4. Жіноча сорочка, с. Верхнє Водяне Рахівського району. Домоткане полотно, вишивка. 20-40-ві рр. XX ст. Фото з архіву автора.

Рис. 5. Оздоблення вишивкою, морщенням і воланами верхньої плечової частини рукава та манжет жіночих «волоських» сорочок великобичківських гуцулок. Фото з архіву автора.

Рис. 6. Жіноча сорочка, с. Хижа Виноградівського району. Домоткане полотно, вишивка. 20-40-ві рр. XX ст. Фото з архіву автора.

Рис. 7. Оздоблення вишивкою жіночих «волоських» сорочок королевських долинян.
Фото з архіву автора.

ВІДГУКИ, ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

ПРОВІДНИК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

LEADER OF THE UKRAINIAN NATIONAL RENAISSANCE

Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького: Монографія. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.

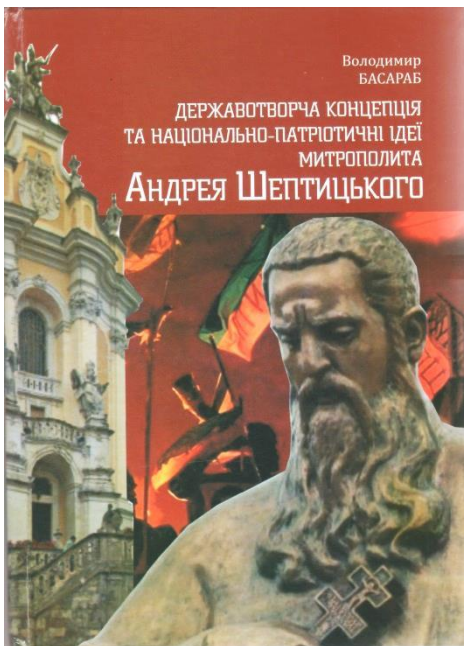
Basarab V. State-building concept and national-patriotic ideas of Metropolitan Andrey Sheptytsky: Monograph. Uzhgorod: Grazda, 2019. 232 p.

Вегеш Микола Миколайович

доктор історичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
E-mail: mykola.vegesh@uzhnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0003-2692-1345>

Mykola Vehesh

doctor of historical sciences, professor, acting Head at the Department of
Political Science and Public Administration
SHEE «Uzhhorod National University»

Митрополит Андрей Шептицький є знаковою, неординарною постаттю в українській історії. У першу чергу він відомий світовій громадськості як митрополит Греко-Католицької Церкви, котрий багато зробив для виховання християнського й патріотичного духу українців Галичини. Більшість праць А. Шептицького присвячені церковній тематиці та морально-етичним проблемам, з якими нам доводиться мати справу протягом життя. Однак серед величезного спадку Галицького митрополита можемо віднайти пастирські послання, листи, декрети й меморандуми, які відображають суспільно-громадську та державницьку позиції А. Шептицького. І саме такі праці стали об'єктом дослідження у монографії Володимира Басараба «Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького».

Автор дослідження розкриває перед нами образ А. Шептицького як державного діяча, котрий надзвичайно багато зробив для пробудження національної свідомості співвітчизників, піднесення їх патріотичного духу та відродження нашої культури й державності.

Монографія складається з 4-х розділів: 1. Стан висвітлення теми в науковій літературі, джерела та методологія дослідження; 2. Державотворча концепція митрополита Андрея Шептицького у світлі його пастирських послань, листів та меморандумів; 3. Митрополит А.Шептицький як духовний провідник українського національного відродження; 4. Церковно-державницька позиція А.Шептицького у ставленні до польської шовіністичної політики та нацизму. Книга містить також додатки – архівні документи, що зберігаються в Центральному Державному Історичному Архіві у Львові й стосуються суспільно-громадської діяльності Галицького митрополита.

У монографії В. Басараба вперше комплексно й багатоаспектно проаналізовано значну частину пастирських послань, листів, меморандумів, декретів, написаних А. Шептицьким, які відображають державницькі та політичні погляди, ідеї, переконання Галицького митрополита. Осмислено державотворчу концепція митрополита А. Шептицького, здійснено типологічне зіставлення його політичних висновків та узагальнень стосовно партій та політичних систем з реаліями сучасної України. Проаналізовано державотворчі ідеї митрополита в історичному розрізі, розглянуто пастирські послання, в яких А. Шептицький аргументовано викриває антигуманну сутність та злодіяння комуністів в Україні та Європі. Автор докладно осмислив теоретичні ідеї державотворення, висловлені А. Шептицьким, відштовхуючись від «Меморандуму, адресованому уряду Австрії, про майбутній устрій Української держави» та інших документів. В. Басараб

розглянув листи Галицького митрополита до державних діячів та священнослужителів, а також проаналізував відповіді на них респондентів задля увиразнення державницького світогляду А. Шептицького. У монографії детально розглянуто екуменічні ідеї митрополита як фактор національно-духовного відродження України. В. Басараб аргументовано висвітлив критичну позицію А. Шептицького стосовно комуністичного режиму в Україні та світі, з'ясував його церковно-державницькі погляди стосовно польської шовіністичної політики, простежив еволюцію державницьких ідей відомого церковного діяча в період Другої світової війни, акцентувавши на засудженні Галицьким митрополитом політичного режиму Гітлера.

У монографії особливо детально розглянуті послання «Пересторога перед комунізмом», «Передмова до послання еспанських єпископів», «Ідеалом нашого національного життя», «Християнська робота», «Меморандум, адресований уряду Австрії, про майбутній устрій Української держави», Спільне Пастирське послання до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період (від 21 лютого 1918 року), «Слово до Української Молоді» (1932 р.), декрет Архієрейського Собору «Про єдність» (від 10 червня 1943 року), пастирське послання «Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії» (25 лютого 1930 року), Відозва до вірних Єпископату Галицької Церковної Провінції «Україна в передсмертних судорогах» (24 липня 1933 р.), листи до кардинала Євгена Тіссерана (від 26 грудня 1939 р.), листи до нунція Ротти (від 30 вересня 1941р., від 7 листопада 1941 р.,), «До духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні» (від 26 серпня 1919 року), «Спільне Пастирське послання з приводу т. зв. «пацифікації» українського народу польською цивільною владою» (від 13 жовтня 1930 року), «Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині» (від 2 серпня 1938 року), «Про переслідування на Холмщині» (від 6 серпня 1938 року), листи до архієпископа Б. Твардовського (від 15 листопада 1941; від 1941 р., без точної дати; від 18 серпня 1942 року), послання до Гітлера «Про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України» (від 14 січня 1942 року), листи до Папи Пія XII (від 29-31 серпня 1942р.) та інші.

Автор монографії висвітлив погляди А. Шептицького на процес державотворення й причини відсутності національної єдності між українцями в історичному розрізі. В. Басараб акцентував на прозорливості А. Шептицького, котрий вбачав у постійній роз'єднаності української національної еліти причину захоплення влади в Україні чужинцями в різні історичні епохи, у той час як основними підвалинами Рідної Хати-Батьківщини повинні бути національна єдність, мова та загальнонародна воля до державотворення.

В. Басараб шляхом аналізу документів виокремив державницькі переконання митрополита Андрея: неможливо трансформувати державний лад, не змінивши етично-інтелектуальних норм життя більшості населення країни. В. Басараб з'ясував оціночні судження А. Шептицького щодо політичних режимів, зокрема, наголосив на впевненості Галицького митрополита про необхідність встановлення християнської демократії, оскільки саме вона забезпечить мир у країні, добробут і щастя громадян, і у цьому плані може бути протиставлена «демагогії» (нехристиянській демократії), що базується на соціалістичних ідеях, наслідком яких є неволя, нужда і руїна.

У монографії зазначено, що А. Шептицький акцентував на європейських цінностях, протиставляючи їх російській ментальності, наголошував на необхідності відновлення моделі козацької держави. В. Басараб проаналізував погляди А. Шептицького на роль Української Греко-Католицької церкви у процесі становлення української державності, наголосив на актуальності трактування Галицьким митрополитом ідеї єдності церков в Україні як запоруки єдності народу.

В. Басараб проаналізував пастирські послання А. Шептицького, в яких подана оцінка історичних подій 1917-1921 рр., що відбувалися в Україні, акцентував на державницьких ідеях Галицького митрополита та підтримці ним політики УНР та ЗУНР у 1918 р. Автор монографії докладно висвітлив погляди А. Шептицького на більшовицьку ідеологію та політику комуністів, засудження ним репресивної політики СРСР стосовно української інтелігенції. У роботі розглянуто сутність «Пастирського послання еспанських єпископів» до християн, на його основі з'ясовано ставлення митрополита А. Шептицького до ідеології комунізму й, зокрема, анархічного прояву марксистських ідей в Іспанії. Здійснено порівняльний аналіз специфіки реалізації політики Росії в Іспанії в ХХ ст. та її трансформацію в Україні в ХХІ ст.

У монографії чітко окреслено проукраїнську позицію Галицького митрополита в українсько-польському протистоянні 1918-1944 рр. В. Басараб осмислив листи А. Шептицького до Болеслава Твардовського та пастирські послання «Про переслідування на Холмщині», в яких Галицький митрополит аналізує причини українсько-польського протистояння, виступає на захист українського народу – засуджує пацифікацію, руйнування православних храмів, насильне окатоличення населення Волині та Холмщини.

В. Басараб проаналізував пастирські послання та листи А.Шептицького, в яких відображаються уявлення Галицького митрополита про можливість утвердження державної суверенності України за часів Другої світової війни. Автор акцентував на тому, що Галицькому митрополиту ніколи не були близькими ідеї шовінізму та асиміляції народів, і він засудив політику Гітлера у багатьох пастирських посланнях (лист до Гітлера від 14 січня 1942 р., лютий 1942 – листи до Гімmlера; лист до Папи Пія XII від 29-31 серпня 1942 р., послання «Не убий» від 21 листопада 1942 р.). В. Басараб зазначив, що А. Шептицький завжди залишався послідовним у своїх національно-патріотичних переконаннях і для нього незмінно найважливішою метою було створення незалежної Української держави, а вибір союзниками німців мав ситуативний характер.

Загалом у монографії детально проаналізовано 62 документи, які засвідчують чітку громадянсько-патріотичну позицію й політичну компетентність А. Шептицького. Безперечно, монографія В. Басараба

«Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького» заслуговує на увагу широкого кола читачів – істориків, культурологів, релігієзнавців, політологів, соціологів та студентів-гуманітаріїв. Книга відкриває перед нами А. Шептицького по-новому – у першу чергу, як дипломата, державного діяча та патріота, ідеї якого заслуговують на увагу і сьогодні – у період розбудови державності та громадянського суспільства в Україні.

ПРОБЛЕМАТИКА, ЯКУ ДОСЛІДЖЕНО ВПЕРШЕ

THE PROBLEM THAT HAS BEEN INVESTIGATED FOR THE FIRST TIME

Knapik J. Vplyv vysokoškolského prostredia na adaptáciu a socializáciu študentov. Ružomberok: VERBUM, 2018. 335 s.

Офіцинський Юрій Романович

аспірант кафедри античності, середньовіччя та історії України
домодерної доби

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: yuriy.ofitsynsky@uzhnu.edu.ua

Yuriy Ofitsynsky

Postgraduate Student of the Department of Ancient, Middle Ages and Premodern History of Ukraine
SHEE «Uzhhorod National University»

Ян Кнапík – доктор філософії на кафедрі суспільних наук Теологічного факультету в Кошицях Католицького університету в Ружомберку, член Словацького педагогічного товариства та Чеської асоціації педагогічних досліджень.

Монографія Яна Кнапіка «Вплив університетського середовища на адаптацію та соціалізацію студентів» є ґрунтовним науковим доробком, а також результатом тривалої роботи і практичного досвіду автора у сфері вищої освіти та навчання студентів університету. Своєю працею науковець заповнює нішу маловивченої проблематики адаптації університетських студентів і вперше досліджує в цьому аспекті студентів теологічного факультету у Словаччині. Крім цього, учений своєю монографією зміг дещо втамувати інформаційних голод про університетські середовища Словаччини, адже даних про них у цій країні є сьогодні дуже мало. Особливість книги полягає в тому, що автор доповнює науковий текст уривками з інтерв'ю, які показують читачеві середовище студентів-теологів із середини. Висновки вченого після вивчення студентів-богословів спонукають робити зміни не тільки на теологічних факультетах, а й загалом в університетах.

На нашу думку, в педагогічній літературі багато досліджень пов'язано з проблемами навчання в початковій і середній школах, а натомість університетам у цьому аспекті вчені приділяють недостатньо

уваги. Ми вважаємо, що це неправильно, адже саме у вищих навчальних закладах завершується формування особистості людей, і там вони вчаться застосовувати багато життєво необхідних навичок на практиці. Тому до студентів потрібно застосовувати спеціальні педагогічні підходи, щоб зробити якісним процес засвоєння ними необхідних знань, умінь і навичок, а також забезпечити їм максимально корисне проведення часу під час лекцій та практичних занять. Щоб краще зрозуміти, як саме краще навчати студентів потрібно знати і їхнє середовище, в якому вони постійно перебувають.

Наукова проблематика монографії спричинена недостатнім вивченням феномену університетського середовища та його впливу на адаптацію та соціалізацію студентів, зокрема, і семінаристів. За допомогою ґрунтовної джерельної бази, зокрема праць словацьких дослідників і вчених інших країн, автор зумів об'єктивно дослідити дану проблематику.

Монографію добре структуровано відповідно до мети дослідження, а саме: проаналізувати й описати процес адаптації та соціалізації трьох груп університетських студентів – греко-католицьких семінаристів, римо-католицьких семінаристів та звичайних студентів, які навчаються на теологічному факультеті. Цій меті підпорядковано всю логіку й структуру рецензованої роботи, яка містить вступ, сім розділів, у яких висвітлено різні аспекти досліджуваного питання, висновки, резюме англійською мовою, список використаних джерел, який складає 175 найменувань, а також предметний та іменний покажчик. Потрібно додати, що у своїй праці автор шукав відповідь на запитання: як різна організація студентського життя впливає на соціалізацію студентів – богословів і звичайних студентів на теологічному факультеті.

У першому розділі «Процес соціалізації в підлітковому віці» автор подає визначення підліткового віку, відмінності в його періодизації та різні статуси ідентичності в цьому періоді. Цікаво описано різні моделі поведінки підлітка щодо певного статусу ідентичності та в процесі його соціалізації. Далі автор розкриває зміст поняття «соціалізація», описує її фази (соціабельність, персоналізацію, професіоналізацію, соціальну взаємодію), види соціального навчання (ідентифікацію, інтерналізацію, імітацію), чинники процесу соціалізації

та виділяє її посередників – сім'ю, школу, медіа, групу ровесників, релігію та роботу. Звертає увагу науковець і на проблеми соціалізації підлітків, зокрема на негативний вплив масової культури на цей процес. Автор також наводить різницю між термінами «адаптованість» і «адаптація» і подає види адаптації. Наприкінці розділу науковець розтлумачує терміни «студент університету», «університетське навчання», «університет». Спираючись на закони Словаччини, науковець розповідає про обов'язки студентів і форми навчання в університетах, а також коротко характеризує особливості навчання студентів-богословів.

Предметом другого розділу «Процес соціалізації в університеті» стала проблема зв'язку між університетом і розвитком людей. Автор пише про важливість питання, що треба робити педагогам, щоб більше студентів до закінчення університету досягали власної ідентичності, а також звертає увагу, що в даний час на соціалізацію студентів впливає й лібералізація відносин. Далі науковець характеризує простір соціалізації в університеті через опис структури університетського простору та проблеми, з якими стикаються студенти в ході трьох фаз навчання в закладі вищої освіти, поданих у монографії. Наприкінці розділу Я. Кнапик аналізує діяльність організацій, які полегшують адаптацію та соціалізацію студентів університету, а саме: університетських пасторальних центрів і студентських центрів.

У третьому розділі монографії «Дослідження адаптації та соціалізації» автор пояснює, як і чому в нього виникла ідея досліджувати адаптацію та соціалізацію студентів університету. На думку автора порівняння соціалізації звичайних студентів та студентів-теологів відкриє нові знання про невелику, але своєрідну групу останніх. Учасниками аналітичних розмов автора стали студенти останніх років Теологічного факультету в Кошицях Католицького університету в Ружомберку: 7 греко-католицьких богословів, 7 римо-католицьких і 9 звичайних студентів. Науковець також детально описав методологію та метод свого дослідження. Зокрема, процес соціалізації в університеті вивчений за допомогою квалітативної методології, методом глибинних інтерв'ю. Крім цього, автор навів принцип опрацювання й аналізу даних, а також поставив перед собою основне дослідницьке питання, а саме: які зміни спричинила в студента соціалізація в просторі теологічного факультету та священницької семінарії?

У четвертому розділі «Адаптація та соціалізація греко-католицьких богословів» проаналізовано цікаві враження студентів від процесу навчання на священників. Автор зазначив, що студенти-богослови довше адаптувалися до життя в семінарії та семінарного порядку, ніж до навчання на факультеті й більшу важливість надавали духовному розвитку в семінарії, ніж інтелектуальному росту на теологічному факультеті.

У п'ятому розділі «Адаптація та соціалізація римо-католицьких богословів» автор зазначив, що досліджувані студенти-теологи були відкритішими, ніж греко-католицькі та більше говорили. Як і греко-католицькі, римо-католицькі студенти-богослови довше адаптувалися до життя в семінарії та семінарного порядку, ніж до навчання на факультеті. Цікаво автор описав відносини між семінаристами-першокурсниками та старшокурсниками. У розмовах із римо-католицькими студентами-богословами науковець наразився і на питання глобалізації церкви. Інтерес викликає і ставлення студентів-теологів до обов'язкового прийняття ними celibату перед тим, як стати священниками.

Матеріал у шостому розділі «Адаптація та соціалізація звичайних студентів» цікавий тим, що в ньому подано ті уривки з інтерв'ю зі студентами, в яких було прямо висловлено те, що їм не подобалося в навчанні на Теологічному факультеті, а також наведено конкретні ситуації, де викладачі суперечили самі собі. Цікаво, що деякі студенти відчували більший тиск від викладачів-священників, ніж від їх світських колег.

У сьомому розділі «Порівняння досліджуваних груп» першу його частину присвячено зіставленню особливостей процесу адаптації греко-католицьких, римо-католицьких студентів-теологів і звичайних студентів за такими показниками: «первинне переживання», «причина навчання на теологічному факультеті», «ставлення до семінарного порядку», «адаптація до університетської системи навчання». У другій же частині автор порівнює зміни, які спричинив у студентів Теологічного факультету процес соціалізації. Тут зіставлення велося за такими показниками: «ставлення до celibату», «ставлення до праці священника», «вирішення кризи», «стосунки з головним викладачем», «стосунки з родичами», «позауніверситетські заняття», «зміна ставлення до себе», «зсув на шкалі консервативний-ліберальний», «самоусвідомлення», «зсув у сфері моралі», «зсув у сфері релігійної віри». Порівняння за всіма згаданими показниками з даного розділу автор подає у трьох таблицях, що на нашу думку, є вдалим рішенням, адже дозволяє побачити повну картину досліджуваної автором проблеми.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що монографія Яна Кнапіка є актуальним, самостійним і творчим дослідженням, в основі якого ґрунтовні теоретичні розробки, аналіз емпіричного матеріалу, узагальнення словацького досвіду й досвіду інших країн. Основні положення й висновки праці є переконливими й доведеними. Їх можна застосувати як у подальших наукових дослідженнях із проблематики адаптації та соціалізації університетських студентів, так і в практичному покращенні навчання не тільки на теологічних факультетах, а й в інших підрозділах.

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ У СЛОВАЧЧИНІ – УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

CRITICAL THINKING IN SLOVAKIA - LESSONS FOR UKRAINE

Kosturková M. Kritické myslenie v edukačnej praxi na Slovensku. Prešov: Rokus, 2016. 176 s.

Офіцинський Юрій Романович

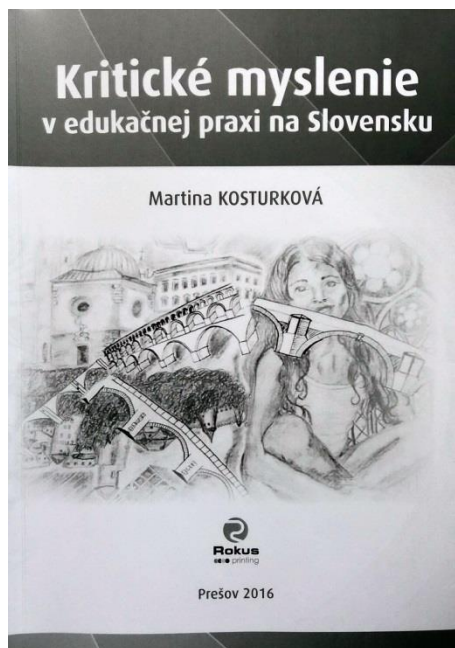
аспірант кафедри античності, середньовіччя та історії України
домодерної доби

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: yuriy.ofitsynskyu@uzhnu.edu.ua

Yuriy Ofitsynskyu

Postgraduate Student of the Department of Ancient, Middle Ages and Premodern History of Ukraine
SHEE «Uzhhorod National University»

Автор книги – Мартіна Костуркова, доктор філософії та доктор педагогіки на кафедрі педагогіки Факультету гуманітарних і природничих наук Пряшівського університету в Пряшеві.

Монографія Мартіни Костуркової «Критичне мислення в освітній практиці у Словаччині» є актуальною науковою працею та результатом копійної роботи. Наукова проблематика монографії спричинена недостатнім вивченням феномену критичного мислення в освітньому просторі Словаччини. Автор спирається переважно на закордонну літературу, де дану проблематику уже декілька десятиріч активно розробляють багато науковців. Учена представляє водночас результати емпіричних досліджень у словацькій і в закордонній освіті. Через це помітно різницю в підходах до даної проблематики в інших країнах і в самій Словаччині, де дослідження ініціювали переважно міжнародні оцінювальні організації: TIMSS, PIRLS та PISA.

Автор вдало структурувала монографію, щоб досягнути мети свого дослідження: представити теоретичне портфоліо та презентувати нові емпіричні знання про стан критичного мислення учнів гімназій, їх учителів та університетських студентів педагогічних програм у Словаччині. Цій меті відповідає зміст праці, у якій є вступ, шість розділів, висновки, резюме англійською мовою, список використаних джерел, який складає 256 найменувань, а також предметний та іменний

показчик. Потрібно додати, що у своїй праці автор шукала відповідь на наукове запитання: яким є стан критичного мислення обраних груп респондентів у освітній практиці в Словаччині.

У першому розділі «Критичне мислення як потрібна якість в освітньому процесі» вчена спочатку подала різні тлумачення поняття «критичне мислення» як словацькими, так і закордонними науковцями. Далі вона охарактеризувала деякі теорії освіти, запропоновані Бертраном. Після цього автор розповіла про емпіричні дослідження критичного мислення. Вчена зазначила, що було б добре вивчити в Словаччині та Чехії, чи стан критичного мислення особи відповідає здатності прийняти кар'єрне рішення. Завершує розділ науковець висвітленням адаптації моделі критичного мислення в умовах Словаччини, де подає 10 принципів критичного мислення за Мередіт і Стіл.

У другому розділі «Критичне мислення й освітня практика в Словаччині» автор зупинилася на декількох аспектах. Спершу вона охарактеризувала грамотність як передумову людини, що критично мислить. Учена вважає функціональну та читальну грамотність важливими вміннями учнів, щоб працювати з будь-якою інформацією, оцінювати її та застосувати на практиці для особистого розвитку. Далі автор розповіла про оцінювання тестами PISA словацьких учнів, які показали погані результати. Відповідно постала проблема розвитку критичного мислення. У цьому процесі, на думку вченої, не можна орієнтуватися тільки на один шкільний предмет. Зазначено й те, що Словаччині потрібна й краща підготовка вчителів, які б самі вчилися все життя та могли б навчати учнів критично мислити.

У третьому розділі монографії «Методологія дослідження стану критичного мислення респондентів у освітній практиці в Словацькій Республіці» автор описала стратегію вивчення стану критичного мислення, спрямованість дослідження, охарактеризувала групи респондентів і методику вивчення стану критичного мислення. Для збору даних щодо рівня критичного мислення респондентів учена давала їм пройти Тест оцінки критичного мислення Вотсона-Гласера (W-GCTA) – Форма С. Максимальна кількість балів із даного тесту – 80. Він поділяється на 5 субтестів по 16 балів кожний, де оцінка ведеться за такими категоріями: «Судження», «Розпізнавання припушень», «Дедукція», «Інтерпретація», «Оцінювання аргументів».

У четвертому розділі «Результати стану критичного мислення учнів обраних гімназій у Словацькій Республіці» М. Костуркова навела у таблицях цікаві дані результатів згаданого тесту. Виявилось, що майже половина учнів з обраних ученою навчальних закладів не перетнула межу в 40 балів із 80 можливих. А найслабшими учні виявилися в категорії «Судження», в якій майже 99,5% з них не перейшли рубіж у 8 балів із 16. Автор порівняла також окремо результати хлопців і дівчат, результати гімназій Пряшівського та Кошицького країв і показники словацьких учнів із показниками учнів гімназій на півдні Лондона. Цікаво, що не було суттєвої статистичної різниці в результатах тестування учнів різних гімназій. Відповідно рівень їхнього критичного мислення не залежав від розташування їхніх навчальних закладів.

У п'ятому розділі «Результати стану критичного мислення студентів учительських програм» бачимо, що майже 40% студентів з обраних ученою навчальних закладів не перетнула межу в 40 балів із 80 можливих. На думку автора, це недостатньо хороши результат. Тому потрібно змінити організаційну форму праці студентів, щоб вони краще розвивали критичне мислення. Найгірше студенти виконали тести в категорії «Судження», в якій майже 97,3% з них не перейшли рубіж у 8 балів із 16. Такі показники автор пов'язує з тим, що в школах, де вони навчалися до поступлення в університети, не приділялося належної уваги розвитку критичного мислення. Учена порівняла також окремо результати чоловіків і жінок, показники Пряшівського університету та Католицького університету в Ружомберку і результати словацьких студентів із показниками британських. Цікаво, що автор виявила помітну статистичну різницю в показниках університетів. Виявилось, що студенти Католицького університету в Ружомберку мали кращі навички критичного мислення. Цим учена довела, що те, в якому університеті навчаються студенти, впливає на рівень розвитку їхнього критичного мислення.

Матеріал у шостому розділі «Результати стану критичного мислення вчителів обраних гімназій у Словацькій Республіці» цікавий тим, що в ньому подано результати тестування педагогів. Видно, що майже 42% вчителів з обраних ученою навчальних закладів не перетнула межу в 40 балів із 80 можливих. Найслабшими педагоги виявилися також у категорії «Судження», в якій 97,55% учасників не перейшли рубіж у 8 балів із 16. Примітно, що була суттєва статистична різниця в результатах чоловіків і жінок на користь останніх. Автор також підтвердила свою гіпотезу, що вчителі зі стажем до 10 років покажуть кращі результати в тестуванні, ніж їх колеги з понад 10-річним досвідом. Проте найцікавішими є порівняння показників учнів та вчителів. Учні перевершили вчителів у категоріях «Судження» та «Розпізнавання припущень», а вчителі учнів – у решті: «Дедукція», «Інтерпретація», «Оцінювання аргументів». Найголовніше, учена приходять до висновку, що в загальному рівні критичного мислення не існувало суттєвих розбіжностей між учнями та їхніми вчителями.

Щодо результатів тестів Вотсона-Гласера серед британських учнів, студентів та вчителів, то приблизно дві третини з них показали кращі результати від найвищих результатів серед словацьких учнів, студентів та вчителів відповідно. Нас така статистика надзвичайно вразила.

Проаналізувавши монографію Мартіни Костуркової, робимо висновок, що вона є надзвичайно злободенною та креативною працею, яка має серйозні теоретичні основи, розкриті в двох перших розділах. Під час написання дослідження вченою було проаналізовано значний емпіричний матеріал, а також узагальнено досвід Словаччини й інших країн. Результати, наведені в монографії, є обґрунтованими, аргументованими та надзвичайно корисними як для подальших наукових досліджень у галузі критичного мислення, напрямки яких автор навела у книзі, так і в практичному вдосконаленні процесу навчання не тільки учнів шкіл та студентів університетів, а й учителів. Крім того, праця впевнено переконує в необхідності приділяти розвитку критичного мислення велику увагу та є сигналом і для українських учителів активно працювати в цьому напрямку самим і навчати цьому своїх учнів. Адже, якщо така країна-член ЄС як Словаччина має дуже посередні показники в рівні розвитку критичного мислення в учнів, студентів та вчителів, то тяжко говорити, що в Україні були б кращі результати, зважаючи на менші зарплати та мотивацію вчителів і викладачів ВНЗ й гіршу матеріально-технічну забезпеченість шкіл та університетів. Оскільки критичне мислення є одним із найважливіших умінь людини у XXI ст., монографія М. Костуркової вкотре переконує більше використовувати у школах та університетах у ході навчання учнів і студентів методики, які його розвивають.

ВІДПОВІДЬ ПРОФЕСОРУ

ANSWER TO THE PROFESSOR

Славік Юрій Володимирович

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: yuriy.slavik@uzhnu.edu.ua

http://orcid.org/0000-0002-5875-8928

Iurii Slavik

Candidate of History, Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies SHEE
«Uzhhorod National University»

У 2017 році в другому випуску «Наукового вісника Ужгородського університету. Серія: Історія», була опублікована рецензія професора УжНУ О. Мазурка під назвою «Невеселі роздуми над нещодавніми публікаціями» [Мазурок, 2017, с. 166-172], що була присвячена історико-меморіальному виданню «Книга скорботи України: Закарпатська область. Т. 11: Документи і матеріали» (2016 р.) [Книга скорботи України, 2016], а також моїй книзі «Шлях до Аушвіцу: Голокост на Закарпатті», що побачила світ у 2017 р. [Славік, 2017]. З огляду на критичний висновок рецензента відносно обох видань, як автор одного із них, вважаю за потрібне відреагувати на деякі закиди шановного пана професора. Не буду стверджувати, що моє дослідження уникнуло певних неточностей і є ідеальне, але деякі тези виголошені у згаданій рецензії видаються мені дещо емоційними і, як на мене, не мають конструктивного підходу. Відразу зазначу, що з великою повагою ставлюся до постатей О. Мазурка і його сина І. Мазурка, а також їх наукових досягнень, але дозволю собі з ключовими зауваженнями не погодитися.

Головним закидом рецензії пана професора на моє видання є те, що дослідження не носить ніякої новизни і зроблено на недостатньому науковому рівні. Як приклад достойної наукової роботи, професор постійно апелює до праці свого сина І. Мазурка «Правове становище Закарпаття у 1939-1944 рр.» [Мазурок, 2010], яку він в кінці рецензії подає фрагментарно у вигляді передмови, переліку додатків, списку використаних джерел та літератури, а також повністю подає автореферат однойменної кандидатської дисертації автора. Загальна кількість сторінок наукового вісника, зайнятих таким порівнянням, становить 35 сторінок (!) Сама рецензія, при чому, на обидва видання, сягає всього 5 сторінок. Складається враження, що вісник формувала не редакційна колегія, а виключно одна особа, яка на свій розсуд авторитарно включала туди все, що вважала за потрібне. Однак повернемося до зауважень автора рецензії в мою сторону.

На самому початку автор закидає мені, що у вступній частині мною не були дотримані формальні академічні вимоги у вигляді формулювання мети, завдання, предмету та об'єкту дослідження. Зазначу, що дане дослідження в першу чергу було спрямоване на широке коло україномовного читача з метою його знайомства із регіональною (закарпатською) специфікою однієї із найбільших трагедій на українських землях в роки Другої світової війни. Власне в цьому і полягала співпраця між мною та Українським інститутом вивчення Голокосту «Ткума» (м. Дніпро), який видав моє дослідження. Зазначимо, що книга була опублікована в Інтернет мережі і є загальнодоступною для всіх. Тому, відкинувши сухі академічні вимоги, я намагався зробити її доступнішою для пересічного читача. Тим більше, дана монографія не мала на меті подаватися на здобуття наукового ступеня, для чого ці формальні академічні вимоги є обов'язковими. Проте, зауваження автора рецензії сприймаю, хоч і не вважаю їх великим недоліком.

Дивною для мене була позиція пана професора про те, що назви розділів можуть викликати подив у читача, оскільки із них не випливає про який регіон іде мова. Не розумію в чому може бути подив у спостережливого (!) читача, оскільки як і в назві, так і у вступній частині до книги чітко окреслено територіальні межі дослідження. Тому дублювати їх у назвах розділів, як на мене, було недоцільним.

Але повернуся до одного із головних зауважень О. С. Мазурка до моєї книги. Цитую: «Прикро, що Ю. Славік не спромігся показати, що нового він вніс у розробку цієї проблеми. На нашу думку, у своїй книзі він вдається до переказу давно відомих фактів, не пропонуючи нові або суттєво не уточнюючи вже існуючі оцінки дослідників» [Мазурок, 2017, с. 170]. Як на мене, таке судження шановного пана професора є м'яко кажучи суб'єктивним, а його компетентність і обізнаність із історіографією, особливо зарубіжною, даної проблематики є сумнівною. По-перше автор рецензії немає жодних фахових публікацій із історії Голокосту на Закарпатті, а по-друге, коли рецензент пише, що я вдаюся до переказу давно відомих фактів, хочеться просто навести декілька цитат із уже згадуваної праці сина Олега Сергійовича – Ігоря Мазурка, яку мені автор рецензії ставить в приклад. Крім того, апелюю до цього дослідження, оскільки темі становища євреїв Закарпаття роки угорської окупації 1938-1944 рр., автором приділена значна увага. Так от, на сторінці 79 дослідник пише наступне: «Навесні 1944 р. під керуванням державних секретарів внутрішніх справ Л. Ендре і Л. Бакі почалася масова депортація єврейського населення краю у табори та гетто. Розпорядженням бургомистра Ужгорода від 23 квітня 1944 р. УСІХ (виділено мною – ЮС.) євреїв міста відправили у **ТРУДОВІ ТАБОРИ** (виділено мною – ЮС.), а

майно, що залишилося після них, підлягало державному захисту [259, 1]. Наприкінці травня 1944 р. із Мукачева в НЕВІДОМОМУ (виділено мною – Ю.С.) напрямку вивезли 33 тис. євреїв [108, 407]» [Мазурок, 2010, с. 79].

Парадоксальність цієї цитати полягає в тому, що автор на початку стверджує, що навесні 1944 р. євреї краю були депортовані до таборів та гетто, а далі стверджує, що ужгородські та мукачівські євреї чомусь відправлені були до трудових таборів та у невідомому для автора напрямку. Цікаво, що вже в наступному абзаці напрямком депортації для автора вже стає відомим: «...112500 євреїв опинилися спочатку в концтаборах Угорщини – Ніредьгазі, Шарошпотоці, а потім Німеччини – Освенцимі, Дахау, Біркенау, Бухенвальді та багатьох інших» [Мазурок, 2010, с. 79]. Проте, посилаючись на дослідження професора О. Довганича [Довганич, 1999, с. 194-218], яке узагальнено торкається теми Голокосту на Закарпатті, І. Мазурок зовсім не піддає верифікації подану інформацію. Справа в тому, що основна маса закарпатських євреїв була депортована до німецьких таборів не через угорські табори Ніредьгази і Шарошпотока, а через м. Кошіце (сучасна Словаччина), куди направлялися всі ешелони із місцевими євреями, що є загальновідомим фактом у фаховій зарубіжній історіографії, посилань на яку, до речі, у книзі І. Мазурка взагалі немає. Крім того, у випадку цитати про ужгородських євреїв автором допущено кричуща легковажність в роботі з джерелами. Справа в тому, що саме розпорядження ужгородського бургомістра було видане не 23, а 20 квітня, але опубліковане воно було у газеті «Карпаторусській голось» [Карпаторусській голось, 1944, с. 1], на яку посилається І. Мазурок, тільки 23 квітня 1944 р. На момент публікації дане розпорядження активно вже виконувалося, і ужгородських євреїв відправляли не до трудових таборів, як стверджує автор монографії, а концентрували у двох місцевих гетто. На жаль, така неточність у трактуванні джерел і їх верифікації є непоодиноким явищем у книзі І. Мазурка. У цьому розрізі хочеться навести завершальне правильне побажання професора О. Мазурка для молодих науковців, написане ним у рецензії, де він закликає: «...особливо тих, хто досліджує таку «болочку» проблему, як Голокост, так само (як І. Мазурок – Ю.С.) відповідально і ретельно опрацьовувати джерела, робити свій самостійний внесок у розвиток науки». І справді, важко не погодитись.

Непоодинокими є і повторювання автором певних історіографічних міфів, пов'язаних із історією Голокосту на Закарпатті. У тексті монографії І. Мазурком декілька разів згадується про те, що депортація закарпатських євреїв розпочинається тільки з приходом до влади фашистів в Угорщині. Зокрема, на сторінках 118-119 І. Мазурок пише наступне: «Цілеспрямоване знищення євреїв як окремо взятої нації почалося на Закарпатті тільки після окупації Угорщини Німеччиною навесні 1944 р., з приходом до влади «НІЛАШИСТІВ» (виділено мною – Ю.С.) і кардинальною зміною внутрішньої політики країни» [Мазурок, 2010, с. 118-119]. Все ніби то і правильно, але от тільки так звані «нілашисти» на чолі Ф. Салаші до влади в Угорщині приходять аж у жовтні 1944 р., коли все єврейське населення краю вже було депортоване. Як на мене, професор О. Мазурок як фаховий історик та науковий редактор монографії мав би звернути увагу на такі елементарні речі. Безперечно подані факти не впливають на основні висновки автора у питанні становища закарпатських євреїв в роки угорської окупації і не знижують наукової цінності справді важливого дослідження І. Мазурка. Моя мета цими прикладами показати, що твердження професора О. Мазурок, що я у своєму дослідженні передаю тільки давно відомі факти є м'яко кажучи нелогічним, оскільки як показують цитовані фрагменти книги – не все так давно всім відомо. Єдиний закид в свою сторону, який я приймаю – це те, що історіографічний розділ книги можна було краще розписати і вказати чітко, що ж нового я вніс цим дослідженням у розвиток даної теми. Все ж таки зазначу, що такі напрямки теми становища закарпатських євреїв в роки угорської окупації, як: їх життя у умовах владних обмежень, залучення до примусових робіт, антисемітська пропаганда в крайовій пресі 1939-1944 рр. чи питання відносин євреїв із неєвреями краю, як на мене, набули певного розвитку у моїй монографії. Але як то кажуть: «після бою руками не махають».

Іншим ключовим зауваженням автора рецензії є закид у порушенні (зокрема кричущого, як стверджує О. Мазурок) правил наукового цитування. Мова йде про некоректне цитування мною уже згадуваної монографії сина пана професора – Ігоря Мазурка. Проте, відзначу, тут О. Мазурок вдається до легкої маніпуляції. Стверджуючи про випадки (!) некоректного цитування та вказуючи, що я 9 разів посилався на працю його сина (натякаючи очевидно, що у всіх випадках були допущені неточності), він вважає за потрібне розглянути чомусь тільки один такий приклад, який на його думку є кричущим. На початку О. Мазурок подає обширний фрагмент тексту 116-ої сторінки монографії сина, в якому головним реченням в контексті зауваження шановного рецензента є наступне: «Ідеологічно легітимізуючи цю політику (антиєврейську – Ю. Славік), регентський комісар М. Козма у березні 1939 р. заявив: *«Потрібно заново досягнути визволення русинів від господарського знуцання євреїв»*» [Мазурок, 2010, с. 116].

Для розуміння суті зауваження професора Мазурка цитую частину його рецензії: «далі подаю фрагмент із книги Ю. Славіка, де наявне аналізоване посилання: «Чітке обґрунтування антиєврейської політики влади в регіоні було сформульоване регентським комісаром Підкарпаття М. Козмою, який пояснював це як «...досягнення визволення русинів господарського знуцання євреїв», **що мало свої традиції ще з акції Едмунда Егана початку ХХ ст.** (виділено – О.М.)». Від себе додаю, що посилання на книгу І. Мазурка я поставив після виділеного тексту, в чому власне і полягав основний закид, оскільки такого твердження у книзі І. Мазурка справді немає. В цій частині, зауваження О. Мазурка сприймаю. В даному випадку вийшла помилка, але носить вона виключно технічний характер і не мала на меті викривити текст І. Мазурка. Але це, з мене, як автора книги безперечно не знімає відповідальності.

Проте, відповісти пану професору я хотів би на інший закид, який також пов'язаний із цим моментом моєї книги. Рецензент емоційно стверджує, що: «... сюжет про Е. Егана – це момент істини! Складається

враження, Ю. Славик не зовсім розуміє, **що і як** він досліджує у своїй книзі [Мазурок, 2017, с. 170]. Насправді, я не розумію інше – чому шановний професор вважає, що моє доповнення про принципи угорської антисемітської політики виголошеної М. Козмою у березні 1939 р. не мають причинно-наслідкового зв'язку із акцією Едмунда Егана кінця XIX-початку XX ст.? Для підтвердження своєї позиції подаю мовою оригіналу цитату із програми М. Козми опублікованої в газеті «Русское слово» у вересні 1940 р., коли його було призначено регентським комісаром Підкарпатської території: «Хозяйственныя проблемы карпатской территории особенно интересуют меня. Подробно ознакомился я съ работой большого друга угрорусского народа Э. Эгана. Улучшения скотоводства, культивирование пастбищ, разведение племенных животных, расширение кооперативовъ и предоставление работы населению, все это являлось инициативой Эгана, а послѣ его смерти венгерскія правительства его программу дальше продолжали. Правительство и въ настоящее время желають про этому оправданному пути идти ы всѣ мы должны стараться съ убольшеннымъ темпомъ эту оправданню акцію дальше розвивати» [Русское слово, 1940, с. 3].

Нагадую, що Е. Еган був урядником угорського міністерства сільського господарства, якого у 1897 р. було відправлено на Закарпаття дослідити причини економічного занепаду регіону та бідності більшості місцевого населення. За результатами своїх спостережень, Еганом був поданий звіт угорському уряду про «Економічне становище руських селян в Угорщині», в якому вказувалось, що однією із причин негараздів місцевого населення є зловживання корумпованих місцевих чиновників та спекуляції так званих «крамарів», у фінансовій залежності від яких перебувала значна частина місцевого руського селянства. Під терміном «крамарів», як вважають дослідники, Е. Еган мав на увазі євреїв [Ваків, 2014, с. 138]. Відзначу також, що сам М. Козма був переконаним антисемітом, за час правління якого (1940-1941 рр.) відбувся масштабний перегляд прав закарпатських євреїв на підприємницьку діяльність та перша масова депортація місцевого єврейства з-за межі регіону влітку 1941 р. Тому позицію рецензента про нерозуміння того, що і як я досліджую – не сприймаю. Єдиний огріх, який був справді мною допущений – це некоректне розставлення послідовності, яке, щоправда, аж ніяк не впливає на зміст написаного тексту.

Загалом, я хочу подякувати професору О. Мазурку за таку скрупульозну увагу до моєї праці і за певні справді важливі зауваження та поради. Повторюсь, моя робота не претендує на «наукову безгрішність» і допущені помилки я готовий визнати і в подальшій науковій діяльності не допускати. Як говорить класика – «Не помиляється тільки той, хто нічого не робить». Водночас, ключові претензії професора Мазурка до своєї роботи я не поділяю і причиною цього є ряд представлених фактів викладених у даному матеріалі.

І, насамкінець, хочеться побажати новій редколегії «Наукового вісника УжНУ. Серія: Історія», щоб в фахове видання не стало заручником однієї особи, яка на свій розсуд публікуватиме там все, що вважає за потрібне без колегіального обговорення. Хочеться, щоб вісник вийшов на якісно новий рівень і справді став результатом колективної роботи шановних науковців, які є членами редколегії. Я вірю, що так воно в подальшому і буде.

Список використаних джерел

- Ваків М., 2014. Питання галицьких євреїв-мігрантів в угорській історіографії кінця XIX-початку XX століть, Науковий вісник УжНУ, Серія: Історія, вип. 1 (32), с. 135-146
- Довганич О., 1999. Репресії угорського окупаційного режиму і закарпатський рух опору, Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944, В. Маркус, В. Худанич, Ужгород: *Карпати-Гражда*, с. 194-218.
- Карпаторусській голосъ*, 1944, 23 апрѣля, с. 1
- Книга скорботи України: Закарпатська область. Т. 11: Документи і матеріали, 2016. Б.О. Гвардіонов, Д.О. Клопотар, Н.І. Цомпель, Ужгород: *Карпати*, 438 с.
- Мазурок І.О., 2010, Правове становище Закарпаття у 1939-1944 рр., Ужгород: *Карпатська Вежа*, 308 с.
- Мазурок О.С., 2017. Невеселі роздуми над нещодавніми публікаціями, Науковий вісник УжНУ. Серія: Історія, вип. 2 (37), с. 166-172.
- Русское слово*, 1940, 18 сентября, с. 3
- Славик Ю.В., 2017. Шлях до Аушвіцу: Голокост на Закарпатті, Дніпро: *Український інститут вивчення Голокосту «Ткума»*, 156 с.

ЮБІЛЕЇ

ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ (ДО 70-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА ПАВЕЛА МАРЕКА)

OUTSTANDING RESEARCHER IN THE HISTORY OF THE CHURCH (TO THE 70TH ANNIVERSARY OF PROFESSOR PAVEL MAREK)

Данилець Юрій Васильович

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Iurii Danylets

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies
SHEE «Uzhhorod National University»

Ім'я професора Павела Марек (Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D) добре відоме широкому загалу дослідників історії ХХ ст. 17 березня 2019 р. він святкував свій ювілей – 70 років. Дата, безперечно, не є рядовою. Відрадно, що чеський вчений не залишає науку і з великим ентузіазмом продовжує дослідження. Прикладом цього є нещодавній вихід у світ нової 700 сторінкової монографії – «Biskup Gorazd (Pavlík). Životní příběh hledání ideální církve pro 20. století».

Народився П. Марек в 1949 р. в м. Шумперк в Моравії (нині територія Чеської республіки). В 1967 р. закінчив середню школу. В 1968-1972 рр. здобував вищу освіту на педагогічному факультеті Оломоуцького університету імені Яна Палацького (російська мова та історія). Під час навчання молодий студент активно займається науковою роботою. Наслідком пошукової праці стала перша публікація у збірнику студентської наукової конференції. У значній мірі на формування майбутнього дослідника вплинула перша посада – головного редактора журналу «Štafeta» в м. Простейов (1972-1980). У цей час П. Марек активно цікавиться новітньою історією названого міста, вивчає освітні процеси, робітничий рух, театральне життя в Моравії.

У 1980 р. отримав науковий ступінь доктора філософії за дисертацію «Програма забудови Простейова в 1892-1913 рр. і її критика місцевою опозицією». У тому ж році через відмову вступити до Комуністичної партії Чехословаччини був звільнений з редакції, змушений був працювати листоношою, різноробочим на металургійному заводі, деякий час залишався безробітним. В 1982 р. для перевиховання був направлений на роботу в краєзнавчий музей м. Простейова. В обов'язки спеціаліста з новітньої історії входила підготовка музейних виставок, оформлення стендів тощо. Разом з тим, музей містив у своїх фондах цілий ряд неопрацьованих документів, які зацікавили П. Марек. Наслідком плідної праці стала публікація більше 40 наукових та науково-популярних статей у різних виданнях. У 1989 р. отримав ступінь доктора педагогіки (PaedDr) на педагогічному факультеті Оломоуцького університету.

Коли в 1989 р. в Чехословаччині відбулася демократизація, П. Марек захопився політикою. Балотувався від Громадянського форуму до парламенту на виборах 1990 р. В 1990-1991 рр. працював на посаді директора краєзнавчого музею Простейова. Намагався вдихнути нове життя в колектив, змінити підхід до формування завдань установи тощо. Коли не зустрів порозуміння у колег, які не бажали рішучих змін, перейшов на викладацьку роботу на кафедру соціального виховання педагогічного факультету університету в Оломоуці. Був також заступником завідувача кафедри. Таким чином, з вересня 1991 р. життя П. Марек нерозривно пов'язане з університетом. З 1993 р. – викладач кафедри політології та європейських студій філософського факультету. Розробляв нові курси з міжнародних відносин, політології, історії Європи після Другої світової війни, історії дипломатії і т.д.

В 1991-1995 рр. – Павел Марек – докторант на історичному відділенні філософського факультету університету імені Томаша Масарика в Брно. В 1995 р. успішно захистив докторську дисертацію на тему: «Чехословацька торгово-купецька партія середнього класу в політичній системі Чехословаччини в 1918-1938 рр.». З 1998 р. – доцент, з 2002 р. – професор, завідувач кафедрою політології. З 2007 р. – професор кафедри історії філософського факультету Оломоуцького університету. Керував Центром історії християнської політики. З 2007 по 2016 рр. також працював професором філософського факультету Католицького університету в Ружомберку (Словаччина). З 1 вересня 2016 р. – почесний професор філософського факультету університету Оломоуцького університету.

Протягом педагогічної праці активно стажувався в закордонних вузах, бібліотеках (Університет Фрайбурга імені Альбрехта Людвіга, Мюнхенський університет Людвіга-Максиміліана, Баварська державна бібліотека, Колегіум Кароліnum в Мюнхені, Стрітенська духовна семінарія в Москві і т.д).

З початку 1990 рр. починає вивчати церковну тематику. Опублікував ряд досліджень, присвячених новітній церковній історії Чехії і Словаччини. Тематика досліджень пана професора досить широка: історія чеського політичного католицизму і католицького модернізму в кінці ХІХ - поч. ХХ ст., проблеми розколу в Католицькій Церкві в Чехії і Моравії в 1920 рр., утвердження православної церкви тощо. Продуктивність проф.

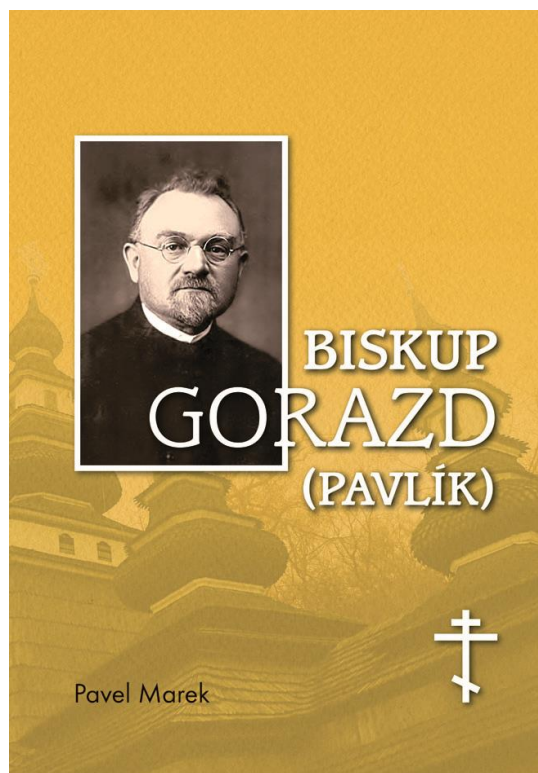
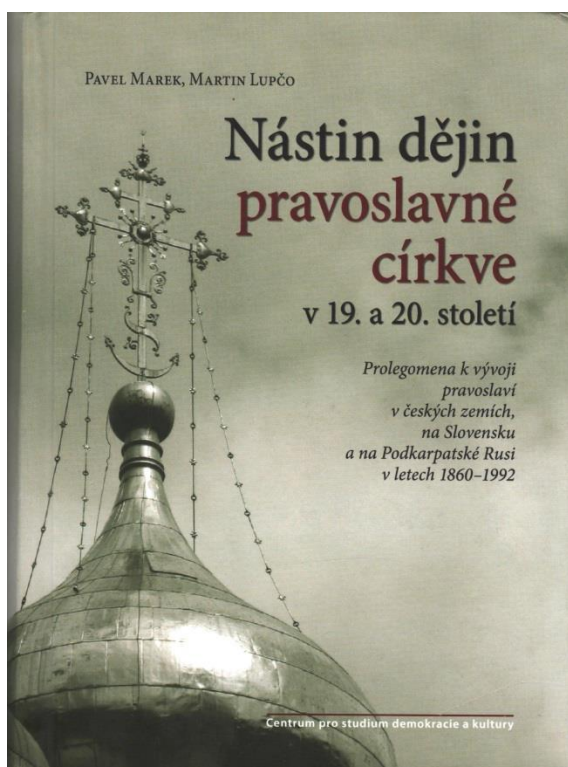
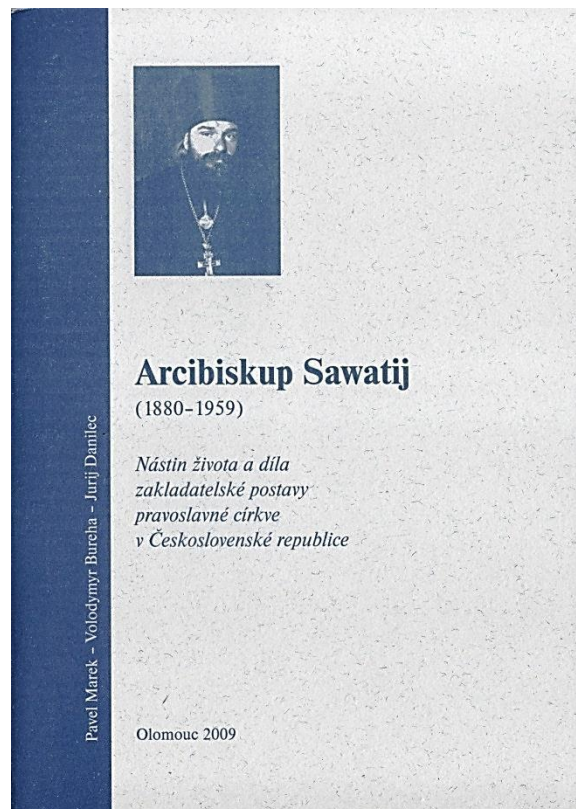
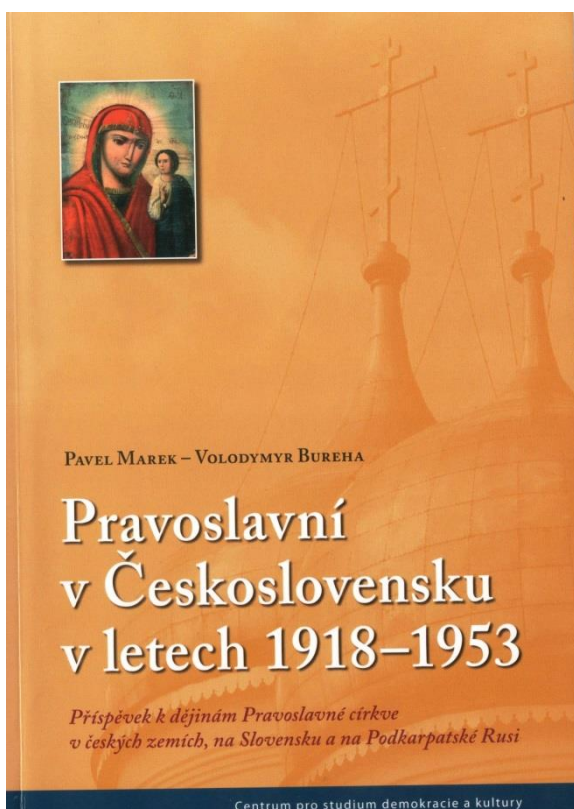
П. Марека вражає. Він є автором близько 50 монографій та 300 наукових статей у фахових журналах та інших виданнях, близько 200 рецензій та літературних доповідей. Крім того, він опублікував близько 500 науково-популярних статей в регіональній та національній пресі. Був організатором 25 виставкових та постійно діючих експозицій. Як редактор, підготував до друку близько 50 збірників матеріалів, книг та брошур. Був організатором та співорганізатором близько 40 наукових конференцій та колоквиумів.

Назвемо окремі монографії, котрі вийшли в останнє десятиліття:

- Emil Dlouhý-Pokorný. *Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. Brno: CDK, 2007. 370 s.
- Pravoslavní v Československu v letech 1918-1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Brno: CDK, 2008. 531 s. (співавтор В. Бурера).
- Arcibiskup Sawatij (1880-1959). *Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice*. Olomouc: UP, 2009. 249 s. (співавтори Ю. Данилець та В. Бурера).
- Prostějovská „sametová revoluce“. Příspěvek k počátkům demokratizace české společnosti v letech 1989-1990. Prostějov: Muzeum Prostějovska, 2009. 303 s. + příl.
- Setkání. Osobnost v politickém a veřejném životě na přelomu 19. a 20. století. Olomouc-Rosice: Gloria pro CDKP, 2010. 454 s.
- Josef Židek. *Nástin života a díla reformního kněze, zakladatelské postavy pravoslavné církve na Moravě*. Olomouc: UP, 2010. 351 s.
- Politické programy českého politického katolicismu. 1894-1938. Praha: HÚ AV ČR, 2011. 331 s.
- Čeští křesťanští sociálové. Příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938. Olomouc: UP, 2011. 390 s.
- Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslaví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992. Brno: CDK, 2012. 595 s. (співавтор Мартін Люпчо).
- Politik dobré vůle. Život a dílo msgr. Jana Šrámka. Praha: Vyšehrad, 2013. 464 s. (співавтори М. Трапл та К. Конечний).
- Arcibiskup František Kordač. *Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika*. Olomouc: UP, 2013. 224 s. (співавтор М. Шміт).
- Historie stavby Národního domu v Prostějově. Rosice: Gloria, 2014. 128 s.
- Der politische Katholizismus in den tschechischen Ländern. Zwischen Konservatismus, Demokratie und Totalitarismus. (1848–1989). Nordhausen: Verlag T. Bautz GmbH, 2015. 396 S. (співавтори М. Трапл та К. Конечний).
- Česká reformace 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920-1924. Olomouc: UP, 2015. 384 s.
- Starostové. Vůdcové nebo služebníci? Role starosty v samosprávě na příkladech Olomouce, Prostějova a Zlína na přelomu 19. a 20. století. Olomouc: UP, 2016. 251 s. (співавтори Т. Коваржікова та І. Пуш).
- Bratři Bohumil a Isidor Zahradníkoví. Dva kněžské osudy na přelomu 19. a 20. století. Olomouc: UP, 2017. 128 s.
- Biskup Gorazd (Pavlík). *Životní příběh hledání ideální církve pro 20. Století*. Olomouc: UP, 2019. 700 s.

Професор П. Марек активно співпрацює з Факультетом історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ». Зокрема, з початку 2019 р. він є членом редакційної колегії «Наукового вісника Ужгородського університету. Серія: Історія».

Побажаємо ювіляру подальших творчих успіхів.

НЕКРОЛОГ

ПАМ'ЯТІ ДОЦЕНТА К.І. ГУРНИЦЬКОГО

IN MEMORY OF DOCENT KAZIMIR GURNITSKY

Олашин Микола Васильович

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри античності, середньовіччя та історії України
домодерної доби

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: olasyn2017@gmail.com

Mykola Olashyn

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Ancient, Middle Ages and premodern
History of Ukraine

SHEE «Uzhhorod National University»

Колектив факультету історії та міжнародних відносин державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» з глибоким сумом повідомляє про смерть кандидата історичних наук, доцента кафедри нової і новітньої історії Казимира Івановича Гурницького, який відійшов за межу Вічності 20 лютого 2019 року.

Він народився 13 жовтня 1924 року в селі Шаровечка (тепер Хмельницького району Хмельницької області) в польській родині. Закінчив школу фабрично-заводського навчання у селі Карлівка Полтавської області в 1941 році. У 1941 – 1945 роках воював на Південно-Західному, Сталінградському, Воронезькому, 3-му Українському фронтах Другої світової війни (стрілець, командир відділення). (До речі, на війну пішов добровольцем). Демобілізувався тільки в березні 1948 року. Ще протягом шести років трудився вагарем на станції Гречани Південно-Західної залізниці (Хмельницька область). Паралельно навчався у вечірній школі робітничої молоді, де у 1954 році здобув атестат зрілості. У 1959-ому закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету.

Здобувши фах історика, Казимір Гурницький працював у вищій на посадах: голови об'єднаного профкому (1959 – 1960), помічника проректора із заочного навчання (1960 – 1962), викладача (1962 – 1963), старшого викладача (1963 – 1971), доцента (1971 – 1988)

кафедри загальної історії, доцента кафедри нової і новітньої історії (1988 – 1993).

Досліджував історичні погляди відомого вченого-сходознавця, літературознавця, фольклориста, етнографа, перекладача Агатангела Юхимовича Кримського (1871 – 1942). Ґрунтовно та всебічно проаналізував праці вченого з арабістики, тюркології, іраністики тощо. Виступав із доповідями на наукових конференціях, публікував статті, повідомлення, тези... У червні 1970 року на засіданні Ради Інституту історії Академії наук УРСР успішно захистив кандидатську дисертацію із зазначеної теми. Пізніше побачили світ монографії «Кримський як історик» (Київ, 1971) та «Агафангел Ефимович Крымский» (Москва, 1980). До речі, друга була відзначена третьою премією Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР у номінації краща книга року (1981).

На початку 1990-х років К.І. Гурницький зацікавився проблемами створення в Україні сходознавчого навчального закладу та українсько-турецькими науковими й культурними зв'язками в 1920-х роках. Але працюючи в архівах, дізнався, що більшість вітчизняних сходознавців була репресована. Детальні відомості про це, знайдені вченим, стали для нього чималим психологічним ударом. Тому він не став продовжувати роботу над докторською дисертацією.

Студентам-історикам університету викладав курс «Історія країн Азії та Африки доби Середньовіччя та Нового часу», а також спецкурси. Досконало знав фактичний матеріал та методику їх викладання. Казимір Іванович умів зацікавити студентську молодь подіями далекої минувшини. Завжди захоплювався їх пізнавальною активністю, ставився до них з повагою. Був вимогливим, але справедливим наставником. За це його поважали вихованці та колеги-викладачі.

Казимира Гурницького знають не тільки як ученого й педагога, а і як поета. Його перу належить низка віршованих збірок, а саме: «Право на вічний неспокій» (Ужгород, 1963), «Ікарові очі» (Ужгород, 1967), «Земля в польоті» (Ужгород, 1981), «На стикові тисячоріч» (Ужгород, 1997), «В одвічній колі дванадцяти» (Ужгород, 2010), «В магії сакури...» (Ужгород, 2012). Його поезія має філософське підґрунтя, тому потребує вдумливого читача. Займався і перекладами з польської, білоруської та серболужицької мов. І робив це дуже сумлінно, відповідально і якісно.

За ратні подвиги К.І. Гурницький був нагороджений медалями: «За бойові заслуги», «За оборону Сталінграда», «За взяття Будапешта», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.» та ін. Працюючи в університеті, Казимира Івановича неодноразово відзначали грамотами, подяками, преміями.

Висловлюємо щире співчуття родині К.І. Гурницького. Нехай закарпатська земля буде йому пухом, а пам'ять надовго збережеться в серцях колег, студентів, друзів, усіх, хто знав цю високопорядну та інтелігенту людину.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- **постановка проблеми** у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання **мети, цілей статті** (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Назви окремих елементів статті виділяються **жирним шрифтом**.

2. Мова написання рукопису: українська, російська, англійська.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції jurij.danilec@uzhnu.edu.ua у форматі «Автор – Назва статті. doc».

4. Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді, повинна бути ретельно вичитана автором (співавторами) щодо відсутності граматичних і стилістичних помилок та оформлена відповідно до встановлених редакційною колегією вимог. Не допускається виклад матеріалу у публіцистичному стилі. Виклад матеріалу статті повинен бути послідовним, логічно завершеним, із чіткими формулюваннями, що виключають подвійне тлумачення або неправильне розуміння інформації, мова тексту – виразною, лаконічною, такою, що відповідає літературним нормам і науковому стилю.

5. Рішення про можливість публікації статті приймає **редколегія та незалежні рецензенти**. Стаття проходить анонімне рецензування.

6. Загальні вимоги до рукопису статті:

- **обсяг рукопису – від 12 до 24 сторінок** (як виняток, не більше **30 сторінок**), включаючи рисунки та таблиці;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Microsoft Word for Windows** (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007, 2010, 2013) або сумісного редактора;
- **формат аркуша – А4 (210x297)**, орієнтації сторінки – «книжна»; інтервал між рядками – 1 пт; 14-м кеглем, стилем Times New Roman. У тексті не повинно бути переносів і макросів.
- **поля** (параметри) сторінки наступні: зліва, зверху та знизу по 2,5 см., справа - 2 см. Абзац – 1 см.

7. Розташування структурних елементів статті:

- **індекс УДК**;
- **назва статті**;
- **ім'я, по-батькові, прізвище** автора (авторів);
- **науковий ступінь, вчене звання; посада і місце роботи** (подається без скорочень українською та англійською мовою); **e-mail; профілі: ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID**.
- **резюме українською та англійською мовами, кожне обсягом не менш як 1800 знаків**.
- **Резюме (Summary)** повинно бути структурованим, містити відомості про мету дослідження, застосовані методи, основні одержані висновки; якщо стаття подається російською мовою, то обов'язково подаються анотації трьома мовами.
- **Фрази, рекомендовані для написання анотації до наукової статті:** У даній статті розглядається проблема ...; Обґрунтовується ідея про те, що ...; Простежується ...; У статті порушується тема ...; Дається порівняння ...; Стаття присвячена комплексному дослідженню ...; Метою статті є аналіз вивчення ...; Стаття присвячена феномену ...; У статті розкриваються проблеми ...; Особливу увагу приділено ...; У статті аналізується ...; Автор приходить до висновку, що ...; Основна увага в роботі автор акцентує на ...; Виділяються і описуються характерні особливості ...; У статті з'ясовано особливості ...; На основі вивчення ... встановлено ...; Стаття присвячена пильній аналізу ...; На підставі аналізу ..., а також залучення ... встановлюється, що ...; Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі ...; Дана проблема мало вивчена і вимагає подальших досліджень; У статті узагальнено новий матеріал з досліджуваної теми, вводяться в науковий обіг; Автором запропоновані ...; Робота має міждисциплінарний характер, написана на стику ...; Основний зміст дослідження становить аналіз ...; Такий погляд буде цікавий фахівцям в області ...; У статті йдеться про ...; Стаття присвячена детальному аналізу ...; Значна увага приділяється ...; На закінчення розкривається ...; Стаття розкриває зміст поняття ...; Автор простежує становлення ...; Узагальнюється практичний досвід ...; У статті досліджуються характерні ознаки ...; У статті розглядаються ключові етапи ...; У статті розкриваються процеси ...; Стаття підводить деякі підсумки вивчення ...; Автор дає узагальнену характеристику ...; Даний напрямок доповнюється також розглядом ...; Обґрунтовується думка про те, що ...; У статті проаналізовано концепції ...; В якості ключового доказу ... використовується ...; статті наведено аналіз поглядів дослідників ...; Дискусійним продовжує залишатися питання про ...; У даній статті зроблена спроба розкрити основні причини ...; У статті викладаються погляди на ...; Автор прагне простежити процес ...; У статті подано аналіз наукових досліджень...

- **ключові слова** українською (російською) та англійською мовами;
- **текст статті**.
- **Список використаних джерел**. Наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до **Harvard Referencing style**. На початку списку подаються праці іноземною мовою в латинському шрифті.

Приклади оформлення:

- Антонович, В.Б., 1900. К вопросу о Галицко-Русской литературе, К., 28 с.
 - Голобородько, Я., 2011. Подвижник «української ідеї»: до 170-річчя від дня народження М. П. Драгоманова, *Вісник Національної академії наук України*, №10, с. 49-61.
 - *Український Прапор*, 1920, 15 серпня, с. 2.
 - Нариси історії Волинської обласної партійної організації, 1968. Н. Л. Алексєєва, В. О. Замлинський, Б. Й. Заброварний, О. М. Швидак, К.: *вид-тво політ. Л-ри України*, 254 с.
 - Виховання як цілеспрямована діяльність педагога. [online] Доступно: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/pedagogika-ta-psikhologiya/1407-vikhovannu> (дата звернення: 23.05. 2018).
 - Соловейчик, В. Янош Кадар: трагедія комуніста. [online] Доступно: <https://www.sensusnovus.ru/analytics/2012/05/23/13583.html> (дата звернення: 25.04. 2019)
 - Державний архів Закарпатської області, ф. 151, оп. 3, спр. 111, арк. 11.
- **References**. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після транслітерованої назви праці зазначається **переклад англійською мовою** у квадратних дужках. Переклад на англійську мову праць на латинському шрифті не потрібний. Після кожного посилання необхідно в дужках указати мову оригіналу джерела, наприклад: (in Ukrainian). Транслітерацію потрібно здійснювати залежно від мови оригіналу джерела: для української мови слід застосовувати офіційну транслітерацію, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55; для російської мови – застосовувати транслітерацію згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 3 лютого 2010 р. № 26. Онлайн-сервіси для транслітерації: для джерел українською мовою – «Стандартна українська транслітерація в режимі паспортний стандарт» (<http://translit.kh.ua/?passport>); для джерел російською мовою – «ТРАНСЛИТ.СС» (<http://translit.cc>). Іноземні література і джерела залишаються без змін.
- 8. Посилання на джерела в тексті** подаються за таким зразком: [Антонович, 1900, с. 15], інтернет джерела: [Виховання]; [Соловейчик]. Архівні джерела у тексті розкриваються повністю: [ДАЗО, ф. 151, оп. 1, спр. 1, арк. 10].
- 9. Рукопис статті**, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата або доктора наук за фахом публікації (наукового керівника) або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.
- 10.** Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
- 11. Сканований матеріал не приймається.** Фотографії для ілюстрацій потрібно надсилати окремими файлами в одному з форматів графічних файлів (наприклад, *.jpg).
- 12. Сторінки статті не нумеруються.**
- 13. Відомості про автора (авторів):** контактний телефон, відділення Нової пошти.

SUBMISSION REQUIREMENTS AND FORMATTING GUIDE

1. The scientific article should contain the following essential elements:

- **Definition of the problem** in general terms and its connection with important scientific or practical tasks;
 - **analysis of recent studies and publications** which contributed to this subject research and informed the author; statement of previously unresearched or under-researched parts of the general problem to which this article is devoted;
 - formulation of **the tasks of the research** (the tasks statement);
 - **an outline of the main research material** with a full substantiation of the scientific results obtained;
 - **conclusion** from this study and prospects for further research.
- Titles of structural elements of the article are highlighted in bold.

2. The language of the manuscript: Ukrainian, Russian, English.

3. The paper manuscript is submitted to the editorial office in the form of: a manuscript file sent to the e-mail address of the editorial office: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua in the format "**Author - Article title.doc**".

4. The scientific article is submitted to the editorial board in the completed form, must be carefully proofread by the author (co-authors) regarding the absence of grammatical and stylistic mistakes and formatted in accordance with the requirements established by the editorial board. Journalistic style is not accepted. The presentation of the article material should be consistent, logically completed, with clear wording that excludes double interpretation or misunderstanding of information; the language of the text should be expressive, concise, consistent with literary norms and scientific style.

5. **The editorial board and independent reviewers** will take decision as to the article publication. The article is double blind peer reviewed.

6. General requirements for the manuscript of the article:

- volume of the manuscript - **from 12 to 24 pages** (exception, not more than 30 pages), including drawings and tables;
- the article should be prepared using Microsoft Word for Windows (version 97, 2000, XP, 2003, 2007, 2010, 2013) or a compatible editor;
- a page size is A4 (210x297), "book" orientation of the page; 1 line spacing; font 14 Times New Roman. The text should not contain hyphens and macros.
- the margins (parameters) of the page are as follows: 2.5 cm left, top and bottom, 2 cm right.

7. Location of the structural elements of the article:

- UDC index;
- the title of the article
- name, patronymic, surname of the author (authors);
- academic degree, academic rank; position and affiliation (to be given without abbreviations in Ukrainian and English); e-mail; Profiles: ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID.
- an abstract **in Ukrainian and English, each with a volume of not less than 1800 characters.**
- **The summary** should be structured, contain information about the purpose of the study, the methods applied, the main conclusions obtained; if an article is submitted in Russian, then abstracts must be submitted in three languages.
- **Phrases recommended for writing an annotation to a scientific article:** This article addresses the problem ...; The idea is based on the fact that ...; Traced ...; The article breaks the topic ...; A comparison is given ...; The article is devoted to a comprehensive study ...; The purpose of the article is to analyze the study ...; The article is devoted to the phenomenon ...; The article reveals the problems ...; Particular attention is paid ...; The article analyzes ...; The author comes to the conclusion that ...; The focus of the work focuses on ...; Stand out and describe the characteristic features ...; The article clarifies the features ...; Based on the study ... installed ...; The article is devoted to a thorough analysis ...; On the basis of analysis ..., as well as involvement ... it is established that ...; The article is devoted to the current problem ...; This problem is little studied and requires further research; The article summarizes the new material on the topic under study, introduces it into scientific circulation; The author proposed ...; The work has an interdisciplinary character, written at the junction ...; The main content of the study is an analysis ...; Such a view will be of interest to specialists in the field ...; The article is about ...; The article is devoted to detailed analysis ...; Considerable attention is paid ...; In the end it is revealed ...; The article reveals the meaning of the concept ...; The author traces the formation ...; Generalized practical experience ...; The article deals with the characteristic features ...; The article considers the key stages ...; The article reveals the processes ...; The article summarizes some of the study results ...; The author gives a generalized description ...; This direction is supplemented by consideration ...; The argument is based on the fact that ...; The article analyzes the concepts ...; As a key proof ... used ...; The article provides an analysis of the views of researchers ...; The question of ... remains debatable; This article attempts to reveal the main causes ...; The article looks at ...; The author strives to trace the process ...; The article presents the analysis of scientific research ...
- **keywords** in Ukrainian (Russian) and English;
- **the text of the article.**

- **References.** References are given at the end of the article in alphabetical order in the original language, according to Harvard Referencing style. Foreign publications are given at the beginning of the list.

Examples:

- Антонович, В.Б., 1900. К вопросу о Галицко-Русской литературе, К., 28 с.
- Голобородько, Я., 2011. Подвижник «української ідеї»: до 170-річчя від дня народження М. П. Драгоманова, *Вісник Національної академії наук України*, №10, с. 49–61.
- *Український Прапор*, 1920, 15 серпня, с. 2.
- Нариси історії Волинської обласної партійної організації, 1968, Н. Л. Алексеева, В. О. Замлинський, Б. Й. Заброварний, О. М. Швидак, Київ: *вид-тво політ. Л-ри України*, 254 с.
- Виховання як цілеспрямована діяльність педагога. [online] Доступно: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/pedagogika-ta-psikhologiya/1407-vikhovannya>. (дата звернення: 23.05. 2018).
- Соловейчик, В. Янош Кадар: трагедия коммуниста. [online] Доступно: <https://www.sensusnovus.ru/analytics/2012/05/23/13583.html> (дата звернення: 25.04. 2019)
- Державний архів Закарпатської області, ф. 151, оп. 3, спр. 111, арк. 11.

– **References.** References are transliterated in Latin letters (References). If the scientific work is written in a language using the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. The title of the paper in Latin letters is followed by its translation into English in brackets. After each reference, in the parentheses the source language should be indicated, for example: (in Ukrainian) or (in Russian). Transliteration needs to be made according to the source language: for the Ukrainian language, the official transliteration, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine as of January 27, 2010, No. 55, should be applied; for the Russian language - use transliteration in accordance with the requirements of the order of the Federal Migration Service of Russia of February 3, 2010, No. 26. There are online services for transliteration: for sources in Ukrainian - "Standard Ukrainian transliteration in the passport standard" (<http://translit.kh.ua/?passport>); for sources in Russian - "TRANSLIT.CC" (<http://translit.cc>) Foreign literature and sources stay unchanged.

8. The references to the sources in the text are presented in the following way: [Антонович, 1900, с. 15], Internet source: [Виховання]; [Соловейчик]. The archival sources in the text are fully described: [ДАЗО, ф. 151, оп. 1, спр. 1, арк. 10].

9. The manuscript of the article, the authors of which have no scientific degree, are accompanied by an external review of the candidate or doctor of sciences on the specialism of publication (scientific supervisor) or extract from the minutes of the department meeting recommending the article for publication. A review or extract from the minutes is submitted scanned by e-mail.

10. The authors of the materials are responsible for the content, accuracy of the submitted facts, quotations, numbers and last names. The editorial office reserves the right to minor edits and shortenings, as well as proofreading the article (preserving the main conclusions and style of the author). The editorial board may not share the authors' ideological beliefs.

11. The scanned material is not accepted. Photographs for illustrations should be sent as individual files in one of the graphic file formats (for example, * jpg).

12. The article pages are not numbered.

13. Information about the author (authors): contact phone, Nova Poshta office number.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Історія
Виходить двічі на рік

Випуск 1 (40)

Верстка та макетування – Тополянський С.І.

Статті подані в авторській редакції

У-33 **Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія** / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. Вип. 1 (40). 254 с.

УДК 001:94 (100) + 94 (477)
У 33

Формат 60 x 84/8. Умов. друк. арк. 29,6. Зам. № 19. Наклад 100 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла», м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
Тел.: (095) 212-76-89; e-mail: hooverla@i.ua; goverlaprint@uzhnu.edu.ua.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції - Серія 3т № 32